

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
TÁRSADALMI-TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK OSZTÁLYÁNAK
KÖZLEMÉNYEI

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI
FRISS ISTVÁN, MÁTRAI LÁSZLÓ, MOLNÁR ERIK, SZABÓ IMRE

SZERKESZTI
MÁTRAI LÁSZLÓ

XII. KÖTET

1-2. SZÁM

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST
1962

II. OSZT. KÖZL.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA TÁRSADALMI-TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK OSZTÁLYÁNAK KÖZLEMÉNYEI

A szerkesztő bizottság tagjai:

FRISS ISTVÁN, MÁTRAI LÁSZLÓ, MOLNÁR ERIK, SZABÓ IMRE

Szerkeszti:

MÁTRAI LÁSZLÓ

Technikai szerkesztő:

MÁDL FERENC

KIADÓHIVATAL: BUDAPEST, V., ALKOTMÁNY U. 21.
SZERKESZTŐSÉG: BUDAPEST, V., SZÉCHENYI RKP. 3.

A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei változó terjedelmű füzetekben jelennek meg, és az Akadémia II. osztályának előadó ülésein bemutatott dolgozatokat, magyar nyelven még nyomtatásban meg nem jelent értekezéseket közölnek a társadalmi-történeti tudományok (történelem, filozófia, régészet, művészettörténet, pedagógia, jog, közgazdaságtan, földrajz) köréből. Évenként általában négy füzet jelenik meg.

A kéziratok a következő címre küldendők:

Magyar Tudományos Akadémia
II. Osztályának Közleményei
Budapest, V., Széchenyi rakpart 3.

Ugyanerre a címre küldendő minden szerkesztőségi levelezés.

Minden szerzőt megjelent munkájáért 50 különlenyomat és nyomtatott 40 000 „n”-enként 400,— Ft tiszteletdíj illet meg. Közlésre el nem fogadott kéziratokat a szerkesztőség lehetőleg visszajuttat a szerzőhöz, de felelősséget a beküldött kéziratok megőrzéséért vagy továbbításáért nem vállal.

A Közlemények előfizetési ára belföldi címre 40,— Ft, külföldi címre 60,— Ft. Belföldi megrendelések az Akadémiai Kiadó (Budapest, V., Alkotmány u. 21., Magyar Nemzeti Bank egyszámlaszám 05-915-111-46), külföldi megrendelések a „Kultúra” Könyv és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, I., Fő u. 32., Magyar Nemzeti Bank egyszámlaszám 43-790-057-181) útján eszközölhetők.

A Magyar Tudományos Akadémia II. Osztálya a következő idegen nyelvű folyóiratokat adja ki:

1. *Acta Historica*
2. *Acta Juridica*
3. *Acta Archaeologica*
4. *Acta Historiae Artium*

Acta Historica szerkesztősége: Budapest, I., Uri u. 51-53.

Acta Juridica szerkesztősége: Budapest, V., Szemere u. 10.

Acta Archaeologica szerkesztősége: Budapest, V., Pesti Barnabás u. 1.

Acta Historiae Artium szerkesztősége: Budapest, Egyetem, Művészettörténeti Intézet, V., Pesti Barnabás u. 1.

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

TÁRSADALMI-TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK OSZTÁLYÁNAK

KÖZLEMÉNYEI

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI

FRISS ISTVÁN, MÁTRAI LÁSZLÓ, MOLNÁR ERIK, SZABÓ IMRE

SZERKESZTI
MÁTRAI LÁSZLÓ

XII. KÖTET

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

1962

II. OSZT. KÖZL.

TARTALOMJEGYZÉK

<i>Bulla Béla</i> : Magyarország tájai	1
— — : A fiatalok bűnözésének okaira vonatkozó kutatások egyes kérdései	21
<i>Buza László</i> : Szabó Imre, A jogszabályok értelmezése	57
<i>Sándor Pál</i> : Hegel és a magyar filozófia	71
<i>Halász József</i> : Tudományos konferencia a Szovjetunióban : A szocialista államiség társadalmi öngazgatásba fejlődéséről	89
<i>Eörsi Gyula</i> : Részvételünk „összehasonlító jogi” rendezvényeken	105
<i>Szamel Lajos</i> : A varsói államigazgatási jogi konferenciáról	117
<i>Győrffy György</i> : A XII. nemzetközi bizantinológiai kongresszus	123
<i>Szabó Pál Zoltán</i> : Harmadik nemzetközi szpeleológiai kongresszus	129
<i>Horváth Tibor</i> : Tanulmányúton Mongóliában	137
<i>Erdélyi István</i> : László Gyula, Őstörténetünk legkorábbi szakaszai	143
<i>Zibolen Endre</i> : Tanulmányok a neveléstudomány köréből 1960	149
Krónika	157
Az MTA Társadalmi-Történeti Osztályának kibővített osztályülése	185
A Szovjetunió Kommunista Pártjának XXII. kongresszusa és a magyar közgazdaság- tudomány	227
<i>Timár István</i> : A kodifikáció néhány kérdése	315
<i>Domé Györgyné</i> : A termelőszövetkezetek megszilárdításának főbb jogi kérdései. (Könyvismertetés)	347

TARTALOMJEGYZÉK

<i>Bulla Béla</i> : Magyarország tájai.....	1
— — : A fiatalkorúak bűnözésének okaira vonatkozó kutatások egyes kérdései	21
<i>Buza László</i> : Szabó Imre: A jogszabályok értelmezése	57
<i>Sándor Pál</i> : Hegel és a magyar filozófia	71
<i>Halász József</i> : Tudományos konferencia a Szovjetunióban: A szocialista államiség társadalmi öngazgatásba fejlődéséről	89
<i>Eörsi Gyula</i> : Részvételünk „összehasonlító jogi” rendezvényeken	105
<i>Szamel Lajos</i> : A varsói államigazgatási jogi konferenciáról	117
<i>Györffy György</i> : A XII. nemzetközi bizantinológiai kongresszus	123
<i>Szabó Pál Zoltán</i> : Harmadik nemzetközi szpeleológiai kongresszus	129
<i>Horváth Tibor</i> : Tanulmányúton Mongóliában	137
<i>Erdélyi István</i> : László Gyula: Őstörténetünk legkorábbi szakaszai	143
<i>Zibolen Endre</i> : Tanulmányok a neveléstudomány köréből 1960.....	149
Krónika	157

СОДЕРЖАНИЕ

<i>Бэла Булла</i> : Края Венгрии	1
— —: Некоторые вопросы исследований, относящихся на причины преступности несовершеннолетних	21
<i>Ласло Буза</i> : Имре Сабо: Толкование норм права	57
<i>Пал Шандор</i> : Гегель и венгерская философия	71
<i>Йозеф Халас</i> : Научная конференция в Советском Союзе о развитии социалистической государственности в общественное самоуправление	89
<i>Дюла Эрши</i> : Наше участие на конференциях по «компаративному праву»	105
<i>Лайош Самел</i> : О варшавской конференции по административному праву	117
<i>Дьёрдь Дьёрфи</i> : XII-ая международная конференция по византиноведению	123
<i>Пал Э. Сабо</i> : Третья международная конференция по исследованию пещер	129
<i>Тибор Хорват</i> : На научной командировке в Монголии	137
<i>Иштван Эрдэи</i> : Дюла Ласло: Древнейшие этапы нашей предистории	143
<i>Эндре Циболен</i> : Этюды по педагогике	149
<i>Хроника</i>	157

SOMMAIRE

<i>Béla Bulla</i> : Les paysages de la Hongrie	1
— —: Quelques questions de recherche concernant les causes de la délinquance juvénile	21
<i>László Buza</i> : Imre Szabó: L'interprétation des normes juridiques	57
<i>Pál Sándor</i> : Hegel et la philosophie hongroise	71
<i>József Halász</i> : Conférence scientifique en Union Soviétique: l'évolution de l'Etat socialiste vers l'auto-administration sociale	89
<i>Gyula Eörsi</i> : Notre participation aux réunions de «droit comparé»	105
<i>Lajos Szamel</i> : Conférence de droit administratif à Varsovie	117
<i>György Györfly</i> : Le XII ^e congrès international de byzantinologie	123
<i>Pál Zoltán Szabó</i> : Le troisième congrès international de spéléologie	129
<i>Tibor Horváth</i> : Un voyage d'étude en Mongolie	137
<i>István Erdélyi</i> : Gyula László: Les périodes les plus anciennes de notre préhistoire	143
<i>Endre Zibolen</i> : Etudes de science pédagogique	149
<i>Chronique</i>	157

INHALT

<i>Béla Bulla</i> : Die Landschaften Ungarns	1
— —: Einzelne Fragen der Jugendkriminalität-Forschungen	21
<i>László Buza</i> : Imre Szabó: Die Auslegung der Rechtsnormen	57
<i>Pál Sándor</i> : Hegel und die ungarische Philosophie	71
<i>József Halász</i> : Eine wissenschaftliche Konferenz in der Sowjetunion: über die Entwicklung des sozialistischen Staatswesens zur gesellschaftlichen Selbstverwaltung	89
<i>Gyula Eörsi</i> : Unsere Anteilnahme an Veranstaltungen für »vergleichendes Recht«	105
<i>Lajos Szamel</i> : Verwaltungsrechtliche Konferenz in Warschau	117
<i>György Györfly</i> : Der XII. internationale Kongress für Byzantinologie	123
<i>Pál Zoltán Szabó</i> : Der dritte internationale Kongress für Speleologie	129
<i>Tibor Horváth</i> : Eine Studienreise in Mongolien	137
<i>István Erdélyi</i> : Gyula László: Die frühesten Perioden unserer Urgeschichte	143
<i>Endre Zibolen</i> : Abhandlungen vom Bereiche der Pädagogiewissenschaft	149
<i>Kronik</i>	157

MAGYARORSZÁG TÁJAI

BULIA BÉLA

I. Bevezető megjegyzések

Amikor mintegy 35—40 évvel ezelőtt a tájfogalom értelmezése és a földrajzi táj szemléletéből kisarjadt *tájleírás*, *tájmagyarázat* forradalmasítani látszott az akkor még egységesnek vallott geográfiát, a természetes táj és a kultúr-táj (jó magyar nevén: műtáj) bevezetésével és a kettő lényegi szembeállításával, ez a különbségtétel a tájfogalom szubjektív értelmezésére, végeredményben zűrzavarra vezetett. Ahány szerző volt, annyi szubjektív tájmeghatározás született. Végül is a lényeg, a földrajzi tartalom elsikkadni látszott és a létező valóság, a táj, a geográfiai agnoszticizmus chorologikus fikciójává absztrahálódott.

A harmincas és a negyvenes évek összehasonlító fejlődéstörténeti tájrajzi szemléletében, majd a szovjet geográfiában is a tájfogalom a Hettneri szubjektív — chorologikus — értelmezéstől eltérő dinamikus fejlődéstörténeti, dialektikus magyarázatot nyert. Eszerint a tájak nem a földrajzi környezet rendszertelenül elszóródó területi egységei, hanem térbeli rendjük törvényszerűen megszabott: *a földrajzi zónák szerint igazodnak. A zonális elrendeződésű tájak objektív valóságok*; tehát tanulmányozhatók, fejlődéstörvényeik megállapíthatók. Mivel a táj nem sztatikus képződmény, hanem állandó változásban, fejlődésben van és fejlődése mozgatóerejét a benne rejlő dialektikus ellentétek képezik, következik, hogy harmonikus tájak nincsenek. *A tájnak alapvető jellemvonása a diszharmónia, a heterogenitás.*

Az állandó változásban, fejlődésben levő táj tanulmányozása azzal a gyakorlati haszonnal jár, hogy elvezet a táj erőforrásainak — mint korábban a moszkvai tájrajzi iskola nyomán mondták: a tájak természeti potenciájának — ismeretéhez. Vagyis a táj kutatásoknak, mint földrajzi alap- és alkalmazott kutatásoknak is igen szoros a kapcsolatuk a gyakorlattal, eredményeik fontosak a népgazdaság számára.

Ez a felismerés irányította a magyar természeti földrajzi kutatásokat is a tájrajzi vizsgálatok felé.

* A szerzőnek a Társadalmi-Történeti Tudományok Osztálya felolvasó üléseinek keretében 1961. december 5-én elhangzott előadása.

Mivel az ország tényleges tájrajzi sajátosságait teljes részletességgel még nem ismerjük, bizonyos tájaknak a köztudatba is átment általános sajátosságai a magyar geográfiában is erősen szubjektív megállapításokra, értelmezésekre és tájelhatárolásokra vezettek.

A most készülő magyar földrajzi monográfia munkálatai azonban megkövetelték a megegyezést bizonyos alapvető elvekben és megállapításokban. Az egyik első ilyen követelmény volt a magyarországi tájak kijelölése legfőbb sajátosságaik ismerete alapján. Ezt a munkát — két referátum megvitatása alapján — 1960 decemberében az MTA Földrajzi Bizottsága rendezésében szervezett vitaülés és az ott leszűrt eredmények alapján kijelölt bizottság végezte el.

Ennek a dolgozatnak az anyaga is az 1960. évi vita, valamint a magyar tájrajzi irodalom kritikai értékelése alapján készült. A vita egyik referense ezeknek a soroknak az írója volt. Megindokolta az ország nagytájakra osztását, valamint elvégezte a nagytájak beosztását közép-(rész-)tájakra (vidékekre). Tájbeosztása az alapja a készülő nemzeti monográfia regionális természeti földrajzi területi beosztásának is.

2. A táj fogalma

Abból a tételből kell kiindulnunk, hogy, mint jeleztük, a korszerű természeti földrajzi szemlélet szerint a táj az övezetes tagolódást mutató földrajzi buroknak a taxonómiai egysége. A gazdasági földrajz a területi munkamegoszlást, a termelőerők térbeli rendjét nem a tájakban, hanem a gazdaságföldrajzi körzetekben vizsgálja. Azzal is tisztában kell lennünk, hogy őseredeti, teljesen természetes állapotában levő, tehát a társadalom hatásától, bizonyosfokú társadalmi átalakítástól teljesen mentes táj ma már nagyon kevés van a Földön. Ilyenek csak az Arktisz és az Antarktisz jeges világában és területenként a sivatagokban találhatók. Az állandóan, vagy időszakosan lakott táj már nem eredeti, természetes állapotában levő táj. Rá a helyes név és megjelölés: *természeti táj*. Olyan elnevezés ez, amely azokat a vonásokat is tükrözni kívánja, amelyeket a társadalmi munka rajzolt belé a domborzat arculatába, a hidrogeográfiai hálózatba, a természetes növénytakaró képébe, az eredeti növényi és állati élettársulások rendjébe, még a mikro- és mezoklímát is megváltoztatva. Vagyis *azokat a tulajdonságokat is jelzi, amelyeket a tájképző természeti földrajzi tényezők a társadalmi tevékenység nyomán nyertek* (lejtőteraszozás; ennek nyomán a lejtőletarolódás folyamatának, ütemének megváltozása; a talajerőzió megerősödése a helytelen agrotechnika következményeként; a folyószabályozás és nyomában a folyómechanizmus megváltozása; víztároló medencék építése; a természetes növénytakaró megváltozása, gazdasági növények termesztése, városi „műklímák” kialakítása és még sok más tulajdonság). Ezeket a tulajdonságokat egyebekkel együtt a polgári szemléletű unista föld-

rajz a *műtáj* sajátágaiként szokta emlegetni, szembeállítva egymással ilyen módon a társadalmi hatásoktól szinte függetlenített *természetes tájat* és a természeti tényezőktől többé-kevésbé függetlennek tekintett *műtájat*. Egészen világos, hogy a korszerű földrajzi szemléletben a természetes táj és műtáj között az ellentét csak látszólagos, de nem valóságos ellentét. Még a legátkulturáltabb műtáj sem kizárólagosan a társadalmi tevékenység terméke. Hiszen minden társadalmi behatástól független kéregszerkezettel, makrorelieffel és makroklimával, valamint vízháztartással rendelkezik, és ha csak töredékesen is, de megtalálhatók benne a természetes életközösségek is. *A korszerű földrajzi szemlélet csak társadalmi munkával többé-kevésbé átalakított természeti tájat ismer.* Sőt leghelyesebb, ha az esetleges félreértésekre alkalmat adó „természeti” jelző elhagyásával a földrajzi burok individuális területegységeinek jelzésére egyszerűen a *táj* megnevezést használjuk.

Az ilyen értelmezésű táj *természettörténeti kategória*. A ritmusos (periodikus) kéregmozgások és az ugyancsak ritmusos éghajlatváltozások összjátékának eredményeként hosszú, többszakaszos ritmusos fejlődés eredménye, helyesebben jelenlegi képe a ritmusos fejlődés pillanatnyi állapotát jelzi. Tehát nem valamiféle változatlan, sztatikus térbeli képződmény, hanem örök változásban, fejlődésben levő természeti egység, individuum: az elhaló és alakuló domborzati és hidromorfológiai formák, éghajlati és időjárási sajátosságok, vízrajzi jelenségek, növényi és állati társulások egymásból fakadó, egymást feltételező, egymásra ható és visszaható együttese. Jelenéből lezárult múltjára és jövőendő fejlődésére is lehet következtetni. *A természeti táj tehát a tájalkotó (egyben tájalkító) tényezőknek fejlődésében ellentmondásos, diszharmonikus egysége.* Tudatunktól függetlenül létező, objektív valóság, amelyet tulajdonságaiban a belé települt ember (társadalom) meg is ismert és az egymástól különböző tájak különbségeit érzékelve az egyes tájaknak külön neveket is adott.

3. Néhány szó a magyarországi táj kutatásokról

Magyarország területe teljes egészében a mérsékelt égövön belül helyezkedik el. Mivel azonban a földrajzi övezetesség Nyugat- és Közép-Európában — tehát Magyarország földjén is — az aprólékosabb szerkezeti és domborzati tagozottság miatt nem olyan félreismerhetetlenül egyértelmű és határozott, mint Kelet-Európa vagy Kanada gyengén tagozott felszínén, a viszonylag kicsiny országterület tájképe változatos és színes; rajta jól kirajzolódó tájak különíthetők el.

Az aprólékos tagozottságot és annak nyomán a térben és időben változó, természetes területi egységeket, a tájakat a magyar nép korán felismerte és megismerte és a megismerés nyomán nekik neveket is adott. Az ilyen tájnevek, mint Mezőföld, Mezőség, Szamoslát, Harangod, Hegyföld, Cserehát, Göcsej,

Hetés, Érmellék, Hortobágy, Zselic, Sárrét, Sárköz, Bakony, Vértes, Mátra, Bükk, Sokoróalja, Tiszazug népi eredetűek és nem kétséges, hogy kezdettől ösztönösen érzett, sőt népességük tudatában is mélyen gyökerező, határozott földrajzi tartalmuk volt.

A századunk eleje óta folyó magyarországi földrajzi táj kutatások egyre világosabban megmutatták: a népi ösztön és felismerés nem tévedett. Az általa felismert terület egységek reális valóságok, valóságosan létező tájak. Földrajzi sajátságaik, egyező és eltérő tulajdonságaik tudományos magyarázata a természeti földrajz feladata.

Az ösztönös népi felismerést a tudományos igazolás és feltárás csak jelentős késéssel követte nyomon. Az ország tudományos földrajzi feltárása *id. Lóczy Lajos és Cholnoky Jenő* szorgalmazásával és vezetésével a kilencszázttizes években indult meg és csak lassan haladt előre, mert kevesen voltak a terepen dolgozó geográfusok. Anyagi eszközök sem álltak a kutatók rendelkezésére és hiányzott a tervszerűség és a tervszerű irányítás is. A Magyar Földrajzi Társaságnak *id. Lóczy Lajos* által életre hívott és irányított Balaton-Bizottsága két évtizedes eredményes működés után a kitűnő Balaton-monográfia földrajzi (tájrajzi) zárókötetét már nem tudta elkészíteni, az Alföldi Bizottság munkája pedig alig jutott tovább a tervezetnél.

Különösen az első világháború után vált érezhetővé a szervezés és vezetés hiánya. *Teleki* ugyan megfogalmazta a komplex táj kutatás feladatait, de arra már nem került sor, hogy geológus, geomorfológus, klimatológus, biogeográfus és talajkutató munkáját egyesítő munkaközösségek alakuljanak egy-egy táj részletes feltárása céljából. Elvileg győzni látszott a tájrajzi irányzat a magyar földrajztudományban, de az elvi proklamációt tettek alig követték. Valójában felszínalaktani, éghajlati, biogeográfiai és talajtani kutatások folytak, de egymástól intézményesen is függetlenül, egymással párhuzamosan, egymás eredményeiről sokszor még tudomást sem véve.

Húsz év leforgása alatt a régi országterületről három szerző szintézise is megszületett (*Lóczyé* 1918-ban, *Cholnokyé* 1929-ben és 1936-ban, *Prinzé* 1926-ban és 1936-ban), de ezek az országleírások *Prinz* „Magyar földrajza” (1936) kivételével részletes tájleírásokat nem tartalmaztak. *Lóczy* könyvében a hangsúly a szerkezetanon volt, és ilyen vonatkozásban a könyv alapvető munka. *Cholnoky* könyvei nem teljes regionális földrajzok, hanem lényegileg geomorfológiai szintézisek voltak, jelezve, hogy szerzőjük soha nem is hódolt a tájrajzi irányzatnak. *Prinz* írt ugyan egyéni stílusú és értelmezésű tájleírást a régi országterületről, de szellemes gondolatokban és érdekes tájnevekben ugyan gazdag, azonban mégis csak általánosságban mozgó fejtegetéseinek nem volt kellő irodalmi visszhangja.

Nem lett külön sorsa *Kogutowicz* kétkötetes, a Dunántúlt és Kisalföldet bemutató tájrajzának sem. Ez a munka ugyan kitűnő és gazdag, bár sok fontos földrajzi publikációt érthetetlenül mellőző forrásanyag felhasználásával készült,

de a gazdag forrásanyag egymagában sem az analízis, sem a koncepció hiányosságait nem pótolhatta.

És bár készült néhány, a két világháború közti kutatáseredményeket is közlő, de első renden népszerűsítő célzatú, rövid tájrajz az Alföldről, a Kisalföldről, Erdélyről és a Kárpátokról, mégis csak az volt az igazság, hogy többé-kevésbé találó általánosságoknál egyebet a magyar geográfia az egyes tájakról alig tudott mondani. Részletesebben csak a felszínalaktan értékesített adatokat *Cholnoky* és tanítványai eredményeiből, de már a klimatológia, a hidrogeográfia és eleinte a biogeográfia is alig tudott különbséget tenni mondanivalójának minőségében Belső-Somogy és a Mezőföld, vagy akár a Nyírség és a Duna—Tisza közti homokos hátság között. Pedig, hogy a táji különbségek milyen jelentősek még a — látszólag — egyveretű alföldi vidékek között is, jól mutatták a fáradhatatlan magyar talajkutatók vizsgálateredményei és később *Soónak* és iskolájának az alföldi erdős sztyep kialakulására és a fejlődés táji különbségeinek bemutatására vonatkozó vizsgálatai. Ilyen értelmezésben, de a felszín és az éghajlat területi eltéréseit és sajátosságait is figyelembe véve készített *Zólyomi* az Alföldről igen tanulságos tájtérképet 1944-ben.

A második világháború után gyorsan és előnyösen megváltozott a helyzet. A nép állama a magyar természeti földrajznak is rendelkezésére bocsátotta és bocsátja az eredményes munkálkodás erkölcsi és anyagi biztosítékait. A bő támogatásért nem kíván más ellenszolgáltatást, csak buzgó és eredményes munkát. Olyan munkát azonban, amelynek a népgazdaság is hasznát veszi, vagyis olyan kutatómunkát, amelynek eredményei a maguk teljességében feltárják az ország természeti földrajzi erőforrásait.

Az első évek a szervezés, az útkeresés, a problémakitűzés és az analitikus kutatások elindításának az esztendei voltak ugyan, de már ez az idő is megtermette a maga tájrajzi gyümölcsét. *Láng* a Börzsöny és a Mátra (1955), *Ádám, Marosi* és *Szilárd* pedig a Mezőföld tájrajzát készítette el (1959). Munkájukat két év múlva (1961-ben) *Borsy* tájanalízise követte a Nyírségről.

1960-ban megindultak Magyarország komplex földrajzi feldolgozásának munkálatai. Mind a természeti földrajzi vizsgálatok, mind pedig a vizsgálat-eredmények gazdasági földrajzi felhasználhatósága szempontjából az eredményes munkának fontos előfeltétele volt a tájbeosztás alapelveinek meghatározása és azok alapján az ország nagytájainak és a nagytajak résztájainak (középtájainak, vidékeinek) a kijelölése. Ezekről a kérdésekről a Magyar Tudományos Akadémia Földrajzi Bizottsága 1960 decemberében vitaülést rendezett *Bulla Béla* és *Láng Sándor* vitaindító előadása alapján. A vitaülés bizonyos módosításokkal elfogadta *Bulla* előterjesztett javaslatait. Az alábbi sorok a vita eredményét kívánják röviden bemutatni.

4. A tájbeosztás alapjai; a hat nagytáj

Mivel a földrajzi burok minden esetben több geoszféra anyaga mozgás-folyamatainak természetes egysége, kétségtelen, hogy *a táj komplex egység*. A szilárd kéreg (szerkezet és domborzat, helyesebben a strukturális és szkulpturális formák együttese), az atmoszféra (éghajlat), a vizek, az élővilág és a talajszféra fizikai és kémiai mozgásfolyamatai szövődnek benne individuális, de időben és térben változó sajátosságok együttesévé. Egymagában sem a domborzat, sem az éghajlat, sem a víz (még a tengerekben, tavakban sem!), sem a növénytakaró nem „alkot” tájat, annál kevésbé a talaj. *Nincs tehát domborzati táj, éghajlati, vízi, növényességi táj és talajtáj, hanem domborzati, éghajlati, növényességi körzet és talajkörzet*. Természetes azonban, hogy a tájképző, tájalakító tényezők földrajzi zónánként nem azonos értékűek és nem azonos jelentőségűek. A poláris és szubpoláris zónában az éghajlat dominanciája, az egyenlítővidéki zónában az éghajlat és a növénytakaró, a sivatagokban az inszolációs aprózódás és a defláció dominanciája szembeeszkő és tagadhatatlan.

A mérsékeltövi folyóvízi eróziós klimatikus morfológiai zónában (régióban) a táj fejlődésének legfontosabb irányítója a folyóvíz eróziós és akkumulációs tevékenysége. Ez a tevékenység első renden a szerkezeti domborzat függvénye: epiro- és diktyogenetikusan különböző magasságokba emelt gyűrt és töréses szerkezetű vonulatok völgyekkel árkolt és medencékkel tagolt magas- és középhegységekké alakulnak, a különböző mértékben megsüllyedt medencék feltöltött síkságokká, vagy lapos völgyekkel árkolt eróziós domb-ságokká lesznek. *A szerkezeti relief és az éghajlat kölcsönhatásaiként így kifaragott domborzat az uralkodó, a döntő jelentőségű tájképző tényező a mérsékelt földöv erősen tagozott területein. A domborzat a táj váza ezeken a területeken*. Döntő a fontossága, az éghajlattal együtt szabja meg a vizek pályáját, járását, mechanizmusát, sőt a növénytakaró kialakulását és a növénytársulások határát, elterjedését is. Éghajlattal, vízgazdálkodással, a növénytársulások tér- és időbeli eloszlásának változásaival együtt, velük kölcsönhatásban a zonális és azonális talajok és körzeteik térbeli rendjének is formálója.

Hogy a domborzat a döntő jelentőségű, uralkodó tájalakító tényező és különösen az a mérsékelt földöv területén, ez olyan földrajzi alaptörvény, amelynek érvényessége Suess „Antlitz der Erde”-jében, Davis geomorfológiai ciklustanában, Passarge „Landschaftsgürtel”-jeiben és Berg tájszemléletében éppen olyan élesen jelentkezik, mint a marxista tájrajzi irányzat ismert és elismert képviselőinek, Markovnak, Szauskinnak és Szolncevnek a tájak természetéről vallott felfogásában.

Nem más a helyzet természetesen a magyar tájrajzi irodalomban sem. Az Alföld nevének XVI. sz-i (Érdy-kódex) és XVII. sz-i (Lippay érsek verse) említését nem tekintve Hunfalvytól Cholnokyig és Prinzig minden magyar geográfus domborzati-hegyrajzi alapon osztotta területegységekre az országot.

Más kérdés az — és róla lesz is még szó —, hogy ezek a terület- és tájbeosztások milyen mértékben felelnek meg a korszerű tájrajzi követelményeknek, az azonban bizonyos, hogy a *Cholnoky* által használt és alkalmazott területi elnevezéseknek (mint Somogy—tolnai-dombvidék, Vasvármegyei kavicslejtő, Zalai-dombvidék, Dunazug-hegység, Duna—Tisza közti hátság) is és *Prinz* egyéni hangzású tájneveinek (Nagyrona, Felsőtiszatáj, Győri-medence, Mátra-erdő) is nevükben is jelentkező, az általuk jelzett terület domborzati sajátosságaira utaló tartalmuk van.

A tételt azonban, amely szerint a szerkezeti-eróziós és a szerkezeti-akkumulációs domborzat a döntő jelentőségű tájképző tényező, hogy irányító hatása minden tájképző tényező megjelenésében és térbeli rendjében jelentkezik és tükröződik, igazolnunk is kell, a domborzat irányító hatását be is kell mutatnunk.

A legelső követelmény tehát a *domborzati körzetek*nek a kijelölése. Az ország szerkezeti, földtani és domborzati térképei egyértelműen igazolják, hogy Magyarország területén a domborzatnak öt fő körzete van: 1. a tektonikus-akkumulációs eredetű *Alföld*; 2. az ugyancsak tektonikus-akkumulációs eredetű *Kisalföld*; 3. a tektonikus-eróziós eredetű *Dunántúli-Középhegység*; 4. a szintén tektonikus-eróziós eredetű *Északi-Középhegység*, végül 5. a közbeszédben Dunántúli dombvidéknek nevezett, a nyugati országhatártól a Dunáig és a Kisalföldtől, meg a Dunántúli-Középhegységtől a Dráváig terjedő terület. A Dunántúl elnevezés nem népi eredetű tájnév. A múlt századi abszolutizmus közigazgatási területbeosztására emlékeztető maradvány (Dunáninnyi, Dunántúli, Tiszáninnyi, Tiszántúli kerület). De használata úgy meggyökeresedett nyelvünkben a Tiszántúl elnevezéssel együtt, hogy ma már határozott földrajzi, sőt tájrajzi tartalma van. *Cholnokynál* mai értelemben vett tájnév, amelyet könyveiben állandóan használt is. A Duna és a Dráva közti terület neve, mert *Cholnoky* szerint domborzati és szerkezeti tekintetben a Középhegység is és a Kisalföld is a Dunántúl része. Amaz, a Dunántúli-Középhegység, pannóniai üledékekkel fedett rögcsoport, emez, a Kisalföld, *Cholnoky* szerint deflációval letarolt pannón tengerfenék. *Cholnokyval* azonos nézetet vallott *Kogutowicz* is és *Prinz* is, csak *Prinz*nél a név nem Dunántúl, hanem *Pannonföld*.

Az utolsó évtizedek mélyszerkezeti, földtani és alaktani kutatás eredményeinek ismeretében a Dunántúl (Pannonföld) *Cholnoky* és *Prinz* szerint értelmezett szerkezeti és alaki egysége nem vallható. A Kisalföld nem „letarolt pannóniai tengerfenék”, hanem mély, fiatal katlansüllyedék, amelyet vastagon kitölt a felsőpliocén fluviolakusztikus és a pleisztocén-holocén folyóvízi üledék. Reliefenergiája a 200 m-t nem éri el, sőt nagy területeken még az 50 m-t sem, tehát valóban „alföld”, síkság. Mint geomorfológiai körzet, a Dunántúli-Középhegység sem része sem szerkezeti, sem alaki tekintetben a Dunántúlnak, vagy Pannonföldnek, bár a közelmúltban *Láng* is a Dunántúl részének vette.

Mezozoosz kratoszinklinális üledékeiből felépített, pikkelyes és töréses struktúrájú röghegység jelentékeny (300 m-t meghaladó) reliefenergiával.

Ha a Kisalföldet és a Dunántúli-Középhegységet a tényeknek megfelelő helyességgel *Láng* legutóbbi tájbeosztásával ellentétben leválasztjuk a *Cholnok*-és *Prinz*-féle Dunántúl (Pannonföld) területéről, a maradék a nyugati országhatártól a Dunáig és a Kisalföldtől a Drávaig *dombsági jellegű terület*, amely mind szerkezeti, mind pedig alaki sajátágaiban *hármastagolódást* mutat. Nyugati része a Soproni-hegység és a Kőszegi-hegység variszkumával és a hozzájuk csatlakozó dombságokkal (Őrség, Hetés, Göcsej) rácsos törésekkel beszőtt, mély völgyekkel felárkolt terület. Legalkalmasabbnak látszik számára az *Alpokalja* név.

A terület középső része a zalai és a somogyi „meridionális” völgyek és pannón hátságok vidéke. *Cholnok*ynál neve Dunántúli-dombvidék, Zala—somogy—tolnai dombvidék, *Prinz* Dél-Dunántúlnak nevei és hozzáveszi a terület délkeleti részét, a Baranyai-hegyvidéket is. Ez a Mecsek és környezete, amely *Cholnok*ynál külön geomorfológiai körzetként Baranyai-hegyvidék néven szerepel. Az akadémiai Földrajzi Bizottság által 1960 decemberében megrendezett tájvita a területnek, mint geomorfológiai körzetnek a neveként elfogadásra „*Dunántúli-dombság a Baranyai szigethegységekkel*” megjelölést ajánlotta.

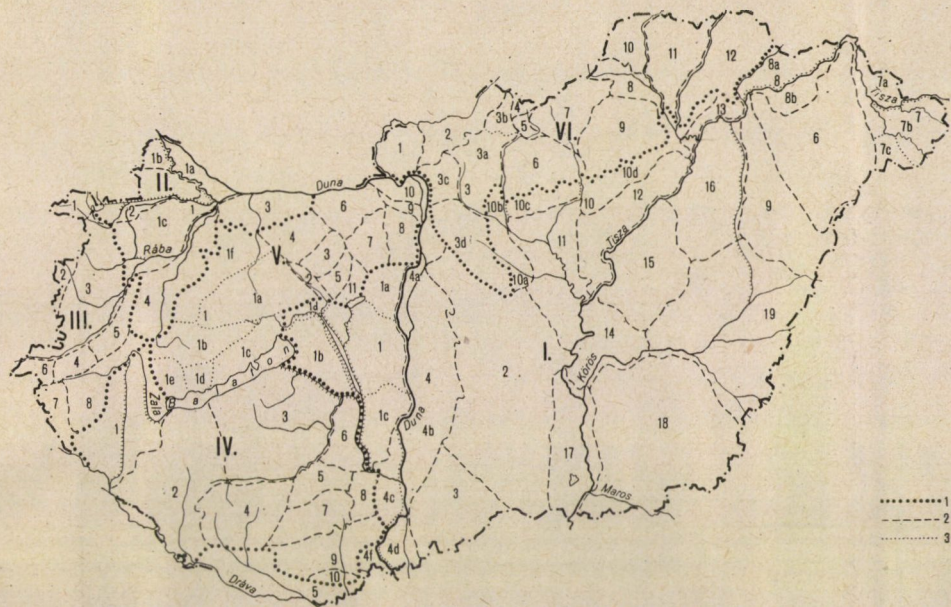
A *Drávamelleke* alluviális síkság, tehát kétségtelenül az Alföld tartozéka. A fejér megyei *Mezőföld* szerkezeti és alaki tekintetben átmeneti terület a Somogyi-dombság és az Alföld között, de kicsiny (50—100 m-es) reliefenergiája miatt alaktani tekintetben inkább alföldi és kevésbé dombsági jellegű terület.

Az *Északi-Középhegység* bonyolult szerkezetű és változatos domborzatú terület, igen jelentékeny (600 m-t felülmúló) reliefenergiával, az ország legmagasabb hegységeivel (Mátra 1015 m, Bükk 959 m, Börzsöny 939 m). Lényegében nem zárt geomorfológiai körzet, hanem az Északi-Kárpátok déli peremi részlete.

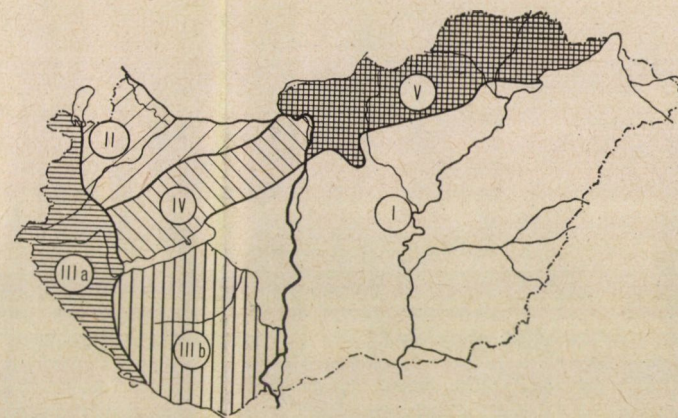
Végeredményben az ország területe *hat geomorfológiai körzetre* osztható: két akkumulációs, síksági (Alföld, Kisalföld), két eróziós-denudációs középhegységi (Dunántúli-Középhegység, Északi-Középhegység) és két eróziós-akkumulációs dombsági-középhegységi (Alpokalja, Dunántúli-dombság a Baranyai szigethegységekkel) körzetre (l. a geomorfológiai körzeteket mutató térképvázlatot).

Ez a hat geomorfológiai körzet, helyesebben domborzatuk, irányító, alakító hatást gyakorol minden más tájképző tényezőre.

Nagyon világosan megmutatkozik ez az *éghajlati jelenségek és elemek* (napfénytartam, hőmérséklet, csapadék, felhőzet, nyári aszály, hőségnapok, téli napok, tenyészeti idő hőösszege, fenológiai jelenségek) tér- és időbeli menetében és eloszlásában. Mindezek alapján *Bacsó* jól megindokolt véleménye szerint az ország területe négy *éghajlati körzetre* osztható: 1. Alföld (a Mezőfölddel együtt); 2. *Kisalföld*; 3. *Északi-Középhegység*; 4. *Dunántúli dombos-hegyes*

1. ábra. Magyarország geomorfológiai körzetei. Szerk. Bulla B. 1 — a domborzat nagy alakitási területegységeinek (Alföld, Kisalföld, Alpokalja, Dunántúli-dombság, Dunántúli-középhegység, Északi-középhegység) határai, 2 — a nagy egységek körzeteinek a határa, 3 — a körzetek részeinek a határa. I. — Alföld: 1 — Mezőföld: 1a — Észak-Mezőföld, 1b — Nyugat-Mezőföld, 1c — Dél-Mezőföld, 1d — Sárrét; 2 — Duna-Tisza közti homokos hátság; 3 — Bácskai-lőszítábla; 4 — a Duna völgyestje: 4a — Csepel-sziget és Pesti-félmédenca, 4b — Solt-bajai-síkság, 4c — Sárköz, 4d — Mohácsi-sziget, 4f — Mohácsi-terasz; 5 — Drávamellék; 6 — Nyírség; 7 — Szatmár-bereg-síkság; 7a — Tiszahát, 7b — Szamoshát, 7c — Ecsedi-lápmédenca; 8 — Rétköz-Bodrogköz: 8a — Bodrogköz, 8b — Rétköz; 9 — Hajdúhát; 10 — Észak-alföldi hordaléklejtő: 10a — Tápió-vidék, 10b — Cserhátja, 10c — Mátraalja, 10d — Bükkalja; 11 — Zagyva-médenca; 12 — Heves-borsodi-nyíltártér; 13 — Taktaköz; 14 — Szolnoki-hát; 15 — Nagykunság; 16 — Hortobágy; 17 — Tisza-árok; 18 — a Maros hordalékkúpja; 19 — Körösvidék a Sárrétek medencéjével. II. — Kisalföld: 1 — Győri-médenca; 1a — Szigetköz, 1b — Mosoni-síkság, 1c — Rábaköz; 2 — Fertő-Hanság-médenca; 3 — Győr-tatai-teraszvidék; 4 — Marcal-médenca. III. — Alpokalja: 1 — Soproni-hegység; 2 — Kőszegi-hegység és a Vas-hegy; 3 — Nyugat-magyarországi kavicstakaró; 4 — Vasi-Hegyhát; 5 — Kemeneshát; 6 — Őrség; 7 — Hetés és Kerkavidék; 8 — Göcsej. IV. — Dunántúli-dombság: 1 — Zalai-dombság; 2 — Belső-Somogy; 3 — Külső-Somogy; 4 — Zselic; 5 — Völgyesség; 6 — Tolnai-Hegyhát; 7 — Mezők; 8 — Baranyai-gránittöng és a Szekszárdi-dombság; 9 — Baranyai-dombság; 10 — Villányi-hegység. V. — Dunántúli-középhegység: 1 — Bakony: 1a — Északi (Óreg)-Bakony, 1b — Déli-Bakony, 1c — Balatonfelvidék, 1d — Tapolcai-médenca, 1e — Keszthelyi-hegység, 1f — Bakonyalja a Pannonhalmi-dombsággal; 2 — Móri-árok; 3 — Vértes; 4 — Vértesalja (Bársonyos); 5 — Zámolyi-médenca; 6 — Gerecse; 7 — Zsámbéki-médenca; 8 — Budai-hegység; 9 — Pilis; 10 — Visegrádi-hegység; 11 — Velencei-hegység. VI. — Északi-középhegység: 1 — Börzsöny; 2 — Nógrádi-médenca; 3 — Cserhát: 3a — Központi-Cserhát, 3b — Északi (Kopasz)-Cserhát, 3c — Nyugati-Cserhát, 3d — Déli-Cserhát a Gödöllői-dombsággal; 4 — Karancs és Medves; 5 — Salgótarjáni-médenca; 6 — Mátra; 7 — Heves-borsodi-dombság; 8 — Sajó-médenca; 9 — Bükk; 10 — Aggteleki-karszt; 11 — Cserhát; 13 — Zempléni-hegység

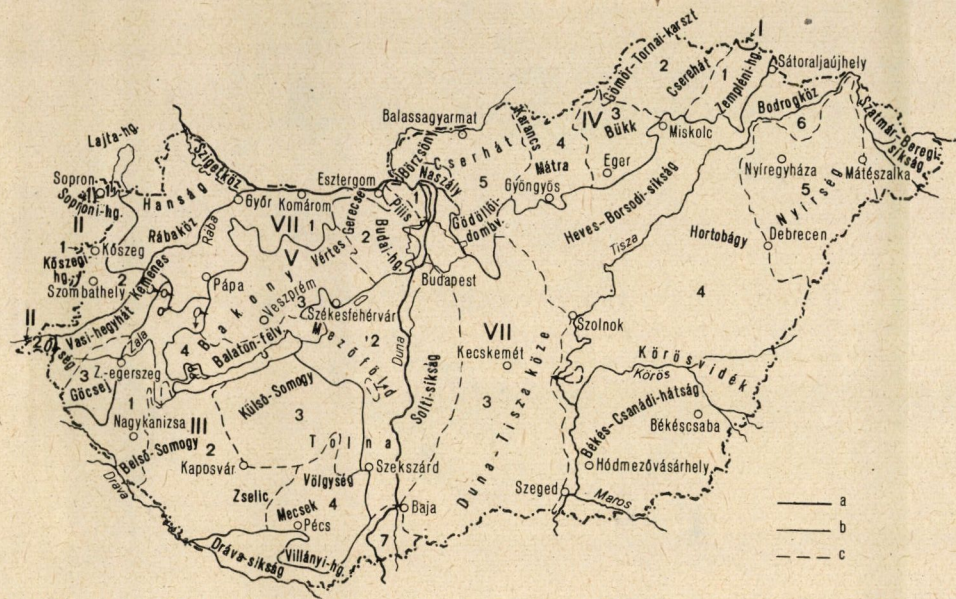
2. ábra. Magyarország éghajlati körzetei Bacsó N. nyomán. I — Alföld, II — Kisalföld, IIIa — Alpokalja, IIIb — Dunántúli-dombság, IV — Dunántúli-középhegység, V — Északi-középhegység

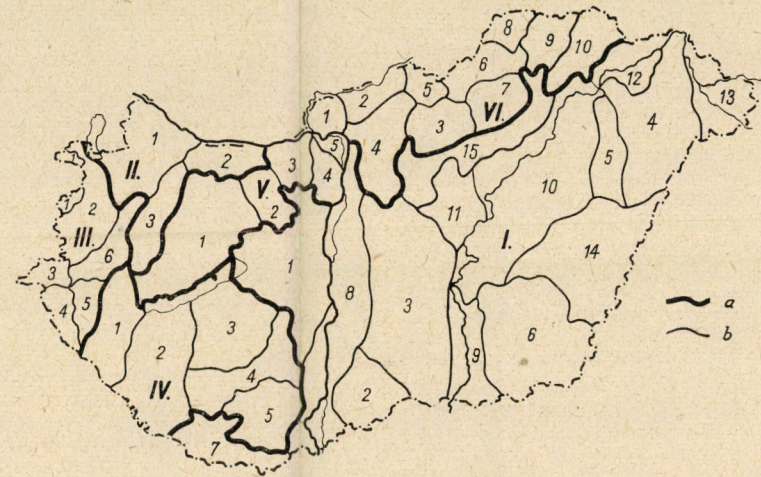
3. ábra. A fajlagos lefolyás sokévi átlaga a Duna magyarországi mellékfolyóinak vízgyűjtőjén Lászlóffy W. szerint. 1 — országhatárok, 2 — vízválasztók, 3 — fajlagos vízszállítás 1/s/km

5. ábra. Magyarország talajtérképe. Szerk. Stefanovits Pál és Szücs László.
 a — homok, b — vályog, c — agyag; 1 — futóhomok, 2 — humuszos homok, 3 — öntéstalaj, 4 — fakó erdőtalaj, 5 — rozsdabarna erdőtalaj, 6 — barna erdőtalaj, 7 — szürke erdőtalaj, 8 — sötét színű erdőtalaj, 9 — erdő jellegű mezőségi talaj, 10 — réti talaj, 11 — szikes altalajú réti talaj, 12 — réti-mezőségi talaj, 13 — mezőségi talaj, 14 — szikes altalajú mezőségi talaj, 15 — mészegény szerkezetes szik, 16 — sós, szerkezetes szik, 17 — meszes-szódás szerkezetnélküli szik, 18 — láptalaj

4. ábra. Magyarország flóratérképe Soó R. szerint. a — flóratartomány határa, b — flóravidék határa, c — flórajárás határa; I — Carpathicum: Casravicum; II — Noricum: 1 — Ceticum, 2 — Stiriicum; III — Praeyllyricum: 1 — Saladiense, 2 — Somogyicum, 3 — Kaposense, 4 — Sopianicum; IV — Matricum: 1 — Tokajense, 2 — Tornense, 3 — Borsodense, 4 — Agriense, 5 — Neogradense; V — Bakonyicum: 1 — Visegradense, 2 — Pilisense, 3 — Vespriense, 4 — Balatonicum; VI — Praenorikum: 1 — Laitaicum, 2 — Castriferreicum, 3 — Petovicum; VII — Eupannonicum: 1 — Arrabonicum, 2 — Colocense, 3 — Praematricum, 3 — Crisicum, 5 — Nyírségense, 6 — Samicum, 7 — Titelicum

6. ábra. Magyarország tájai.

a — nagytáj határa, b — középtáj határa; I — Alföld: 1 — Mezőföld, 2 — Bácskai-lőszőtábla, 3 — Duna-Tisza közti homokos hátság, 4 — Nyírség, 5 — Hajdúság, 6 — Maros-Körös köze, 7 — Drávamellék az Ormánsággal, 8 — Dunamellék, 9 — Alsó-Tiszamente, 10 — Közép-Tiszavidék, 11 — Jászság (Zagyva-medence), 12 — Bodrogköz a Rétközzel, 13 — Szatmár-beregi-síkság, 14 — Körösvidék, 15 — Észak-alföldi hordaléklejtő; II — Kisalföld: 1 — Győri-medence, 2 — Győr-tatai-teraszvidék, 3 — Marcal-medence; III — Alpokalja: 1 — Soproni-és Kőszegi-hegység, 2 — Rábántúli-kavicstakaró, 3 — Vasi-Hegyhát és Alsó-Órség, 4 — Nyugat-zalai-dombság (Hetés és Kerkavidék), 5 — Cöcselj, 6 — Kemeneshát; IV — Dunántúli-dombság: 1 — Kelet-zalai-dombság, 2 — Belső-Somogy, 3 — Külső-Somogy, 4 — Somogy-tolna-baranyai-dombság, 5 — Baranyai-szigethegységek; V — Dunántúli-középhegység: 1 — Bakony, 2 — Vértes a Velencei-hegységgel, 3 — Gerecse, 4 — Budai-hegység a Pilissel, 5 — Visegrádi-hegység; VI — Északi-középhegység: 1 — Börzsöny, 2 — Nógrádi-medence, 3 — Mátra, 4 — Cserhát, 5 — Karancs és Medves, 6 — Sajó-medence, 7 — Bükk, 8 — Aggteleki-karszt, 9 — Cserhát, 10 — Zempléni-hegység

terület, amelyet éghajlati különbségeik alapján *Bacsó* három részre (alkörzetre) oszt, ezek: 1. a csapadékos, hűvös nyugati-délnyugati határsáv; 2. a Balatontól délre fekvő enyhe éghajlatú dombság a Mecsekkel; 3. a Balatontól északra fekvő hűvösebb éghajlatú középhegység területe. Vagyis összesen hat éghajlati körzet, amelyeknek a területe nagyjában és egészében egyezik a hat geomorfológiai körzet területével (l. az éghajlati körzetek térképvezetést).

A domborzat és az éghajlat hatását és kölcsönhatásait *az ország vízföldrajzi képében* nem annyira a vízgyűjtőterületek, hanem inkább a vízhálózat rajza, a források térbeli rendje és jelentkezése, a fajlagos lefolyásviszonyok és a mélységbeli (felszínalatti) vizek elhelyezkedése tükrözik.

Az Alföld, de különösen a Kisalföld centripetális folyóhálózata — egyebek mellett — a két körzet tektonikus-akkumulációs síkságjellegének erőteljes hangsúlyozója. Különösen, ha bizonyos hidromorfológiai formákat és képződményeket is (mint a medencebelseji és medenceperemi hordalékkúpok, a sülyledő alföldi térszíneken a teraszok hiánya) figyelembe vesszünk.

A két alfölddel ellentétben a középhegységek és a dombságok folyó- és völgyhálózata ezeknek a területeknek potamografikus egységét természetesen nem mutatja. A sok antecedens, epigenetikus és interkollin keresztvölgy inkább részekre tagol, de olyan részekre, amelyek közül egyesek (Mecsek, Bakony, Mátra, Bükk, Börzsöny) sugarasan szétfutó, centrifugális-konzekvens völgyhálózata kisebb morfológiai és vízföldrajzi körzetek kijelölését könnyíti meg és indokolja meg.

Már sokkal élesebb területi különbségeket mutat a domborzat és a víz-háztartás kölcsönhatásaként kialakult *fajlagos lefolyás*, illetve izometrikus vonalainak térbeli rendje (l. a fajlagos lefolyás térképét). A 3 l/sec. km² értéket meg nem haladó fajlagos lefolyás az Alföldön és a Kisalföldön olyan élességgel jelentkezik, hogy a 3 l/sec . km² fajlagos lefolyás vonala valósággal az Alföld vízföldrajzi határának vehető. A Mezőföld ezen a vonalon belül helyezkedik el, tehát nemcsak domborzati és éghajlati, hanem vízföldrajzi vonatkozásban is az Alföld tartozéka.

A dombsági és középhegységi területeken a fajlagos lefolyás értékszámai 4—8 l/sec . km² között vannak.

A lejtés, a kőzetminőség, a csapadék- és hőmérsékletviszonyok összhatását tükröző *lefolyáskoefficiens* térbeli rendje még inkább a domborzati és az éghajlati körzetek tükröződése. Értéke az Alföldön 4—6%, a Kisalföldön 6—8%, a nyugati határvidéken 16—20%, a Dunántúli-dombság (Zala, Somogy) területén 10—12%, a Mecsekben 13—16%, az Északi-Középhegységben és a Dunántúli-Középhegységben 16—21%.

A *természetes források* térbeli eloszlása a lefolyás-koefficienséhez hasonló képet mutat. Az Alföld és a Kisalföld forrásokban való szegénységével, sőt forráshiányával szemben a középhegységi körzetek forrásokban (réteg-, rés-, karszt- és vetőmenti felszálló forrásokban) gazdagok. A Dunántúli-dombság és

az Északi-Középhegység medencevonulata viszonylag kevés és gyérvízű réteg forrást tüntet fel.

Fordított a helyzet a felszín alatti *talaj- és rétegvíz* viszonylatában. Az Alföldek laza üledékekkel kitöltött, nagy üstjei tele vannak meleg réteg- (artézi) vízzel és a felszínhez közel helyezkedik el a szabad tükrű talajvíz is. A dombsági és középhegységi körzetekben szabad tükrű talajvíz csak a szélesebb folyóvölgyek talpa alatt található és rétegvizekben is szegényebbek a két alföldnél.

Érdeemes megemlítenünk, hogy egyesek szerint a feltételezett, egységes *karsztvíz* a Dunántúli-Középhegységet szomszédságától mocsár- és lápösvvel ilyen tekintetben is jól elhatárolódó vízföldrajzi (karszthidrológiai) körzetté teszi.

A vázolt futólagos áttekintés is feljogosít bennünket annak a felismerésnek a hangsúlyozására, hogy az Alföld, a Kisalföld, valamint a Dunántúli- és az Északi-Középhegység különleges, egyéni sajátosságokat mutató *hidrogeográfiai körzetek*. Mellettük a Dunántúli-dombság és a nyugati határterület vízföldrajzi vonatkozásban is *átmeneti jellegű* az alföldek és a középhegységek között.

És ezt a képet mutatják a biogeográfiai és talajföldrajzi kutatások eredményei is és az ilyen alapon megrajzolt térképek is.

A növényföldrajzi térképeken az Alföld a Mezőfölddel együtt, valamint a Kisalföld is az *erdős sztyep* területe, a dombságokat és középhegységeket természetes növénytakaróként *erdő* fedte, helyesebben részben még ma is fedi (l. a növényföldrajzi térképvázlatot). Mind a természetes növénytársulások térbeli elhelyezkedésében, mind pedig az ország flórákéjében élesen kifejeződik a domborzat, az éghajlat és a vízháztartás kölcsönhatása. Az *Eupannonicum* homokos és löszös pusztaréjtjeivel, pusztai és homoki gyöngyvirágos tölgyeseivel, ártéri fűz- és nyárligeteivel, szikes pusztáival területben majdnem tökéletesen azonos az Alföld és a Kisalföld geomorfológiai és éghajlati körzetével. Az *Ősmátra* zonális tölgyeseivel, gyertyános tölgyeseivel, szubmontán és montán bükköscsével, karszterdeivel a két középhegység (Dunántúli-Középhegység = Bakonyicum; Északi-Középhegység = Matricum) területét zárja magába. A geobotanika dunántúli flóravidéke (Transdanubicum) tölgyes, bükkös erdeivel a Dunántúli-dombság geomorfológiai körzetével teljesen azonos, végül igen nagymértékű a területi egyezés a geobotanika erdei fenyesekkel, csarabosokkal, tölgyesekkel, bükkösökkel és gesztenyésekkel fedett Praenoricumja és az Alpokalja geomorfológiai körzete között.

Mindezek után már nem meglepő, hanem tökéletesen természetes, hogy a geoszféra egymásbaszövődő mozgásfolyamatainak és energiaátalakulásainak eredményeként kialakult *talajtakaró* területi jelentkezése a domborzati, éghajlati és növényzeti körzetek területéhez idomul. Az Alföld a Mezőfölddel együtt és a Kisalföld a *mezősegi*, a középhegységek és a dombságok az *erdei talajok* jelentkezésének a területei (l. az ország talajait mutató térképvázlatot). De kirajzolódik a négy erdős középhegységi és dombsági körzet különbsége is. A fakó erdei talaj, a pszeudoglejes és szemipodzolos talaj az atlanti hatásokat

tükröző nyugati határvidéken, az Alpokalján fed nagy területeket. A mészkő- és dolomitredzinák fekete színű, de sekély talajai a Dunántúli-Középhegységben, valamint az andeziten képződő fekete talajokkal együtt az Északi-Középhegységben jellegzetesek. A Dunántúli-dombság tölgyes és vegyes lombhullató erdeinek barna erdei talaja ma már nagy területeken került szántóművelés alá és a változott körülmények között mezősegi dinamikát mutat.

Ha most már az egyes tájalakító tényezők (szerkezet, domborzat, éghajlati sajátosságok, vízrajzi jelenségek, természetes növénytakaró, a vegetáció és a flóra térbeli rendje, a talajok elhelyezkedése) térképét oleátákra rajzoljuk és az oleátákat egymásra helyezzük, hat nagy területfolton igen nagyfokú fedést, területi egyezést tapasztalunk. A hat nagy területfolt *a hat magyarországi táj: az Alföld, a Kisalföld, a Dunántúli-Középhegység, az Északi-Középhegység, a Dunántúli-dombság és az Alpokalja.*

Mivel a különböző (geomorfológiai, éghajlati, vízföldrajzi, növény- és talajföldrajzi) körzetek határai nem azonosak, hanem a határvonalak egymást metszik, ez annak a természetes ténynek a világos jele, hogy az egyes tájak egymástól nem határolódnak és nem határolhatók el *éles határokkal*, hanem közöttük *átmeneti jellegű területek*, területsávok jelentkeznek. Ilyen átmeneti jellegű terület a vasi kavicstakaró keleti része (Szombathelyi-medence) a Kisalföld és az Alpokalja között, a Marcal-medence déli része a Kisalföld és a Dunántúli-dombság között, a fejér megyei Mezőföld a Dunántúli-dombság és az Alföld között, a Cserhátalja, a Mátraalja és a Bükkalja lejtővidéke az Északi-Középhegység és az Alföld között.

5. A tájak tagolódása, a résztájak (vidékek) és kistájak

A hat táj mindegyike részekre bontható. Ezek a fő-, vagy nagytáj *résztájai* (egyese a hat főtáj részeit *középtájaknak* nevezik, de lehetséges a „résztáj” és „középtáj” név helyett és mellett a „vidék” szó használata is). Ezek rendelkeznek ugyan sajátos, egyéni jellemvonásokkal, de ezek a jellemvonások minden esetben csak a főtáj egyéni sajátosságainak színezői. Erősebb vagy gyengébb jelentkezésük a résztájnak az egészen belül hol élesebb, hol pedig halványabb különállást biztosít. A résztáj (középtáj, vidék) tehát *alárendeltségi viszonyban* van a fő- (vagy nagy-) tájjal. A Nyírség pl. minden egyéni sajátosságai mellett is alapjában alföldi jellegű terület, tehát résztája az Alföldnek; a Mátra résztája az Északi-Középhegységnek; a Bakony résztája a Dunántúli-Középhegységnek.

A nagytájak résztájakra (vidékekre) való bontásának megvannak a maga nehézségei. Ezek a nehézségek az ország résztájainak egyenetlen földrajzi ismeretével kapcsolatosak. Vannak viszonylag jól ismert és feltárt résztájak (Mátra, Nyírség, Duna—Tisza közti homokos hátság, Mezőföld) mellett kevésbé fel-

tártak is (Göcsej, Körösvidék, Középtiszavidék). A viszonylag jól ismert rész-tájak is első renden felszínalaktani tekintetben feltártak, ellenben kevés a megbízható és részletes regionális éghajlattani, hidrogeográfiai, élet- és talajföldrajzi kutatáseredmény.

A jelzett nehézségek és kutatásbeli hiányosságok miatt az ország nagytájainak általánosan elfogadott rész-tájbeosztása eddig nem volt. *Cholnoky* az Alföldön (a szerinte eredeti, ópleisztocén felszín maradványaként) a Nyírséget és a Duna—Tisza közti hátságot írta le mai értelmezésű alföldi rész-tájakként, az Alföld alacsonyabb területeit „a folyók ártere” név alatt foglalta egybe. A Dunántúl területén rész-tájakként a Kisalföldet, a Vasi dombvidéket, a Zalai, a Somogyi és a Tolnai dombvidéket, a Mecseket, a Bakonyt, a Vértest, a Dunazug-hegyvidéket és a fejeármegyei Mezőföldet ismertette. Az egész Kárpát-medencét bemutató könyvében írta meg az Északi-Középhegység részeinek, a Börzsönynek, a Mátrának, a Bükknek, a Cserhátnak, a Nógrádi- és a Borsod-Gömöri-medencének rövid földrajzi, elsősorban felszínalaktani jellemképét.

Prinz Gyula „Magyar Földrajz”-ában (I. k. Magyarország tájrajza) a mai országterületen mindössze két nagytájat (mint ő nevezi, országrészt) lát: az Alföldet és a Pannonföldet. Egy harmadiknak, a Felvidéknek déli peremrészelete *Prinz*nél tájként Mátraerdő néven szerepel. Nem más ez, mint az Északi-Középhegység.

Cholnoky morfológiai-orográfiai területbeosztásával ellentétben *Prinz* alföldi és pannonföldi tájai többnyire meglehetősen önkényesen kiszabott, tájrajzi egységeknek alig tekinthető területek. A mai országterületre jut *Prinz* 15 Kárpát-medencei „tája” közül hét. Ezek közül három alföldi (Középdunatáj Nagyróna, Felsőtisztatáj), három „pannonföldi” (Muratáj, Dél-Dunántúl, Győri-medence), egy (Mátraerdő) pedig kárpáti táj. Ezt a hét tájat, abban a területi kiszabásban és elhatárolással, amint *Prinz* kis térképvázlatán és szűkszavú leírásában szerepel — a Mátraerdő és a Nagyróna kivételével — egységes tájnak aligha lehetne elfogadni. A Középdunatáj a Duna—Tisza köze a Jászság nélkül. A Nagyróna a Nyírség és peremi környezete kivételével a Tiszántúlt és a Jászságot foglalja magába, végül a Felsőtisztatáj a Nyírséget a szatmár—bereg-i síksággal, a Bodroghözzelel és a Rétközzelel, valamint a Hajdúháttal és a Hortobággal. Nem igényel bővebb indokolást, hogy a három „táj” közül mindegyik híjával van a szerkezeti, a domborzati, éghajlati, vízrajzi és biogeográfiai egységességnek. De alig jobb a helyzet a három pannonföldi tájjal. A Győri-medence *Prinz* szerint a Kisalföld „kavicsbele”, az újpleisztocén-holocén dunai hordalékkúp, de hozzátartozik nyugaton a Soproni- és a Kőszegi-hegység is a vasi és Rába-menti kavics-takarókkal együtt, valamint a Marcal-medence is a Dunántúli- (Nyugati-) Középhegységgel. A Muratáj az Őrség, a Hetés, Göcsej és a Zalai-domság területe „a Nagykanizsa—Kőszeg törésvonalas sávig”, végül a Dél-Dunántúl a Dunántúli-domság általunk kiszabott területének felel meg, de *Prinz* ide csatolta a Mezőföldet is.

A Mátraerdő (Északi-Középhegység) és a Dél-Dunántúl (Dunántúli-dombság a Baranyai-szigethegységekkel) kivételével *Prinz* tájai mai ismereteink mellett nem tartalmazzák azokat az ismertetőjegyeket, amelyek az ország hat nagytáját jellemzik, de nem tekinthetők ténylegesen létező résztájaknak sem. Kijelölésük követelménye volt a harmincas évek földrajzi szemléletének, amely szerte Európában tájakat akart szintetizálni és tájakban akart gondolkodni, még akkor is, ha hiányoztak is az analitikus kutatáseredmények, amelyekre a szintézis felépülhetett volna.

A harmincas évek korainak tűnő szintetizáló kísérleteinek, *Prinz* és *Kogutowicz* tájföldrajzának mégis nagy érdeme, hogy a népi nyelvhasználat „vidékei” felé igyekezett fordítani a geográfia figyelmét. *Prinz* és *Kogutowicz* szorgalmasan összegyűjtötte a krónikák, a magyar történet, a nép táj- és vidékneveit és két dolgot állapíthatott meg jogosan. Először azt, hogy a magyar nép jól ismerte „földrajzi környezetét”, a közvetlent is és a szomszédosakat is és a különbségek megismerése alapján nekik nevet is adott. Másodszor azt, hogy a népi táj- és vidéknevek majdnem minden esetben individuális tulajdonságokat mutató területegységeket fednek. A földhöz ragaszkodó, tehát viszonylag nem nagy területen mozgó parasztság tájszemlélete a múltban nem alföldi, vagy dunántúli méreteket és kereteket kívánt. A nép magát nem „alföldi”-nek, hanem járságinak, sárrétinek, nyírséginek, szamoshatinak, a Dunántúlon pedig somogyinak, hegyföldinek, mecsekinek, vasinak, bakonyinak mondta.

Az egészen természetes, hogy a tagozott középhegységi és dombsági tájakon sokkal több a népi eredetű táj- és vidéknév, mint az Alföldön. Ilyenekben különösen a Tiszántúl déli része szegény. Ennek valószínűleg a felszín gyenge tagozottsága mellett az volt a fő oka, hogy a folyószabályozások és ármentesítések előtt a Nyírségtől a Maros hordalékkúpjáig terjedő hatalmas, lapos medence összefüggő vizes rétság, mocsár és sárrét volt; egyveretű, igazi „vízi ország”, amelyen a gyér lakosság kevés és jelentéktelen táji különbségeket tudott felismerni.

Ezek a több napi járóföldnyi területű vidékek, amelyeknek egyéni táji tulajdonságait a bennük lakó nép ösztönösen felismerte és megismerte, a legtöbb esetben a hat magyarországi nagytáj résztáji (középtáji). Többnek a neve már *Kogutowicznál*, *Prinznél* és *Cholnokynál* is szerepel és megtalálható soknak a neve *Láng* (1960) tájtérképén és *Bulla* (1953) alföldi tájtérképén is.

Az akadémiai Földrajzi Bizottság 1960 decemberében tartott vitaülésén a magyar geográfusok az alább következő tájbeosztást fogadták el általában is és a készülő „Magyarország földrajzi monográfiája” számára is (I. tájtérkép).

I. Alföld

Résztájai (középtájai, vidékei) :

1. *Mezőföld.* Csernozjomtakaróval fedett, eróziós-akkumulációs löszös tábla, eredetileg kontinentális éghajlatú erdős sztyep, ma kultúrmezőség.
2. *A Bácskai-lösztábla,* ÉNY-i peremén az Ós-Sárvíz homokos hordalékkúpjából kifúvott futóhomok jellegzetes formáival. Ősi állapotában tatárjuharos, tölgyes pusztarét; ma kultúrmezőség.
3. *A Duna—Tisza közti homokos hátság.* A Duna pleisztocén hordalékkúpja szikes teknőkkel, szélfújta homokterületekkel, közbetelepült löszfoltokkal.
4. *A Nyírség.* A Duna—Tisza közti hátsághoz hasonlóan pleisztocén hordalék-kúpterület. Egy sor ÉK-alföldi folyó (Ondava, Tapoly, Ung, Latorca, Laborc, Borsova, Tisza) altalajában kavicsos, a felszínen löszös, futóhomokos hordalékkúpja. Újpleisztocén és óholocén süllyedékek övezik. Eredetileg erdős táj kontinentális éghajlattal; ma kultúrmezőség.
5. A Nyírséghez Ny-on csatlakozó *Hajduhát* csernozjomtakaróval fedett, eróziós medrekkel tarkázott lösztábla.
6. *A Maros—Körös köze.* A Maros pleisztocén-holocén hordalékkúpjának É-i (magyarországi) szárnya. Eróziós medrekkel beszótt, infúziós lösszel és lösziszappal takart, napfényben gazdag, termékeny síkság.
7. *A Drávamelléke az Ormánsággal.* Öntésföldes ártér lehanyatló újpleisztocén terasszal. Meleg nyarú, enyhe telű táj változatos termeléssel.
8. *A Dunamelléke.* A Duna alluviális síksága Budapesttől délre az országhatárig. Végig ármentesített, öntésföldes, alacsony síkság; kultúrmezőség, a Duna mellett ártéri ligeterdőkkel, a lösziszapos területeken szikesekkel.
9. *Az Alsó-Tiszamente.* A Tisza alluviális völgsíkja, az Alföld legalacsonyabb területe a Bácskai-lösztábla, a Duna hordalékkúpja és a Maros hordalékkúpja között.
10. *A Közép-Tisza-vidék.* A Tisza laterális eróziójával átdolgozott, lapos, ovális, valósággal asztalsima medence. Az ország legszárazabb és legaszályosabb vidéke a Tiszazuggal, a Nagykunsággal, a Heves-borsodi nyíltártérrel, a Hortobággal és a Taktaközzel. Morotvagenerációkkal beszótt, hajdani ártér, eredeti állapotában nagyrészt vízzel borított rétság, ma jelentékeny területeken elszikesedett kultúrmezőség.
11. *A Zagyva-medence* (a Jászság). Hordalékkúpokkal övezett, tágas, pleisztocén-holocén alföldi peremsüllyedék, mezősegi, szikes és réti talajokkal; nyáron gyakran aszályos kultúrmezőség.
12. *A Bodrogköz a Rétközzel.* Alacsony ártéri táj; fiatal alföldi peremsüllyedék a Zempléni-hegység és a Nyírség között.
13. Hozzá keletkezése körülményeiben, táji sajátágaiban erősen hasonló a Nyírségtől keletre a *Szatzmár—bereg*i síkság az Ecsedi-láp lecsapolt, fiatal teknőjével.

14. *A Körös-vidék.* Nagyterületű, kettős osztatú, vastagon feltöltött pleisztocén-holocén katlansüllyedék a Maros hordalékkúpja, a Nyírség, valamint a kelet-alföldi hordaléklejtő között. Eredetileg vizes rétság és mocsárvilág (Nagy- és Kis-Sárrét), a lecsapolások és folyószabályozások óta tőzeges, szurokföldes és réti talajokkal fedett, régi folyómedrek kusza labirintusai-
val beszőtt, nyáron aszályos kultúrmezőség.
15. *Észak-alföldi hordaléklejtő* (Cserhátalja, Mátraalja, Bükkalja, Harangod). Az Északi-Középhegység peremi hegyláb felszínére támaszkodó, patak-völgyekkel barázdált, löszel és szoliflukciós üledékekkel fedett, déli expozíciója következtében kitűnő mezoklimákkal rendelkező, bor- és gyümölcs-termelő táj.

II. Kisalföld

Résztájai (középtájai, vidékei) :

1. *A Győri-medence* a Szigetközzel, a Rábaközzel, a Mosoni-síksággal és a Fertő—Hanság-medencével a Kisalföld szíve. Hordalékkúpos, löszös, réti-agyagos, tőzeges, öntésföldes, kedvező éghajlatú, alacsony alföldi síkság; fejlett mezőgazdálkodású kultúrmezőség. A Fertő-melléke (Hanság) mocsaras.
2. *A Győr—tatai teraszvidék.* Mezőségi talajokkal fedett, termékeny teraszvidék a Duna mezákra bontott, idősebb pleisztocén teraszaival, DK-i részében terjedelmes homoktakaróval.
3. *A Marcal-medence* a Kemenesaljával. Pliocén-pleisztocén peremsüllyedék, a Marcal teraszvidéke; glaciális szoliflukcióval és interglaciális erózióval kitakarított medence bazalttakarós tanúhegyekkel. Mezőségi és réti talajokkal fedett kultúrmezőség.

III. Alpokalja

Résztájai (középtájai, vidékei) :

1. *A Soproni- és a Kőszegi-hegység.* Fenyves és lombos erdőkkel fedett, alacsony középhegységek podzolos, pszeudoglejes talajtakaróval. Hűvös éghajlatú, csapadékos területük miocén tönkfelszín; lejtőjükön denudációs tönklépesők.
2. *A Vasi (Rábántúli) kavicsstakaró.* A Rába, a Gyöngyös, és a Répce kavicsstakaróvá összeolvadó pleisztocén hordalékkúpjainak területe. Periglaciális szoliflukciós barnafölddel fedett, eredetileg tölgyesekkel borított, síkság-jellegű táj változatos, belterjes mezőgazdálkodással.

3. *Vasi Hegyhát és Alsó-Őrség.* Eróziós völgyek sűrű hálózatával összevagdosott, hűvös éghajlatú dombság. Pseudoglejes talaján erdei fenyvesek díszlenek bükkösökkel, keleten csarabosokkal és cseres-tölgyesekkel. A vörösgyagbemosásos, kavicsos, vaskőfokos talaj gyenge termékenységű.
4. *A Nyugat-zalai-dombság* (Hetés, Kerkavidék). A Rába és a Mura felsőpliocén hordalékkúpjának maradványaival fedett, eróziós völgyekkel sűrűn felárkolt, csapadékos éghajlatú, bükkös erdőkben viszonylag gazdag dombsági táj. Keleti folytatása
5. *a Göcsej.* Aprólékosan tagozott, eróziós dombság a Zala, a Kerka és a Válicka völgye között. A hozzá D-en csatlakozó Válicka-vidékkel együtt a magyar kőolajbányászat fő területe.
6. *A Kemeneshát* a vasi Hegyhát folytatásaként magasodik a Zala völgye és a Kemenesalja fölé. A Rába pleisztocén teraszokkal szegélyezett terjedelmes pleisztocén kavicsotakarója; pödzolos, kavicsos talaja sovány.

IV. Dunántúli-dombság

Résztájai (középtájai, vidékei) :

1. *A Zalai-dombság.* Három, széles, teraszos „meridionális” völgygel tagolt, a hátakon tölgyes, bükkös erdőkkel és barna erdei talajokkal, a nedves völgytalpakon rétségekkkel, réti talajokkal fedett dombsági táj, a Saladiense flórajárása.
2. *Belső-Somogy.* Felsőpliocén és pleisztocén ősfolyók kavicsos-homokos hordalékkúpjaiból kialakult dombsági táj a Balaton árka és a Dráva süllyedéke között, a Marcali-hát két oldalán. A Somogyicum flórajárása a hajdani bükkös és cseres-tölgyes erdőtakaró maradványaival, a hordalékkúpon szélfújta homokotakaróval.
3. *Külső-Somogy.* ÉNY—DK-i irányú „meridionális” völgyekkel és löszös hátakkal tagolt, változatos domborzatú dombság a Balaton árka és a Kapos-süllyedék között. Termékeny barna erdei és mezőszégi talajait a rövid lejtőkön talajerózió pusztítja.
4. *Somogy—tolnai-dombság.* Hármass tagolódású (Zselic, Völgyesség, Tolnai-Hegyhát), élénk domborzatú, talajeróziós dombság a Mecsek és a Kapos-völgy között.
5. *A Mecsek és környezete.* Mind szerkezeti, mind alaki és éghajlati, valamint életföldrajzi (Sopianicum) tekintetben éles és sajátos táji önállóságot mutató középtáj. Törvegyűrt, pikkelyes szerkezetű, alacsony középhegység miocén-pliocén tönkfelszínekkkel és lépcsőkkel. Az alacsony Geresdi gránittöng a löszös Szekszárdi-dombságot is ide kapcsolja. A karsztos hegységet karsztbokorerdők, cseres tölgyesek és bükkösök fedik. Értékes bányakincse a liász-kori feketekőszén és az uránérc.

6. A Mecsekhez támaszkodó *Baranyai-lösztábla* termékeny lösztakaróval fedett, enyhe éghajlatú alacsony, hullámos felszínű halomvidék, amelyhez D-en a kisterületű Villányi-hegység, DK-en a termékeny Mohácsi-terasz csatlakozik.

V. Dunántúli-Középhegység

Résztájai (középtájai, vidékei) :

1. *A Bakony.* A Dunántúli-Középhegység legnagyobb területű résztája a Kisalföld és a Móri-árok között. Töréses, pikkelyes szerkezetű tönkhegység egy magasabb (miocén) és egy alacsonyabb (alsópliocén) tönkfelszínnel és felsőpliocén, valamint pleisztocén hegyláb felszínekkel (Bakonyalja, balatoni Riviera) a Tapolcai-medence bazalttakarós tanúhegyeivel. Az erdőborította (*Bakonyicum* flórajárása), rendzinás, karsztos hegység részei: a *Balaton-felvidék*, a *Déli-Bakony*, az *Öreg-Bakony*, a *Bakonyalja* a *Sokoró-aljával* és a *Sárrét* peremsüllyedéke. Barnakőszenes, bauxitos, mangánérces középhegységi táj.
2. *A Vértes a Velencei-hegységgel és a Zámolyi-medencével.* Rögös, pikkelyes szerkezetű, erdőfedte, vízfolyásokban szegény, karsztos tönkhegység felsőmiocén és alsópliocén tönkfelülettel, néhány paleogén kismedencével. Bányakincse bauxit és barnakőszén. A paleozoikus (kaledonida-variscida) *Velencei-hegység* löszfedte, alacsony gránittönkjétől a *Zámolyi-medence* pleisztocénkori árkos süllyedéke választja el.
3. *A Gerecse a Zsámbéki-medencével és a Tatabányai-medencével.* Valósággal mikrotektonikusan feldarabolt, alacsony röghegység s hajdani újharmadkori kiegyenlített denudációs felszín szerteszakadozott mészkőrögeivel, sok apró löszmedencével, a tetőkön gyertyános-tölgyesekkel és bükkösökkel. A mészkőrögök karsztjelenségekben gazdagok; a löszmedencék kultúrmezőségek. Bányakincse a tatabányai és Esztergom vidéki barnakőszén.
4. *A Budai-hegység a Pilis-csoporttal.* Sok medencével és ÉNY—DK-i árkos vetőkkel tagolt, rögökbe tördelt, pikkelyes szerkezetű középhegység az eredeti felsőmiocén és alsópliocén tönkfelületeket jól mutató tönkrögökkel. Erdei tölgyesek és szubmontán bükkösök. Karsztjelenségek, sok barlang. Keleti letörése a „budai termális vonal” felszálló hévzivekkel.
5. *Visegrádi-hegység.* A Pilissel összeforrt, vulkáni hegység „álmaturus”, hullámos, tortón-szarmata és alsópliocén tönkfelületét szerkezeti vonalakon kialakult völgyek árkolják. Podzolos és barna erdei talaján tölgyesek és bükkösök állanak. É-i peremén a Duna antecedens völgye jól fejlett teraszokkal. Kőfejtők.

VI. Északi-Középhegység

Résztájai (középtájai, vidékei) :

1. *Börzsöny*. Vulkáni eredetű, több szintű, tönklépcsős, közel 1000 m magas, erdőfedte, centrifugális völgyhálózatú középhegység az Ipoly völgykaréjában.
2. *Nógrádi-medence*. Paleogén szerkezeti medence az Ipoly völgyében, a Börzsöny és a Cserhát északi szomszédságában. Eróziós, szoliflukciós dombság az Ipoly teraszos völgyével. Keleti része a miocén barnakőszenes *Salgótarjáni-medence*. Erdőfoltokkal fedett, hűvös éghajlatú kultúrmezőség.
3. *A Mátra*. Az ország legmagasabb (1015 m) középhegységi tája a Zagyva és a Tarna völgye között. Poligenetikus, hullámos tönkfelszínei (szarmata, alsópliocén) és tönklépcsői, valamint terjedelmes hegyláb felszíne a vulkanizmus, a tektonizmus és a ritmusosan változó lepusztulás össz munkájának eredménye. Tölgyes és bükkös erdeinek területe a mátrai flórajárás (Agriense) központi része. Tarkaércbányászás, kőfejtés. Déli lejtőjén belterjes szőlő- és gyümölcsös öv.
4. *A Cserhát*. Változatos felépítésű és szerkezetű, üledékes és vulkáni kőzetekből felépített dombsági és középhegységi táj a Mátra Ny-i szomszédságában. Igen gazdag korráziós és szoliflukciós-gelivációs formákban. D-en a *Gödöllői-dombság* csatlakozik hozzá. Erdeiből sokat kiirtottak. A lejtőkön erős a talajerózió.
5. *A Karancs és a Medves*. Vulkáni eredetű középhegységi táj az Ipoly, a Zagyva, a Tarna és a Sajó vízválasztóvidékén. Érdekes bazalt-denudációs formák, bazaltos „tánúhegyek”.
6. *A Sajó-medence* (Borsod—Gömöri-medence). Szerkezetileg paleogén-neogén medence, alaktani tekintetben eróziós-szoliflukciós dombság a Mátra és a Bükk É-i előterében. Hármastagolódást mutat. Ny-i része az *Ózd—pétervásári-dombság* a Tarna teraszos völgyével. Erősen kiemelt és letarolt terület. DK-i része a *Sajó jobbpartját kísérő dombság*. ÉK-i része az Aggteleki-hegységre támaszkodó *Sajóbalparti-dombság*. Erős talajerózió, kevés erdő, gyenge minőségű talajok. Éghajlata hűvös, kontinentális. Bányakincse a barnakőszén.
7. *A Bükk az Upponyi-hegységgel*. 900 m-nél magasabb, karsztos tönkhegység az ország legmagasabbra kiemelt, összefüggő karsztfennsíkjával (Nagymező). A központi felsőmiocénkorú tönkfelszínhez lejjebb alsópliocén tönkfelület és pliocén denudációs lépcsők csatlakoznak a hegység alján terjedelmes hegyláb felszínnel. A hegység karsztjelenségekben gazdag. Barlangjait az ősember is lakta. Éghajlata hűvös. Növénytakarója tölgyes és bükkös erdő. Déli lejtőjére belterjes gyümölcsös öv települt.
8. *Az Aggteleki-hegység*. Az országhatáron túl is folytatódó, pikkelyes, takarós szerkezetű, alacsony karsztos mészkőhegység. Óriásbarlangjai (Baradla,

Béke-, Szabadság-, Kossuth-, Vass Imre-barlang, a teresztenyei barlang) és mély aknabarlangjai világhírűek. Hűvös éghajlatú, erdős táj, bővízű karsztforrásai valójában földalatti patakok felszíni folytatásai.

9. *A Cserehát.* A Sajó, a Hernád és a Bódva teraszos völgye közé foglalt, háromszög alakú neogén halomvidék.
10. *A Zempléni-hegység.* Hullámos, tönkös felszínű, vulkáni eredetű hegység szarmata-pliocén lepusztulásszintekkel. Völgyekkel tagolt, szép tölgy- és bükkerdőkkel fedett, értékes bányatermékekben (érccek, kaolin, bentonit, kő, gyógy- és ásványvíz) gazdag, közel 900 m magas, középhegységi táj, növényzeti képében kárpáti flóraelemekkel. Tájrajzi tekintetben kapcsolódik hozzá a variszcida *Zempléni-Sziget-hegység* is. DK-i lejtője a kitünő mezoklimájú, bortermő *Hegyalja*.

Az itt röviden ismertetett rész tájak (középtájak, vidékek) mindegyike tovább tagolható *kistájakra*. Néhányat az előbbi ismertetés során meg is említettünk. A kistájak egy-egy középtájon belül egymással mellérendeltségi, a középtájjal (rész tájjal) pedig alárendeltségi viszonyban állanak (példa: a Mosonisíkság a Győri-medence kistája, a Tiszazug a Közép-Tisza-vidék kistája, a Hegyköz a Zempléni-hegység kistája, a Keszthelyi-hegység a Bakony kistája).

A középtájak (vidékek) korszerű földrajzi tanulmányozása és feltárása előzetesen kidolgozott szempontok szerint most van folyamatban. Ettől a kutatómunkától első renden azt várja a magyar földrajztudomány, hogy a nagytájoknak és a rész tájaknak a népgazdaság számára fontos földrajzi energiáit minél részletesebben tárja fel és mutassa be a kutatás. De hasznát látja az analízisnek a tájismerettan is. Vagyis a hazai regionális földrajznak abban a részében nyerünk a valóságnak megfelelőbb ismereteket, amelyben ma még erősen jelentkezik az ötletszerűség és a szubjektívizmus.

IRODALOM

- Ádám L.—Marosi S.—Szilárd J.* : A Mezőföld természeti földrajza. Budapest 1959.
- Babos J.* : Magyarország tájbeosztásairól. Az Erdő. 1961.
- Berg L. Sz.* : A földrajzi tájak. A Földrajzi Könyv- és Térképtár Értesítője. Budapest 1950.
- Borsy Z.* : A Nyírség természeti földrajza. Földr. Monográfiák. V. k. Budapest 1961.
- Bulla B.* : Hazai történeti földrajzunk múltja, jelene és feladatai. Szentpétery-Emlékkönyv. Budapest 1938.
- Bulla B.* : Az Alföld. Magyar Szemle Kincsestára. Budapest 1940.
- Bulla B.* : A nyugati országrészek. Magyar Szemle Kincsestára. Budapest 1941.
- Bulla B.—Mendöl T.* : A Kárpátmedence földrajza. Budapest 1947.
- Cholnoky J.* : Magyarország földrajza. Pécs 1929.
- Cholnoky J.* : Magyarország földrajza. Budapest 1936.
- Fodor, F.* : A Szörénység tájrajza. Budapest 1930.
- Fodor F.* : A Jászság életrajza. Budapest 1944.
- Haltenberger M.* : Budapest. Magyar Szemle Kincsestára. Budapest 1944.
- Kádár L.* : A magyar nép tájsemmlélete és Magyarország tájnevei. Budapest, Országos Táj- és Népkutató Intézet kiadása, 1941.
- Kogutowicz K.* : A Dunántúl és a Kisalföld írásban és képen. Szeged, 1930, 1936.
- Láng S.* : A Mátra és a Börzsöny természeti földrajza. Budapest 1955.

- Láng S.*: Einteilung Ungarns in physisch-geographische Landschaften und Wirtschaftsbezirke. Acta Geographica. Szeged, 1960.
- Lóczy L.*: A magyar szent korona országainak földrajzi, társadalomtudományi, közművelődési és közgazdasági leírása. Budapest 1918.
- Mendöl T.*: A Felvidék. Magyar Szemle Kincsestára. Budapest 1941.
- Mendöl T.*: Bevezetés a földrajzba. Egyetemi jegyzet. Budapest 1952.
- Pécsi M.—Sárfalvi B.*: Magyarország földrajza. Budapest 1960.
- Prinz Gy.*: Magyarország földrajza. A magyar föld és életjelenségeinek leírása. Budapest 1914.
- Prinz Gy.*: Ungarn. Handbuch d. geogr. Wiss. Potsdam-Wildpark, 1931. Magyar Földrajz. I. rész. Budapest, é. n.
- Teleki P.*: A földrajzi gondolat története. Budapest 1917.

A FIATALKORÚAK BŰNÖZÉSÉNEK OKAIRA VONATKOZÓ KUTATÁSOK EGYES KÉRDÉSEI

A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztálya célhittel támogatja azokat a kutatásokat, amelyek a jogi karok megfelelő tanszékeinek együttműködésével a fiatalok bűnözésének okaira, illetőleg azok statisztikai feltárására vonatkozóan folynak. Az elért eredmények bemutatása, továbbá a kutatások rendszertani kérdéseinek és tényanyagának megvitatása végett az MTA Állam- és Jogtudományi Bizottsága 1961. december 6-án kibővített vitaulést rendezett. Az ülés előadója KOVACSICS JÓZSEF kandidátus, az ELTE Statisztikai Tanszékének vezetője, a szóban forgó célhiteles kutatások irányítója volt.

Az alábbiakban Kovacsics József sokszorosított formában előzetesen szétküldött referátumát és az ülésen elmondott kiegészítő előadását teljes terjedelemben, a hozzászólásokat pedig összefoglaló ismertetésben közöljük.

I.

A fiatalok bűnözése okaira vonatkozó reprezentatív megfigyelés módszertani kérdései

Az igazságügyi statisztika a felszabadulás óta jelentős fejlődésen ment keresztül. Rendszerének a szocialista büntetőpolitika elveinek megfelelően történt kiépítése, új adatgyűjtések, mint a vádhatósági statisztika, a bírósági adatgyűjtéseknél a felmentettek statisztikájának a kidolgozása, a mutatószámrendszer korszerűsítése, az elítéltek osztályhelyzetére és foglalkozási viszonyaira vonatkozó adatok begyűjtése (a felszabadulás előtt a földbirtokos egy rovatban szerepelt a kisparaszttal és a gyári munkással), a bürokratikus és az igazságügyi szervek munkáját nem segítő évi ügyforgalmi adatgyűjtés havi operatív adatgyűjtéssé való átalakítása, az adatgyűjtés ellenőrzésének fokozása, majd a munka decentralizálása, lényegesen megjavították igazságügyi statisztikánkat. Jelentős korszerűsítést jelentett az ez évi reform is, így a jogerősen elítéltek eljárási adatainak részletesebb megfigyelésével, az elkövetés helyére és idejére vonatkozó adatok begyűjtésével, a társadalmi tulajdon elleni bűntettek behatóbb tanulmányozásával, a polgári perek statisztikájában a mezőgazdaság szocialista átszervezését tükröző termelőszövetkezeti perek megfigyelésével. Ma már elmondhatjuk, hogy kriminálstatisztikánk helyes tájékoztatást nyújt a bűnözés alakulásáról, feltárja a bűnözés jellegét, felhívja a figyelmet a büntetőgyakorlat helyenként eltérő voltára, jelzi az egyes bűncselekmények számának növekedését.

Ezek a vázlatosan felsorolt reformok lehetővé tették, hogy most már az igazságügyi statisztika minőségi kiszélesítésének a problémáit is napirendre tűzhessük, így a bűnözés dinamikájának a tanulmányozását egységesen számított, tisztított kriminalitási arányszámok útján, megszervezzük a foglalkozási-
lag, gazdaságilag, életkor tekintetében eltérő vidékek kriminalitásának a tanulmányozását standardizálási módszerekkel, a bírósági ítélkezési gyakorlat méré-

sét indexszámítás segítségével, elsősorban pedig és e tanulmánynak ez a tárgya, a bűnözés okaira vonatkozó kutatásokat.

*

A Magyar Tudományos Akadémia által létrehozott kriminál-statisztikai munkaközösség utóbbi tárgykörben első feladatként a fiatalok bűnözése okainak a kutatását tűzte ki célul.

A vizsgálat megszervezése előtt két alapvető kérdést kellett eldöntenünk:

1. Milyen tényezők befolyásolják a fiatalok kriminalitását. Hogyan lehet és egyáltalán lehet-e a bűnözésnek a gazdasági, társadalmi környezettel, a pszichológiai és biológiai faktorokkal és a jogrendszerrel való összefüggéseit statisztikai módszerrel mérni és értékelni. Ha igen, milyen kérdések útján és a bírói eljárás melyik szakaszában szerezhethők be ezek a válaszok.

2. Milyen módszert kövessünk a felvétel szervezése során.

1. Az első kérdésre vonatkozólag már tapasztalatok is állottak rendelkezésre, mert az ELTE Statisztikai Tanszéke büntetőjogász és kriminológus szakemberek közreműködésével már 1955-ben készített egy adatgyűjtést. Az 1960. évi kérdőívünk szerkesztésénél felhasználtuk ezen kérdőív tapasztalatait is. Kérdőívünk elkészítése előtt beható vitákat folytattunk büntetőjogász, pszichológus, pedagógus szakemberekkel, hogy tisztázzuk azokat az okokat, melyek feltehetőleg befolyással voltak a fiatalok kriminalitására. E probléma megfigyelésére ugyanis a bírósági statisztikában használatos kérdőív adatai nem elégségesek. Ennek adatai a bűncselekményre, az eljárási adatokra, az elítélt demográfiai ismérveire és a jogkövetkezményre vonatkoznak.

A személyi adottságokat három kérdés tudakolja: nem, kor, iskolai végzettség. A társadalmi körülményekre szintén három kérdés vonatkozik: foglalkozás, környezet, származás. A gazdasági körülmények közül a fiatalok földtulajdonát tudakolja, a családiak közül pedig azt kérdezi, hogy hol él a fiatalok. Ezek a kérdések a bűnözés okainak feltárására nem elégségesek. Számos olyan nagyfontosságú körülményre nem terjed ki a vizsgálat, melyek kétséget kizáróan hozzájárulhatnak a fiatalok bűnözéséhez. Pl. nem terjed ki a vizsgálat a testi és szellemi fogyatéokra, a lelki alkatra, szenvedélyekre, melyeknek pedig motiváló hatása lehet a bűncselekmény elkövetésére. Nem foglalkozik a lakóhely, a családi körülmények (otthon, fiatalokkal való bánásmód, szülők egymáshoz való viszonya, testvérekhez való viszony, szülők anyagi helyzete, lakásviszonyok stb.) kérdéseivel, amelyek pedig alakíthatják a fiatalok társadalomellenes magatartását.

A hivatalos igazságügyi statisztikai kérdőív kérdései (fiatalok származása, nem, kor, iskolai végzettségére, valamint az eljárásra és a bűncselekményekre vonatkozó adatok) mellett fenti kérdések megfigyelésére így alakultak ki a következő kérdéscsoportok:

Gazdasági viszonyokra vonatkozó kérdések, melyek a fiatalkorú és eltartóinak vagyoni és kereseti viszonyaira vonatkoznak.

Társadalmi környezet kérdései keretében a foglalkozást, származást, lakóhelyet, munkaviszonyokat, iskolai körülményeket tudakoltuk.

Családi környezet kérdései a nevelkedés körülményeivel, a szülők és testvérek bánásmódjával, szülők életkörülményeivel, házastársak egymáshoz való viszonyával, az otthoni környezettel és a lakásviszonyokkal foglalkoznak.

Személyi adottságok kérdései a nemre, korra, testi és szellemi fogyatéokra, lelki alkatra, valamint a szenvedélyekre és a szórakozásra vonatkoznak.

Bűncselekmény elkövetésével kapcsolatos kérdések a bűncselekményt, az elkövetés körülményeit (hely, idő, társak, szervezettség stb.) és a kiszabott büntetést tartalmazzák.

A kulturális tényezők között a tanulmányi eredmény, a színház, mozi, irodalom, erkölcsiek között az alkoholizmus, prostitúció kérdései szerepeltek.

A családi környezetre vonatkozó kérdések száma viszonylag magas a többi csoport kérdéseinek számához képest, azonban figyelembe kell venni, hogy fiatalkorúakról van szó, akiknek a társadalomhoz való viszonya sok tekintetben csak a családon keresztül nyilvánul meg.

A kérdések megválaszolása a bírósági iratok alapján történt. Abból indulunk ki, hogy a megbízható válaszok előfeltétele, hogy a kérdőívek kitöltői ismerjék a bírósági iratokat, el tudjanak köztük igazodni, megfelelő szaktudással kell rendelkezniök, hogy a válaszok a szakszerűségnek is megfeleljenek. Ezért kértük fel a Fővárosi Bíróság statisztikusait a munka végzésére, két bíróságra, a Fővárosi és a Pestmegyei Bíróságra vonatkozóan. Az adatgyűjtés e szakaszában kapcsolódott a munkába a szegedi egyetem.

A Fővárosi Bíróság statisztikusaival a kiírás megkezdése előtt több megbeszélést tartottunk, amelyen tájékoztattuk őket az adatgyűjtés célkitűzéseiről és az ezzel kapcsolatos elgondolásainkról. Ezen túlmenően pedig a kiírás egész tartama alatt állandó kapcsolatot tartottunk fenn velük és a felmerülő problémákat menet közben oldottuk meg. Ez az állandó összeköttetés igen gyümölcsözőnek mutatkozott.

Hogy a kérdőívek feldolgozását megkönnyítsük és a feldolgozás egyöntetűségét biztosítsuk, a kérdőívek adatait kellő ellenőrzés után kódoltuk.

A csoportok kialakításánál alapelv volt, hogy a csoportok domborítsák ki a társadalmi összefüggéseket, a csoportok száma ne legyen túl sok, mert ezzel a kérdés áttekinthetetlenné válik, viszont az egyes csoportok jellemzők legyenek és fogják át a lényegét.

2.) *Ami a felvétel módszerét illeti*, el kellett döntenünk, hogy a statisztikai felvételi eljárások közül a teljeskörű, a részleges, vagy a reprezentatív eljárást választjuk-e.

Teljeskörű felvételt az adatok kiírásának nehézségei, továbbá a felvétel költségei miatt elvetettük. Ugyancsak elvetettük a kriminológiai kutatásoknál

főleg nyugati szerzőknél széleskörűen alkalmazott monografikus módszert is. Véleményünk az, hogy e módszer — mely alatt a kriminológiai irodalom esetvizsgálatokat ért — a részleges vagy reprezentatív adatgyűjtés kiegészítéseképpen igen jól hasznosítható, azonban éppen annál fogva, hogy kiragad egyes, esetleg nem is tipikus eseteket, továbbá mivel a kérdező és a kérdezett is szubjektív módon ítéli meg a feltett kérdéseket, illetve a kérdező maga sem ment a bűnöző megfigyelése kapcsán bizonyos szubjektív ítéletektől — a bűnözés átfogó elemzésére nem elégséges.

Behatóbb megfontolást igényelt a részleges adatgyűjtéssel kapcsolatos problematika. A részleges megfigyelésnél néhány megyei bíróság, vagy járásbíróság területén kellett volna összeírni az elítélt fiatalkorúakat. Tekintettel arra, hogy a járásbíróságoknál megfelelő jogász-statisztikus szakemberek nem állottak rendelkezésünkre, továbbá mert még így is olyan nagytömegű kérdőívet kellett volna feldolgoznunk, amelyre adottságaink nem bizonyultak elegendőnek, a reprezentatív felvétel mellett kellett döntenünk.

A munkaközösség tehát azt a célt tűzte maga elé, hogy kidolgozza a fiatalkorúak bűnözése okaira vonatkozó reprezentatív felvétel módszereit, hogy a továbbiak során e módszerrel a kriminalitás más területein is végezessen reprezentatív vizsgálatokat a bűnözés okainak tanulmányozása végett.

Alábbiakban a fiatalkorúakra vonatkozó felvétel előkészítéséről, magáról a reprezentatív módszerről, majd a továbbiakban a felvétel eredményeiről és tapasztalatairól adunk áttekintést.

A *reprezentatív* vagy képviseleti módszernél a sokaságnak csak egy részét vizsgáljuk, de míg a részleges megfigyelésnél arra helyezzük a fősúlyt, hogy a megfigyelt rész az egésznek a súlyát, lényeges részét képezze, tekintet nélkül arra, hogy a megfigyelt egységek jellemzőek-e az egész sokaságra nézve, addig a reprezentatív eljárásnál éppen az a lényeges, hogy az egészre jellemző, a tipikus tulajdonságokkal rendelkező egységek sokaságát vizsgáljuk meg és ebből következtetünk az egészre.

A reprezentatív megfigyelés tehát nem öleli fel a vizsgálandó sokaság *minden* egységét, hanem az egységeknek csak bizonyos mintául kivett részét. Az eljárás azon alapszik, hogy bizonyos körülmények között a *rész* jellemző az egészre, vagyis a részből nagy valószínűséggel lehet következtetni az egészre. A reprezentatív megfigyelés előnyei a teljeskörű megfigyeléssel szemben kisebb terjedelmében és nagyobb mozgékonyságában rejlenek. A kis terjedelem lehetővé teszi a megfigyelés pontosságának a növelése mellett a munkaerő, idő- és eszközráfordítások csökkentését. Alkalmazása olyan területeken is lehetséges, ahol teljeskörű adatfelvétel bonyolultsága miatt nem volna keresztülvihető.

A reprezentatív mintavételi eljárások jogosultsága a valószínűségszámításban, közelebbről a nagy számok törvényeiben gyökerezik. A nagy számok törvényei adnak elméleti alapot ahhoz, hogy egy sokaság jellemző adatait:

viszonyszámait, átlagait, egy mintasokaság jellemző adatai alapján becsüljük, s ezen túlmenően lehetőséget biztosítanak arra, hogy becsülésünk pontosságát és megbízhatóságát fokozott módon meghatározhatjuk.

J. Bernoulli tétele kimondja, hogy a mintaelem-szám növelésével a bizonyossághoz közeledik annak a valószínűsége, hogy a viszonzyszám becslésénél elkövetett hiba nem nagyobb az előre megadott hibahatárnál. (Valószínűségen azt a kísérletileg meghatározható számot értjük, amely körül egy véletlen esemény relatív gyakorisága ingadozik.) A tétel alapján előre megadott hibahatárhoz kiszámítható a minta terjedelme.

Nagyszámú statisztikai jelenség átlagát vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy átlagaik viszonylag kismértékű változást mutatnak. Ennek oka az, hogy a jelenségben bizonyos tipikus vonások domborodnak ki. Ez a megállapítás képezi P. L. Csebisev tételének lényegét, amely pontosabban azt fejezi ki, hogy N -elemű alapsokaságból kivett n -elemű minták átlagai tetszőleges pontossággal és biztonsággal közelítik meg az alapsokaság átlagát, ha n -et elég nagyra választjuk.

A nagy számok törvényei elősegítik a statisztikai elemzés határainak a kiterjesztését, tudományos megalapozást biztosítanak a reprezentatív adatgyűjtés végrehajtásához.

A nagy számok törvénye segítségével tudjuk a jelenségek átlagos lefolyását előre látni. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy az átlagos egyszersmind változatlan is, mint ahogy ezt a bűnözés ún. morálistatisztikai irányának első kimagasló képviselője, Quetelet hirdette. Szerinte az elkövetett bűncselekmények száma független a társadalmi viszonyoktól. A termelőerők és a termelési viszonyok változása, a technika fejlődése, az életkörülmények megváltozása szükségszerűen megváltoztatja a bűnözés alakulását. Ez nem jelenti azt sem, hogy a megváltozott jelenség körében már nem érvényesül a nagy számok törvénye. Ellenkezőleg, érvényesül, de az új hatóokok eredőjeként alakul ki az átlagos érték is.

Végül a hibahatároknak, illetve a valószínűségi szintnek függvénytáblázatból történő leolvasásához nyújt elméleti alapot a Ljapunov-féle központi határeloszlás tétel, mely azt fejezi ki, hogy tetszőleges eloszlású, független valószínűségi változók számtani közepe nagyjából normális eloszlású, feltéve, hogy az egyes változók szórása kicsi összegük szórásához viszonyítva. Ez azt jelenti, hogy ha bizonyos feltételek teljesülnek, akkor az átlagok eloszlása még akkor is ún. normális eloszlás lesz, ha az alapsokaság, amelyből a minták származtak, nem volt az. Ebben az esetben a hibahatár a normális eloszlás eloszlás-függvényének táblázatából leolvasható.

A véletlen tömegjelenségek törvényszerűségének a hatóköre a társadalmi és természeti jelenségekre egyaránt kiterjed. Az említett tételek azonban csak akkor érvényesek, ha a megfigyelt esemény valószínűsége a megfigyelés során nem változik. Ha szándékosság vagy egyéb ok következtében a véletlenszerű-

ség nem érvényesül, a nagy számok törvényéből levont következtetések sem lesznek helytállóak.

Milyen módon kell a kiválasztást végrehajtanunk ahhoz, hogy a minta reprezentatív legyen, milyen hibát követünk el azáltal, hogy nem a tömeg egészét figyeltük meg? Hogyan tudjuk a hibahatárt megállapítani? Ezek azok a fő kérdések, amelyekre a valószínűségszámítás alapvető ismeretei alapján most már megadhatjuk a választ.

A döntő probléma a reprezentatív megfigyelésnél a minták kiválasztása. Hogyan tudjuk elérni azt, hogy a kiválasztott adatok helyesen tükrözzék a sokaság egészét? Tekintettel arra, hogy a nagy számok törvényei véletlen tömegjelenségekre vonatkoznak, alkalmazhatóságuknak előfeltétele, hogy a minta kiválasztása véletlenszerűen történjék. (A statisztikában véletlen jelenségeken olyan jelenséget értünk, melynek bár határozott okai vannak, de azokat bonyolultságuk miatt nem ismerjük — esetleg a tudomány mai fokán nem ismerjük — és így nem tudunk belőlük a jelenség lefolyására, kimenetelére egyértelműen következtetni.) A minta ezek szerint csak akkor lesz reprezentatív, ha a kiválasztás véletlenszerűen történik. A kiválasztás véletlenszerűségének biztosítása történhet pl. sorsolással, mechanikus kiválasztással, az ún. véletlenszámtáblák felhasználásával és egyéb módszerekkel. Lehet visszatevéses és visszatevés nélküli.

Ha a véletlenszerűség feltétele teljesül, akkor alkalmazhatjuk a valószínűségszámítás törvényeit és kiszámíthatjuk azon valószínű hibahatárokat is, melyek azáltal keletkeztek, hogy nem a teljeskörű sokaságot, hanem annak csak egy részét figyeltük meg.

Egyébként, ha a minta kiválasztásánál szándékosság vagy önkényesség érvényesül, bizonyos mintákat kihagyunk, vagy egyes mintákat másokkal helyettesítünk, a mintavétel nem nevezhető véletlenszerűnek. Nem nevezhető véletlenszerűnek a bűnözés vizsgálatára vonatkozó olyan megfigyelés, mely egy meghatározott hónapban, pl. novemberben elkövetett bűncselekmények anyagából történő kiválasztás alapján a bűnözés egészére vonatkozó következtetéseket kíván levonni. Az ilyen mintában nem érvényesülhet a véletlenszerűség, tekintettel arra, hogy a bűncselekmények szezonális jellege miatt egyes bűncselekmények (pl. szemérem elleni bűncselekmények, élet és testi épség elleni bűncselekmények) gyakorisága a megfigyelt hónapban más, mint az esztendő többi hónapjaiban, így a kiválasztott minta nem lehet reprezentatív.

A fiatalok bűnözésére vonatkozó felvételünk az adott lehetőségek között maximális mértékben törekedett a minta kiválasztásánál az említett módszertani követelmények biztosítására.

Az alapsokaság, melyből a felvételi mintát *rétegzett* s ezen belül *véletlen* kiválasztás útján vettük: a BHÖ. 230—498. pontjaiba felvett bűncselekmények miatt az 1958. évben Magyarországon jogerősen elítélt fiatalok adata. (Nem terjedt ki tehát a felvétel a fiatalok bűnözésére kevésbé jellemző Népköz-

társaság elleni, valamint az államhatalom és az államigazgatás rendje elleni bűntettekre.)

Az említett sokaság 3121 fiatalkorút tett ki.

Gyakorlati feltételek szabták meg elsősorban, hogy az ország területén mely megyei bíróságoknál vegyünk mintát. A világvárosi jellegű Budapest főváros, a mezőgazdasági jelleget és a fővárosnak a környékre gyakorolt intenzív vándorlási vonzását is képviselő Pest megye, a mezőgazdasági, alföldi településtípusú Csongrád megye, valamint a fejlődésben levő vidéki ipari régiót, nagy odavándorlási centrumokat (Pécs, Komló) képviselő Baranya megye volt az a terület, amelyre a választás esett. Éppen azért, mert itt gyakorlati korlátok között, tudatos kiválasztásról van szó, döntően érdekel bennünket az a kérdés, hogy egyáltalán ennek a területnek teljeskörű statisztikai adatai önmagukban mennyiben reprezentálják a teljeskörű országos adatokat.

Az említett négy megyei (fővárosi) bíróság területén a fent megjelölt bűncselekmények miatt 1958-ban 1234 fiatalkorút ítéltek el. Kiválasztásunk során e területünk alapsokaságából 20%-os mintát vettünk.

Azok az ismérvek, amelyek a rétegezett mintaválasztás alapjául szolgáltak a következők:

1. A fiatalkorúak megoszlása *bűncselekmények* szerint. Ezt az ismérvet alapvetően fontosnak tekintettük abból a célból, hogy a mintasokaság híven tükrözze a bűnözés minőségi összetételét.

2. A fiatalkorúak megoszlása a *kiszabott büntetések* és az 1954:23. tvr.-tel módosított 1951:34. tvr. 3. §-ában felsorolt *intézkedések* szerint. Ennek az ismérvnek az a szerepe, hogy az elkövetett bűncselekmények ne csak minőségük, hanem súlyuk szerint is megfelelő arányban kerüljenek be a mintába.

3. A fiatalkorúak megoszlása *nemek* szerint. Ez egyik legfontosabb demográfiai tényező, melynek mind a bűnözés volumene, mind a bűnözés iránya tekintetében döntő szerepe van.

4. A fiatalkorúak megoszlása a bűncselekmények elkövetésekor betöltött *korévek* szerint. A bűnözésben nagy szerepet játszó fontos demográfiai tényezőről van szó, melynek figyelembevételét a 12—18 életév közötti fiatalkorúak esetében nem is kell indokolni.

A kiválasztás helyességét két szempontból is ellenőriztük: *a)* logikai úton és *b)* matematikai számítás útján.

A kiválasztás helyességének az ellenőrzése céljából összehasonlítottuk a mintavételnél alapul vett területi sokaság adatait az országos adatokkal és a mintasokaság adatait a területi sokaság adataival.

Az 1958-as évben országosan 3121 fiatalkorút ítéltek el a megfigyelt bűncselekmények miatt. A fiatalkorúak által elkövetett bűncselekmények országosan és a mintavételnél alapul vett megyei bíróságok területén és a mintában az alábbiak szerint oszlottak meg:

Bűncselekmény	Az elítélt fiatalok megoszlása az					
	országos	alap-	minta-	országos	alap-	minta-
	sokaságban					
	szám			%		
Társadalmi tulajdon elleni						
lopás	595	210	44	19,1	17,0	16,6
Egyéb büntett	370	135	15	11,9	11,0	5,7
Közvesz. munkakerülés	71	58	13	2,3	4,7	4,9
Egyéb népgazdaság elleni ...	44	11	—	1,4	0,9	—
Erőszakos nemi közösülés ..	56	34	7	1,8	2,8	2,6
Üzletszerű kéjelgés	26	12	3	0,8	1,0	1,1
Egyéb a család, az ifjúság és a nemi erkölcs elleni	32	15	2	1,0	1,2	0,8
Gyilkosság, szándékos emberölés	22	4	2	0,7	0,3	0,8
Szándékos testi sértés	373	98	20	12,0	7,9	7,5
Egyéb, a polgárok személye elleni	161	56	18	5,2	4,5	6,8
Polgárok javai elleni lopás ..	1148	484	111	36,7	39,2	41,9
Egyéb büntett	223	117	30	7,1	9,5	11,3
Összesen:	3121	1234	265	100,0	100,0	100,0

Az országos adatok és a mintakiválasztáshoz alapul vett bíróságok területén elkövetett büntettek, mint látjuk, igen nagy hasonlóságot mutatnak. Egyedül a közveszélyes munkakerülés, az erőszakos nemi közösülés, valamint a szándékos testi sértés bűncselekménynél mutatkozik jelentős eltérés. Ennek oka azonban abban rejlik, hogy a részsokaságon belül jobban érvényesül a főváros bűnözésének urbánus jellege. A testi sértés, a gyilkosság, emberölés büntette vidéken magasabb, mint Budapesten, míg más bűncselekményeknél, pl. az erőszakos nemi közösülésnél, a közveszélyes munkakerülésnél a főváros mutat fel nagyobb értékeket. Budapesten a közveszélyes munkakerülés miatt 1958-ban 100 elítélt fiatalokúra 6,4, vidéken 1,0 fiatalokú jutott. Ugyanakkor a szándékos testi sértésnél a budapesti arány 3,7, a vidéki 14,5-tel szemben.

Budapest kriminalitásának túlzott érvényesülését azáltal kívántuk tompítani, hogy a vidéki megyei bíróságok területén a mintavétel százalékarányát megnöveltük.

A továbbiakban a kiválasztás helyességét a kiszabott büntetések megoszlásának a bemutatásával is illusztrálni kívánjuk (lásd a következő táblázatot).

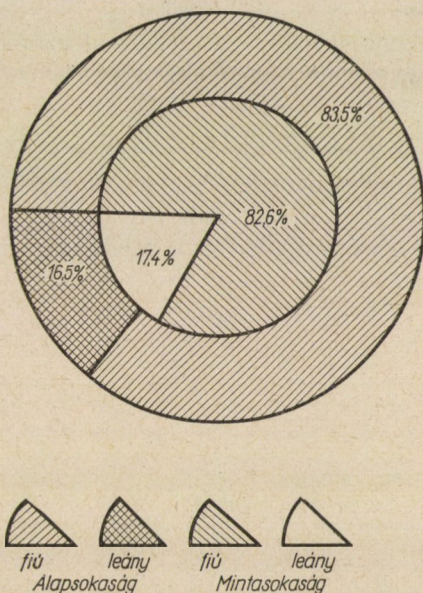
A javító nevelést és a bírói megrovást kivéve a kiszabott büntetések, intézkedések nagymértékben megegyeznek az összehasonlított sokaságban. Hasonló eredményeket mutat a nemek és a koradatok összehasonlítása is a mintasokaság és az országos adatok között.

Büntetés, intézkedés	Alapsokaság %	Mintasokaság %
Felfüggesztett börtön	21,8	20,7
Végrehajtható börtön	10,9	15,9
Pénzbüntetés	11,6	10,2
Javító-nevelő munka	1,0	0,4
Javító-nevelés	14,7	12,8
Gyógypedagógiai nevelés	0,2	0,4
Próbárbocsátás	28,5	26,8
Bírói megrovás	11,3	12,8
Összesen:	100,0	100,0

A magasabb évjáratokban mutatkozó eltérést itt is a főváros és a vidék közötti eltérés okozza. A nemek adatainak az egybevetése utal arra, hogy a lányok, főleg Budapesten, nagyobb arányban kerültek a mintába. Azonban a mintavétel, amint az alábbi ábrán látható, e tekintetben is sikerültnek nevezhető. (1. ábra.)

A továbbiakban az alapsokaság és a minta adatainak egybevetését más ismérvek szerint mellőzzük és módszerünk helyességét matematikai számítás útján is igazoljuk.

Mint erről már említést tettünk, ha a mintakiválasztás helyes volt és az alapul vett tömeg elég nagy, a mintasokaság és az alapsokaság átlagának az

1. ábra.

A fiatalkorú bűnözők megoszlása az alap- és a mintasokaságban

eltérése nem nagy. Pl. ha azt tűzzük ki magunk elé, hogy egészen pontos értékeket szerezzünk, kb. 8—10 000 egységet kell megfigyelnünk. Ilyenkor a hibahatár 95%-os valószínűség mellett $\pm 2\%$, a standard hiba 1,0%. Megközelítő tájékoztatást nyújt azonban 300—400 egység adata is. Ilyenkor a standard hiba 5,0%, 95%-os valószínűség mellett, a hibahatár $\pm 10,0\%$ körül szokott ingadozni.

Anélkül, hogy a hibahatárral és a standard hiba megállapításával összefüggő módszertani kérdésekkel részletesen foglalkoznánk,¹ csupán azt jegyezzük meg, hogy a mintaátlagnak az alapsokaság átlagára vonatkozó szórása, a reprezentatív megfigyelés standard hibája, mely a reprezentatív kiválasztás hibáját méri. Kiszámítása egyszerű véletlen ismétlés nélküli kiválasztás esetén:

$$\sigma_{\bar{x}} = \frac{\sigma}{\sqrt{n}} \sqrt{1 - \frac{n}{N}}$$

képlet felhasználásával történik, ahol \bar{x} az átlagot jelenti, $\sigma_{\bar{x}}$ az átlagok szórása, σ az alapsokaság szórása, n a minta elemszáma, N az egész sokaság elemeinek a száma.

Az igazságügyi statisztikában gyakran lép fel olyan ismérv, melynek változatai minőségi jellegűek, számszerűen nem jellemezhetők. Különösen fontosak az ún. alternatív ismérvek, melyeknél a jelenségnek kétféle változata lehetséges; pl. férfi—nő, vagy szabadságvesztés—büntetés és egyéb büntetés, írni-olvasni tudók—nem tudók stb. Ezen alternatív ismérvek egyik változatához — teljesen önkényesen — a 0 értéket, a másikhoz az 1 értéket rendeljük P -vel, ill. Q -val jelölve az egyik, ill. a másik változat bekövetkezésének valószínűségét. Kimutatható, hogy az alternatív ismérv szórása:

$$\sigma = \sqrt{PQ}.$$

Vizsgáljuk meg a fiatalok szabadságvesztés büntetésének és egyéb büntetésének a szórását a három terület között fentiek figyelembevételével, majd állapítsuk meg a standard hibát és a hibahatárt, hogy felvételünk pontosságának a mértékét megállapíthassuk.

Adataink szerint a szabadságvesztés büntetés és az egyéb büntetés a három területen a következőképpen alakult:

Megnevezés	Országos	4 megye	Minta
Szabadságvesztés büntetés.....	960	404	97
Egyéb büntetés	2161	830	168
Összesen:	3121	1234	265

¹ Erre vonatkozóan lásd: Dr. Kovacsics József: Statisztika c. műegyetemi jegyzetét, Budapest 1961. 226—232. old.

Amennyiben a „börtön” változatot 0-val, a „nem börtön”-t 1-gyel értékeljük — teljesen önkényesen — akkor az átlag a „nem börtönre” ítétek relatív gyakorisága

$$\begin{aligned}\bar{X}_{\text{országos}} &= 0,692 \\ \bar{X}_{\text{megye}} &= 0,633 \\ \bar{X}_{\text{minta}} &= 0,633\end{aligned}$$

A szórás értéke a három sokaságban

$$\begin{aligned}\sigma_{\text{országos}} &= 0,461 \\ \sigma_{\text{megye}} &= 0,469 \\ \sigma_{\text{minta}} &= 0,479\end{aligned}$$

A standard hiba, a

$$\sigma_x = \frac{\sigma}{\sqrt{n}} \sqrt{1 - \frac{n}{N}}$$

képlettel számolva: 2,8%.

Amennyiben 97%-os valószínűségi szinten kívánjuk az alapsokaság átlagát a mintasokaság átlagából becsülni, akkor a standardizált normális eloszlás függvény táblázatból leolvashatóan a hibahatár $t = 2,17$ választással számítható; miután $\Delta = t \cdot \sigma_x$, behelyettesítve a kiszámított értékeket:

$$\Delta = 2,17 \cdot 2,8\%$$

$$\Delta = 0,061$$

Eredményünk azt jelenti, hogy az alapsokaság átlaga 97% valószínűséggel a (0,633—0,061; 0,633+0,061), vagyis a (0,572; 0,694) konfidencia intervallumba esik. (A teljeskörű felmérés alapján számolva: 0,692 !)

Számításunk alapján tehát megállapíthatjuk, hogy mintakiválasztásunk helyes volt.

A felvétel pontosságának a növelése érdekében a hibahatár további csökkentésére szükség van. A további felvételek során mintánkat legalább 450—500-ra kell felemelnünk. Ezzel egyidejűleg gondoskodnunk kell a teljesség nagyobb biztosításáról a feltett kérdések tekintetében is. Az 1958. évi felvétel során ugyanis nem kaptunk minden kérdésre kielégítő választ. Így 265 eset közül pl. 116 esetben hiányzott az elkövetés helyére, 146 esetben az elkövetés jellegére, 162 esetben az iskolalátogatásra, 31 esetben a fiatalok keresetére vonatkozó adat a bírósági tárgyalás anyagából. Véleményünk szerint a jövőben már a rendőrségi szervek által a környezettanulmány elkészítésekor biztosítani kellene a kriminálétiológiai kutatásokhoz szükséges adatok felvé-

telét is. A környezettanulmány kérdéseit egészítse ki a bírósági tárgyalási anyag s ezek együttesen szolgáljanak a felvétel bizonylatául. Az új összefüggő megfigyelési rendszer tervezetét már fentieknek megfelelően készíti elő a munkaközösség.

II

KOVACSICS JÓZSEF kiegészítő referátuma

A statisztikai tudomány, de különösen a szocialista statisztika, mely a társadalmi és gazdasági élet jelenségeinek mennyiségi oldalát vizsgálja, nagy súlyt helyez vizsgálataiban arra, hogy a jelenségek típusait, változásait, minőségi jellemzőit is tanulmányozza.

Alapvető követelmény a statisztikai munkával szemben, hogy csoportosításai tárják fel a jelenség természetét, segítsen felderíteni a vizsgált jelenség összefüggéseit a társadalmi és gazdasági élet más területével.

E tárgykörben a statisztikának egyik legszebb, de egyben legnehezebb feladata a jelenségek okaira vonatkozó kutatások segítése.

A nagyságrendi változásokat, a jelenségek dinamikáját ma már a statisztika megbízhatóan észleli, azonban nehezebb, komplikáltabb feladat előtt áll a minőségi vizsgálatok területén.

E kutatásokat csak azokon a területeken sikerült eredményesen megvalósítani, ahol a statisztikusok erőfeszítéseit más tudományterület szakembereivel vállvetve végezték.

Ilyen komplex jellegű kutatás folyt és folyik a népességtudomány területén a halálozás okaira vonatkozóan. Azt, hogy az orvostudomány figyelmét bizonyos fő betegségekre tudja irányítani, hogy észlelni tudja 150 csoportban a főbb halálokokat és tanulmányozni tudja az elhaltak demográfiai adatait a halál okait előidéző betegségekkel összefüggésben, többek között e kutatásoknak köszönheti. Ezáltal jelentős mértékben segítették azt a fejlődést, amely oda vezetett, hogy a múlt század elejétől (1837-től) 24 évről 64,9 évre emelkedett a születéskor várható átlagos élettartam, a normál életkor pedig napjainkban a férfiaknál 77,9, a nőknél 78,8 év lett.

A bűnözés okaira vonatkozó kutatások ugyancsak régi eredetűek és e területen is több tudományág szakembereinek együttes erőfeszítésével folynak. Quetelet átlagemberfogalma már a múlt század elején megszületett s azóta az olasz antropológusok, a modern biológiai iránynak, a bűnözés szociológiai irányának, a tényezőelméletnek számtalan kutatója foglalkozik a bűnözés oktanával.

Mi az oka mégis annak, hogy a bűnözés okaira vonatkozó kutatások a kapitalista államokban ma is zsákutcában vannak?

Aligha tévedek, ha azt állítom, hogy ennek elsősorban idealista filozófiai beállítottságuk, s ezzel összefüggésben az a társadalomszemlélet az oka, mely

képtelen az embert a maga összetettségében, fejlődésében, környezetével való kölcsönhatásaiban megfigyelni.

Abban a társadalmi rendszerben, melyben napról napra növekszik a bűnözés, s melyben a bűnözés növekedésének valódi okai nem tárhatók fel, mert az lázítás a fennálló társadalmi rendszer ellen, — nyilvánvalóan nem is produkálhat a tudomány olyan eredményeket, melyek tovább vinnének e korszakalkotóan fontos kérdés megoldásához. Így volt ez nálunk is a felzabradulás előtt.

„Magyarországon a fiatalok védelme tekintetében egészen a legújabb időkig kedvezőtlen viszonyok uralkodtak, mert sem az állami törvényhozásnak, sem az igazgatásnak, sem a társadalomnak nem volt hosszú időn át a szociális bajok orvoslására ideje és ereje . . . a fiatalok büntetéseinek száma állandóan emelkedő irányzatot mutatott” olvasható a fiatalok kriminalitásáról szóló 1905. évi igazságügyminisztériumi jelentésben.¹

A szocialista társadalmi rendszerben a bűnözés alapvető okának, a kiszákmányolásnak a megszüntetésével együtt folyamatosan csökken, illetve megszűnik a bűnözés is. A bűnözés csökkenéséről számolnak be a fiatalok bűnözését jellemző adatok is. Bűnözésük csökkenésének az üteme gyorsabb, mint a felnőtteké. Amíg a felnőttkori bűnözők száma a vagyon elleni bűncselekmények körében 1951 és 1958 között 28,1%-kal csökkent, addig a fiatalok bűnözőké 36,3%-kal. Lehetőségeink megvannak a bűnözés csökkentésére, az utópiából valóság lett, de a bűnözés csökkenésének konstatálása mellett napirendre tűzhetjük a bűnözés okainak a kutatását a bűnözés megelőzése, büntetőpolitikánk, ifjúság nevelési politikánk céltudatosabb kimunkálása érdekében.

E vizsgálatok exakt alapjainak a feltárását az igazságügyi statisztikától várja a tudomány.

A bűnözés vizsgálatánál a nyugati kriminológusok egy része az ún. *esetvizsgálatból* indul ki. Ennek lényege az, hogy kiragadott egyének vagy csoportok életfolyamatából merített adatokat dolgoznak fel lényegében a statisztikai monográfiához hasonló módszerrel. Az esetvizsgálat leggyakrabban alkalmazott eszköze az interjú.

Véleményünk szerint az esetvizsgálatnak ez a módja rendkívül szubjektív, a megkérdezettek érdeklődési körétől, egészségügyi állapotától, típusától, vagy attól függően, hogy a meginterjúvált mit remél az interjú-készítőtől, más és más eredményre vezet. Egyesek — felismerve a kutató álláspontját — arra fognak törekedni, hogy kedvező válaszokat adjanak, abban a reményben, hogy a börtön vezetőségénél bizonyos kedvezményeket érjenek el. Antiszociális beállítottságú egyének szándékosan rossz és zavaró válaszokat fognak adni.

¹ Szerkesztették: Dr. Kun Béla és Ládai István, Budapest 1905.

A vizsgálat szubjektív vonásai következtében semmiképpen nem alkalmas a vizsgált jelenség tipikus vonásainak felderítésére. Nem alkalmas azért sem, mert a kutató sem ment a szubjektívizmustól, esetleg hajlamos arra, hogy már korábban megalkotott álláspontjához keressen érveket, tényeket.

Lényegesen nagyobb eredményességet biztosít a részleges adatgyűjtés. Ez a módszer már feltételezi a statisztikai felvételi technika ismeretét, az adatgyűjtés céljának logikus átgondolását s ehhez kapcsolódóan a felvétel helyének, idejének, általában az egész adatgyűjtés programjának szakszerű előkészítését. Az adatgyűjtésnek ez a válfaja történhet közvetlen kikérdezés útján, vagy közvetett adatgyűjtéssel. Közvetlen adatgyűjtésnél maga a bűnöző kapja meg a kérdőívet és hajtja végre annak kitöltését; közvetett adatgyűjtés kapcsán számlálóbiztosok vagy e célra felkért egyének végzik az adatgyűjtést kikérdezés útján. Itt is különbséget teszünk a tekintetben, hogy a kikérdezést bíró vagy rendőr hajtotta-e végre, vagy pedig az adatgyűjtésben közreműködő más személy. Az a véleményünk, hogy az adatgyűjtés körülményeit, célját ismerő egyének megfigyelései értékesebbek. Ilyenkor a megfigyelő a bűnözőkkel bizonyos közvetlen kapcsolatot létesíthet és lehetősége nyílik olyan kérdések beszerzésére is, amelyek egyébként nehezen vagy egyáltalán nem volnának beszerezhetőek.

Összefoglalva a részleges adatgyűjtéssel kapcsolatban mondottakat, megállapíthatjuk, hogy az akkor hozza meg a kívánt tudományos eredményt, ha a felvétel során az esetek nagyobb részét figyeltük meg, ha csoportosításai, elemzései megfelelnek a társadalomtudomány követelményeinek. Ez a mennyiség vizsgálata mellett lépten-nyomon hangsúlyozza a minőségi szempontok vizsgálatát, a jelenség fejlődésében, összefüggéseiben való tanulmányozásának a fontosságát.

Alapvető probléma marad a kiválasztás. Meg tudja-e szervezni a részleges adatgyűjtést a felvétel szervezője úgy, hogy az egész sokaságra, a bűnözés egészére jellemző következtetésekhöz jusson. Amint a nyugati irodalom példái igazolják, a legtöbb esetben önkényes, a valóságot elferdítő számoszlopot, valóban tisztán mennyiségi eredményeket produkál.

A statisztikai módszer túlhajtott alkalmazása, főleg a bűnözés szociológiai hátterét semmibevevő statisztikai elemzés, helytelen következtetésekre vezet; a tisztán kvantitatív vizsgálat nem járulhat hozzá a bűnözés okainak a feltárásához. A matematikai módszerek kellő megfontolás nélkül történő alkalmazása formális eredményekhez vezet. Teljesen helytelen lenne kellő logikai megfontolás nélkül korrelációs kapcsolatokat vizsgálni, vagy a bűnözés növekedését, esetleg csökkenését jelző számadatok alapján trendszámítást végezni. A materiális és formális bűnözés különválasztása nélkül az igazságügyi statisztika ugyancsak torz, hamis eredményekre vezetne.

A szocialista statisztikának az egyes helyett a vizsgált tények összességéből kell kiindulnia. Mi a statisztikát mint kutatási módszert kezeljük vizs-

gálódásaink során. Tisztában vagyunk azzal, hogy a bűnözés szociológiai elemzése, a társadalmi és gazdasági hatóokok feltárása nélkül a legjobb statisztikai módszer is fiaskót vall. Ezért azt valljuk, hogy a bűnözés okainak kutatásához a jó statisztikai módszer elengedhetetlen, de nem elégséges.

Arra nincs lehetősége a szocialista statisztikának sem, hogy minden bűnözőre vonatkozóan részletes adatokat gyűjtsön, megállapítva a bűnöző anyagi helyzetére, nevelési körülményeire, szociális-kulturális viszonyaira, a bűnelkövetés okaira stb. vonatkozó adatokat. Ilyen széleskörű vizsgálatot csak statisztikai hivatalok hajthatnak végre tetemes anyagi ráfordítással.

A kriminálstatisztika feladatai nem a megfigyelések számának fokozása terén, hanem a megfigyelések minőségi kiterjesztése terén jelentkeznek. Hogyan tud a statisztika e feladatnak eleget tenni? Semmiképpen nem úgy, hogy az érvényben levő beszámolási rendszer keretében újabb 50—100 kérdéssel bővíti a bűnözésre vonatkozó kérdések körét. E célra a reprezentatív adatgyűjtés látszik a legalkalmasabbnak.

A bűnözés mélyreható krimináletiológiai, kriminálpszociológiai elemzése nem is valósítható meg eredményesen másképpen, mint reprezentatív módszerrel. E célkitűzés megvalósítása azonban a kriminalitás területén tapasztalatok hiányában nem könnyű. A bűnözésnek a gazdasági, társadalmi környezettel, a pszichológiai, biológiai faktorokkal, a jogrendszerrel való összefüggéseit mérni és értékelni, nem kis feladatot jelent.

Talán a fentiek előrebocsátása után mérhető le azon célkitűzés helyesége, mely a Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Főbizottsága részéről arra irányult, hogy e feladat átfogó tanulmányozását büntetőjogász, statisztikus és szociológus szakemberek végezzék. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Büntetőjogi és Statisztikai Tanszékeinek, a szegedi és pécsi Tudományegyetem büntetőjogász professzorainak, valamint a Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének és az Igazságügy-minisztériumnak a szakértőiből álló munkaközösség első kísérletként azt a célt tűzte maga elé, hogy kidolgozza a fiatalok bűnözése okaira vonatkozó reprezentatív felvétel módszereit, majd a továbbiak során a kriminalitás más területein is végez reprezentatív vizsgálatokat a bűnözés okainak tanulmányozása végett.

E vizsgálat módszertani kérdéseiről a szétküldött tájékoztatóban adtam áttekintést. Ezúttal csupán azt kívánom kiemelni, hogy a Budapest Fővárosi Bíróság, a Pest megyei, a Csongrád megyei és a Baranya megyei bíróság területéről elítélt fiatalok anyagából vettünk rétegezett kiválasztással 20%-os mintát.

Ez a sokaság 265 fiatalokból tevődött ki. Légrészletesebben a környezeti adatokat tudakoltuk, a családi, az iskolai, a baráti környezet hatását kutattuk a bűnözésre vonatkozóan. E kérdéskörrel a kérdőívben 26 kérdés foglalkozik. Viszonylag jelentős a bűncselekményre, az elkövetés helyére, körülmé-

nyeire, az elkövetés szervezett jellegére vonatkozó kérdésfeltevésünk, a további kérdések a fiatalok demográfiai viszonyaira, testi és szellemi fogyatékoságaira vonatkoznak.

A kérdések megválaszolása a bírósági iratok alapján történt. E munkába a megyei bíróságok statisztikusait, Szegeden az Állam- és Jogtudományi Kar egyes tanársegégeit vontuk be.

Már az adatgyűjtés stádiumában kitűnt, hogy bírósági iratok nem adnak lehetőséget mindazoknak az adatoknak a beszerzésére, amelyek a kriminál-etiológiai kutatáshoz szükségesek. E hiányosságról a feldolgozás során még inkább meggyőződhattunk.

Bár e hiányosságon a feldolgozás során segíteni próbáltunk, az adatok teljességét biztosítani nem sikerült.

A megadott válaszok alapján is lehetséges volt azonban meggyőződni módszerünk helyességéről, hiszen a reprezentatív megfigyelés alá eső területre vonatkozóan teljeskörű adatokkal is rendelkezünk. A teljeskörű és a reprezentatív adatok logikai és matematikai módszerrel történő egybevetése igazolta módszerünk helyességét. Feldolgozott adatainkból ha nem is minden okcsoportra vonatkozóan kaptunk teljesértékű adatokat, mégis úgy véljük, alkalmasak arra, hogy azoknak legfőbb adatait ma itt a szakemberek elé tárjuk, kutatómunkájukban történő felhasználás végett.

Amikor ismertetem a fiatalok bűnözőknek a bűnelkövetésre, a demográfiai jellegzetességeikre, a családi környezetre vonatkozó adatait, mindenütt hivatkozni fogok a rendelkezésre álló megfigyelések számára, hogy — ezek figyelembevételével a hiányos válaszok alapján kapott feldolgozási eredmények reális értékelése lehetővé váljon.

Nézzük elsőként a bűncselekmények elkövetésével kapcsolatos adatokat.

A bűncselekmények közül 125-öt Budapesten, hetet vidéki ipari városban, 26-ot vegyes jellegű városban, 24-et mezőgazdasági városban követtek el. Falun a megfigyelt bűncselekmények közül 85-öt követtek el, nyolc bűncselekményt több helyen követtek el, három esetben a bírósági iratok nem adtak tájékoztatást az elkövetés helyére vonatkozóan.

Ami az elkövetés részletesebb megjelölését illeti, erre vonatkozóan a következő táblázat adatai nyújtanak tájékoztatást.

Az utcán, munkahelyen és a lakásban elkövetett bűncselekmények összes száma majdnem teljesen egyforma. Nemek szerinti vizsgálatnál azonban lényeges különbségeket tapasztaltunk. A fiúknál az utcán, lányoknál a lakásban elkövetett bűncselekmények emelkednek ki. Ezt követik mindkét nemnél a munkahelyen elkövetett bűncselekmények. Ha az elkövetett bűncselekményeket összességükben, évszakok szerint nézzük, azt látjuk, hogy az *őszi évszakban csúcsosodik* ki legjobban a fiatalok kriminalitása, egyes bűncselekményeknél azok szezonális jellegének megfelelően természetesen eltérés van.

Nem		Elkövetés helye							Elkövetés ideje				
		Utca	Munka- hely	Üzlet	Lakás	Egyéb	Több helyen	Nincs adat	Tavaszi	Nyár	Ősz	Tél	Nincs adat
Fiú	szám	30	27	16	25	26	1	95	48	51	64	56	1
	%	13,6	12,3	7,3	11,3	11,8	0,5	43,2	21,8	23,2	29,1	25,4	0,5
Leány	szám	3	7	1	9	2	7	16	8	9	14	14	—
	%	6,6	15,6	2,2	20,0	4,4	15,5	35,5	17,8	20,0	31,1	31,1	—
Összesen	szám	33	34	17	34	28	8	111	56	60	78	70	1
	%	12,5	12,8	6,4	12,8	10,6	3,0	41,9	21,1	22,6	29,4	26,4	0,4

Igen fontos adalékokkal járulhat hozzá a bűnözés tanulmányozásához a *bűnözés szervezett jellegére* vonatkozó vizsgálat. Hét esetben egy társsal, hét esetben több társsal követték el a fiatalok a bűncselekményt, 105 esetben a bűncselekménynek nem volt szervezett jellege. 146 esetben a bírósági adatok erre nézve nem nyújtottak tájékoztatást.

Szorosan e kérdés tanulmányozásához tartozik a *büntársak* behatóbb tanulmányozása. E probléma vizsgálatát is megnehezítette az, hogy a megvizsgált esetek felénél a tárgyalási anyagban ilyen adat egyáltalán nem volt található. Adataink szerint a leggyakrabban, 158 eset közül 77 esetben, hasonlókorú barát vagy testvérrel követte el a fiatalok a bűncselekményt. Három esetben a szülő, 19 esetben más felnőtt, 12 esetben eltérő korú barát, illetve testvér volt a büntárs. A felnőttek közül hat esetben a felnőtt felbújtóként, 13 esetben büntársként, 19 esetben orgazdaként szerepel. A bűnöző fiatalok a büntársakkal a kapcsolatot az esetek többségében az utcán tartotta fenn, 109 eset közül 60-ban a tárgyalási iratok között az utca, 22 esetben a lakás van megnevezve a büntársi kapcsolat helyeként.

Az elítélt fiatalok személyi viszonyai az említetteknel megbízhatóbbak és részletesebbek.

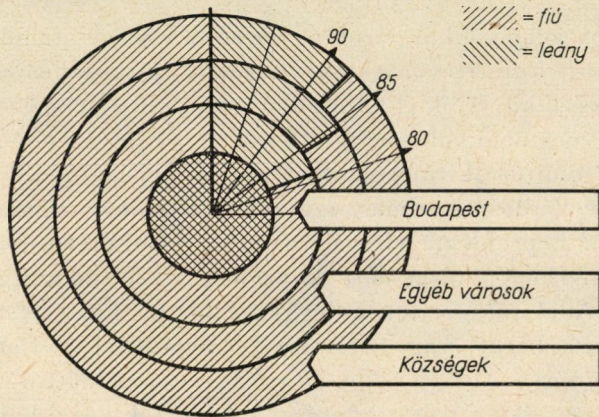
Ami a nemek arányát illeti, köztudomású, hogy a női kriminalitás csupán 20—25%-át teszi ki az összesnek. A fiataloknál még jobb az arány a nők javára. Tendenciáját tekintve pedig erősen csökkenő jellegű. 1938—40-ben még 20% körül ingadozott, 1958-ban már csupán 15,1% volt. Bűncselekményenként azonban igen nagy az eltérés. A garázdálkodásban a lányok mindössze 1,2%-kal szerepelnek, 10% alatt van a dologrongálás, élet és testi épség veszélyeztetése, a közveszélyes cselekmények (BHÖ. 162—174. és 175—185.) gyilkosságban, szándékos emberölésben és a testi sértésben való részvételük.

Ezzel szemben a fiúk arányát meghaladja a közveszélyes *munkakerülés* miatt elítélt lányok aránya, ami 1958-ban 69% volt.

Igen szemléltetően mutatja a főváros, általában a város és a falu eltérő kriminalitását a nemek arányának az egybevetése:

	100 elítélt fiatalkorú közül	
	Fiú	Leány
Budapesten	81,3	18,7
Egyéb városokban	83,7	16,3
Községekben	87,2	12,5

Ezek az adatok az *urbánus környezet* hatását a bűnözésre igen plasztikusan szemléltetik.

2. ábra.

A város és a falu hatása a fiatalkorúak kriminalitására

A reprezentatív adatgyűjtésben 220 fiú és 45 leány adata szerepel. A fiúknak és a lányoknak több mint a fele 16 éven felüli: a lányoknak 64%-a 16 éven felüli. A fiúk fele 16 éven aluli: 12 éves 19, 13 éves 31.

		12	13	14	15	16	17	Nincs adat	Össz.
		é v e s							
Fiú.....		19	31	24	31	55	58	2	220
Leány		1	2	4	9	16	13	—	45
Összesen:	szám	20	33	28	40	71	71	2	265
	%	7,5	12,5	10,6	15,0	26,8	26,8	0,8	100

Röviden érinteni szeretném azokat a tapasztalatokat, amelyeket az *egyes korévek kriminogén* jellegével kapcsolatban szereztünk.

Vizsgálataink szerint a fiatalkorúak bűnözése a korévek növekedésével párhuzamosan emelkedik, mégpedig mindkét nemnél egyaránt.

Ezen belül azonban igen eltérő a fiúk és a lányok kriminalitása. A lányoknál a legkisebb a 12 éveseknél, a csúcspont a 16 éves korban van, az összes elítéltek 31,1%-a esik ide. Afiúknál a 17 éves korcsoport emelkedik ki 29%-kal, korcsoportonként szinte számtani haladványszerűen emelkedik arányuk az egyes korcsoportokban. A lányoknál a biológiai érés időpontjától, 14 évtől ugrásszerű az emelkedés 10%-ról 19,8 %-ra növekszik a bűnöző nők aránya.

Igen tanulságos áttekintést nyújt a koradatoknak az egyes tanulmányozott települések jellegével történő egybevetése. Ezek az adatok arra utalnak, hogy a városi környezet az alacsonyabb korévekre nagyobb befolyást, rombolóbb hatást gyakorol. Viszont a 16 évesnél idősebb fiatalok közül a falvak, tehát a mezőgazdasági jellegű települések kriminalitása a nagyobb.

Budapesten 100 elítélt fiatalokból 20,2% a 12—13 éves korcsoportra, községekben mindössze 14%, viszont a 16—17 éves korcsoportban a községek aránya 58,9%, a városoké 51,6%, míg Budapesté 46%. A falun elkövetett bűncselekmények között a polgárok javai elleni lopások (BHÖ. 427. c., d. pont) és a lopás egyéb esetei emelkednek ki.

Ami a nemek és az elkövetett bűncselekmények közötti összefüggést illeti: mindkét nemnél a lopás bűncselekménye emelkedik ki a legjobban, a férfiaknál 44%, a nőknél 35%-a az összes bűncselekményeknek. Ezt követi nőknél a közveszélyes munkakerülés 22%, a férfiaknál a társadalmi tulajdon elleni lopások. Viszonylag magas a fiúknál a testi sértés is, (9%-ot), nőknél a 6%-ot meghaladja az üzletszerű kéjelgés.

Adatgyűjtésünk, mint erre már utaltunk, foglalkozott a fiatalok nevelési körülményeivel, vizsgálta az iskola, a munkahely, a családi viszonyok hatását a kriminalitásra. Ezek az adatok a legszorosabb kapcsolatot mutatják az előbbieken bemutatott személyi adatokkal.

A szülők demográfiai és gazdaság-demográfiai helyzetére vonatkozóan feltett kérdések jórészt megválaszolatlanok maradtak, miután a tárgyalási anyag ilyen jellegű kérdéseket nem tartalmazott. Pl. a szülők életkorára vonatkozóan csupán az esetek 25%-ában volt adat beszerezhető.

Keresetük, foglalkozásuk általában jól, lakásviszonyaik kielégítően voltak rekonstruálhatók.

Ami a foglalkozási adatokat illeti, megállapítható volt, hogy 106 fiataloknál az édesapja, 40-nek az édesanyja munkás volt, ezek között is túlnyomórészt az ipari munkás szülők számaránya dominál. Országos arányukat meghaladó mértékben szerepeltek az alkalmi munkások gyermekei az elítéltek között.

Valamennyi kategória között az 1500 Ft-on aluli fizetésű szülők gyerekeinek a gyakorisága a legnagyobb. 62 fiataloknál az apja, 57-nek az anyja keresett havi 1500 Ft-nál kevesebbet.

Adataink alapján kísérletet tettünk annak megállapítására, hogy van-e korreláció a vagyoni helyzet és a lopás bűncselekménye között. Más szóval,

igaz-c, hogy a szegényebb fiatalok lopnak? Szórványos adataink nem engedik meg a teljesértékű következtetést. 66 lopás miatt elítélt fiatalok szüleinek a vagyoni helyzetét tudtuk felmérni. Ezek közül:

Megnevezés	keresett			Összesen
	1000 Ft alatt	1000—1500 Ft-ot	1500 Ft fölött	
Polg. javai és társ. tul. elleni	13	28	25	66
Ebből a polg. javai elleni	bűncs. 11	18	20	49
Társ. tul. elleni.....	miatt 2	10	5	17
	elítélt			

Az adatok megítéléséhez hozzátartozik az, hogy a 13 1000 Ft alatti keresetű szülők gyermekei közül háromnak, az 1000—1500 Ft keresetű szülők gyermekei közül hatnak, az 1500 Ft feletti keresetűek közül ugyancsak háromnak volt 500 Ft-nál magasabb keresete.

Bonyolítja az értékelés nehézségét, hogy az 1000 Ft alatti keresetűek közül kettőnél több gyerekes család kettő volt, az 1000—1500 Ft-os kategóriában kilenc, az 1500 fölöttiben hét volt. Tehát a magasabb kereset nem jelenti egyben azt is, hogy a család kedvezőbb körülmények között él. Általánosságban azonban leszűrhető az a megállapítás, hogy az elsőrendű létfontosságú javak a fiatalok döntő többségénél biztosítva voltak, s a lopás bűncselekményének elkövetésére nem az elsőrendű szükségletek kielégítése ösztönözte őket.

Az adatok többsége arról tanúskodik, hogy a bűnöző fiataloknál a szülői nevelés nem volt megfelelő. A gyenge, nemtörődöm, vagy éppen túlszigorú apai, anyai bánásmód váltotta ki a bűnözést. Különösen kiugró a szülői nevelés hiányossága a lányoknál. Közülük a megfigyelt 45 fiatal lány között mindössze öt lány nevelése volt megfelelő.

Nem	A szülők nevelése (bánásmódja)								
		Nem-törődöm	Szigorú	Durva	Ellentétes	Gyenge	Normális	Értelem-szerű adat	Nincs adat
Fiú	szám	27	22	7	4	27	77	1	55
	%	12,3	10,0	3,2	1,8	12,3	35,0	0,4	25,0
Leány	szám	10	7	6	1	6	5	2	8
	%	22,2	15,6	13,3	2,2	13,3	11,1	4,4	17,8
Összesen:	szám	37	29	13	5	33	82	3	63
	%	14,0	10,9	4,9	1,9	12,5	30,9	1,1	23,8

Az elítélt fiatalok többségükben — 197 fiataloknál — olyan családban nevelkedtek, ahol mindkét szülő élt. 21 fiatalok esetében csak az apa,

50-nél csak az anya élt a bűncselekmény elkövetésének az időpontjában. Az a tény azonban, hogy élnek a szülők, még önmagában véve semmit nem mond a fiataikorú nevelésére vonatkozóan. Előfordul az, hogy mindkét szülő él, de az apa vagy esetleg mindkét szülő iszákos, rossz családi életet élnek. Más esetben a gyermeknevelést már csak az egyik szülő végzi, a gyermek mégis példás nevelésben részesül. A családi nevelés hatásának megállapítása végett tudakoltuk a szülők életmódját, családi életét, esetleges válásuk, ill. különélésük körülményeit.

A megfigyelt fiataikorúak közül 24-nek iszákos volt az apja, hatnak az anyja erkölcstelen életet folytatott. 11 fiataikorúnak az apja politikai, ötnek az apja egyéb bűncselekmény miatt volt büntetve. 100 esetben nem volt adat beszerezhető.

Az elítéltek szülei 134 fiataikorúnál együtt éltek, 38 esetben pedig különváltak. A különválás három kivétellel hatással volt a fiataikorú bűnözésére.

Nem		Szülők					A szülők válása				
		Együtt élnek	Nem élnek együtt	Értelem-szerű adat	Nincs adat	Össze-sen	Hatás-sal van	Nincs hatással	Értelem-szerű adat	Nincs adat	Össze-sen
Fiú	szám	117	29	53	21	220	24	3	138	55	220
	%	53,2	13,2	24,1	9,5		10,9	1,4	62,7	25,0	100,0
Lány	szám	17	9	13	6	45	11	1	22	11	45
	%	37,8	20,0	28,9	13,3		24,4	2,2	49,0	24,4	100,0
Összesen:	szám	134	38	66	27	265	35	4	160	66	265
	%	50,6	14,3	24,9	10,2	100,0	13,2	1,5	60,4	24,9	100,0

A fiataikorú nevelése szempontjából, de a bűnöző magatartás kialakulása szempontjából is nagy szerepet kell tulajdonítanunk az *iskolának*.

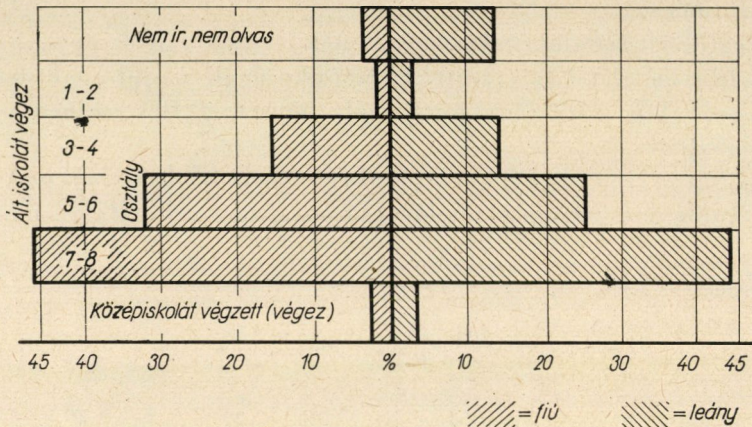
A megvizsgált fiataikorúak kérdőívei 151 esetben adtak lehetőséget a tanulmányi eredmények értékelésére. A mondott esetek közül 78 esetben, a válaszok 51,7%-ában rossz volt a fiataikorú tanulmányi eredménye. 35,1% megfelelő és mindössze 13,2% volt jó előmenetelű.

Az iskolai végzettséget vizsgálva, már az eddigiekből szinte megállapíthatjuk, hogy a bűnöző fiataikorúak többségükben — a fiúknak 90%-a — csupán nyolc általános iskolát végzett. A lányoknál viszonylag magas, 4%-os az analfabéta arány. A középiskola különböző osztályait végzetek együttes aránya még a 4%-ot sem éri el.

A 78 rossz tanulmányi előmenetelű fiataikorú közül az iskolát csupán három látogatta rendszeresen. Pszichológiai szempontból e fiataikorúak behatóbb tanulmányozást érdemelnének, mert közöttük sok volt a jellemileg fogyatékos: 10-nél hazug, alattomos, 14-nél durva jellemet állapítottak meg a környezettanulmány készítésénél, illetve a tárgyalás alkalmával.

A mai kriminálszociológia a bűnözés tanulmányozásában nagy szerepet tulajdonít a mozinak, televízióknak, általában a szórakozásnak.

Számos ország törvényhozásában nyomon kísérhető, hogyan igyekeztek gátat vetni a film, televízió stb. káros hatásának. Németországban a 10 éven aluliak csak olyan filmelőadásra járhatnak, amely este 8 óra előtt befejeződik. 10—16 évesek pedig csak este 10 óráig befejeződő előadásokon vehetnek részt.

3. ábra.

A fiatalok iskolai végzettsége (1958)

Angliában a filmeket három csoportba sorolják, az „U” jelzésűeket minden korlátozás nélkül bárki megnézheti, az „A” jelzésűeket inkább a felnőtteknek ajánlják, mint a gyermekeknek, az „X” jelzésűeket viszont 16 éven aluliak nem tekinthetik meg. Hollandiában a tiltott filmek egy részét csak 14 éven felüliek, másik részét csak 18 éven felüliek tekinthetik meg. Hasonló módon próbáljuk hazánkban is elejét venni a filmek káros hatásának. Sajnos, azokat a rendelkezéseket, amelyeket a különböző filmekre vonatkozóan az illetékes szervek hoznak, nem elég körültekintő szigorral hajtják végre. Különösen hiányos a családi ellenőrzés, a televízió által bemutatott filmek tekintetében. A szülők engedve a fiatalok, sokszor a serdületlenek követeléseinek, számukra nem való, kifejezetten káros filmek megtekintését is engedélyezik vagy tűrik.

A végrehajtott reprezentatív vizsgálatok szerint a mozi, film káros hatása nálunk is fennáll. A fiatalok közel 50%-ának rendszeres szórakozása a film, ami önmagában még nem volna káros, feltételezve azonban, hogy válogatás nélkül tekintik meg a filmeket, ezek káros hatására kell következtetnünk.

Amint erről már a módszertani kérdések között említést tettünk, a testi és szellemi tulajdonságok körében a *testi és szellemi fogyatéokra*, a nemi életre, a szenvedélyekre, vonatkozó kérdéseket figyeltük meg.

A tárgyalási anyagokból a kérdések megválaszolása nem minden tekintetben volt lehetséges. Így hiányosak a nemi életre és a fiatalkorú szenvedélyeire vonatkozó válaszok.

A hiányosságuk ellenére is tanulságos bepillantást adnak adataink a bűnöző fiatalkorúak nemi életére vonatkozóan. A két nem adatai között különösen szembeötlik, hogy amíg a fiúk 82,4%-a nem élt nemi életet, addig a lányoknak csupán 12,5%-a. Ezzel szemben a fiúknál mindössze 5,8% élt normális nemi életet, a lányoknak 45,8%-a. A megfigyelt lányok 37,5%-a üzletszerű viszonyt folytatott.

A megfigyelt fiatalkorúak között kilenc testi és 13 szellemi fogyatékos volt. Többségükben a polgárok javai elleni lopás miatt lettek elítélve. Arányuk éppen fogyatékoságaikkal összefüggésben alacsonyabb a társadalmi tulajdon elleni lopásnál, viszont magasabb az arányuk a nem fogyatékosokénál az erőszakos nemi közöszlésznel és a rablásnál.

Az előbbieknél, tehát az erőszakos nemi közöszlésznel a nem fogyatékosok 3,3%-os arányával a fogyatékosok 10,5%-os aránya áll szemben. Hasznos tanulsággal szolgált a kiszabott büntetések egybevetése e két kategóriára vonatkozólag. Adataink szerint a fogyatékosokra bíróságaink lényegesen nagyobb mértékben alkalmaznak szabadságvesztés büntetést, mint a nem fogyatékosokra. A teljeskörű adatok szerint a fiatalkorúak 34,8%-ával szemben alkalmaztak szabadságvesztés büntetést és 62,5%-ával szemben egyéb büntetést. A reprezentatív adatok ezt az arányt alátámasztják és egyben igazolják a kiválasztás helyességét is. Itt a 34,8%-os aránnyal szemben 34,2%-os és a 62,5%-kal szemben 65,4% az arány. Viszont a fogyatékosoknál 68,4% a szabadságvesztés büntetés és 31,6% az egyéb büntetés, tehát az arány éppen fordított.

A vizsgált főbb mutatószámok áttekintése után azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a fiatalkorúak bűnözése alapvetően környezeti okokra, ezek között is döntő mértékben a családi környezetre, kisebb mértékben kulturális tényezőre és pszichés okokra volt visszavezethető. A társadalmi, gazdasági okok a kizsákmányolás megszűnése folytán a mai fiatalkorúaknál, akik már a szocialista társadalmi rendszerben nőttek fel, nem a bűnözés növekedése, hanem a bűnözés csökkenése irányába hatnak. Meg kell állapítanunk azt is, hogy a családi környezetben rejlő okok bizonyos esetben gazdasági természetűek. Amikor az említett fő okokat megjelöltem, nem kívántam egyúttal ezeket az okokat egymástól elhatárolni. Sokszor a környezeti okok is bonyolult kölcsönhatások eredményeként jönnek létre.

Különös élességgel világítottuk meg, hogy a bűnöző fiatalkorúak között jelentős számban olyanok vannak, akiknek iskolai végzettsége 8 általános vagy ennél alacsonyabb. Közöttük is 78-nak a tanulmányi eredménye kifejezetten rossz. Adatainkban világosan megmutatkozik az iskola fegyelmező hatása. Mindaddig, amíg a gyermek a pedagógus ellenőrzése alatt van, ez a

bűnözéstől visszatartja. Különösen jelentős a középiskolának a nevelő, fegyelmező hatása.

Ami a gyermekek korcsoportját illeti, fiúknál a 16 éves, lányoknál a 14 éves korcsoport hívja magára a figyelmet. Az ő nevelésükre kellene az eddigieknél is nagyobb figyelmet összpontosítani. Szigorúbb családi nevelésre és iskolai ellenőrzésre, a szabad idő felhasználásának gondosabb számonkérésére, a saját kereset, a szórakozás ellenőrzésére volna elsősorban szükség. Hozzá tartozik a fiatalok neveléséhez a nemi felvilágosítás kellő időben és megfelelő tudományos igénnyel történő véghezvitele is.

Mindezek a kérdések a nevelés, a fiatalok tudata formálása fontosságát húzzák alá. Azt, hogy a szocialista típusú ember kifermálásához a pedagógusoknak, a családnak, de az egész társadalomnak az eddigieknél nagyobb erőfeszítéseket kell tenni. E probléma a bűnöző fiatalok adatai tükrében egyáltalában nem látszik egyszerűnek és könnyen megoldhatónak.

Megoldásában a statisztikus a tények feltárásával csupán az első, de alapvető lépést teheti meg. A továbbiakhoz a szaktudományok és operatív szervek együttes erőfeszítésére van szükség.

III.

HOZZÁSZÓLÁSOK

DOBÓ ZOLTÁN statisztikus (Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium)

Az elhangzott előadás és a szétküldött referátum alapján a hozzászóló megállapította, hogy a fiatalok bűnözésére vonatkozó vizsgálat szép eredményeket produkált. Különösen fontosnak tartotta azt, hogy az anyag elemezte a bűncselekmény elkövetésével kapcsolatos körülményeket, rámutatott az elkövető és társadalmi környezete közötti összefüggésekre, s bemutatta a bűnöző ifjúság személyi viszonyait. Véleménye szerint úttörő munka volt, nemcsak hazai, hanem külföldi viszonylatban is. Hazánkban úgyszólván alig van irodalom, mely a fiatalok bűnözésével foglalkozna, s ami van az is elavult.

A külföldi irodalomban vannak ugyan ilyesfajta törekvések, azonban hiányzik belőlük az átfogó jelleg. Vagy csak a bűncselekmények egy körére, vagy területileg csak szűkebb területre korlátozódnak a kutatások. Ez érthető is, hiszen a kapitalista államgépezetnek nem érdeke a valóság feltárása. A nyugati kutatók leginkább alkalmazott módszere az esetvizsgálat, melyet azonban nem a megfigyelés kiegészítéseként alkalmaznak, hanem alapvető vizsgálati módszerként. Leggyakrabban alkalmazott eszközük az interview. Miután a nyugati irodalom művelői nem alkalmazzák a dialektikus módszereket, elszakadnak az élettől, a valóságtól, a legtöbb esetben önkényes, tisztán mennyiségi eredményeket produkálnak. A bűnözés szociológiai hátterét mellőző statisztikai elemzés természetesen helytelen következtetésekre is vezet. Példaként néhány jellemző munkát mutattott be a külföldi irodalomból. Günther Kaiser a „Randaliierende Jugend” című munkájában például csak a huliganizmussal foglalkozik. Vizsgálatait csak egy speciális problémára, a huliganizmusra korlátozza, nyilván az előbb említett okoknál fogva. Tanulmányának fő részében a jelenség fenomenológiai (tünettani), kriminálpolitikai összefüggéseit, s a bűnöző típus antropológiai vonásait veszi vizsgálat alá. Bár foglalkozik az ún. „Halbstark” személyi tulajdonságaival és családi viszonyaival is, ezeket azonban korántsem elemzi olyan mélyen, mint az előbbi, általa nyilván lényegesebbnek tartott kérdéseket. A jelenség társadalmi hátterét azonban nem is törekszik felfedni, elemezni.

Hermann Mannheim: „Juvenile Delinquency in an English Middletown” című munkájában az angol középváros, Cambridge fiatalok bűnözését taglalja. Az ő vizsgálódásai is csak egy szűkebb területre terjednek ki. Előjáróban bemutatja a város demográfiai viszonyait, majd a bűnöző fiatalok személyi és családi viszonyait, testi és szellemi tulajdonságait taglalja. Befejezésül az alkalmazott intézkedésekkel, valamint a visszaesés és megelőzés kérdéseivel foglalkozik. Itt is hiányzik a fiatalok bűnözés társadalmi hátterének a vizsgá-

lata, s a megelőzés kérdését az uralkodó polgári szemléletnek megfelelően, nem a társadalmi összefüggések oldaláról vizsgálja, hanem e cím alatt a különböző patronázs intézmények munkájával foglalkozik.

Az adatgyűjtés módjára egyik mű sem tér ki, de a munkák mellékleteit képező kérdőívek alapján tehetünk némi összehasonlítást az itt ismertetett adatfelvétellel.

A fiatalok bűnözése okainak vizsgálatához használt hazai kérdőívek felépítése egységes logikai összefüggést mutat. A bűncselekmények elkövetésével kapcsolatos körülmények, a bírósági eljárás, ítélet, valamint jogkövetkezmények kérdései után a fiatalok legtágabb értelemben vett személyi viszonyaival, majd a környezet (családi és a tágabb értelemben vett társadalmi) viszonyokkal foglalkozik, beleértve a kereseti és a lakásviszonyokat is.

A német kérdőíven nem találunk ilyen átfogó logikai összefüggést. A bűncselekményekkel kapcsolatos körülmények után a családi viszonyokkal foglalkozik, majd visszatér az eljárási adatokra. Ezek után elemzi a fiatalok személyi viszonyait. A tágabb értelemben vett társadalmi környezettel alig foglalkozik, erre vonatkozóan mindössze egyetlen kérdése van.

Az angol kérdőív rövidebb, mindössze egyetlen oldal, ami feldolgozási szempontból ugyan előnyös, átfogó logikai összefüggést azonban ezen a kérdőíven sem találunk. Itt is hiányoznak a tágabb értelemben vett társadalmi környezetre vonatkozó kérdések. Egyedül a családi környezettel foglalkozik, azzal is csak felületesen. Külön meg kell említeni, hogy a kérdések feltevésének módja nagyon általános s nem biztosítja a megfelelő válaszokat. Pl. az otthoni viszonyokat az „otthon leírása” kérdéssel tudakolja.

A Kriminálstatisztikai Bizottság által szerkesztett kérdőíveken ezzel szemben pontos megfogalmazásban kerültek feltevésre a kérdések. Különös gondot fordítottak a kérdések megfogalmazásánál annak biztosítására, hogy a válaszadásnál minden lényeges körülményre fény derüljön, s ne maradjon felderítetlenül semmi olyan adat, mely a kitűzött cél szempontjából releváns lehet.

A felszólaló véleménye szerint a fiatalok bűnözésével kapcsolatos munka eddigi eredményei nem jelentik azt, hogy a munkát már be is fejezhetjük. A dialektikus materializmus tanítása szerint a társadalmi jelenségeket, — így a fiatalok bűnözését is — fejlődésükben kell vizsgálni. Nem elég a bűnözést egy időpontra vonatkozóan megfigyelni, vizsgálni kell az elkövetés körülményeinek, motívumainak, az elkövető személyi és társadalmi viszonyainak változását dinamikájában is. Ehhez pedig szükség van a megfigyelés folyamatoságára, továbbá bizonyos területeken a megfigyelés kiszélesítésére.

Az eddigi adatfelvétel tapasztalatai azt mutatják, hogy a fiatalok bűnözése okainak feltárására irányuló munka csak akkor lesz teljes értékű, ha az adatok megszerzésének lehetőségét már az eljárás folyamán, még a nyomozati szakban biztosítani lehet. Erre legalkalmasabbnak a látszik, ha a felvételt a környezettanulmány felvételével kapcsoljuk össze. A környezettanulmány elkészítőjének — ahhoz, hogy jó munkát végezzen — feltétlenül szüksége van a statisztikus által is ismerni kívánt adatokra. E két munkafolyamat tehát szorosan kapcsolódik egymáshoz, s a környezettanulmány készítőjének nemcsak hogy nem jelent külön megterhelést, hanem egyenesen segíti munkáját.

Az előadás tárgyát képező megfigyelés reprezentatív módszerrel történt, mégpedig rétegezett kiválasztással, az előadó által kiemelt bíróságok területén. Nem volt azonban lehetőség arra, hogy a megfigyelendő terület is ezen az

alapon kerüljön kiválasztásra, s így a területi reprezentáció nem érvényesülhetett. Nézete szerint szükséges volna az is, hogy a begyűjtött anyagból területi vonatkozásban is lehessen következtetéseket levonni. Befejezésül a fel-szólaló kiemelte, hogy a fiatalkorúak bűnözése okainak a vizsgálatait kiegészítendőnek tartja néhány kiemelt, különleges eset klinikai vizsgálatával is. A szóban forgó anyagban is volt néhány olyan eset, mely megérdemelné a részletes vizsgálatot. Ezek közül kettőt említett. Az egyik fiatalkorú — aki édesanyját gyilkolta meg — a tárgyaláson úgy nyilatkozott, hogy nem érez megbánást, mert el kellett anyját távolítania az útjából, mivel úgy érzi, hogy életét akadályozta. A másik fiatalkorúról környezete (iskola, munkahely) a legjobb referenciákat adta (becsületes, szorgalmas, jó magaviseletű) — de csak nappal, teszik hozzá a nyomozati iratok. Estére minden megváltozik, s a nappal jó magaviseletű fiatalkorú este garázda, kötekedő huligánná válik, s rossz magaviseletét még bűncselekménye elkövetésével is tetézi. Hasznos lenne ilyen és hasonló esetek egyedi vizsgálatával is kiegészíteni a számszerű és logikai elemzést.

TIBA ISTVÁN statisztikai csoportvezető (Igazságügyminisztérium)

Az előadó helyesen állapította meg, hogy a fiatalkorúak bűnözése Magyarországon a felszabadulás előtti évtizedek során növekvő, a felszabadulás óta eltelt időszakban pedig csökkenő irányzatot mutat. Meggyőzően hozta összefüggésbe ezt a folyamatot az előadó a kapitalizmus, illetőleg a szocializmus gazdasági-társadalmi rendszerével.

A bűnözés alakulása az említett általánosan érvényesülő — törvényszerű — tendencián belül nem volt egyenletes, amint azt a bemutatott grafikonon is láttuk.

Az első világháború előtti évekhez képest az 1920-as években elítélt fiatalkorúak számának növekedése nagymérvű. (1911-ben százezer 12—17 éves lakosra 378, 1921-ben 683 fiatalkorú elítélt jutott.) Az 1929—1934. évek időszakában a fiatalkorúak kriminalitása az abszolút számokat tekintve visszaesett. Ez azonban nem a bűnözés csökkenését jelezte, hanem csupán azt, hogy a világháború éveiben megapadt születések következtében épp az említett időszakban szűkült össze a népességnek az a korcsoportja, amelyből a bűncselekményt elkövető fiatalkorúak kikerülhettek.

Nem egyenletes a fiatalkorúak kriminalitását jelző adatok idősorának törvényszerűen csökkenő irányú alakulása a felszabadulás utáni időszakban sem. A statisztikai számokat befolyásoló okok azonban kriminálszociológiai szempontból főként exogén jellegűek. A jögerősen elítélt fiatalkorúak idősorának szóródásához meg lehet említeni a következőket. Az 1951. évtől az 1953. év első feléig a kötelező beszolgáltatás éveiben a büntetőpolitika alakulásától függően viszonylag sok fiatalkorút vontak bírói eljárás alá közellátás érdekét veszélyeztető büntett miatt. (Vö. Kulcsár Kálmán: Demográfiai tényezők jelentősége a bűnözésben II. — „Demográfia” 1960. III. évf. 1. szám 37—38. lap.) Az 1952. évben elítélt fiatalkorúak viszonylag nagy száma ennél is erősebb összefüggésben van a csekélyebb súlyú társadalmi tulajdon elleni bűncselekmények miatt bírói eljárás alá vont fiatalkorúak számával.

Az a körülmény, hogy az 1953. évben elítélt fiatalkorúak száma az előző évvel szemben mintegy 3000-rel csökkent, az előbbieken kívül összefüggésben

van az 1953. év közepén kihirdetett széleskörű amnesztiával is (Az 1953. évi 11. sz. tvr. alapján alkalmazott közkegyelem jóval nagyobb mértékben érintette a fiatalkorúakat, mint a felnőtt terhelteket.)

Szembetűnően nagymérvű az elítéltek számának csökkenése 1954-ben nemcsak az 1952. évi maximumhoz, hanem az 1953. évi állapothoz képest is. Ez a jelenség azonban nemcsak a bűnüldözési politika célkitűzéseiben bekövetkezett változásokkal van összefüggésben, hanem eljárásjogi tényezőkkel is. Ezek között ki kell emelni az 1954. év közepén hatálybalépett büntetőperrendi novella, az 1954: V. tv. hatását, amely a bírói eljárás időtartamát átmenetileg észrevehető mértékben lassította. Ennek következtében számos olyan ügyben, amely egyébként már 1954-ben befejeződhetett volna, csak a következő évben hozták jogerős ítéletet.

Az 1955. évben elítélt fiatalkorúak viszonylagosan nagy száma a Bpn. hatálybalépését követően meghosszabbodott eljárásokon kívül összefüggésbe hozható az 1955. évi 17. tvr. hatálybalépésével is, amely a kihágások intézményét megszüntette. A híroságok ugyanis a folyamatban levő kihágási ügyeket az év végéig nagyobb számban fejezték be, mint az előző évek során.

Az 1956. évtől kezdve az elítélt fiatalkorúak számának csökkenésében bizonyos mértékű szerepe van az 1956. évi 11. sz. tvr. hatásának is, amely a nagyon elleni bűncselekmények miatt bírói eljárás alá vont fiatalkorúak számának csökkenése révén az összkriminalitás mutatószámaira is kihat.

Az elítéltek számának alakulására ható, most említett külső tényezők figyelembevételével még megalapozottabb Kovacsics elvtársnak az a megállapítása, hogy a fiatalkorúak bűnözése az 1951. és 1960. közötti időszakban — a sor egyes értékeinek ingadozása ellenére is — kifejezetten csökkenő irányú. Hazánkban is, mint a Szovjetunióban és a baráti népi demokratikus államokban kedvezően érlelődnek tehát a feltételei annak a jogpolitikai programnak, amely a szocialista fejlődés jelenlegi szakaszában napirendre tűzi a bűnözés felszámolását. Így válik érthetővé, hogy az utóbbi években fokozódó érdeklődés nyilvánul meg a szocialista kriminológia művelése és ezen belül a bűnözés okainak, feltételeinek tervszerű statisztikai vizsgálata iránt. Ennek az érdeklődésnek ma már nemcsak a jogi irodalom és általában az elméleti, tudományos munka vonalán, hanem a gyakorlati jogi élet és az állami szervek részéről is számos tanújelét látjuk. A program megvalósítása érdekében konkrét gyakorlati lépésekről is be lehet ma már számolni. Éppen ezért kell nagyra értékelnünk az előadó által ismertetett reprezentatív felvétel módszertani és gyakorlati eredményeit, amelyekkel az egyetem kezdeményező módon mind a tudomány, mind pedig a bűnözés elleni gyakorlati tevékenység céljaihoz hozzájárul.

DUXNÉ NAGY KATALIN egyetemi tanársegéd (ELTE Statisztikai Tanszék)

A társadalmi-gazdasági statisztika minden ágában évtizedek óta rendszeresen használt, bevált módszer a reprezentatív megfigyelés. Az igazságügyi statisztikában is több területen lehet alkalmazni a reprezentatív módszert, így a válások okainak kutatására, vagy a bűnözés okainak feltárására. Az igazságügyi statisztika speciális jellege miatt azonban alkalmazása ezen a területen nem történhetett más szakstatisztikák tapasztalatainak mechanikus átvételével, hanem igen alaposan meg kellett vizsgálni, hogy melyek a módszer alkalmazhatóságának feltételei, korlátai.

Sok nehézséget okozott, hogy a reprezentatív módszernek igazságügyi statisztikában való alkalmazásának hazai irodalma egyáltalán nincs, bár a válások okaira vonatkozóan 1957-ben a KSH végrehajtott egy reprezentatív felvételt, ennek az eredményei még nem ismeretesek. A külföldi irodalom is szegényes, bár statisztikai módszereket alkalmaznak a bűnözés vizsgálatára, de ezek általában nem felelnek meg a reprezentatív megfigyelés követelményeinek.

Állítása igazolására néhány példát említett az ismertebbek közül: Ferguson, Thomas: *The Young Delinquent* c. munkájában beszámol arról a vizsgálatról, amelyet 1349 fiatalkorúra vonatkozóan végzett, ti. azokra, akik Glasgowban 1947-ben 14 éves korukban befejezték iskolai tanulmányaikat. Az 1349 fiatal közül a 8. és 18. születésnapjuk között 165-öt ítéltek el összesen 268 esetben különböző bűncselekményekért. Nyilvánvaló, hogy megfigyelése igen szűk körű — mindössze 165 elemű — részleges — egyetlen város fiatalkorú elítélteire kiterjedő — megfigyelés, amelynek tapasztalataiból általános érvényű következtetések nem vonhatók le.

R. Grassberger bécsi professzor megfigyelte mindazon férfiakat, akiket Ausztriában 1919. I. 1. és 1937. XII. 31. között szándékos bűncselekmény miatt legalább egyszer, vagy gondatlanságból elkövetett bűncselekmény miatt legalább kétszer ítéltek el. Ily módon 27 300 elítéltre terjedt ki a vizsgálat, ami az összes elítélteknek mintegy 4,5%-át jelenti. Minthogy a kiválasztás nem véletlenszerűen történt, sőt határozott tervszerűség nyilvánult meg bizonyos kategóriák kiemelésére, így ez a felvétel sem tekinthető reprezentatívnak.

A Szovjetunióban és Lengyelországban a bűnözés okainak kutatására irányuló legújabb vizsgálatok a reprezentatív módszer felhasználásával történnek.¹ E módszer alkalmazása mellett foglal állást Gercenzon is.² Véleménye szerint a bűnözés okaira vonatkozó kutatásnak sokkal bővebb forrásanyagra kell támaszkodni, mint a folyamatos bírósági statisztika adatai. Ez a követelmény viszont kizárja a teljeskörű felvétel lehetőségét, nélkülözhetlenné teszi a reprezentatív módszert.

A fiatalkorúak bűnözésére vonatkozó felvétel során — amint erre az előadót utalt — minden egyes fiatalkorúra vonatkozóan 71 kérdést tudakoltunk. Már a kérdések számából is megállapítható, hogy ilyen sok körülményre kiterjedő kérdőpont alapján teljeskörű felvételt végrehajtani és azt feldolgozni szinte megoldhatatlan feladatot jelentett volna.

A vita anyagául szolgáló írásos referátumból megállapítható volt, hogy a felvétel két tekintetben szorul finomításra. Egyrészt biztosítani kell a környezettanulmányhoz a szükséges adatokat, másrészt növelni kell a minta elemszámát az utóbbi kérdéshez fűzött részletesebb észrevételeket.

A felszólaló vizsgálatokat folytatott arra vonatkozóan, hogy milyen mértékben kellene felemelni a minta elemszámát ahhoz, hogy a 13%-os hibahatárt 5% alá lehessen szorítani. Minthogy leggyakrabban viszonyszámok becslésére van szükség, a következő képletet használta a mintaelemszám meghatározására:

$$n = \frac{t^2 NP(1 - P)}{N \Delta_p^2 + t^2 P(1 - P)},$$

¹ ROGOZINSKI, ZENON: *A statisztika mint a jogi jelenségek kutató eszköze*. Panstwo i Prawo. 1960. No. 10. Varsó.

² GERCENZON, A.: *Szubyebnaja statyisztika*. Moszkva 1948.

ahol n a mintasokaság meghatározandó elemszáma

N az alapsokaság elemszáma

P a becsülni kívánt viszonyszám

Δ_p a viszonyszám becslésénél megengedett relatív hiba

t az előírt valószínűségi szint értéke alapján a normális eloszlás sűrűségfüggvényének táblájából leolvasható érték.

Amennyiben a hibahatárt 5% alá kívánjuk szorítani, úgy a relatív hibát $\Delta_p = 0,025$ -nek kell választani, ha eredményeinket 99%-os valószínűségi szinten kívánjuk nyerni, úgy a $\Psi(t) = 0,99$ inverzeként függvénytáblából a $t = 2,58$ érték olvasható le. A számítás során N értékét 3121-nek vette az 1958. évi adatok alapján. Ezt az értéket természetesen egy újabb felvétel esetén a vizsgált év összes elítéltjeinek száma alapján kell számítani.

A mintasokaság elemszámára egy felsőbb becslést adunk, ha a P értékét úgy választjuk, hogy a $P(1 - P)$ értéke maximális legyen. Ez a $P = 1/2$ választás esetén következik be, ekkor $P(1 - P) = 1/4$. Így n értékére 480 egység adódik.

A minta elemszámának a jelenleginek mintegy kétszeresére történő felemelése természetesen a vizsgálat összes munkaterhét több mint kétszeresére növeli.

PETROVÁN OSZKÁR intézeti tanár (Szombathely, Felsőfokú Tanítóképző)

A fiatalok bűnözésének krimináleiológiai vizsgálatának igen nagy társadalmi jelentőséget tulajdonít. Jelentősége nemcsak a sokoldalú komplex tudományos vizsgálati eredményekben rejlik, amelyek elének tárultak, hanem elsősorban abban, hogy igen sok vonatkozásban eszméltetőek. Ezek az eredmények termékenyítően hatnak a pedagógiai elméletre és gyakorlatra egyaránt, mégpedig két vonatkozásban is: a bűnözés megelőzését, a prevenciót illetően, de a fiatalok bűnözők javító-nevelésére vonatkozóan is.

A reprezentatív statisztikai módszert eredményesen alkalmazhatónak tartom ezen a területen, mert a természettudományok fejlődése bebizonyította, hogy a tudományos általánosítás érvényét és terjedelmét nem az egymás mellé felsorakoztatott esetek száma határozza meg, hanem a lényeges komponens megragadása, melyből a következtetések logikai szükségszerűséggel folynak. Ennek a szemléletnek érvényességét a lenini eredmények a társadalomtudományos vizsgálódások terén is igazolták.

Az egyes jellegzetes esetek teljes, hosszmetészetében történő vizsgálatát magam is szükségesnek tartom. Helyes lenne ezekben az esetekben karakterológiai, illetve teljes személyiségvizsgálati eljárások alkalmazása. Ezt szükségesnek látom leginkább oligophrenia és moráldebilias irányában, nem azért, mintha az amerikaiak által annyira dicsőített „objektív”-nak nevezett testmódszerek bármelyike is többet adhatna pillanatnyi keresztmetészetnél, hanem azért, mert még esetleges testvizsgálatok is kiegészítő támpontot szolgáltathatnak az eddig is sokoldalú és egészen váratlan mélységekig hatoló vizsgálati metodika további differenciálásához.

Annak érdekében, hogy mennél többoldalú szakvizsgálattal legyen még finomabb érzékenységgel kidolgozható a most alkalmazott eredményes módszer, hogy olyan szakágazatok is, mint a pedagógia és a pszichológia, megadhassák

ehhez a maguk sajátos hozzájárulását, igen kívánatos lenne, hogy az eddigi eredmények minél szélesebbkörű publikációját mielőbb biztosítsák.

MÁDAI LAJOS statisztikai csoportvezető (Fővárosi Tanács V. B. Egészségügyi osztály)

A bűnözés okait kutató krimináleetiológiai vizsgálatok iránt mind nagyobb érdeklődés nyilvánul meg az utóbbi időben hazánkban is. Az elmélet művelői keresik a felhasználható legeredményesebb módszert, a gyakorlati szakemberek pedig egyre sürgetőbben várják a problémakör megoldását, mert a bűnözés megelőzése és további csökkentése nélkülözhetetlenné teszi a ható tényezők összefüggéseinek igen alapos és mélyreható feltárását.

A fiatalok bűnözésének okaira vonatkozó reprezentatív megfigyelés végrehajtása e célkitűzések egyik fontos és speciális részét képezi. Dux Erikné egyetemi tanársegéd felszólalására célozva rámutatott arra, hogy a reprezentatív módszerrel elméletileg már Hacker Ervin, a Szovjetunióban az igazságügyi statisztikusok közül Hlyebnyikov, Gercenzon és Osztrumov is foglalkozott. A Szovjetunióban a Jogtudományi Intézet a gyilkosságok motívumait 1938–39. években reprezentatív módszerrel elemezte. A fiatalok kriminalitása irányát, a ható demográfiai és szociális tényezőket nagy vonásokban a teljeskörű hivatalos bírósági statisztika vizsgálja, mely fejlett módszereivel nélkülözhetetlen alapot nyújt nemcsak a kriminálpolitika, hanem a részletkérdéseket mélyrehatóan feltárni törekvő tudományos kutatások számára is.

Rámutatott Máday Lajos arra, hogy az ismertetett reprezentatív megfigyelés mintakiválasztási módszere, mely rétegzett kiválasztás elvén épült fel, a teljeskörű megfigyelés ismérvei tekintetében helyesnek bizonyult. A fiatalok bűnözését elsősorban az elkövetett bűncselekmények jellege, típusa szerint kell összefüggésbe hozni a különböző gazdasági, társadalmi, kulturális, egészségügyi stb. vizsgált ismérvekkel.

A szóban forgó reprezentatív megfigyelés a vizsgálat tárgyának leszűkített területe ellenére igen sokféle, eltérő súlyú és különböző társadalmi veszélyességű bűncselekményre terjed ki. Nem lehet vitás, hogy pl. a társadalmi tulajdon sérelmére elkövetett lopásnál más motívumok játszanak közre, mint a közveszélyes munkakerülésnél, más és más körülmények játszanak közre a szándékos emberölés, illetve az élet, vagy testi épség veszélyeztetése bűncselekmények esetén. Az életkor és a nem egyaránt nagyban hozzájárul az egymástól lényegesen eltérő típusú és társadalmi veszélyességű bűntettek előfordulásaihoz. Mindebből viszont az következik, hogy a megfigyelés tárgyává tett bűncselekményeket differenciáltan kell tanulmányozni. Ezt a sarkalatos alapelvet valószínűsíti meg a hivatalos bírósági statisztika is, amikor a fiatalok bűnözőket a bűncselekmények részletes kategorizálása kapcsán összefüggésbe hozza azok szociális helyzetével, életkorával, nemével, családi környezetével, az alkoholfogyasztással, az elkövetés helyével, visszaeséssel stb.

Még inkább kell ennek az alapelvnek érvényesülnie a képviselési módszer alkalmazása esetén, mivel a mintául választott egységek jellemző tulajdonságaiból kell a fiatalok bűnözők konkrét sokaságára vonatkozóan következtetést levonni. Ebből a fontos szempontból nézve a tárgyalt módszer nem vette eléggé figyelembe az egyes bűntettek vonatkozásaiban az előfordulások gyakoriságát, hanem megelégedett azzal, hogy az egyes bűntettek elítéltjeinek átlagban 10–20%-át választotta mintául. Nem szorul bizonyításra az a tény, hogy

két gyilkosság, szándékos emberölés büntetéből még a kis számok törvénye alapján (Zizek, Bortkiewicz) sem lehet a vizsgált jogterületeken előfordult négy, és még kevésbé vonatkozathatók a megfigyelt mutatók az egész országban előfordult 22 ilyen bűncselekményre, illetve elkövetőkre. Hasonlóképpen e módszerrel megfigyelt három üzletszerű kéjelgés, hét erőszakos nemi közöszlész stb. semmiképpen sem szolgálhatnak tudományosan megalapozott következtetések levonására. Az ilyen kis számban előforduló bűncselekményeknél a mintavétel hibahatára — a bűnözés okait befolyásoló ismeretlen tényezőket illetően — ugyanis jóval magasabb annál a 13%-os hibahatárnál, mely rétegezett, tehát elsődlegesen tudatos, előre meghatározott ismérvek (bűncselekmény, büntetés, nem, életkor stb.) szerinti kiválasztással nyert matematikai úton bizonyítást a mintavételi eljárás helyessége.

A fiatalok bűnözése okainak feltárását a statisztika csak akkor tudja megközelíteni, ha messzemenően figyelembe veszi a minőségi körülményeket, ha nem elégszik meg a bűncselekmények egy heterogén komplexumára vonatkoztatott viszonyszámok és átlagok megállapításával, melyek eltakarják azokat a sajátos összefüggéseket, amelyeket éppen a gyakorlati élet vár annyira a tudományos kutatástól. Ennek a reprezentatív felvételnek véleménye szerint egyik leszűrhető tanulsága az, hogy kisszámú előforduló bűncselekményeket csak teljes körben szabad beható tanulmányozás alá venni.

Másik észrevétele a reprezentatív felvétel kérdéseinek a bizonylati alátámasztására vonatkozott. A referátumból is kitűnt, hogy a feltett kérdések bizonyos részénél a bírósági iratokban az adatgyűjtést végzők nem találtak rögzített tényeket. A felvett környezettanulmányok ilyen részletes okkutatás céljára hiányosságuk miatt ez idő szerint nem lehetnek alkalmasak. A nyomozás szakában sem derítik fel azokat a biológiai és pszichológiai tényezőket, melyek az okkutatásnál fontos szerepet töltenek be. Az ítéletet indokló bírő hol részletesebben, hol szűkszavúbban rögzíti a családi környezetre, szociális stb. körülményekre vonatkozó tényeket; a tárgyalási jegyzőkönyveket is különböző képességű személyek készítik, melynek következtében a reprezentatív módszer számos esetben az egyébként fennforgó tényekre vonatkozóan sem pozitív, sem pedig negatív természetű választ nem kaphat.

Minden statisztikai megfigyelésnél még a kérdőív megszerkesztése előtt, vagy legalábbis azzal egyidejűleg kell a megfigyelés tárgyát képező jelenséget a bizonylati alapok tekintetében is körültekintően tanulmányozni.

Még fokozottabban kell ennek az elvnek a képviselői módszerek alkalmazása során érvényesülnie, amikor éppen a részletek, a finom árnyalatok felszínre hozása emeli magasabb rangra a reprezentatív felvételt, a teljeskörű megfigyeléssel szemben. Ebből következik az, hogy a jövőben tervezett hasonló módszerű megfigyelés előkészítése során előbb biztosítani kell azokat a bizonylatokat, amelyek precízen tartalmazzák az okkutatásnál vizsgálandó tényeket.

Végül az előadás során illusztrált azon megállapításra tért ki, hogy a 12—13 éves bűnözők gyakorisága a fővárosban mintegy ötszöröse a vidékinek. Ez a jelenség nemcsak azzal van összefüggésben hogy a nagyvárosokban minden korcsoportban nagyobb a kriminalitás, mint vidéken (főleg a községekben), hanem azzal is, hogy Budapesten lényegesen nagyobb a házasságok felbontásának gyakorisága, mint a községekben és a felbontott házasságokban a 16 éven aluli gyermekek aránya szintén nagyobb Budapesten, mint a községekben.

DÁVID FERENC főügyészégi ügyész

A gyakorlati jogász számára nagyon tanulságosnak tartotta az ülést. A referátum és a hozzászólók egyaránt sok izgalmas problémát vetettek fel.

Érintették azt a problémát, hogy egyes bűncselekmények szabálysértéssé való átminősítése befolyásolja a kriminálstatisztika alakulását. Ez különösen a fiatalkorú bűnözés területén vet fel lényeges problémákat. A bűnözés elleni hatékony küzdelem érdekében tisztán kell látnunk annak volumenét és okait. Az a körülmény, hogy számos bűncselekmény bizonyos esetben szabálysértéssé minősül, azt eredményezi, hogy egy bizonyos társadalomra veszélyes emberi magatartás ugyan megvalósul, a kriminálstatisztikában azonban többé nem jelentkezik. Talán kevésbé izgalmas probléma ez 40—50 éves embereknel, mint a fiatalkorúaknál. 13—14 éves fiú esetében nagyon is másodrendű kérdés, hogy az általa ellopott dolog értéke 150 vagy 250 forint-e, a lényeges az, hogy igen fiatal korban találkozunk a társadalomra veszélyes magatartással, amely az évek során természetesen beidegzett magatartássá válik.

Más vonatkozásban is tapasztalható egyébként, hogy a kriminálstatisztika alakulását külső körülmények jelentősen befolyásolják. Ismeretes, hogy az 1938. évet megelőző években a jogerősen elítélt fiatalkorúak átlag 10%-át ítélték börtönbüntetésre. Ez az arány az utóbbi években 28—34% között ingadozik. A felszólaló arra a meggyőződésre jutott, hogy ennek a nagy ugrásnak egyik oka a Ftvr. által bevezetett relatív felső korhatár, amelynek megfelelően azt a fiatalkorú büntettest, aki az ítélethozatal napján a 17. életévét betöltötte, sem próbára bocsátani, sem javító-nevelő intézetbe beutalni nem lehet. A kérdést 1958—59. évekre vonatkozóan tanulmányozta. Kimutatható, hogy a fiatalkorban kiszabott börtönbüntetések valamivel több, mint a felét a 17. életévüket betöltött fiatalkorúakkal szemben szabták ki. Ezek zömmel alacsony mértékben kiszabott börtönbüntetések, amelyeknek több mint 60%-át felfüggesztették. Mindez arra utal, hogy a bíróságok számos esetben kénytelenek börtönbüntetést kiszabni, amikor pedig sokkal inkább próbárabocsátásnak vagy javítóintézeti beutalásnak volna helye. Ezt támasztja alá egyébként az a körülmény is, hogy a 17. életévet betöltött fiatalkorúakkal szemben többször alkalmazták a bírói megrovást, mint a 12—13. korévben együttvéve.

Az említettekéből tehát arra lehet következtetni, hogy a statisztikai felmérések által kapott eredményeknél nem szabad figyelmen kívül hagyni azokat a tényezőket, amelyek formális módon befolyásolják a kriminálstatisztika alakulását.

Egyértett Máday Lajossal abban, hogy az oktatás alapját a hivatalos igazságügyi statisztika kell hogy képezze. Megjegyezte azonban, hogy a hivatalos statisztikai gyűjtés nem mindenben alkalmas erre. Példaként megemlítette a családi adatok közül azt, hogy sok év tapasztalata azt mutatja, hogy a jogerősen elítélt fiatalkorúak 60—65%-a olyan családokban él, ahol megvan mind a két szülő. Nem mutatja ki azonban a statisztika azt, hogy milyen ezeknek a családoknak a belső helyzete, hogy e családokon belül milyen arányú volt a válás, hányszor történt változás egyik vagy másik szülő személyében. Ugyancsak nem tűnik ki, hogy a szülők alkoholisták-e vagy sem. Kovacsics elvtárs említette referátumában, hogy a vagyon elleni bűncselekményeket elkövető fiatalkorúak eseteiben vizsgálták a szülők kereseti viszonyait. Mi azt tapasztaljuk, hogy számos fiatalkorú azért kerül nehéz anyagi körülmények közé, mert a szülők néha havi 1000 forintot is meghaladó összeget isznak el.

Ugyancsak nem mutathatja ki a hivatalos statisztikai felvétel azt a körülményt sem, hogy bűncselekményeket elkövető leányokat milyen nemi traumák érték serdületlen korukban, esetleg éppen a családon belül. Az ügyészi tapasztalatok szerint a korai nemi traumák igen jelentős kriminogén tényezőként jelentkeznek.

A felszólaló felhívta a figyelmet a budapesti viszonyok részletes tanulmányozásának a fontosságára. A Budapesten megvádolt fiatalok aránya az országosan megvádoltakéhoz képest 1955—59-ig kerek számokban kifejezve 17%-ról 34%-ra emelkedett. A jogerősen elítéltek aránya 22%-ról 28%-ra emelkedett.

Végezetül a környezettanulmányokkal kapcsolatban felmerült problémához szólt hozzá. Az a tény, hogy a bírósági iratokból és az iratokhoz csatolt környezettanulmányokból számos esetben nem derültek ki lényeges adatok az életkörülményre, a személyiségre vonatkozóan, de néha még a tényállásra vonatkozóan sem, nem csupán a kriminálstatisztikai tudományos kutatás, hanem közvetlenül az ügyészi gyakorlati munka szempontjából is aggályos. Szükségesnek és fontosnak tartotta olyan környezettanulmányok elkészítését, amelyek a fiatalok büntetésekre vonatkozó személyiségre, neveltetési körülményeire vonatkozó adatokat az eddigieknél részletesebben és pontosabban tartalmazzák. Hangsúlyozta, hogy ez nemcsak a kriminálstatisztikai tudományos kutatás, hanem a gyakorlati bűnüldöző munka, a helyes ítélkezés szempontjából is elengedhetetlen.

SZTODOLNIK LÁSZLÓNÉ egyetemi tanársegéd (ELTE Statisztikai Tanszék)

A fiatalok bűnözésére vonatkozó külföldi kutatásokkal kapcsolatban azzal egészítette ki az előző hozzászólásokat, hogy a kapitalista államokban folyó vizsgálatok túlnyomórészt eseti vizsgálati módszerrel történnek. Ezek a vizsgálatok számtalan vonatkozásban keresik az összefüggést a bűnözés oka és a bűnözők demográfiai, környezeti, jövedelmi stb. viszonyai között, azonban csak elszigetelten, főleg az egyes jelenségek és a bűnözés közötti kapcsolatot kutatják. A kutatók nem az összes tényező együttes vizsgálatát tűzik ki célul s ezért nem tudnak, de sokan nem is akarnak rámutatni arra, hogy a bűnözés a társadalmi rendszerben, a kapitalista kizsákmányolásban rejlik. Megállapításaikkal így elkendőzik az igazságot s helytelen irányba terelik a kutatásokat.

Néhány példát említett Kovacsics elvtárs által előadott megállapítások alátámasztására. Az esetvizsgálatok nagyrésze igen csekély vizsgálati egységre vonatkozik. Dobó elvtárs által említett Mannheim-féle kutatás Cambridge városának 127, ill. 112 fiatalok bűnözésére vonatkozott. William és Joan Mc. Cord az ún. Cambridge—Sommerville Youth Study új értékelésében a kontroll csoportban is csak 471 esetet vizsgál. A Glueck-házaspár különböző pszichológiai „test”-vizsgálatokkal dolgozik, több mű jelent meg tőlük, de egyik kutatás sem terjed ki 500—1000 főnél többre. Lander Baltimore városának 8464 fiatalok bűnözését vizsgálja, a hangsúlyt arra fekteti, hogy a város ipari centrumában s a négerlakta negyedekben, a rossz lakás és anyagi körülmények között levő munkáslakta helyek bűnözési arányszámait kimutassa, s ezeknek bűnözését néger, ill. munkás mivoltukkal magyarázza.

A nyugati államokban talán egyetlen, nagyobb szabású kutatás folyik, Franciaországban. A fiatalok bűnözés okainak felkutatására bizottság alakult,

a terv szerint három fázisban folytatják le a vizsgálatot. 13 gyermekbíróság a kísérleti központok magja, melyeknek területe megfelelően reprezentálja Franciaország lakosságát. A kutatásban részt vesznek jogászok, szociológusok, demográfusok, biológusok, pszichológusok, pedagógusok, közgazdászok stb., mintegy 500 személy. A vizsgálat első fázisában a kísérleti központokat, a vizsgálati módszereket állapították meg, 80 rovatból álló kérdőívet szerkesztettek. A második lépcső a reprezentatív módszer által meghatározott számú fiú-bűnözőkre vonatkozik. A harmadik fázisban kerül sor a végleges kutatásra, melyet 5—6 évi időre terveznek, ebben az időszakban nemre való tekintet nélkül, 5000 fiatalkorú bűnöző vizsgálatát kívánják végrehajtani.

HAVAS OTTÓNÉ főelőadó (Művelődésügyi Minisztérium)

A megyei tanácsok által végzett megelőző munka fontosságáról, a bűnözés veszélyének kitett fiatalkorúakra vonatkozóan a Művelődésügyi Minisztériumban végzett felmérések tapasztalatairól szólt.

LOMBOS LAJOS r. alezredes (Belügyminisztérium)

Konkrét példák kapcsán rámutatott arra, hogy a fiatalkorúak bűnözését a bírósági statisztika nem regisztrálja teljeskörűen. Hiányzik ebből a szabálysértések adatanyaga s mindazok a társadalomra veszélyes cselekmények, melyek elbírálás végett nem kerülnek a bírósághoz. Különös nyomatékkal emelte ki a visszaeső fiatalkorú bűnözők, továbbá a közveszélyes munkakerülés miatt elítélt fiatalkorúak behatóbb tanulmányozásának a fontosságát.

HOÓZ ISTVÁN tanszékvezető adjunktus (Tudományegyetem Pécs)

Arról szólt, hogy a bűnözést teljeskörűen sohasem lehet megfigyelni, mert mindig van latens bűnözés is. Tekintettel arra, hogy az igazságügyi statisztika területén a mérési módszerek még nincsenek kellőképpen kialakítva, a kriminálstatisztikai munkaközösségnek e módszertani kérdésre nagy figyelmet kell fordítania.

IV.

Összefoglalóan megállapítható, hogy a széleskörű, termékeny vita, melyben a gyakorlat és az elmélet képviselői egyaránt részt vettek, a probléma vizsgálatának a fontosságát igazolja.

A referátum, de a hozzászólások alapján megállapítható, hogy a kriminálstatisztikai felmérések és kutatások jelentős mértékben járultak hozzá a fiatalkorúak bűnözése okaira vonatkozó kérdések tisztázásához. Egyrészt közelebb vittek számos módszertani kérdés tisztázásához, másrészt igen fontos ada-

lékokkal járultak hozzá a bűnözés okainak a megvilágításához. A vita alkalmas volt arra, hogy a felmerült új szempontok alapján a megfigyelést továbbfejleszthessük, a nyomozó szerveknél keresve a jelenlegi adatgyűjtés hiányosságainak a megszüntetésére a megoldást.

A jövőben ahhoz, hogy a fiatalkorúak bűnözésére vonatkozóan az eddigieknél átfogóbb adatokat és képet nyerjünk, a kutatásokat és a módszereket sokoldalúbbá kell tenni. A sok eredményt hozott statisztikai módszereket ki kell egészíteni a kriminológia más ágainak szemléletével, hogy a bűnözés okait minél pontosabban megragadjuk és ezáltal minél hathatósabban járuljunk hozzá a bűnözés felszámolásához. (k. j.)

SZABÓ IMRE: A JOGSZABÁLYOK ÉRTELMEZÉSE*

BUZA LÁSZLÓ

Szabó Imre munkájának megjelenése nagy jelentőségű esemény. A jogszabályok értelmezésének kérdése döntő jelentőségű az elméleti és gyakorlati jogászok számára egyaránt. A munka igen meggyőzően fejt ki, hogy a jogszabályok értelmezése a jogalkalmazásnak egyik mozzanata. Ez kétségtelenül így van. De bizonyos értelemben a jogszabályok kialakulásának záró mozzanata is. A jogszabályok az értelmezés útján nyerik meg azt a tartalmat, amellyel az életben érvényesülnek. A jogértelmezés helyességétől vagy helytelenségétől függ, hogy a jogszabályok mennyire képesek betölteni társadalmi feladatukat,

A jogértelmezés kérdésének nemcsak a jogalkotó és jogalkalmazó jogászok szempontjából van jelentősége: a jogtudomány művelőinek tevékenysége nem szakadhat el a jogalkotástól és a jogalkalmazástól. A jogértelmezés kérdésének ezért számukra is közvetlen jelentősége van. De jelentősége van a problémák helyes feltevésének és megértésének a jogi oktatás terén is. Kívánatos, hogy a kezdő jogászok mindjárt tanulmányaik kezdetén tiszta képet kapjanak az idevonatkozó kérdésekről.

Szabó Imre könyve nemcsak tárgyánál fogva nagy jelentőségű, hanem belső értékénél fogva is. A szerző világos rendszerbe foglalja a jogértelmezés összes problémáit s azokat a vonatkozó irodalom nagyon gondos bemutatásával tárgyalja. A munka újszerűen veti fel a kérdéseket s azoknak önálló szelvényben való tudományos feldolgozását adja, ez a munkát különösen becsessé teszi.

A könyv a szocialista jog szempontjából foglalkozik a jogértelmezés problémáival, ennek nagy jelentősége van a magyar szocialista jog kialakulása, illetőleg továbbfejlesztése szempontjából.

Nagyon kívánatos, hogy a könyvvel a magyar jogászok kivétel nélkül megismerkedjenek. Ennek legalkalmasabb formája az, ha a könyvet minél szélesebb körben megbeszélés és vita tárgyává teszik. Ilyen vita hangzott el

* Szabó Imre: *A jogszabályok értelmezése*. (Közigazgatási és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1960. 618 lap.)

az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán, amelyről a Jogtudományi Közlöny számolt be.¹ Ilyen megbeszéléseket és vitákat kellene tartani a gyakorlati jogászoknak is, mégpedig lehetőleg nem a könyv egészéről, hanem annak egyik vagy másik problémájáról. Ez megkönnyítené a könyv megfelelő részének alaposabb megismerését.

A könyv megjelenésének nemzetközi jelentősége is van. Amint Szabó Imre kifejti, ha a jogértelmezés egyes részletkérdéseit a pozitív jog szabályozza is, maga az egész probléma a jogelmélet körébe tartozik. A könyv jelentősége ennek következtében nem szorítkozik kizárólag a magyar jog területére, hanem a szocialista államok szempontjából általános jelentősége van. Ez a jelentősége annyival inkább nagy, mert ha a szocialista jogi irodalomban elsősorban a szovjet jogi irodalomban jelentek is meg kisebb-nagyobb tanulmányok a jogértelmezés egyes kérdéseiről, maga az egész probléma a szocialista irodalomban ilyen széleskörű és alapos kifejtésben még nem részesült.

De jelentősége van a könyvnek a burzsoá jogászok szempontjából is. Azok a burzsoá jogászok, akik nem adták oda teljesen magukat a kommunizmus elleni küzdelem szolgálatába, e könyv alapján megismerhetik a szocialista jog lényegét és szellemét. Ha nem remélhetjük is azt, hogy a könyv egyszeri elolvasása után meggyőződnek a szocialista jog magasabbrendűségéről, az a határozott kritika, amelyben Szabó Imre a burzsoá jogot részesíti, minden bizonnyal gondolkozásra fogja indítani őket.

A könyv elég részletes orosz és francia nyelvű rezümét közöl, amely a külföldi jogászok számára is képet ad a könyv tartalmáról. Megérdemelt hatást azonban külföldön csak úgy tudna elérni, ha legalább egy világnyelven is publikáltatnék. Az idegen nyelvű kiadás megjelenése közelebb hozná egymáshoz nyugat és kelet jogászait, ez jó hatást gyakorolna a két tábor közötti közeledésre s így külpolitikai szempontból is jelentősége volna.

A könyv öt fejezetre oszlik. I. A jogszabályértelmezés történetisége és fogalma. (Bevezetés) (7—94. lap.) II. A jogszabályértelmezés módszere (97—236. lap). III. Az értelmezés eredménye (239—325. lap). IV. A joghézag és az analógia (329—450. lap). V. Az értelmezés fajai (453—544. lap).

A könyv a már említett rezüméken kívül részletes név- és tárgymutatót is tartalmaz, ami a rendkívül gazdag anyagban való tájékozódást nagyon megkönnyíti és fontos útmutatást ad a kérdéssel foglalkozó irodalomra, mégpedig nemcsak a szocialista, hanem a burzsoá irodalomra vonatkozólag is.

A könyv a jogértelmezés fogalmát a következőképpen állapítja meg: „A marxista-leninista állam- és jogelmélet alapján a szocialista jog szabályainak értelmezése alatt azt a jogi műveletet kell érteni, amely a jogalkalmazás

¹ Molnár József: Szabó Imre: A jogszabályok értelmezése című művének vitája az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán. Jogtudományi Közlöny, XVI. új Évf. 1961., 423—429. l.

elemeként, annak számára s azzal összefüggésben a megismerés dialektikus-materialista módszere segítségével feltárja a munkásosztálynak, a dolgozóknak végső fokon a szocialista termelési viszonyok által meghatározott és a szocialista állam akarataként megjelenő, a szocialista jogszabályokban kifejeződő akaratát s ehhez képest megállapítja a szocialista jog szabályainak, mint kifejezési formának teljes vagy teljesebb, történetileg kötött tartalmát” (94. lap). Megállapítja a szerző, hogy a jogszabályértelmezés szocialista viszonyok között történetileg, társadalmilag meghatározott tartalmat nyer. Ez az új tartalom természetesen nem abban áll, hogy az merőben eltér az értelmezés korábban ismert minden elemétől. De a jogrendszer alapjául szolgáló új termelési és társadalmi viszonyok, illetőleg a szocialista jognak a szocialista termelés és osztályviszonyok által meghatározott új jellege új módon határozzák meg az értelmezés társadalmi szerepét a szocialista jog alkalmazásában (23. lap). A szocialista államok jogértelmező gyakorlata és jogértelmezési elmélete szükségszerűen szembekerül a kizsákmányoló államok jogértelmező gyakorlatával és elméletével, ha egymásba való átmenetükben jelentkeznek is közös elemek. A burzsoá államokban a jognak az uralkodó osztály akaratát olyan formában kell kifejeznie, amely elrejtje ennek az akaratnak osztályjellegét. A burzsoá jogalkalmazó jogtudatának éppen abban jut nagy szerepe, hogy ezt az osztályuralmat feltárja és érvényesítse. Ez a burzsoá jogértelmezésnek önkényes, voluntarisztikus vonást ad, a törvény szövegétől való elrugaszkodásra vezet, mely egyébként az idő múlásával mind nagyobb mérvű lesz (24—25. lap).

Ezzel szemben szocialista viszonyok között az értelmezési tevékenység számára valóban *csak* az értelmezés marad feladatul, azaz a jogszabálynak a törvényhozó akaratával megegyező értelmezése, a törvényhozói akarat és a dolgozók akarata közötti megegyezés feltárása, a törvényt szövegnek a valóságos akaratra támaszkodó és az értelmezési módszerek segítségével való pontossá vagy pontosabbá tétele.

Ebből a szemszögből nézve az értelmezés szerepe tehát a szocialista viszonyok között csökken, más szempontból azonban a burzsoá rendszerben betöltött szerepéhez képest növekszik is. A szocialista törvényesség elvéből folyik, hogy a szocialista jog alkalmazása során a munkásosztály, a dolgozók törvényes formában kifejezett akaratának teljes mértékben érvényre kell jutnia. A szocialista állam ennek érdekében elmélyült tudományos alapon álló vizsgálódást igényel az értelmezőtől, amely nem ragad meg a felületen, nem áll meg a törvény szövegénél, sem a jogszabály, vagy akár az önmagában szemlélt jogrendszer határánál. A szocialista rendszerben az értelmezőnek többet kell megtudni a jogszabályról, mint amennyivel a burzsoá értelmezés megelégedett (26—29. lap).

Jogszabályértelmezésről szocialista viszonyok között két vonatkozásban kell beszélnünk. Egyrészt a szocialista jogszabályok értelmezésének általános törvényszerűségeiről és vonásairól, a másik oldalon az egyes szocialista álla-

mokban érvényesülő értelmezési rendszerről. E különös szabályok sem önkényesek, hanem az adott szocialista jogrendszer konkrét adottságaival függenek össze. Minden szocialista jogrendszerre nézve szükségszerűen azonos a jogszabályértelmezés tudományos fogalma, aminthogy lényegileg azonos az értelmezés társadalmi-jogi szerepe is. Az értelmezés módszerére nézve is csak egyetlen helytálló álláspont képzelhető el minden szocialista jogrendszerben, mégpedig az, amely a dialektikus-materializmuson alapszik. Elvileg egységessé kell lenni minden szocialista államban az értelmezés lehetséges eredményét, terjedelmét illető felfogásnak is. Természetszerűleg eltérőek lehetnek a jogszabály értelmezésére jogosult szervek s ennek megfelelően az értelmezés fajait illető álláspontok. Ezekhez a megállapításokhoz fűzi a szerző azt a célkitűzését, hogy az értelmezés kérdését egyrészt a szocialista jogszabályértelmezés elméletének és éppen a szocialista jogszabályok értelmezésének kérdéseként tárgyalja, másrészt pedig, mint a magyar népi demokratikus jogszabályainak értelmezését elemzi.

A jogszabályértelmezés és a jogalkalmazás című fejezetben megállapítja a szerző, hogy a jogalkalmazás *jogszabály* alkalmazását jelenti egyedi viszonyokra; ahhoz, hogy a jogszabályt alkalmazni lehessen, nyilvánvalóan ismerni kell annak tartalmát. A jogszabályban foglalt magatartási szabály feltárásának mindig valamely konkrét magatartásra kell vonatkoznia, ennek következtében a jogszabályértelmezés mindig a jogalkalmazással függ össze, annak eleme, annak egyik szakasza; a jogszabály tartalma valamely konkrét magatartáshoz viszonyítva válik megállapíthatóvá. Ebben az összefüggésben mellékes, vagy legalábbis másodrendű kérdés, hogy a jogszabályértelmezés *gyakorlati* jogalkalmazás terén történik-e vagy elképzelt tényállásokra vonatkoztatva. (Pl. a jogtudomány által adott értelmezések során, vagy a jogszabály gyakorlati alkalmazásba vételét megelőző hivatalos magyarázatoknál.) A jogszabályértelmezés erről az oldalról szemlélve sem jelenti tehát a jogszabálynak önmagában valamiféle belső tartalmából való, az egyedi jogalkalmazási esetektől elvonatkoztatott megértését (62. lap).

A jogértelmezés másik feladata annak az akaratnak s egyben annak a célnak a feltárása, amelyet a törvényhozói akarat elérni kívánt. Az értelmezésnek ily módon a gyakorlati jogalkalmazás a próbája, mert a gyakorlat bizonyítja, hogy a jogszabály hatására olyan viszonyok jönnek-e létre, mint amiket a jogalkotó akart, illetőleg a jogalkalmazási gyakorlat ilyenekre vezet-e? A jogalkalmazás elsőrendű szerepet játszik a jogértelmezés tartalmi fejlesztésében, a jogszabály minél teljesebb tartalmának feltárására irányuló tevékenységben, de nemcsak ebben. Ha ugyanis a jogalkalmazás során kiderül, hogy a jogszabálynak eredetileg vagy a fejlődés során tulajdonított értelem a gyakorlatban olyan következményekre vezet, amelyek nem felelnek meg a törvénnyel elérni kívánt általános célkitűzésnek, vagy pedig nem vezetnének a törvénnyel biztosítani szándékolt különös eredményre, a jogalkalmazás

menetében végzett értelmezés tapasztalatai felvetik a jogszabály módosításának vagy hatályon kívül helyezésének szükségességét is (63—64. lap).

A társadalmi viszonyok alakulása bizonyos mértékben és keretek között befolyásolja, alakítja a jogszabály tartalmát, alkalmazási körét, tehát a jogszabályértelmezés eredményét. A jogszabály hat az egyedi viszonyok alakulására, de a viszonyok a társadalmi fejlődés törvényszerűségei szerint változnak, új megjelenési formát is kapnak, új, előre nem látott magatartási elemek vagy tevékenységi formák alakulnak ki, s ezek visszahatnak a jogszabályra, befolyásolják, gazdagítják, bővítik, sokoldalúbbá teszik a jogszabály tartalmát, melyet az értelmezéssel fokozatosan fel kell tárni. Ez a gazdagítás és bővítés azonban mindig csak viszonylagos, mert maga a jogszabály egyben határt is szab ennek. A törvényhozó gyakran kifejezett pozitív jogi rendelkezésekkel igyekszik irányt szabni annak a befolyásnak, melyet a jogalkalmazás gyakorolhat az értelmezési gyakorlatra; a jogszabály alkotója pozitív vagy negatív rendelkezésekkel akarja bizonyos esetekben megakadályozni, hogy a jogszabálynak az alkalmazás során a törvényhozó akaratával ellentétes értelmet tulajdonítsanak (64. lap).

A szocialista jogelmélet nem tagadja a jogértelmezést s egyben a jogalkalmazást illető, az egész jogrendszert átható tartalmi-jogpolitikai elvek, bizonyos jogi alapelvek létét, sőt szükségességét sem. E kérdésben sem követheti azonban a különböző burzsoá irányzatokat. A szocialista jogban az ilyen irányelveket és alapelveket nem rejtik elvont, öröknek feltüntetett jogcímek mögé; ezeknek az elveknek társadalmi gyökerét tudományosan ki lehet mutatni; ezek a munkásosztály tudományos alapon kidolgozott politikájának jogpolitikai vetületei, következményei (71. lap). Az általános jogi elveket meg kell különböztetni a jogpolitikai elvektől. Míg az előbbiek a tételes jog részét alkotják s a jogalkalmazás számára tartalmazznak alapelveket, a jogpolitikai elvek tágabb körűek. Annak a tevékenységnek az irányát határozzák meg, amelyekkel az uralkodó osztály a maga törekvéseit a jog eszközeivel igyekszik előmozdítani. A szocialista állam jogpolitikai elvei tehát a szocializmus építésének szolgálatában állnak. Egyaránt irányadók a jogalkotásra és a jogalkalmazásra, sőt irányt szabnak a jog tudományos művelésének is. Ez a tény nagyon világosan kifejezésre jut azokban a megállapításokban, amelyeket a könyv a kommunista és munkáspártok vezető szerveinek határozataival kapcsolatosan megállapít.

A *jogszabályértelmezés módszerére* vonatkozó fejezet megállapítja, hogy a szocialista országban a jogszabály értelmezésénél alkalmazandó dialektikus-materialista módszer egyrésztől abban különbözik alapvetően a burzsoá jogértelmezési módszerektől, hogy a jogszabályt a jogfejlődés menetében s annak ellentmondásaival összefüggésben szemléli, másrésztől pedig alapvető kérdésként vizsgálja a jogszabály és a jogrendszer összefüggését és bonyolult kölcsönhatását más társadalmi jelenségekkel, elsősorban a termelési viszo-

nyokkal. A különbség nem a módszer mozzanatainak újféle megjelenésében, hanem már a burzsoá jogtudomány által is jelzett mozzanatok alapvetően új tartalmában és ezeknek az elemeknek, mozzanatoknak egymáshoz való összefüggésében fog megmutatkozni (114—115. lap).

A könyv az értelmezésnek négy fajtát különbözteti meg: a nyelvtani, a logikai, a rendszertani és a történeti elemzést. Megállapítja, hogy az értelmezés nyelvtani és formális logikai módja az értelmezési művelet alsóbb, alacsonyabb, a rendszertani és a történeti értelmezés viszont második, magasabb foka, ez utóbbiak útján megismerhetők a jogszabály távolabbi összefüggései; a jogszabályt itt már nem önmagában nézzük, hanem mint a jogrendszer részét, továbbá, mint a gazdasági tartalom formáját, mint a jogi felépítmény részét más társadalmi viszonyokkal összefüggésben történetiségében, fejlődésében (229. lap). E módszertani elemek alkalmazásában van bizonyos egymásutáni-ság. Ez azonban nem jelenti azt, mintha bármely elem, vagy néhány elem önmagában alkalmas lehetne a jogszabály tartalmának feltárására, avagy a következő elemre csak akkor kerülhetne sor, ha az előző nem vezetett eredményre. Eredményre csak a teljes módszer vezethet.

A nyelvtani értelmezés kérdésével kapcsolatban vizsgálja meg a következő két kérdést: *a)* van-e, lehet-e a köznapi szavaknak sajátosan jogi jelentése, *s b)* hogyan nyúlunk a jogi műszavak kérdéséhez. A köznyelv szavainak sajátos „jogi” értelemben való használata alapján szoktak úgy beszélni a „jogi” nyelvről, mint valami „szakmai” nyelvről. Megállapítja, hogy az ilyen „jogi nyelvbeli sajátosságok” ellen küzdeni kell: amilyen mértékben megszűnik a jog különállása a néptől, olyan mértékben tűnnek el a „jogi nyelv” nyomai is törvénytársainkból. A törvényeket a dolgozók államában abból kiindulva szerkesztik, hogy azokból mindenki megismerhesse a kötelező magatartási normákat (131—132. lap). A szerzőnek igaza van, külön jogi műnyelv nincs, csak arról van szó, hogy a jogi szövegnek különös szabatosságra és egyértelműsége kell törekednie.

A szerző szerint lehetőség szerint el kell kerülni, hogy a köznyelvben is használatos szavakat azok mindennapi értelmétől ellenkező vagy attól lényegileg eltérő értelemben használjuk.

A szerző szerint fel lehet vetni azt az igényt, hogy a szavakat (még a terminus-technikusokat is) a különböző törvényekben, de a különböző jogágakban is lehetőleg azonos értelemben használják (132. lap). Ez az igény nem minden esetben és nem szükségképpen nyer kielégítést. A jogértelmezés feladata annak megállapítása, hogy egy konkrét helyen a jogalkotó a terminus-technikust nem különleges tartalommal alkalmazta-e?

A történeti értelmezés lényegesen mást jelent a burzsoá és a szocialista jogban. A pandektistáknál a történeti értelmezésnek azt kellett napvilágra hoznia, hogy a törvényhozó milyen változást akart előidézni, mi újat kívánt a fennálló joghoz képest hozni. Ez a felfogás szorosan a jogrendszeren belül

maradt, eszerint az értelmezés történeti módja a régi és az új törvény szembeállítását s abból a jogra levont következtetéseket jelentette (200. lap). Ez a felfogás az új jogszabályt bizonyos fokig a régihez köti, tulajdonképpen a jogfolytonosságot hangsúlyozza s ilyen értelemben a történetit a múlt megőrzéseként fogja fel.

Ezzel szemben a szocialista jogelmélet éppen ellenkezően azt hangsúlyozza, hogy az új jogszabályok új viszonyok termékei, az új viszonyok s az azokat kifejező új jogszabályok a réginek a tagadását jelentik, vagyis elszakadást a régitől. A régi és az új valaminő közelítő vagy visszamutató „jogfolytonossági” összehasonlítása a jogfejlődés és a társadalmi fejlődés lényegének félreismerését jelentené (202. lap).

A szocialista elméletben a „történeti” értelmezés nemcsak nem korlátozódik a törvény keletkezésének elemzésére, de nem elégszik meg önmagában az állami akarat vizsgálatával sem, hanem emellett a dolgozók osztályakarátának megvilágítására irányul, azokat az okokat, végső fokon azokat a gazdasági viszonyokat is feltárja, amelyek ezt az akaratot végeredményben meghatározták (222. lap).

A „történeti” értelmezés annak megállapítását is jelenti, hogy hogyan „fejlődött”, gazdagodott a jogszabály tartalma annak megalkotása óta éppen az értelmezés útján. A jogszabály új konkrét viszonyokkal kerül szembe, a történeti fejlődés során tartalma bizonyos mértékig bővül vagy szűkül. A jogszabály tartalmának értelmezés útján való ez a teljesebbé tétele természetesen csak a törvényhozó akaratának megfelelő irányban történhetik (223—224. lap).

Az *értelmezés eredményéről* szóló III. fejezet megállapítja, hogy az értelmezési művelet által végzett feltáró munka, melynek célja a jogszabály teljes vagy teljesebb tartalmának megállapítása, adja az értelmezés *eredményét* (239. lap). Az értelmezés (eltekintve bizonyos technikai hibák, elírások, pontatlanságok, következtelenségek stb. feltárásától) megerősítő, megállapító, vagyis csak deklarálja azt, ami a törvényben benne van. Ám ugyanakkor e végső eredmény azáltal, hogy a törvényhozó akaratának feltárása alapján s az egyéb műveletek eredményeképpen többet mond a törvény tartalmáról, egyben mást is jelent, mint a kezdeti megállapítás, ez a más a törvénytörvény első észlelésétől akár negatív, akár pozitív eltérő — azaz vagy a törvény kiterjesztésének vagy pedig megszorításának tűnik (241. lap).

A burzsoá jogi irodalom az értelmezés eredményével összefüggő kérdést általában úgy teszi fel, hogy lehet-e s ha igen, hogyan, milyen okból és milyen érveléssel eltérni a jogszabálytól vagy legalábbis annak szövegétől s a gyakorlat követelményeinek nyomása alatt általában a kiterjesztő, illetőleg megszorító, de különösen a kiterjesztő értelmezés fogalmának tágítása irányában haladt és halad. Ezzel szemben a szocialista jogtudomány nyomatékosan hangsúlyozza, hogy szembe kell szegülni az elméletben és a gyakorlatban a jogszabály tartalmának bármiféle önkényes kiterjesztésével, mert ez sérti a szocialista

törvényességet, kétségessé teheti a szocialista törvények érvényességét (242—243. lap).

Az értelmezés eredményének vizsgálata során felmerülő főkérdés annak megállapítása, hogy mihez képest lehet a törvény tartalma szélesebb vagy szűkebb. A szerző meggyőzően fejt ki, hogy a törvény tartalma általában az értelmezési művelet második szakaszában bővül vagy szűkül lényegesen az elsőhöz képest. Aligha lehet kétséges, hogy a jogszabály tartalma a gondos vizsgálat eredményeként inkább pozitív elemekkel gazdagszik, semmint negatív elemekkel. Ez társadalmilag, történelmileg is szükségszerű: a társadalom gazdasági fejlődése, az életviszonyok alakulása — mint Engels mondja — „a gazdasági továbbfejlődés hatása és kényszerítő ereje áttöri a jogszabály adott kereteit, új viszonyokat hoz létre, új helyzetet teremt”. A kiterjesztő értelmezésnek itt van a tulajdonképpeni társadalmi lényege; jelentős az a kiterjesztés is, amely nem a jogszabályoknak a fejlődő új viszonyokkal való összevetéséből adódik, társadalmilag mégis az a fontosabb eset, amikor a jogszabály új viszonyokkal kerül egybe. Egyben azonban itt merül fel annak a nagyobb veszélye is, hogy átlépi az értelmezés határait és értelmezéssel oldják meg azt, ami pedig azzal meg nem oldható. A határ itt nyilvánvalóan az, hogy megállapítható-e a törvényhozó általános akarata vagy sem (301. lap).

A IV. fejezet a *joghézag és az analógia* kérdésével foglalkozik. A jogalkalmazás gyakorlatában előfordul, hogy a jogalkalmazó elé kerülő valamely esetben nem áll rendelkezésre olyan jogszabály, amely az adott esetre kifejezetten vonatkoznék, s a jogalkalmazó azért nem tud az ügyben dönteni, noha valamilyen oknál fogva döntenie kellene. Ilyenkor a jogirodalomban joghézagról szoktak beszélni.

A joghézag körüli vita a burzsoá irodalomban akkor vált élessé, a gyakorlati jogéletet közvetlenül érintővé, amikor a kapitalizmus fejlődése teljesen új problémákat vetett fel, melyek a fennálló jog alapján tulajdonképpen nem lettek volna megoldhatók. A joghézag kérdése ily körülmények között harci kérdéssé vált, az elmélet és gyakorlat előterébe kerül s ezen az elismert, sőt túlhangsúlyozott hézagon keresztül kellett a bírácoknak úgyszólván becsempészniök a jogrendszerbe mindazt az újat, amit az imperializmus szakaszában levő burzsoázia követelt (337. lap).

A szocialista jogi irodalomban a joghézag kérdése természetesen más-képpen jelentkezik: nem jogpolitikai céllal merült fel és elismerésére nem célszerűségi szempontok vezettek.

Egyetlen kódex sem láthatja előre az élet jelenségeinek sokféleségét, nem foghatja át a szabályozandó, de pontosan előre még meg nem állapítható viszonyokat. Ezért a hézagok a jogban elkerülhetetlenek. Az olyan állásfoglalás, amely valamely jogilag nem szabályozott, tehát a jog által egyáltalában nem érintett viszony jogi szabályozását kívánja s ennyiben a fennálló jogrendszer megváltoztatására vagy kiegészítésére törekszik, azaz a „non jus”

területéről javasol bevonni a „jus” területére bizonyos magatartást, olyan jogpolitikai állásfoglalás, amely kétségtelenül a fennálló jog bizonyos kritikáját foglalja magában, de egyáltalában nem azon az alapon, hogy a jogrendszerben hézag van (364. lap).

A joghézagot abban az értelemben kell felfogni, hogy az a „jus” területén meglévő vagy támadt hézagot jelenti. A joghézag a pozitív jognak olyan hiányossága, amely ugyancsak a pozitív jogrendszerből analógikus következtetések útján elvileg kitölthető, ha ezt a kitöltést a pozitív jog nem tiltja.

A joghézag a tételes jog jelensége, azon belüli jelenség (nem pedig a non jus területéről való). A jogalkotó szándéka elvileg valamely társadalmi viszony bizonyos átfogóbb szabályozására irányul — s ez félreérthetetlenül megállapítható. Ám ezt a viszonyt nem szabályozza teljességgel: valamely megjelenési formájának szabályozása elmaradt vagy azért, mert a törvényhozó ezt a jogalkotáskor elmulasztotta, vagy azért, mert az adott viszonyoknak ez a megjelenési formája később, a társadalmi és jogfejlődés során jelent meg. Ehhez képest szokták megkülönböztetni az elsődleges és másodlagos, a primér és szekundér joghézagot. Ez a megkülönböztetés azonban nem megfelelő. Helyesebb eredeti és később támadt joghézagról beszélni (336. lap).

Az analógia megengedettségehez vagy tilalmához képest (ami pozitív jogi kérdés) vannak a jogrendszerben kitölthető hézagok és vannak ki nem tölthető, azaz csak a jogalkotó által kitölthető hézagok. A gyakorlatban a kiterjesztő értelmezés és a joghézag (illetve analógia) közel járnak egymáshoz. A kétfajta jelenség összehasonlítása és szembeállítása útján elvileg a kettőt mégis el lehet határolni egymástól. Az analógia lényege nem egy adott jogszabály tartalmának a kiterjesztése, hanem a joghézag feltárása, vagyis a közvetlen szabályozás hiányának a megállapítása (371. lap).

A jogi irodalom a jogi analógiának két fajtáját különbözteti meg: a törvényanalógiát és a joganalógiát. A burzsoá irodalomban a megkülönböztetés általános indoka az, hogy törvényanalógiánál egy adott jogtételt alkalmaznak valamely más tényállásra, míg a joganalógiánál a jogtételek egy bizonyos szisztematikus csoportját, a jogtételek sokaságát használják fel, vagy általános jogtételeket alkalmaznak más jogterületen vagy más tényállásra (409. lap).

A szocialista jogtudomány az analógia kettéosztását, de különösen a joganalógiát illetőleg még nem foglalt véglegesen állást. Az analógia alkalmazásánál megkülönböztetést lehetne tenni aszerint, hogy ugyanazon jogintézmény körébe tartozó tényállásról van-e szó. Bizonyos választóvonalat lehet húzni az analógia szintje alapján. Ebből kiindulva a törvényanalógia nem abban különbözik a joganalógiától, hogy az előbbinél pozitív jogi normát alkalmaznak analógikusan, míg az utóbbinál a pozitív normákból képzett, bennük kifejezett, vagy akár a pozitív jogtól független jogelvet. A kettéosztás alapja az lenne, hogy honnan vesszük az analógikusan alkalmazott jogszabályt. Joganalógiának nevezhetnénk esetleg azt az esetet, amikor a „kölcsonvétel” távolabb-

ról, mégpedig más jog területéről történik. A kettéválasztásnak itt van bizonyos értelme. Ez a kettéosztás fontos és hasznos, de mégsem lehet alapja a törvényanalógia és a joganalógia megkülönböztetésének. Ahhoz képest, hogy a törvényanalógiánál honnan vevődik az analógikusan használt jogszabály, a törvényanalógiának két fajáról szólhatunk: a közvetlen és a közvetett törvényanalógiáról (424—425. lap). Ha az analógia a jogban — feltéve, hogy e fogalmat tudományos értelemben használjuk — tényleg mindig csak törvény, törvényes rendelkezés, tehát a pozitív jog valamely tételének analógikus értelmezését jelenti. Minden analógia a jogban *csakis törvényanalógia lehet* (419—420. lap).

Az utolsó fejezet az *értelmezés fajairól* szól s annak három fajtáját különbözteti meg: a jogszabályi értelmezést, a jogalkalmazási értelmezést és a jogirodalmi értelmezést. A jogszabályi jogértelmezés legkevesebb problémát felvető esete az autentikus értelmezés, vagyis az a jogszabályban foglalt értelmezés, amelyet maga a jogszabályt kibocsátó szerv ad az általa kibocsátott jogszabályhoz. Az autentikus értelmezés elvileg minden jogalkotó szervet megillet; saját jogszabályainak értelmezéséhez a jogalkotó szervnek nincs szüksége semmiféle törvényi vagy jogszabályi felhatalmazásra (526. lap).

A jogszabályértelmezés másik fajtája az alacsonyabb jogalkotó szervek által magasabb szervek jogszabályait illetőleg adott értelmezés, vagyis valamely jogszabálynak alacsonyabb rangú jogszabállyal való értelmezése. Ennek a szocialista országokban általában előforduló s rendszerint jogilag is szabályozott esete a legfőbb államhatalmi szerv elnökségei részére biztosított jogkör a törvények értelmezésére (526. lap).

A jogszabályértelmezés harmadik esete, amikor magasabb rangú jogszabály értelmez alacsonyabb rangút. Gyakorlatilag azonban ez alig fordul elő, mert az alacsonyabb szerv utasítható megfelelő értelmezési aktus kibocsátására, illetőleg ha szükséges, a kérdéses jogszabály módosítására; esetleg maga a magasabb szerv vonja magához a kérdés szabályozását és maga bocsát ki az egységes szabályozás érdekében új jogszabályt (528. lap).

A jogalkalmazó jogértelmezés eltér a korábban bíróinak nevezett értelmezési fajtától. Az eltérés először is terjedelmi. Itt ugyanis, amint az elnevezés változása is mutatja, már nemcsak egyetlen jogalkalmazó szerv értelmezéséről van szó, hanem minden jogalkalmazó szervéről: tehát a bíróról és az államigazgatási jogiról egyaránt. A jogalkalmazási jogértelmezés általános megjelenési formája a joggyakorlati értelmezés. Ez sem tartalmilag, sem formailag nem tartalmaz „szokásjogi” elemet, s minthogy a pozitív jog nem írja elő a gyakorlat követését, az jogilag nem kötelező. Követésének oka lényegében meggyőző erejében, helyességében van.

A jogalkalmazási gyakorlat által adott értelmezés általános formája mellett van az értelmezésnek egy lehetséges, de a szocialista jogrendszerben általánosan nem szükségszerű formája, a *Legfelső Bíróság irányelveiben foglalt*

jogértelmezés. A szocialista országok legfelsőbb bíróságainak az alkotmány vagy a bírósági szervezeti törvény alapján az eseti döntések meghozatalán kívül egyéb feladatai is vannak. Elvi irányítást kell gyakorolniok a bíróságok ítélkezése tekintetében. Tekintettel arra, hogy általánosan kötelező értelmezési aktusokat csak olyan szervek bocsáthatnak ki, amelyeknek alkotmányos joguk általánosan kötelező magatartási szabályok kibocsátása, az irányelvek *nem lehetnek általánosan kötelezőek.* Ha a bíróság irányelveit a pozitív jog kötelezővé teszi a bíróságok számára, nem vitás, hogy az irányelvekben adott értelmezésnek részleges kötelező ereje van. Az irányelvekben foglalt értelmezés azonban akkor is kötelező a bíróságokra, ha ezt a tételes jog kötelezően nem állapítja meg. E tétel a legfelső bíróságok általános irányító és felügyeleti jogköréből következik (532—534. lap).

A *jogirodalmi értelmezés* nem kötelező a szocialista viszonyok között sem, aminthogy a modern jogfejlődésben általában már nem az. A tudományos értelmezés korábban ismert közvetlenül vagy közvetve kötelező erejével szocialista viszonyok között olyan jogirodalmi jogértelmezés áll szemben, amely ugyan nem kötelező, amelynek azonban súlya van. Annál a szerepnél fogva, amelyet a tudomány általában a szocialista társadalomban betölt, megnő a szocialista irodalom szerepe és hatása mind a jogalkotás, mind a jogalkalmazás terén (538—539. lap).

A jogirodalom jogértelmezésén belül lehet a formák között bizonyos általános megkülönböztetést tenni. Így gyakran előfordul, hogy valamely állami szerv, pl. az Igazságügyminisztérium, egy törvénykönyvet, vagy valaminő jogszabálygyűjteményt, hivatalos kiadványt bocsát ki és ezekhez értelmezési megjegyzéseket fűz. Az állami szerv ezzel kétségtelenül irányítja az értelmezési gyakorlatot; az ilyesfajta kiadványoknak még akkor is különös súlya van, ha azokat csak valamely állami szerv megbízásából készítették. Ezért azt a jogirodalmi értelmezés különös esetének, bizonyos hivatalos jelleggel is rendelkező jogirodalmi értelmezésnek tekinthetjük, amely némileg elkülönül a jogirodalmi értelmezés általános formájától (540. lap).

Szabó Imre munkáján nagyon határozottan vonul végig a szocialista jog fogalmához tartozó elvként a törvényesség biztosításának elve. Ez a törekvése minden probléma tárgyalásánál határozottan előtérbe lép. Különösen is ki kell emelni ezzel kapcsolatban azokat a fejtegetéseket, amelyeket valamely szervnek az alárendelt szervekhez intézett utasítása kérdésében kifejt (500. és köv. lap). Az utasításnak a *jogegység* biztosítása szempontjából nagy jelentőségű szerepe van, a jogegység pedig a törvényesség elvéhez kapcsolódó követelmény. A kérdés az, hogy az utasítások tartalmazhatnak-e, s ha igen, kire kötelező magatartási szabályokat. A szocialista irodalomban elvileg és gyakorlatilag is eldöntött kérdésnek kell tekinteni, hogy az ilyen belső jellegű utasítások a magasabbrendű jogszabályokon alapuló, azok végrehajtására vagy a végrehajtással kapcsolatban szükséges szervezési és egyéb intézkedésekre normatív

szabályokat is foglalhatnak magukban. A belső utasítások kötelezők azokra az alárendelt állami szervekre, amelyek ezeknek közvetlen címzettjei.

Kérdéses, mennyiben kötelezők a normatív tartalmú utasítások az állampolgárokra. Hazai jogunk értelmében az utasítások nem tartalmazhatnak olyan rendelkezéseket, amelyekből az állampolgárokra közvetlenül jogok támadhatnak, amelyek az állampolgárokra kötelezettségeket rónak. Kétségtelen, hogy a belső utasítás nem teljesen közömbös az állampolgárok számára, s tulajdonképpen minden ilyen utasítás végső fokon valamiképpen szintén kihat rájuk. Az idevonatkozó törvényerejű rendelet ezért úgy szól, hogy az utasítások nem tartalmazhatnak az állampolgárok jogait *közvetlenül* érintő vagy befolyásoló magatartási szabályokat. Az utasításoknak az állampolgárokra vonatkozó közvetlen kötelező ereje nem is vethető fél, mert azok megismerésére nincs is módjuk. Magatartásukra csak közvetve hatnak ki s közvetve, nem a hivatalos vagy nem a szokásos hivatalos közzététel útján szerezhethetnek erről tudomást. Ettől függ az is, mennyiben kötelezők rájuk az utasításban foglalt értelmezési megállapítások. Ha a jogszabályoknak van egy köre, amely lényegileg csak az állami szervek számára kötelező, akkor megvan mind a lehetősége, mind pedig a gyakorlati szükségessége annak, hogy ugyanilyen körben ugyanazok a szervek, amelyek ilyen utasításokat kibocsáthatnak, kiadjanak ugyanebben a formában értelmezést tartalmazó utasításokat, mégpedig mind a saját utasításaik magyarázatára, mind pedig olyan magasabb rangú jogszabályok magyarázatára, amelyeknek végrehajtása tárgyában előbb utasításokat bocsáthatnak ki.

A szerző felveti a jogértelmezés kérdését a nemzetközi joggal kapcsolatosan (87. lap). Úgy látja, hogy a jogszabályok értelmezésének sajátos jogi oldala és a jogügyletek értelmezésének sajátos vonásai együttesen jelentkeznek a nemzetközi jogban, pontosabban a nemzetközi közjogban, amelyet különös vonásaira tekintettel bizonyos fokig el kell különítenünk a jogrendszer egyéb ágaitól. A nemzetközi jog az értelmezéssel általában csak a nemzetközi szerződésekkel illetően foglalkozik. Tekintettel arra, hogy szerződések értelmezéséről van szó, az irodalomban feldolgozott értelmezési problematika bizonyos mértékig érintkezik a jogügylet értelmezésével is.

A nemzetközi jog szocialista művelői hangsúlyozzák, hogy a nemzetközi szerződések valóságos értelmét kell feltárni, az értelmezés feladatát abban látják — ebben jut éppen kifejezésre azok szerződés jellege —, hogy mindkét szerződő fél akaratát, valóságos szándékát feltárja (89. lap).

Az értelmezéstudomány bizonyos általános vonásai — az értelmezés fogalma, szerepe, az értelmezés eredménye, az értelmezés módszere — érvényesek a nemzetközi szerződésekre és így a nemzetközi jogra is. Ugyanakkor ennek az értelmezési területnek megvannak a sajátosságai. Így mindenekelőtt figyelembe kell venni, hogy itt is állami akaratról van ugyan szó, de két, esetleg több állami akaratról, illetőleg ezek kifejezési formájáról. Ezzel összefüggésben bizonyos fokig más szerepet kap az értelmezés módszerének egyik vagy másik

eleme. A nemzetközi jog forrásainak sajátos rendje folytán — s ez már kívül áll a nemzetközi szerződések értelmezésén —, felmerül a szokásjog megállapításának (s ezzel egyben értelmezésének) a kérdése. A szerződéseket illetően pedig az a probléma, hogy van-e s milyen szerepe a szokásjog értelmezésénél, esetleg hézagainak kitöltésénél. Másként vetődik fel az autentikus értelmezés, a bírói értelmezés s ezzel összefüggésben az értelmezési fajták kötelező erejének kérdése is. Mindezek figyelembevételével az egész értelmezési elmélet általános elvi alapjain a nemzetközi jogtudománynak külön kell kidolgozni a nemzetközi szerződések s általában a nemzetközi jogértelmezésnek egész problematikáját (90—91. lap).

Egy recenzió keretében lehetetlen részletesen foglalkozni a jogértelmezésnek a nemzetközi jogban jelentkező problémájával. Röviden csak a következőkre mutatok rá. 1. A nemzetközi jogban a jogalkotás és a jogalkalmazás alanyai ugyanazok, ti. a szuverén államok. Ennek következtében a jogalkalmazás során az érdekelt államok megegyezésével nincs kizárva a jogszabály tartalmának a megváltoztatása, tehát új jogszabály alkotása sem. 2. A nemzetközi jog valamennyi szabálya nem vonatkozik valamennyi államra s ez befolyással van értelmezésük általános jellegű problémáira is. Azok a partikuláris nemzetközi jogszabályok, amelyek szocialista államok egymás közötti kapcsolatait rendezik, a szocialista gazdasági rend felépítményének részei. Itt a jogértelmezés módszerei nagyjából azonosak a szocialista államon belüli jogértelmezés módszereivel. A több állam megegyező jogalkotó akarata tartalmilag egységes akaratként jelentkezik. Az univerzális nemzetközi jogszabályok a mai átmeneti időszakban két eltérő gazdasági alap felépítményének részei s ez értelmezésüknél is különös helyzetet teremt. Ezeknél különös szerephez jutnak a nemzetközi jog általánosan elismert elvei. 3. Az univerzális jellegű nemzetközi szervezetek (pl. az ENSZ) belső életére vonatkozó nemzetközi jogszabályok értelmezésének egyes kérdései szintén különleges módon merülnek fel. 4. A nemzetközi jog megkülönbözteti az absztrakt normákat tartalmazó és az egyes felmerült konkrét eseteket rendező nemzetközi szerződéseket (*traité-loi*, *traité-contrat*). Ez utóbbiak közel állnak az államon belüli jog jogügyleteihez s ezeknél a jogügyletekre vonatkozó értelmezési szabályok alkalmazásának lehetősége inkább fennáll, mint a másik csoportba tartozó nemzetközi szerződésekénél. 5. A szokásjog a nemzetközi jog elismert forrása. Ezek értelmezésének különleges problémái vannak. Sokszor vitás, hogy van-e egyáltalában nemzetközi szokásjog s a szokásjog tartalma mindig sokkal bizonytalanabb, mint az írott jogszabályé. 6. Amikor a nemzetközi jog tudománya csak grammatikai és logikai értelmezésről beszél, azt a logikai értelmezésnek a burzsoá jogban szokásos tág értelmében teszi s nem akarja tudatosan kizárni a rendszertani és történeti értelmezés lehetőségét. 7. A nemzetközi jogban a joghézag analógia útján az érdekelt államok belső jogában foglalt pozitív jog alapján is kitölthető.

Szabó Imre könyve nagyon hasznos útmutatásokat szolgáltat a jogértelmezés kérdésének a nemzetközi jogban való vizsgálatához is.

Azok, akik merevnek tartják Szabó Imrének azt az álláspontját, hogy a jogalkalmazó kötve van a jogalkotó akaratához s nem hozhat létre új jogot, nem hagyhatják figyelmen kívül, hogy ennek az álláspontnak következetes érvényesítése a törvényesség biztosítója, feladása a törvényesség lazításának veszélyével járna.

Szabó Imre megállapítja, hogy „egyes népi demokráciák jogfejlődésének sajátossága, hogy egy ideig régi eredetű jogszabályokat is felhasznál”. Megállapítja, hogy itt nyilvánvalóan olyan átmeneti jelenségről van szó, amely fokozatosan, új jogszabályok megalkotásával megszűnik (266—267. lap). Kérdés, hogy ezekben az esetekben a régi jog értelmezéséről van-e szó vagy arról, hogy a hatalom birtokában levő osztály a jogszabályalkotás még nem kellő módon működő szervezete helyett közvetlenül, illetőleg a jogalkalmazók útján alkotja meg az új viszonyoknak megfelelő jogszabályokat.

Jogi szakirodalmunk jelentőségének megfelelő módon foglalkozott már eddig is Szabó Imre munkájával.² A recenziók persze nem adhatnak teljes képet a munka tartalmi gazdagságáról, inkább csak felhívják rá a figyelmet. A könyvet minden magyar jogásznak alaposan tanulmányoznia kell. Ehhez lesznek hivatva segítséget nyújtani e közlemény elején jelzett megbeszélések és viták. Szabó Imre munkája így lesz az egész magyar jogászság közkincsévé s ezáltal fog hozzájárulni szocialista jogunk magasabb színvonalára emeléséhez s ezzel a szocializmus építéséhez is.

² Az Eötvös Loránd Tudományegyetemen lefolyt vitát ismertető már említett közleményen kívül *Dr. Timár István*: Szabó Imre „A jogszabályok értelmezése” című könyvéről. *Magyar Jog* VIII. évf. 1961. 97—100. lap. *Szalay József*: Szabó Imre: A jogszabályok értelmezése. Az Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője IV. kötet 1961. 391—402. lap.

HEGEL ÉS A MAGYAR FILOZÓFIA

(„A SZELLEM FENOMENOLÓGIÁJA” MEGJELENÉSE ALKALMÁBÓL)

SÁNDOR PÁL

1.

A magyar filozófiai élet régi problémája az európai fejlődésben e területen való hátramaradottságunk. Mert nem lehet azzal érvelni, hogy a magyar nép nem olyan tehetséges, mint más nemzetek fiai, hiszen van költőnk — Petőfi Sándor —, aki a nemzetközi költészet nagy alakjai első sorában foglal helyet. Vannak nemzetközileg elismert zeneszerzőink, mint Liszt és Bartók és világhírű matematikusunk, mint Bolyai. Hasonló súllyal bíró magyar filozófusról azonban nem tudunk számot adni. Hogy ennek mi lehet az oka, ez a kérdés — széles irodalma ellenére — lényegében nyitott. Hogy nincsenek nagy filozófusaink, az annál inkább feltűnő, mivel ugyanakkor a filozófiai érdeklődés mindenkor élénk volt és — mint Kecskés Pál írja *Filozófiatörténetében* — „minden korban megtaláltuk az uralkodó filozófiai eszmék visszatükröződését”. Valóban, a cartesianus filozófiának már Descartes életében voltak hívei és terjesztői Magyarországon, Voltaire követőinek sok kellemetlenségben volt részük a francia felvilágosodás eszméiért való lelkesedésük miatt, és a halálraitélt és kivégzett Martinovics közismerten a francia materialista Holbach filozófiai küzdőtársa volt.

Ugyanakkor azonban rá kell mutatni arra is, hogyan, milyen tendenciával alkalmazták hazai viszonyainkra a magyar filozófusok mestereik tanításait. Első nagy filozófusunk, Apáczai Cseri János, aki melleleg harminchét évvel előzte meg a németeket azzal, hogy ennyivel előbb írta meg az első magyar nyelvű filozófiai művet, a *Magyar Logikátskát* (1654), mint Christian Thomasius a magáét németül, az *Einleitung zur Vernunftlehre-t* (1691), — és már akkor ismerteti Descartes műveit, amikor még Anglia sem vett róluk tudomást, — mégis, a cartesianus filozófiáért való minden lelkesedése ellenére nem képviseli következetesen e bölcséleti felfogást, hanem irányától függetlenül minden nagy filozófiából merít és forrásai megválasztásában nem is mindig szerencsés. „Középkort és újkort, tudást és babonát egészen meglepő elfogultsággal sorol egymás mellé az ő mohó, de kritika nélkül szűkölködő tudásvágya” — írja róla Bánóczy József.

Martinovics pedig, aki az 1920-ban felfedezett „*Mémoires philosophiques ou la nature dévoilée*” c. munkájában, melyet a *Système de la nature* szellemé-

ben ír, következetes materializmusról és kérlelhetetlen atheizmusról tesz tanúbizonyságot, mégis lazít Holbach mechanisztikus materializmusán és a „force vitale” fogalom bevezetésével feladja a problémát, vajon ezzel engedményt tett-e az idealizmusnak, vagy pedig az anyagot és mozgást „összekötő” eme harmadik tényező nem metafizikailag, hanem fizikailag értendő és lényegileg kísérlet a mechanisztikus mozgásforma mindenhatóságának megtörésére és más — magasabb — mozgásforma felé való tapogatózás.

Hogy azonban ezekben a változtatásokban nem annyira az egyéni izlésnek, képességnek vagy meggyőződésnek, hanem sokkal inkább társadalmi motívumoknak van szerepük, arról tanúskodik Bessenyei György esete, aki Voltaire szellemében írja munkáit, de bármennyire is óhajtja a jobbágyság sorsának enyhítését, különösen az úriszék és pallosjog eltörlését, — nem fordul a feudalizmus ellen, mint eszményképe, hanem csak annak kinövéseit szeretné lenyesegetni, — éppen a törzs megerősítésére — és félti a jobbágyságot „a felszabadítás veszedelmétől”. Sőt a Tarimeses Utazásában nem is bírálja a fennállót, mint Voltaire a Candide-ben, amely számára mintául szolgált, hanem egyenesen apologiát ír Mária Terézia uralmi rendszerére és a lélek halhatatlanságának kérdésében sem követi mesterét, amikor a kinyilatkoztatásra is hivatkozva állást foglal a lélek örök élete mellett.

Még világosabban megmutatkozik a társadalmi elmaradottság meghatározó szerepe a híres „Kant-vitában”. Kant filozófiája már korán eljutott Magyarországra és nagy hatást gyakorolt. De milyen volt ez a hatás?

Kant a francia forradalom német teóriája — mondja Marx, és ehhez hozzá lehet tenni, hogy a kanti filozófia a feltörekvő német polgárság történelmi mozgalmának visszatükröződése. E mozgalom filozófiai kifejeződése — a rövidség kedvéért vezérszavakban szólva: a kriticizmus, a transcendentális módszer, a logika határainak kiterjesztése, a tiszta ész dialektikája stb. Mindezek az előrehaladó polgári ideológia vonásai. De hol volt ebben az időben Magyarországon — mégcsak nem is forradalmi, — hanem csupán feltörekvő polgárság, amely létét és törekvéseit filozófiai síkon a kantianizmussal fejezte volna ki? Így ebben a vitában semmi sem mutatkozik Kantból, a „Tiszta ész kritikája” írójából, hanem csak a „Gyakorlati ész kritikája”, sőt „Az egyetlen lehetséges bizonyíték isten létének megmutatására” és a „Vallás a tiszta ész határain belül” szerzőjéből, de még inkább a kantiánus teológiából, amelyet például Wilhelm Schmied: „A teológiai erkölcs tankönyve” c. műve képvisel. Ez a mű szolgáltatja az anyagot Márton Istvánnak a Kant-ellenes Rozgonyi József ellen írt munkájához.

Vagyis: nem a kanti kriticizmus körül folyt valójában a vita, hanem teológiai kérdések körül. Kant hívei azt bizonygatták, hogy a kanti bölcsélet szolgáltatja a legjobb érveket a vallás mellett, a Kant-ellenesek pedig arra igyekeztek rámutatni, hogy a kanti filozófia vallásellenes és ateista.

2.

Hasonló volt a helyzet a hegeli filozófia esetében. A hegeli dialektika forradalmi jellegét nem értették meg Magyarországon. Ama korszak feudális, megmerevedett, mozdulatlan viszonyainak a dialektika nem felelt meg. Általában a logikai kérdéseket is figyelmen kívül hagyták. Ercsei János 1840-ben megjelent „Gondolkodástan vagy logika” c. könyvében nagyon elítélően nyilatkozik a Hegel-féle dialektikus logikáról: „Vagynak mind német-, mind magyarhonban olyanok, akik tanunkat sok ahhoz nem tartozó metafizikai vizsgálódásokkal vegyítik és abból valamely káros sötét keveréket csinálnak — ezek Hegel követői”.

Hegel idealista rendszerének csak konzervatív oldala került az előtérbe. Igen jellemző e tekintetben Szeremlei Gábor 1841-ben megjelent könyve „Az új filozófia szellemvilági fejletében”, aki Hegel Enciklopédiájának kivonatát adja, de mint Hajós József „Néhány hegeli vonatkozás a magyar irodalomban” c., a „Filozófiai tanulmányok” bukaresti gyűjteményben (1957) megjelent munkájában megjegyzi, Szeremlei „Hegel filozófiájának tulajdonképp csupán a felét, méghozzá a retrográd felét sajátította el”.

Különösen figyelmen kívül hagyták Hegel természetbölcseletét. Az ország gazdasági életét az elmaradottság jellemezte. A mezőgazdaságban kezdetleges eszközökkel külterjes gazdálkodás folyt, az ipar főleg kézműiparból állt és egy-két kisegítő munkaerővel dolgozó kisiparosok tevékenységéből tevődött össze. Az árutermelés szűk keretek közt mozgott, a lakosság túlnyomó része saját előállítású termékek által elégitette ki szükségleteit. Ily körülmények között nem merült fel annak szüksége, hogy a termelőerők fejlesztéséhez új természettudományi, matematikai és műszaki ismereteket szerezzenek és a tudomány és technika új vívmányaival megismerkedjenek. Ennek következtében elsősorban Hegel szellembölcselete terjedt el és jutott érvényre.

Még Hegel életében, de főleg röviddel a halála után — különféle folyóiratokban ismertetések és bírálatok jelentek meg Hegel és a hegeli iskolához tartozó filozófusok munkáiról. Tarczy Lajos már 1832-ben részletesen taglalja a pápai főiskolán Hegel filozófiáját és saját filozófiájának középpontjába is az ellentétekben való mozgást állítja, bár a hangsúly az idealista rendszeren van. Hasonlóképpen elsősorban az idealista rendszerért lelkesedik Tauber Károly, aki Berlinben végezte az egyetemet és Schellinggel szemben Hegel mellett tör lándzsát, — és ha dicséri is a dialektikus logikáját, az ő kifejezésével élve „az okszerkezetes vetélyességet”, mégis főgondja, hogy Hegelt az ateizmus vádjával szemben megvédje. (E tárgyba tartozó főbb munkái: Bírálati vizsgálat Hegel bölcseletéről felett, 1838, és A lélekeszme bölcseleti-történeti-bírálati szempontból különös tekintettel Hegelre, 1839).

A legtartósabban és leghívebben korai Hegel-követő Magyarországon Warga János volt, aki Hegel teljes filozófiájának ismeretére törekedett, de

éppen a fenti gazdasági-társadalmi elmaradottság miatt — mint Hajós említett tanulmányában erről tudósít — a múlt század hatvanas éveiben kidolgozott Hegel szellemű természetbölcséletére nem kapott kiadót, míg más tárgyú művei (pl. A bölcsészettan történetének alapvonalai, 1866, Bölcsészeti előtan, 1873 stb.) napvilágot láthattak.

Ha mármost a hegeli szellembölcsélet egyes területeit számbavesszük, elsősorban a történetírás területén találunk tartósan Hegel-hatásokat. Ilyen pl. Horváth Mihálynak 1838-ban az Athenaeumban megjelent „Gondolatok a történetírás teóriájáról” c. tanulmánya; Bajza József művelődéstörténeti munkáiban kifejezetten is hivatkozik Hegelre mint forrásra, és Kerkápoly Károly „Világtörténet esztanilag előadva” (1859) c. munkája is Hegel történelembölcséleti alapelveinek szem előtt tartásával készült. Mint érdekességet említhetjük meg, hogy Kossuth titkára, Sámi László kisebb történetfilozófiai munkái is Hegel erős befolyásáról tanúskodnak.

A természetbölcsélet mellett jelentősebb hatást váltott ki Hegel jogbölcsélete. Csengery Antal írja, hogy „valamint Franciaországban, úgy nálunk is leginkább a jogtudományban tapasztalható Hegel hatása” és a múlt század derekán megjelent jogbölcséleti könyvek egész során át megállapítható nemcsak az, hogy a hegeli tanok e művek alapelveiül szolgáltak, hanem az is, hogy szerzőik a hegeli jogi terminológiát is átveszik és „magyarosítják”.

Mindannak ellenére azonban, hogy tudvalevőleg „jogász nemzet” voltunk, a jelzett évtizedekben mégis az első helyet Hegel hatását illetőleg az esztétika foglalja el. Az első magyar esztétikai rendszeralkotó Greguss Ágost a hallei egyetemen mint a hegelianus Erdmann tanítványa csatlakozott mesteré elveihöz és eleinte a hegeli filozófia radikális vonásainak magáévá tételével Hegelhez hasonlóan a francia forradalom iránti lelkesedésében nemcsak francia forradalmi irodalmi alkotásokat fordított magyarra, hanem aktívan részt vett a 48-as forradalomban is. (Mindezekért két ízben is börtönbe került.) 1848-ban megjelent „A szépművészet alapvonalai” c. munkája még Hegel hű követőjeként mutatja, később, különösen 1870-től, mióta a budapesti egyetemen az esztétika tanára, ahogyan politikai felfogásában egyre inkább a fennálló rendhez simult, lazított hegeli-esztétikai elvein is és pozitívista beütéssel valamiféle bizonytalan dualizmus felé tapogatózott.

Hasonló, bár nem ilyen radikális fordulatot mutató fejlődésen ment át a hegeli esztétika múlt századbeli legjelentősebb magyar képviselője, Erdélyi János. Radikalizmusa a forradalom előtt a népköltészet felé fordulásában jelentkezik, a 48-as forradalom alatt a Republica c. lap szerkesztője és forradalmi dalait „Szabad hangok” címen jelenteti meg. A szabadságharc leverése után egy ideig bújosodik és álneven ír, majd visszanyeri legalitását és az ellenforradalmi konszolidáció, majd a fokozatos kapitalizálódás idején a forradalmi demokratizmusától politikailag és elméletében is a polgári liberalizmus felé fejlődik.

Ugyanez a „fejlődés” mutatkozik hegeli szellemű esztétikájában is. Eleinte szembeállítja a népköltészet és nemzeti költészet különbségén demonstrálva a népet és a nemzetet. A népben örök létezőt, a nemzetben történelmi átmenetet lát. Ennek megfelelően szembeállítja a nép- és műköltészetet, előbb az első javára. Később — az 1855-ben megjelent „Népköltészet és kelmeiség” c. munkájában a népköltőket már kelmeieskedőknek nevezi, azaz olyanoknak, akik a kelmét, a nyersanyagot művészi kidolgozás, megformálás nélkül adják. Ugyanígy: kezdetben esztétikai alapelve az egyéni és eszményi összeolvadása az alkotásban („Egyéni és eszményi” 1847), az egyes és általános egymáshoz való viszonyának, a tartalom és forma dialektikájának hegeli megoldása, — később — különösen az „Aesthetikai előtanulmányokban” (1854—1861) a hangsúly mindinkább a forma felé tolódik és ugyanakkor a népköltészettől a műköltészet felé is, anélkül azonban, hogy az anyag és szellem, az egyéniség és tömeg, a tartalom és forma között az elsődlegesség kérdésében végleges elhatározásra vagy valamiféle szintézisre jutna. De hogy a hegeli egészséges mag nem vészett el a számára, mutatja, hogy dilemmájából — az előretörő kapitalizmus viszonyai között a kapitalizmus árnyoldalait is észrevevő s ezzel ideáljait elvesztő polgári intellektuel dilemmájából — a kivezető utat a történelmiségben keresi és a hegelizmusnak a magyar viszonyokra való alkalmazása — vagy legalábbis arra törekvés — tükröződik abban a megállapításában is, hogy a magyar filozófia mind a természet, mind pedig a hit problémáival keveset foglalkozott, színezete elsősorban erkölcsi-politikai, iránya pedig gyakorlati volt.

Ha nem is oly mélyen és szerteágazóan, mint az esztétikában, de megtalálhatók a hegeli eszmék a filozófiatörténetben is. Molnár Aladár: A bölcsészet története főbb vonalaiban előadva (1867) c. munkájában világosan látja, hogy Hegel előtt filozófiatörténetről a szó tudományos értelmében nem lehet beszélni, amennyiben Hegel volt az első, aki kereste — és tegyük hozzá, idealista módra ugyan, de megtalálta — a filozófiák „egymásutánkövetkezésében” az objektív törvényszerűséget, azaz érvényesül nála „az elvek szükségszerű következése”. Hasonlóképpen észreveszi Molnár — bár „túlzottnak” tartja — a hegeli előadásmód ma már pozitív értéként felfogott természetét, a történelmi és logikai taglalás egységét. Mind Molnár, mind pedig a már idézett Wurga János (A bölcsészettan történetének alapvonalai, 1866) kiemeli, hogy a hegeli eszmék szélesebb elterjedésének nagy akadálya „a nyelvezet és előadás nehézsége, valamint több helyt a trichotómiai fejlődés erőltetettnek látszó menete is” (Wurga), aminthogy a magyar „tudománykedvelők legnagyobb része is érthetetlennek találta Hegelt” (Molnár), viszont Hajós joggal fűzhetette hozzá, hogy „némely akkori hegelistáink irataiból valóban érthetetlen is az”.

Ugyanakkor el kell ismerni, hogy Wurga filozófiatörténetében nemcsak legnagyobb terjedelemben ismerteti és legnagyobb súllyal értékeli Hegel filozófiáját, hanem helyt ad az ifjúhegelianus mozgalom képviselői, Strauss, Bauer, Feuerbach, sőt Ruge filozófiája taglalásának is. De hogy a filozófiatörténet se

maradjon hátra az esztétikával szemben a 48-as forradalmiságtól a 67-es kiegyezésig, a demokratizmustól a liberalizmusig való „fejlődésben”, arról gondoskodik a harmadik hegelianus filozófiatörténészünk, Domanovszki Endre, aki két évtizeden keresztül írt négykötetes nagy filozófiatörténetében, amely egyébként így is csupán a renaissance-ig terjed, — felfogásában átmegy ezen az átalakuláson, de a mű befejezetlensége, Hegelig el nem jutása miatt most már nem állapítható meg, hogyan vélekedett volna szerző magáról a hegeli filozófiáról.

A hegeli filozófia hatása egyébként nem volt egységes és egyértelmű. A baloldali hegelianusoknak súlyos harcokat kellett vívniuk különösen a klerikális reakció ellen, azonkívül frontot formáltak a jobboldali hegelianusokkal, vagy ahogyan akkoriban hívták őket, a „félhegelianusokkal” szemben is. A vita azon a kérdésen lobbant fel, vajon el lehet-e ismerni a társadalmi fejlődésben „ugrásokat” és milyen szerepet játszik a történelemben a véletlen, illetve a csoda.

Ez a diszkusszió ma már nem érdekes. De figyelemre méltó, hogy a reakciós erők — mégpedig felekezeti különbség nélkül — sokkal inkább felismerték a hegeli filozófia forradalmi oldalát, mint maguk a hegelianusok. Így egy Lugossy József nevű protestáns pap „A hegelizmus a status és az egyház szempontjából” c. tanulmányában (1839) így ír az 1830-as júliusi forradalom kapcsán: „A júliusi támadás s azon mozgalom, mely azt követé, lényeges oka volt, hogy Hegel tanja, mely eddig az állandósági elv ótalmazó fegyverének látszék, támadó fegyvere lett a radikalizmusnak. A főnnálló hatalomnak hízelkedik, de még jobban hízelkedik a forradalomnak, az isteni pórnak”. Szilasy János katolikus kanonok pedig „Küzdelem és tájékozódás a filozófiában” c. munkájában ezt írja: „Hegel ifjabb iskolája az 1789-i lázadás elvéhez tér vissza, oly rontó és bontó, hogy vele társaságba lépni nem tartom tanácsosnak”.

3.

A hegeli filozófia hatásának a reformkor, a forradalom és a restauráció mozgalmas évtizedeiben magasra csapó hullámai a lassan a kapitalizálódás útjára terelődő Magyarországon fokozatosan elültek. Az ifjú-hegelianus mozgalom előtérbe állította a hegeli filozófia haladó vonásait és a forradalmi jellegű dialektikát, — márpedig a konzervatív, a feudalizmus előjogait tiszteletben tartó, óvatoskodó polgárságnak nem volt szüksége az ellentétekben való mozgást visszatükröző, azt igazoló eszmeiségre. Így a századfordulóval az imperializmus korszakába jutó viszonylag gyenge polgárság — amelynek nyomában újabb tehertételként már fellépett az iparosodással megerősödő munkásság is a maga szervezeteivel és önálló osztályköveteléseivel — egyre inkább a fokozatos fejlődés, a társadalmi harmónia, az erők egyensúlya eszméit,

tehát a comte-spenceri szociológiára támaszkodó társadalombölcseletet tette magáévá.

A magyar polgári filozófia történetéből tehát, eltekintve a kezdetleges és eltorzult hegelianizmustól, kiesik az a haladó szakasz, amelyet az angol és francia feltörekvő polgárság filozófiája forradalmi következetességében, de a német polgárság már nem ilyen egyértelmű, ámbár még mindig eléggé lendületes „klasszikus német filozófiájában” láthatunk. A Tanácsköztársaság leverése után pedig minden viszonylag haladó gondolat is ellenállásba ütközött a megrettent burzsoáziánál és így került előtérbe és részesült hivatalos támogatásban a „keresztény-nemzeti” politikának megfelelő Pauler-féle neokatolikus platonizmus, a „tisza logika”, a logizma-rendszer örök fennállásokat, mozdulatlanságot hirdető, feltétlen és valóságtól ment érvényességek filozófiája.

De hasonló fejlődésen ment át a szociáldemokrata mozgalom is, amely a múlt század végén marxista programmal indult, de gyakorlati politikájában egyre inkább a német revizionizmushoz simulott és a párt fő célkitűzésévé az általános választójog és a parlamenti képviselő kivívását tette. Ezzel függött össze a szociáldemokrata pártnak az elméleti kérdésektől való idegenkedése, az elméletnek és az elméleti munkának a lebecsülése. Ennek következménye az lett, hogy a párt vezető rétegében nem kaptak helyet és a fiatalokból sem nevelődtek ki teoretikusok és midőn a mozgalomban mégis jelentkezett az elméleti kérdések iránti érdeklődés és azok megválaszolásának igénye, megfelelő garnitúra hiányában a munkásszervezetekben az oktatók, az ideológusok zöme a polgári radikálisok, a Társadalomtudományi Társaság, és ennek ifjúsági fiókszervezete, a Galilei-kör tagjai sorából került ki. Ezek pedig nem a marxizmust, hanem az Ostwald-féle energetizmus, a Wundt-féle monizmus, a spenceri evolucionizmus és a Mach-Avenarius féle empiriokriticizmus és az újkantianus-bernsteyni revizionizmus sajátos keverékeit nyújtották a munkáságnak. Ez alapján véve megfelelt a jobboldali vezetés alatt álló szociáldemokrata-párt igényeinek is, amennyiben ez — mint a Magyar Szocialista Munkáspárt által összeállított és tanított magyarországi munkásmozgalom története megállapítja — „elméletileg eklektikus jellegű párt volt, mindenkor a saját gyakorlatát, taktikázását legjobban alátámasztó elméleteket vett át vagy dolgozott ki s amikor „célszerűtlenné” váltak, elvetette azokat”.

A hegeli filozófia újjáéledése a marxizmus—leninizmus elméleti alapján álló magyar kommunista párt elméleti tevékenysége során következett be. A proletárdiktatúra 133 napja természetesen kevés volt ahhoz, hogy az elméleti-filozófiai tevékenység kibontakozhassék és a marxizmus—leninizmus előfutárainak műveiben való búvárkodás és elmélyülés lehetségessé váljék.

Hasonlóképpen nehezítették az ideológiai-filozófiai munkát az ellenforradalom győzelme után hamarosan újjászerveződött párt illegális viszonyai, valamint az a körülmény, hogy az 1919-es forradalomban részt vett marxista filozófusokat részben börtönbe zárta, részben emigrációba kényszerítette az

ellenforradalmi terror. Mind e nehézségek ellenére a Horthy-rendszer negyedszázada alatt a párt régi és felnövekvő teoretikusai nemcsak a marxizmus—leninizmus klasszikusait tanulmányozták alaposan és terjesztették eszméit kisebb-nagyobb tanulmányokban, cikkekben, legális, féllegális és illegális előadásokban, nemcsak igyekeztek eleget tenni a Lenin által felállított, Hegel filozófiájának alapos megismerésére vonatkozó követeléseknek, és megfogadni intelmeit, hogy „Marx Tőkéjét és különösen az első fejezetet nem lehet tökéletesen megérteni, ha Hegel egész Logikáját nem tanulmányoztuk át és nem értettük meg”, ennél fogva „nekünk ezt a dialektikát minden oldalról fel lehet és fel kell dolgoznunk”, — hanem a rendelkezésre álló szerény eszközökhöz mérten annak is sorát ejtették, hogy a Hegelre vonatkozó ismereteket szélesebb körben is terjesszék és marxista szellemben interpretálják.

Így mialatt a hivatalos filozófia Hegelt a filozófiatörténet néhány sovány lapjára számúzta, a szociáldemokrata párt pedig Bernstein szellemében Hegelt döglött kutyaként kezelte és a dialektikát az „árulónak, a buktató kötélnek” tekintette, amely „a dolgok minden következetes szemléletének útjában áll”, és még a baloldali Szabó Ervin is úgy vélekedett, hogy „a materialista történetfelfogás igaz marad, akár a dialektika szabályai szerint építjük fel, akár anélkül”, — addig a kommunista teoretikusok minden lehető alkalmat kihasználtak, hogy a hegeli filozófia jelentőségét a marxizmus számára hangsúlyozzák és demonstrálják.

E tevékenység irodalmi-bibliográfiai feltárása még a jövő feladata, de példaként és útmutatóként fel kell említeni a legálisan megjelenő kommunista folyóiratok, mint 100 %, Társadalmi Szemle, a kolozsvári Korunk stb. — ily tárgyú cikkeit és tanulmányait. Különösen kiemelendők tartjuk e folyóiratokban Molnár Eriknek 1933—37. években részben saját, részben Jeszenszky Erik álnéven megjelent írásait (többek között Az ellentmondás fogalma a materialista dialektikában, Mechanikai, fizikai és dialektikus törvények, A dialektikus módszer „A tőké”-ben, Dialektikus materializmus és pszichoanalízis, Plehanov és a dialektika), Révai Józsefnek Szofisztika és dialektika c. vitairatát, a Társadalmi Szemle akcióprogramját tartalmazó „Marxista teoretikusok aktuális feladatai” c. felhívást s végül közvetlenül a német megszállás előtt a baloldali vezetés alá került Népszavában lezajlott pár hónapig tartó nagy „Dialektika” vitát, amelyben különböző álneveken sorompóba állt az egész marxista—leninista garnitúra.

S végül meg kell emlékezni az első, magyar szerzőtől — Kollár Ferenc álnéven e sorok írójától — megjelent Hegel-monográfiáról, (Kronosz Könyvtár) és helyre kell igazítani Hegelnek A filozófiai tudományok enciklopédiájának alapvonalai Logika része magyar fordításához írt Előszónak (1950) az állítását, amely szerint addig Hegel írásaiból semmi sem jelent volna meg magyar fordításban. Az elsőséget ugyanis egy 1942-ben megjelent Hegel-válogatás vindikálja magának, amely „Ember és történelem” címen Hegel legfontosabb munkáiból,

mint az Encyclopaedie, Phaenomenologie des Geistes, Philosophie der Geschichte, Grundlinien der Philosophie des Rechtes stb., összeállítást közöl mégpedig úgy, hogy az egyes részek folyamatos gondolatmenetet adjanak. Kitűnik ez az egyes fejezetek címeiből: Az ember, A szellem, Az ész és a történelem, A világtörténelem, A történelem és logika közötti ellentmondás, A szükségletek rendszere, Jog és Szabadság, A jogfilozófia beosztása, Család, házasság, a gyermekek nevelése, A polgári társadalom, A társadalom ellentmondásai, Az állam. — Ebből kiviláglik az összeállítók intenciója is, a második világháború tombolása közepette, a fasiszta fenevadnak már nem is az árnyékában, hanem szinte a torkában Hegelen keresztül ébren tartani az érdeklődést a dialektikus materializmus iránt.

Nem véletlen ezért, hogy a válogatás gerincét az objektív, a társadalmi szellem filozófiája alkotja. „Történelmileg — hangzik az Előszó — az objektív (és amit Hegel abszolútnak nevez, szintén objektív) szellemtan bizonyult Hegel rendszerében a legtermékenyebbnek és legidőtállóbbnak. És bár a talpára állított hegelizmus, a dialektikus materializmus a tudomány egyéb területeit is fokozatosan meghódítja a maga számára és egyre inkább igazolja, hogy a hegeli törvényszerűség felfedezése — korának megfelelő korlátozottságban, relatíve — helyes volt, mégis a csak magyarul olvasó számára, aki most először ismerkedik meg az eredeti Hegellel, kezdetnek bizonyára az objektív szellem területe az, amely érdeklődését leginkább leköti és felkelti kedvét e szemelvények alapján a hegeli bölcelet alaposabb tanulmányozására”.

4.

Minderre természetesen már csak a felszabadulás után kerülhetett sor, ámbár akkor sem azonnal, hanem csak egy fél évtized múltán, amennyiben az első Hegel-fordítás: Az Encyclopaedie-nek első része, A logika 1950-ben jelent meg.

Ez a késlekedés magától értetődő: a felszabadulás utáni osztályharc a kommunista pártnak a hatalom birtokáért, a burzsoázia és csatlósai uralmának végleges megtöréséért és a proletárdiktatúráért folyt. Ezekben az években e küzdelem vezérfonalának, Marx—Engels és Lenin műveinek és eszméinek közvetlen elterjesztéséért kellett birkózni és irántuk az érdeklődést felkelteni. A marxizmus—leninizmus tanulásának történeti elmélyítésére csak azután kerülhetett sor. Ez következett be azután 1950-től fogva, amikor is a Kis logikát 1952-ben az esztétikai előadások három kötete követte.

A klerikális Kecskés Pál, a Horthy-rendszer idején megjelent „A bölcelet története főbb vonásaiban” c. munkájában annak mentségéül, hogy a magyar filozófiai irodalom az eltelt egy évszázad során sem jutott odáig, hogy Hegelt eredeti művei alapján ismertesse meg a magyar közönséggel, Hegel bonyolult nyelvezetét hozza fel. „Az első hegelianus megmozdulás sikertelen-

ségének — írja — egyik főoka a filozófiai műnyelv fejletlensége volt, ami lehetlenné tette a német filozófus elvont eszméinek érthető kifejtését”. Joggal mutathatott rá ezzel kapcsolatban az „Ember és történelem” Bevezetése, hogy ez a magyarázat üres kibúvó, minthogy „Hegel éppoly »nehéz« a német, mint a magyar olvasó számára és a hegeli filozófiai nyelvet éppúgy meg kell tanulnia a németnek, mint az idegennek . . . A hegeli komplikáltság és nehézség nem a nyelvben van, hanem a gondolatban”.

Ezt a megállapítást támasztják alá a Hegel-fordítások, amelyek nyelvi nehézségeivel oly sikeresen birkózott meg a Hegel-művek többségének fordítója, Szemere Samu, akinek a fordításokhoz csatolt szójegyzékei nem egyszerű német—magyar filozófiai szótárt, hanem a hegeli műszavak magyar megfelelőinek — zömmel a fordító által alkotott vagy bevezetett — gyűjteményét tartalmazza.

A hegeli filozófia gondolati nehézségeivel igyekezett számotvetni a Filozófiai Írók Tára is, amikor megkezdte Hegel főbb műveinek kiadását. De ha joggal történik hivatkozás arra, hogy „A Logika Tudományá”-val szemben miért részesítették előnyben az Enciklopédia első részét alkotó „Kis Logikát”, amely a „Nagy Logikánál” könnyebben érthető, — „számos kérdést sokkal világosabban, több konkrét anyag felhasználásával, példákkal illusztrálva fejt ki” (Engels) — mégis ez a kezdet túlzott igényeket támasztott a többségükben filozófiában még nem eléggé jártas olvasókkal szemben. Hiszen Engels a C. Schmidthez intézett levelében is az Enciklopédia Logikájának magyarázatos kiadására hívja fel a figyelmet, — viszont ha kezdő akar foglalkozni Hegellel, akkor Engels „üdülésül az Esztétikát” ajánlja, amelybe az ember, ha „egy kissé bedolgozta magát, bámulni fog”.

A Enciklopédiával való tapasztalatok birtokában tért azután a Filozófiai Írók Tára az Engels-mutatta útra, és félretéve az Encyclopaedie további részeinek kiadási terveit, jelentette meg 1952-ben az Esztétikai Előadások három kötetét. Ezekben ugyanis nemcsak a tárgy nyújt könnyebbséget, amennyiben Hegel esztétikájára illik leginkább az a megállapítás, hogy bár végső értelmében Hegel objektív idealista és a kérdéseket fejetetejére állítja, mégis — mint a Szent Családban olvasható — „Hegel igen gyakran ad a spekulatív ábrázoláson belül valóságos, magát a dolgot megragadó ábrázolást” és sokkal inkább vonatkozik Lenin megállapítása is az esztétikára, mint a Logika tudományára, hogy ti. „Hegelnek ebben a leginkább idealista művében van a legkevesebb idealizmus, a legtöbb materializmus”.

De azon túlmenően, hogy Hegel az esztétikában valóban a konkrét anyaggal, a műalkotásokkal dolgozik, azt is tekintetbe kell venni, hogy az Esztétikát nem ő írta személyesen, hanem a tanítványainak az előadásokról készített jegyzeteiből állították össze, az előadások pedig, bármily „rossz” előadó is volt Hegel, mondatfűzésükben nem olyan nehézkesek, bonyolultak és elvontak, mint azok a művek, amelyeket ő maga írt. Hogy ez mennyire így

van, arról meggyőződhetünk egy futólagos összehasonlítással is: vessük össze például az Enciklopédiát, a Logika Tudományát, a Jogbölcseletét, de különösen a Szellem fenomenológiáját nemcsak az esztétikájával, hanem a többi, előadásából összeállított szövegű művével, a Filozófia Történetével, a Történetbölcselettel, a Vallásbölcselettel stb. — és akkor helyeselni lehet, hogy a kiadó annak ellenére, hogy a hegeli filozófiatörténet mutatja a legtöbb fogyatékosságot és a legmerészebb torzításokat — az idealista filozófiák előtérben helyezése és a materialisták háttérbeszorítása, sőt elhallgatása révén — mégis sorát ejtette e hatalmas — szintén három kötetes — mű megjelentetésének. Hiszen kellő kritikával olvasva e mű nemcsak „könnyű”, élvezetes olvasmány és nemcsak sok ismeretre tanít meg, hanem hozzásegít ahhoz, hogy az emberi gondolkodást is történelmi fejlődésében fogjuk fel.

Ugyanez — a történelem objektív szemléletének elmélyüléséhez vezető — szempont diktálja, hogy sürgessük Hegel Történelembölcseletének a mihamarabbi megjelentetését, amely sokban hozzájárulna a történelmi materializmus elmélete, módszere kialakulásának eszmetörténeti végigkíséréséhez és Engels ama lényegbevágó megállapításának a megértéséhez, — a történelmi események illusztrációi segítségével —, hogy „a fogalmi dialektika maga csak a valóságos világ dialektikus mozgásának tudatos reflexe”.

Számbavéve mármost a hegeli életmű eddig magyarra fordított részeinek megjelenési sorrendjét és időpontjait, nem nehéz megállapítani, hogy mennyire hátráltatta tudományos életünk ez irányú törekvéseit előbb a szektás-dogmatikus politika érvényesülése, amely a történelmiség szempontjának marx-lenini vonalát háttérbeszorítva, sőt kettétörve, a minden kérdésre megvan az egyedül lehetséges felelet, katekizmus módszerű tudást igyekezett az emberek fejében begyökereztetni és Hegel értékelésében odáig ment, hogy kötelezően ismertette el azt a nemcsak történelmietlen, hanem a tényeket is eltorzító megállapítást, hogy „a német idealizmus társadalmi alapja a porosz arisztokratikus visszahatás volt a francia forradalomra és a francia materializmusra”, — vonatkoztatva ezt elsősorban arra a Hegelre, aki nemcsak mint diák a tübingeni internátusban olvas tiltott röpiratokat, tüntet és konspirál és verekszik a francia emigránsokkal, hanem még „reakciós” idős korában is, a Történelembölcseleti előadásában, úgy üdvözölte a francia forradalmat, mint „egy dicső napfelkeltét” és a német újjászületést is a francia forradalom eredményeként könyveli el.

Nem kevésbé gátolta azonban az igazi Hegellel való megismerkedést a revizionista áramlat. Ez elsősorban abban nyilvánult meg, hogy egyes szerzők igyekeztek elmosni a lényeges különbséget Hegel és Marx között, azaz, mint annak idején a marxista kritikusok e törekvést jellemezték: egyik oldalról Hegelt marxizálták, másik oldalról pedig Marxot hegelizálták.

Ennek az áramlatnak egyik világos megnyilvánulása volt Lukács Györgynek Der junge Hegel c. munkája, mely 1948-ban külföldön, németül

jelent ugyan meg, de eszméi lassanként elhatottak Magyarországra is, majd később egy rész a „Hegel Emlékkönyvben” magyarul is megjelent. E mű azt próbálja — többek között — bizonyítani, hogy a fiatal Hegel Adam Smith és Ricardo tanulmányozása és a fejlődő német kapitalizmus megfigyelése nyomán a tőkés társadalom számos alapvető törvényszerűségével tisztában volt és ezeket részben kifejtve közvetlen örökségül nyújtotta át Marxnak. Vagyis Marx Hegelből nemcsak a dialektikát, hanem egész sor gazdasági elméletet és törvényt is merített. Másrészt viszont Marxnál az ifjúkori műveire fektették a főhangsúlyt és különösen a „Gazdasági-filozófiai Kéziratok” taglalásaira támaszkodva a marxi bölcsélet középpontjába az elidegenedés problémáját állították, mely probléma Hegelnél is központi kérdés és azzal, hogy kétségbe vonták, hogy Marx e kérdést az eldologiasodás formájában továbbfejlesztette, majd a Tőkében az áru- és tőke-fetiszizmus címszók alatt lényegileg a gazdasági viszonyokra konkretizálta, feljogosítottak érezték magukat arra az állításra, hogy Marx filozófiai fejlődése a Kéziratokkal befejeződött, az idős Marx „lecsúszott” a mechanisztikus materializmusba, vagyis Hegel és az ifjú filozófus Marx között nincs lényegbevágó eltérés, — és mihelyt eltérés van, az már filozófiai szempontból irreleváns vagy pláne értéktelen.

A jobb- és „bal”-oldal közötti ellentét polarizálódása azután olyan mértékeket öltött, hogy a revizionizmus Hegel-kutató elefántcsonttoronyba húzódva elzárkózott a szocializmus építése során nyert tapasztalatok minden filozófiai általánosítása elől, annak a döntő szempontnak az érvényesítése elől, hogy az elméletnek a cselekvés vezérfonalául kell szolgálnia, — és ezek az áldatlan jelenségek azok bírálóit az ellenkező szélsőségekhez hajtották, az elméletnek a gyakorlat közvetlen és napi aktualitású szolgálatába állítását követelvé. Ez a polarizálódás azután nem szintézishez, hanem a filozófiai front végzetes kettészakadásához vezetett, ami szintén hozzájárult ahhoz, hogy egyik oldalról a szektás álláspont vindikálta magának az „egyetlen helyes” marxista-leninista álláspont képviselőit, másik oldalról pedig a revizionizmus elutasító magatartása erkölcsi piedesztált szerzett magának.

A revizionizmus utórezgése nyilvánult meg a már említett „Hegel Emlékkönyvben”, amely az ellenforradalom előtti idők átmentődött hagyományaként 1957-ben jelent meg és amelyben ha más nem, de az elefántcsonttorony körvonalai elég tisztán kirajzolódtak.

Ily előzmények után a filozófiai front egységének helyreállításával és a kiegyensúlyozott szocialista építés teremtésével egészséges légkörben került sor a marxista filozófiai műveltség elmélyítését és történeti megalapozását elősegítő hegeli mű, „A logika tudománya” magyar nyelvű kiadására, miáltal lehetségessé vált, hogy a Marx Tőkéjének megértését elősegítő Logikát ne csak Lenin Filozófiai Füzetekének idézeteiből és kommentárjaiból, hanem teljes mivoltában is tanulmányozhassák. Ezt követték gyors egymásutánban Hegel Filozófia Történetéről szóló előadásainak (1958) a megjelentetése,

mely kötetek nagy segítséget nyújtottak a marxista filozófia tanításában a történelmiség szempontjának az érvényesítéséhez, demonstrálván, hogy a marxi tételek nem Pallas Athéné módjára készen, teljes fegyverzetben ugrottak ki szerzőjük fejéből, hanem az emberiség kétezeréves fejlődésének beért gyümölcse, hatalmas szintézis, amely egyben döntő eszköze az emberiség előtörténete lezárulásának és az igazi történelem dicső nyitányának.

Ezek után látott azután napvilágot a hegeli nyitány, „A szellem fenomenológiája” (1961).

5.

Milyen helyet foglal el „A szellem fenomenológiája” Hegelnél? Azért használjuk ezt a bizonytalan kifejezést, mert ebben implicite benne van az a kettősség, amelyet a Fenomenológiával kapcsolatban végig kell vezetni. Más ugyanis a Fenomenológia helye Hegel filozófiai fejlődésében és más Hegel filozófiai rendszerében. Igaz ugyan, hogy már az „Erstes System” (1802) is tanúskodik egy zárt, mindent magában foglaló rendszerre való törekvéséről, de itt még csak logikáról, metafizikáról és természetbölcsületről van szó, vagyis rendszerének legfontosabb része, a szellem filozófiája teljesen hiányzik.

Az 1805—6-i téli szemeszteri előadásainak befejező szavai mintha pótolni akarnák ezt a hiányt és mintegy programszerűen állapítja meg: „Úgy látszik, a világszellemnek sikerült leráznia magáról minden idegen és tárgyias lényt és magát mint abszolút szellemet fogja fel . . . A véges öntudat megszűnt csak végesnek lenni és az egész eddigi világtörténelem általában és a bölcsélet története különösen a véges és abszolút öntudat eme harcát ábrázolja és a jelek szerint elért céljához, ahol az abszolút öntudat megszűnt idegen lenni, ahol tehát, a szellem mint szellem valósággá vált”.

A Fenomenológia (1806) aztán mintha ennek a programnak a megvalósítása lenne. Hiszen a tudatnak az öntudaton át az észig való fejlődése az öntudat szabadságát elérve nem nyugszik meg, hanem kifelé fordul és nem teremti a természetet, hanem „megfigyeli”, sőt annak különböző fokain, a szervetlen és szervesen keresztül figyeli meg, hogy azután az emberben az „eszés öntudat megvalósulása önmaga által” végbemelve a szubjektív, objektív, majd abszolút szellem különböző formákban (jog, erkölcs, művészet, vallás, filozófia) egyre magasabb fokon önmagába, öntudattal visszatérjen.

Látszólag tehát a Fenomenológia — ha bonyolultan, sokszor még bizonytalan fogalmazásban, — de a teljes rendszer. Azt kellene tehát ebből következtetni, hogy Hegel későbbi érettebb, kiegyensúlyozottabb munkái e rendszer részletesebb és pontosabb kifejtése. De azt látjuk, hogy a kifejtett, befejezett rendszerben a szellem fenomenológiája csupán a rendszer egy mozzanata lesz, mégpedig az antropológia és a pszichológia között helyet foglaló mozzanat. Az ant-

ropológia tárgya ugyanis az az emberi lélek, amely még természethez kötött, nem szabad, de már küzd a szabadságért. Azaz a lélek még testi állapot, de már én-né válik és ezzel megkezdődik az én harca az embernek szabad szellemi személyiséggé válásáért. A léleknek ez az útja aztán a szellem fenomenológiája, — ennek három fokozata, az általános tudat, az értelem és a tiszta ész. A tiszta ész önszemlélete lesz azután a pszichológia tárgya, amely az anyagszerúségből kibontakozott, de még a véges, szubjektív, egyes egyénekben lejátszódó szellemet vizsgálja a maga hármasság fejlődési formájában, mint teoretikus, praktikus és szabadszellemet.

Ezek szerint a fenomenológia viszonya a szellem filozófiájához résznek az egészhez való viszonya. De mégsem az, — és hogy nem, az két döntő mozzanaton keresztül is megmutatkozik. Az egyik az, hogy a fenomenológia a Szellem fenomenológiájában „felfedező út”, amely a valósághoz visz el, ha a valóság végső értelmében szellemi természetű is. Módszere ugyanis alapjában véve a valóság ellentéteiben való mozgásának gondolati követése. Erre utal megállapítása Minerva Baglyáról, amely csak a szürkület beálltával, — a mozgás, történelmes lezajlása után — kezdi meg repülését.

Ezzel nem a hegeli filozófia idealista mivoltát akarjuk kétségbevonni. Hiszen a Fenomenológia is, és az egész hegeli filozófia is, mint minden idealista, a szellemből, tehát az abszolútumból akarja levezetni a jelenségeket. Csakhogy ez a levezetés Hegelnél nem abban áll, hogy apriorisztikus elvekből általános, majd kevésbé általános, speciális fogalmakra egyenesen következtet. Mert bármennyire is hangsúlyozza, hogy a lényeg a szellem, e lényeknek előbb alannyá kell válnia, hogy szellem lehessen. És bevezetése nem is a szokványos: a feltételezett — axiomatikus — általánostól a tapasztalati egyesig, hogy azután az egyessel az általánosat elismertesse és igazolja. Hegel minden valóság rendszerét akarja felfedezni és ebben nélkülözhetetlen a szellem másolása, a természet, az anyag, — még akkor is, ha az anyag sorsa az, hogy legyőzessék.

Ebben a folyamatban tehát a szellem fenomenológiája nem sokkal van közelebb a szellemhez, mint az anyaghoz, hiszen az antropológia még természeti tárggyal bír és a pszichológia tárgya is éppen csak hogy az anyagszerúség fölé kerekedett: a szellem fenomenológiája tehát az emberi — egyéni — lélek fejlődésének útja, beágyazva a maga természeti, anyagi létformájába. E jegyeket viseli magán — akár a tudat szférájában mint dologiságot, akár az öntudat szférájában mint ösztönt vagy vágyat, akár az ész szférájában mint a jelenségeken keresztül a törvény felfedezésére való törekvést, a valóság bekebelezését a megismerés útján, — és a végső eredmény — illetve kibúvó — a dologiság és ész azonossága. De a fenomenológiai szellem — akár mint jog, akár mint művészet, vagy vallás is — az objektumon keresztül érvényesül és ezzel eljutunk a másik problémához, a szellem fejlődése lezárulásának kérdéséhez.

Mindenekelőtt az eddigiekből is világos és a teljes rendszer csak alátámasztja, hogyan kell érteni a hegeli időtlen fejlődést. A szellem útjában

elveszti értelmét az egymásmellettség és egymásutániség. Hiszen sem arról nincs szó, hogy a természet lezárulása után következik a szubjektív szellem, majd az objektív szellem stb. útja, sem arról, hogy valamennyi szellemi állapot párhuzamos fejlődési meneteket tenne meg, vagyis hogy a szervesetlen természet úgy megy át a szervesbe, hogy szervesetlen mivolta — a maga fejlődési mozzanataival egyetemben — megmarad és nemcsak a szubjektív szellem megy át a maga hármas tagoltságán, hanem egyúttal mint objektív és mint abszolút szellem is megteszi a maga hármas ütemű fejlődését.

De ha így áll a dolog, akkor az objektív szellem, amely a történelmen keresztül valósítja meg magát és kerül az államban, annak is legmagasabb formájában, amelyben „mindenki szabad”, a keresztény—germán korszak alkotmányos monarchiájában a csúcstra, sem a befejeződéshez nem jut el, amelyen túl nincs tovább, sem az abszolút szellemben való átcsapásig, amikor is újra kezdődne egy új fejlődési vonal, mégpedig a művészetben, vallásban, filozófiában. Mert a művészet a fejlődését nem a keresztény—germán korszakban a még meg sem valósult alkotmányos monarchiában kezdi el, hanem a szellem másletében, a természeti állapotban és a vallás is a természeti vallásokkal kezdődik és éppúgy „befejeződik” a keresztény—germán korszakban, mint az objektív szellem útja az államban.

E fejlődés — vagyis az egész hegeli rendszer — értelmét tehát csak akkor tudjuk felfogni, ha a tér és idő attribútumaitól megfosztottan próbáljuk a szellem útját elképzelni. Ebben az esetben pedig értelmét veszti a „befejezés” is, — illetve a hegeli rendszer immanenciájából egy történelmi transcendenciába kell eljutnunk, hogy a kérdés megvilágosodjék. S itt ismét nem arról van szó, hogy Hegelben magában is felébredt a sejtelem, — mégpedig az esztétikájában, — hogy a szimbolikus, klasszikus formákon keresztül elérve a romantikus formát, a fejlődés nem zárul le, hanem következik valami negyedik tag, a klasszikus-romantikus formák sajátos keveréke, amelyet Goethe és Schiller költészetében tapasztal, hanem arról a társadalmi követelményről, hogy saját korán, saját társadalmi rendszerén nem haladhat túl anélkül, hogy fel ne adná önmaga társadalmi létét. És az ő társadalmi léte azonosul az uralkodóvá vált polgárság létével, amelyet véglegesnek és befejezettnek kell ábrázolnia.

Hogy itt az osztálytudat működik, mutatja a történelmi gondolat filozófiájának egész fejlődése a klasszikus német filozófiában. Kantnál — a német polgárság első bizonytalan lépéseinél a hatalom meghódítása felé — még a fejlődés olyan otthon, amelyet a nemzedékek hosszú sora épít, anélkül, hogy az valaha is elkészülne és bárki számára is otthonul szolgálna. Ezért volt ez a gondolat alkalmas a kezdő szocialista mozgalom számára (a bernsteini „a mozgalom minden, a végcél semmi”), amely még nem hitt a szocialista társadalom megvalósulásában.

Utópista jellegű Fichte koncepciója is, a *Der Geschlossene Handelsstaat*-ban; történelembölcseletében (*Die Grundzüge des gegenwärtigen Zeitalters*)

aztán, amelynek alapeszméje, hogy „az emberiség életének célja, hogy összes viszonyait szabadsággal az ész szerint rendezze be”, öt korszakot különböztet meg, mégpedig 1. az ösztön feltétlen uralmának korszakát, 2. az észösztön külső kényszerítő tekintéllyé változó uralmának korszakát, 3. a felszabadultság korszakát, 4. az észtudomány korszakát, és 5. az eszművészet korszakát, — de különböző műveiben még azt sem tudja eldönteni, hogy saját kora melyik korszakot éli (a 3. és 4. közt ingadozik). Schelling pedig, aki 3 korszakot különböztet meg: 1. a nyers erő mint sors korszakát, 2. a nyers erő mint a természet törvényszerűségének korszakát, melynek során a műveltség révén a népek egyetemes államában való egyesülése végbemegy, 3. a sors és a természet szintéziséből az isteniesülés korszakát, — bár Hegelt is túlélte, és a polgári társadalom kialakulásának tanúja volt, de visszarettenve a feltáruló antagonizmusoktól, szintén a messiási utópizmusba menekül.

A lényeges tehát az, hogy valamennyien túlhaladják saját korukat és képzelgésekbe merülnek — ezzel szemben Hegel a maga korával befejezi a történelmet, tehát „képzelgése” a közvetlen valóságba torkollik. Vagyis: a hegeli filozófia a valósághoz jut el, de ez a valóság nem Hegel valósága, hanem Hegel társadalmának a valósága.

Hegelnél a történelmi fejlődés nem „lezárul”, hanem megszűnik, mint ahogy az ifjúhegeliánus Feuerbachnál a maga naturalizmusával, „antropológiai materializmusával” megszűnik minden fejlődés, minden dialektika. Akár tehát a szellem fenomenológiáját vesszük, úgy tekintve, mint a szellem valóságot felfedező útját, akár a hegeli rendszert, mint az összvalóság foglatát, mindenképpen a valósághoz jutunk. Ez a valóság azonban polgári osztályvalóság, amely idealista formában jelentkezik, illetve mint filozófia idealista világnézeti konzekvenciákat rejt magában, — mint ahogy aztán Marxnál a proletár-osztályvalóság jelentkezik, — világnézeti fejetetején álló hegeli filozófiának talpára állított, materialista formájában.

- 6.

A mai magyar — marxista — filozófia számára a fentiekből következőleg háromféle feladat adódik.

1. Módszeres és rendszeres, kiterjedt kutatómunkával folytatni kell Hajós József dicséretre méltó kezdeményezését, Hegel hatásának, a hegeli filozófia nyomainak felkutatására a magyar filozófiában. Hajós elsősorban a múlt század magyar filozófiájára irányította figyelmét, — ezt természetesen lényegesen ki kell szélesíteni és nagy gondot kell fordítani a hegeli hagyományok feltárására az újabb és legújabb magyar marxista filozófiában is.

Ugyanakkor Hajós példamutatását más irányban is követni kell. Helyzeténél — erdélyi mivoltánál — fogva lépten nyomon alkalmat talál arra, hogy

feltárja azokat a szoros kapcsolatokat, amelyek Hegel hatásának nyomozásában a román-magyar filozófusok együttműködésére vonatkozólag fellelhetők. Nemcsak Erdélyi János, Wurga János, Greguss Ágoston, Kerkápoly Károly és más magyar bölcselek, történészek, tudósok foglalkoztak Hegel filozófiájával és közvetítették el eszméit a magyar közönség számára, hanem ugyanezt tették Tudor Vianu, N. Balcescu, Kagalcineanu, Radu Jonescu, Titu Maiorescu és mások a román közönség — és nem kismértékben az erdélyi románság — számára.

Fel kell figyelni nemcsak arra, hogy az egykorú erdélyi magyar filozófiai irodalomban is milyen szoros összefonódások vannak a magyar és román bölcselet között, hanem arra is, hogy pl. Sámi László, Kossuth titkára történelembölcseleti írásait nemcsak a múlt században adták ki Kolozsvárott, hanem 1955-ben a bukaresti Akadémiai Könyvkiadó is ismét hozzáférhetővé tette. Nyilvánvaló, hogy nemcsak Erdélyben volt szoros kapcsolat a román-magyar bölcselet között, hanem legalább ily nagymértékű érintkezés lehetett szlovák-magyar viszonylatban is, hiszen a magyar filozófia múltja nemcsak a magyar, határszéli Sárospatakhoz, hanem a szlovákiai Eperjes, Kassa és más kultúrközpontokhoz is kapcsolódik, sőt a magyar filozófiai múlt számos forrását találhatjuk meg a lengyelországi krakkói nagymúltú egyetem könyv- és kéziratárában is.

2. Fclytatni kell Hegel eddig nyelvünkön meg nem jelent műveinek gyorsabb tempóban való kiadását, hogy egy teljes magyar-Hegel álljon a fiatal marxista filozófus-nemzedék rendelkezésére. Gondolunk itt természetesen nemcsak az Enciklopédia további részeinek lefordítására, nemcsak a Jogbölcseletre, sőt még csak nem is a köztudat szerint leginkább „időtálló” történelembölcseletre, és a szellembölcseletre, hanem a természetbölcseleti előadásaira, sőt fiatalkori kísérleteire is, nem a formális „teljesség” kedvéért, hanem a természetbölcseletet illetőleg annak alátámasztására, hogy mennyire indokolatlan volt az egykorú természettudósok álláspontja, akik Hegelnek a természetre vonatkozó dialektikus eszmemeneteit gúnnal fogadták; fiatalkori írásai pedig bizonyítékot szolgáltatnak arra, hogy Hegelnek tulajdonítani a kapitalista társadalom alapvető törvényszerűségeinek felfedezését nem annyira zseniális anticipáció, mint sokkal inkább Hegelnek revizionista álláspontból kiinduló „marxizálása”.

De Hegel filozófiájának marxista aspektusaitól eltekintett pusztá megismerése is indokolja a hegeli művek magyarra fordítását. Korábban még elfogadhatónak látszott az a lényegében ürügy, hogy azok a filozófiával foglalkozó szűk rétegek, amelyek hajlamosak Hegel filozófiája alapos tanulmányozásának nekifeküdni, általában tudnak németül s így felesleges számukra magyarra lefordítani e műveket — ma már semmiképpen sem állja meg a helyét. A német nyelv ismerete a fiatal — népi demokráciában felnőtt — nemzedékeknél nem tételezhető fel, azonkívül a Hegelt tanulmányozni kívánók rétege sem olyan

szűk, amit az is mutat, hogy az Akadémia kiadásában megjelent egyes Hegel-kötetek utáni kereslet egyre intenzívebb és egyre kevésbé kielégíthető, s így nemcsak a még lefordíthatatlan művek kiadása, hanem a kifogyott kötetek utánnyomása is kívánatos.

3. Mindezek előfeltételei annak, hogy magyar filozófiai életünkben is betölthessük azt a hivatást, amelyet Lenin „A harcok materializmus jelentőségéről” c. cikkében mintegy végrendeletileg előírt a marxista filozófusok számára. Mégpedig ma már nem elégedhetünk meg azzal, amit Lenin a Marx által képviselt materializmus minden öntudatos hívének a lelkére kötött, hogy ti. „meg kell szervezniök Hegel dialektikájának materialista szempontból való rendszeres tanulmányozását” és meg kell értenünk, miként alkalmazta Marx „Hegelnek materialista módra értelmezett dialektikáját”. A döntő probléma: túlhaladása annak az általánosságnak, amelyet úgy szokás formulázni, hogy Hegelnek a fejtetetéről a talpára állítása. Itt konkrét és alkotó jellegű kutatásról van szó, amelynek legfontosabb mozzanatai egyrészt Hegel rendszerének egyes részleteiben megnyilvánuló materialista vonásoknak az elemzése, másrészt pedig azoknak a motívumoknak a kiemelése, amelyek Marxnál és követőinél ösztönzést adtak Hegel idealizmusának materializmussá való átfordítására. Talán felesleges is hangsúlyozni, hogy ez az átfordítás nem lehet sem formális, sem mechanisztikus, és nem merülhet ki abban sem, hogy a hegeli filozófia taglalását a logikai szféra elhagyásával, illetve a logikát a szubjektív szellem megfelelő helyére téve, — ahogyan ez a Fenomenológiával történik — a másléttel, a természetbölcsélettel kezdjük, mert ez legfeljebb a feuerbach-i antropológiai — antidialektikus — materializmusba vezet.

A talpraállításhoz Marx, Engels és Lenin kezdeményezői és útmutatásai alapján most már módszeresen és átfogóan hozzá kell fognunk, vagyis az idealista dialektikát kritikailag felülvizsgálva, a materialista dialektika egyes kategóriáit ki kell dolgozni, minden egyes kérdésnek a végére járni és a részleteket is alaposan szemügyre venni. Ezzel nemcsak a hegeli „racionális magvakra” derül most már tiszta fény, azaz Engels szavaival szólva nemcsak megtaláljuk „a helytelen formában és a mesterkélt összefüggésben a helyeset és zseniálisat”, hanem a marxizmus—leninizmus továbbfejlesztését szolgáló internacionalista kötelességünket is teljesítjük és hozzájárulhatunk a felvetődött, de még nem eléggé feltárt problémák megoldásához.

TUDOMÁNYOS KONFERENCIA A SZOVJETUNIÓBAN

A SZOCIALISTA ÁLLAMISÁG TÁRSADALMI ÖNIGAZGATÁSBA FEJLŐDÉSÉRŐL

HALÁSZ JÓZSEF

Napjainkban a szocialista államfejlődés legjelentősebb kérdése: a szocialista államiség társadalmi öniszgatásba való fokozatos átnövése. Ezt a történelmi jelentőségű folyamatot, amelyet az SZKP XXI. kongresszusa állított előtérbe, a szovjet társadalom és gazdaság gyors ütemű fejlődése időszerű gyakorlati feladattá tette és a mindennapi, közvetlen megvalósítás közelségébe hozta. Az SZKP XXII. kongresszusán elfogadott program megállapítása szerint „a szocialista demokrácia általános kibontakoztatása és tökéletesítése, valamennyi állampolgár tevékeny részvétele az államiszgatásban és a gazdasági és kulturális építés vezetésében, az államapparátus munkájának javítása és a fokozatos népi ellenőrzés az államapparátus tevékenysége fölött — ez a szocialista államiség fejlődésének fő iránya a kommunizmus építésének időszakában”.

Az SZKP XXII. kongresszusa és az új pártprogram előkészítése időszakában különösen nagy gondot fordítottak a fenti kérdések elméleti és gyakorlati vonatkozásának tanulmányozására. Több jelentős konferenciát tartottak, könyvek, tanulmányok jelentek meg e témakörben. A szocialista államiség társadalmi öniszgatásba fejlődése problémáinak sokoldalú, alapos megvitatása a tudomány és gyakorlat munkásainak hozzájárulása volt a kongresszus és a pártprogram nagy jelentőségű megállapításai, határozatai előkészítésének munkájában.

Jelen ismertetésünk keretében „A szocialista államiségétől a kommunista társadalmi öniszgatáshoz” c. nagyobb gyűjteményes munkát dolgozzuk fel, mely az SZKP Moszkvai Pártbizottsága, a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Filozófiai Intézete és az Állam- és Jogtudományi Intézet által 1960 júliusában szervezett tudományos konferencia anyagát tartalmazza. A konferencia jelentőségét mutatja, hogy azon mintegy ezren — tudományos dolgozók, állami és társadalmi szervezetek képviselői — vettek részt. Ismert szovjet filozófusok és jogtudósok előadásaihoz állami és társadalmi szervek központi és

* A szocialista államiségétől a kommunista társadalmi öniszgatáshoz. Szerkesztő bizottság: O. J. Vinogradova; N. F. Ivankovics; B. Sz. Manykovszkij; V. V. Nyikolajev; P. Sz. Romaszkín. A Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Kiadója. Moszkva, 1961. 346 oldal.

helyi vezetői szólaltak fel a konferencián. Ez lehetővé tette, hogy a konferencia a társadalmi öngazgatásba fejlődés elméleti kérdéseit a kommunista építés konkrét gyakorlatával szoros összefüggésben vizsgálja.

„*A szocialista demokratizmus további kibontakozása*” című bevezető előadásában P. N. Fedoszejev akadémikus rámutatott, hogy a szocialista államiság társadalmi öngazgatásba fejlődésének sokoldalú tanulmányozását a szovjet társadalom politikai szervezetének fejlesztése, az államépítés gyakorlata teszi szükségessé. Ezért nagyon fontos rendszerezni az államfejlődés elméleti problémáit, az állami szervek és a társadalmi szervezetek gazdag tapasztalatait. A szocialista államiság fejlődését a társadalom kommunizmusba fejlődésének általános törvényszerűsége határozza meg. Ebben az összefüggésben Fedoszejev akadémikus az átmeneti periódus három momentumát emelte ki, mint a szocialista demokrácia fejlődésének legfontosabb előfeltételeit. Először a szocialista társadalom gazdaságának és kultúrájának gyors és nagyarányú növekedését, mely a kommunizmus gazdasági és szellemi előfeltételeit biztosítja. Lenin útmutatását idézve hangsúlyozta, hogy a műveletlen ember kívül áll a politikán, a munkanélküligen és nincstelenen pedig semmiféle demokrácia nem segít. A reális demokratikus jogok megfelelő műveltség mellett és anyagi biztosítottság alapján valósíthatók meg. Második előfeltételként a termelési viszonyok állandó tökéletesítését jelölte meg, aláhúзва, hogy a gazdaság szocialista rendszere fejlődésének és a kommunista elvek társadalmi életben való erősödésének megfelelően mind jobban kibontakozik a társadalmi öngazgatás rendszere. Harmadik előfeltételként a néptömegek aktivitásának fejlesztésére, a kommunista építésbe való öntudatos részvételük jelentőségére mutatott rá (4. old.).

Az SZKP XXI. kongresszusa a szovjet állam perspektívájával, fejlődésével kapcsolatban azt a nagy jelentőségű elméleti megállapítást tette, hogy a szocialista államiság társadalmi öngazgatásba való átnövésének alapja a szocialista demokrácia erőteljes kiszélesítése és fejlesztése. Fedoszejev akadémikus rámutatott, hogy az utóbbi években az állami szervek több fontos funkcióját átadták társadalmi szervezeteknek, szakszervezeteknek stb. A társadalmi szervek eredményesen ellátják ezeket a korábban állami szervek által ellátott funkciókat. Ugyanakkor hangsúlyozta, hogy nem ez az egyetlen út, a szocialista demokrácia fejlődése kifejezésre jut az államhatalom és államigazgatás szervei sokoldalú demokratizálásában is. Mindenekelőtt a szovjetek — mint a szovjet társadalom alapvető politikai szervei — szerepének növekedésében. Növekszik a társadalmi szervezetek szerepe az állami, államigazgatási szervek tevékenységében. Ez nemcsak azt jelenti, hogy a szakszervezetek és más társadalmi szervek közvetlen hatáskörében van több fontos funkció ellátása, hanem azt is, hogy a kommunizmus kibontakozó építésének időszakában mind jobban növekszik a kommunista párt, és valamennyi társadalmi szervezet szerepe a társadalom ügyeinek igazgatásában. Ez a történelmi fejlődésnek ugyancsak törvényszerűsége.

Ennek a problémának az elemzésére a konferencián még többször visszatértek. *Manykovszkij* professzor előadásában pl. bírálta azokat a hibás nézeteket, amelyek a társadalom politikai szervezetének rendszerét azonosítják az állammal. A szovjet társadalom politikai szervezetének az állammal való azonosítása azt jelentené — mutatott rá —, hogy a társadalmi szervezetek rendszere — a valóság ellenére — a szovjet társadalom politikai szervezetének keretein kívül van. A szovjet társadalom politikai szervezetét a szovjet állam és a társadalmi szervezetek alkotják; e rendszernek a kommunista párt a magva és vezető ereje (91. old.). *V. V. Nyikolajev* professzor szintén leszögezi, hogy a szovjet társadalom politikai szervezetének mechanizmusa a társadalom állami szervezetének, a dolgozók társadalmi tömegszervezeteinek és a kommunista pártnak egymással szervesen kapcsolódó láncszemeiből áll. A szovjet állam ennek a mechanizmusnak összetevő része. A mechanizmus másik alkotó részét jelentik a dolgozók társadalmi tömegszervezetei — szakszervezetek, szövetkezetek, ifjúsági szövetség és a dolgozók különböző kulturális, művészeti, tudományos, műszaki, sport stb. társadalmi szervezetei és egyesületei (15. old.). A társadalmi szervezetek szerepének növekedése az állami kérdések eldöntésében és az állami szervek egyes funkcióinak fokozatos átadása társadalmi szervezeteknek erősíti a szovjet államot, szélesíti társadalmi bázisát. A szocialista államiság kommunista társadalmi öngazgatásba történő átnövésének dialektikája ugyanakkor a társadalmi szervek funkcióinak állandó szélesedésében is kifejezésre jut az ipar, mezőgazdaság, a kultúra fejlesztése, a dolgozók életszínvonalának emelése, a társadalmi rend védelme stb. állami kérdéseinek eldöntésében. Ebből következik, hogy a kommunista társadalmi öngazgatásba való átmenet időszakában a társadalmi szervezetek szerepének növekedését nem lehet azonosítani csak az egyes állami szervek funkcióinak átadásával. Egyes állami szervek funkcióinak átadása társadalmi szerveknek — bár nagyon jelentős —, de mégis csak része a társadalmi szervezetek funkciói kiszélesítésének az állami kérdések eldöntésében, a kommunista építésben (92. old.). A társadalmi szervezetek szerepének növelése állami kérdések eldöntésében abban jut kifejezésre, hogy először: a társadalmi szervezetek mind szélesebben részt vesznek a szovjet állam gazdasági-szervező és kulturális-nevelő funkciójának megvalósításában; másodsor: a társadalmi szervezeteknek adnak át több, állami szervezetek által ellátott funkciót; harmadszor: a társadalmi szervezetek az állami szervekkel együtt valósítják meg a társadalmi rend és az állampolgári jogok védelmének funkcióját. (33—34. old.).

Fedoszejev akadémikus előadásában foglalkozott a demokrácia kereteinek és tartalmának a történelmi fejlődéssel összefüggő vonatkozásaival. Hangsúlyozta, hogy a burzsoá demokráciának fejlődési perspektívája kimerült, elérte korlátait és jelenleg válságban van. Ezzel ellentétben a szocialista demokrácia fejlődésének korlátlan lehetőségei vannak. A szocialista demokrácia mint a lakosság többsége politikai uralmának formája, mint a kizsákmányoló

kisebbség elnyomásának formája, mint az új, szocialista viszonyok megerősítésének formája keletkezett. A szocialista demokrácia létezésének egész ideje alatt fejlődött, állandóan szélesedett a lakosság azon többsége, amelyet szolgált. És ellenkezőleg: állandóan szűkült annak a kisebbségnek a köre, amely ellen keletkezésétől fogva a szocialista demokrácia irányult. A szocializmus a demokrácia teljes kibontakoztatását jelenti, de amikor a demokrácia teljes lesz, amikor nem lesznek még időleges korlátozások sem, — az emberek valamilyen csoportjai vonatkozásában, akkor a demokrácia mint államforma elhal. *Fedoszejev* akadémikus rámutatott, hogy a demokrácia elhalását nem szabad leegyszerűsítve értelmezni. Hiba lenne arra következtetni, hogy elhal valamennyi képviseleti szerv, végrehajtó szerv és valamilyen anarchikus állapot következik be. Ugyanakkor kétségtelen, hogy mind a képviseleti, mind a végrehajtó szervek rendkívül nagy változáson mennek át. *Fedoszejev* akadémikus e változások valószínű irányát a következőkben összegezte: a képviseleti és végrehajtó funkciók mind jobban egyesülnek; megszűnik az igazgatás hivatásos apparátusa, amennyiben rendkívül megnő a lakosság kulturális színvonala és csökken a munkaidő, így minden ember valóban bevonható a társadalmi ügyek igazgatásába; nincs szükség a hivatásos tisztviselők külön csoportjára a társadalmi ügyek igazgatásában. Valószínűleg megerősödik a tisztségviselők felválthatósága az igazgatásban, a társadalmi igazgatás funkcióinak soronkövetkező ellátása a kommunista társadalom életének mind inkább általános szabályává válik (8. old.).

A szocialista demokrácia fejlődésének irányait vizsgálva *Fedoszejev* akadémikus különösen fontos feladatként jelölte meg a szocialista állam fejlődése minden új jelenségének részletes tanulmányozását és a társadalmi öngazgatás növekvő új hajtásai fejlődésének elősegítését.

A kommunista társadalom magas fokozott szervezett társadalom — hangsúlyozta *V. V. Nyikolajev* professzor „*A szovjet szocialista államiség kommunista társadalmi öngazgatásba fejlődésének útjairól*” c. előadásában. Magas fokú szervezettség nélkül lehetetlen lenne ellátni a rendkívül megnövekedett termelés irányítását, az emberek anyagi és kulturális szükségletei kielégítését, a gazdasági és szellemi élet erőteljes fejlesztését. E magas fokozott szervezett társadalom ügyeinek igazgatása meghatározott társadalmi mechanizmus segítségével történik: a társadalmi öngazgatás állam nélküli rendszerével. Ebbe a rendszerbe tartozó szervek már nem politikai jellegűek, nem rendelkeznek hatalmi jogosítványokkal, ugyanakkor nagy erkölcsi tekintéllyükkel biztosítják a társadalmi és gazdasági élet összhangját és tudományosan megalapozott, tervszerű fejlesztését (14. old.). Az állam nélküli társadalmi öngazgatás a társadalom politikai szervezetének fejlődésével formálódik, alakul ki. Éppen ezért helytelen egyedül csak annak a problémának a vizsgálata, hogy az állam jelenlegi funkcióival összevetve milyen funkciók maradnak meg a kommunizmus feltételei között is. Ezzel szerves összefüggésben azt is tanulmányozni kell,

hogy konkrétan hogyan megy végbe a társadalmi öngazgatásba való átnövés és miből alakulnak ki a társadalmi öngazgatás azon szervei, amelyek majd a kommunista társadalom magas fokú szervezettséget kívánó funkcióit ellátják. Ezzel összefüggésben elsősorban a jelenlegi mechanizmuson belül kell meghatározni azokat a szerveket, amelyek a kommunista társadalom jövőbeni szerveinek alapjai lehetnek; ugyanakkor elő kell segíteni ezek jelenlegi feltételek közötti maximális fejlődését, hogy képesek legyenek a dolgozóknak a közügyek intézésébe való mind hatékonyabb bevonására, a társadalom tagjai tevékenységében és magatartásában mind magasabb követelmények érvényesítésére (17. old.).

Az államszervezet további demokratizálásának problémáit elemezve *Nyikolajev* professzor az államszervezet differenciált vizsgálatának szükségességére mutatott rá. Hangsúlyozta, hogy az állami szervek különböznek egymástól az állami rendszerben betöltött szerepüket, feladataikat és megalakításuk rendjét illetően. Mindezt alapul véve, három csoportot különböztetett meg: államhatalmi szerveket (Legfelsőbb Szovjettől a községi szovjetekig); az államigazgatási szerveket (minisztertanáctól a szovjetek végrehajtó bizottságáig); a központi és helyi ágazati-igazgatási szerveket, bíróságot és ügyészséget); s a fenti szervek végrehajtó apparátusát.

Különösen fontos szerepük van a társadalmi öngazgatás rendszerének kialakulásában a szovjeteknek, mert mint választott népi képviselői szervek választóik közvetlen ellenőrzése mellett s az ő akaratukat érvényesítve ma is igazgatják a társadalom gazdasági, kulturális, szociális ügyeit, ugyanakkor a lakosság a legkülönbözőbb formákban ma is bekapcsolódik tevékenységükbe. A szovjetek a szocializmus feltételei között a népi önkormányzat állami jellegű szervei, a társadalom politikai szervezetének további fejlődésével pedig a társadalmi öngazgatás kommunista szerveivé válnak (26. old.). Az átmeneti szakasz jellemző vonása a szovjet társadalom államszervezetének további demokratizálása. Ennek a szakasznak megkülönböztető alapvonása a lakosság sokoldalú és széles bevonása az ország ügyeinek intézésébe, a gazdasági és kulturális építés vezetésébe. Ezért különös figyelmet fordítanak a szovjetek munkájának javítására, tömegkapcsolataik erősítésére, a küldöttek és választóik kapcsolataira vonatkozó alkotmányos rendelkezések következetes megtartására; a végrehajtó szervek felelősségének és a képviselői szervek előtti beszámolási kötelezettségének érvényesítésére. Az új feltételek között — mutatott rá előadásában *Nyikolajev* professzor, — megnövekszik a szovjet küldöttek szerepe. Erősíteni kell kapcsolataikat választóikkal, ugyanakkor nagyobb aktivitással kell dolgozniuk. Szélesesen el kell terjednie annak a gyakorlatnak, hogy a küldöttek mind a szovjetek ülései előtt, mind pedig az ülések után rendszeresen találkozzanak választóikkal, ismerjék és intézzék panaszait és bejelentéseiket, beszámoljanak a szovjet, a v. b. és a saját munkájukról. A szovjetek fejlesztéséhez tovább kell szélesíteni a szovjetek ülései elé kerülő problémák körét,

rendszeresen meg kell ott vitatni a v. b., a gazdasági irányító apparátus vezetőinek beszámolóit, a választók megbízásainak teljesítését. A szovjetek ülésein biztosítani kell a megfelelő kritikai és önkritikai szellem kialakulását, hogy a dolgozók küldöttei sietség nélkül és sokoldalúan megvitathassák a felmerülő feladatokat, kérdéseket tudjanak feltenni a végrehajtó szervnek, a különböző intézmények és vállalatok vezetőinek. A szovjetek küldöttei, a v. b. és az osztályok vezetői rendszeresen számoljanak be a dolgozóknak a szovjetek munkájáról. A választók bizalmát elvesztő küldöttekkel szemben alkalmazni kell a visszahívás jogát stb.

Már a jelenlegi feltételek között kialakult a szovjetek fejlődésében az a tendencia — hangsúlyozta *Nyikolajev* professzor —, hogy a v. b. apparátusának néhány funkcióját átadták a szovjeteknek és állandó bizottságaiknak. Több helyen felmerült, hogy a helyi szovjetek végrehajtó bizottságai olyan osztályainak — mint a társadalombiztosítás, egészségügy, népművelés stb. — funkcióit a városi és járási szovjetek állandó bizottságainak adják át.

Az államigazgatási szervek között külön rámutatott az államhatalmi szervek végrehajtó testületeinek növekvő szerepére. A kommunizmus kibontakozó építésének feltételei között még jobban megnövekszik a kormány, mint a gazdasági és kulturális építés irányító vezérkarának szerepe, ugyancsak megnövekszik a szovjetek végrehajtó bizottságainak a jelentősége is, amelyeknek mindinkább törekedniük kell a fizetett apparátus csökkentésére és tevékenységükben az aktívákra, a lakosságra való támaszkodásra. Valószínű, hogy pl. a végrehajtó bizottságok osztályainak funkcióit fokozatosan a szovjetek és állandó bizottságaik látják el (27. old.).

Az államigazgatási szervek fejlődésének perspektíváját elemezve, ezen belül két csoportot különböztetett meg, amelyeknek sajátos helyzetükből és feladataikból következően a társadalmi öngazgatásba való átnövésük is eltérő lesz. Az első csoportba tartoznak az államigazgatás azon szervei, amelyek tevékenysége a kényszerítő eszközök alkalmazásával kapcsolatos: honvédelmi, állambiztonsági szervek, a közrend biztosításával foglalkozó szervek; ide sorolta a bírósági és ügyészségi szerveket is. Az államigazgatási szervek második csoportjába a gazdasági, kulturális, nevelőmunkával, a tudomány, művészetek stb. fejlesztésével foglalkozó államigazgatási szervek tartoznak.

A jelenlegi feltételek között, amikor az imperialista tábor háborús veszéllyel fenyeget, a szovjet állam egyik legfontosabb feladata a fegyveres erők és a szovjetország biztonságát védő szervek megerősítése. A kommunizmus kibontakozó építésének feltételei között jelentős változások mennek végbe az állambiztonsági szervek, a rendőrség, bíróság és ügyészség munkájának tartalmában és gyakorlatában. Ezzel összefüggésben fontos feladat — emelte ki előadásában *Nyikolajev* professzor —, az állambiztonsági szervek munkájának fejlesztése, a néppel, a társadalmi szervezetekkel való kapcsolataik szélesítése és erősítése. Fontos, elvi jelentőségű folyamat a társadalom bevonása a bűnözés elleni harcba,

a bűncselekmények megelőzésébe. A társadalom részvétele a szovjet törvényesség védelmében elősegíti a bűnözés felszámolását és a bűnözést, a törvények és a szocialista együttélési szabályok megsértését elutasító körülmények kialakítását. Az élet azt mutatja, hogy bizonyos kategóriába tartozó ügyeknek azokban a kollektívákban történő megvitatása, ahol a jogsértő dolgozik, nagyobb hatékonyságú, mint a büntetés alkalmazása. A kommunizmus teljes győzelmével, valamint a Szovjetunió és a szocialista tábor országai elleni agresszív támadás veszélyének felszámolásával megszűnik a kényszer alkalmazásának szükségessége, ezzel a kényszer eszközei és az ezeket alkalmazó szervek is: hadsereg, felderítés, rendőrség, ügyészség, bíróság, börtönök stb. Kényszerítő eszközöket alkalmazó szervek és a kényszer speciális eszközei a kommunizmusban megszűnnek. *Nyikolajev* professzor ugyanakkor aláhúzza, hogy ez nem azt jelenti, mindezek a szervek valamilyen egyidőben kiadott rendelkezéssel, máról-holnapra megszűnnek. Meghatározott, hosszabb vagy rövidebb történeti szakasz szükséges ahhoz, hogy az emberek megtanulják a szocialista együttélési szabályok megtartását; kiirtsák a bűnözést; a jogi normák teljesen átadják helyüket az erkölcsi normáknak.

Kétségtelenül más lesz a sorsa a népgazdaság különböző területei, a kultúra, tudomány, művészet stb. fejlődését, vezetését ellátó államigazgatási szerveknek. A kommunista építés nagy feladatai az állam gazdasági-szervező és kulturális-nevelő tevékenysége nagyarányú fejlődését feltételezik. Érthető, hogy ezzel kapcsolatban a tervező szervek (központi és helyi, vállalati, mezőgazdasági, kulturális, tudományos stb.) a kommunista építés feltételei között továbbfejlődnek. Az ellenőrzés és a nyilvántartás szerepének fontossága a gazdasági és kulturális építésben feltételezi a nyilvántartás és ellenőrzés szervei növekvő jelentőségét, a központi és helyi statisztikai szervek, valamint a bankrendszer fejlődését. Különösen nagy fontossága van a népgazdasági tanácsoknak, amelyek az ipar és az építőipar igazgatását megvalósítják. A szakszervezetek szerepe növekedésének lenini elemzésére támaszkodva, *Nyikolajev* professzor rámutatott, hogy idővel a szakszervezetek válnak a gazdasági apparátusok bázisává (30. old.). A társadalmi termelés bonyolultsága és fejlesztésének tervezése, nyersanyag biztosítása stb., a vállalatok kooperációja és specializációja, a termékek elosztása, valamint a tudomány, a kultúra, a technika fejlesztésének sokoldalú feladatai a kommunizmus feltételei között is feltételezik a kapcsolatos kérdések színvonalas eldöntését. Ebből következően — húzza alá *Nyikolajev* professzor — valószínű, hogy a kommunizmus építésében való előrehaladással az államigazgatás e feladatokkal foglalkozó szervei fokozatosan elvesztik politikai jellegüket és a kommunista társadalmi öngazgatás szerveivé alakulnak át.

Több előadás foglalkozott a társadalmi szervezetek szerepének növekedésével a jelenlegi feltételek között. Összefoglalóan és a probléma elméleti összefüggéseit vetette fel *B. Sz. Manykovszkij* professzor „*A társadalmi szerve-*

zetek szerepe növekedéséről a kommunizmus építésében” c. előadása. A társadalmi öngazgatás rendszerének kialakulásában a szovjet állam mellett nagy szerepe van a társadalmi szervezetek rendszerének. Világosan kifejezi ezt az állami szervek egyes feladatainak társadalmi szervek útján történő ellátása. Mint már arra korábban kitértünk, *Manykovszkij* professzor bírálta azt az álláspontot, mely szerint az állam egyedül alkotja a társadalom politikai szervezetét és a társadalmi szervezetek nem tartoznak ebbe a kategóriába (91. old.).

A társadalom szerepének a kommunista építés minden területén való növekedése szükségessé teszi a társadalmi szervezetek szerepének és a társadalmi szervezetek rendszerének tanulmányozását. Hogy e problémakör elemzése milyen fontos, mutatja az is — hangsúlyozta *Manykovszkij* professzor —, hogy például egészen az utóbbi évekig a tudományos konferenciák nem foglalkoztak a kolhozokkal, mint az egyik alapvető társadalmi szervezettel. A kolhozokat általában csak mint gazdasági szervezeteket vizsgálták, nem fordítottak kellő figyelmet rájuk, mint önálló társadalmi szervezetekre.

Figyelemre méltó *Manykovszkij* professzor előadásának az a része, amelyben differenciáltan, a kommunista építésben betöltött reális szerepükből kiindulva, felvázolja a legjelentősebb társadalmi szervezetek szerepét, részletesen jellemezve tevékenységüket a szovjet társadalom politikai rendszerében (92—123. old.). *Manykovszkij* professzor hangsúlyozta, hogy a polgári filozófiai szociológiai és jogi irodalom igyekszik hamisan és eltorzítva magyarázni a társadalmi szervezetek szerepe növekedésének folyamatát. Szerintük a szocialista állam erősödése és a társadalmi szervezetek szerepének növekedése egymásnak ellentmondó folyamatok. Bírálva ezeket a helytelen nézeteket, rámutatott, hogy itt nincs ellentmondás, e fejlődés során az állam társadalmi bázisa szélesedik ki. A szovjet társadalom politikai szervezete — amelynek szerves része a társadalmi szervezetek rendszere is — a kommunista építés hatalmas emelője a Szovjetunióban (129. old.).

Rendkívül nagy és bonyolult feladatot jelent a kommunista társadalom anyagi és szellemi előfeltételeinek megteremtése — hangsúlyozta *V. I. Sztjepakov*, az SZKP moszkvai városi pártbizottságának titkára „*Az SZKP vezető szerepének növekedése és a szocialista demokrácia további fejlődése a kommunizmus kibontakozó építésének időszakában*” c. előadásában. A történelemben nem ismert még egy olyan politikai szervezet, amely az SZKP-hoz hasonló erejű és jelentőségű hatással lett volna a társadalom fejlődésére. A párt vezető szerepének további növekedése a kommunizmus kibontakozó építésének időszakában objektív szükségszerűség, amely a szocializmus fejlődésének törvényszerűségeivel, a párt természetével és a tömegekhez való viszonya jellegével, a társadalom politikai rendszerében betöltött vezető szerepével függ elválaszthatatlanul össze (48. old.). A burzsoá és revizionista ideológusok tagadják a párt vezető szerepe növekedésének objektív szükségszerűségét a szocializmus és a kommunizmus feltételei között. Azt állítják, hogy a demok-

rácia fejlesztése és a párt vezető szerepének érvényesülése összeférhetetlen. Bírálva ezt a helytelen és a történelmi tényekkel ellenkező „elméletet”, *V. I. Sztjepakov* rámutatott, hogy a kommunista társadalom felépítésének hatalmas és sokoldalú feladatai milliók alkotó munkájának szervezését és összpontosítását, az államapparátus és a társadalmi szervezetek tevékenységének összehangolását követelik meg minden területen.

Mind az SZKP, mind a népi demokratikus országok tapasztalatai azt bizonyítják, hogy magából a társadalmi rend jellegéből következő objektív kedvező előfeltételek még nem elegendők, sőt kihasználatlanok maradhatnak, ha a párt mint szubjektív tényező nem szervezi a tömegeket, nem vezeti tevékenységüket a lehetőség valóságra váltásáért (50. old.). A megnövekedett feladatok ugyanakkor feltételezik a pártszervezetek szervező munkája formáinak és módszereinek állandó fejlesztését.

A társadalmi öngazgatás rendszere kialakításának fontos előfeltétele a dolgozók öntudatának tudatos fejlesztése. *N. F. Ivankovics*, a moszkvai városi pártbizottság osztályvezetője, a pártszervezetek nevelő munkájának és a szocialista demokratizmus fejlődésének összefüggéseit elemezte felszólalásában. A dolgozók részvételének szélesedése a társadalmi és állami feladatok megvalósításában öntudatuk magas fokát feltételezi. Másik oldalról: a párt nagyarányú nevelőmunkája meggyorsítja a szocialista demokratizmus fejlődését, lehetővé teszi a dolgozók mind szélesebb tömegeinek bevonását a közügyek intézésébe. Ezek a folyamatok szoros kölcsönhatásban érvényesülnek (240. old.). Részletesen elemezte azt a sokoldalú nevelő- és felvilágosító munkát, amelyet a párt és társadalmi szervezetek végeznek a dolgozók ideológiai nevelésében.

„*A szovjet demokrácia fejlődése és a dolgozók részvételének új formái a szovjetek munkájában*” c. előadásában *N. I. Bobrovnyikov*, a moszkvai városi tanács v. b. elnöke a szovjetek tömegkapcsolatai fejlődésével foglalkozott. Abból kiindulva, hogy a társadalom egész politikai szervezete előtt álló feladatok jellegéből is látható a szovjetek növekvő szerepe, elemezte a dolgozók részvételének különböző formáit a szovjet szervek tevékenységében. Rámutatott, hogy a városi szovjet tömegkapcsolatai erősítésében az utóbbi időben különösen megnövekedett az állandó bizottságok szerepe. Az állandó bizottságok gyakran tartanak üléseket üzemekben és intézményekben, ahol a problémák megvitatásába a dolgozók és alkalmazottak, a társadalmi szervezetek képviselői is bekapcsolódnak. Növekedett az állandó bizottságok tevékenységének jelentősége a párt és kormány, a városi szovjet és végrehajtó bizottsága határozata megvalósításának ellenőrzésében. Gyakrabban összehívják az állandó bizottságok elnökeit tapasztalatcserére, több kérdést terjesztenek az állandó bizottságok a v. b. ülése elé, a v. b. sűrűbben informálja az állandó bizottságokat a soronkövetkező feladatokról stb. Mint a szovjetek tömegkapcsolatai erősítésének utóbbi években elterjedt formáját említette a városi és kerületi szovjetek végrehajtó bizottságai és vezető munka-

társaik, s az üzemek, intézmények dolgozóinak találkozóit, illetve közvetlen a lakosság előtt tartott beszámolókat.

A. J. *Goncsarov*, Moszkva leningrádi kerületi szovjetjének v. b. elnöke, a kerületi szovjet és szervei tapasztalatai alapján, felszólalásában ismertette a dolgozók részvételének különböző formáit a kerületi szovjet szervek munkájában. A lakosság részvételének három fő irányát különböztette meg: részvételt a kerületi gazdasági és kulturális tevékenységben; a közrend védelmében; a v. b., valamint osztályai és igazgatóságai mindennapi munkájában. Ez utóbbi területet elemezve rámutatott, hogy a v. b. osztályai mellett kialakítják a társadalmi instruktorok intézményét, ezzel egyidejűleg csökkentik az egyes osztályokon dolgozók létszámát, az osztály szervező szerepe ennek következtében azonban nem gyengül. A dolgozók igazgatási tevékenységben való részvételének fontos formáját jelentik az ágazati szervek mellett kialakított társadalmi tanácsok. Ez utóbbiak kollektív munkával látják el egyes osztályok és igazgatóságok legfontosabb feladatait. Példaként említette — többek között — a kulturális osztály átszervezését. Ez az osztály két állami státusban levő személyből — az osztályvezetőből és a könyvtári felügyelőből — áll, ugyanakkor az osztály társadalmi tanácsához 29 személy tartozik, akik különböző szekciókban dolgoznak (könyvtár, klub, mozi, zeneiskolai ügyek stb.). Az osztályvezető a legfontosabb intézkedéseket a társadalmi tanáccsal együtt dönti el. Idővel így a kulturális osztály megszüntethető lesz, funkcióit teljes egészében a társadalmi tanács látja majd el. Véleménye szerint valószínű hasonló sorsa lesz a v. b. néhány más osztályának is (299. old.).

Fontos szerepet töltenek be a társadalmi öngazgatás rendszerének fokozatos kialakításában a *szakszervezetek*. A tudományos konferencián *V. I. Kresztyjaninov*, a szakszervezetek moszkvai városi bizottságának elnöke részletesen elemezte, hogy a közel három és félmillió munkást és alkalmazottat átfogó moszkvai szervezetek hogyan, milyen formában látják el megnövekedett feladataikat a dolgozók kommunista munkára való nevelésében, a termelési tervek kidolgozásában és megvalósításának segítésében, az újító és feltaláló mozgalom szélesítésében, a hasznos javaslatok elfogadását gátló bürokrácia elleni harcban, a lakásépítkezésekben és elosztásban, az állami, kulturális intézmények, kereskedelmi és közétkeztetési vállalatok, társadalombiztosítási szervek stb. tevékenységének megjavításában. Hangsúlyozta, hogy a szakszervezeti szervek tapasztalatai alapján szükséges e szervek jogainak pontosabb szabályozása.

Javaslatként vetette fel a gyári, üzemi, helyi szakszervezeti bizottságokról szóló szabályzat olyan irányú módosítását, hogy a jövőben a felsőbb gazdasági irányító szervek termelési tervjavaslatait az üzem vezetősége megvitatásra terjessze a megfelelő szakszervezeti szervek elé és csak azután erősítsék meg a termelési tervet (154. old.). A társadalmi bíróságokról szóló szabályzattervezet a szakszervezeti bizottságokra bízta e szervek vezetését, valamint

jogot ad arra is, hogy egyes ügyeket átadjanak a bíróságnak. Célszerűnek tartja ezt a jogkört kiterjeszteni, miszerint szükséges legyen a szakszervezeti bizottsággal egyeztetni azokat az ügyeket is, amelyeket a vállalat vezetője ad át a bíróságoknak. Véleménye szerint a különböző kulturális intézmények, klubok, műkedvelő csoportok, könyvtárak vezetését a jelenlegi több irányító szerv helyett helyes lenne összpontosítani és a szakszervezeteknek átadni.

Szerves része a szocialista demokrácia fejlesztésének a kolhozdemokrácia további tökéletesítése. *I. V. Pavlov* professzor „*A kolhozdemokrácia fejlődése a kommunizmus kibontakozó építésének időszakában*” c. előadásában rámutatott, hogy az állami szervek funkcióinak fokozatos átadása társadalmi szervezeteknek a kolhozok demokratikus vezetése fejlesztésének is törvényszerűsége. A kolhozdemokrácia fejlődése abban fejeződik ki, hogy sok kérdést, amelyet korábban megfelelő állami szervek döntöttek el, fokozatosan a kolhoztagok, illetőleg a kolhoz vezető szervei elé kerül megvizsgálásra, majd eldöntésre (157. old.). Ez a fejlődési folyamat már korábban megindult, de annak erőteljesebb érvényesítésére az SZKP 1953. szeptemberi plénuma után került sor. Ezt a fejlődést fejezik ki a párt és a kormány kolhozokkal kapcsolatos nagy jelentőségű intézkedései is, így például a kolhozok jogainak bővítése a mezőgazdasági termelés tervezésében; a kolhozok hatáskörébe adták át a belső viszonyokkal kapcsolatos több kérdés szabályozását; a gépállomások átszervezésével és különféle mezőgazdasági nagygépek kolhozoknak történő eladásával kiszélesedett a kolhozok tulajdona és ennek megfelelően a kolhozok vezető szervei irányító jogköre stb. A kolhoztulajdon fokozatos átnövése össznépi tulajdonba nem zárja ki a kolhoztulajdon további megerősödését; ellenkezőleg, szorosan összefügg azzal. *Pavlov* professzor elemzésében rámutatott, hogy a kolhoztulajdon fejlődése és fokozatos megváltoztatása a kolhozdemokrácia fejlődésére is meghatározóan kihat (162. old.).

A kolhozdemokrácia fejlődésének irányát a jelenlegi tapasztalatok alapján lényegében úgy lehet meghatározni — mutat rá *J. V. Pavlov* —, hogy a közvetlen demokrácia formáinak további fejlődésével egyidejűleg mindinkább kibontakozik a képviseleti demokrácia. A kolhozok gazdasági és társadalmi tevékenységének irányításában növekszik a kolhoz képviseleti és végrehajtó-rendelkező szerveinek hatásköre, s a kolhozdemokrácia fejlődése mindinkább kinő az egyes kolhozok kereteiből. A kolhozközi szervezetek utóbbi időben egyre szélesedő kibontakozása és ezek irányítására járási, területi, köztársasági kolhozközi szervek alakítása is ebbe az irányba mutat. A kolhozdemokrácia ilyen és más új elemeinek jelentősége a következő időszakban még tovább növekszik — hangsúlyozza *Pavlov* professzor —, különösen ha pozitívan kerül eldöntésre a kolhozok szövetségeinek megszervezése (167. old.).

Fontos államelméleti és alkotmánymódosítási problémákat vizsgált *P. Sz. Romaskin* akadémiai levelezőtag „*Új szakasz a szovjet állam fejlődésében és az alkotmányi törvényhozás kérdései*” c. előadásában. Először a kommuniz-

musba való fejlődés néhány jellemző sajátosságát elemezte, majd ebből következően a szovjet alkotmány módosításának és kiegészítésének szükségességét vetette fel. Részletesen foglalkozott azon változtatások szükségességével, amelyek a Szovjetunió belső életének lényeges változásaival, a szocialista tábor megalakulása következtében a szovjet állam nemzetközi helyzetével és a kommunista társadalom építésének időszakába lépéssel függnek össze. Abból kiindulva, hogy a szocializmusból a kommunizmusba való átmenetnek több olyan lényeges sajátossága van, amelyek a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenettől jelentősen megkülönböztetik, — aláhúzta, hogy a kommunizmusba való átmenet időszakában ugyanazon társadalmi-gazdasági formáció két fázisának következetes fejlesztéséről van szó. Annak a társadalomnak átalakításáról, amely már kialakította saját gazdasági alapját az osztatlanul uralkodó szocialista gazdaság és a termelési eszközök szocialista tulajdona formájában és kialakult szilárd társadalmi bázisa. A fejlődés az osztályharcral összefüggő ugrások helyett az ellenséges osztályok gazdasági alapjainak és a kizsákmányolásnak felszámolása következtében szocialista gazdasági alapokon, antagonisztikus osztályellentétek nélkül megy végbe. A kommunizmus elemei mint a szocialista társadalom fejlődése belső törvényszerűségeinek eredményei alakulnak ki és fejlődnek.

Ezzel összefüggésben vizsgálta *P. Sz. Romaskin* professzor az állam elhalásának problémáját is. Aláhúzta, hogy az „elhalás” fogalmának kettős értelme van: elhalás mint fokozatos folyamat és elhalás mint e folyamat végső eredménye. Az állam elhalásának *folyamata* a társadalom szocialista átalakításával kezdődik meg. Mint *végső eredmény* csak a teljes kommunizmus feltételei között lesz elérhető, amikor nem lesz imperialista tábor és megszűnik az imperialista országok agresszív támadásának veszélye. Hangsúlyozta, hogy Lenin pontosan elkülönítette e fogalom két jelentését. Azt mondta, hogy az állam elhalásának folyamata magából a munkásosztály államának lényegéből elkerülhetetlenül következik, ugyanakkor az állam teljes elhalásához teljes kommunizmus szükséges. A revizionisták éppen ezt az összefüggést hagyják figyelmen kívül — mutatott rá *P. Sz. Romaskin* professzor. Kiszakítják összefüggésükből Lenin szavait az állam elhalásának folyamatáról s úgy magyarázzák, hogy az állam teljes elhalása szükségszerű már a kapitalizmusnak a szocializmusba való átmeneti időszakában. Az elhalás lényegét durván elferdítik; nem arról van szó náluk, hogy az állam fokozatosan elveszti osztályjellegét, politikai jellegét és a népi öngazgatás szervezetévé alakul át, hanem arról, hogy az állam lemond legfontosabb — mindenekelőtt gazdasági — funkcióiról. A jelenlegi feltételek között szó sem lehet az állam gyengüléséről. Amíg nem jön létre megegyezés a leszerelésről, szükség van erős hadseregre, jól működő felderítésre stb. (179. old.).

Jelentősek *P. Sz. Romaskin* professzor előadásában a szovjet alkotmány módosítására és kiegészítésére vonatkozó javaslatok. Ezek között első helyen

említette meg, hogy az alkotmányban célszerű lenne rögzíteni a szocializmus teljes és végleges győzelmének tényét, amely kifejezi mindazokat a nagy jelentőségű politikai és gazdasági vonatkozásokat, amelyek a Szovjetunióban és a szovjet állam nemzetközi helyzetében végbementek. A szocialista világrendszer kialakulásával a szovjet államnak új funkciója alakult ki — a testvéri együttműködés és kölcsönös segítség funkciója. Ebből következően a Szovjetunió alkotmányának ki kellene nyilatkoztatnia a szocialista tábor országai testvéri együttműködésének, kölcsönös segítségének elvét. *P. Sz. Romaskin* professzor véleménye szerint célszerű megszövegezni az alkotmányban a béke védelmének eszméjét. Felmerül, hogy az alkotmányban szólni kellene a különböző társadalmi rendszerű országok békés együttműködésének elvéről, ami a Szovjetunió külpolitikájának alapja. Az új alkotmány jellegével kapcsolatban felmerül az a kérdés, hogy csupán a már elért vívmányok megállapítására és jogi rögzítésére szorítkozzon-e, vagy kiterjedjen azokra az útmutatásokra is, amelyek a kommunizmust építő szovjet állam fejlődésének irányát és feladatait jelzik. *Romaskin* professzor szerint az alkotmányban nemcsak az új jelenségek rögzítése szükséges, hanem olyan általános szabályt is kellene alkotni, amely a fejlődés irányára és távlataira vonatkozik, s ezáltal szervező, mozgósító szerepet töltene be a szovjet állam további fejlődésében. Az alkotmány politikai alapjáról szóló cikkekben kifejezésre kellene jutnia, hogy a társadalmi szervezetek fokozatosan mind több állami szerv funkcióját látják el. A szovjeteket ne csak mint az államhatalom szerveit, hanem mint a dolgozók önkormányzatának szerveit is rögzítse az alkotmány megfelelő új cikkelye. A szovjetek a fejlődés jelenlegi feltételei között az *egész nép* akaratát kifejező és képviselő szervek, ezért „a népi küldöttek szovjetjei” elnevezést javasolja a jelenlegi „dolgozók küldötteinek szovjetjei” helyett stb. A jelenlegi alkotmány csak egy helyen, az állampolgári jogok és köteleességek c. fejezetben szól a párt vezető szerepéről. A párt valamennyi állami és társadalmi szerv vezető magja s ezért a párt vezető szerepe nemcsak a szovjet állampolgárok jogi helyzetével, hanem mindenekelőtt a szovjet állam szocialista lényegének jellemzésével függ össze. A társadalmi szervezetek szerepének növekedése az állami szervek funkciói ellátásában, a meggyőzés és a kommunista erkölcs jelentőségének erősödése az állampolgárok tevékenységében feltételezik a párt szerepének növekedését a szovjet nép és állam életében. Ezért az alkotmánynak mind a bevezető, általános részében, mind a társadalmi berendezésről, valamint az állampolgári jogokról szóló részében szabatosan kell rögzíteni a párt szerepét. A továbbiakban arra mutatott rá *Romaskin* professzor, hogy az alkotmányban rögzíteni kellene a szocialista tulajdon két formájának egymáshoz való fokozatos közeledését és távlatban egységes össznépi tulajdonban való egybeolvadását. A jelenlegi alkotmány a szövetkezeti tulajdont mint egyes kolhozok és szövetkezeti szervezetek tulajdonát határozza meg. Jelenleg azonban az egyes kolhozok tulajdona mellett szélesesen fejlődik a kolhozközi tulajdon és a vegyes

állami-kolhoztulajdon is, és e folyamatnak is kifejezésre kellene jutnia az alkotmányban. Az SZKP XXI. kongresszusa célul tűzte ki a lakosságot terhelő összes adók távlati megszüntetését. Ennek rögzítése az alkotmány szövegében nagy politikai és gyakorlati jelentősége mellett, elméletileg is rendkívül fontos, mert még inkább aláhúzza a szocialista állam és valamennyi kizsákmányoló államtípus közötti alapvető, elvi különbséget stb. Az alkotmányt módosítani kellene olyan rendelkezésekkel, amelyek a Szovjetunió, a szövetségi és autonóm köztársaságok központi és helyi államhatalmi és államigazgatási szervei, a bíróságok és ügyészségek utóbbi évek során szerzett tapasztalataiból folynak. Befejezésül arra mutatott rá, hogy az alkotmány alapjainak elméleti kidolgozása a jogtudósok, filozófusok, közgazdászok, és a gyakorlati dolgozók közös erőfeszítéseit igényli.

Több előadás foglalkozott a szocialista törvényesség érvényesítésének és a közrend védelmének kérdéseivel. *A. F. Gorkin*, a Szovjetunió Legfelső Bíróságának elnöke a bíróságok és a dolgozók kapcsolata erősítésének feladatait, *P. J. Kudrjavcev*, a Szovjetunió legfőbb ügyészenek helyettese pedig az ügyészségi szervek és a dolgozók kapcsolata fejlesztésének különböző formáit elemezte. Az utóbbi években jelentősen csökkent a büntettek száma a dolgozóknak a bűnözés elleni harcban történő fokozott bekapcsolódása eredményeként. 1959-ben a büntettekért kiszabott és hatálybalépett büntetések száma az előző évvel összehasonlítva 19,4%-ra csökkent. 1960. I. negyedében az elítéltek 22,9%-ával szemben feltételes büntetést alkalmaztak, a feltételesen elítéltek felét társadalmi szervezetekre és a dolgozók kollektíváira bízták átnevelésre (197—198. old.). A bűnözés csökkenése részben a megelőző munkának, a dolgozók széles rétegei bűnözés elleni harcban való részvételének eredménye; részben pedig abból következik, hogy több, korábban bíróság által tárgyalt jogsértést, azokat kisebb társadalmi veszélyessége miatt jelenleg társadalmi ráhatás érvényesítése keretében vizsgálják. Ugyanakkor hangsúlyozták, hogy durva hibát követnek el az olyan bíróságok, amelyek enyhe büntetést hoznak, vagy feltételesen felfüggesztik a társadalomra veszélyes büntetett elkövetők, a társadalmi rend normáinak durva megsértői, a veszélyes visszaeső bűnösök megbüntetését. Ezekkel a társadalomra veszélyes bűncselekményekkel szembeni harcot minden eszközzel erősíteni kell.

A dolgozók különböző rétegeinek bevonása a törvények végrehajtásának ellenőrzésébe, a büntető, polgári, vagyoni viták megvizsgálásába, egyes büntettek feltárásába és nyomozásába, valamint a büntettek elkövetését elősegítő okok és körülmények megszüntetésébe — fontos formái és módszerei a társadalom fokozott részvételének a bűnözés elleni harcban. 1960. I. negyedében például az ügyészség által végzett büntetőnyomozások 14%-ában, a rendőrség által végzett nyomozások 15%-ában vett részt a lakosság. 1960. I. negyedében az összes ügyek 25%-át társadalmi vádlók részvételével tárgyalták. A társadalmi vádlók és védők intézménye jelentősen erősíti az

igazságszolgáltatást, társadalmi véleményt mozgósít, alakítóan hat a társadalmi erkölcs fejlődésére.

P. J. Kudrjavcev összehasonlításul rámutatott, hogy míg a Szovjetunióban az elmúlt évtizedekben a büntettek száma nagyon jelentősen csökkent, addig az Egyesült Államokban 1936-tól számítva a kétszeresére növekedett, s a bűnözés elleni harcra fordított költségvetési kiadások közvetlenül a fegyverkezésre fordított kiadások után következnek (217. old.). Hasonlóan növekedett a bűnözés — ezen belül is a fiatakorúak bűnözése — más kapitalista országokban is.

H. P. Sztahanov, az OSzFSzK belügyminisztere, a dolgozóknak a közrend fenntartásában való részvételét vizsgálta felszólalásában. Elsősorban az önkéntes népi rendfenntartó alakulatok tevékenységével foglalkozott, melyeknek száma 1960-ban elérte a 80 000-et, és közel két és félmillió dolgozó kapcsolódott be munkájukba. Már jelenleg is eredményesen valósítják meg a népi rendfenntartó alakulatok a rendőrség funkcióinak egy részét. *A. J. Makarov*, a kujbisevi kerület párttitkára, a kerület lakosságának részvételét elemezte a törvényesség és a szocialista együttélés szabályainak megsértői ellen folytatott harcban.

Mind az előadók, mind a felszólalók hangsúlyozták, hogy a bűnözés elleni harc nem rövid kampány, hanem bonyolult folyamat, amely az állami és társadalmi szervek, a dolgozók állandó gondos munkáját és együttműködését követeli meg.

A. A. Szoszín, a Komszomol városi bizottságának titkára, felszólalásában az ifjúság kommunista nevelésével és az ifjúság munkához való új viszonya kialakításának kérdéseivel foglalkozott. Az ifjúság öntudata színvonalának, eszmei szilárdságának rendkívül nagy szerepe van a termelőmunkában való helytállásban, a kommunista építés nagy feladatainak megvalósításában. A Komszomolnak ezért nagyon fontos feladata az ifjúság eszmei nevelése, az életre való megfelelő felkészítése, a burzsoá ideológia különböző hatásának leleplezése, harc a kispolgári gondolkodás és magatartás ellen.

A tudományos konferencián még számos felszólalás hangzott el, amelyek egy-egy üzem, szakszervezeti üzemi bizottság, üzemi pártszervezet, társadalmi bíróság stb. munkája alapján ismertették a dolgozók különböző feladatok megoldásába való fokozott bevonásának az elmúlt években szerzett gyakorlati tapasztalatait. Így a konferencia az elmélet és a gyakorlat gyümölcsöző együttműködésével átfogó képét nyújtotta annak a nagy jelentőségű folyamatnak, amely a szocialista államiség társadalmi önigazgatásba átnövése jelenlegi szakaszában megvalósul, s ugyanakkor elméletileg általánosította a legfontosabb jelenségeket és folyamatokat.

RÉSZVÉTELÜNK „ÖSSZEHASONLÍTÓ JOGI” RENDEZVÉNYEKEN

EÖRSI GYULA

1. Az utóbbi években nagymértékben megnövekedett a nyugati egyesületek és intézmények által szervezett ún. „összehasonlító jogi” rendezvények száma, és ezeken a rendezvényeken a szocialista államok jogászai növekvő mértékben vesznek részt. Tekintélyes szovjet, csehszlovák és lengyel jogászok ilyen szervezetek vezető testületeibe is bekerültek, az ún. „összehasonlító jog” oktatását célzó nemzetközi intézményekben egyre nagyobb szerephez jutnak, és „összehasonlító jogi” nemzetközi folyóiratokban alkalmuk nyílik a szocialista jog egyik-másik kérdéséről tanulmányt közölni.

Magyar jogászok ilyen jellegű rendezvényeken először 1958-ban vettek részt, a Varsóban, illetőleg Brüsszelben rendezett kongresszusokon. Azóta három magyar jogász szerepelt hallgatóként nemzetközi „összehasonlító jog”-ot oktató intézmény nyári kurzusain, és az elmúlt évben magyar jogászoknak három különböző „összehasonlító jogi” rendezvényen volt alkalmuk résztvenni; ugyanakkor folynak a magyarországi előkészületek egy ebben az évben tartandó kongresszuson való tevékeny részvételre, továbbá az „összehasonlító jog” oktatását célzó nemzetközi intézményekben előadóként és hallgatóként való részvételünk előkészítésére.

Mindezek a körülmények indokoltá teszik a beszámolót az eddig szerzett tapasztalatokról és jövőbeli elképzeléseinkről.

2. Először néhány tény és adat. Ez idő szerint négy „összehasonlító jogi” intézménnyel állunk valamiféle kapcsolatban:

a) Az UNESCO égisze alatt működik az Association Internationale des Sciences Juridiques. A szervezetnek több szocialista állam megfelelő jogtudományi szervezete is tagja; noha magyar jogászok tagként az egyesületbe eddig még nem léptek be, bizonyos rendezvényein részt vesznek. Az egyesület időnként — egyebek között — egyenlő számú szocialista és nyugati résztvevővel kollokviumot rendez egy-egy kérdésről azzal a céllal, hogy a szocialista és a burzsoá jog kölcsönös megismerését előmozdítsa. Varsói kollokviumán, amelyen a törvényesség a szocialista államokban került megvitatásra, magyar küldöttség részt vett, a burzsoá törvényességről tartott chicagói kollokvium magyar részvétel nélkül zajlott le, majd ebben az évben Trierben a szerződésekről és

ezzel kapcsolatos bizonyos polgári jogi kérdésekről tartott kollokviumon — a szocialista tábor országait képviselő hét jogász között — ismét szerepelt magyar résztvevő.

b) A Párisban székelő Académie Internationale de Droit Comparé négy-évenként rendez nagyszámú résztvevővel és igen szétágazó napirenddel kongresszust. Az 1958. évi brüsszeli kongresszuson háromtagú magyar küldöttség vett részt és két magyar referátum került benyújtásra, és az MTA Állam- és Jogtudományi Bizottságának irányításával jelenleg folynak az előkészületek az 1962. évi hamburgi kongresszuson való részvétel előkészítése érdekében.

c) Luxemburgban a luxemburgi kormány költségvetésének keretében működik az Université Internationale des Sciences Comparées, amelynek jogtudományi és közgazdaságtudományi kara van. Ennek nyári szesszióján 1960-ban hallgatói minőségben részt vett egy magyar jogász és a múlt nyáron egyhetes, összesen tizenkét órás és nyolc szemináriumi órás előadásorozatot tartott a magyar szocialista polgári jogról egy másik. Ezen a szesszión egyébként mintegy 50 professzor tartott kurzust mintegy 150 hallgatónak, akik javarésze nyugatnémet és spanyol végzett jogász volt; az előadásokról való távolmaradás vagy a heti vizsgákról való elmaradás egyhetes ösztöndíj-megvonással járt. Az előadások egyrészt bevezetést adtak a főbb jogrendszerekbe, másrészt a polgári jogi felelősségnek az egyes jogrendszerekben tapasztalható megoldásaival és harmadrészt az európai tőkés közös szervezetek jogával foglalkoztak. Az idei nyári szemeszteren előreláthatóan ismét részt vesz magyar előadó és megfontolás alatt van magyar hallgatók kiküldése is a felajánlott luxemburgi ösztöndíjak felhasználásával.

d) A luxemburgi intézménynél az 1960. évben szakadás állott be, és az intézmény vezetőinek és többé-kevésbé rendszeresen visszatérő előadóinak jelentős többsége Luxemburgot elhagyva, az Association Internationale pour l'Enseignement du Droit Comparé rendezésében Helsinkiben tartott nyári szemesztert, amelyen hallgatói minőségben, ösztöndíjjal egy magyar jogász vett részt. Itt szovjet és lengyel részről mintegy 30 előadás hangzott el a szocialista jog köréből; egyébként itt is mintegy 50 professzor adott elő 35 országból jött kb. 200 jogvégzett hallgatónak. A hallgatók között itt eléggé nagyszámú franciaországi ösztöndíjas afrikai is volt. Az előadások itt is bevezetőt adtak a főbb jogrendszerekbe, és a legkülönbözőbb jogintézmények összehasonlításával foglalkoztak. Az idei tavaszi strassburgi szemeszteren két magyar hallgató vesz részt a rendelkezésünkre bocsátott ottani ösztöndíjak segítségével és folynak az előkészületek a nyári szemeszteren való előadói részvételre.

Mindezek bizonyára felvetnek válaszra váró kérdéseket. Miért érdekli a nyugatnémet és spanyol hallgatókat pl. a magyar szocialista polgári jog? Miért érdekünk, hogy ilyen körben a magyar polgári jogról előadásokat tartsunk? És egyáltalán: miért tesszük mindig idézőjelbe az „összehasonlító jog” kifejezést?

3. Először ezzel az utóbbi kérdéssel kezdem. Mindenekelőtt meg kell állapítani, hogy az „összehasonlító jog” egyrészt *jogpolitikai irányzatként* jelentkezik, másrészt *jogi diszciplinaként* vagy jogtudományi kutatási módszerként, hívei különféle álláspontja szerint. Mindkét vonatkozásával foglalkozni kívánok, anélkül, hogy e beszámoló keretében kísérletet akarnék tenni az ún. „összehasonlító jog” problematikájának módszeres elméleti kifejtésére.

a) Ami a *jogpolitikai* oldalt illeti: jogösszehasonlítással jogászoknak lényegében azóta kell foglalkozniuk, mióta a kereskedelem egy-egy jogterület határain túlterjed, vagyis voltaképpen az áruviszonyok kifejlődése óta. „Összehasonlító jog”-ról a szó szoros értelmében azonban csak az elmúlt évszázad utolsó harmadától kezdve szoktak beszélni: elkülönülését a tőkés világpiac kialakulása tette szükségessé, a tőkés világpiac igényei táplálták önálló diszciplinává. A tőkés világpiac kialakulásával vált rendszeressé, mindennapossá és nagyméretűvé a nemzetközi kereskedelem. Tömegesen merült fel az a probléma, hogy két különböző államhoz tartozó üzleti partner vitájában milyen jogot kelljen alkalmazni. Nagymértékben fellendült az akkor már több évszázados nemzetközi magánjog, amely erre a kérdésre választ ad; a kiéleződő tőkés ellentéteknek megfelelően kiterjedt és hevesse vált a tudományos küzdelem az ún. kollíziós normák körül, amelyek alkalmazása eldönti a kérdést: az eladó joga, a vevő joga vagy esetleg egy harmadik jog kerüljön-e alkalmazásra. Gyakran fordult elő tehát az a helyzet, hogy a bíróságnak külföldi jogot kellett alkalmaznia: ezt a külföldi jogot pedig meg kellett valahonnan ismerni. Ez indítékul szolgált a tudománynak is arra, hogy külföldi jogokkal foglalkozzék. További indítékul szolgált a nemzetközi kereskedelemmel foglalkozók jól felfogott érdeke: ezeknek jól kellett ismerniök üzletfelük államának jogát — azt, hogy mit várhatnak ettől a jogtól, érdemes-e törekedni arra, hogy kikössék a szerződésben a saját jog vagy a partner joga, vagy pedig egy harmadik jog alkalmazását. Ez a körülmény az anyagi ösztönzés erejével hatott abba az irányba, hogy a jogászok tanulmányozzák a külföldi jogokat, és ezzel szolgálják a nemzetközi kereskedelemben résztvevők érdekeit. Végül ezeknek a jogászoknak jól kellett ismerniök a külföldi jogokat azért is, hogy a perekben, választott bírósági eljárásokban ügyfeleik anyagi érdekeit meg tudják védelmezni.

Mindez azonban önmagában még nem vezettet az „összehasonlító jog” kialakulására, csupán előjátéka volt, előkészítette a talajt; voltaképpen még nem annyira *jogösszehasonlítás* volt, mint inkább a külföldi jog *megismerésére* irányult. Az „összehasonlító jog”, ahogyan a múlt század végén jelentkezett, és a tőkés világban ma is virul, gyakran híveinek tudatától függetlenül is nem egyszerűen csak a tőkés világpiac kialakulásának, de közvetlenül a monopolkapitalizmusnak volt a terméke. Az „összehasonlító jog” beleilleszkedett a monopolkapitalizmus kozmopolita tendenciái közé, mint e kozmopolitizmus egyik terméke a jog terén. Nem egyedüli terméke: a feudalizmusból a kapitaliz-

musba ez idő tájt külföldi tőkebeáramlás segítségével átmenő elmaradott államok egymás után vették át szinte változtatás nélkül a saját viszonyaiktól, történelmi fejlődésük adottságaitól teljesen idegen nagy nyugat-európai kódexeket — a német BGB-t, a francia Code civilt — aszerint, hogy döntő mértékben milyen tőkeérdekeltségnek köszönheték burzsoá fejlődésüket. Az „összehasonlító jog” terén ez a kozmopolita tendencia, amely azután később a szuverenitás öncsonkításává fejlődött a monopolizációk való teljes behódolás jegyében, nemzetközi tőkés védelem elnyerése érdekében a forradalmi munkásmozgalom belföldi sikerei elleni védekezésül és a profit egy részének megmentése érdekében hozzájárulásul a tőkés világméretű kizsákmányolás fokozásához — ez a kozmopolita tendencia tehát a tárgyalt területen a *jogegységesítés* jelszavában testesült meg. Elsősorban a jogegységesítés programjával lépett fel *Lambert*, aki az „összehasonlító jog” egyik megalapítója volt és — óvatosabb fogalmazással — *Saleilles* századunk első évtizedében.¹ De hadd reprodukáljam egy 1960-ban megjelent jogösszehasonlító mű szerzőjének véleményét az „összehasonlító jog” hasznáról. Részben *Karl Zweigert* nyugatnémet professzorra hivatkozva kifejti, hogy a jogösszehasonlítás megszabadíthatja a nemzeti jogokat bizonyos konfúziótól és kétértelműségektől, amelyek nemzeti perspektívában szemlélve abszolút mellőzhetetleneknek tűnhetnek; nemzetfeletti fogalmak kidolgozására vezethet; kiemeli a jogokat egymáshoz közel hozó mély hasonlóságokat. Az „összehasonlító jog” révén meg lehet haladni a vizsgált jogok sajátos álláspontjait, és meg lehet keresni a közös felsőbb fogalmakat, amelyeket az „azonos civilizáció”, az „azonos szükségletek” hívnak létre, hiszen „a modern civiljog afelé tendál, hogy mindinkább elveszítse történelmi alapjait”.² Ez a tendencia egyébként a II. világháború utáni időkben a nyugatnémetekre is kiterjedően a nyugati történetírás terén is tapasztalható: egyre nagyobb súlyt helyeznek az egyetemes jogtörténetírásban a közös gyökerek kimutatására avégből, hogy a nemzeti jellegzetességeket alárendelt jelentőségűeknek tüntessék fel. Ahogyan pl. a német XIX. századi jogtörténetírás büszkén glorifikálta sajátosan németként mindazt, amihez elavultsága ellenére görcsösen ragaszkodott, ahogyan fő feladatának azt tekintette, hogy a sajátosan ónémet jogot az uralkodó osztály junkerédekeinek megfelelően fejtsse ki és mutassa be, úgy ma tekintélyes nyugatnémet jogtörténészek és jogi ideológusok az Európával közös gyökerekre helyezik a hangsúlyt annak megfelelően, ahogyan a nyugatnémet gazdasági és ennek nyomán politikai pozíciók a tőkés „Európai Közösség”-ben erősödnek.³ Hasonlóképpen sokkal több szó esik az elmúlt évtizedekben az angol jog római jogi kapcsolódá-

¹ Vö. *Arminjon—Nolde—Wolff*: *Traité de Droit comparé*. Paris 1950. I. 36—38. old.

² *Constantinesco*: *Inexécution et Faute contractuelle en Droit comparé*. W. Kohlhammer, Stuttgart 1960. 511—513. old.

³ Vö. pl. *Koschaker*: *Europa und das römische Recht*. II. kiad. München—Berlin 1953.; *Wieacker*: *Privatrechtsgeschichte der Neuzeit*. Göttingen 1952.

sairól, mint a „splendid isolation” letűnt századai során: elsősorban az USA jogát kell „szalonképessé” tenni a kontinensen.

Az „összehasonlító jog” irányzata egyébként abból a *Lambert, Saleilles* és mások által hirdetett elképzelésből indult ki, hogy az egyes tőkésállamok törvényhozása annak rendje-módja szerint először egy vagy más részletkérdésben, majd mind kiterjedtebb területeken önként elfogadja, szabad akaratából az illető állam törvényévé avatja azokat a jogi megoldásokat, amelyek az „összehasonlító jogi” tevékenység eredményeképpen a legcélszerűbbnek mutatkoznak: átveszi ezt vagy azt az intézményt pl. a francia jogból, valamely másikat a német jogból, a svájciából, valamelyik skandináv jogból, az angol jogból, vegyíti a jogintézmények különféle megoldásait stb. Ez az elképzelés azonban naívnak bizonyult. Két dolog vált teljesen világossá. Az egyik az, hogy korántsem arról volt szó, hogy elvontan véve a „legcélszerűbb” jogot „válasszák”. Nem volt mindegy, hová vezet a jogösszehasonlítás. Nem volt szempontlan a „legcélszerűbb” jog kiválasztása. A monopolkapitalizmus a neki legmegfelelőbb jogokat akarta egységes jogként, tehát a jogösszehasonlító tevékenység objektíve azt a célt szolgálta, hogy a jogegységesítés a monopolkapitalizmus érdekeinek legmegfelelőbb irányba menjen: a legerősebb joga legyen az egységes jog. Az „összehasonlító jogászok” vitái mögött tehát a nagy tőkés jogok egymás közti harca állott a jövő tőkés jogának hegemoniájáért. Ez ma is megfigyelhető: az erőviszonyoknak megfelelően az amerikai jog és különösen az amerikai jogászai módszerek egész Európában, de különösen Nyugat-Németországban a tudomány és az igazságszolgáltatás körében előretörnek, és ezekben az években teszi meg Nyugat-Németország áttörési kísérletét az európai „összehasonlító jog” vonalán, hogy a „hatok Európájában” és általában a tőkés világban már kivívott gazdasági pozícióit a jog nemzetközi szintjén is megszilárdítsa. Ennek során ütközött ki az eredeti elképzelés második alapvető hibája. A jogegységesítés folyamata a sok kongresszus, „összehasonlító jogi” folyóirat, tanulmány és monográfia ellenére sem haladt előre, legalábbis nem számottevően. Példa erre a nemzetközi vételi törvény tervezetének immár több évtizedes története. A tőkés ellentétek, a nagyobb tőkés államok burzsoáziájának saját államára gyakorolt befolyása lényegében meggátolta a jogegységesítést. Megbukott az az elképzelés, hogy a tőkés jogokat az egyes államok törvényhozási aktusai számottevően egységesíteni képesek. Ez nem jelenti azt, hogy a tőkés jogok a jogalkalmazás során nem kerültek közelebb egymáshoz. Közelebb kerültek, csak hogy ebben nem a jogösszehasonlításnak volt döntő szerepe, hanem annak a tényezőnek, amely az „összehasonlító jog”-ot is létrehozta: a monopolkapitalizmus igényeinek. Ezek ugyanis elavulttá tették az egyes tőkés jogok történelmi fejlődésének sok termékét. A tőkés világpiac hasonló gyakorlatot igényel a jogi forgalomban: hasonló gyakorlatot egy-egy államon belül és hasonlókat a nemzetközi viszonylatokban. Ezért azután az angol jog „elvileg” fenntartja a szerződészegés

kimenthetetlenségét, de a gyakorlatban kidolgozza az „implied conditions” és az „impossibility”, illetve a „frustration” tanát, a francia gyakorlat is beleinterpretálja a vétesség követelményét az ezt a követelményt eredetileg nem ismerő jogába, a német gyakorlat is kidolgozza a BGB ellenére a „positive Vertragsverletzung” és a „Leistungsstörung” fogalmát, úgyhogy végül e három jog kötelemszegési gyakorlata között a nagy történeti és elvi eltérések ellenére is alig marad különbség. Ebben a lassú, fokozatos, contra legem véghezvitt, a burzsoá törvényességet lazító fejlődésben persze némi közvetett szerepe az „összehasonlító jog”-nak is volt, de korántsem ment végbe az a látványos áttörés, amelyről első hívei álmodoztak.

Nagyobb lépésre csak a II. világháború után kialakult helyzetben kerülhetett sor, amikor egyrészt az USA lényegesen erősebbé vált tőkés versenytársainál, másrészt ezekben mindennél jobban eluralkodott a kommunista mozgalom erősödésétől, a szocialista tábor hatalma növekedésétől való félelem. Ekkor következett be a szuverenitás terén az az öncsonkítás, amelyről már szoltam. Különféle „európai” — és nemcsak európai — katonai, gazdasági és politikai szervezetek jöttek létre az USA vezetésével és elsősorban az USA érdekeink megfelelően. Az ezekre ruházott „szuverenitás” birtokában azután létrejöttek statutumok, egyezmények és másfajta közös jogi aktusok, amelyek ilyen módon és nem az egyes tőkés törvényhozások önkéntes jóindulatából, egyrészt bizonyos területeken és bizonyos értelemben egységes tőkés jogot hoztak létre, másrészt pedig új lökést adtak az „összehasonlító jogi” tevékenységnek: megindult az az új hullám, amely ma is gyűrűzik. Csak egy példára hivatkozom. A múltban is a legkülönfélébb jogágazatokban folyt jogösszehasonlító tevékenység, mégis „összehasonlító jog”-ról a szó szoros értelmében csak a nemzetközi kereskedelemmel kapcsolatos vonatkozásokban, tehát a magánjog, kereskedelmi jog és kapcsolt területei vonatkozásában lehetett szó. Most azonban, a nem csupán gazdasági, de katonai és politikai célú közös tőkés szervezetek jelentőségének megnövekedésével egyre inkább kibontakozik az „összehasonlító közjog”, „összehasonlító közigazgatási jog” is.

b) Amint az ebből a teljességre korántsem törekvő vázlatból is kitűnik, a „összehasonlító jog” politikailag a monopolkapitalizmus érdekeit szolgálja, és jelenlegi fő politikai iránya az amerikai és nyugatnémet jog előretörését szolgálja — ismétlem, függetlenül sok lelkes „összehasonlító jogász” tudatától. Ami pedig az „összehasonlító jog” tudományos mibenlétét illeti, általában két tábor különböztethető meg. Egyesek szerint önálló diszciplináról van szó, mások szerint nem.

aa) Lambert történeti és legiszlatív összehasonlító jogról beszélt. Az utóbbi vonatkozásban az „összehasonlító jog” a jogegyesítés tudománya, az előbbiben voltaképpen azonos az egyetemes jogtörténettel. Az ismertebb szerzők közül *Joseph Kohler* volt ezen az utóbbi állásponton. Mások azt állítják, hogy ahogyan a jogtörténet az időben hasonlítja össze a jogokat, úgy az „össze-

hasonlító jog” a térben hasonlít össze. Az e nézetet vallók egyébkénti felfogásuktól függően vagy a jogszociológiához tartozónak tekintik, vagy a természet-jog délibábját kergetik, és azt várják tőle, hogy a társadalmi kapcsolatok egyetemes törvényszerűségeit, illetőleg a nemzetek feletti optimális jogot fogja felfedezni.

bb) Más burzsoá szerzők szerint az „összehasonlító jog” csupán segédtudomány: olyan a viszonya a jogtudományhoz, mint a kartográfiának a földrajzhoz. Elterjedt az a nézet is, hogy az „összehasonlító jog” a jogtudományi kutatás *módszere* (*Kaden*). Ez a megállapítás helytálló. A jogösszehasonlítás valóban módszere a jogtudományi kutatásnak. Ha hozzáértően alkalmazzuk, fontos következtetésekhez juthatunk a jog objektív, általános, különös és egyedi törvényszerűségeire, az adott társadalommal való összefüggéseire nézve, és saját jogunk fejlesztésére vonatkozóan is szerezhetünk tanulságokat. A burzsoá jogösszehasonlító módszer azonban szükségképpen, a burzsoá jogszemlélet korlátai folytán tökéletlen. Megfelelő szintű alkalmazását a burzsoá jogászai formalizmus, amely a jogot önmagában zártnak, önmagából magyarázhatónak tekinti, kizárja. Azoknál pedig, akik a jog és a társadalom között valamiféle összefüggést elismernek, a társadalomról vallott torz nézetek gátolják e módszer helyes alkalmazását. Nem lehet ugyanis jogágazatokat, jogintézményeket, jogi megoldásokat egymással tértől, időtől, körülményektől függetlenül összehasonlítani. Egy ilyen próbálkozásból legfeljebb olyan adathalmaz jöhet létre, amely többé-kevésbé szerencsés elrendezésben nyersanyagul szolgálhat különféle, főként közvetlenül gyakorlati célokra. A külkereskedőt pl. érdekelheti egy összeállítás, amely bemutatja, hogy egy-egy jogi probléma tételesjogi megoldása hogyan jelentkezik a Föld államaiban. Ilyen összeállításokra szükség is van, ez azonban nem jogösszehasonlítás, nem tudomány, hanem pusztán technikai segédeszközként használható olló-ragasztó-szerkesztés, amely csupán színvonalas dokumentátori tevékenységet igényel. A jogösszehasonlítás módszere csak akkor lehet tudományos, ha valóban a jogintézmények lényegének megértéséhez vezet, ehhez azonban szükséges az, hogy a vizsgált intézmény ne szakadjon el attól a konkrét társadalomtól, amely létrehozta, amelyben visszahat. Az ilyenfajta jogösszehasonlítás azonban szinte tökéletesen hiányzik a nyugati „összehasonlító jogi” munkákból. Számunkra viszont az ilyen jogösszehasonlítás szinte mindenfajta jogtudományi munka elvégzésének egyik mellőzhetetlen módszere, mint ahogyan mellőzhetetlen a téma körébe tartozó irodalom elolvasása, feldolgozása is: mi úgy alkalmazzuk ezt a módszert, hogy nem tartjuk szükségesnek azt önálló elnevezéssel kiragadni és kiemelni az állam- és jogtudományok módszere keretéből.

4. Úgy vélem, most már érthető, miért tettem idézőjelbe az „összehasonlító jog” kifejezést. Ugyanakkor azonban — azt gondolom — egyre homályosabbá válik, hogy miért vesznek részt szocialista jogászok az „összehasonlító

jogi” rendezvényeken, amelyek a kifejtettek szerint közvetlenül a monopolkapitalizmus érdekeit szolgálják.

Mindenekelőtt arra szeretnék rámutatni, hogy lehet úgy is „együtműködni”, hogy az együtműködők céljai homlokegyenest ellentétesek. Amikor a tőkést a profitéhség, a munkást a megélhetés gondja munkaszerződés kötésére sarkallja, a burzsoá bérmunkaviszony alapvető ellentmondása talaján mégis bizonyos időleges együtműködés-féle jön létre a termelő munkás és a bérfizető tőkés között, anélkül, hogy ez alapvető ellentétüket csökkentené. Talán a hasonlat nem minden vonatkozásban találó, de arra jó, hogy érzékeltesse: talán lehetséges egy olyan „együtműködés” az „összehasonlító jogi” rendezvényeken is, amely alapjában ellentétes érdekű felek részvételével megy végbe.

Másodiknak egy negatív irányú érv. Az „összehasonlító jog” röviden vázolt politikai céljait nem kereszteznénk távolmaradásunkkal, legfeljebb azt érnénk el, hogy a szocialista jogot disszidensekkel vagy más nyugati „szakértőkkel”, referáltatnák. Az „összehasonlító jog” kézikönyvei ugyan nemigen vesznek tudomást arról, hogy szocialista jogtípus létezik. *Esmein* pl. a magyar jogot az osztrákkal együtt a német jogcsaládba sorolja, *Lévy-Ullmann* kontinentális, angolszász és mohamedán jogcsaládokat ismer, *Enrique Martínez Paz* 1934-ben az „orosz” jogot a délamerikai és svájci joggal együtt a „román-kánoni-demokratikus jogcsaládba”(!) sorolta, *Schnitzer* pedig 1960-ban a római-germán keverékjogok közé sorolja a szovjet jogot stb.⁴ Ugyanakkor az utóbbi években fordulat állott be. A szocialista jog mint külön jogtípus jelentkezik az „összehasonlító jog” rendezvényein. Ma már az a helyzet, hogy a burzsoa jogászoknak a szocialista joggal valahogyan foglalkozniok kell. Egyre kevésbé lehet fölényes és lekicsinylő hallgatással kezelni azt a jogtípust, amely a Föld egyharmadán kialakult és fejlődik. A szocialista jog a burzsoá jogászoknak ugyan még mindig eléggé szűk körét érdekli, de ez a kör növekszik, és nem csupán a nyugat—keleti kereskedelemmel kapcsolatban állókra, de elsősorban a befolyásosabb, nagyobb látókörű burzsoá jogászokra terjed ki, főként a jogtudomány művelőire. Ilyen körülmények között a szocialista jogászok az „összehasonlító jog” intézményeinek rendezvényein fórumhoz jutnak, udvarias fogadtatásban van részük, provokációra nem kerül sor — főleg ha valaki a teljes tájékozatlanság és nem a provokációs szándék számlájára ír bizonyos ostoba kérdéseket —, korrekt keretek között fejthetik ki álláspontjukat, és fejtegetéseiket igen nagy érdeklődés kíséri. Erre vall nemcsak a szocialista előadók növekvő száma, de az is, hogy — különösen az oktatási intézményeknél — a hallgatóság jó része — néha talán egy kicsit a várt egzotikumnak is tulajdonítható — izgalommal vesz részt az ilyen előadásokon, az előadások után szenvedélyes vitákra kerül sor, amelyek napokig gyűrűznek

⁴ Ld. *Arminjon—Nolde—Wolf* i. m. 42—46. old., *Schnitzer*: *Vergleichende Rechtslehre*. 1960. 249., 251. old., idézi: *Loeber*: *Rechtsvergleichung zwischen Ländern mit verschiedene Wirtschaftsordnung*. *Rabel's Zeitschrift*, 1961. 2. sz. 218. old.

a hallgatók között, és amelyek során igen sok primitív előítélet dől meg a szocialista jogot illetően.

Ilyen előítélet ugyanis rendkívül sok van. Általában megállapítható, hogy a szocialista államok külföldi propagandája szinte minden területen jóval nagyobb méretű és nagyobb sikerű, mint éppen a jog területén. A szocialista államokban még nem eléggé látják azt, hogy nyugaton sok olyan kérdést is a jog szemüvegén keresztül ítélnék meg, amelyet mi nem is tekintünk jogi kérdésnek, vagy hogy a jogászai közvélemény nyugaton feltétlenül a legmértékadóbbak, legtiszteltebbek közé tartozik. Ha tőlünk valaki nyugaton pl. a nők helyzetéről, az orvosi ellátásról, a csecsemőgondozásról stb. beszél, és társadalmi-szociálpolitikai fejtegetésekbe kezd, gyakran szakítják félbe: „What is the law?”, vagyis: mint mond a jog az adott kérdésben. Nagyon érezhető a viszonylagos elmaradottságunk a jogpropaganda területén. A rosszul vagy sehogyan sem informált burzsoá jogászt két meglepetés szokta érni, ha szocialista jogással kerül kapcsolatba, és ez sajátos „kétfrontos” harcot tesz szükségessé. Emberünk gyakran először meglepődik, hogy a szocialista országokban egyáltalán van jogrendszer, hogy a bíróságok a tételes jog alapján ítélnék, van jogorvoslat, van törvényesség. Sokan ugyanis azt képzelik, hogy a proletárdiktatúra merő önkény, tulajdon pedig nem létezik, tehát jog sem létezhet. Különösen meglepődik, ha a szocialista jogász kulturált, eléggé jól ismeri a nyugati jogokat is, érvei nem csupán számára érthetetlen terminológiájú ideológiai-politikai érvek, de egyben jogászai érvek is. Ezek után jön a második meglepetés. Az, aki korábban azt hitte, hogy nálunk nincsen jog, felkiált: „Hiszen a szocialista jog semmiben sem különbözik a burzsoá jogtól! Ott is van egyéni tulajdon, itt is van, ott is van öröklés, itt is van, ott is van szerződés, itt is van! Hogyan lehet ilyenformán forradalmi jogról, új típusú jogról beszélni?” A két ellentétes megállapítás közös gyökere lebecsülésünk: olyan barbárok vagyunk, hogy *nincs szükségünk* jogra, illetőleg olyan primitívek vagyunk, hogy *nem vagyunk képesek* jogot alkotni. Jogunk csupán a burzsoá jog reprodukálása, ideológiai felöntéssel, akárcsak, nos mondjuk ki, ha ők az „összehasonlító jogi” rendezvényeken jólneveltségből így nem is mondják ki, akárcsak a fasiszta jog. A fasiszmus idején keletkezett magánjogra a mai nyugatnémet jogászai közfelfogás azt mondja, hogy az igen hasznos, előrevivő, része a töretlen német jogfejlődésnek, csupán azoktól az ideológiai frázisoktól, politikai jelszavaktól kell megszabadítani, amelyekkel az e jogtól idegen politikai hatalom terrorja teletüzdelte, és sokan a mi jogunkra is azt mondják, hogy az a megszokott burzsoá jog, ideológiai frázisokkal. Ezzel három célt szolgálnak esetleg akaratlanul is: igazolják a fasiszta magánjogot, azonosítják a fasiszmus politikai rendszerével a szocializmus politikai rendszerét, és csepülnek a szocialista jogot. Ez a felfogás továbbá erősítést kap más oldalról is: akik azt állítják, hogy a kapitalizmus belenő a szocializmusba, azok is a két jogtípus lényegi azonosulásával érvelnek: a burzsoá jog mind „szocialis-

tábbá” lesz a „Wohlfahrtsstaat”-ban, a szocialista jog pedig az életszínvonal emelkedésével, az egyéni tulajdon — ahogy ők mondják: a magántulajdon — növekedésével mind burzsoábbá lesz.

Az említett kétoldalú értetlenség azonban nemcsak ilyen közvetlenül politikai okokra vezethető vissza, hanem a burzsoá jogász gondolkodás egyik legalapvetőbb jellegzetességére is. Ahogyan a burzsoá számára a burzsoá társadalom „a” társadalom, a burzsoá embereszmény „az” embereszmény, és minden más tökéletlen kezdetlegesség vagy a gonoszság terméke, úgy a burzsoá jogász rendszerint csak a burzsoá jogot tartja korszerű jognak a szó szoros értelmében, minden más csupán néprajzi furesaság számára. Ha pedig ez így van, akkor tudatában csupán két kategória van a szocialista jog számára: az, hogy az *nem-jog*, és az, hogy az *ugyanolyan jog*, mint az övé. Ha az ember a nem-jog felfogás ellen érvel, jön a burzsoá joggal való azonosítás, ha ez utóbbi ellen érvel, jön a nem-jog vádja. Ha nálunk nincs közigazgatási bíróság vagy szűk körben van államigazgatási ügyekben bírósági hatáskör, akkor nálunk nincs törvényesség, hiába magyarázzuk az ügyészség sajátos szerepét a szocialista államokban. Ha a kenyeret mi is szerződéssel vesszük meg, akkor hiába magyarázzuk a szerződés intézményének szocialista jellegét. Bizonyos alapvető kategóriák (állam, jog) annyira másképpen jelentkeznek sok burzsoá jogász tudatában, hogy igen nehéz eljutni akár odáig is, hogy megértse, milyen értelemben használjuk e kifejezéseket, és sokáig úgy tűnik, két teljesen különböző nyelven beszélünk; máskor pedig a jogi kifejezések azonossága mögött (tulajdonjog, öröklés) alig lehet megláttatni az alapvető különbségeket. Mégis a viták során tapasztalható, hogy a résztvevők jó részénél lehet egy keskeny hajózható csatornát találni a nem-jog és a burzsoá jog szemben álló két szírtfoka között. A résztvevők bizonyos részében meg lehet ingatni az előítéleteket, és el lehet a tudatukig juttatni legalább annak a *lehetőségnek* az elismerését, hogy jog más eszközökkel, más intézményekkel is funkcionálhat, mint az általuk megszokottak, vagy hogy ha ketten ugyanazt látszanak cselekedni, az az összefüggésekbe beágyazva nem ugyanaz. Ez a „minimális program”. El lehet azonban odáig is jutni, hogy sokan megértsék legalább alapjaiban az új és régi dialektikáját a szocialista jogban: bizonyos — többnyire formális — régi elemek átalakítását és a forradalmian új szolgálatába állítását. El lehet érni, hogy egyik vagy másik intézményről elismerjék, hogy szellemes, hogy jogászilag elismerésre méltó, sőt, hogy célszerű, irigylésre méltó. Mindezzel bizonyos — hosszabb vagy rövidebb ideig tartó — immunitást lehet biztosítani az aljas és ostoba propaganda bizonyos fő irányai ellen számottevő nyugati értelmiségi körökben. Ugyanakkor számunkra is jelentős tanulságokkal járhat a részvétel: a jelenkori burzsoá jogokat, tudományos irányzatokat és módszereket, a burzsoá tudományos gondolkodást sokoldalúbban és mélyebben érthetjük meg, mint ha csak a nem egyszer gyéren és késéssel érkező, időhiány miatt gyakran csak átlapozott nyugati publikációkra volnánk utalva.

Elsősorban ez magyarázza részvételünket az „összehasonlító jog” rendezvényein, és ebben áll fő feladatunk is. Emellett ezeket a fórumokat és főleg a vitákat fel lehet használni a burzsoá jog valódi mibenlétének feltárására, ellentmondásainak, formalizálásának kimutatására is — feltéve, hogy nemcsak állítunk, de bizonyítunk is. Ha így járunk el, sikeres erőfeszítéseket tudunk tenni az ideológiai harc és egyszersmind a békés együttélés lehetőségének gyakorlati bizonyítása terén. Az MTA Állam- és Jogtudományi Bizottságának az az álláspontja, hogy mindaddig, amíg az ilyen rendezvényeken méltó keretek között, korrekt formák között szerepelhetünk, igyekeznünk kell ezeken részt venni. Részvételünket továbbá fel kell használni arra is, hogy politikailag, szakmailag jól felkészült, szilárd, nyugati nyelvet beszélő, de nemzetközi tapasztalatokkal még nem rendelkező fiatalabb egyetemi oktatók és intézeti kutatók is a lehetőségeink-engedte minél nagyobb számban részt vehessenek ilyen tárgyú kongresszusokon és hallgatói minőségben eljuthassanak az „összehasonlító jog” nemzetközi oktatási intézményeinek tanfolyamaira is. Különösen ez utóbbi helyeken szerezhhetnek bőséges tapasztalatokat a nyugati hallgatókkal való nemegyszer hajnalig tartó szenvedélyes, „protokollmentes” vitákban.

A VARSÓI ÁLLAMIGAZGATÁSI JOGI KONFERENCIÁRÓL

SZAMEL LAJOS

A Lengyel Népköztársaság Szejmje 1960. június 14-én fogadta el az államigazgatási eljárási törvénykönyvről szóló 168. számú törvényt, amely 1961. január hó 1-én lépett hatályba. A törvénykönyv megalkotása része annak a nagyarányú munkának, amely a Lengyel Népköztársaságban az államigazgatási jog kodifikálása érdekében folyik, s amelynek koordinálására a minisztertanács elnöke dr. Stefan Rozmaryn professzor elnökletével szakbizottságot hívott életre. Az államigazgatási jog kodifikációját előre meghatározott program szerint végzik, s annak megvalósításában széleskörű együttműködést fejtenek ki a jogtudomány művelői, valamint az államigazgatási szerveknél, a bíróságoknál és az ügyészségeknél dolgozó gyakorlati jogászok. Ennek az együttműködésnek nagyon fontos és szép produkciója az eljárási törvénykönyv, amelynek alkalmazása is bőséges teret enged az elmélet és a gyakorlat kooperációjának. Ennek egyik s igen pregnáns bizonyítéka az a nemzetközi konferencia, amelyet f. évi szeptember hó 4—6-án Varsóban a Lengyel Tudományos Akadémia Jogtudományi Bizottsága az államigazgatási eljárás tárgyában rendezett.

Mielőtt a konferencia anyagának ismertetésébe kezdenénk, említést kell tenni arról, hogy a harmincmillió Lengyelországban a jogtudományi munka feltételei igen kedvezőek. Hét jogi kar működik (Warszawa, Krakow, Lodz, Lublin, Poznań, Toruń és Wrocław), s példaképpen említve egyedül a wroclawi kar államigazgatási tanszékén a tanszékvezető professzoron kívül még egy professzor, egy docens és két adjunktus dolgozik. Egy-egy tudományágnak tehát csak az egyetemeken annyi művelője van, hogy méltán beszélhetünk tudományos közvéleményről, különösen ha az egyetemiekhez hozzászámítjuk a más pályákon dolgozó, de a tudományos életben aktívan részt vevő szakembereket. A konferencián csehszlovák, jugoszláv és német tudósok vettek részt e sorok íróján kívül, s mindannyian hosszabb felszólalással kapcsolódtak be annak munkájába. A háromnapos ülészak igen élénk, tartalmas és magasnívójú vitájának azonban a külföldiek szereplése csak kisebb hányadát képezte, az imént jelzett lengyel tudományos közvélemény létezését mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy a referátumok ismertetésére fenntartott első fél

nap után a lengyel jogtudósok és gyakorlati szakemberek egész sora csaknem két és fél napon át fejtette ki véleményét az exponált vitakérdésekről, holott a felszólalók terjengősséggel egyáltalán nem vádolhatók.

A konferencia elnöki tisztét felváltva Maurycy Jaroszyński akadémikus, az Akadémia Jogtudományi Bizottságának elnöke és Stefan Rozmaryn akadémikus töltötte be.

Az első előadást Waclaw Davidowicz toruői professzor tartotta: „Az államigazgatási eljárás kodifikálásának szerepe a szocialista törvényesség biztosításában” címmel. Előadásának kiinduló tétele az volt: az a tény, hogy az államigazgatási szervek a jog alapján járnak el, azt jelenti, hogy az anyagi jog szabályait az alaki jog szabályai által meghatározott módon alkalmazzák. Így tehát az eljárási jellegű jogszabályokat a szocialista államigazgatási jog szükségzerű elemének kell tekinteni.

Az eljárási szabályok létezésének tényétől meg kell különböztetni azt, hogy e szabályok törvénykönyvbe vannak összefoglalva. Az egységes kódexbe foglalás ugyanis e szabályok általánosításának magasabb fokát jelenti. Az ilyen kodifikáció általánosabb eljárási szabályokat eredményez, amit mind az államigazgatási apparátus, mind az állampolgárok szempontjából kívánatos jelenségnek lehet tekinteni.

Az új eljárási kódex Lengyelországban is törvényi formában született meg, ami jelzi, hogy a törvényhozó ennek a tárgynak különleges társadalmi-politikai jelentőséget tulajdonított. Jelzi egyben a törvényhozónak azt a szándékát is, hogy — a törvénykönyvben kifejezetten megjelölt eseteket kivéve — megszüntesse annak lehetőségét, hogy az eljárási kérdéseket államigazgatási szervek szabályozzák.

Az előadó professzor kifejtette ezután, hogy a törvénykönyv az eljárást olyan ügyekben szabályozza, amelyeket egyedi (külső) államigazgatási aktszal döntenek el. Ugyanakkor hangoztatta, hogy a belső államigazgatási aktsokkal kapcsolatban is szükségesek bizonyos eljárási jellegű szabályok, de ezeknek el kell térniük az államigazgatási eljárás általános szabályaitól.

A lengyelországi kodifikáció során egyik alapvető elv volt az, hogy az államigazgatási eljárás szabályainak különbözniük kell a bírósági eljárásaitól, mivel az államigazgatási eljárásban a fél sohasem egyenjogú partnere az ügyben eljáró szervnek. Az államigazgatási eljárás tárgyát — mondotta — sohasem alkotja a felek és az eljáró szervek közötti „vita”, hanem az eljárás tárgya az államigazgatás körében jelentkező az az egyedi ügy, amelyben az államigazgatási szervnek saját kezdeményezésére vagy a fél kérése alapján és annak keretei között határozatot kell hoznia. A fél jogállására vonatkozó előadói nézet nem talált egyöntetű helyeslésre, s többen hangoztatták, hogy az eljáró szervnek az eljárás folyamán nincsenek a félhez képest privilégiumai. Az persze kétségtelen, hogy a döntés joga az államigazgatási szerv számára szükségzerűen szuprematív helyet biztosít.

Befejezésül Dawidowicz professzor azt igazolta be, hogy az államigazgatási eljárás kodifikálása gyökereit tekintve kapcsolódott a népi Lengyelországban végbemenő szocialista átalakulás folyamatához, s így olyan tényezőnek kell tekinteni, amely elősegíti a szocialista demokrácia és törvényesség továbbfejlesztését.

Jerzy Starościk professzor: „Jogorvoslati eszközök az államigazgatási eljárásban” című előadásában elsőnek azt emelte ki, hogy a lengyel eljárási törvény azt a törvényhozási stílust tükrözi, amelynek lényege: a problémákat elvi síkon kell eldönteni, s kerülni kell a kazuisztikus kérdéseket. Nem fogadták el továbbá azt a koncepciót, mely szerint a jogi fogalmakat vagy intézményeket a törvény szövegében kell meghatározni. Az ilyen fogalmakra persze szükség van, de kialakításuk az elmélet s így az államigazgatási jog világában az államigazgatási jog elméletének feladata.

Az előadó ezt követően vitára bocsátotta a jogorvoslati eszközöknek általa végzett meghatározását, mely szerint jogorvoslati eszköz az az eljárási intézmény, amely az eljárás résztvevői előtt nyitva áll az államigazgatási határozat tartalmának megváltoztatása céljára.

A lengyel eljárási törvénykönyv jogorvoslati rendszerének jellemzése során az előadó különösen a következőket emelte ki:

a) A törvénykönyv törekszik kiküszöbölni az ún. nem következetes jogorvoslati eszközöket, vagyis azokat, amelyeket az államigazgatási szerv jogosult, de nem köteles megvizsgálni.

b) A közérdek megvédése végett kiszélesítette a törvény azoknak az eljárásban résztvevőknek a körét, akik jogorvoslati eszközök igénybevételéhez folyamodhatnak. Korábban ez csak az ügyfél joga volt, most megilleti az eljárásba belépő ügyészt és azt a társadalmi szervezetet is, amelynek tevékenységéhez hozzátartozik az az ügy, amelyben fel kíván lépni.

c) A törvény szerint minden jogorvoslati eszköznek különálló célja van, ahhoz különálló jogkövetkezmények kapcsolódnak, s ezek szerint a jogorvoslati eszközök egymástól elhatárolandók. A jogorvoslati eszközök: a fellebbezés, a végzés elleni felszólalás, az eljárás újrafelvételére irányuló beadvány, a határozat megváltoztatására (hatályon kívül helyezésére) irányuló beadvány és panasz. Az előadó aláhúzottan kiemelte a mi törvényünknek azt az előnyös vonását, hogy az államigazgatási határozatok ellenőrzésének rendszerébe felveszi a bírósági ellenőrzést is. Az előadás egyébként is gazdag összehasonlító anyagot tartalmazott a szocialista országok jogából és irodalmából, és sok gyakorlati problémát is feltárt és megoldott.

Franciszek Longchamps wroclawi professzor előadásában, amelyet „Az államigazgatási határozatok jogerejének kérdéséhez” címmel tartott, két alapkérdést exponált:

a) kell-e a határozatnak jogerővel bírnia és milyen terjedelemben?

b) jogerővel bír-e a határozat és milyen terjedelemben? (ti. a lengyel tételes jog és gyakorlat szerint).

Az előadó hangsúlyozta, hogy ezek a szempontok a vizsgálatoknál rendszerint együttesen jelentkeznek: mivel ez a téma társadalmi valóság, a jogi szabályozás és az elméleti fejtegetések közötti kapcsolatok klasszikus példáját nyújtja.

Az előadó a szocialista államigazgatás sajátjának mondotta a lakosság életszükségletének tömeges méretű kielégítése terén mutatkozó feladatok hatalmas megnövekedését, amelynek eszközei számos vonatkozásban az egyedi határozatok (lakáskiutalás). A mindennapi életből folyó igény az, hogy ezek a határozatok elvileg jogerősek legyenek. Más területen viszont éppen az elvi megváltoztathatóság a követelmény (magánipar). Az előadó további kategóriák vizsgálata után fő tételként arra az eredményre jutott: a reális körülményekből adódik a tételes joggal szemben az a kívánalom, hogy az egyes személyek helyzetét érintő helyes államigazgatási határozat elvileg jogerővel bírjon, és a hatályon kívül helyezés lehetősége kivétel legyen, amelyet a törvény a határozatok egyes csoportjait illetően megállapít. A lengyel tételes jog ezeknek a követelményeknek megfelel.

A részletes tárgyalás során az előadó különösen mélyrehatóan elemezte a törvény 137—140. §-ait, amelyek a kötelező hatályon kívül helyezést rendezik, s amelyek számunkra is igen tanulságosak a semmisségi okok sokat vitatott problémájának megoldásához. Ugyancsak mélyreható fejtegetéseket tartalmazott az előadás a jogerő terjedelme körében arról, hogy melyek azok a határozatok, amelyekre a jogerő általános szabálya alkalmazandó.

Végül az előadás azt a problémát fejtette ki, hogy az eljárás és az anyagi jog között az eljárás kezdetén és befejezésekor milyen kapcsolat van. Az előadó szerint itt legalább két találkozási pont mutatkozik meg. Az eljárás kezdetén a részvétel joga, s annak végén a határozat jogereje. Az első érintkezési ponton a fél helyzetének kritériuma a jogi érdek vagy kötelezettség, a másiknál pedig az ügyfél által szerzett jog.

A referátumoknak ez a vázlatos ismertetése is alkalmas talán annak érzékeltetésére, hogy nyomukban igen széles mederben folyó vitára nyíltt lehetőség, hiszen ezekhez témákhoz az elmélet és a gyakorlat sok-sok problémája tapad. A felmerült vitakérdések közül főleg az alábbiak látszanak hazai viszonylatban is nagy érdeklődésre számot tartóaknak.

a) Felmerült olyan nézet, hogy az egyén jogilag védett érdeke egybeesik a társadalmi érdekekkel. Ez általában nem talált helyeslésre. Az eljárási törvény egyik célját a vita résztvevői éppen abban határozták meg, hogy segítségével a különböző érdekek közötti ellentmondások leküzdhetőek legyenek.

b) Csaknem egyöntetű volt a konferencia abban, hogy a jogerő intézményére szükség van, s hogy elismerése a lengyel törvény egyik alapelve; továbbá abban is, hogy a jogerő nem abszolutizálható, mert a társadalmi viszonyok gyorsan változnak. Sok felszólaló érintette a *clausula rebus sic stantibus*

problémáját, s úgy látszik az az álláspont eléggé elterjedt, hogy a jogerő csak addig hathat, amíg a ténybeli viszonyok, a lényeges körülmények változatlanok.

c) Többen is említést tettek a kódex módosításának, illetve novellizálásának szükségességéről. Nekem úgy tetszett, hogy erősebbek azoknak az érvei, akik ezt ma még ellenzik. Ez nálunk is felmerült, s — helyesen — nem csináltuk meg. A kódex értékét csak viszonylagos stabilitása esetén tudjuk megítélni. Hosszabb gyakorlati alkalmazásnak kell felfednie: mit és hogyan kell változtatni a törvényen, illetve hogy alaposabb jogértelmezés, a törvény szabályai összefüggéseinek feltárása, az egységes gyakorlat feltételeinek megteremtése nem teszi-e mellőzhetővé a törvény változtatását.

d) A felszólalásokból kicsendült, hogy a lengyel államigazgatási jogtudományban nagy tábora van az államigazgatási határozatok bírói felülvizsgálatának a törvényesség szempontjából. Számos híve van kifejezetten a közigazgatási bíróságnak is. Elterjedtnek tetszik az a kívánság, hogy a bírói felülvizsgálatot igen széles körben lehetővé kell tenni.

e) Sok szó esett a törvény egységes alkalmazásáról. A megoldás igen figyelemre méltó. Lengyelországban a minisztertanács elnöke bizottságot hívott életre ebből a célból; a bizottság állást foglal azokban a problémákban, amelyeket a praxis feltár. A bizottság állásfoglalásait a minisztertanács közli az államigazgatási szervekkel. Ezek nem tekintendők autentikus értelmezéseknek, csak tájékoztatások, de így is nagy szerepük van a törvény egységes alkalmazásában.

f) Erősen megragadta figyelmemet az a javaslat, mely szerint a szocialista országok államigazgatási jogászainak folyamatos együttműködésére van szükség azért, hogy az eljárásjogi intézmények rendezésénél kevésbé számoljanak az egyes országok sajátos jogi tradícióival, és sokkal inkább használják fel a többi szocialista ország eredményeit, megoldásait. A varsói konferencián (amelyen magam a magyar eljárási törvény jogorvoslati rendszeréről beszéltem), ebbe az irányba megtettük az első lépést. Reméljük, hogy a jó kezdeményezés folytatása nem fog elmaradni, s hogy annak érdekében a mi tudományos és gyakorlati szerveink is cselekednek majd egyet és mást.

A XII. NEMZETKÖZI BIZANTINOLÓGIAI KONGRESSZUS

GYÖRFFY GYÖRGY

A XII. nemzetközi bizantinológiai kongresszust 1961. szeptember 10—16-án Jugoszláviában, az Ohridi tó partján fekvő Ohridban tartották. A választás nemcsak a hely festői szépségű környezete miatt esett Macedóniának erre az Albániával és Görögországgal határos pontjára, hanem Ohrid történelmi múltja miatt is. Ohrid volt ugyanis székhelye a XI. század elején az első bolgár cárságnak, ide vonult be 1015-ben a győztes „bolgárölő” II. Basileios császár, s még jelentősebb, hogy e város volt a Balkán középső vidékének egyházi központja, a patriarchátus székhelye. A régi vár, a freskókkal gazdagon díszített bazilika és kolostorok máig hirdetik a város középkori nagyságát.

E bizánci emlékekben gazdag hely is hozzájárult, hogy a kongresszus iránt nagy érdeklődés nyilvánult meg. A résztvevők száma 400 körül járt, s harmincnál több nemzet képviseltette magát, annak ellenére, hogy számos lemondás történt. A bizantinológiában hosszú idő óta vezető szerepet vivő szovjet tudományt Z. Udalcova képviselte. 2—3 tagú küldöttség érkezett Csehszlovákiából, Lengyelországból és az NDK-ból, míg a történetileg közelebből érintett bolgár és román tudományosság nagyobb létszámmal vett részt. Az MTA II. osztálya e sorok íróját küldötte ki; az I. osztály kiküldöttjeként Kopp Éva egyetemi tanársegéd utazott.

A népesebb küldöttségekkel képviselt nyugati országok az NSzK, Franciaország, Olaszország, Nagy-Britannia és az Egyesült Államok voltak, míg számbelileg a legtöbb résztvevő a helyileg legjobban érdekelt görög és jugoszláv szakemberekből került ki. A kongresszus elnöki tisztét a bizánci történet legkiválóbb művelője, G. Ostrogorsky belgrádi egyetemi tanár töltötte be; főtítkára D. Boskovics belgrádi régész professzor volt.

A kongresszus hivatalos nyelvét a francia mellett az orosz, angol, német, olasz és görög szolgált.

A kongresszus tudományos tárgyköre igen tág volt; felölelte Délkelet-Európa és a Keleti Mediterráneum egész középkori történetét, kultúráját, kiterjeszkedve a társadalomtudományok minden ágára. A kongresszus délelőtti együttes előadásai és vitái a gazdaság- és társadalomtörténet, diplomáciatör-

ténet, teológia, oklevéltan, freskófestészet, építészettörténet, irodalomtörténet, jogtörténet és zenetörténet tárgyköréből hangzottak el.

Az előadások tárgyválasztására nagyban hatott, hogy a kongresszust Macedóniában tartották. Az a körülmény, hogy a VII. század előtt göröglakta Macedónia szláv lakosságúvá vált, utóbb az első bolgár cárság központja, majd Dusán István szerb cár országának része lett, s az 1912-i felszabadulásig a török birodalomhoz tartozott, nacionalista érzésektől fűtött vitákra is alkalmat adott.

A kongresszus plenáris üléseinek témái a következők voltak:

1. *Város és falu a bizánci birodalomban a IV—XII. században.* A szovjet N. V. Pigulevskaja, E. E. Lipsics, M. T. Szjuzjumov és A. P. Kazsdan által kidolgozott alapreferátum azon fejlődési képbe állította be a bizánci város és falu viszonyát, hogy a IV—VI. században bomló bizánci rabszolgatartó társadalom a VII. században, a szlávok bevándorlása nyomán alakul át feudális társadalommá. Az alapreferátumot P. Lemerle, a Sorbonne professzora támadta, tagadva a szláv beköltözésnek ilyen nagy kihatású jelentőségét, sőt a feudalizmus e korbéli jelentkezését is Bizáncban. Szerinte a bizánci birtokviszonyok inkább „étatizmusra” mutatnak, semmint feudalizmusra. Z. Udalcova válaszában megvédte a marxista álláspontot, míg D. Angelov (Szófia) csatlakozva hozzá megrajzolta a fejlődés további képét a XIII—XV. századig. P. Charanis (New Brunswick, Egyesült Államok) egy, a két fel fogást egyeztető álláspont kifejtését kísérelte meg.

2. *A bizánci diplomácia elvei és módszerei.* D. Obolensky (Oxford) alapreferátumában témáját Bizánc északi határterületére (Duna—Krim—Kaukázus) leszűkítve dolgozta ki. Moravesik Gyula nyomtatásból ismert jelentős hozzászólásában Obolensky szempontjait és forrásanyagát bővítette ki. A szerzőt G. Zakythinos (Athén) főként leszűkített területe, F. Dölger (München) pedig az irodalom mellőzése miatt bírálta; V. Mosin (Zágráb) a bizánciaknak a bolgár egyház iránti „nagylelkűsége”, Stanescu (Bukarest) pedig a balkáni népek „függetlensége” kérdéséhez szólt hozzá.

3. *Palamizmus és humanizmus.* H. G. Beck (München) a görög teológia XIV. századközepi nagy vitáját vette vizsgálóra, amelynek során az antik szellemi hagyatékból táplálkozó bizánci humanizmus ütközött össze a miszticizmussal. G. Schirò (Róma) és J. Meyendorff (New York) hozzászólása a kérdést elmélyítő jellegű volt.

4. *A bizánci és szerb uralkodói kancellária.* F. Dölger (München) a bizánci oklevéltan legnagyobb ismerője mintaszerű előadásában vázolta a bizánci kancellária működését; a XIV. századi szerb kancellária kérdését azonban külön nem tárgyalta, mert véleménye szerint ez a bizánci kancelláriai gyakorlat átültetése Szerbiába. V. Mosin (Zágráb) hozzászólása szerint az önálló szerb kancellária kezdetei a XII. századig vezethetők vissza, s a XIV. századi szerbiai görög oklevéladásnak is megvannak a maga önálló sajátosságai.

5. *A XI—XII. századi macedóniai festészet.* V. N. Lazarev akadémikus (Moszkva) vitát kiváltó alappreferátuma szerint a macedóniai egyházak nevezetes XI—XII. századi falképei nem a bizánci udvari festészet, hanem az archaizáló provinciális festészet stílusát képviselik; ezek alkotói helyi szláv festőkörökben keresendők; az amúgy is erősen szláv jellegű Szaloniki befolyása itt kevésbé érvényesült. A hozzászólások során O. Demus (Bécs) azt fejtegette, hogy a kérdés komplikáltabb; Macedónia korabeli festészetében négy stílus különböztethető meg; Szaloniki hatása alig kapcsolható ki, és bár görög mesterek mellett szlávokkal is kell számolni, az etnikai azonosítás mindenképpen kétséges. S. Pelekanides (Szaloniki) a korabeli szlávtság színvonalát lebecsülve a fenti művészeti alkotásokat a „bizánci” (görög) kultúrkörből eredeztette. S. Radojcsics (Belgrád) hozzászólásában a vitatott kérdéseket nem érintette.

6. *A késő antik és kora középkor építésze a Balkánon.* D. Boskovics, J. Nikolajevis—Sztójkovic és D. Sztricsevics (Belgrád) alappreferátumukban a macedóniai emlékek beható vizsgálatán továbbmenően azt a nézetet fejtették ki, hogy a monumentális paloták és bazilikák romjait őrző aboba-pliszkai és preszlavi rommezők nem az első bolgár cárok IX—X. századi alkotásai, hanem VI. századi bizánci létesítmények. (E nézet korábbi vallója, D. Krandszalov (Olmütz) is beküldött egy hasonló tárgyú előadást.) Bolgár részről K. Mijatev (Szófia) kelt a bolgár nemzeti kegyhelyek tudományos védelmére, hét pontban sorolva fel, hogy mi bizonyítja az emlékek IX—X. századi mivoltát. Emellett három bolgár előadás is elhangzott a bolgár nézet támogatására (V. Besevliev a csatalari feliratról, V. Mavrodinova-Ivanova a preszlavi kultúráról és Sz. Sztanesev a pliszkai építészetéről), továbbá hozzászólásban támogatta a bolgár álláspontot E. Condurachi (Bukarest).

7. *Középkori szláv irodalom és bizánci gyökerei.* R. Jacobson (Cambridge Mass.) görög himnuszok és óegyházi szláv megfelelőik összehasonlítása révén vizsgálta a fordítás módját, különös tekintettel a zenei ritmus formálódására. A két felkért hozzászóló, J. Dujcsev (Szófia) és D. Sz. Radojcsics (Újvidék) a bolgár, ill. a szerb középkori irodalom áttekintését nyújtotta.

9. *Keletrómai népi jog, bizánci és szláv jog.* H. F. Schmid (Bécs) a balkáni jogok összehasonlítását és egymásra való hatását vizsgálta, a jogrendben élő társadalomra való tekintet nélkül. A. Soloviev (Genf) a bizánci jog továbbélését tekintette át az ortodox kultúrájú államokban. M. Kosztrencsics (Zágráb) a középkori horvát jogot ismertette; előadása szerint ez három elemből tevődött össze: szlavónia—magyarországi jog, tengeremelléki horvát jog és dalmát városi jog. V. Mosin (Zágráb) és E. Stancescu (Bukarest) hozzászólásukban azt hangsúlyozták, hogy a bizánci jog átvételének megvoltak a társadalmi előfeltételei a szerb, ill. román nép fejlődésében, s így nem lehet egyszerűen a bizánci jog átvételéről beszélni, különösen nem pl., Dusán István cár XIV. századi törvénykönyve tekintetében, melyről egy önálló előadás is elhangzott

(B. Blagoev, Szkopje). Schmid válaszában megemlítette, hogy szükséges volna a magyar jognak a balkáni jogra gyakorolt hatását vizsgálni.

10. *A keleti dallam elvei és felépítése*. E. Wellesz (Oxford) a bizánci zene szerkezeti problémáit taglalta, melyhez O. Strunk (Princeton D.) részletkérdésekben, D. Stefanovics (Belgrád) pedig a szláv zene bizánci kapcsolatai tekintetében szolt hozzá.

A kongresszusra bejelentett további 280 előadás délutánonként egyidejűleg 9 szekcióban hangzott el, mégpedig két történeti, két művészettörténeti és régészeti, egy filológiai és irodalomtörténeti, egy egyháztörténeti és teológiai, egy jogtörténeti és speciális tudományos (pl. orvostörténeti), egy segédtudományi (diplomatikai, paleográfiai, szövegkiadási és numizmatikai), végül egy zenetörténeti szekcióban.

A magyar kutatást is érintő előadások közül megemlítjük az alábbiakat: B. Grafenauer (Ljubljana): Szláv települési hullámok a Balkánon és problematikájuk; B. Zasterova (Prága): Az avar—szláv kapcsolatok jellegéről szóló vitához; P. Goubert (Róma): VI. századvégi harcok a Dunánál; S. Antoljak (Szkopje): Szlavónia elnevezése jugoszláv területen; R. Guiland (Párizs): Bizánc és a Balkán Angelos Izsák idején (1185—1195); N. Todorov (Szófia): A balkáni falu a XV—XVI. században, melynek során a szerző a balkáni hódoltság viszonyait ismertette. A román előadók előadásai közül sajátos szemlélete miatt érdemel említést a Corina Nicolescu-é (Bukarest): „A román művészet eredete a legújabb kutatások fényénél”, melynek során a szerző a IX—X. századi havasalföldi, moldvai, erdélyi és bánáti régészeti emlékekből kiindulva vázolta a román nép művészetének kezdeteit!

A magyar kutatók közül Moravcsik Gyula, említett hozzászólása mellett előadást jelentett be: „I. Basileos császár a legendás hagyományban” címen, melynek kivonata nyomtatásban is megjelent, s azóta teljes szövegében kiadásra került a „Dumbarton Oaks Papers” XV. kötetében.

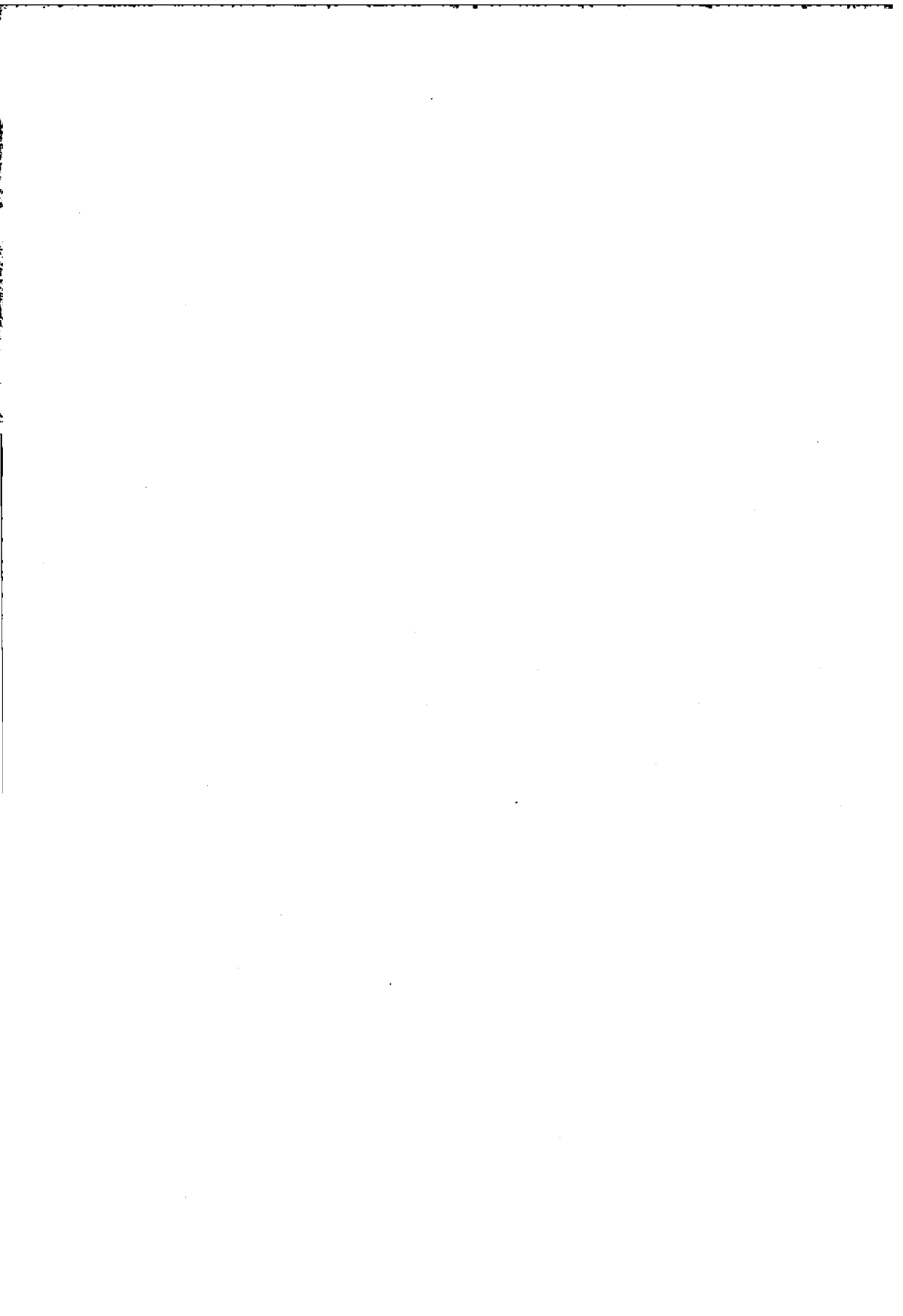
Kopp Éva újgörög nyelven *Βυζαντινο-οὐγγαϊκά* címen tartott nagy érdeklődéssel kísért előadást, melyben ismertette, hogy az újkori Ohridból Magyarországra költözött macedon telepesek az ohridi szent Naum kultuszt meghonosították Miskolcon és Egerben.

E sorok írója „Ohrid 1015-i elfoglalásának kérdéséhez” címen előadta, hogy II. Basileios második hadjáratában szövetségesként I. István király is részt vett, és ismertette egy namuri forrás adatát, mely a bolgár császárvárosból (Ohridból) István által elhozott ereklyék sorsát ismerteti. I. István seregéről szólván — Skylitzes egy adatának idevonásával — orosz (rúsz) etnikumok részvételének lehetőségéről beszélt. A kérdés irodalmában nem szereplő adatok főként helyi kutatók körében keltettek érdeklődést.

Az Association Internationale des Études Byzantines három ülést tartott, melyen a Szövetség Magyar Nemzeti Bizottságát e sorok írója képviselte. A Szövetség Ciprust és Romániát felvette tagjai sorába, majd az NDK felvétele

ügyében élénk viták után úgy határozott, hogy Németország delegációja két önálló szavazati joggal bíró delegációból, az NDK és NSzK Nemzeti Bizottságainak delegációból áll. A Szövetség új tisztikart választott. Az új elnök Paul Lemerle, a főtitkár D. Zakythinos lett. Moravcsik Gyula akadémikust a Szövetség tiszteletbeli alelnökké választotta.

A Szövetség egyhangúan úgy határozott, hogy a XIII. nemzetközi bizantinológiai kongresszust 1966-ban Oxfordban tartják.

HARMADIK NEMZETKÖZI SZPELEOLÓGIAI KONGRESSZUS

(Wien—Obertraun—Salzburg)
1961.

SZABÓ PÁL ZOLTÁN

Erős ütemben fejlődik az emberekben a világ magasabb szinten való megismerésére irányuló törekvés, a természeti világról alkotott értelmes kép kialakítása éppúgy, mint a társadalom fejlődésének sajátos összefüggése a földrajzi környezettel. Egyre élesebben megmutatkozik, hogy az egyes tudományok nem belső ösztönzésből fejlődnek, hanem más tudományokkal való összefüggések szükségszerű tisztázásán keresztül, lényegében a társadalom egyetemes fejlődésének követelményeként. Ilyen körülmények hozták előtérbe az új tudományt, a *szpeleológiát*, mely szó szerinti fordításban csak a „*barlangtan*” fogalmát fedné. E tudomány feladatkörét azonban kiszélesíti, és súlyát megnöveli a nagyipar roppant fejlődésével, valamint a társadalom széles rétegeinek kulturális felemelkedésével együtt növekvő vízigény, mely világszerte előtérbe állította a vízellátás, nevezetesen a földalatti vizek s így a karsztvíz kiaknázásának problémáját.

A *szpeleológia* fejlődésében a barlangok feltárásának és tudományos felkutatásának tevékenységén túlmenően, ma már messzemenő komplex kapcsolatokkal, bizonyos tudományok sajátos szövetsége jött létre. — A barlanghoz, belső *sajátos alaktani fejlődésén kívül*, lényegesen hozzátartozik a *barlangi klíma*, mellyel a *szpeleo-meteorológia* és az asztmatikus betegségek ellen küzdő *szpeleo-hygiéné* ugyancsak mint új tudományág foglalkozik. A karbonátos kőzetekből álló hegységek belsejében mozgó barlangi vizek a felszíni vizektől eltérő sajátossággal bírnak. Ezt kutatja a *szpeleo-hidrológia*. Az eljegesedett barlangok vizsgálatára alakította ki módszerét a *szpeleo-kryológia*. A külvilág és a belső barlangi világ összefüggésében vizsgáljuk a *barlangi képződményeket*, különösen a szerves üledékek problémáját. Egyes barlangokban a *foszfátok* hatalmas tömegben való felhalmozódása (denevér-guánó) jelentékeny gazdasági értéket képvisel. — Ne feledkezzünk el arról sem, hogy az *ember származásának*, az *emberréválásnak felderítésében* elért hatalmas eredmények szorosan kapcsolódnak a *bioszpeleológiához*, a barlanglakó ősember emlékeinek vizsgálatához. Az ilyen *paleoantropológiai* kutatásokon kívül a bioszpeleológia rendelkezett elsőkézből olyan adatokkal, melyek segítségével a *szerves életnek a környezettel összefüggő fejlődési feltételeire* mutathatott rá. Gondoljunk pl. a

barlanglakó lények látószerveinek elcsökevényesedésére (vakrákok, vak rovarok stb.). — *A modern szpeleológia munkaterülete tehát szorosan összefügg a földtan, a természeti földrajz, a morfológia, a hidrológia, a klimatológia, a paleontológia, az antropológia, a zoológia és a fitológia kutatómunkájával.* Figyelembe kell vennünk még, hogy az ilyen területi és sok összefüggéssel bíró komplex tudomány nem művelhető a szűk kutatási térre szorítkozva, mert a vizsgált tényezők, éghajlati övek és a tengerszint feletti magasság szerint is változó tartalmúak.

Magyarországon a *szpeleológia* szóhasználata nincs annyira elterjedve, mint külföldön. Mi a *karszt* és a *karsztosodás* fogalma köré csoportosítjuk a jelenségeket, lényegében azonban ugyanazokat az elemeket, melyeket másutt a szpeleológia gyűjtőkörébe utalnak. *Nálunk a döntő kérdés népgazdasági szinten mutatkozik meg, mert elsősorban a karsztvíz megszerzésének módjával függ össze, továbbá pedig az elkarsztosodás elleni küzdelemben jelentkezik.* Nálunk a barlang nem annyira centrális probléma, bár idegenforgalmi szempontból ez is nagy jelentőségű. Látványos barlangjaink vannak, azonban ezeknek a többsége a közönség számára még megközelíthetetlen állapotban van.

A fentiekből következik, hogy csakis a legújabb kor tudományos fejlődése támaszthat olyan követelményeket, melyeknek megoldása a sportszerű barlangkutatáson túlmegy, bár ennek segítő fontosságát elismeri és komplex tudományos feladatok elé állítja a szpeleológiát, illetve a karsztkutatót. Világos az is, hogy a nemzetközi találkozóira van szükség ahhoz, hogy az összefüggések globálisan tisztázhatók legyenek. *Először 1949-ben, a Franciaországban, Valence-sur-Rhône-ban összegyűlt karsztkutatók határozták el, hogy létrehívják a nemzetközi szpeleológiai kongresszust.* Az első kongresszus 1953-ban Párizsban ült össze, ahol 23 országot 161 résztvevő képviselt. A tudományos eredmények és tapasztalatok kicserélésének szükségességét tükrözi, hogy itt 110 előadást tartottak. A kongresszus anyaga 1020 oldal terjedelmű, 392 ábrával. Elhatározták, hogy minden négy évben, lehetőleg az INQUA kongresszusok évével egy időben, de más helyen gyűlnek össze. A második kongresszus 1958-ban Olaszországban volt (Bari, Lecce, Salerno). Ezen 94 előadást tartottak és 150-en vettek részt. A kongresszus anyaga még nem jelent meg. *Itt határozták el, hogy szorosan együttműködnek a Nemzetközi Földrajzi Unió Karsztbizottságával.* Elhatározták, hogy a harmadik kongresszust Ausztriában tartják, az osztrák tudományos karsztkutatás érdemeinek elismeréseként. Ez a harmadik kongresszus határozta el Salzburgban, hogy 1965-ben Jugoszlávia szervezi meg a negyedik kongresszust.

A kongresszus ünnepélyes megnyitását megelőzően, szeptember hó 15—17-én Graz központból kiindulva, barlangismertető kirándulások folytak.

Szeptember hó 18-án a bécsi egyetem dísztermében *dip. ing. Eduard Hartmann* mezőgazdasági és erdészeti miniszter, *dr. Heinrich Drimmel* oktatásügyi miniszter, *Franz Jonas* Bécs város polgármestere, valamint *dr. dr. h. c.*

Othmark Kühn egyetemi rektor védnökségében, üdvözlésekkel nyitották meg a kongresszust. Ez alkalommal dr. Rudolf Saar, a kongresszus tiszteletbeli elnöke, az Osztrák Barlangkutató Intézet igazgatója tartott ünnepi előadást „*Die historische Entwicklung der Karst- und Höhlenkunde in Österreich*” címmel. Délután megtekintettük a Természettudományi Múzeum karszt- és barlangtudományi kiállítását, majd szakmai tárgyú filmbemutatók következtek. Közöttük szerepelt Kessler Hubert tájékoztató előadásával kísérve: „*Erfolge ungarischer Höhlentaucher. Ein Dreihundert-Meter-Siphon in der Seehöhle von Tapolca*” című film bemutatása is. A film jó benyomást keltett.

Szeptember hó 19—22-én tudományos ülések voltak, amiket esténként filmbemutatók követtek.

Az előadások négy szekcióban és külön még négy témakör szerint folytak. Ehhez csatlakozott a terminológiai és az egyezményes jelkulcs meghatározó bizottság munkája. Összesen 151 előadás szerepelt a kongresszus bécsi programjában. Ezeknek kereken kétharmadát valóban meg is tartották. Egy-egy előadás, szigorúan ellenőrizve, 15 percig tarthatott.

Az első szekció a szpeleológia természeti tényezőivel, a karsztos jelenségek, és így a barlangok létrejöttével, fejlődésével és belső tartalmával foglalkozott. Ez a szekció képezte a kongresszusi munka alapját. Érthető, hogy a tagok hetvenkét előadás szövegét nyújtották be, távollevő személy dolgozata azonban nem kerülhetett felolvasásra. — Így maradt ki Ozoray György: „*Genetische Probleme der Höhlungen in den verkarstenden Gesteinen auf Grund ungarischer Beispiele*” c. előadása is. A kongresszusi kiadványban azonban ez is megjelenik. Jakucs László, a földrajzi tudományok kandidátusa „*Die Heilwirkung der Friedenshöhle bei Aggtelek (Ungarn) bei asthmatischen Erkrankungen*” c. előadása felolvasásra került. Magyar részről ebben a szekcióban más előadás nem volt.

A szekció legkimagaslóbb előadásait Alfred W. H. Bögli, nagynevű geográfus (Hitzkirch, Svájc) tartotta, „*Höhlenkarren*”, „*Der Höhlenlehm*” és „*Korrosive Bildungsbedingungen von Höhlenräumen*” címmel. E három előadásban a szerző a karsztmorfológia alapvető kérdéseit fogta meg, a legmodernebb genetikai és geokémiai módszerek igénybevételével. — Ivo Baučić (Zagreb) „*The Main Stage of Development of Caverns in Dinaric Karst*” c. előadását különös érdeklődéssel hallgattam, ugyanis Baučić a Dinári Karsztban a barlangfejlődésnek a dél-magyarországi fejlődési fázisokkal meglepően egyező menetét tárta fel. A fejlődés menetét — a mi vonatkozásunkban — megírtam, értekezésemet a *Keletnémet Földrajzi Társaság* folyóirata, a *Geographische Berichte* 1961. 3/4. számában fogja közölni.

A Dachstein-hegységben 1800 m tszf magasságban (Oberfeld) a helyszíni megfigyelések és kísérletek érdekében kutatóintézetet tart fenn az osztrák állam. A mészkő oldásának mértékére és sokrétű körülményeire vonatkozó megfigyelési adatokat, — melyek ennek az intézetnek a munkájából származ-

nak — *Fridtjof Bauer* (Wien) ismertette „*Die Entwicklung von Karstformen in Abhängigkeit von den Umweltfaktoren*”, és a „*Der nacheiszeitliche Lösungsabtrag in den österreichischen Kalkhochalpen*” c. előadásában. Később az oberfeldi kutatóintézetet alkalmunk volt megtekinteni.

A szekció előadásait nem részletezhetjük. Összefoglalóan ki kell emelnem, hogy az előadók, kivétel nélkül, a karsztos jelenségeket fejlődéstörténeti módszerrel és sohasem környezetüktől elszigetelve tárgyalták. Több előadó nagy súlyt helyezett a klímátörténeti tényezőkre és foglalkozott az őskarszt problémájával, az elhalt formaelemek pusztulásának kérdésével, a teljes mérvű felújulás kizárásával. Ilyen irányú dolgozataimat többen ismerték az idegen nyelvű összefoglalások szerinti lerövidítésben.

A második szekció a barlangok ma élő állat- és növényvilágával foglalkozott. Huszonkilenc előadást jelentettek be, közöttük sikert aratott *Dudich Endre* professzor előadása, aki „*Ein biologisches Höhlenlaboratorium in Ungarn*” címmel ismertette a *Baradla* barlangban működő kísérleti állomás munkáját. — *Anne-Monique Gounot* (Lyon): „*La microflore des limons des gours souterrains*” címmel összefoglalt vizsgálati eredményét a mikrokarsztra vonatkozó saját megfigyeléseim szempontjából különösen értékesnek tartom.

A harmadik szekció a barlangok archeológiai és paleontológiai kérdéseit tárgyalta. E szekcióban öt előadást jelentettek be. Ugyanitt került sor „*A barlang és az ember a múltban és a jelenben*” c. tárgykörre is négy előadásban.

A negyedik szekció több csoportra oszlott. Általában véve a barlangi tudományok praktikumával foglalkozott. A szekció *természetvédelmi csoportja* két előadást tartott. *Ernst Kiesling* (Wien) ismertette az 1928-tól érvényes természetvédelmi, nevezetesen barlangvédelmi törvényeket. Majd *Gordon T. Warwick* (Birmingham) a *Cave Preservation Society* (to the preservation of British caves and their contents) tevékenységével foglalkozott, kiemelve, hogy Nagy-Britanniában negyven tudományos szempontból fontos barlang különleges védelemben részesül (Sites of Special Scientific Importance). — A második csoport két előadásban *a barlangkutatás műszaki feltételeivel* foglalkozott. Nevezetesen az expedíciók szervezésének, felszerelésének, technikájának, valamint a többnapos kutatás esetében az erőbentartásnak leglényegesebb kérdéseit vitatták meg. A harmadik csoport lengyel előadója *a karszt- és barlangkutatás országos szervezetét* ismertette. — A negyedik csoport, a dokumentációk keretében, *a barlangrendszerek ábrázolásának módszerével* foglalkozott.

A kongresszus, a fentiekén kívül *A—D témakörök* szerint is tárgyalt. Az „*A*” *témakör a barlangok és a barlangi eredetű üledékek fejlődési folyamatának kormeghatározási módszerével* foglalkozott. A programban nyolc előadás szerepelt. *Bertalan Károly és Kretzoi Miklós*: „*Karst- und Höhlensedimente in der ungarischen Geochronologie*” c. előadását Bertalan Károly olvasta fel. A hozzászólók megállapították, hogy Magyarország a geokronológiai eredmények tisztázása szempontjából igen jó helyen áll, és kívánatos, hogy a következő

kongresszusig bizottság gondoskodik az összes adatok nemzetközi egyeztetéséről. Az előadások során kiütöközött a paleoklimatológiai vizsgálatok fontossága és ezek kapcsán különösen a negyedkori paleontológia és a genetikus morfológia eredményeinek körültekintő egyeztetésének szükségessége. Magyarországon az ilyen geokronológiai egyeztető munkálatok feltételei megvannak.

A „B” témakör ülésein a karsztvíz hasznosításával és a kapcsolatos vízellátás kérdéseivel foglalkoztak. E tárgy körben a bejelentett 12 előadás között két magyar előadó szerepelt, mégpedig *Kessler Hubert* : „*Wasserhaushalts- und Wasserwirtschaftsfragen in Karstgebieten*” és *Szabó Pál Zoltán* : „*Angaben zu den hydrodynamischen Eigenschaften des Karstwassers*” c. előadással. Mindkét előadó a karsztvizek népgazdasági hasznosításának fontosságát is kiemelte. *Ken Ashton* (Leeds): *The Detection and Determination of the Configuration of Inaccessible Cave Systems by a Logical Analysis of Their Water Output* c. előadásában (első szekció) matematikai módszerrel, a karsztforrásban megjelenő víz hozama és jellege alapján igyekszik a kitermelhető víz mennyiségére is következtetni. Módszerét a magyar módszerrel javasolja egyeztetni, mondván: *This method is more convenient than the Hungarian method and together, they should provide powerful research technique*”. Megállapításait *Kessler* képletével kívánja ellenőrizni. — *Szabó Pál Zoltán* a hidrodinamikai sajátosságokat a földalatti üregképződés, a barlanghálózat rendszereivel hozta kapcsolatba. Megkülönböztet gravitációs és antigravitációs sajátosságú hidrodinamikát, melyek eltérő formacsoportokat hoznak létre, s így bizonyos formacsoportok megjelenéséből a karsztvízjelleg sajátosságaira is vissza lehet következtetni. *A. Bögli* szerint Magyarország főképp a tárgyalt antigravitációs dinamikával kapcsolatos hidrotermális formakincsek sajátosan érdekes területe, és ezek beható továbbkutatásra nagyon is érdemesek.

A „C” témakörben kilenc előadás szerepelt a programban, és ezek a *barlangkeletkezés és a karsztos táj felszíni jellege közti viszony vizsgálatával foglalkoztak*. E tárgy körben ki kell emelnünk a geotektonikai jelleg és a barlangszerkezet, valamint a forma közti kapcsolatok eredményeit, továbbá a felszíni vizek teraszainak és a barlangi emeletek összefüggéseinek elemzésével, valamint a gipsz-karszt eddig még kevésbé kutatott formakincsének vizsgálatával foglalkozó előadásokat.

A „D” témakör kifejezetten a *jégkorszakok kérdésével foglalkozott*, elsősorban abból a szempontból, hogy mikor, milyen mértékben lehettek meg a barlangokban az emberi betelepülés feltételei. E tárgy körben kimagasló előadást tartott *Bacsák György* (Alsóbélatelep) „*Die Zeitrechnung des Quartärs und ihre Weiterentwicklung*” címmel. *Bacsák* előadása a jégkorszaki éghajlat tagolásának módszerével is foglalkozott. A geokronológiai meghatározás szempontjából is alapvető fontosságú eredményeket tárt fel.

Az egyezményes jelek és a terminológia bizottsága több ízben összeült. E tárgy körrel kapcsolatban öt előadást jelentettek be. Magyarország részéről a

bizottságba *Bertalan Károlyt* jelöltük. A terminológia rögzítésekor ugyanis a speleológia magyarországi sajátosságait is figyelembe kell majd vennie a bizottságnak.

A bécsi előadásokat követően, a kongresszus áttette székhelyét a *Hallstatti tó* mellett levő *Obertraunba*. A leglényegesebb itteni tapasztalatokat röviden az alábbiakban foglalom össze.

Első útunk a *Krippenstein* (2109 m) nevű csúcsra vezetett. Innen kitűnő kilátás nyílt a *Dachsteinmassivum* tetőtérzínére. Kerekén 200 km²-nyi az 1600—2000 m magas tönkfelszín kiterjedése. A tönkfelszínen az Alpok centrális kristályos övezetéből származó kvarckavicstakaró foszlányai ismerhetők fel. A fiatalabb harmadkorban ugyanis az Alpok hegysége még alacsonyan feküdt, és reá az egyenletes lepusztulási felszín volt a jellemző. Ekkor a hegység központi kristályos kőzetekből álló övezete felől a folyóvizek — a dachsteini példa esetében — észak felé szállították a görgetett hordalékot (*Augensteine*). Csak a harmadkor végén és a negyedkor folyamán fejlődött ki az Alpok mai impozáns juvenilis arculata, és ekkor változott meg a folyók iránya is. Ez a tény megerősíti hazai vizsgálatainkat, mert ezek során, kivált a Mecsek-hegységre vonatkozólag, világossá vált, hogy a mi hegységeink is a harmadkorvégi, ill. a negyedkori, geológiai értelemben tehát egészen fiatal, sőt még ma is tartó földkéregmozgásoknak köszönhetik alakítani megjelenésüket. Fontos még az is, hogy az említett újharmadkori tönkfelszín fölött egy magasabb, régebbi tönkfelszín helyezkedik el, melyet ma első-sorban a csúcsok egyező magassága képvisel (*Hoher Dachstein*, 3004 m). — Ma a *Dachstein*-masszívumnak csak barlangi vízhálózata van. E vízhálózat rejtett útjait spórákkal és más vegyi anyagokkal festett vizekkel alaposan tisztázták. Így ismeretessé vált, hogy e mészkő- és dolomit-hegység középpontja felől a víz a föld mélyén minden irányban szétáramlik a peremeken levő források felé.

További útunk folyamán felkerestük a *Szpeleológiai Intézet Kutató-állomását*, mely 1800 m magasságban (*Oberfeld*), a *Dachstein*-masszívum legjellegzetesebb magaskarsztvidékén épült. A kongresszus tagjai mélyreható viták rögtönzésével, a következő problémákkal foglalkoztak: 1. A magashegységi mészkőfelszín karsztosodásának kérdése. A karrok fejlődése és a jégkorszaki állapotok összefüggése. A klímaingadozások kihatása a mészkőfelszín mai állapotára. 2. Miképp mutatkozik meg a talaj és a növényzet szerepe a karsztformák fejlődésében. 3. A jégkorszakok utáni formaképződés. 4. A talaj és a növényzet térfoglalása, ill. pusztulása. 5. A magashegység elkarsztosodásának gazdasági kihatása. — A *Dachstein*-gleccser, de ugyanígy másutt is az eljegesedett felületek mérete a múlt század közepe óta csökken. A jelentékeny mérvű letarolás következtében azonban a talaj és a növényzet előnyomulásra nem képes, s így az elkarsztosodott felületek mérete fokozatosan növekszik. Ennek káros gazdasági kihatása megmutatkozik.

A Dachstein-masszívumban összesen kétszáz barlang ismeretes. Ezek közül, *Obertraunból* kiindulva, felkerestük a két leghatalmasabb barlangot. Az egyik a *Dachstein-Rieseneishöhle*, mely 1462 m magasságban, meredek sziklafal oldalában nyílik. Ismert hossza mintegy három km. Ki kell emelnünk, hogy 1928 óta rendszeresen vizsgálják a barlang éghajlatát és a jeges képződmények változó alakulását. A második világháború után R. Saar professzor és munkatársai részletesen újra átvizsgálták a barlangot. Még Bécsben R. Saar igen tanulságos előkészítő előadást tartott „*Grosswetterlage und Höhlenwetterzirkulation*” címmel. — Idegenforgalmi szempontból sem közömbös a barlang ügye, mert pl. ezt a barlangot évente több mint százezren keresik fel.

A Dachstein-Mammuthöhle (1322 m) a Schönbergalm sziklafalán nyílik. *Hubert Trimmel* vezetésével a barlangi labirintus feltárása ma is tart. A barlang sokféle ága a bonyolult hegységszerkezet jellegzetességeit követi. Erről Bécsben hallottunk tanulságos előadást. A szerkezeti összefüggéseket *Erik Arnberger* (Wien) ismertette.

A Dachstein vidékén többfelé találkozunk *Friedrich Simony* nevével. A bécsi egyetemen száz évvel ezelőtt *Simony* volt a földrajzi tudományok első tanára. Nevéhez fűződik a salzkammerguti tudományos kutatás megalapozása. A hallstatti múzeumban *Simony* emlékét külön terem őrzi. Érdemes lenne felkutatni e nyilván magyar származású kiváló tudós hazai kapcsolatát.

Meg kell még emlékeznünk néhány obertrauni eseményről. Szeptember 24-én *Obertraunban* ünnepélyes keretek között leplezték le a dachsteini barlangok hős kutatóinak emlékművét. Ugyanezen a napon a nemzetközi hírnévvel rendelkező hallstatti múzeumot és a várost tekintettük meg.

A kongresszus munkáját szeptember 26-án *Salzburgban* folytatta, ahol a küldöttek 26-án este részt vettek az ötven éves salzburgi barlangkutató egyesület tiszteletére rendezett ünnepi összejövetelen, amelyen az üdvözléseket vetítettképes előadás követte.

Szeptember 27-én már záróülését tartotta a kongresszus. Búcsúbeszédék és üdvözlések nyomán *dr. Kurt Ehrenberg* professzor „*Karst- und Höhlenforschungen in Österreich seit dem Jahre 1946*” címen ünnepi záróelőadást tartott.

Másnap az utolsó tudományosan elfoglalt nap következett. Ennek programja volt az *Eisriesenwelt* megtekintése a *Tennengebirgeben*. Útközben a *Salzach* folyó mély szurdokvölgyével ismerkedtünk meg, mely a mához kapcsolódó földtörténeti idő terméke. A barlangot (1641 m) *Werfen* községből közelítettük meg. A földtörténeti negyedkor kezdetén kialakult *Salzach* folyó völgyének földalatti oldalágaként jött létre a barlang, fejlődésében alkalmazkodva az egyre mélyülő fővölgyhöz, mint erózióbázishoz. Így érthető, hogy a járható ágazatok együttes hossza több mint 40 km. Ebből a közönség számára egy km-t nyitottak meg. Az egész hegységtömb, a barlanggal együtt, a magasba — a hidegléghőkörforgásába — emelkedett, alkalmassá vált ezáltal arra, hogy

benne az utolsó jégkorszakból származó fosszilis jégtömeg megmaradhasson. Ez a jégtömeg az alapot képezi, rajta évente télen újabb jégformációk keletkeznek, és így a jégbarlang változatos formában fenn is tud maradni. Mintegy 30 000 m² a jégfelület kiterjedése, ennek vastagsága helyenként eléri a 20 m-t. A barlang kapuja csaknem függőlegesen álló sziklafalon nyílik, és 18 m magas, 20 m széles. Ebben a jégvilágban 836 lépcsővel jutottunk fel az *Alexander v. Mörk-Dom* csodálatos látványt nyújtó terméhez. Itt percnyi néma csenddel adóztunk *A. v. Mörk* hős barlangkutató emlékének, a hamvait tartalmazó urna előtt.

A kongresszus alkalmával lehetőség nyílt számos olyan tudományos kapcsolat kiépítésére, illetőleg felújítására, amelyek a kongresszus szűken vett célján messze túlmutatnak. Így pl. hasznos megbeszélésekre került sor *dr. H. Lehmann* (Frankfurt am Main) professzor, az *International Geographical Union* Karsztbizottságának vezetője és e sorok írója között arra vonatkozóan, hogy Magyarország hogyan kapcsolódjék be a Nemzetközi Karsztbizottság nagy jelentőségű *Karszt-Atlaszá*-nak munkálataiba.

*

A Harmadik Nemzetközi Szpeleológiai Kongresszuson 22 államból, mintegy 250 tudományos kutató és barlangkutató sportember volt jelen. Magyar részről a Magyar Tudományos Akadémia kiküldetésében *dr. Dudich Endre* akadémikus és e sorok írója vett részt. A Magyar Karszt- és Barlangkutató Társulat és más intézmények, minisztériumok kiküldetésében, továbbá mint kísérő, még tizenketten lépték át a magyar határt részvétel céljából. *A kongresszuson a magyar delegáció tagjai közül hatan hét előadást tartottak.* Megállapíthatjuk, hogy ezek az előadások is igen színvonalasak voltak. A kongresszus tagjai meggyőződhetek arról, hogy Magyarországon a karsztkutatás mind tudományos szinten, mind pedig a sportszerű barlangfeltárás vonalán, jelentős fejlődést mutat.

Meg kell emlékezmem a *Kongresszus Szervezőbizottságának jó munkájáról is*, amelynek előzékenysége irántunk mindenben megnyilatkozott. A kongresszus szervezetileg mindvégig zavartalanul működött. Minden egyes résztvevő minden esetben tudta, mikor és hol mi történik, hogy mi a feladata. Részben ezzel magyarázható az érdeklődés és az aktivitás, mely a sokféle ágazó szekciók és témakörök vitái során megnyilatkozott. Kiemelkedően jelentős szervező munkát végzett az *Oszták Barlangkutató Egyesület*, kivált ennek tudományosan is kiválóan képzett főtitkára, *dr. Hubert Trimmel* professzor és a helyettes főtitkár, *dr. Fridtjof Bauer*, a bécsi Szpeleológiai Intézet vezető munkatársa. A figyelmes és előzékeny szervezőmunka egyik jellemzőjének tekinthető az a viszonylag sok reprezentatív jellegű rendezvény (fogadások film- és színházbemutatók stb.), amely a kongresszus programját sok irányú hasznossága mellett kellemessé is tette.

TANULMÁNYÚTON MONGÓLIÁBAN

HORVÁTH TIBOR

A Magyar Tudományos Akadémia kiküldetésében 1961. április 14-től május 19-ig öt hetet tölthettem a Mongol Népköztársaságban. Útban Mongólia felé Moszkvában a múzeumlátogatások során felkereshettem, hét év után újra, a *Keleti Kultúrák Múzeumát* is. Érdeemes erről bevezetőben néhány szót szólni.

Nagyszerű meglepetésként ért, hogy a múzeum földszintjén egy mai japán iparművészeti, az emeleten pedig egy mai japán fametszet kiállításra találtam. Mindkettő anyagát Japánból küldték, így e kiállítások alkalmi jellegűek voltak. A japán iparművészet történetét, beleértve az újabb törekvéseket is 1947-ig, a hatéves japán tartózkodásom idején elég jól megismerhettem. Ez a moszkvai kiállítás viszont bizonyította, hogy 1947 óta a japán iparművészet igen érdekes és jelentős utat tett meg. A stílusáról összefoglalásképpen csak annyit, hogy a hagyományos formák leegyszerűsítve, anyagukban és technikai megoldásukban tökéletesítve jelentkeznek, míg a díszítőmotívumok terén, a korábbi túl gazdag ornamentikából csak keveset és azt is általában leegyszerűsítve használnak fel. Az első pillantásra modernnek látszó darabokról is némi vizsgálódás után kitűnik, hogy legtöbbször a hagyományos iparművészeti és népművészeti formáknak a leegyszerűsített változatai. Éppen ezért, e különben is szépen megrendezett kiállítás igen tanulságos volt. Az iparművészet terén 1900 körül világfigyelmet elért japán iparművészet, a korszerű és szükséges változtatásokon keresztülmenve és így mintegy megfiatalítva, ma újra jó példákkal szolgálhat. Más kérdés azonban, hogy a kiállított darabok közül hány volt nyilván árban igen drága, reprezentatív célokat szolgáló darab, és hány fizethető meg Japánban egy — mondjuk középfizetésű és az otthonát csinosítani kívánó — dolgozó által. Vagy más szavakkal megfogalmazva, milyen mértékben fogadható el ez a kiállítás, mint a mai japán iparművészet keresztmetszete.

A fametszetek a műfaj rendkívüli népszerűségét és elterjedtségét bizonyították. Japánban is, Kínához hasonlóan, az elmúlt évtizedben a politikai harc hatásos segítőeszközének bizonyultak ezek az olcsón előállítható és ugyanakkor többségükben magas művészi igényt képviselő lapok. A kiállítás

több stílus együttéléséről tanúskodott, egészben véve azonban a képszerűség igénye új, korábban ismeretlen formában jelentkezett. Absztrakt jellegű metszetek csak elvétve szerepeltek (ez talán az anyag kiválasztásánál érvényszerző egyik szempont volt), és a sajátos japán jelleg inkább a témák kiválasztásánál, mintsem a rajz formaadásánál érvényesült. Ha nem tévedek, akkor ez többek között azt jelenti, hogy a fametszetművészek inkább azt keresik, ami őket a világ többi haladó művészeivel egybekapcsolja, mintsem a sajátos, a gyakran tetszetős, de következményeiben talán újra elszigeteltséghez vezethető japán sajátosságokat. A nemzetközi tekintélynek örvendő Munkata Sukón kívül Inakagi Tomoo, Nakajama Tagasi és Hamamoto Maszahiro munkái tanúskodtak tehetséges és tevékeny alkotószellemről.

Április 14-én érkeztem meg Ulan Batorba. Még aznap délután az Akadémiai Bizottságban Cedevel, a Történetkutató Intézet igazgatójával megbeszéltük a tartózkodásom programját. A Budapesten beadott tervemet előzékeny szívességgel elfogadták, és így inkább csak az időpontok megállapítására volt szükség. Továbbá, arra való tekintettel, hogy az ásatásra nem Noin-ulában került sor, felajánlották, hogy elvisznek oda is. Erre az útra került legelőbb sor, április 17—19-én. Kísérőim voltak: N. Szer-Odzsav, az Akadémiai Történetkutató Intézet régészeti csoportjának vezetője és Dordzsi, az intézet tudományos munkatársa. *Noin-ulában* voltaképpen három helyen is kerültek elő hun-kori sírok: Szudzuktében, Dzuramtban és Hudzsirtban. A Kozlov által kiásott 212 sír javarésze Szudzuktéből való, a temető fenyő és nyírfa erdőben fekszik, hegy lejtőjén, köröskörül hegyektől körülveve. Gyönyörű a vidék, nem egykönnyen találhattak volna szebbre vagy csendesebbre, temetkezésre megfelelőbbre. A sírok között az aranyásók több árka is visszamaradt. (1912-ben Ballod nevű technikus, hivatásos aranyásó, fedezte fel az első sírokat. Kozlov tőle értesült a lelőhelyről.) A Kozlov-féle ásatás technikáját nagyon jól mutatja az egyik sírba levezető, 1,20 × 1,20 m méretű kútszerű deszkaakna, amely épségben maradt meg.

A második tanulmányutunk április 21-től 26-ig tartott. Ennek végcélja a Harhorin város mellett elterülő *Karakorum* helyszíni szemléje és a mellette levő *Erdeni-dzu* meglátogatása volt. Menetközben Ulan Batortól 209 km-re egy T'ang-kori kínai nyelvű feliratos követ tekintettünk meg, majd tőle nem messze levő szikladomb régi kultikus emlékeit (kétsoros állatalakot ábrázoló sziklarajz és több tibeti nyelvű buddhista felirat). A távolabbra eső *Kharuh Gol* templom 1601—17 között épült tibeti stílusban, igen fejlett, kőlapokat téglaként alkalmazó építési technikával. A fallal körülkerített templomváron kívül sztúpák és kisebb-nagyobb épületek romjai láthatók, de még a földsánc innenső oldalán.

A Haruha folyó után 4 km-re egy jellegzetes, feltehetően V—IX. századi sírt, ún. „kerekszurt” mérhettem le. A középső kőrakás átmérője 4,5 méter, magassága kb. 80 cm. A külső kőrakás 13 m távolságban, szabályos kör

alakban vette körül a középső kőrakást, és ez 80—100 cm szélességben, szépen, de ritkábban rakott kövekből áll. Méreténél fogva a nagyobb sírok csoportjából való. Kb. tíz percnyi autótút után újabb két hasonló sírt láttunk fenn a hegytetőn, majd kettőt lejjebb a lapályban.

A nyolc és fél km hosszú Ögincagan-hütül (tó) felett egy kitaj város falait mértük fel: 150×150 méter, a falak vastagsága 120—130 cm. Kísérőm, K. Perlee, az Akadémiai Bizottság történeti csoportjának vezetője szerint ez a legrégebb kitaj város.

Cecerlegbe érkezésünk előtt, a várostól mintegy 8—9 km-re az odavezető út baloldalán az Olenni Kament nézhettem meg. Ennek a már félig-eldőltlen álló kőnek a mérete: hosszúsága 220 cm, szélessége 40—50 cm között, a vastagsága pedig 36 cm. Napkoronggal, maszkkal és öt indaszerűen megoldott szarvas rajzával díszített, laposreliefként, és eredetileg vörös színű festékkel volt bevonva. A korai vaskorban készülhetett, és az ún. szkíta állatstílus Altáj vidéki változatai közé sorolható.

A *cecerlegi múzeum* a XVIII. században épült korábbi lamaista templom egyik épületében kapott helyet, kisebb régiséggyűjtemény mellett, főleg a lamaista buddhizmus emlékei találhatók meg benne, így többek között az Erdeni-dzuból származók is. A kőből faragott reliefek, amelyek Buddhákat és Tárákat ábrázolnak, a tibeti—mongol művészet ritka megnyilatkozásai közé tartoznak, Európába nem is nagyon került el belőlük. Gazdag anyag található a természettudományi tárban is. A templom udvara különben paleolit lelőhely.

A Cecerlegből Harhorinba vezető út baloldalán, 53 km-re, nagyméretű kurgán, kövekkel borítva, körülötte több száz sír, már laposabbak, ugyancsak kővel fedettek. Harhorin előtt a messzeségben feltűntek Kara-Balgaszun körvonalai, közelebb nem mentünk hozzá, mert az egy félnapos kitérőt jelentett volna. Ahogy a városhoz közeledtünk, sok „kerekszur” előtt haladtunk el, majd az Orhon folyó innenső partján Alekszej Pavlovics Ogladnyikov akadémikus paleolit ásatásának kutatógödreit nézhettük meg.

Karakorum. A lelőhely megtekintését a teknősbéka sztéle-alapzatnál kezdtük, majd a Kiszzelev-Perlee 1948—49.-i ásatásának nyitott gödreinél folytattuk. Igen impozáns a 23 méter széles, néhány fokos kőlépcső sor, amely szépen faragott kövekből összeállított. Ezután következett a sötét gránit-tömbökből elég durván faragott 64 oszloptalapzat, mint egy igen tekintélyes méretű csarnok minden maradványa. Az ásatások további eredményei még tisztázták, hogy Karakorumot az újgurok alapították a VIII. században, majd Ögödej kán 1220 táján újjáépítette. A csarnoktól délkeletre, mintegy 500 méterre, Kiszzelev újabb kutatógödrt húzatott, amelynek mélysége elérte a 7 métert. Az így kapott hármaskéteg (az újgur, az Ögödej-kori és az 1380 utáni) egymástól élesen elhatárolt és jól tanulmányozható.

Karakorum különben igen nagy területen feküdt. A sánchatárai általában bolygatlanok. Az eddigi ásatások csak a kutatás szerény kezdetének

tekinthetők. A felszínen szinte lépésről lépésre kínai keménycserép és porcelán töredékekre bukkan a látogató. Ezek általában 1220—1380 közötti időből valók. Az Északi Szung szeladon, a Csün-yao és a C'ucsou-yao mellett a máz-alatti késsel festett porcelándarabok a legérdekesebbek. Az utóbbiak datálását — amely csak az utolsó tíz évben vált pontosabbá — nagyban elősegítették az itt talált darabok.

Erdeni-dzu. A megmaradt épületek közül egyet éppen restauráltak. Ezt nem is nézhettük meg, csak a csarnoksorból a középsőt és baloldalt, valamint az alsó terasz keleti földszintes épületében levő régiségeket és falfestményeket. E templomok tudományos feldolgozásokból és útleírásokból meglehetősen ismeretesek, így — gondolom — leírásukra nem szükséges kitérnem, csak annyit szeretnék megemlíteni, hogy a templomok előtt a szabadban felállított egyik kőoroszlán az újgur időkből származik, és a felső terasz korlátjába kínai feliratos kődarabokat is beillesztettek.

Karakorum felett, a nyugati dombtetőn, egy másik újgur város 1,40 m széles falait is megnéztük, ez Kara Balgaszunnal volt egyidős, azaz a IX. században épült. A szépen faragott teknősbéka alakú sztéle alapzat ugyancsak ebből az időből származik (hossza 2,17 m, szélessége 1,42 m). Szürke helyi gránitból készült, amelynek a fejtőhelye kb. 15 km távolságra esik.

Hudzirt fürdőhely előtt, a hegy lábánál álló kőlapokkal jelzett bronzkori sírok láthatók, igen nagy számban. 1948—49-ben ezek közül is néhányat felásott a Perlee—Kiszeljev expedíció.

Az Ulan Batorba visszavezető úton Karakorumtól keletre, mintegy 40 km-re, az orhoni síkság folytatódásán (Koso Caidam) először a Bilge kagán emlékéét néztük meg, utána a Kül teginét.

A 734-ben elhunyt *Bilge kagán* emlékének központi csoportja a három darabra tört kínai és türk feliratos kőből, az ugyancsak darabokra törött alapzata köré csoportosuló férfi és női ülő szobrokból, egy torzóból és egy oroszán figurájából áll. A szobrok feje hiányzik, különben is sérült állapotban vannak. E csoporttól délkeletre, 20 m-re egy 146×39 cm-es kő fekszik eldőlvé, az egyik lapján néhány bevéselt vonallal, míg északnyugatra, 28 m-re, egy 195 cm hosszú, alapzaton álló fegyveres férfi szobra, amelynek a feje ugyancsak hiányzik. 27 m-rel tovább, ugyancsak ebben az irányban egy 240×240 cm négyszögletes kőlap, 17 cm magas, közepén 83 cm átmérőjű lyukkal. Ezen túl is még egy újabb alapzat, majd sáncrezset következik. W. Radloff ittjárta óta e helyen újabb ásás nem folyt.

A 731-ben meghalt *Kül tegin* emlékműve Bilge kagánétól 800 méterre északra fekszik. Az 1958 nyarán itt dolgozó közös mongol-csehszlovák régészeti expedíció idején szöges drótkerítéssel vették körül, ami annál inkább is szükségesnek bizonyult, mert az akkor megkezdett ásások folytatására még nem került sor, és a legtöbb árok, meg gödör betemetetlen. Az itt látható emlékeket is mind végignézhettem, és az egyik ember nagyságú harcos szob-

ráról, mint amelyik viselettörténeti szempontból a legérdekesebb volt, vázlatokat készítettem. Az ásatás három legérdekesebb darabját, a Kül tegin portréjának tartott kőből faragott fejet, a nagy sztéle alapzatából kiemelt nagyon szép jelekkel írt türk rovásírásos feliratot (15×37,5 cm) és a kékes-szürke gránitból faragott, 12,2 cm nagyságú nagyszerűen faragott arctörödéket, Ulán Batorban nézhettem meg. Véleményem szerint ez az utóbbi biztosan Kül tegin portréjából való. Erőtéljes kidolgozása messze felülmúlja a többi szobor faragási technikáját. Elsőrendű művész munkájának tartható, aki élethű ábrázolásra törekedett.

Április 26-án reggel utolsó szálláshelyünket, Dasincsilent elhagyva, 3/4 órányira egy kerek domb tetején nagy kőrakást láttunk meg, amit azután autóval megközelítve, meg is másztunk. Perlee szerint egy őrtorony maradványainak tekinthetők e kőrakások. Alatta terül el a Csin tolgoin balgasz, a kitájok nagyvárosa, amely 997-es dátummal az egyik kínai forrásban is szerepel. Négyszögletes földfalai helyenként elérik a 4,4 méter szélességet is. Kívül jól kivehető a vizesárok nyoma. A belső térben középtájt jobboldalt egy kőből faragott teknősbéka sztéle alapzat látható kettéhasadva, egy másik mellette erősen megkoptatva. Ezek környékén, de kissé távolabb is, kisebb-nagyobb földbuckák. A déli kaput egy L alakú földbástya védte.

Hatnapos kirándulásunk ezzel már véget is ért, kissé fáradtan és megviselten figyeltük, mikor tűnik fel az úton Ulan Bator látképe. Jó volt újra nagyvárosba érkezni. Utunk a majdnem teljesen kész új városrészen vezetett keresztül. 30 000 lakóhoz tervezték a nagyon arányos és szépen megépített kétemeletes házak utcatorát. Közöttük emelkedik ki az új áruház hétemeletes tömbje. A színház mögött meg biztatóan közeledik befejezéséhez az új nagyszálló palotája. Fejlődik és szépül a mongol nép fővárosa. Különösen sok történt e téren az utóbbi három esztendőben.

Az ásatásra április 29-vel került sor. A választás a Szelbe folyó menti, Ulan Batortól északra, 18 km-re fekvő úttörő tábor melletti kis hunkori temetőre esett, kedvező adottságai miatt: házban lakhattunk, „folyó”-víz és tüzelőfa a közelben adva volt és az élelmezés kérdése is elintézhető volt Ulan Bator-i bevásárlásokkal. Mindezen felül kutató a temetőt még nem érintette. Ez az öt nagy kurgánból és négy kis sírból álló temető fekvése emlékeztet a noinulaihoz, részben egy erdő szélén fekszik, lejtős hegyvidéken. A nagyobb sírokat földhalom és kőborítás jelezte, míg a kisebb sírokat csak néhány nagyobbacska kődarab. A kis sírok—nagy sírok gödre vagy mélyedése — sajnos — előre jelezte, hogy egykor mindegyiket kirabolták. Az április 29—30, május 3—15-ig tartó 14 nap alatt két kisebb sírt teljesen, egy közepes nagyságú sírt pedig félig tudtunk feltárni. Aránylag nem nagy eredmény ez, de a körülményekhez képest mégis kielégítőnek mondható. Nehézségeink közé tartoztak az ásatók kis létszáma: voltaképpen csak egy ásatásban járatos munkásunk volt, a további munkaerőt öt egyetemi hallgató és három régész kol-

léga jelentette. Az ásatást N. Szer-Odzsavval együtt vezettem. A munka során meg kellett bírkóznunk a kb. 1,20—1,50 vastagságban megfagyott földdel, valamint a sír gödrébe görgetett nagy sziklával.

Az ásatásról szóló publikációt N. Szer-Odzsavval együtt készítettem elő, emiatt itt csak röviden írom le a sírokat, illetve a leleteket. Az 1. és 3. számúak 1 m—1,20 m mélységben fekvő kis sírok, a csontváznak csak részei maradtak meg. Az egyikben több réteges kőborításra találtunk a behányt földréteg mellett. Vasból készült csatok, övveretek, karikák kerültek elő mindkettőből, a harmadikból még két nagyméretű nyílhegy (vadászó és tűzgyújtó) és egy oldalrúdas zablá. A 2. sírban 5,70 m mélységig jutottunk le. 3—3,10 m mélységben két agyagedény, egy oldalrúdas vaszablá és kis darab kínai fekete lakk-réteg került elő, vasszegek mellett. Csontokra nem találtunk.

Az előkerült leletek analógiáit a noin-ulaiak között lehet megtalálni, így a szelbei temetőt is az időszámításunk kezdete körüli évtizedekre datálhatjuk.

N. Szer-Odzsavval egyetemben az ásatásunkról beszámolót tartottunk az Akadémiai Bizottság Történetkutató Intézetében, május 18-án. Ennek végén két kéréssel éltem: 1. a szelbei temető feltárását továbbra is közös magyar—mongol expedíció folytassa, 2. a noin-ulai leletekből az Ulan Bator-i múzeumba került és még publikálatlan anyagot közös magyar—mongol feldolgozásban és kiadásban adjuk ki. Az intézet igazgatója mindkét kérésemet elfogadta. Ezúttal is azt a megértő támogatást tapasztaltam részéről, mint ott-tartózkodásom alatt annyiszor. A beszámolómat megelőzően még egy előadást tartottam a Történetkutató Intézetben, a művészettörténeti kutatások szükségességéről. Az előadás kivonata a Mongol Tudományos Akadémia folyóiratában fog megjelenni.

Az Ulan Batorban még rendelkezésemre álló rövid idő alatt a múzeum és az egyetem régészeti laboratóriumának anyagát tanulmányoztam és felkerestem a főváros egy ma is működő és két már múzeumnak átalakított lamaista templomát.

LÁSZLÓ GYULA: ŐSTÖRTÉNETÜNK LEGKORÁBBI SZAKASZAI*

ERDÉLYI ISTVÁN

Az alábbiakban ismertetett mű László Gyulának, a magyar és avar nép őstörténete szakavatott kutatójának már régen várt munkája. Maga a szerző körülbelül másfél évtizeden át dolgozott a témán. Munkájában visszanyúlt addig, ameddig régésznek egyáltalán vissza lehet nyúlni, a régibb kőkorszak anyagi műveltségéig, és megpróbálta megírni a finnugorok ethnikai történetének legrégebb lapjait. Műfajában nálunk szinte egyedülálló, ha csak nem tekintjük hasonlónak Molnár Erik kevésbé részletesen kidolgozott hipotézisét a finnugorság ázsiai eredetéről, amelyről az ötvenes években lefolyt vita, illetve a munka magyar és orosz nyelvű kiadása kellő tájékoztatást adott a szakembereknek.¹

László Gyula könyve egy háromtagú sorozat második kötete. Még 1944-ben jelent meg a szerző tollából az időrendben legutolsó, vagyis a honfoglalással kapcsolatos kötet.² A most megjelent kötet után már csak a középső láncszem hiányzik. A mű címe kevesebbet mond a tartalmáról, méghozzá két okból. Először: nemcsak a magyar őstörténetet tárgyalja. Másodszor: több van benne, mint a Szovjetföld finnugor őstörténeti régészeti emlékeinek a jellemzése. A munka csak kilencszáz példányban látott napvilágot. Ez a vitaindításhoz elégséges. Az idegen nyelvű összefoglalás hiányzik. Ezt talán menti az, hogy így nem fognak a külföldi kutatók annak szövegével megelégedni, hanem, tekintve a téma igen érdekes voltát, igyekeznek majd azt lehetőleg teljes egészében lefordíttatni.

A három kötetre terjedő mű e kötete témáját tekintve kimondottan ősrégészeti. A szerző minden lehető megtett, hogy beledolgozza magát a kérdés irodalmába abból a célból, hogy elméletét lehetőleg megalapozza. Ezt meg kellett hogy tegye annál is inkább, mert ősrégészeink nem vették tervbe hasonló munka megírását. Tekintettel arra, hogy a magyarság a finnugor

* A finnugor őstörténet régészeti emlékei a Szovjetföldön. Akadémiai Kiadó. Bp. 1961. 211. old.

¹ Molnár E.: A Magyar nép őstörténete Bp. 1953. З. Мольнар. Проблемы эриогенеза и древней иерархии венгерского народа. *Studia Historica* 13. Bp. 1955.

² László Gy.: A honfoglaló magyar nép élete. Bp. 1944.

népeknek legnyugatabbra szakadt ága, nálunk Magyarországon a legnehezebb az észak- és kelet-európai régészeti anyaggal kellően megismerkedni és azzal önállóan dolgozni. Sajnálatos, hogy a könyvet hazai ősrégész szakembereink nem is lektorálták. Most a feladat abban áll, hogy megvitassák a munkát, tartalmas értékeléseket írjanak róla a szerző hipotézise lényegét illetően. A szerző munkáját rendkívül megnehezítette az, hogy — amint írja is (113. o.) — egyetlen eredeti darab sem volt a kezében azok közül a régészeti emlékek közül, amelyekkel foglalkozik. Az általa felhasznált publikációk sem mindig teljesek, és a megjelent művek közül sem mindegyikhez juthatott hozzá. Mindezek alapján világosan látható, milyen hálátlan és sok buktatóval járó, nagy bátorságot követelő munkára vállalkozott a szerző. A könyvet remek összefoglalás zárja le. Ez főleg nem szakembereknek könnyíti meg a tájékozódást. A könyv világos stílusa ellenére is tartalmában nehezen sajtátfítható el, mert a téma óriási nyelvészeti, növényföldrajzi és ősrégészeti tényanyag ismeretét követeli meg tanulmányozóitól, annak ellenére, hogy amennyire már lehetett, a szerző igyekezett a felhasznált műveket részletesen kivonatolni. A mű lényege a három nagy fejezetet magábaölelő 157 oldalon van kifejtve. Ez előtt a rész előtt röviden a finnugor népekre vonatkozó történeti forrásokat tekinti át a szerző. Az első nagy fejezetben, amelyben a finnugor népek legrégebb szállásai kérdését tárgyalja életföldrajzi adatok alapján, megpróbálja dialektikusan alkalmazni a Molnár Erik által metafizikusnak bélyegzett életföldrajzi módszert,³ vagyis tekintetbe veszi a növény és állatfajták földrajzi történetét is. A szavak jelentéstani változásával kapcsolatban már Lakó György is nyilatkozott, a szerző az ő megállapításait teljesen magáévá teszi.⁴ Mindenekelőtt röviden ismerteti és elveti Zichy Istvánnak pántörök talajon keletkezett nyelvcsere elméletét, majd számbaveszi azokat az adatokat, amelyek meghatározzák a magyarság helyét a finnugor nyelvcsaládon belül. Mint régészt elsősorban a kronológiai kérdések érdeklik. Nem tartja eléggé biztos alapnak sem az indoeurópai jövevényszavakra épülő kronológiát, sem pedig Alo Raun metafizikus jellegű nyelvtisztítási módszerét. B. Collinder összehasonlító szótárának alapján készült számvetéséből az obi-ugorok és a szamojédek felé állapít meg legnagyobb számú közös szókincset. Sorra veszi az életföldrajzi szókészlettel foglalkozó elméleteket, majd ezeketán Észak-Eurázsia növénytakarója jégkorszak utáni kialakulásával foglalkozik. Rigától az Oka folyóig terjedő sávban látja azt a területet, amelyre a legrégebbi (közös urali) szókészlet vonatkozik. A Káma mentét tehát kirekeszti az őshaza területéről.

A következő nagy fejezetben a régészeti adatok megvilágításában vizsgálja meg Északkelet-Európa és Nyugat-Ázsia területét. Ebben a fejezetben veti

³ Molnár E. i. m. 1953. 12.

⁴ A magyar őstörténet kérdései. Bp. 1955. 11—12.

el többek között Tolszovnak a finnugorok Aral-tó menti származtatásának elméletét is. Az ez utáni nagy fejezetben tovább szűkítve a területet, az oroszországi erdősav benépesedését vizsgálja meg. A kultúrát, amelyből a finnugor ősnép származhatott, a Szvidéri műveltségben találja meg. Ebből vezeti le a Kunda műveltséget is. A baltikumi Kunda és az urali Sigiri műveltség között nem talál egymásból fakadó szálakat. Ezzel csak egyet tudunk érteni, viszont nem érezzük meggyőzőnek egy régebbi közös ősforrás, szerinte a Szvidéri műveltség meglétét sem. Mi ebben a két nagy kultúra közötti hasonlóságban kizárólag csak életformai egyezésen alapuló hasonlóságot látunk. A további alfejezetben a neolitikus fésűs-gödrös kerámia kérdését és ethnikai hovatartozását tárgyalja igen részletesen.

Ennek nyugati csoportjában a keleti-tengeri, a középsőben a permigor és volgai finnség emlékeit látja. Határozott Szvidéri örökséget lát mindkettő anyagában.

Az így nagyjából összefüggő területen levő finnugor törzseket az indo-európai nyelven beszélő fatyjanovói törzsek lökték volna távolabb egymástól.

Ezzel a elméletével László Gyula mind R. Indreko nyugat—keleti, mind pedig A. Brjuszov kelet—nyugati vándorlási elmélete mellé a maga, talán nem kevésbé bizonyítható elméletét állította fel.

A könyvnek igen pozitív vonása a burzsoá nyugati ősrégészet néhány képviselőjének határozott és éles kritikája. Itt G. Kossina és O. Menghin elméleteire gondolunk elsősorban. A jelzett kritikát a szerző ősrégészeink helyett végezte el.

Még érezhető a szerzőnek általunk már egyszer helytelenített, eklektikus módszere is, melyet elmélete megvédésekor alkalmaz. Néhány esetben még nem teljes részleteiben kidolgozott tényezőkre is épít, például Gábori Miklós többször idézett kéziratára. Gábori a jelzett munkájában a László Gyula által idézett részeket tulajdonképen csak kitekintésnek szánta, minthogy azok nem tartoztak bele a szorosán vett tárgykörébe. A magyar őskorkutatás sok tekintetben nem foglalt még állást a László Gyula által tárgyalt finnugor őstörténet terén, de a Szeleta műveltség és a Szvidéri kultúra között nem valószínű, hogy ki tud majd mutatni kapcsolatokat.

A magunk részéről fontosnak tartottuk volna még az említetteken kívül több szerző, így például H. Moora⁵, J. Mark⁶ és P. Jakimlov⁷ újabb jelentős munkáinak szerepeltetését.

Szeretnék még néhány terminológiai helytelenségre rámutatni. A Szvidéri ferdére vágott élű kovaeszközök kifejezés helyett a ferdén csonkított

⁵ H. Moora: Zur ethnischen Geschichte der Ostseefinnen Stämme. SMYA 59:3. 1958.

⁶ К. Марк. Новые палеоантропологические материалы эпохи неолита в Прибалтике. Eesti NSV Teaduste Akad. Toimetised Ühiskonnateaduste Seeria V. 1956.

⁷ П. Якимов. Начальные этапы заселение Восточной Прибалтики. Труды ИЭ. н. с. XXXII. 1956.

kifejzése használatos. E. Zeuner világhírű munkája⁸ nyomán helyesebbnek láttuk volna a holocén beosztásának olyan taglalását, ahol a subarktikus (HL₄) helyett subatlanti és a paleolitot magánban foglaló subarktikus helyett preboreális (késő jégkori) elnevezések állnak.

Az ismertetés végére hagytam a bevezetés néhány számomra kétséges pontját. Az előszónak egy momentumára hívjuk fel a figyelmet, amelynek kidolgozására nyilván a második kötetben fog sor kerülni. Ez pedig a lomovotovoi műveltség és az avarság anyagi kultúrája összefüggésének kérdése. Ennek a felvetése erősen kísért Fettich Nándor egyik munkája nyomán.⁹ Már az 1960. évi budapesti nemzetközi finnugor kongresszuson tartott előadásunkban is leszögeztük azt, hogy a nyevolinoi temető a komi (zürjén) nép őseié. A mári (cseremis) nép őseinek emlékei egészen más kultúrában keresendők, a lomovotovoiól délnyugatra. A lomovotovoi veretek között griffes jellegűek egyébként egyáltalán nincsenek, az indás veretek, amelyek eléggé ritkák, más jellegűek egy kissé, mint az avaroké. Sajnos, embertani adatok nem állnak rendelkezésünkre a kérdés végleges lezárására, tekintve, hogy a Káma vidék nedves talaja igen rosszul őrzött meg minden emberi csontmaradványt.

Egyik munkámban¹⁰ részletesen foglalkozom a baskiriai régészeti anyaggal, melynek alapján sem valószínű, hogy az elődeink valaha Baskiriában laktak volna. Nem bizonyítja ezt a két azonos törzsnevünk sem. Sokkal fontosabb számunkra a Kazár birodalomban töltött idő, mind politikai, mind gazdasági-társadalmi vonatkozásban. Az újabb régészeti kutatások fényében mind világosabban rajzolódik ki, hogy a magyarság életének a honfoglalás évszázada előtti közvetlen korszaka a Volgán innen játszódik le. „A kaukázusi őshaza” „bizonyítékai” pedig egyre kevesbednek. Ezeket a kérdéseket a szerző röviden mind érinti a bevezetésben, és mintegy előrevetíti műve II. kötetének tartalmát. Ennek megírása még sokkal bonyolultabb és súlyosabb feladat lesz talán, mint az elsőé, és a fentebb vázolt nehézségek még sokkal hatványozottabban fognak jelentkezni. Nehezen tudjuk elképzelni megírását a tárgyaknak eredetiben való tanulmányozása és a teljes kelet-európai irodalom áttekintése nélkül.

Nem célozom sorra venni az ismertetett munkában előforduló sajtóhibákat. Más dolog a szovjet szerzők és az orosz helynevek átírásának kérdése. Erre a kiadónak, a szerzőn túlmenően — illetet volna figyelnie, ha ez a lényegyet természetesen nem is érinti. (Ilyenek pl. Tyepluhov—Tyeplouhov, ananjino—ananyino, Zbrueva—Zbrujeva, Volossovo—Voloszovo, Foss—Fossz, Vladimirovka—Vlagyimirovka, Malta—Maljta, Desna—Gyeszna, Rjazan—Rjazany, Jurjusan—Jurjuzany stb.)

⁸ E. Zeuner: *Dating the Past*. London 1958. 84.

⁹ Fettich N.—Marosi A.: *Dunapentelei avar sírleletek*. Bp. 1936. AHXVIII.

¹⁰ И. Эрдей. „Большая Венгрия”. ААА 1961. 13. 307—320.

Szintén a könyv külalakjának kérdéséhez tartozik a térképek megoldásának ügye. A magunk részéről csak helyeselhetjük a különböző felhasznált művek eredeti térképeinek közreadását, de hiányoljuk még egy vagy két — a szerző által tervezett — összesítő térkép közlését.

A könyv megjelentetése nem volt hiábavaló. Reméljük, hogy amint Molnár Erik említett művének a megjelenését is termékeny vita követte, ezzel a munkával kapcsolatban sem fogják véleményüket elrejtteni a szakterület művelői. A könyv alapos vitája csak emelheti a nemzetközi problémák kutatásába való intenzívebb bekapcsolódásunkat.

Végezetül annak a reményemnek adok kifejezést, hogy rövidesen meg fognak jelenni régészeti szakfolyóiratainkban az ismertetett könyvvel kapcsolatos részletes bírálatok a nálam még illetékesebb, a téma szűkebb szakterületén dolgozó kutatóinktól is.¹¹

¹¹ Az ismertetés megírásakor megbeszélést folytattam Vértes Lászlóval és Ville Luho professzorral. Tanácsaikat, útmutatásaikat itt is hálásan köszönöm.

TANULMÁNYOK A NEVELÉSTUDOMÁNY KÖRÉBŐL 1960*

ZIBOLEN ENDRE

Neveléstudományunk történeti vizsgálatának egyik tartozása (s ennek az inkább csak kívánalomként élő tudományágnak számos ilyen tartozása van!) feltárni az egykori fiatal Magyar Tudományos Akadémia erőfeszítéseit az önálló magyar pedagógiai irodalom felvirágoztatása, illetve meggyökereztetése érdekében. A Tudós Társaság már a múlt század 30-as éveiben pályázatok kitűzésével, jutalmakkal, kiadványokkal sietett e tudományos terület segítségére. Tiszteletre méltó kezdeményezések fonalát vette fel tehát az Akadémiai Kiadó, amikor 1958-ban megindította a *Tanulmányok a neveléstudomány köréből* köteteinek kiadását. A kiadvány gondozását az MTA Pedagógiai Bizottsága vállalta magára, és az egymást követő kötetek évről évre mintegy keresztmetszetet adnak az esztendő pedagógiai terméséből. Mint ahogy ismétlődő alcímük is kifejezi: gyűjtemények.

A szó elsődleges értelmében „gyűjtemény” jellege van még a legutóbb megjelent 1960. évi kötetnek is, jóllehet ennek tanulmányai — az előzők többé-kevésbé esetleges tematikájától eltérően — már egyetlen problémakör területére tartoznak. A *Tanulmányok a neveléstudomány köréből* — 1960 majd 700 lapos kötetének valamennyi közleménye szorosan kapcsolódik köznevelésügyünk napirenden levő központi feladatához, mind az iskolai oktatás tartalmának a korszerű követelményekhez igazodó megújítását szolgálja.

Ezzel kapcsolatban mindjárt utalnunk kell azonban egy kevésbé megnyugtató jelenségre is. Ha ugyanis a Pedagógiai Bizottságnak előttünk fekvő gyűjteményét joggal tekinthetjük a múlt évi tudományos munka keresztmetszetének, arra kell következtetnünk, hogy a hazai neveléstudomány — ez idő szerint legalább — nem tudja még erőit mintegy „több lépcsőben” elosztani. A sürgető tennivalók, a mának és a közvetlen holnapnak a feladatai minden kutató energiát lekötnek, s nincs rá lehetőség, hogy velük párhuzamosan tovább vigyék azokat az alapvető tanulmányokat, amelyek egy vagy más

* A Magyar Tudományos Akadémia Pedagógiai Bizottságának gyűjteménye (Szerk. Kiss Árpád, Nagy Sándor, Szarka József, Szokolszky István) Budapest 1960. Akadémiai Kiadó. 673 lap.

tekintetben csak nagyobb távlatban válnak gyakorlatilag hatékonyá, de amelyek nemegyszer elengedhetetlenek lennének ahhoz, hogy akár napi feladataink megoldásában kellő biztonsággal tudjunk eljárni. Az 1958. évi első és különösen az 1959. évi, a sorban második kötettel egybevetve tematikai korlátozást jelent, hogy nem találjuk folytatását az ott jelentkező elméleti jellegű kutatásoknak, és hogy a kötetből teljesen hiányoznak a neveléstörténeti témák.

Kétségtelen ugyanakkor, hogy az intézményes kutatásoknak egy történeti súlyú központi feladat, a tantervi reform körül való összpontosítása jelentős és a jövő fejlődés szempontjából termékenynek ígérkező szervezeti előrelépést jelent. Még ha tekintetbe vesszük is, hogy a kötetben tükröződő elméleti munka intézményes alapja, ha nem is kizárólagosan, legalábbis döntő részben a Pedagógiai Tudományos Intézet, akkor is biztató tény, hogy a *Tanulmányok a neveléstudomány köréből* — 1960 tizenkilenc szerző tizennyolc cikkét gyűjthette egybe egyetlen év terméseként a fontos téma körül. A tudomány-szervező és szerkesztő munkát dicséri továbbá az a körülmény, hogy minden közzétett tanulmány e tárgykörön belül is lényeges kérdésre irányul. Nyilván a feladat súlyának köszönhető, hogy a szerzőknek általában van érdemleges mondanivalójuk.

A kutatógárda létszámának korlátaiból, az őket egyébként terhelő operatív feladatok terhéből következően nem várhatjuk a tanulmánykötettől a kapcsolatos problémák részarányos feltárását, de egyes esetekben még a felvetett kérdések akár csak időlegesen lezáró érvényű tisztázását sem. A tizennyolc tanulmány mind indokoltan helyezkedik el a gyűjteményben, de együttvéve is csupán hézagos feldolgozását nyújthatják a témának. Nyilvánvalóan a szerkesztők is így látták ezt, s ezért állították a kötet élére közösen jegyzett, *Az iskolai nevelés és oktatás tartalmi problémái* c. tanulmányukat.

Első helyen a *maximalizmus* jelenségével foglalkoznak. Nemzetközi érvényű tapasztalatok alapján utalnak rá, hogy a köznevelésnek úgyszólván minden tényezője: a szaktudományok képviselői, maguk a pedagógusok, a szülők és a közvélemény általában, valamint az iskolai hatóságok részesek abban, hogy az oktatás anyagának inflációja ellen folyó évszázados küzdelem oly kevés eredménnyel járt. A tanulók megterhelésének fokát meghatározó tényezőket tovább nyomozva hivatkoznak még a tanulmányi munka szervezettségének és egyenletességének mértékére, a tanulók fejlettségének tekintetbevételére, az osztályok létszámára és összetételére, a pedagógusok alkalmasságára, képzésére és továbbképzésére, az alkalmazott módszerek és eljárások hatékonyságára, a tankönyvek minőségére, a vizsgákra, az iskolai ellenőrzés és értékelés módjára, az iskola befejezését követő különböző követelményeknek a tanulmányokra gyakorolt hatására, az iskolás gyermek életkörülményeire.

A második helyen kiemelt probléma: *a nevelés tartalmának lélektani szempontból szükséges alaps elemzése* szorosan érintkezik a maximalizmus kérdé-

sével is. E helyütt a szerzők az érdeklődés felkeltésének és ébrentartásának régi pedagógiai követelményét vetik fel nagy nyomattal: „Az érdeklődés, az aktivitás, a megindított tevékenység segítségével eljuttatni a növendéket a megértéshez, további probléma kereséséhez: lényegében ezt a célt követjük a nevelés és oktatás tartalmának lélektanilag is indokolt szervezésénél.” (13. l.) Az előtérbe állított vonatkozásán túl vázlatosan jelzik az oktatás tartalmával kapcsolatos pedagógiai pszichológiai kutatás néhány fontos további feladatát is.

A hazai pedagógiának a nevelés tartalmával kapcsolatos kérdései közül ezután azt a nehézséget elemzik, amelyet *a nevelés tartalmának a dialektikus materialista szemléletre való alapozásánál és társadalmi fejlődésünk szocialista perspektíváival való összekapcsolásánál* egyes esetekben észlelni lehet. E nehézség alapvető forrása, hogy a nevelés-oktatás tartalma szükségképpen a társadalomnak adott időpontig szerzett ismereteiből, alkotásaiból, előzetesen elért megismerő módszereiből, tehát a múlt és jelen kínálta javaknak nevelési célú elrendezéséből áll elő. Hogy tehát ennek a tartalomnak a hatása elsődlegesen megőrző-fenntartó jellegű vagy pedig előremutató lesz-e, az különböző tényezőktől, legfőképpen azonban a válogatásban és az anyag feldolgozásában érvényesülő szemlélettől függ.

Ebből a szempontból minőségileg új feladatot jelent, hogy a szocialista pedagógia Marx, Engels, Lenin útmutatása szerint, a Szovjetunió úttörő erőfeszítései nyomán az általánosan művelő iskola tartalmába a tanulók termelőmunkáját, céljai közé az ipari és mezőgazdasági termelésre való sokoldalú előkészítést is felveszi. A szerzők ennek megfelelően negyedik és utolsó problémaként *az iskolai nevelés és a termelőmunka összekapcsolásának követelményeit* sorolják fel. Tárgyilagosan megállapítják, hogy az intézményes nevelés tartalmának ez a kibővülése ma még sok esetben egyfajta „összeadási” műveletre emlékeztet, hogy a sokszor csupán párhuzamosan egymás mellett érvényesülő nevelő hatások pedagógiailag átgondolt egybeszervezése számos vonatkozásban még megoldásra vár.

A szerkesztők kollektív bevezető tanulmányuk végén hangsúlyozzák, hogy e problémák kiemelésével nem végső megoldásokat akartak nyújtani, hanem néhány következtetés levonására szorítkoznak. E következtetéseket két programatikus tételben foglalják össze. Az első egy *hatékonyabb iskola létrehozása*, a másik *a neveléstudomány nagyobb részesedése a nevelés tartalmának kialakításában*.

Tárgyilagosan megállapíthatjuk, hogy az utóbbi programpont megvalósításában a *Tanulmányok a neveléstudomány köréből* legfrissebb kötetében közzétett írások máris komoly eredményt jelentenek. A még sok nehézséggel küzdő magyar marxista neveléstudomány első nagyobb arányú hozzájárulása ez aktuális tantervi munkálatokhoz. Adalékai a bevezető tanulmányban kiemelt témák köré csoportosulnak.

A tanulók tanulmányi megterhelésének tényleges fokára vonatkozó szegedi adatgyűjtés eredményét mutatja be *Geréb György Középkiskolai tanulók megterhelésének és pihenésének vizsgálata* címen. A tantervi problémák lélektani tájékozódású megközelítéséhez ad támpontokat két tanulmány. *Kelemen László A lélektani megismerés hatása a nevelés és az oktatás tartalmára* címmel azt fejtegeti, általánosságban mivel járulnak hozzá az egyes pszichológiai diszciplínák a gyermek szempontjának érvényre juttatásához, az oktató-nevelő munka tartalmának a kor követelményeit kielégítő kialakításához. *Lénárd Ferenc* figyelemre méltó agitatív erővel megírt tanulmánya *A tehetség problémája és a tanterv* címet viseli. A tehetség idealista és marxista fogalmának fejtegetése után az egy osztályon belül megtalálható különböző fokú képességek — a jó, a közepes és a gyenge tanulók — optimális fejlesztésének feltételeivel foglalkozik, és azt kívánja, hogy e cél érdekében a tanterv határozza meg az ismeretszerzés és az alkalmazás arányait az egyes tárgyakban.

A bevezető tanulmányban harmadik, illetve negyedik gyanánt felvetett problémakörök — a dialektikus materialista szemlélet és fejlődésünk szocialista perspektíváinak érvényesítése a nevelésben, illetve a tanulmányok és a termelőmunka összekapcsolása — oly szorosan egybefonódnak, hogy a kötet ide csatlakozó adalékait is csak együtt vehetjük számba. Teljes egységben jelentkeznek *Bori István* és *Garami Károly A termelés oldaláról támasztott tantervi kívánalmak megállapításának néhány tanulsága* című beszámolójában, igaz, hogy viszonylag szűk területen. A két szerző arra keres választ, hogy mely elemekre van szüksége a fizika, a kémia és a biológia ismeretanyagából a különböző termelési területeken dolgozó szakmunkásnak, és hogy milyen lehetőség van ezeknek az igényeknek a kielégítésére az általánosan művelő iskolában. A tanulmányoknak ebbe a csoportjába tartozik *Szoboszlay Miklós A koncentráció, a tananyagkiválasztás és elrendezés néhány problémája*, továbbá *Szokolszky István A tantervi követelmények és az iskolai osztályozás* című írása. A koncentráció történetileg változó, de általában szűkebb értelemben vett fogalmát egészen kultúrpolitikai távlatokig kiterjesztve, az első helyen említett tanulmány főként azt mutatja meg, miként érvényesül a folyó tantervi munkálatokban a művelődési anyag nevelési céltól meghatározott kiválasztása és elrendezése. Az utóbbi, az osztályozásról szóló, elmélyült és gondolatébresztő elemzésekben igen gazdag tanulmány szerzője a tantervi követelmények szabatos kidolgozását szorgalmazza, abból a felfogásból kiindulva, hogy az eszményi osztályzat nem más, mint e követelmények és a tanulói teljesítmények egymáshoz való viszonyának mérőszáma. Ismét más oldalról veti fel a társadalmi igények fokozottabb iskolai érvényesítésének kérdését *Juhász Ferenc Az erkölcsstan oktatásának szerepe az erkölcsi tudat formálásában* című, anyagában jórészt problémátörténeti jellegű cikke. Ide kapcsolódik végül *Szarka József* írása is, aki *Az erkölcsi nevelés tartalmáról* szólva egyebek között azt mutatja meg, miként gazdagodik a bontakozó szocialista iskola munkája

azáltal, hogy nevelő hatását a tanuló iskolán kívüli életének egyre szélesebb sávjára terjeszti ki.

Úgyszólván a tantervi munkálatok egész problematikájával érintkezik a tanulmányok egy további csoportja. *Tihanyi Ferenc Az oktatás és nevelés tartalmának újabb alakulása a Szovjetunió iskoláiban* címen világos és sok részletre kiterjedő képet nyújt arról, milyen megoldást nyertek a szerzőinket is foglalkoztató kérdések az általánosan művelő szovjet iskolában. *Cser Andor A középiskola matematika tantervének körvonalai és problémái* című cikke a hazai tantervi reform munkálataiba ad betekintést egy tárgy tükrében. Az iskola-reform tantervi munkálatainak elvi szempontjairól és szervezetéről tájékoztat *Faludi Szilárd Tantervi kutatások a Pedagógiai Tudományos Intézetben* címen. *Kiss Árpád* pedig rendkívül gazdag irodalmi dokumentáció felvonultatásával elemzi *Tanulás, iskola, tanterv* című tanulmányában a címben jelzett fogalmak tartalmát, és von le következtetéseket korszerű értelmezésüket illetően.

Neveléstudományunk bővülő nemzetközi tájékozódásának örvendetes jele az a két tanulmány, amely számos országra kitekintve vázolja a ma követelményeinek megfelelő általánosan művelő iskola kialakítására tett különböző erőfeszítéseket. *Faragó László A természettudományos oktatás, a munkára nevelés és a népművelés a világ néhány országában* címmel a Pedagógiai Tudományos Intézet által szétküldött kérdőív anyagát dolgozza fel, — egyúttal a párizsi UNESCO-központ és a kérdőívre válaszoló országok számára is. *Székely Endréné* pedig *A középiskolával kapcsolatos néhány külföldi elgondolás és egyes hazai reformtörekvések* címen az általános tendenciák jellemzésén túl a Munkaügyi Minisztérium szakmunkásképző középiskolájában az alsófokú szakképzés és a középfokú általános műveltség összekapcsolása érdekében folyó kísérletekről is megadja az illetékes tájékoztatást, ami eddig egyébként sajnálatosan hiányzott irodalmunkban.

A felsorolt tizenöt, változatos tárgyú tanulmány tehát mind az általánosan művelő iskola — elsősorban a középiskola — tartalmi átalakításával kapcsolatos kérdéseket dolgoz fel, illetve ennek a folyamatnak jelenlegi állásához szolgál adalékkal. A hozzájuk csatlakozó három mintegy a köznevelés „határos” szektorairól ad számot. Az óvodai nevelő-oktató munka tartalmáról, elvi alapjairól informál *Hermann Alice Az iskoláskor előtti nevelés tartalma* című, anyagában gazdag, formájában igényes tanulmánya. Végül a hazai gyógy-pedagógia egy-egy fontos területére kalauzol *Jankovichné Dalmai Mária A nevelés és az oktatás tartalmának alakulása értelmi fogyatékos gyermekeknél* és *Bors Vilmos A nevelés és az oktatás tartalmának alakulása hallási fogyatékos gyermekeknél* című írása.

Ha már most megkíséreljük egységes képpé összefogni s ebben a képben a maguk helyére illeszteni az egyes szerzők adalékait, a szocialista köznevelés-ügy alakulásának két egymásba fonódó, a hazai fejlődésben is tükröződő elemét emelhetjük ki a gyűjteményből.

Az első, a meghatározó jelentőségű közülük a *nevelés eszményének megváltozása*. Mint minden történelmi korfordulón, a gazdasági-társadalmi rend szocialista átalakításával egy időben új megfogalmazást nyer az az eszménykép is, amely a társadalmi nevelés normájául szolgál. Mint mindig, a társadalom vezető osztálya a maga legjobbjainak vonásaiból szerkeszti meg ezt az ideált. Míg azonban a kizsákmányoló rend egymást váltó uralkodó osztályai más, a termelőmunkától idegen eszményt állítanak a maguk fiatal nemzedéke elé, és más, a maguk érdekének megfelelően megszerkesztett eszményképet propagálnak a termelés szolgálatára rendelt, kizsákmányolt osztályok ifjúságának körében, a szocialista nevelés össznépi normája a termelőeszközök urává lett dolgozó nép legjobbjainak vonásaiból áll elő.

A bevezető tanulmány is úgy értékeli az iskolai tanulmányok és a termelőmunka összekapcsolására tett intézkedéseket, „mint első határozott lépéseket a szocialista műveltség eszmény felé” (20. l.) Ha ezeket a legújabban elért eredményeket együtt tekintjük pedagógiánknak azzal az értékes állományával, amelyet ez a munkásosztályunk és pártja által az új emberért vívott harcból merített, együtt azzal, amit a szovjet pedagógiától tanultunk, és a felszabadulás óta a köznevelés terén elértünk, elmondhatjuk, sokban előrehaladtunk a szocialista nevelés eszményének elméleti megfogalmazása és a gyakorlati oktató-nevelő munkában való érvényrejuttatás terén, — tehát a szocialista kultúrrövidalom alapvető pedagógiai feladatának megvalósításában. A gyorsabb ütemű további előrehaladás sürgető feltétele ennek az eszménynek, a belőle fakadó követelményeknek a napi nevelői gyakorlat számára hozzáférhetőbb feldolgozása, pedagógiai „lebontása”. Az ilyen munkának az elvi alapjait veszi számba az előbbieket során már érintett cikkében *Szarka József*.

Ezzel az utóbbi észrevételünkkel már át is tértünk a szocialista köznevelésügy alakulásának másik alapvető, a kötetben az előbbinél gazdagabban dokumentált elemének bemutatására. *Ez nem más, mint magának az iskola koncepciójának korszakos megújulása*. Az „iskola”, a görög *σχολη* jelentése eredetileg „otium”, „szabad idő”, majd később a hely, az intézmény, amely ennek értékes foglalatosságokkal való kitöltésére rendeltetett. „Szabad” ideje a fogalom történetének ebben a régesrégi szakaszában csak a kiváltságos „szabad” ifjúságnak volt. Érthető tehát, hogy a kizsákmányoló szabadokhoz méltó művelődésnek — a „szabad” művészeteknek stb. — az intézménye tartalmában akkor sem és a későbbiekben sem érintkezett a társadalom életét fenntartó termelőmunkával, és az is, hogy az ilyen élettől idegen eszményt őrző iskolának szükségszerűen önmagába kellett fordulnia, el kellett magát határolnia a környező élet valóságos viszonyaitól, ennek az életnek — hol lappangó, hol kiáltó — ellentmondásaitól.

Ezt a lényegét illetően évezredek óta változatlan helyzetet a szocialista iskolában két ellentétes irányú, de egymást kiegészítő mozgás váltotta fel. Egyrészt az iskolába hatolnak be a korszerű nagyüzemi termelésben és a

társadalmi élet alkotó alakításában helytállni képes nemzedék elméleti és gyakorlati felkészítésének követelményei, másrészt mintegy az iskola is messze túllép saját zárt körén. A szocialista iskolának ez az expanziója megmutatkozik egyrészt abban, hogy mind szélesebb rétegekre, mind több és több évjáratra terjeszti ki befolyását, — még a felnőttekre is, bár erről az alakulásról és ennek tartalmi vetületéről a tanulmányok ez alkalommal nem szólnak, másrészt pedig abban, hogy a növendékek eddig iskolától független életéből mind többet emel be a maga egyre inkább virtuális falai közé, hogy az iskola társadalmi mandátuma mindkét vonatkozásban egyre jobban kiterjed.

Kötetünk anyagából következik, hogy a szerzők minduntalan találkoznak idevágó kérdésekkel, hiszen az oktató-nevelő munka tartalmának, az iskola társadalmi funkciójának megváltozása elválaszthatatlanul összefügg szerkezetének, jellegének átalakulásával. A *Tanulmányok a neveléstudomány köréből — 1960*, illetve a benne tükröződő neveléstudományi munka tematikai korlátaiból következik viszont, hogy az iskola elméletének, valamint más, hasonlóképpen közvetve-közvetlenül napirenden levő elvi-pedagógiai problémáknak marxista kidolgozására nem lehetett egyidejűen szerzőket, illetve kutatókat „mozgósítani”. Ezért azután egyes tanulmányokban igen változatos, időnként nem is mindenben megalapozottnak látszó állásfoglalásokkal találkozunk. Így több szerző mintha hajlanék rá, hogy a régi, történetileg meghaladott iskola helyett bensőleg általában az iskolától forduljon el. S az iskolareform szolgálatában álló munkában az „iskolaszerű” alkalom szerint pejoratív jelzőként szerepel, célkitűzésként pedig — legalább is egy ízben — a gyermekek számára „elviselhetőbb” iskola megvalósítása. Igaz, az iskola elmélete általában elhanyagolt fejezet tudományunkban. Említhetnénk azonban más, közkeletű, de kellőképpen le nem tisztult elméleti kérdéseket, mint pl. nevelés és oktatás viszonya, vagy a tanulás fogalmának értelmezése, a képességek, a tehetség iskolai gondozásának kérdése, amelyeknek egységesebb megközelítése feltétlenül fokozta volna a kötetben felhalmozott tudományos eredmények hatékonyságát is.

A nem kifejezetten pedagógiai érdeklődésű olvasókra gondolva, bírálat-tal kell megemlékeznünk végül egyes tanulmányok stílusáról. Szakmai irodalmunk termékein gyakran hátrányosan érződik az a körülmény, hogy a pedagógia hazánkban évtizedeken át nagyrészt az élő gyakorlattól elszakadva, jó esetben „könyv”-tudományként fejlődött. Nyelvezetének gyakori bágyadságát, nehézkességét érthető módon sok esetben még csak fokozta, hogy tudományos terminológiánk marxista igényű felülvizsgálata is többnyire elvont síkon és szinte kizárólag az írásbeliség szintjén megy végbe, és hogy mindmáig hiányzik az a szélesebb szakmai fórum, ahol szóbeli viták tüzeiben kellő hajlékonyságra, kifejező erőre tehetne szert.

Igazán nem a *Tanulmányok a neveléstudomány köréből* kötetét illeti ezért elsősorban elmarasztalás. A most bemutatott 1960. évi kötetben foglalt

írásokra gondolva, a bennük feltáruló, a szakmai határokon túl is figyelmet érdemlő eredmények láttán azonban fokozottan sajnáljuk, hogy a hazai szocialista neveléstudománynak ez a reprezentatív kiadványa sem mindig mentes ettől a hibától. Megnyugtathat viszont, hogy — miként az előzőkben megmutatni igyekeztünk — még meglévő fogyatkozásai mellett is komoly fejlődés, neveléstudományunk kétségtelen izmosodásának dokumentuma, és hogy magában hordja a további eredményes előrehaladás zálogát.

KRÓNIKA

1961. május 1—1961. november 30.

Az Osztály életéből

Az Osztály 1961. június 15-én együttes *osztály-osztályvezetőségi ülést* rendezett. Az ülésen az Osztály tagjai megvitatták az 1962. évi könyvkiadási tervjavaslatot és a külföldi kiküldetések néhány elvi kérdését. Az együttes ülés az előterjesztett könyvkiadási tervjavaslatot néhány kiegészítéssel tematikailag elfogadta.

*

Az *Osztályvezetőség* június 29-i ülésén napirendre tűzte és megvitatta az Osztályhoz tartozó társulatok tevékenységét és működésükkel kapcsolatos problémákat. Állást foglalt az 1962-ben külföldiek részvételével az Osztály által megrendezésre kerülő konferenciák, munkaértekezletek tekintetében. Elfogadta a Közgazdaságtudományi és a Szociológiai Bizottság összetételére vonatkozó előterjesztést. Egyebek között határozott néhány kiadvány ügyében, állást foglalt néhány személyi kérdésben és egyetértett a Politikai Tudományok Nemzetközi Egyesületébe való belépésre készített javaslattal.

*

Az *Osztályvezetőség* következő ülését szeptember 14-én tartotta. Az ülésen az Osztályvezetőség megvitatta a személyi javaslatokat az akadémiai egyezmények keretében 1962-re tervezett külföldi tanulmányutakra; megtárgyalta a Magyar Nemzeti Atlasz kiadására tett javaslatot. Egyebek között tudomásul vette az Osztály rendezésében lezajlott művészettörténeti munkaértekezlet-ről szóló beszámolót, foglalkozott az Osztály keretében a következő félévben rendezendő felolvasó ülések tervével, jóváhagyta a Régészeti Kutató Csoport szervezeti szabályzatát és állást foglalt néhány személyi kérdésben.

*

Az *Osztályvezetőség* október 19-én tartott ülésének napirendjén a következő kérdések szerepeltek: az intézetek évi beszámolójára, a beszámolóok osztályvezetőségi tárgyalására, valamint az intézeti éves tervek általános indokolásának kidolgozására vonatkozó javaslat; az intézetekben folyó ideológiai továbbképzés tapasztalatainak értékelése; kiegészítő javaslatok az 1962. évi könyvkiadási tervhez.

*

Következő ülését az *Osztályvezetőség* november 30-án tartotta. Az ülésen az Osztályvezetőség foglalkozott az Osztályhoz tartozó intézetek Tudományos Tanácsainak tevékenységével; jóváhagyta az 1961. okt. 10—15. között Budapesten rendezett nemzetközi történész-konferenciáról szóló beszámolót, továbbá véleményezte az 1961. évi elnöki jutalmakra előterjesztett javaslatokat.

*

Felolvasó ülések

Sándor Pál egyetemi tanár, a filozófiai tudományok doktora az Osztály felolvasó üléseinek keretében 1961. szeptember 19-én „*A filozófiai történetírás módszertani problémái*” címen előadást tartott. Az előadás szövegét lapunk előző (XI. 4.) számában közöltük.

*

Intézeteink életéből

A *Filozófiai Intézet* 1961. június 1-én „*A szocializmus fejlődésének általános törvényei és a nemzeti sajátosságok*”, november 10-én „*Az antagonisztikus ellentmondás problémája*” címen intézeti vitaülést rendezett.

*

A *Közgazdaságtudományi Intézet* osztályvezetői értekezletei keretében a beszámolási időszakban az alábbi tanulmányok kerültek megvitatásra:

1961. június 15-én *Biró Zoltán*: „A vilamosenergiaipari távlati programozások problémáiról a nyugat-európai tőkés országokban”;

1961. június 29-én *Gyenes Antal*: „A szövetkezeti intézmények; ezek szerepe a különböző gazdasági rendszerekben, különösen pedig a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet időszakának gazdaságában”;

1961. július 14-én *Komló László*: „A termelőszövetkezeti jövedelemszerzés kérdései”;

1961. október 26-án *Bródy András*: „A beruházások távlati tervezésének egy fontos mutatójáról”;

1961. november 5-én *Ausch Sándor—Kovácsnai Gyula*: „A KGST országok gazdasági együttműködésének néhány fő vonása a külkereskedelem tükrében”.

*

Az Intézet tevékenyen vette ki részét az 1961. június 1—5 között a Központi Statisztikai Hivatal és a Közgazdasági Társaság által rendezett nemzetközi statisztikai konferencia munkájából. *Friss István* akadémikus, az Intézet igazgatója bevezető előadást tartott, *Cukor György*, az Intézet igazgatóhelyettese „Az ágazati kapcsolatok mérlegének felhasználása a távlati tervezésben”, *Bródy András*, az Intézet munkatársa „A termelési árak és az átlagprofit ráta unicitásáról egy konvergencia számítási eljárás”, *Simon György* és *Kondor György*, az Intézet munkatársai „Ágazati kapcsolati kézmérlegek és kombinált alkalmazásuk néhány kérdése”, *Berényi József*, az Intézet munkatársa „Életszínvonal és foglalkoztatottság”, *Hoch Róbert*, az Intézet munkatársa „A fogyasztás összetételének hatása a reáljövedelem-alakulás mérésére” és *Schmidt Ádám* „A személyi jövedelemalakulás tényezőjének és alakulásának egyes kérdései” címen tartott előadást.

*

Az *Állam- és Jogtudományi Intézet* 1961. május 27-én vitaülést rendezett az *elmélet és a gyakorlat viszonyának az Intézet munkájában jelentkező egyes időszzerű kérdéseiről*. A vitaindító előadást *Horváth Tibor*, az Intézet Büntetőjogi Osztályának vezetője tartotta. Az előadást élénk vita követte, amelyben az Intézet Tudományos Tanácsának tagjain és az intézeti munkatársakon, valamint a budapesti és vidéki jogi karok egyes meghívott oktatóin kívül számos vezető beosztású gyakorlati jogász, így a Minisztertanács Titkársága, az Igazságügyminiszté-

rium, a Legfőbb Ügyészség, a Fővárosi Bíróság és a Közületi Döntőbíróóság képviselői is részt vettek. A felszólalók teljes egészében elfogadták a vitaindító előadás fő tételeit, s számos további javaslatot tettek a tudományos kutatás irányára, illetve az Intézet gyakorlattal való kapcsolatának további javítására nézve.

*

1961. július 1-én belső értekezlet zajlott le az Állam- és Jogtudományi Intézetben a készülő *állampolgári jogokról szóló kötet* egyes kérdéseivel kapcsolatban. Az értekezleten *Schmidt Péter* tudományos munkatárs tézisei kerültek megvitatásra a politikai szabadságjogok rendszeréről.

*

Az Intézet *Tudományos Tanácsa* 1961. október 21-én ülést tartott, amelyen egyrészt a baráti szocialista államok jogtudományi intézetei igazgatóinak budapesti kooperációs értekezletéről, másrészt az Intézet Értesítőjéről folytattak vitát. A Tanács végül egyes, az Intézet belső munkarendjével összefüggő kérdéseket tárgyalta.

*

1961. november 28-án az Intézet összehívott értekezletét rendezett. Az értekezleten *Halász József* tudományos munkatárs beszámolt az európai szocialista országok akadémiai állam- és jogtudományi intézeteinek Budapesten 1961. november 15—18-án megrendezett igazgatói konferenciájáról. Ismertette a konferencián az intézetek közötti kooperációra vonatkozóan kialakult főbb problémákat és állásfoglalásokat. Részben *Halász József* referátuma, részben *Szabó Imre* igazgató és *Kovács István* igazgatóhelyettes hozzászólásai tájékoztatást adtak arról, hogy a konferencia eredményeivel összefüggésben milyen közvetlen és milyen távolabbi feladatok állnak az intézetek előtt.

*

A *Történettudományi Intézet* Tudományos Tanácsa 1961. június 12-i ülésén megvitatta *Spira György* „1848. Széchenyiye és Széchenyi 1848-a” című monográfiáját.

*

Az Intézet Legújabbkori Magyar Történeti Osztálya a Tudományos Ismeretterjesztő Társulattal közös rendezésben 1961. október 21-én Szekszárdon „A legújabbkori történetírás helyzete és feladata” címmel vitaülést rendezett.

*

G. Manacorda a Studi Storici című olasz folyóirat főszerkesztője az Intézet rendezésében 1961. november 3-án „Az olasz társadalom fejlődése a Risorgimento után (1861—1900)” címmel előadást tartott.

*

A Földrajztudományi Kutató Csoport Tudományos Tanácsa június 22-én ülést tartott, amelynek keretében a Kutató Csoport első félévi munkáját vizsgálta meg.

*

A Kutató Csoport természeti földrajzi részlege 1961. május 18-án vitaülést rendezett az ország 1 : 200.000 léptékű geomorfológiai térképezésénél használandó metodika és jelkulcsrendszer felett. Az elfogadott módszerek alapján mintalap elkészítését határozták el.

*

Bizottságaink munkájáról

A Filozófiai Bizottság 1961. június 20-án ülést tartott. Az ülésen megvitatták a moszkvai nyilatkozatnak a filozófiai tudományokra vonatkozó jelentőségét, majd a Bizottság meghallgatta Sándor Pálnak, a filozófiai tudományok doktorának referátumát a filozófiai kutatás helyzetéről és összehangolásának problémájáról. Végül a Bizottság foglalkozott a filozófiai könyvkiadás kérdéseivel.

*

1961. november 2-i ülésén a Filozófiai Bizottság a Filozófiai Intézet 1962. évi nemzetközi munkaértekezletének előkészítésével, valamint az aspiránsok szakvizsga anyagának problémáival foglalkozott.

*

A Közgazdaságtudományi Bizottság 1961. október 20-án tartott ülésén a Bizottság 1961—62. évi munkatervével, a Közgazdasági Szemle 1960—61. évi számainak értékelésével, továbbá a távlati kutatási tervnek a közgazdaságtudományokra vonatkozóan kidolgozott tervtanulmányaival foglalkozott.

*

Az Állam- és Jogtudományi Bizottság 1961. június 26-án tartott ülésének napirendjén a következő kérdések szerepeltek: Az Állam- és Jogtudományi Bizottság II. félévi munkaterve; javaslat egy, az Aka-

démián 1962-ben megrendezendő mezőgazdasági termelészövetkezeti jogi kongresszusra, javaslat az aspiránsok szaktanulmányi irodalomjegyzékének összeállításához; javaslat egy összefoglaló jellegű idegen nyelvű magyar jogi bibliográfia kiadására az UNESCO nemzeti bibliográfia-sorozatának keretében; javaslat Magyarországnak a VI. Nemzetközi Összehasonlító Jogi Kongresszuson való részvételére.

*

Következő ülését az Állam- és Jogtudományi Bizottság 1961. október 6-án rendezte. Az ülésen a Bizottság megvitatta azt az előterjesztést, amely az 1962. évi budapesti termelészövetkezeti jogi munkaértekezlet előkészületeire vonatkozik. Megtárgyalta továbbá a különböző nyugati összehasonlító jogi rendezvényeken való magyar részvétel kérdéseit. Az ülésen Szabó Imre akadémikus az Állam- és Jogtudományi Intézet igazgatója tájékoztatást adott a Bizottság tagjainak a baráti államok Jogtudományi Intézetei igazgatóinak novemberre tervezett budapesti tanácskozásáról. Végül foglalkozott a Bizottság a következő évi munkatervvel.

*

Az Állam- és Jogtudományi Bizottság egy erre a célra kiküldött albizottsága 1961. október 13-án tartott ülésén kijelölte az 1962. évi hamburgi Nemzetközi Összehasonlító Jogi Kongresszus céljára készítendő magyar nemzeti referátumok témáit és szerzőit. Az albizottság foglalkozott továbbá a nemzeti referátumok idegen nyelvű kiadásának kérdésével is.

*

A Történettudományi Bizottság 1961. szeptember 29-én tartott ülésének napirendjén a következő kérdések szerepeltek: a történettudományi folyóiratok helyzetének felmérése; a renaissance konferencia előkészületei, az Osztrák-Magyar Monarchia-Kutatóbizottság munkájának megvitatása.

*

A Történettudományi Bizottság november 10-én rendezett ülésén a prágai nemzetközi történész konferencián való magyar részvétel előkészületeivel foglalkozott.

*

A Régészeti Bizottság 1961. július 1-én, augusztus 15-én, szeptember 5-én és 13-án, október 13-án és november 24-én tartott üléseinek napirendjén a következő főbb kérdések szerepeltek: a régészeti folyóiratok tartalmi és szerkesztési kérdéseinek meg-

vitatása; az északkelet-magyarországi honfoglaláskori kutatások megvitatása; a Régészeti Kézikönyv I. kötetének szinopszisa és problémái; beszámoló a bronzkori kutatásokról; a kandidátusi szakmai vizsgák tematikája; az ásatási bizottság megalakítása és egyes ásatási kérdések megbeszélése.

*

A *Művészettörténeti Bizottság* 1961. június 2-i ülésén megvitatta Pogány Ö. Gábor „*A nemzeti iskolák kialakulásának problémái a kelet- és közép-európai népek művészetében*” című referátumát, majd a művészettörténeti nemzetközi konferencia (Budapest, június 6—9.) előkészítésével foglalkozott.

*

Következő ülését a *Művészettörténeti Bizottság* 1961. július 6-án tartotta. Az ülés napirendjén a művészettörténeti konferencia értékelése, valamint az akadémiai művészettörténeti folyóiratok szerkesztőinek tájékoztatója szerepelt.

*

1961. október 6-án a *Művészettörténeti Bizottság* megvitatta az aspiránsbizottság beszámolóját az aspiránsképzésről, valamint a célhitelek felhasználásáról szóló bizottsági előterjesztést.

*

A *Földrajzi Bizottság* 1961. szeptember 15-én ülést tartott. A Bizottság a földrajztudomány helyzetéről szóló jelentést vitatta meg, majd foglalkozott a Földrajzi Értesítőben megjelent munkák és a szerkesztés értékelésével. Végezetül megvizsgálta a Bizottság a Magyar Földrajzi Társaság működését, tudományszervezési eredményeit.

*

Szeptember hó 29-én a célhiteles kutatások eredményességének felmérésére indított vizsgálat keretében a *Földrajzi Bizottság* a Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Földrajzi Intézetében 10 éven át végzett célhiteles munkálatok értékelését végezte el. A tapasztalatok alapján a Bizottság határozatot hozott az ellenőrzési módszerek megjavítására.

*

A *Pedagógiai Bizottság* 1961. július 3-án tartott ülésén meghallgatta és megvitatta az egyetem pedagógiai tanszékein folyó tudományos kutatómunkáról, valamint az egyetemek céltámogatásból végzett kutatásairól szóló beszámolót.

*

A *Pedagógiai Bizottság* október 16-i ülésén megvitatta a Pedagógiai Tudományos Intézet által készített nevelési tervjavaslatot, valamint meghallgatta az oslói konferenciáról szóló beszámolót.

*

Társulati rendezvények

A *Magyar Közgazdasági Társaság* rendezvényei szeptemberben: „Az állószköz használati díj bevezetése” (Révész Gábor—Havas Gábor);

Októberben: „A göngyöleggazdálkodás egyes kérdései a kereskedelemben” (Ribner György); Cukor György, Gerő Tamásné és Lukács Ottó beszámolója az 1961. szeptember 11—15. között Genfben tartott input-output kérdéseivel foglalkozó nemzetközi konferenciáról; „A lakossági szolgáltatások perspektivikus tervezésével kapcsolatos árkérdések” (Burger Kálmánné);

Novemberben: Lukács—Ollé: Iparstatisztika c. egyetemi tankönyv vitája (Héjas László); „A szocialista országok gazdasági együttműködésének problémái” (Kiss Tibor); „Népgazdasági költségszámítás. Az ármodell kísérleti számítás eredményeinek bemutatása” (Csikós N. Béla); „A mezőgazdaság II. ötéves terve végrehajtásának néhány főbb feltevése” (Garamvölgyi Károly); Bognár József: Kereslet és keresletkutatás a szocializmusban c. könyvének vitája (Vajda Imre); „A népgazdaság helyzete és gazdasági vezetésünk kérdései” (Fock Jenő); „Szocializmus politikai gazdaságtana” tankönyvek vitája (Kompaktor Béla, Szamuely László, Varró Tibor).

*

A *Magyar Történelmi Társulat* 1961. május 4—5-én Pécsen történéss napokat rendezett. Előadók Pamlényi Ervin („Nacionalizmus és szellemtörténet”) és Filla István („A felnőttek történelemoktatásának didaktikai és módszertani kérdései”) voltak. A referátumokhoz Tilkovszky Lóránd, Hinora Sándor, Szabó József, illetve Farkas Márton, Gellért László és Juhász Imre szólott hozzá.

*

1961. augusztus 22. és 24. között rendezte meg a Társulat a debreceni országos történéss vándorgyűlést. A vándorgyűlésen Székely György: „A 600 éves Debrecen és a középkori mezővárosi fejlődés”, Szabó István: „A parasztság történetének problematikája a kapitalizmus korában”, Köves Károly: „A szemléltetés kérdései a történelemtanításban” címen tartott előadást.

*

*

1961. október 13-án került sor az *egri történész vándorgyűlés* megrendezésére. A vándorgyűlés referense *Jan Dabrowszky*, a Lengyel Tudományos Akadémia tagja volt, aki a „*Humanizmus a krakkói egyetemen a XV—XVI. században*” címmel tartott előadást.

*

A *Magyar Történelmi Társulat* a fentiekben túlmenően számos vitautulást és előadásokkal egybekötött klubestet rendezett.

*

A *Magyar Földrajzi Társaság* Természeti Földrajzi Szakosztálya az alábbi előadóüléseket tartotta: október 26-án *Vermes János*: „A karsztmorfológia új szempontjai”; november 23-án *Ádám László*: „A szekszárdi dombvidék kialakulása és morfológiája”. A Magyar Földrajzi Társaság Térképészeti Szakosztálya és a Kartográfiai Egyesület Kartográfiai Szakosztálya ülései május 25-én *Balla György*: „Történelmi falitérképek”, október 24-én *Luckó László*: „A nemzeti atlaszok gazdasági térképei” címmel tartottak előadást.

*

A *Magyar Földrajzi Társaság* Miskolci Osztálya — a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat és a Magyar-Szovjet Baráti Társaság közreműködésével — 1961. október 22—29. között *Földrajzi Hetet* rendezett, amelynek keretében a következő tudományos előadások hangzottak el: *Kádár László*: „A magyar geográfia időszerű kérdései”, *Udvarhelyi Károly*: „Világneveti nevelés a földrajzi ismeretterjesztő előadásokon”, *Vadász Elemér* akadémikus „A borsodi szénmedence”, *Sárközi Andor—Farkas Gyula*: „Párizs”.

*

A *Magyar Régészeti, Művészettörténelmi és Éremtani Társulat* jelentősebb rendezvényei a beszámolási időszakban a következők voltak:

1961. május 9-én *Dobrovits Aladár*: „Pater Giuseppe Castiglione egy festett zománcképe az Iparművészeti Múzeumban”; *Voit Pál*: „Műhely a Via dei Servin (Az olasz és a magyar reneszánsz művészet néhány mesterkérdése)”; május 12-én *Telepy Katalin*: „Benzur Gyula plein-air kísérletei”; május 25-én *Ivánfyiné Balogh Sára*: „Rippl-Rónai József iparművészeti tevékenysége néhány ismeretlen levele alapján”; október 9-én *Tasnádiné Marik Klára*: „Az üveg művészete”, november 3-án *Gergelyffy András*: „Beszámoló a franciaországi tanulmányútról”; november 5-én prof. *Emil Condurachi*: „Fouilles et recherches archéologiques les

villes pontiques de la Dobrudja”; november 2—5-ig tartó szegedi vándorgyűlés keretében *László Gyula*: „A magyar őstörténet-kutatás újabb eredményei”; *Szelesi Zoltán*: „Szeged művészete a XIX—XX. században”; 25-én ugyanott ankét a „Múzeumi régészeti és művészeti kiállítások problémái”-ról; december 7-én *Kászonyiné Szentgyörgyi Livia*: „Andrea Bertinalli mester sárvári stukkói”; december 12-én *Genthon István*: „Rippl-Rónai József tájképei”.

*

A II. Osztály rendezésében került sor 1961. június 6—9. között Budapesten a *nemzeti művészet kialakulásának korával foglalkozó nemzetközi művészettörténelmi munkaértekezlet* megszervezésére. A konferencián holgár, cschszlovák, lengyel és román küldöttek vettek részt. A konferenciáról lapunk előző (XI. 4.) száma rövid beszámolót közölt.

*

A *német-magyar történész vegyes bizottság* ez évi ülését július 28-án ugyancsak Budapesten rendezte, — az 1962. évi munkaterv megvitatása és kialakítása végett.

*

Hazai konferenciák

A *Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi Történelmi Tudományok Osztálya* keretében 1961. október 10—15. között Budapesten „*A renaissance és a reformáció közös problémái Lengyelországban és Magyarországon*” című tárgykörben nemzetközi konferencia megtartására került sor. A konferencián, amelyen számos külföldi küldött vett részt, a tárgykörrel kapcsolatosan több referátum hangzott el mind magyar szerzők, mind külföldi referensek részéről. A konferenciáról lapunk előző számában összefoglaló beszámolót közöltünk.

*

1961. október 23—26. között Budapesten tartotta ülését a *cseh-magyar történész vegyesbizottság*. Az ülésen a bizottság 1962. évi munkatervét beszélték meg a résztvevők.

*

Az európai szocialista országok tudományos akadémiái állam- és jogtudományi intézeteinek igazgatói konferenciáját rendezte meg az Osztály, illetőleg az Állam- és Jogtudományi Intézet — Budapesten, 1961. október 14—18-án. A konferencián az egyes intézetek képviselőiben 10 külföldi küldött vett részt. A konferencia napirendjén három

kérdés szerepelt: *P. Sz. Romaskin* előadása „A szovjet állam és a kommunista öngazgatás; az állam- és jogtudományok időszerű feladatai”, *V. Knapp* referátuma „A kölcsönös tudományos tájékoztatás formái”, *Szabó Imre* előadása „A szocialista országok jogtudományi intézeteinek kooperációja, különös tekintettel a baráti Akadémiák közötti együttműködési egyezményekre” címmel.

A konferenciáról lapunk előző számában részletes beszámolót közöltünk.

*

Külföldi vendégeink

A. Gacsova 1961. június 9-én egyhónapos tanulmányútra Magyarországra érkezett a csehszlovák-magyar akadémiai egyezmény keretében levéltári kutatások végett.

*

R. Marsina 1961. június 13-tól június 19-ig a csehszlovák-magyar akadémiai egyezmény keretében Magyarországon tartózkodott. Tanulmányútja során a Mohács előtti korszakra vonatkozóan végzett kutatásokat.

*

A. Habovstiak, a Szlovák Tudományos Akadémia Régészeti Intézetének munkatársa 1961. június 21-én megkezdett magyarországi tanulmányútja során a XI.—XIII. századi középkori települések emlékanyagát tanulmányozta.

*

V. Sedlák 1961. június 22-én 6 hetes tanulmányútra érkezett hazánkba. Itt tartózkodása során a csehszlovák-magyar akadémiai egyezmény keretében történettudományi kutatásokat végzett.

*

J. A. Puskás szovjet történész 1961. június hó folyamán a szovjet-magyar akadémiai egyezmény keretében tanulmányúton tartózkodott Magyarországon. Kutatásai a felszabadulás és a felszabadulás utáni magyar történelemre vonatkozott.

*

M. T. Jovcsuk, a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának levelező tagja, a szovjet Akadémia Filozófiai Intézetének osztályvezetője 1961. június 23-án egyhetes tanulmányútra érkezett. Itt-tartózkodása során

az MTA Filozófiai Intézetének munkatársai-
val megbeszélést folytatott a Szovjetunióban
megjelenő „A filozófia története” c. mű VI.
kötetében elhelyezett magyar filozófiáról
szóló fejezetről.

*

1961. június hó folyamán került meg-
rendezésre Budapesten a nemzeti művésze-
tek kialakulásának korával foglalkozó Nem-
zetközi Művészettörténeti Munkaértekezlet,
amelyen a Román Tudományos Akadémiát
G. Oprescu, az Akadémia Művészettörténeti
Intézetének igazgatója, Bulgáriát *S. Kozahievics*
és *M. Concseva*, Csehszlovákiát *M. Vaross*
és *E. Petrova* képviselték.

*

J. Sirácki 1961. augusztus 4-én kezdte
meg egyhónapos tanulmányútját, amelyre
a csehszlovák-magyar akadémiai egyezmény
keretében érkezett. Itt-tartózkodása során
főleg levéltári kutatásokat végzett.

*

V. Luko, a Finn Régészeti Bizottság Ős-
történeti Bizottságának vezetője 1961. szeptem-
ber 29-én 3 hetes tanulmányútra ér-
kezett Magyarországra. Itt-tartózkodása során
a magyarországi őskori gyűjteményeket és
őskori lelőhelyeket tanulmányozta.

*

A. Wolff lengyel történész 1961. október
9-én a lengyel-magyar akadémiai egyezmény
alapján megkezdte 6 hetes magyarországi
tanulmányútját, amelynek során a közép-
kori forráskiadás módszertani problémáival
és a történeti földrajz kutatásával foglal-
kozott.

*

A. Gricsova lengyel történész-kutató 1961.
október 9. és 22. között a lengyel-magyar
akadémiai egyezmény keretében tanulmány-
úton volt Magyarországon. Itt-tartózkodása
során a reformáció korának lengyel-magyar
irodalmi kapcsolataira vonatkozólag végzett
kutatásokat.

*

1961. október 10—15. között rendezett
történész konferencia, amelynek témája „A
renaissance és a reformáció közös vonásai
Lengyelországban és Magyarországon” volt,
a következő külföldi küldöttek vettek részt:
Jan Dabrowski, a Magyar Tudományos Aka-

démia tiszteleti tagja, a Lengyel Tudományos Akadémia elnökségi tagja, egyetemi tanár; *Kazimierz Lepszy* egyetemi tanár, intézeti igazgató; *Marian Malowist* varsói egyetemi tanár; *Janusz Tazbir*, a Lengyel Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének tudományos titkára; *Wladislaw Tomkiewicz* művészettörténész, egyetemi docens és *Henryk Samsonowicz* tudományos kutató. A Szovjetunióból *M. M. Szmirin*, a tudományok doktora, a Szovjet Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének munkatársa, *Julian Valentinov Bromley*, az SzTA Történettudományi Intézetének munkatársa; Csehszlovákiából *Karel Vaculik*, a bratislavai Nemzeti Galéria igazgatója és *Jozef Janacek*, a prágai Történettudományi Intézet munkatársa, valamint Belgiumból *Jan Dhondt* genti egyetemi tanár.

*

M. Vyvjalova a csehszlovák-magyar akadémiai egyezmény keretében 1961. október 17. és november 14. között négyhetes tanulmányúton volt Magyarországon. Itt-tartózkodása során levéltári és könyvtári kutatásokat végzett Szlovákia legújabbkori történetére vonatkozóan.

*

K. Vadkerti 1961. október 17-én egyhónapos tanulmányútra érkezett a csehszlovák-magyar akadémiai egyezmény alapján. Kutatásainak tárgya a legújabbkori szlovák történelem kérdései voltak.

*

Z. Dowiak lengyel történész 1961. október 18-án a lengyel-magyar akadémiai egyezmény keretében a honfoglalás előtti szlovák települések történetének tanulmányozása végett kéthetes tanulmányútra Magyarországra érkezett.

*

R. Manacorda olasz történész professzor 1961. október 27-én a Magyar Tudományos Akadémia elnökének meghívására egyhetes látogatásra Magyarországra érkezett, meglátogatta történettudományi intézményeinket és azok vezetőivel a történetírás kérdéseiről megbeszélést folytatott.

*

1961 októberében három hetet töltött a lengyel-magyar akadémiai egyezmény keretében az MTA Közgazdaságtudományi Intézetében *dr. Waclaw Przelaskowski*, a közgazdaságtudományok doktora, a Lengyel

Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézetének munkatársa. Tanulmányútja során a nemzeti jövedelem nemzetközi összehasonlításával, a lakossági megtakarítások nemzetközi összehasonlításával, a lakossági pénzbevételek és pénzkidadások kérdéseivel, a magyarországi árképzés és matematikai módszerek közgazdasági alkalmazásával foglalkozott.

*

1961. október végén és november elején *M. Kocmann* kandidátus, a Csehszlovák Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézetének tudományos munkatársa látogatta meg az akadémiai egyezmény keretében az MTA Közgazdaságtudományi Intézetét, aki a termelői árképzés, valamint a tervezés és gazdálkodás kérdéseit tanulmányozta.

*

K. Motykova, a Csehszlovák Tudományos Akadémia Régészeti Intézetének tudományos munkatársa a csehszlovák-magyar akadémiai egyezmény keretében 1961. november 8-án 2 hetes tanulmányútra érkezett Magyarországra a Pannonia-kori régészeti emlékek tanulmányozása végett.

*

1961. november 14—18. között Budapesten került sor az európai szocialista államok akadémiai Állam- és Jogtudományi Intézeteinek igazgatói konferenciájára. A konferencián a következő képviselők vettek részt: *P. Sz. Romaskin*, a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának levelező tagja, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Állam- és Jogtudományi Intézetének igazgatója; *Ljuben Vasziljev*, a Bolgár Tudományos Akadémia tagja, a Bolgár Tudományos Akadémia Jogtudományi Intézetének igazgatója; *Viktor Knapp*, a Csehszlovák Tudományos Akadémia levelező tagja, a Csehszlovák Tudományos Akadémia Jogtudományi Intézetének igazgatója; *Manfred Lachs*, a Lengyel Tudományos Akadémia Jogtudományi Intézetének igazgatója; *Cézár Berezovszkij*, a varsói egyetem jogi kara nemzetközi tanészékének vezetője és a Lengyel Tudományos Akadémia Jogtudományi Intézetének nemzetközi jogi osztályának vezetője; *Seweryn Szer*, a varsói egyetem jogi kara polgári jogi tanészékének és a Lengyel Tudományos Akadémia Jogtudományi Intézete polgári jogi osztályának vezetője; *Rainer Arlt*, a Német Demokratikus Köztársaság Walter Ulbricht Állam- és Jogtudományi Akadémiája prorektora; *Karl-Heinz Schöneburg*, a Walter Ulbricht Állam- és Jogtudományi Akadémia

állam- és jogelméleti szekciójának tagja; *Wolfgang Weichelt*, a Walter Ulbricht Állam- és Jogtudományi Akadémia állam- és jogelméleti szekciójának tagja; *Trajan Ionascu*, a Román Tudományos Akadémia tagja, a Román Tudományos Akadémia Jogtudományi Intézetének igazgatója.

*

J. Siracki 1961. november 16. és december 17. között egyhónapos tanulmányúton volt Magyarországon a csehszlovák-magyar akadémiai egyezmény keretében. Tanulmányútja során a szlovákok magyarországi településeinek XVIII. századi történetét kutatta.

*

A. A. Guber, a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának tagja, történész, a Magyar Tudományos Akadémia meghívására 1961. november 18-án 10 napos tanulmányútra érkezett Magyarországra. Tanulmányútja során előadást tartott „A délkelet-ázsiai népek felszabadító harca” címmel.

*

K. A. Iszlamov szovjet történész, a szovjet-magyar akadémiai egyezmény alapján 1961. november 20-án tanulmányútra érkezett Magyarországra a XX. századi magyar történet kérdéseinek tanulmányozása céljából.

1961. novemberében a Magyar Tudományos Akadémia meghívására Budapesten tartózkodott *Charles Bettelheim* professzor, francia közgazdász. Megbeszéléseket folytatott a tervezés és a gazdaságvezetés kérdéseiről és a Közgazdaságtudományi Intézet rendezésében előadást, valamint konzultációt tartott a gazdaságilag elmaradott országok problémáiról.

Külföldi kongresszusok, tanulmányutak

Kovács Endre, a Történettudományi Intézet munkatársa 1961. május 3-án a lengyel-magyar akadémiai egyezmény keretében 4 hetes tanulmányútra Lengyelországba utazott. Tanulmányútja során kutatott témája a Kossuth-emigráció politikai kapcsolatai a lengyel haladó mozgalmakkal az 1849–67 közti időben.

*

Vági Ferenc és *Csendes Béla*, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársai 1961. május 23-án tanulmányútra a Szovjet-

unióba utaztak. Tanulmányútjuk során a mezőgazdasági árképzés és a mezőgazdasági termelés jövedelmezőségének kérdéseit tanulmányozták.

*

Siklós András, az ELTE adjunktusa (történész) 1961. május 30-án 4 hetes tanulmányútra a Szovjetunióba utazott, ahol történeti kutatásokat végzett.

*

Vörös Antal, a Történettudományi Intézet tudományos munkatársa a csehszlovák-magyar egyezmény keretében 1961. június 15-én Csehszlovákiába utazott, ahol a magyar mezőgazdaság történetével kapcsolatosan végzett kutatásokat.

*

Mádl Ferenc, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársa 1961. június 20-án Helsinkibe utazott, ahol részt vett a Nemzetközi Összehasonlító Jogi Egyetem 1961. évi nyári szesszióján.

*

R. Várkonyi Ágnes, a Történettudományi Intézet tudományos munkatársa, a csehszlovák-magyar akadémiai egyezmény keretében 1961. július 3-án egyhónapos tanulmányútra Csehszlovákiába utazott, ahol a Rákóczi-kor társadalmi harcainak történetéhez végzett kutatásokat.

*

Katus László, a Történettudományi Intézet tudományos munkatársa részt vett a Szlovák Tudományos Akadémia által Martinban július 3. és 5. között „Szlovákia helyzete és a nemzeti felszabadító harc a XIX. század 50–60-as éveiben” c. tárgykörben rendezett konferencián.

*

Somogyi Sándor, a Földrajztudományi Kutató Csoport tudományos munkatársa 1961. július 4-én a román-magyar akadémiai egyezmény keretében Romániába utazott, ahol a Bukarest-környéki tavak, a Duna menti morotvák és a Duna-delta vízrajzát, továbbá a tenger morfológiáját tanulmányozta.

*

Erdélyi István, a Régészeti Kutató Csoport tudományos munkatársa július 19. és augusztus 22. között a mongol-magyar akadémiai egyezmény keretében egyhónapos tanulmány-

úton volt Mongóliában. Kinttartózkodása során a Noin-Ula-i hun halomsírok feltárását és a mongóliai hun emlékműanyagot tanulmányozta.

*

Világhy Miklós egyetemi tanár részt vett a Nemzetközi Jogtudományi Egyesület nyugatnémet csoportja által Trierben július 26. és 30. között rendezett kelet-nyugat jogi kollokviumon, amelynek keretében „Az állami vállalatok jogi helyzete, különös tekintettel a külkeresedelemre” címen előadást tartott.

*

Benda Kálmán, a Történettudományi Intézet tudományos munkatársa a csehszlovák-magyar akadémiai egyezmény keretében július 31-én tanulmányútra utazott Csehszlovákiába, ahol a magyar külpolitika és diplomácia XIV—XVIII. századi történetére vonatkozóan végzett kutatásokat.

*

Varga János, a Történettudományi Intézet tudományos munkatársa július 31-én a csehszlovák-magyar akadémiai egyezmény keretében 4 hetes tanulmányútra Csehszlovákiába utazott. Kinttartózkodása során a magyar parasztság 1848—1949. évi történetéhez végzett kutatásokat.

*

Eörsi Gyula, az Állam- és Jogtudományi Intézet osztályvezetője meghívott előadóként részt vett a luxemburgi Nemzetközi Összehasonlító Jogi Egyetem 1961. évi nyári szesszióján. Augusztus második felében ennek keretében több előadást tartott a magyar polgári jog rendszeréről és elveiről.

*

Orbán Sándor, a Történettudományi Intézet tudományos munkatársa történeti kutatások végett augusztus 22-én 3 hetes tanulmányútra a Szovjetunióba utazott.

*

Pécsi Márton, a Földrajztudományi Kutató Csoport tudományos munkatársa részt vett a Varsóban szeptember 1. és 8. között megrendezett VI. Nemzetközi INQUA Kongresszuson, ahol a magyarországi periglaciális jelenségekről tartott előadást.

*

Cukor György, a Közgazdaságtudományi Intézet igazgatóhelyettese részt vett a Nemzetközi Közgazdaságtudományi Egyesület 1961. augusztus 31. és szeptember 8. között

Candenabbiában tartott nemzetközi munkatermelékenységi konferencián, amelyre a „Termelékenység és energiafelhasználás” címen tanulmányt készített.

*

Gerevich László, a Régészeti Kutató Csoport igazgatója szeptember 1. és október 1. között tanulmányúton Olaszországban járt, ahol a középkori építészeti és tárgyi emlékműanyagokat tanulmányozta, különös tekintettel a renaissancera.

*

Szabó Pál Zoltán, a Dunántúli Tudományos Intézet igazgatója részt vett a szeptember 14. és október 2. között Bécsben és Salzburgban rendezett III. Nemzetközi Speleológiai Kongresszuson, amelyen „A karsztvíz hidrodinamikai sajátosságai” címen előadást tartott.

*

Szamel Lajos egyetemi tanár a II. osztály kiküldetésében részt vett a szeptember 4. és 7. között Varsóban rendezett államigazgatási jogi konferencián.

*

Györffy György, a Történettudományi Intézet tudományos munkatársa a II. osztály kiküldetésében részt vett a szeptember 10. és 15. között Ohridban (Jugoszlávia) rendezett XII. Nemzetközi Bizantinológiai kongresszuson, amelyen előadást is tartott.

*

Cukor György, a Közgazdaságtudományi Intézet igazgatóhelyettese és *Simon György*, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos munkatársa részt vettek az Európai Gazdasági Bizottság által szeptember 10—15. között Genfben tartott input-output elemzési konferencián.

*

Kádár Miklós egyetemi tanár a II. Osztály kiküldetésében részt vett a Nemzetközi Büntetőjogi Egyesület szeptember 21—28. között Lissabonban rendezett kongresszusán. A kongresszusra társszerzővel kongresszusi referátumot készített.

*

Barkóczy László, a Történeti Múzeum osztályvezetője a II. Osztály képviselőjeként részt vett a szeptember 16—24. között Belgrádban megrendezett limes-konferencián.

*

Berényi József, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos munkatársa szeptember 18-án 3 hetes tanulmányútra a Német Demokratikus Köztársaságba utazott. A tanulmányút keretében az életszínvonal és a termelékenység problémáira vonatkozóan végzett kutatásokat.

*

B. Kutián Ida, a Régészeti Kutató Csoport tudományos munkatársa a bolgár-magyar akadémiai egyezmény keretében szeptember 20. és október 12. között tanulmányúton volt Bulgáriában, ahol a magyarországi eneolithicum déli kapcsolatait tanulmányozta.

*

Ember Győző akadémikus, az Országos Levéltár igazgatója szeptember 26-án tanulmányútra utazott a Szovjetunióba. Kinttartózkodása során történeti kutatásokat végzett.

*

Ozswald László, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos munkatársa október 8. és 28. között 3 hetes tanulmányúton Csehszlovákiában volt, ahol a gazdaságvezetés és az anyagi ösztönzés kérdését tanulmányozta, különös tekintettel a dolgozók béren kívüli ösztönzése egyes problémáira.

*

Tóth Gábor, az ELTE adjunktusa október 11-én két hetes tanulmányútra Csehszlovákiába utazott, ahol a felsőoktatás, nevelés elméletére, különösen az egyetemi hallgatók erkölcsi nevelésének problémáira vonatkozóan végzett kutatásokat.

*

Garas Klára, a művészettörténeti tudományok doktora előadások tartására október 21-én Ausztriába utazott.

*

Mályusz Elemér, a Történettudományi Intézet tudományos munkatársa a II. Osztály kiküldetésében részt vett a Rómában november 3-i kezdettel megrendezett Nemzetközi Potthast-konferencián.

*

Ádám Györgyné, a Történettudományi Intézet tudományos munkatársa a csehszlovák-magyar akadémiai egyezmény keretében november 3-án Csehszlovákiába utazott. 4 he-

tes tanulmányútja során Magyarország és Csehszlovákia, illetőleg a Kis-Éntente kapcsolataira nézve végzett kutatásokat.

*

Molnár Erik akadémikus, a Történettudományi Intézet igazgatója, *Sándor Vilmos* és *Ránki György*, az Intézet osztályvezetői, továbbá *Hanák Péter*, az Intézet tudományos munkatársa részt vettek a bécsi Történész Kongresszus előkészítése tárgyában november 14—21. között Prágában rendezett konferencián.

*

Jemnitz János, a Történettudományi Intézet tudományos munkatársa a német-magyar akadémiai egyezmény keretében november 20-án tanulmányútra utazott a Német Demokratikus Köztársaságba.

*

Balogh László, a Pedagógiai Tudományos Intézet tudományos munkatársa a német-magyar akadémiai egyezmény keretében november 16-án 3 hetes tanulmányútra a Német Demokratikus Köztársaságba utazott, ahol a kultúrfilozófia és kultúrpedagógia kritikájával kapcsolatos kutatásokat tanulmányozta.

*

Ágoston György, a Szegedi Tudományegyetem Pedagógiai Tanszékének vezetője a román-magyar akadémiai egyezmény keretében a II. Osztály kiküldetésében november 22-én 4 hetes tanulmányútra Romániába utazott.

*

Disszertációs viták

Doktori disszertációk

Weltner Andor „A szocialista munkajogviszony, üzemi demokrácia és munkajog” c. doktori értekezését 1961. június 6-án védte meg. Az értekezés opponensei *Szászy István* MTA lev. tag, *Beck Salamon* és *Eörsi Gyula*, az állam- és jogtudományok doktora voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a disszertáns alapos marxista tudással, a nemzetközi szocialista és burzsoá irodalom ismeretében, a burzsoá jogot sokoldalúan, mélyrehatóan bírálva jutott el részben a már publikált, többéves kutatásait továbbfejlesztve, újabbszerű konstrukciókhoz, új tételekhez. A tárgyalat kérdéseket számos vonatkozásban teljesen új szemzőg-

ből veti fel. Bár a disszertáció szerkezete bizonyos lazaságot mutat és a bizottság véleménye szerint a szerző az általa felvetett elméleti megalapozás nyomán messzebbre juthatott volna a munkajog dogmatikai kifejtésében, megállapítható, hogy a disszertáció a szocialista munkajog tudományát számottevően továbbfejlesztette.

A disszertáns az oppozíciókra és a hozzászólásokra magas színvonalon adott választ.

A Tudományos Minősítő Bizottság *Welter Andort*, a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján az állam- és jogtudományok doktorává nyilvánította.

*

Nagy Sándor „Az oktatási folyamatra vonatkozó nézetek történeti alakulása és mai helyzete” c. doktori disszertációját 1961. június 6-án védte meg. Az értekezés opponensei *Bóka László* MTA lev. tag, *Elekes Lajos*, a történelemtudomány doktora és *Szarka József*, a neveléstudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy *Nagy Sándor* művének tárgyválasztása időszerű, módszere marxista-leninista. Eredményei önállóak, műve úttörő alkotása a magyar pedagógiai szakirodalomnak és alkalmas arra, hogy a nevelői gyakorlatnak közvetlen segítséget adjon. Tekintettel a mű közérdekű témájára, kívánatos volna a nyelvezet itt-ott megmutató szakmai bonyolultságán enyhíteni. Ugyanakkor a bizottság kifejezte azt a véleményét, hogy kívánatosnak és fontosnak tartja a mű nyomtatásban való megjelentetését és az e téren már jelentős eredményeket elért kutatómunka további folytatását.

A Tudományos Minősítő Bizottság *Nagy Sándort* a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján a neveléstudományok doktorává nyilvánította.

*

Beér János „Helyi tanácsok kialakulása és fejlődése” c. doktori értekezését 1961. június 30-án védte meg. Az értekezés opponensei *Buza László*, *Erdei Ferenc* és *Szabó Imre* akadémikusok voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a jelölt sikeresen oldotta meg vállalt feladatát. A disszertáció szocialista államszervezetünk kialakulásának és fejlődésének igen jelentős elemét dolgozta fel. A vonatkozó egész jogi és történeti irodalom mellett a teljesség igényével dolgozta fel nemcsak a joganyagot, hanem a fejlődés útját jelző sokszor csak kéziratot, vagy általában levéltári anyag formájában fellelhető forrásokat is, egyben a szocialista állam-

szervezet építésének közvetlen résztvevőjeként mutatja be a tanácsok kialakulásával és fejlődésével kapcsolatos szükségszerűen harci folyamat különböző oldalait; e folyamat belső ellentmondásait is. A bizottság a disszertáció és az adott válasz alapján megállapította továbbá, hogy a disszertáció a marxista lenini ideológia alapján jelentős önálló kutatási eredményekre támaszkodva tudományosan pontos képet ad az általa vizsgált intézmény, helyi tanácsaink fejlődésének egész történetéről, e fejlődés lényegéről, az intézmény mai helyzetéről, várható jövő útjáról, valamint az ezzel kapcsolatos feladatokról. Ezzel helyesen oldotta meg az elmélet és gyakorlat összekapcsolását is. Elméletileg magas színvonalon támasztja alá a jövő államépítő munkája számára a tanácsokkal kapcsolatos kérdések rendezését. A bizottság egyetért a munka mielőbbi kiadásával.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Beér Jánost* az állam- és jogtudományok doktorává nyilvánította.

*

Vayer Lajos „Masolino és a római renaissance kezdetei” c. doktori értekezését 1961. június 30-án védte meg. Az értekezés opponensei *Kardos Tibor* MTA lev. tag, *Elekes Lajos*, a történelemtudomány doktora és *Pigler Andor*, a művészettörténeti tudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy *Vayer Lajos* terjedelmes és gazdag anyagot magában foglaló disszertációja Masolino és a római reneszánsz kezdetei a művészettörténeti irodalom értékes nyerege. Egyik fő érdeme, hogy sokszempontúan, összetett módszerekkel, a köztörténet, egyháztörténet, szellemi mozgalmak, irodalom stb. bővebb áttekintésébe ágyazva vizsgálja témáját. Feldolgozása a program megrendelő művész és közönség összefüggéseinek taglalása, a dialektikus materializmus irányelveit követi és olyan elvi és módszertani problémákat érint, amelyek megfelelő továbbfejlesztése előbbre viheti a marxista igényű művészeti kutatásokat. A munka nagy eredményei mellett a bírálóbizottság az opponensek véleményével egyetértve felhívja a szerző figyelmét az opponensek által is említett egyes elvi kérdésekben állásfoglalásának szabatosabb meghatározására, továbbá a mű egységét veszélyeztető kitérések megfelelőbb elhelyezésére. E felsorolt problémák mellett a bizottság ismételt hangsúlyozta a mű gazdag és sokoldalú kutatási eredményeit, új szempontjait, melyek nemzetközi érdeklődésre is joggal tarthatnak számot.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú véleménye alapján *Vayer Lajost* a művészettörténeti tudományok doktorává nyilvánította.

*

Garas Klára „Franz Anton Maulbertsch” c. doktori értekezését 1961. október 13-án védte meg. Az értekezés opponensei *Klanczai Tibor*, az irodalomtudományok doktora, *Vayer Lajos*, a művészettörténeti tudományok doktora és *Pigler Andor*, a művészettörténeti tudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság az opponensi vélemények és a jelölt válasza alapján megállapította, hogy a szerző a Habsburg-birodalom legjelentékenyebb XVIII. századi festőjének életművét széleskörű kutatás és újonnan feltárt dokumentumok alapján először foglalta össze olyan marxista igényű monográfiába, amelynek nemzetközi jelentősége vitathatatlan. Az újonnan feltárt gazdag tény- és emléktanyag fölüeny biztonságu kezelése, több fontos elvi kérdés felvetése s ezeknek az opponensi véleményekre adott válaszban való elmélyítése minden biztosítékot megad a tekintetben, hogy a jelölt a magyar barokk kutatást további művekkel fogja gazdagítani.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Garas Klárát* a művészettörténeti tudományok doktorává nyilvánította.

*

Zádor Anna „Pollack Mihály 1773—1855” c. doktori értekezését 1961. október 19-én védte meg. Az értekezés opponensei *Major Máté* akadémikus, *Rados Jenő*, a művészettörténeti tudományok doktora és *Kovács Endre*, a történettudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy *Zádor Anna* doktori disszertációja hatalmas forrásanyagot tárt fel s ennek segítségével sikeresen rekonstruálta Pollack életművének folyamatosságát. A tárgyalt problémák gazdasági, társadalmi és politikai megalapozottsága marxista igényű módszer alkalmazását mutatja s így a monográfia egyik legjobb hazai építészttörténeti munkának tekinthető. Külön kiemeli a bizottság a bevezető fejezetet, mely európai viszonylatban jelentősen tisztázta a XVIII. század végi és a XIX. század eleji építészet fejlődésének elvi kérdéseit; továbbá azt a szigorúan tudományos kritikát, ahogyan a Pollack oeuvre-t a maga teljességében és tisztaságában állítja a kutató és az olvasó elé. Ezzel a disszertáció biztos alapot ad elsősorban a magyar építésztörténet és mű-

vészettörténet, sőt az általános* történettudományok a XIX. század első fele teljesebb feltárásához, feldolgozásához és értékeléséhez.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú véleménye alapján *Zádor Annát* a művészettörténeti tudományok doktorává nyilvánította.

*

Kandidátusi disszertációk

Bíró Sándor „A történelemtanítás a XIX. század első felében” c. kandidátusi értekezését 1960. szeptember 26-án védte meg. Az értekezés opponensei *Földes Éva*, a neveléstudományok kandidátusa és *Varga Zoltán*, a történelemtudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a disszertációban a szerző olyan téma feldolgozására vállalkozott, amelyben előmunkálatokra nem támaszkodhatott. Eredményei ezért jelentős mértékben előre viszik a magyar történelmi felfogás fejlődésére vonatkozó ismereteinket. Különös értéke munkájának a protestáns kollégiumok kéziratostörténelemoktatási anyagának felkutatása és feldolgozása. Munkája jelentőségéhez hozzájárul, hogy abból a gyakorlati történelemtanítás számára is hasznos didaktikai szempontok meríthetők. Az eredmények mellett a bírálóbizottság felhívja a szerző figyelmét a marxista történetnevelés következetesebb alkalmazására, különösen a társadalmi haladás és a nemzeti függetlenség összefüggéseinek gondosabb tisztázására, a társadalmi háttér és a korabeli történetírással való kapcsolat kimerítőbb elemzésére és az egyes íróknak fejlődésükben való bemutatására. A bizottság javasolja, hogy a szerző munkája megjelentetésénél ezeket a szempontokat vegye figyelembe.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság 6:1 arányú javaslata alapján *Bíró Sándort* a történelemtudomány kandidátusává nyilvánította.

Horváth Róbert „Egy ismeretlen magyar politikai aritmetikus Hatvani István” c. kandidátusi disszertációját 1961. február 24-én védte meg. Az értekezési opponense *Kádas Kálmán*, a mezőgazdasági tudományok kandidátusa és *Kovács József*, az állam- és jogtudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a jelölt a magyar és nemzetközi statisztika tantörténete szempontjából úttörő munkát végzett és fontos kiegészítést adja a XVIII. század statisztikai tantörténetének. Külföldi és hazai eredeti forrásokra visszanyúló következtetéseit nagy kutató-

munkára építette fel. A jelölt érdeme, hogy egy nem statisztikai jellegű munkából a korszerű statisztikai módszertani ismeretanyagokat megfelelően kifejtette. A dolgozat Hatvani ez irányú munkásságát szervesen beágyazta a kor statisztikai történetébe. A dolgozat hiányossága az egyes fejezetek aránytalan volta, a leíró jellegű fejezetek nagy súlya az elemző részekhez képest. Hiányzik annak a kifejtése, hogy Hatvanit filozófiai nézetei mennyiben gátolták az akkor haladó statisztikai módszer teljesebb kifejtésében. Hatvani kiemelkedő nagysága hatásának a jelentőségét a statisztika fejlődésére a dolgozat egyes részeiben eltulozza.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Horváth Róbertet* a közgazdasági tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Erényi Tibor „A budapesti szakszervezeti mozgalom kialakulása” c. kandidátusi disszertációját 1961. február 27-én védte meg. Az értekezés opponensei *Mérei Gyula* és *S. Vincze Edit*, a történelemtudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy *Erényi Tibor* disszertációja mind elvi, mind szakmai szempontból arról tanúskodik, hogy szerző a marxizmus—leninizmus elve alapján, alapos szakmai felkészültséggel készítette el értekezését. A munkának a szocialista szakszervezetekre vonatkozó elvi megállapításai helyesek. A magyarországi szakszervezeti mozgalom fejlődését a magyar munkásmozgalomba és az egész nemzeti történetbe illeszti be. Sokoldalúan elemzi a hazai szakszervezeteknek a külföldiekkel való közös és azoktól eltérő vonásait. Igen alaposan és elvileg is helyesen mutatja be a gazdasági és a politikai mozgalmak kölcsönhatásait s a kialakuló szakszervezeti mozgalmat az SzDP pozitív irányú tevékenysége tükrében is elemzi, de rámutat az oppor-tunizmus hatásaira is. A disszertáció nagy mennyiségű önálló kutatási munka eredménye. A bizottság ugyanakkor a disszertáció fogyatékoságának tekinti a következőket: A gazdag tényanyag felhasználását nem kíséri végig, mindenhol a szükséges elvi általánosítás, helyenként a meglévő elvi következtetések levonása bátortalan. Nem bírálja megfelelően a korábbi nem egészen helyes, vagy hibás álláspontokat. A téma szempontjából szükséges lett volna a budapesti szakszervezeti mozgalom belső történetével bővebben foglalkozni. Kívánatos lett volna továbbá alaposabban elemezni a korai, kilencvenes évek előtti szakmai szervezkedést és a későbbi szakszervezeti mozgalmak közötti fejlődésbeli különbségeket is.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Erényi Tibort* a történettudományok kandidátusává nyilvánította.

*

László János „Az árak, arányok szerepe a mezőgazdasági termelés irányításában” c. kandidátusi értekezését 1961. február 28-án védte meg. Az értekezés opponensei *Diményi Imre* és *Éliás András*, a mezőgazdasági tudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a jelölt az 1957. óta alkalmazott árpolitikai, árképzési tapasztalatok összegyűjtésével, azok közgazdasági értékelésével, általánosításával eredményes munkát végzett. Elemzése, következtetései hasznosan alkalmazhatók mezőgazdasági árpolitikánk elméleti és gyakorlati problémáinak megoldásához. A jelölt kellő elméleti felkészültségét s önálló tudományos kutatómunkára való képességét bebizonyította. Érdeme, hogy az utóbbi évek gyakorlata alapján az arányoknak a termelési struktúrára gyakorolt hatását helyesen tárta fel és kifejti azokat a követelményeket, amelyeket az arányok tervezésében alkalmazni kell. Fejtetéseiben az értéktörvény szocializmusbeli érvényesülésének, ill. a speciális mezőgazdasági és szövetkezeti sajátosságoknak helyes figyelembevételére törekedett. Ez nagy érdeme a disszertációnak. Az elemzés fogyatékosága azonban, hogy vizsgálatai során a jelölt nem tárta fel elég mélyrehatóan az egyes szektorok különbségeit, s emiatt nem jutott el odáig, hogy az üzemágak közötti arányok tendenciájára vonatkozólag következtetéseket vonjon le a szektorális változások alapján. A jelölt az opponensek és a hozzászólók kritikai észrevételével azonban sikeresen megvédte álláspontját és kielégítő választ adott arra is, hogy a szocialista átszervezés utáni viszonyokra miért nem tért ki részletesebben (adathiány).

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *László Jánost* a közgazdasági tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Pinczés Zoltán „A Zemplén-hegység déli részének természeti földrajza” c. kandidátusi disszertációját 1961. február 28-án védte meg. Az értekezés opponensei *Láng Sándor* és *Pécsi Márton*, a földrajzi tudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a jelölt „A Zemplén-hegység déli részének természeti földrajza” c. kandi-

dátusi disszertációját megvédte. Első ízben a jelölt adott képet a hegység déli részének természeti földrajzi viszonyáról, s így úttörő munkát végzett. A disszertáció több tézise élénk vitát keltett, különösen a felszínfejlődés kérdéseinek vonatkozásában. Mind az opponensek, mind pedig több felszólaló kifogásolta, hogy a jelölt mellőzte, illetve nem tért ki részletesebben a természeti földrajzi eredményekből levonható gazdaságföldrajzi következtetésekre. A disszertációt csak alapos átdolgozás után, lehetőleg az egész hegység természeti földrajzi monografikus feldolgozásának keretében tartják kiadásra alkalmasnak.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság 6 : 1 arányú javaslata alapján *Pinczés Zoltánt* a földrajzi tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Harsányi István „A mérnökök és technikusok munkájáról, társadalmi anyagi helyzetéről” c. kandidátusi értekezését 1961. március 10-én védte meg. Az értekezés opponensei *Hegedüs András*, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos munkatársa, *Szaksáts Doroszói György*, a közgazdasági tudományok kandidátusa és *Valkó Iván*, a műszaki tudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy *Harsányi István* tanulmánya népgazdaságilag fontos és eddig még kevésbé feldolgozott kérdésekkel foglalkozik, amelyek jelentősége egyre inkább előtérbe kerül. A szerző széles történelmi háttérű áttekintést adott a műszaki értelmiség munka és ezzel együtt a műszaki értelmiség kialakulásáról, fejlődési tendenciáiról, a különböző társadalmi, gazdasági alakulatokban. Tudományos módszerességgel elemzi a magyar műszaki értelmiség jelenlegi helyzetét, népgazdaságunk mérnök-technikus szükségletének felméréséhez hasznos segítséget nyújt. Az alapvetően helyes mondanivaló és következtetések mellett a disszertáció helyenként inkább leíró jellegű és nem elég sokoldalúan és mélyen elemzi a szerző az általa ismertett tényeket és gazdag statisztikai anyagokat.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Harsányi Istvánt* a közgazdasági tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Nagy Tibor „A nemzetközi pénzügyi jog problémája, különös tekintettel a nemzetközi adójog magyar vonatkozásaira” c. kandidátusi értekezését 1961. március 13-án védte meg. Az értekezés opponensei *Haraszti György*, a jogi tudományok kandidátusa és *Takács György* voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy *Nagy Tibor* kandidátusi értekezését a témaválasztás eredeti volta, széleskörű irodalmi ismeret, a tárgyban való alapos elmélyedés jellemzi. Kandidátusi értekezésének a nemzetközi adójoggal foglalkozó része komoly hozzájárulást jelent a nemzetközi adójog problémáinak megoldásához. A jelölt disszertációjának alapvető konklúziója erősen vitatható és több vonatkozásban szembe került az általánosan elfogadott nemzetközi jogi tételekkel. Ugyanakkor a jelölt mind a témaválasztással, mind a források tanulmányozásával, felhasználásával és a kidolgozás módozataival bebizonyította, hogy önálló tudományos kifejtésére és szakterületének továbbfejlesztésére képes.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Nagy Tibort* az állam- és jogtudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Bodrogi Károly „A hatóságok elleni erőszak egyes büntetőjogi kérdései” c. kandidátusi értekezését 1961. március 15-én védte meg. Az értekezés opponensei *Barna Péter*, az állam- és jogtudományok doktora és *Horváth Tibor*, az állam- és jogtudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a jelölt értekezésében a büntetőjog különös részének egyik fontos kérdését dolgozta fel. A hatóság büntetőjogi védelmének elméleti kérdései a jogirodalomban alig nyertek kidolgozást. Az értekezés érdeme, hogy a hazai kodifikációs munkához kíván hasznos adalékokat nyújtani. Érdeme az is, hogy behatóan elemzi a bírói gyakorlatot, önállóan állást foglal egyes elméleti kérdésekben, mint pl. a bűnösség általános kérdései, a hatósági személy büntetőjogi felelősségének és védelmének problémái. Az értekezésre jellemző az a törekvés, hogy a marxizmus-leninizmus módszerével oldjon meg a jogirodalomban vitássá tett elvi és gyakorlati problémákat, mint a hatósági személy fogalma, a védett személyi kör terjedelme. Több részletkérdésben a szerző álláspontja vitássá tehető, egyes kérdésekben téves (pl. a témával nem megalapozottan összefüggésbe hozott szabadság és szükség-szerűség problémáiban, a mulasztás és a nemtevés meghatározásában és elhatárolása tekintetében). Kifogásolható, hogy az értekezésben több helyen nem jelölte meg a szerző a pontos forrást. Ez elsősorban a történelmi anyagra vonatkozik. Az értekezés egyes fejezetei további kimunkálásra szorulnak, így a büntető jogkövetkezményekre vonatkozó fejezet. Egészében a szerző tanúságot tett arról, hogy kutatómunkán alapuló,

önálló tudományos eredmények elérésére képes, témakörében jártas.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Bodrogi Károlyt* az állam- és jogtudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Dolmányos István „Fejezetek a koalíció előtörténetéből (1901—1904.)” c. kandidátusi értekezését 1961. március 24-én védte meg. Az értekezés opponensei *Mérei Gyula* és *Hanák Péter*, a történelemtudomány kandidátusa voltak.

A kiküldött bizottság megállapította, hogy *Dolmányos István* disszertációja a dualista korszak egyik leglényegesebb, egyben igen bonyolult és nehéz problémáját vizsgálja. A munka a századforduló politikai történetének eddigi legalaposabb és legjelentősebb feldolgozása. Széles forrásbázison, a magyar és nemzetiségi sajtón, jelentős levéltári és kéziratári anyagon nyugszik. Szilárd marxista világnézet, elemző problémakezelés, a leegyszerűsítő megoldások elkerülése jellemzi. A disszertáció a dualizmus válságával kapcsolatos kutatásokat a következő kérdésekben viszi előre: Elsősorban az ellenzéki koalíció létrejöttét megalapozó gazdasági és politikai viszonyok sokrétű elemzésével. Alapvetően újat mond a századforduló első éveit magyarországi pártviszonyainak több kérdésében: a függetlenségi párt és frakció politikai útjának felvázolásával, a Mezőfi-mozgalom újszerű elemzésével stb. Kiemelendő a tanulmány szép nyelvezete, világos szerkezete, gördülékeny stílusa. A bizottság véleménye szerint a munka értékét növelné, ha nagyobb gondot fordítana a pártviszonyok változásának alapjául szolgáló társadalmi folyamatok elemzésére és bemutatására és ha a magyar uralkodó osztályokon belüli ellentéteket szervezeten belül összekapcsolná a Monarchia kiéleződő válságával. Szükségesnek mutatkozik továbbá egyes részek tömörebb megfogalmazása.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Dolmányos Istvánt* a történelemtudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Berényi Sándor „A szovjet iparigazgatás szervezete” c. kandidátusi disszertációját 1961. március 31-én védte meg. Az értekezés opponensei *Bihari Ottó*, *Halász József* és *Martonyi János*, az állam- és jogtudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a jelölt disszertációjának tárgyát olyan témakörből választotta, amely

a második világháborút követő években, de különösen a Szovjetunió Kommunista Pártjának XX. Kongresszusa óta a szocialista államépítés legfontosabb, közvetlenül időszaki feladataival kapcsolatban merült fel. Minden szocialista ország államtudományának egyik legfontosabb célkitűzése a most folyó időszakban az iparvezetés elvi kérdéseinek tanulmányozása s ennek alapján az állami vezetés részére megfelelő javaslatok kidolgozása. Nyilvánvaló, hogy ebben a bonyolult munkában különös jelentősége van a szovjet iparigazgatás több évtizedes tapasztalatainak, a melyeket minden szocialista ország igyekszik felhasználni és saját viszonyaira alkotó módon alkalmazni. A disszertáció éppen a tapasztalatok összefoglalására törekszik, s ezért az általános feladat megoldását már témaválasztásánál fogva is helyesen szolgálja. A disszertáció az államigazgatási jog magyar nyelvű irodalmában úttörő jellegű. Tartalmában a disszertáció hatalmas anyagot dolgoz fel, túlnyomórészt eredeti jogszabályanyag és irodalmi anyag felhasználásával áttekinthető képet rajzol a szovjet iparigazgatás fejlődéséről és jelenlegi állásáról. A nagyméretű, eredeti anyag felhasználása, a teljességre való törekvés mindemellett a disszertációnak bizonyos extenzív jelleget ad s bár mint anyag kiválóan alkalmas általánosításra s a következtetések hazai viszonyainkra való alkalmazására és ilyen általánosításokat tartalmaz is. Ezek az általánosítások helyenként eltűnnek a részletkérdések érdekében, nem mindig jelentkeznek eléggé plasztikusan. Emellett nem marad hely bizonyos nem lényegtelen elvi kérdések kidolgozására, amilyenek a hatósági és a szorosan vett gazdasági vezetés viszonya stb. Mindez bizonyos aránytalanságokra s ezzel megállapítások ismétlődésére is vezet. A disszertáció e hibái ellenére komoly hozzájárulást jelent a szocialista iparigazgatás elvi kérdéseinek tanulmányozásához. A jelölt — a bizottság megítélése szerint — disszertációjával és annak színvonalas megvédésével bebizonyította, hogy tudományos munkára alkalmas. A bizottság helyesnek találta, ha a munka a történeti részek bizonyos rövidítése, az aránytalanságok kiküszöbölése és az opponensek helyesnek talált tartalmi és formai észrevételeinek elfogadása után kiadásra kerülne.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság 6 : 1 arányú javaslata alapján *Berényi Sándort* az állam- és jogtudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Vásárhelyi István „A restitúció a nemzeti jogban” c. kandidátusi értekezését 1961. április 17-én védte meg. Az értekezés op-

ponensei Szász István MTA lev. tag és Haraszti György, az állam- és jogtudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy dr. Vásárhelyi István disszertációjában nem általánosságban tárgyalja a restitúció problémáját, hanem elsősorban az elhurcolt javak kérdésével, s ezen belül a nyugati hatalmak és Nyugat-Németország vonatkozó gyakorlatával foglalkozik. Ebben a leszűkített keretben az általa tárgyalt kérdést a tudományos követelményeknek megfelelően dolgozta fel. A nemzetközi közjog egyes jelentős általános kérdései tekintetében a feldolgozás alaposabb elmélyülést igényel. Ki kell emelni azonban, hogy igen sikerült a disszertációnak az a része, amely problémájának központi kérdését, a restitúció nemzetközi közjogi jellegét domborítja ki.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Vásárhelyi Istvánt* az állam- és jogtudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Borsy Zoltán „A Nyírség természeti földrajza” c. kandidátusi értekezését 1961. április 21-én védte meg. Az értekezés opponensei *Kádár László*, a földrajzi tudományok doktora és *Szabó Pál Zoltán*, a földrajzi tudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság a disszertáció tudományos szintjét pozitívan értékelte, kiemelve a morfológiai szint és különösen a gyakorlat számára is hasznos Nyírség 1:100.000-es újszerű geomorfológiai térképét. Ugyanakkor a bizottság megjegyzi, hogy a feldolgozás módszerében a dolgozat a természeti földrajzi komplexitás követelményeinek nem tesz mindenben eleget. A bizottság javasolja, hogy a szerző a továbbiakban még inkább törekedjék a természeti földrajzi adottságok népgazdasági értékelésére. *Borsy Zoltán* dolgozata nincsenek figyelembevételével is a Nyírség első természeti földrajzi monográfiája nagyobb méretű feldolgozása.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság 6:1 arányú javaslata alapján *Borsy Zoltánt* a földrajzi tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Benda Kálmán „A magyar jakobinus-mozgalom története” c. kandidátusi értekezését 1961. április 24-én védte meg. Az értekezés opponensei *Arató Endre* és *Mérei Gyula*, a történeti tudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság az előterjesztett munkát és a jakobinus-mozgalom fel-

tárása terén a szerző által végzett, az értekezéshez szervesen kapcsolódó, a szocialista tudományosságban jelentős külföldi visszhangot felkeltett forráskiadó tevékenységet, az opponensekkel összhangban javaslata alapjául vette. A munka kiemelkedő anyaggyűjtés alapján új összefüggéseket tárt fel, új megvilágításba helyezte a jakobinus-mozgalmat, mindig figyelemmel a mozgalom magyarországi társadalmi viszonyokból sarjadására. Fontos részmegállapításai a demokráta értelmiség, a nemesi ellenzék mozgalmainak elemzése, a két réteg találkozásának bemutatása. A munka és az opponenseknek adott válasz a szerző korábbi történeti felfogásától való fokozódó eltávolodást és a marxizmushoz való határozott közeledést, marxista szellemben való munkálkodást is mutatja. Következetesebbé vált ennek során a polgári irodalom kritikai igényvel való felhasználása is, amiben a kézirat még hiányokat mutatott fel. A bírálóbizottság ugyanakkor rámutat arra, hogy a jelölt egyes elvi jelentőségű fogalmi kérdéseket nem kellően tisztázott, nem elég szabatosan határozott meg. Így nem volt teljesen megnyugtató a patrióta ellenesség és demokráta irányzat programjának viszonya a haladás-hoz, az Összmonarchia, Magyarország, a magyarországi nemzetiségek fejlődése szempontjából. Szükséges lenne a hazafiság differenciáltabb vizsgálata a soknemzetiségű államban, s itt az osztályelemzés fokozottabb alkalmazása. A munka további kidolgozása a szerző által is célul tűzött európai képbe való behelyezése során kívánatos következetesebben végiggondolni — épp a fenti összefüggések figyelembevételével, viszont a moralizáló maradványok fokozott kiküszöbölésével — Martinovics Ignác szerepének, jelentőségének ábrázolását a szerző által is elismert egyoldalú és ellentmondó ábrázolást kiküszöbölve, még fokozottabb figyelemmel az ausztriai és magyarországi politikai változásokra és átcsoportosulásokra.

A Tudományos Minősítő Bizottság *Benda Kálmánt* a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján a történeti tudományok kandidátusává minősítette.

*

Kozma Ferenc „A Montánunio működésének eddigi tapasztalatai” c. kandidátusi értekezését 1961. április 24-én védte meg. Az értekezés opponensei *Berei Andor* egyetemi tanár és *Háy László*, a közgazdasági tudományok doktora voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy *Kozma Ferenc* értekezése a Montánunio szervezetét és működését behatóan tárgyaló munka, amely az idevágó nagy anyag eredeti forrásait széles alapon

tárgyalja s elemzi. A jelölt ennek során önállóan és elvileg helyes megállapításokra jut. Így többek között helyes a Montánunió nemzetfeletti jellegének bírálata, s annak ki-domborítása, hogy a Montánunió nemzetközi állammonopolista, kapitalista képződmény. Hiányossága, hogy a Montánuniót nem állította be kifejezetten a nemzetközi, világpolitikai összefüggésekbe s ezért a felvetődő problémákat nem egyszer túl szűken tárgyalja. A bírálóbizottság megállapítja, hogy az értekezés önálló tudományos kutató képességről tesz tanúságot. A bírálóbizottság úgy véli, hogy az értekezés csak az elhangzott bírálatok alapján történő átdolgozás után kerüljön kiadásra.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Kozma Ferencet* a közgazdasági tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Grolmusz Vince „A fogyasztói árképzés egyes problémái, különös tekintettel a tartós fogyasztási cikkek fogyasztói árképzésére” c. kandidátusi értekezését 1961. április 27-én védte meg. Az értekezés opponensei *Fenyő Imre* és *Szabó Kálmán*, a közgazdasági tudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a disszertáns olyan témát dolgozott fel, amelynek tudományos irodalma szegényes és problematikája igen bonyolult. A disszertációnak érdeme, hogy a fogyasztói árképzés vitatott elvi kérdéseiben határozott állásfoglalást dolgozott fel, s ezt elég jól alátámasztotta. Mind a disszertációból, mind a jelöltnek az opponensi véleményekre adott válaszából kitűnt, hogy a szóban forgó kérdés marxista és polgári irodalmát ismeri és képes arra, hogy a valóság tényeit megfelelő színvonalon összegyűjtse, rendszerezze, s azokból helyes következtetéseket vonjon le. A disszertáció fogyatékosága, hogy egyes fontos kérdéseket nem tárgyal kellő alapos-sággal. Ilyenek pl. az értékarányos fogyasztói ár kapcsolata a gazdaságossággal, a fogyasztói árarányok szerepe a társadalom fejlődése szempontjából optimális termelési és fogyasztási struktúra kialakításában, s az arányok biztosításában. Egyes fontos kérdések tárgyalását teljesen mellőzi, pl. a fogyasztói árváltoztatásokat.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Grolmusz Vincét* a közgazdasági tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Kulcsár Viktor „Az erdőállomány értéke a szocialista erdőgazdálkodásban” c. kandidátusi értekezését 1961. április 28-án

védte meg. Az értekezés opponensei *Nagy Gyula*, az Országos Tervhivatal főosztályvezetője és *Somkuti Elemér*, a mezőgazdasági tudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapítja, hogy jelölt az erdőgazdálkodás szempontjából fontos témát választott értekezése tárgyául. Feldolgozta a témára vonatkozó hazai és külföldi irodalmat. A disszertációban közölt adatok kiinduló pontul szolgálhatnak az erdőállomány értéke megállapításának további kimunkálásához. Figyelemre méltó a faállomány értékének megállapítására vonatkozó módszertani javaslata. Az értekezés hiányossága, hogy túl nagy témát ölel fel, ezért az a vélemény, hogy ennek keretében még az általános elvi kérdések tisztázása is csak részben sikerült. Nem minden esetben használta szabatosan, pontosan a tárgyalt fogalmakat. A vita során „A faállomány ígérete” kérdésben elfoglalt álláspontját nem védte meg. Egyebekben az opponensek észrevételeire a feltett kérdésekre és hozzászólásokra kielégítő választ adott. Tudományos kutatásra való készségét értekezésében s a vita során is bebizonyította.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság 4 : 2 arányú javaslata alapján *Kulcsár Viktort* a közgazdasági tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Bóna István „A bronzkor Magyarországon s a közép-dunamedencében” c. kandidátusi értekezését 1961. május 31-én védte meg. Az értekezés opponensei *Harmatta János*, a nyelvészeti tudományok doktora, *Párducz Mihály* és *Székely György*, a történelemtudomány kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy *Bóna István* „A bronzkor Magyarországon és a közép-dunamedencében” c. kandidátusi dolgozata az egész ország területére kiterjedő hatalmas anyaggyűjtésen, a hazai és külföldi irodalom ismeretén alapul. Munkájának fő értéke, hogy feldolgozása marxista igényű és az általa tárgyalt kornak történeti folyamatait rekonstruálja. Kiemeli a bizottság, hogy munkája első összefoglalás a magyarországi középső-bronzkor történetének. Dolgozatát a bizottság kiadásra javasolja az opponensi vélemények és hozzászólások figyelembevételével.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Bóna Istvánt* a történelemtudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Gordosné Szabó Anna „Fejezetek a gyógy-pedagógia történetéből” c. kandidátusi érte-

kezését 1961. június 8-án védte meg. Az értekezés opponensei *Kanizsai Dezső* és *Bartha Lajos*, a neveléstudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy *Gordosné Szabó Anna* „Fejezetek a gyógypedagógia történetéből” c. disszertációja alapos szakmai tudásról tesz tanúbizonyságot. Kezdeményezően nyúlt a neveléstörténeti kutatások egy elhanyagolt területéhez. A bizottság úgy találta, hogy a jelölt bebizonyította a tudományos munkára való alkalmasságát. Munkájával alapot ad az ezen a téren folyó további kutatások számára. Azonban a problematikának túl-méretezettsége nem tette lehetővé mindenütt a kellő mélységű elemzést, illetőleg a szükséges szintézis elvégzését. Esetlegesen kiadásnál a vitában elhangzott észrevételek érvényesítését szükségesnek tartja a bizottság.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Gordosné Szabó Annát* a neveléstudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Kenessey Zoltán „A konjunktúrakutatás újabb módszerei” c. kandidátusi értekezését 1961. június 19-én védte meg. Az értekezés opponensei *Bognár József*, a közgazdasági tudományok doktora és *Kiss Albert*, a mezőgazdasági tudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy *Kenessey Zoltán* a hazai gazdaságstatisztikai tudományban eddig ilyen kiterjedésben és rendszerezésben fel nem dolgozott aktuális témát választott kutatása tárgyául. A modern kapitalizmus konjunktúrakutatási módszereinek részletes és marxista bírálattal elvégzett elemzése révén elősegíti a marxista közgazdászok számára a konjunktúrakutatásból szolgáltatott polgári adatok szélesebbkörű és jobb kritikai felhasználását. Az értekezés hiányosságai a téma feldolgozásának módjából is keletkeznek. Az ismertetett módszerek vizsgálatának egyik fő hiányossága, hogy az egyes módszereket elkülönítve tárgyalja és nem ad teljes képet a különböző módszerek kapcsolatáról, ill. nem tárja fel az együttes alkalmazásukkal kapcsolatos problémákat. Az értekezés azt bizonyítja, hogy a jelölt tudományágát, különösen pedig disszertációja témakörét és az azzal összefüggő kérdéseket alaposan ismeri és önálló kutatómunkára képes.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Kenessey Zoltánt* a közgazdasági tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Lányfalvi Sándor „A mezőgazdaság szocialista átszervezésének hatása a mezőgazdasági lakosság foglalkoztatására” c. kandidátusi értekezését 1961. június 20-án védte meg. Az értekezés opponensei *Éliás András*, a mezőgazdasági tudományok kandidátusa és *Nagy Gyula*, az Országos Terhivatal főosztályvezetője voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy jelölt időszak, a magyar népgazdaság helyzete és fejlesztése szempontjából nagyon fontos és tudományosan még kevésbé vizsgált témát dolgozott fel. Az értekezés és a jelölt válasza az opponensi véleményekre tanúsítják alkalmasságát tudományos kutatómunka végzésére. A bírálóbizottság az értekezés gyengéit egyes használt fogalmak szabatos meghatározásának és helyenként a mélyebb összefüggések feltárásának elmulasztásában, valamint néhány kisebb jelentőségű tárgyi tévedésben látja. E hibák ellenére az értekezés színvonalasnak, sőt a szűkebb szakterületen — főként módszertani szempontból — figyelemre méltó kezdeményezésnek, a kandidátusi értekezés követelményeit kielégítő munkának minősíthető.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Lányfalvi Sándort* a közgazdasági tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Kaszavetov Marin „A konzuli jog fejlődése, különös tekintettel a bolgár jogra” c. kandidátusi értekezését 1961. június 21-én védte meg. Az értekezés opponensei *Buza László* akadémikus és *Bokorné Szegő Hanna*, az állam- és jogtudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapítja, hogy a jelölt által készített disszertáció a gyakorlati élet szempontjaiból is fontos kérdést tárgyal, amelynek taglalása annál inkább méltánylást érdemel, mert a vonatkozó irodalom rendkívül szegény. A disszertációban foglalt rendszerezés és okfejtés helyes. Az oppozíciókban előadott véleményekre vonatkozóan a jelölt válasza azt igazolja, hogy önálló tudományos tevékenység kifejtésére képes és alkalmas.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Kaszavetov Marint* az állam- és jogtudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Jakucs László „Általános karsztgenetikai, morfológiai és hidrográfiai problémák vizsgálata az aggteleki karszton” c. kandidátusi értekezését 1961. június 23-án védte meg.

Az értekezés opponensei *Láng Sándor* és *Szabó Pál Zoltán*, a földrajzi tudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a disszertáció a magyar karszt-morfológiai és karszthidrológiai irodalomnak igen komoly nyeresége, amelynek külföldi viszonylatban is jelentős visszhangja lehet. Különösen kiemelkedőnek tartják a cseppkőképződés és cseppkőszineződés folyamatának részletes megvilágítására vonatkozó, valamint a karaszbarlangok genetikájára és a karsztos beszivárgás menetére vonatkozó megállapításokat. Mindezek az eredmények lehetővé tették a jelöltnek a karsztfeljedés újszerű értelmezését. Ilyen irányú további vizsgálatai nagy reményekre jogosítanak. Külön érdeme a disszertációnak az elmélet és gyakorlat egységének nagyfokú megvalósítása.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Jakucs Lászlót* a földrajzi tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

(†) *Szóke Béla* „A magyar honfoglalás és kora Árpád-kor régészeti emlékei és társadalma” c. kandidátusi értekezését 1961. június 27-én védte meg. Az értekezés opponensei *Győrffy György* és *L. Kovrig Ilona*, a történeti tudományok kandidátusa voltak. A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy az értekezés szerzője a magyar régészeti kutatás egyik legtehetségesebb munkása. A munka teljes anyaggyűjtés alapján vitatja a régóta el nem döntött igen fontos kérdéscsoportot. A teljes magyar és külföldi irodalom felhasználásával készült. Sok új szempontot vet fel a IX—XII. századi anyag értékelésében. Eredményei jelentős lépéssel viszik előbbre a kutatást. Feltevései sok új gondolatot ébresztenek. A történések számára a csekélyszámú írott forrás mellett megszólaltatja a régészeti emlékanyagot is.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Szóke Bélát* a történeti tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Jausz Béla „Maróthi György” c. kandidátusi értekezését 1961. június 27-én védte meg. Az értekezés opponensei *Bán Imre*, az irodalomtudományok kandidátusa és *Földes Éva*, a neveléstudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy *Jausz Béla* értekezése jól áttekinti *Maróthi György* pedagógiai munkásságát és az *Opinionesz*-nek hazai irodalmunkban első rendszeres elemzését adja. A benyújtott munka beható forrástanulmányokon alapszik

és Debrecen XVIII. századi neveléstörténetének fontos szakaszát tárja fel. A bizottság kívánatosnak tartja, hogy a vitában felmerült észrevételeket a szerző vegye figyelembe és dolgozatát monográfiává fejlessze.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Jausz Bélát* a neveléstudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Somogyi Sándor „Hazánk folyóvízhálózatának kialakulása” c. kandidátusi értekezését 1961. június 27-én védte meg. Az értekezés opponensei *Pécsi Márton* és *Scherf Emil*, a földrajzi tudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapítja, hogy a jelölt a természeti földrajzi és a rokontudományok irodalmában igen alaposan járta, és jó felkészültségről adott tanújelet. Tudománytörténeti és tudományelméleti szempontból is igen értékes munkát végzett, mert a dolgozat szinte teljes tárháza az idevonatkozó hazai és külföldi kutatási eredmények kritikai ismertetésének. Az értekezésben megnyilvánulnak helyszíni vizsgálatokról tanúszkodó kutatási eredmények is. Az értekezés a természeti földrajz területén a hazai hidrográfiában úttörőnek tekinthető, különösen kiemelkedő komplex természeti földrajzi szemlélete. *Somogyi Sándor* a bevezetésben kifejezi, hogy a disszertáció alapja olyan következő nagyszabású dolgozatnak, mely a természeti földrajzi tényezők és a vízgazdálkodás kölcsönhatását a népgazdaság szolgálatában vizsgálja. A disszertáció ehhez a célhoz jó alapvetés, bár túl messze megy vissza a geológiai időkbe. Helyenként a térbeli összehasonlítást a fejlődés időrendjében nem adja az ország területének egészében. Egyes részletek rövidítése, másutt a teljességre való törekvés kívánatos. Így a disszertáció a vita anyagának figyelembevételével kiadásra érdemes.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Somogyi Sándort* a földrajzi tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Nyilas József „Korunk tudományos-technikai forradalma és annak fontosabb gazdasági-társadalmi következményei a fejlett tőkés országokban” c. kandidátusi értekezését 1961. június 27-én védte meg. Az értekezés opponensei *Hardy Gyula*, a kémiai tudományok kandidátusa és *Szabó Kálmán*, a közgazdasági tudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy *Nyilas József* kandidátusi értekezése összefoglaló jellegű munka. A közgazdaság-

tudomány egyik legfontosabb és politikailag is nagyon időszerű kérdéséről szól: a tudományos technikai forradalom gazdasági-társadalmi következményeiről. A tárgyalt kérdések új megvilágításba kerülnek, azokat elsősorban a fejlett tőkés országokra, s ezen belül is mindenképp az Amerikai Egyesült Államokra vonatkozóan taglalja. A kérdéstről összegyűjtött gazdag tényanyagot jól rendszerezi, áttekinthető, népszerű formában írja meg. A munka során plasztikusan ábrázolja azokat az akadályokat, amelyeket a kapitalizmus a technikai haladás útjába állít, továbbá felvázolja azt, hogy miként kíséri a modern technikai vívmányok részleges alkalmazását a tőkés gazdasági rendszer ellentmondásainak kiéleződése. Az értekezés fogyatékosága részint az, hogy általánosításait túlságosan az Amerikai Egyesült Államok gazdasági jellemzésére építi fel, részint pedig, hogy a vizsgált tények elemzése helyenként nem elég mélyreható. A bizottság az értekezés, valamint az opponensi vélemények, a vitában elhangzott felszólalások, s a jelölt válasza alapján megállapítja, hogy Nyilas József önálló tudományos munka végzéséhez megfelelő képességekkel és felkészültséggel rendelkezik. A bizottság az értekezést — az elhangzott kritikai észrevételeket figyelembe vevő átdolgozás után — könyv formájában való kiadásra alkalmasnak tartja.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Nyilas Józsefet* a közgazdasági tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Szabolcs Ottó „A magyarországi ellenforradalmi rendszer bázisának kérdéséhez” c. kandidátusi értekezését 1961. június 28-án védte meg. Az értekezés opponensei *Pamlényi Ervin*, a Történettudományi Intézet tudományos munkatársa és *Szakács Kálmán*, a történeti tudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy Szabolcs Ottó disszertációja érdemleges, új eredményeket hozó, nagy szorgalommal folytatott kutatáson alapuló tudományos munka. A disszertáció figyelemre méltó hozzájárulás az ellenforradalmi Horthy-rendszer tömegbázisának kutatásához. A köztisztviselő réteg fejlődésének, ill. túlméretezettségének számszerű elemzését, anyagi helyzetének alapos vizsgálatát és az ellenforradalmi rendszerben játszott szerepének bemutatását tartja elsősorban a bizottság a munkában kiemelkedő pozitívumnak. Ugyanakkor felhívja a bizottság a jelölt figyelmét arra, hogy a disszertációban a köztisztviselők vizsgálatánál szükséges lett volna differenciáltabban vizsgálni azok egyes rétegeit, az

egész köztisztviselői kar politikai arculatát s politikai szerepét a tárgyalt időszakban. Nem tisztázza megfelelően a dzsentri fogalmát, ezért túlméretezi szerepét a magyar köztisztviselői kar kialakulásában. A bőséges forrásanyag felhasználása mellett szükséges lett volna a levéltári források szélesebb áttekintése és az egyes polgári statisztikák, ill. források kritikussabb használata. A témán való további munkálatokhoz, ill. kiadási előkészítéséhez a bizottság a jelölt figyelmébe ajánlja a felsorolt és felvetett kritikai észrevételek — különösen az infláció gazdasági hatását más társadalmi rétegekre is — gondos tanulmányozását.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Szabolcs Ottót* a történeti tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Fonyó Antal „A gazdaság elleni bűncselekmények fogalma” c. kandidátusi értekezését 1961. június 28-án védte meg. Az értekezés opponensei *Barna Péter*, az állam- és jogtudományok doktora és *Kádár Miklós*, az állam- és jogtudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy Fonyó Antal kandidátusi disszertációjában a szocialista büntetőjog különös részének jelentős kérdéskörét dolgozta fel. A vizsgált terület a szocialista büntetőjognak jellegzetes alkotóeleme ugyan, de teljes elméleti feldolgozásával a hazai irodalom eddig még adós maradt és más szocialista országok irodalmában sem történt meg a fejlődés során felmerülő problémák átfogó elemzése. A disszertáció ezért alig támaszkodhatott teljes elméleti feldolgozást nyújtó irodalmi előzményekre és számos megállapítása úttörő jellegű. A jelölt a disszertációjában nemcsak jogdogmatikai jellegű fogalommeghatározást végzett, hanem mélyreható marxista elemzésnek vetette alá azokat a gazdasági, társadalmi viszonyokat, amelyeknek a veszélyeztetésében vagy megsértésében megnyilatkozhatnak a gazdaság elleni bűncselekmények. A szerzőnek ezzel a módszerrel sikerült a jogi fogalmakat a gazdasági-társadalmi viszonyokból levezetnie. A bizottság megállapítja, hogy a gazdasági bűncselekmények fogalmának a meghatározása, lényegében tehát a disszertáció végkövetkeztetése, a jelölt igen értékes, tudományos eredménye. A jelölt bebizonyította, hogy alapos marxista jogi műveltséggel rendelkezik, tudományát behatóan ismeri, a gyakorlati tapasztalatok elméleti szintű általánosítására és önálló kutatáson alapuló eredmények elérésére képes. Az opponensi véleményekre adott válaszával is bebizonyította igen alapos felkészültségét, kandidátusi disszertációját sikerrel védte meg.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Fonyó Antal* az állam- és jogtudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Székely András „A Mátra és környezetének kialakulása és felszíni formái” c. kandidátusi értekezését 1961. június 28-án védte meg. Az értekezés opponensei *Láng Sándor* és *Pécsi Márton*, a földrajzi tudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a jelölt értekezésében hosszú évekre terjedő szorgos és gondos kutatómunkáról számolt be. Munkáján megérik a magyar természeti földrajzban mutatkozó többféle irányzat ellentéte. Ennek hatására törekszik a legkorszerűbb és legsokrétűbb geomorfológiai kép nyújtására. Kiténik a jelölt munkájából az, hogy alaposan tájékozott a hazai és külföldi szakirodalomban, amihez a kárpáti vulkáni öv, valamint több más európai vulkáni terület helyszíni tanulmányozása járul. Az értekezésben felölelt gazdag anyag olykor felesleges aprólékoságra és ismétlésekre vezetett. Az értekezés egyoldalú geomorfológiai célkitűzését a tézisekben gyakorlati vonatkozásokkal igyekezett kiegészíteni. Az opponensi vélemények és a vita folyamán elhangzottak figyelembevételével megfelelő átdolgozással, lerövidítéssel és geomorfológiai térképekkel való kiegészítéssel az értekezést a bizottság kiadásra javasolja.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Székely Andrást* a földrajzi tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Bródy András „Az ágazati kapcsolatok mérlege” c. kandidátusi értekezését 1961. június 28-án védte meg. Az értekezés opponensei *Ausch Sándor* és *Bod Péter*, a közgazdasági tudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a jelölt az általa választott témakör kutatásának egyik úttörő kezdeményezője hazánkban. Az „Ágazati kapcsolatok mérlege” c. disszertációjában összefoglalja korábbi kutatásait és új tudományos eredményeket közöl. Kiemelkedő az a törekvés, hogy kimutassa az ágazati kapcsolatok mérlege és a marxi munkaérték elmélet közötti összefüggést. Eredményeinek egy részét — pl. a hibakorlátokra vonatkozó VIII. fejezet, amely figyelemre méltó matematikai invencióról is tanúskodik — nemzetközi viszonylatban is eredetinek és jelentősnek kell tekinteni. Az opponensi véleményekben és a vitában

elhangzott észrevételek rámutatnak egyrészt a disszertációnak arra a vonására, hogy bátran hatol be feltáratlan tudományos területekre, másrészt arra is, hogy a jelöltnek néhány kérdésfelvetése és megállapítása további viták és kutatások tárgyát kell hogy képezze. Az értekezés a témakör nemzetközi tudományos irodalmának ismeretén és elmélyült kutatómunkán alapuló értékes dolgozat. A bizottság *Bródy András* művét megfelelő kiegészítésekkel könyv formában való kiadásra alkalmasnak találja.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Bródy Andrást* a közgazdasági tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Hoch Róbert „A kereslet szerkezete és a jövedelemalakulás” c. kandidátusi értekezését 1961. június 28-án védte meg. Az értekezés opponensei *Bognár József*, a közgazdasági tudományok doktora és *Nagy Tamás*, a közgazdasági tudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a jelölt disszertációja mind elméleti vonatkozásban, mind a kereslet prognosztizálás gyakorlati problémáinak hazai megoldása szempontjából igen értékes, hasznos munka, amelynek színvonala meghaladja a kandidátusi disszertációval szemben támasztható követelményeket. Ki kell emelni a disszertáció szilárd marxista álláspontját, elméleti mélységét, a tárgyalás alaposágát, a gondolatok önállóságát, a bátor elméleti állásfoglalást. Érdeme a szerzőnek az idevágó matematikai módszerek alkalmazásában való jártasság. Ugyanakkor a bizottság véleménye szerint a disszertáció egyes elméleti megállapításai nem eléggé alátámasztottak, illetve vitathatók. A disszertáció fogyatékosága — bár ez részben a vizsgálódási terület elhatárolásából is fakad —, hogy a téma feldolgozása során nem veszi eléggé figyelembe azokat a tényezőket, amelyek a jövedelemen kívül hatnak a keresletre. A bizottság a disszertációt a vitában elhangzottak alapján történő átdolgozása után kiadásra alkalmasnak találja.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Hoch Róbertet* a közgazdasági tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Drechsler László „Az életszínvonal mérésének módszertani kérdései” c. kandidátusi értekezését 1961. június 28-án védte meg. Az értekezés opponensei *Péter György*, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke és *Jávorka Edit*, a Közgazdaságtudományi Intézet osztályvezetője voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy Drechsler László kandidátusi disszertációja sok eredeti önálló gondolatot tartalmaz, s ezért a bírálóbizottság értékes munkának ítéli meg. A szerző az életszínvonal bonyolult és vitatott kérdéseiben biztonsággal mozog, bátran bírál egyes jelenleg megtalálható, ill. érvényben levő nézeteket és módszereket, s megalapozottan állást foglal ezekben. Gondolatai, javaslatai nagy része a statisztika elmélete és gyakorlata szempontjából egyaránt figyelmet érdemel. A disszertáció legértékesebb részei az életszínvonal egyes általános, elméleti kérdéseivel és különösen a fogyasztói árindex számításának módszertani és elvi kérdéseivel foglalkozó fejezetei. Hiányossága a disszertációnak, hogy szerkezetében bizonyos aránytalanságok vannak; olyan részletproblémákkal is foglalkozik, amelyek elhanyagolhatók lettek volna, ugyanakkor egyes kérdések nem kaptak súlyuknak megfelelő megvilágítást. A fogyatékoságok azonban kisebb súllyal szerepelnek a disszertáció érdemei mellett. Drechsler László feladatát sikeresen oldotta meg, disszertációjával bebizonyította, hogy önálló kutatómunkára felkészült és alkalmas. Munkája elősegíti az életszínvonal mérése és nemzetközi összehasonlítása széleskörű és bonyolult kérdéseinek tisztázását és a gyakorlati munka továbbfejlesztését. A bírálóbizottság a fellemerült észrevételek alapján történő átdolgozás után a disszertációt kiadásra alkalmasnak tartja.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Drechsler Lászlót a közgazdasági tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Toldi Ferenc „Az államigazgatási rendelkezések megsemmisítése és megváltoztatása a Magyar Népköztársaságban” c. kandidátusi értekezését 1961. június 29-én védte meg. Az értekezés opponensei Martonyi János és Szamel Lajos, az állam- és jogtudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy az értekezés szerzője több mint egy évtizede foglalkozik az államigazgatási eljárással, eddigi tudományos munkásságának zömét is ebben a tárgykörben fejtette ki. Kandidátusi értekezése számos új tudományos eredményt foglal magában; az eddigi szakirodalom megállapításain túlmenően számos kérdést alkotó módon tisztáz, sok segítséget ad a jogalkalmazási gyakorlatnak és jogalkotásnak. Az értekezés világnézeti alapja, módszere marxista-leninista. A szerző a gazdag forrásanyagot alaposan dolgozza fel. Az értekezés, valamint az adott válasz szerkezetileg, stílusában és mondanivalójá-

ban érett munka eredménye. A bizottság javasolja az értekezés könyv alakban történő megjelenítését.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Toldi Ferencet az állam- és jogtudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Gergely István „A társadalmi tiszta jövedelem rendszerének fejlődése és sajátosságai az állami iparban” c. kandidátusi értekezését 1961. június 29-én védte meg. Az értekezés opponensei Gadó Ottó, az Országos Tervhivatal főosztályvezetője és Vincze Imre, a közgazdasági tudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy Gergely István értekezésében igen széleskörűen, sok összefüggést feltárva elemzi a társadalmi tiszta jövedelem realizálási rendszerének fejlődését és sajátosságait a magyar állami iparban. Rendkívül gazdag tényanyag alapján, a magyar gazdaságtörténet menetébe ágyazva feltárja a hazai fejlődés alapvető vonásait és bizonyos nemzetközi összehasonlítást alkalmaz. Helyes elméleti alapokon tárgyalja a felvetődő problémákat. Az értekezés fogyatékosága, hogy a történelmi elemzés nem eléggé kritikus, különösen a jelenlegi rendszer tekintetében.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Gergely Istvánt a közgazdasági tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Kéri Tamás „Az állami kiskereskedelmi boltok dolgozóinak bér és egyéb anyagi érdekeltiségi formái, a bolti munka vizsgálata alapján” c. kandidátusi értekezését 1961. június 29-én védte meg. Az értekezés opponensei Forgács Tibor és Rédei Aranka, a közgazdasági tudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy Kéri Tamás értekezésében a kereskedelem gazdaságtanának területén belül egy olyan témakör vizsgálatát tűzte ki célul, amely a szocializmus építésének egyik legfontosabb kérdésével: a munkatermelékenység emelésével függ össze, s amely gazdasági mutatóknak a kereskedelemben is igen nagy a jelentősége. A jelölt tanulmányában egyidejűleg olyan fontos társadalmi-gazdasági tényező kutatásával is foglalkozik, mint az egyéni, kollektív és társadalmi érdek összeegyeztetése, a kereskedelem egy meghatározott területén és ezzel a bérgazdálkodási, munkagazdaságtani kérdések közgazdasági elemzésével a bér által befolyásolható gazdasági folyamatokat a maga összefüggésében vizsgálja. Az értekezés alapján megállapítha-

tó, hogy a jelölt bebizonyította a tudományos kutatómunkára való alkalmasságát, hiszen munkája során a témával kapcsolatos széles hazai és külföldi szakirodalmi anyagot dolgozott fel, sokirányú számítást, önálló mérést végzett, s több értékes javaslatot dolgozott ki. Az értekezés hiányosságai között kell megemlíteni, hogy az értekezésben egyes politikai gazdaságtani fogalmak használata helyenként pontatlannak tűnik. A jelölt nem foglalja közli súlyának megfelelően a nem bérjellegű anyagi ösztönzők kérdésével. Más területen, pl. „A termelékenység és a vásárló-fizető kapacitás közti aránytalanság” problémával kapcsolatban egy sor apró, technikai jellegű kérdés boncolgatásával eltért a lényegtől. Mindezek figyelembevételével, ill. az említett hiányosságok kijavítása után a bizottság helyesnek tartja a munka kiadását.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Kéri Tamást* a közgazdasági tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Kalocsai Dezső „Descartes etikája” c. kandidátusi értekezését 1961. június 30-án védte meg. Az értekezés opponensei *Sándor Pál*, a filozófiai tudományok doktora és *Kiss István*, a filozófiai tudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a mű alapos kutatómunkán épül, szerzője elmélyülésről, problémameérzékenységről, a történelmi materializmus módszerének megfelelő kezeléséről tesz tanúbizonyságot. Számos ponton először nyújt elemzést Descartes gondolatairól. Tárgyszeretelen azonban egyes helyeken túlzásokra ragadja és így Descartes lényegében polgári etikájának feudális vonásait nem mutatja ki eléggé. Az értekezés hozzájárul irodalmunk gazdagodásához. Az opponensi vélemények figyelembevételével a munka kiadásra alkalmas.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Kalocsai Dezsőt* a filozófiai tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Svéd László „A kommunista ifjómunkások magyarországi szövetségének megalakulása és tevékenysége a magyar Tanácsköztársaság időszakában” c. kandidátusi értekezését 1961. szeptember 15-én védte meg. Az értekezés opponensei *Andics Erzsébet* akadémikus és *Hajdu Tibor*, a történelem tudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy *Svéd László* disszertációjának témája a magyar munkásmozgalom törté-

netének egyik fontos, eddig kevésbé feldolgozott fejezete, széles forrásanyagon épült fel és gazdag tudományos apparátussal van ellátva. A szerző sokoldalú képét ad a magyarországi ifjómunkásmozgalom kifejlődéséről, forradalmi útjairól, általában magáról az 1919-es forradalmi ifjúságról. A munka általában mentes a leegyszerűsítésektől, az ifjúság mozgalmának nemcsak a gazdasági, politikai, katonai, hanem ideológiai és kulturális vonatkozásait is felöleli. Reálisan értékeli a kor problémáit és az ifjúsági mozgalom korabeli fogyatékosait is. Hibái a szerzőnek, hogy munkájában kissé háttérbe szorul 1919-ben a kommunista vezetés, ami az ifjómunkásmozgalom jelentőségének bizonyos eltorzulásához vezet. Sajnálatos, hogy a jelölt nem ábrázolja érdemlegesebben, hogy tekintett a kornak forradalmi ifjúsága az 1917-es Nagy Októberi Szocialista Forradalomra, Szovjetországra, a Vörös Hadsereg harcaira. A munka megjelentetését a bírálóbizottság kívánatosnak tartja.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Svéd Lászlót* a történelemtudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Castiglione László „A hellenisztikus Sarapis kultusz és ábrázolás kialakulása” c. kandidátusi értekezését 1961. szeptember 15-én védte meg. Az értekezés opponensei *Dobrovits Aladár*, a történelemtudományok doktora és *Oroszlán Zoltán*, a művészettörténeti tudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy *Castiglione László* munkájában az ókori vallástörténet egy igen fontos kérdésének monografikus feldolgozását kezdte meg. A Sarapis monográfia vitára bocsátott része önmagában is megálló tárgyalása a Sarapis kultusz és a Sarapis monográfia kialakulásának. Rendkívül sokoldalú anyaggyűjtése a tárgynak mind egyiptomi, mind görög vonatkozásait felöleli, s jól megalapozott módszerességgel mind az írott, mind a tárgyi forrásanyagot, valamint a modern szakirodalmat az elérhető legnagyobb teljességgel dolgozta fel. Az anyag feldolgozásának, a problémák felvetésének és megoldásának marxista módszere és a szerző tárgyi ismeretének alaposága lényeges új eredményekhez vezetett, amelyeket egésszükben sikeresen oldott meg az opponensekkel és a hozzászólókkal szemben. A nemzetközi szakirodalomban is számottevő jelentőségű a munka.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Castiglione Lászlót* a történelemtudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Klár János „Az ipari kutatás gazdaságosságának néhány főbb kérdése” c. kandidátusi értekezését 1961. szeptember 26-án védte meg. Az értekezés opponensei *Csáki Frigyes*, a műszaki tudományok doktora és *Kádas Kálmán*, a műszaki tudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy Klár János disszertációjában egyre növekvő jelentőségű közgazdasági problémakör: az ipari kutatás gazdaságosságának megvizsgálására vállalkozott. Témaválasztását helyeselnünk kell, hiszen a ráfordítások és az eredmény viszonya ezen a területen — a ráfordítások sajátos jellegénél fogva, mint az eredmények rendkívül komplex voltánál fogva — különösen fontos. A bírálóbizottság megállapította, hogy a jelölt a problémakör egy részének átfogó ismertetésével, eddigi ismereteinknek néhány kérdésében való továbbfejlesztésével, illetőleg megvitatásra érdemes gondolatok és javaslatok felvetésével hozzájárult a kérdés jobb megközelítéséhez. A jelölt feladata azonban nem volt könnyű, hiszen szocialista szakirodalom alig állt rendelkezésre, a hazai adatanyag pedig szűk kör és nem minden vonatkozásban megbízható. Részben a helyzetből, részben a feladatmeghatározás széles voltából következik, hogy a munka szerkezetileg nem egységes, az egyes problémakörökről így nem alkothatunk összefüggő képet és nem láthatjuk a kutatás gazdaságossága és a műszaki haladás között fennálló lényeges összefüggéseket. A kiválasztott öt problémakört a szerző nem egyforma súlyal és — ami ennél nagyobb baj — nem egyforma színvonalon tárgyalja. A kvantitatív módszerek alkalmazási lehetőségeivel foglalkozó fejezet pl. jól sikerült, a kutatás eredményeinek értékelésével foglalkozó utolsó fejezet viszont elnagyolt és vázlatos. A bizottság, egybevetve a disszertáció erőnyeit és fogyatékosságait, úgy ítéli meg, hogy a jelölt tudományos és gazdaságpolitikai szempontból egyaránt hasznos munkát végzett.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság 5 : 1 arányú javaslata alapján *Klár Jánost* a közgazdasági tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Bojkó Béla „Adóelmélet és adópolitika” c. kandidátusi értekezését 1961. szeptember 28-án védte meg. Az értekezés opponensei *Csizmádia Ernő* és *Végi Ferenc*, a közgazdasági tudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy Bojkó Béla értekezése behatóan foglalkozik az adózás problematikájával. A jelölt nagy szorgalommal tanulmányozza az adózásra vonatkozó irodalmat és disszertációjában a polgári és kispolgári adóelméletek marxista bírálatára törekszik. Alaposan

és sokoldalúan jellemzi hazánk felszabadulás előtti adórendszerét, továbbá a Szovjetunió mezőgazdasági adópolitikájának alakulását. Több tekintetben hézagpótló fejtegetései és kutatásai jól hasznosíthatók az elmélettörténeti és agrártörténeti oktatásban és kutatásban is. Ugyanakkor a jelölt napjaink adópolitikai intézkedései konkrét hatásának tanulmányozására kevesebb gondot fordít; nem szentel elég figyelmet a népi demokratikus országok adópolitikája fejlődésének sem. A bírálóbizottság felhívja a jelölt figyelmét arra, hogy további tudományos munkája során jobban törekedjék a kitűzött kutatási téma szempontjából lényeges és lényegtelen kérdések elhatárolására, valamint mondani-valójának tömörebb, szabatosabb kifejtésére. A disszertáció elkészítésével a jelölt bebizonyította önálló tudományos kutatómunkára való felkészültségét; az adóelmélet és adó-történet egyes kérdéseiben önálló kutatási eredményeket mutathat fel.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Bojkó Bélát* a közgazdasági tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Köte Sándor „A magyarországi munkásmozgalom népoktatási törekvései a népoktatás alapkérdéseinek tükrében (1867—1918)” c. kandidátusi értekezését 1961. szeptember 29-én védte meg. Az értekezés opponensei *Ábert Ferenc* és *Földes Éva*, a neveléstudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság az opponensek véleményével egybehangzóan megállapította a szerző témaválasztásának úttörő jellegét, mivel a felszabadulás után elsőnek vállalkozott egy jelentős korszak népoktatási törekvései és a munkásmozgalom kapcsolatának marxista igényű feldolgozására. Igényes célkitűzését alapján véve helyesen megoldotta. A rendelkezésre álló lehetőségek határain belül megfelelő forrásfeltáró munkát és elemzést végzett. Gondosan összegyűjtött anyagából helyes marxista következtetéseket vont le. Emellett a bírálóbizottság szükségesnek tartja, hogy a jelölt a jelen kézirat továbbfejlesztésében és további kutatásaiban az opponensek főbb kritikai észrevételeit érvényesítse.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Köte Sándort* a neveléstudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Dániel Tamás „Amortizáció a szocialista iparban” c. kandidátusi értekezését 1961. október 23-án védte meg. Az értekezés opponensei *Vincze Imre* és *Wilcsék Jenő*, a közgazdasági tudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy Dániel Tamás igen aktuális, élő közgazdasági problémákat tárgyal. Az állóeszközök értékelése, az amortizáció' és a felújítás szerteágazó problémáit sokoldalúan mutatja be, a fogalmak elméleti-közgazdasági tartalmát marxista alapon tisztázza, ismerteti és elemzi a kapitalista és szocialista országok — ezek közül elsősorban Magyarország — gyakorlatát ésszerű, a gyakorlatban megvalósítható javaslatokat tesz több fennálló hiányosság kiküszöbölésére, a hazai amortizációs rendszer megjavítására. A disszertáció újszerű számításokat dolgozott ki és mutat be az amortizációs alap és a beruházási alap közötti összefüggésekről. Az értekezés komoly hazai és külföldi irodalmi anyag feldolgozásával és a hazai gyakorlat ismeretében helyes, tudományos módszerekkel készült. Szerkezete áttekinthető, stílusa közérthető. A bizottság megítélése szerint a jelölt az állóeszközök egyedi újraértékelésének fontosságát nem értékeli kellőképpen. Helyenként a disszertációban kissé egyoldalúan előtérbe kerül az elszámolás-technikai szemlélet, ami egyes kifogásolható állásfoglalásokra, ill. megfogalmazásokra vezet. A bizottság javasolja a disszertáció könyv alakban való megjelentetését.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Dániel Tamást* a közgazdasági tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Molnár László „A magyarországi reformizmus történelemszemléletének filozófiai bírálata, különös tekintettel a 'demokrácia' fogalmára (1896—1919).” c. kandidátusi értekezését 1961. október 30-án védte meg. Az értekezés opponensei *Fukász György* és *Gedő András*, a filozófiai tudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a tárgyalat időszak történetileg még részben feldolgozatlan, ezért jelöltnek önálló történeti kutatómunkát is kellett végeznie. Értékelése nagy tényanyagon nyugszik. Ezért disszertációja adalékul is szolgál a magyar munkásmozgalom történetéhez, bár a történeti fejtegetések túlméretezettek. Ez az aránytalanság szerkezeti problémákat is okoz. Filozófiai szempontból helyesen leplezi le az opportunizmus elméleti, gnoseológiai gyökereit. Filozófiailag helyesen általánosít és részleteiben is általában helytállóak megállapításai. A „demokrácia” kategóriájának mítikus felfogását sokoldalúan, a marxizmus mércéjén lemérve, alapjában véve helyesen bírálja. Témaválasztása időszerű. Mind eme érdemei mellett vannak a disszertációnak egyes hiányosságai, amelyek problémát jelentenek, így szükséges lett volna a szociál-

demokrácia differenciáltabb felfogása, reformizmus és kispolgárság összefüggésének sokoldalúbb tárgyalása. Vannak problémák Szabó Ervin értékelésénél, az elmélet és gyakorlat kapcsolatának felfogásában, túlzó megállapítások a forradalmi szocialisták értékelésénél, merev módszertani jelenségek, amelyekből stílusbeli sematizmus is következik, s van néhány fogalmazásbeli pontatlanság. A disszertáció azonban kétségtelenül bizonyítja, hogy jelölt önálló, alkotójellegű tudományos munkára képes. A bírálóbizottság helyesnek és hasznosnak tartja a mű nyomtatásban történő megjelentetését, az elhangzott bírálati szempontok figyelembevételével.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Molnár Lászlót* a filozófiai tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Eperjessy Géza „Mezővárosi és falusi céhek az Alföldön és a Dunántúlon (1686—1848).” c. kandidátusi értekezését 1961. október 31-én védte meg. Az értekezés opponensei *Makkai László* és *Sinkovics István*, a történelemtudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapítja, hogy a disszertáció a mezővárosi és falusi céhek fejlődését és problémáit alapos levéltári forráskutatás és a marxista—leninista történelemszemlélet következetes alkalmazása alapján tárgyalja. Találón elemzi az ország különböző tájainak eltérő ütemű céhfejlődését, az osztrák és a kibontakozó hazai tőkés ipar hatását, a céhek szocialista összetételét, a központi kormányzervek és a megyei nemesség ellentétes céhpolitikáját stb. Különösen a XVIII. sz. mezővárosi és a XIX. század első fele falusi céheinek tárgyalása jelent nagy előrehaladást az eddigi céhtörténeti irodalomhoz képest. A munka hiányai elsősorban a téma elhatárolásából erednek, nem vizsgálja a töröktől meg nem szállt területek céheinek, valamint a szabad királyi városi céhek problematikáját, vitathatók a disszertáció időhatárai is. Ezenkívül nem értékeli eléggé sokoldalúan a céhfejlődés ellentmondásosságát. — A bírálóbizottság kívánatosnak tartja a munka publikálását, de javasolja, hogy a jelölt dolgozatát a vitában felmerült szempontok alapján kiegészítse, ugyanakkor munkájának tényanyagát az elméleti eredmények kidomborítása érdekében átesopor-tosítsa és jelentősen szelektálja, aminek szükségességét a jelölt az opponenseknek adott válaszában is elismerte.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Eperjessy Gézát* a történelemtudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Ripp Géza „A munkásosztály elnyomordása a kapitalizmusban és a jelenkori reformizmus” c. kandidátusi értekezését 1961. október 30-án védte meg. Az értekezés opponensei *Haász Árpád*, a közgazdasági tudományok doktora és *Vörös Gyula*, a közgazdasági tudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy Ripp Géza kandidátusi értekezése, amely 1960-ban könyv alakban is megjelent, figyelemre méltó termék marxista irodalmunknak. A munka vitatott és időszerű kérdéseket tárgyal, amelyeket helyesen, sok tekintetben újszerűen, alkotó módon világít meg. Helyesen bírálja mind a reformista, mind a dogmatikus felfogást, de nem mutatja meg a jelenkori reformizmus és a modern revizionizmus közötti kapcsolatot és nem tér ki a Magyarországon felmerült helytelen nézetekre. Az álláspontja jobban kifejezhető lett volna, ha az abszolút és a relatív elnyomordás értelmezése körüli marxista vitákat nem mellőzi. A könyvében elfoglalt álláspont helyességét megerősítette az opponensekkel folytatott vitában meggyőzően kifejtett véleménye. A bírálóbizottság kívánatosnak tartja a könyv újabb kiadását, amelyben a viták eredményeit gyümölcsöztetné, a jelenkori revizionizmus, a magyarországi antimarxista koncepciók bírálatát és az újabb tények, folyamatok megvilágítását is elvégezné.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Ripp Gézát a közgazdasági tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Nagy András „Magyarország külkereskedelme a második világháborúban” c. kandidátusi értekezését 1961. október 31-én védte meg. Az értekezés opponensei *Berend Iván* és *Vajda Imre*, a közgazdasági tudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy Nagy András értekezésében széleskörű anyagfeltáró munka alapján alaposan taglalja és értékeli a magyar külkereskedelem alakulását a második világháborúban. Munkájában a korszak bonyolult és ellentmondásos tematikájának helyes marxista-leninista elemzését adja, szellemi önállóságról és jó íráskészségről téve tanúságot. A jelölt témaválasztását politikai és közgazdasági szempontból egyaránt helyeseljük. Különösen sikerültek a disszertációnak az átmenetileg Magyarországhoz csatolt területek gazdasági szerepével, az olasz-magyar külkereskedelmi kapcsolatokkal és a cserearányokkal foglalkozó részei. Hiányos viszont a műben a magyar hadigazdaság önállóan jellegének illesztése a külkereskedelem vetületén ke-

resztül és néhány politika-történeti vonatkozás ábrázolása. A bírálóbizottság kiemelkedőnek tartja azonban, hogy a bírálat legtöbb észrevételét a szerző időközben megjelent könyvében magáévá tette.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Nagy Andrást a közgazdasági tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Józsa Sándor „Az Osztrák-Magyar Monarchia Kína-politikájának kérdései” c. kandidátusi értekezését 1961. október 31-én védte meg. Az értekezés opponensei *Csongor Barna*, a nyelvészeti tudományok kandidátusa és *Gonda Imre*, a történelemtudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság véleménye az, hogy Józsa Sándor dolgozata színvonalas munka, amely érdekes, új anyaggal gyarapítja mai magyar, marxista történettudományunkat. Józsa Sándor munkáját úttörő jelentőségűnek tekinthetjük, szerencsésen egyesíti benne a hazai történetkutatás és a sinológia módszereit és ezzel nemcsak a kínai történelem, hanem az Osztrák-Magyar Monarchia külpolitikájának feldolgozásához is érdemlegesen járult hozzá. Figyelembe véve azt, hogy a téma forrásanyagához igen nehéz hozzáférni, méltányoljuk azt a széleskörű gyűjtőmunkát, amelyet a szerző a lehetőségek maximális kihasználásával végzett. Ennek ellenére kívánatosnak tartjuk publikálás esetén a nemzetközi háttér, különösen a német külpolitika mozzatáiról alaposabb elemzését.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Józsa Sándort a történelemtudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Kahulits István „A munkatermelékenység szakadatlan növekedésének törvénye; érvényesülése a szocialista iparosításban” c. kandidátusi értekezését 1961. november 3-án védte meg. Az értekezés opponensei *Cukor György* és *Román Zoltán*, a közgazdasági tudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a jelölt témaválasztása helyes, a népgazdaság fontos gyakorlati problémáival elméleti igényességgel foglalkozik. Az értekezés a munkatermelékenység növekedése törvényének érvényesüléséről egészében helyes képet nyújt; az eddigi vizsgálatok eredményeinek alkalmazásával a magyar ipar termelékenységének alakulásáról (az 1949. évvel kezdődő időszakot illetően) átfogó értékelést ad. Az értekezés részben új megállapításokat is tartalmaz. Ki kell emelni

a termelékenység és az átlagbérek növekedése közötti összefüggések elemzését. Az értekezés szerkezete világos, áttekinthető, stílusa jó. Mindezzel tanúsítja a jelölt készségét arra, hogy széles témát a lényeges kérdések megragadásával önállóan feldolgozzon; a tudományos kutatás legfontosabb eszközeit helyesen alkalmazza. Hiányossága az értekezésnek, hogy nem mindig törekszik arra, hogy önálló részletvizsgálatokkal, önálló számításokkal próbálja a jelenségek mélyebb összefüggéseit, újabb tendenciáit feltárni. A disszertáció néhány, a termelékenység növekedése szempontjából alapvető problémát nem, vagy nem fontosságának megfelelően tárgyal. A jelölt a vita során is igen jó felkészültségről tett tanúbizonyságot. A bizottság javasolja — megfelelő átdolgozás után — a disszertáció publikálását.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Kahulits Istvánt* a közgazdasági tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Kovács Géza „Szükségletek és lehetőségek a magyar mezőgazdaság távlati fejlesztésében” c. kandidátusi értekezését 1961. november 8-án védte meg. Az értekezés opponensei *Csizmadia Ernő* és *Éliás András*, a közgazdasági tudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy *Kovács Géza* kandidátusi disszertációja a jelöltnek a mezőgazdasági tervezés fontos és időszerű kérdéseiben alapos elméleti és gyakorlati ismeretét, önálló kutatási és témafeldolgozási képességét bizonyítja. A jelölt a mezőgazdaság távlati fejlesztésének néhány átfogó kérdését a mezőgazdasággal szemben jelentkező népgazdasági igények és a termelési lehetőségek alapján színvonalasan vizsgálja. A disszertáció széleskörű hazai és külföldi tényanyag elemzésével általában helyes következtetéseket von le. A jelölt érdeme, hogy több, gyakorlatilag fontos, de vitatott kérdésben határozottan állást foglal és az opponensi véleményekre adott válaszában újabb érveket hozott fel, bár ezek a kérdések még távolról sem tekinthetők lezártnak. (Pl. a szarvasmarha-, illetve a sertéshústermelés távlati fejlesztésének mértéke.) A bírálóbizottság az értekezés gyengéjének tartja, hogy a disszertációban néhány nem eléggé megalapozott — főként termeléspolitikai — következtetés és helyenként szerkezeti aránytalanság található. A disszertáció a tervezésben és az oktatásban egyaránt jól felhasználható.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Kovács Gézát* a közgazdasági tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Elek Tibor „Albert Einstein ismeretelméleti koncepciójáról és a relativitáselmélet filozófiai tartalmáról” c. kandidátusi értekezését 1961. november 18-án védte meg. Az értekezés opponensei *Pál Lénárd* MTA lev. tag és *Szabó Gábor*, a filozófiai tudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a témaválasztás igen helyes. Nemzetközileg vitatott, nagy jelentőségű új problémát új szemszögből, alapos felkészültséggel tárgyal. Hozzájárul ahhoz, hogy a dialektikus materializmus olyan alapvető és rendkívül bonyolult kérdésében, mint az anyag és a tér — idő problémája, világosabban lássunk és hogy előbbre vigye a kérdés teljesebb tisztázását mind a filozófia, mind a fizika területén. Hiányosságként állapítja meg a bírálóbizottság, hogy a negatív mozzanatok kiemelése közben egyes kérdések elemzésében nem elég körültekintő és dialektikus, amelynek stílárís következményei is vannak. A bírálóbizottság kívánatosnak tartja a nyomtatásban való megjelentetést a vita figyelembevételével.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Elek Tibort* a filozófiai tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Borus József „Az ellentámadás problémája 1849 februárjában” c. kandidátusi értekezését 1961. november 10-én védte meg. Az értekezés opponensei *Arató Endre* és *Bartha István*, a történelemtudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy *Borus József* disszertációja lényeges eredményekkel gazdagítja a magyar hadtörténetírást. A magyar és az osztrák levéltárak anyagának elmélyült feldolgozásával, az iratok gondos forráskritikai vizsgálatával a szabadságharc egy igen fontos szakaszáról ad az eddiginél behatóbb és pontosabb képet. Az eseményeket és azok szereplőit általában alapos marxista elemzésnek veti alá és egyoldalúságtól mentes, az ellentmondások bonyolultságát tükröző képet rajzol róluk. A monográfia érdeme stílusának világossága, szabatosága és logikus szerkezeti felépítése is. A disszertáció érdemeinek hangsúlyozása mellett szükséges felhívunk a figyelmet néhány problémára. Kívánatos, hogy a szerző a jelenleginél alaposabban foglalkozzék a témához kapcsolódó művek historiográfiai elemzésével, főként azokkal, amelyek nézeteivel ellentétes álláspontot foglalnak el. Helyenként mélyrehatóbb vizsgálatot kívánunk a szabadságharc katonai és politikai személyeinek összefüggései — így pl. annak tisztázása, hogy mennyiben terheli felelősség

Kossuthot a Görgey előtti meghátrálásért és mi volt a szerepe Kossuth elhatározásában a körülmények reális mérlegelésének. A bírálóbizottság megállapítja, hogy Borus József értékes munkája minden tekintetben megfelel a kandidátusi disszertáció elé állított tudományos követelményeknek.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Borus Józsefet* a történelemtudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Kőrödi József „A műtrágyaipar gazdasági földrajzi kérdései, különös tekintettel a telephelyválasztás problémáira” c. kandidátusi értekezését 1961. november 15-én védte meg. Az értekezés opponensei *Antal Zoltán* és *Bencze Imre*, a földrajzi tudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a jelölt disszertációja időszerű, magas színvonalú és a népgazdasági tervezést jelentősen segítő műnek minősül. Kiemelendő, hogy az értekezés a mezőgazdaság szocialista átszervezésének és nagyüzemi fejlesztésének alapvető problémáját igyekszik a megoldáshoz közelebb vinni. Kőrödi részletesen elemzi a vonatkozó hazai földrajzi adottságokat és azok gazdaságos felhasználását tárja fel. Az elhanyagolt iparföldrajzi kutatómunka terén újszerű módszer alkalmazásával jelentős előrelépés és nyereség hazai szakirodalomban. A disszertáció kiemelkedő része a telephelyválasztás variánsainak mélyreható elemzése és bírálata és ezáltal hozzájárul a mezőgazdasági területek fejlesztése

mellett a területek megfelelő színvonalú iparosításához is. Feltétlenül kívánatos az értekezés mielőbbi publikálása.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Kőrödi Józsefet* a földrajzi tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

T. Mérey Klára „Somogy megye mezőgazdaságtörténetének néhány problémája 1690—1848.” c. kandidátusi értekezését 1961. november 30-án védte meg. Az értekezés opponensei *Szabad György* és *Szántó Imre*, a történelemtudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a jelölt, aki már eddig is számos dolgozatban tett tanúságot tudományos felkészültségéről, széleskörű irodalmi és levéltári kutatás alapján készítette el a feudalizmus utolsó korszakának jobb megvilágítását elősegítő dolgozatát. Eredményei az agrárfejlesztés terén (termelőerők fejlődése, a feudális terhek alakulása stb.) jelentősen bővítik tudásunkat. Munkája alapos marxista elvi tájékozottságra vall. A bizottság ugyanakkor megállapítja, hogy a munka szerkezeti és módszertani szempontból továbbfejlesztést kíván. A kiadásra való kidolgozásnál kívánatosnak tartja a bizottság a Mária Terézia korabeli úrbérendezés anyagának megfelelőbb mértékű kidolgozását is.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *T. Mérey Klárát* a történelemtudományok kandidátusává nyilvánította.

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Műszaki szerkesztő: Farkas Sándor

A kézirat nyomdába érkezett: 1962. I. 30. — Terjedelem: 16,25 (A/5) fv; 10 ábra, 2 melléklet

1962.54798 — Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

Fra: 35, - FI

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
TÁRSADALMI-TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK OSZTÁLYÁNAK
KÖZLEMÉNYEI

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI

FRISS ISTVÁN, MÁTRAI LÁSZLÓ, MOLNÁR ERIK, SZABÓ IMRE

SZERKESZTI
MÁTRAI LÁSZLÓ

XII. KÖTET

3—4. SZÁM

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

1962

II. OSZT. KÖZL.

**A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
TÁRSADALMI-TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK OSZTÁLYÁNAK
KÖZLEMÉNYEI**

A szerkesztőbizottság tagjai:

FRISS ISTVÁN, MÁTRAI LÁSZLÓ, MOLNÁR ERIK, SZABÓ IMRE

Szerkeszti:

MÁTRAI LÁSZLÓ

Technikai szerkesztő:

MÁDL FERENC

KIADÓHIVATAL: BUDAPEST, V., ALKOTMÁNY U. 21.
SZERKESZTŐSÉG: BUDAPEST, V., SZÉCHENYI RKP. 3.

A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei változó terjedelmű füzetekben jelennek meg, és az Akadémia II. Osztályának előadó ülésein bemutatott dolgozatokat, magyar nyelven még nyomtatásban meg nem jelent értekezéseket közölnek a társadalmi-történeti tudományok (történelem, filozófia, régészet, művészettörténet, pedagógia, jog, közgazdaságtan, földrajz) köréből. Évenként általában négy füzet jelenik meg.

A kéziratok a következő címre küldendők:

Magyar Tudományos Akadémia
II. Osztályának Közleményei
Budapest, V., Széchenyi rakpart 3.

Ugyanerre a címre küldendő minden szerkesztőségi levelezés.

Minden szerzőt megjelent munkájáért 50 különlenyomat és nyomtatott 40 000 „n”-enként 400,— Ft tiszteletdíj illet meg. Közlésre el nem fogadott kéziratokat a szerkesztőség lehetőleg visszajuttat a szerzőhöz, de felelősséget a beküldött kéziratok megőrzéséért vagy továbbításáért nem vállal.

A Közlemények előfizetési ára belföldi címre 40,— Ft, külföldi címre 60,— Ft. Belföldi megrendelések az Akadémiai Kiadó (Budapest, V., Alkotmány u. 21., Magyar Nemzeti Bank egyszámlaszám 05-915-111-46), külföldi megrendelések a „Kultúra” Könyv és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, I., Fő u. 32., Magyar Nemzeti Bank egyszámlaszám 43-790-057-181) útján eszközölhetők.

A Magyar Tudományos Akadémia II. Osztálya a következő idegen nyelvű folyóiratokat adja ki:

1. *Acta Historica*
2. *Acta Juridica*
3. *Acta Archaeologica*
4. *Acta Historiae Artium*

Acta Historica szerkesztősége: Budapest, I., Üri u. 51-53.

Acta Juridica szerkesztősége: Budapest, V., Szemere u. 10.

Acta Archaeologica szerkesztősége: Budapest, V., Pesti Barnabás u. 1.

Acta Historiae Artium szerkesztősége: Budapest, Egyetem, Művészettörténeti Intézet.
V., Pesti Barnabás u. 1.

AZ MTA TÁRSADALMI-TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK OSZTÁLYÁNAK KIBŐVÍTETT OSZTÁLYÜLÉSE

Az MTA Társadalmi-Történeti Tudományok Osztálya 1962. április 5-én kibővített osztályülést tartott, melyen megvitaták az Osztályvezetőség beszámolóját a végzett munkáról. Szabó Imre főtitkárhelyettes elnöki megnyitó szavai után Mátrai László osztálytitkár ismertette az Osztályvezetőség beszámolóját.

Az Osztályvezetőség beszámolója

Tisztelt Osztályülés!

Valamennyien tanúi vagyunk annak, hogy az utóbbi években általában megnövekedett a tudomány szerepe, és különösen a kommunizmust és szocializmust építő társadalmakban egyre világosabban kidomborodik a tudomány jelentősége. Hazánkban is az utóbbi években, különösen a Magyar Szocialista Munkáspárt VII. kongresszusa után, fokozottabb mértékben jelentkeztek a szocialista építőmunkából fakadó azon igények, amelyeknek kielégítése a tudomány munkásaira, a Tudományos Akadémiára, egész magyar tudományos életünkre hárul. E megnövekedett igények egyrészt napirendre tűzték az ország tudományos kapacitásának jobb felhasználását és tervszerű, gyorsabb ütemű fejlesztését, másrészt növelték tudományos intézményeink dolgozóinak és a tudományt irányító szerveknek felelősségét a szocialista építőmunkában.

Az Akadémia az elmúlt években egyre inkább arra törekedett, hogy az intézeteiben folyó kutatómunkát, az Akadémia tudományszervező tevékenységét azoknak a feladatoknak a megoldására összpontosítsa, amelyek szocialista építőmunkánkból, gazdasági, társadalmi, kulturális életünk továbbfejlesztéséből adódnak.

A tudomány szerepének fontosságát a társadalmi fejlődésben, az emberi haladásban még erőteljesebben aláhúzta az SZKP XXII. kongresszusa és a kongresszuson elfogadott program. A kongresszus egyrészt kiemelte, hogy „A tudomány teljes mértékben közvetlen termelőerővé válik”, másrészt hangsúlyozta az ideológiai munka egyre növekvő fontosságát: „Minél magasabb fokú a társadalom tagjainak öntudata, annál teljesebben bontakozik ki alkotólag aktivitásuk a kommunizmus anyagi-technikai bázisának létrehozásában, a kommunista munkaformák és az emberek közötti új viszony fejlesztésében”; vagyis az ideológia terén a XXII. kongresszus az új ember nevelését jelölte ki legfontosabb feladatként. Bár ezek a feladatok a Szovjetunió magasabb gazdasági, társadalmi, ideológiai fejlettségi fokából erednek, de a kongresszus megállapításai és általános tételei a szocializmust építő országok fejlődésének távlatait is felvázolják.

A hazánkban bekövetkezett döntő társadalmi változások, a termelési viszonyok átalakítása után — ami lényegében a mezőgazdaság szocialista

átszervezésével bekövetkezett — a szocialista fejlődés meggyorsítása egyre inkább sürgetővé teszi azoknak a feladatoknak a megoldását, amelyek a társadalmi tudat átfogóbb, tervszerűbb és mélyrehatóbb átalakításából adódnak. Ezek a feladatok kiemelik és aláhúzzák a társadalomtudományi kutatások fontosságát.

Amikor most visszatekintünk egy éves munkánkra, egész tevékenységünk mérlegelésénél alapvető szempontként abból kell kiindulni, hogyan szolgált Osztályvezetőségünk tudományszervező, tudományirányító munkája, intézeteink tudományos tevékenysége azoknak az alapvető tudományos feladatoknak a megoldását, amelyek társadalmi fejlődésünk jelenlegi szakaszából adódnak.

Mai kibővített osztályülésünknek az a feladata, hogy az Osztályvezetőség beszámolója alapján összegezze azokat az eredményeket, amelyeket az Osztály területén elértünk, és kijelölje azokat a feladatokat, amelyek az Osztályvezetőségre, bizottságainkra, intézeteinkre az elkövetkező esztendőben várnak.

I.

1. *Az Osztályvezetőség munkája.*

A múlt évi közgyűlés után, az Elnökség határozata alapján az Osztály újra választotta az Osztályvezetőséget. E választás során az Osztályvezetőség új tagjának megválasztották Ember Győző akademikust.

Az Osztályvezetőség az elmúlt évben fő feladatát abban látta, hogy irányító, szervező munkájával elsősorban intézeteink tevékenységét mozgósítsa elő, és intézeteink munkájának magasabb szintre emelésén keresztül szolgálja azoknak a feladatoknak a megoldását, amelyek a népgazdaság irányításának és tervezésének tudományos megalapozásából, szocializmust építő népünk tudatának átférfálásából, a kulturális forradalom előttünk álló feladatainak megoldásából az Osztályhoz tartozó tudományágakra hárulnak.

A beszámolási időszak alatt az Osztályvezetőség tíz ülést tartott. Tevékenységének középpontjában intézeteink tudományos és ideológiai fejlesztése, szervezeti megerősítése állott.

Ez évben az Osztályvezetőség az eddigieknél nagyobb gondot fordított az intézetek munkájáról szóló évi jelentések és az 1962. évi kutatási tervek megtárgyalására. Az Osztályvezetőség előzetesen meghatározta azokat a szempontokat, amelyeknek alapján bekérte az intézetek jelentéseit. Emellett az is növelte az Osztályvezetőség munkájának hatékonyságát, hogy a beszámoló jelentéseket és a kutatási terveket intézetenként egyszerre tette vizsgálat tárgyává. A már előző évben is alkalmazott opponensi módszer szintén hozzájárult ahhoz, hogy az Osztályvezetőség tárgyalásai segítséget jelentsenek intézeteinknek munkájuk javításához.

Az Osztályvezetőség szükségesnek látta annak megvizsgálását is, hogy hogyan, milyen módszerekkel tölti be, ill. töltheti be szerepét a tudományos munka irányításában és ellenőrzésében. E kérdés megvizsgálásánál az Osztályvezetőség az Elnöki Tanács törvényerejű rendeletéből, valamint az Akadémia alapszabályaiból indult ki. Ezek szerint az Akadémia közvetlenül irányítja és ellenőrzi az intézményekben folyó kutatásokat és a más szervek felügyelete alá tartozó intézményekben az Akadémia által támogatott témákban folytatott kutatásokat, emellett mint az ország legfelsőbb tudományos testülete, részt vesz a tudományos kutatások országos irányításában, koordinálásában is.

Ami az intézetek és a céltámogatott kutatások közvetlen irányítását illeti, ennek legfontosabb formájaként az intézetek által készített éves munkáról szóló beszámolók és az éves kutatási tervek megtárgyalása mutatkozik. A múlt évi kibővített osztályülésünk útmutatásának megfelelően az ellenőrzés és irányítás egyik új formáját igyekeztünk megvalósítani azzal, hogy az osztálytitkár személyes látogatások során megbeszélést folytatott egy-egy intézet igazgatójával, vezető munkatársaival, ill. — legújabban — részt vesz az intézetek tudományos tanácsának egy-egy ülésén is, ahol elvi kérdések kerülnek megvitatásra.

Az intézetek tevékenységének, ezen belül tudományos tevékenységének megvizsgálásában hasznos formának bizonyult az elmúlt évek során egy-egy kiküldött bizottság jelentéseinek megtárgyalása. Ez a módszer azonban csak két-három éves időközökben alkalmazható.

Az Osztályvezetőség a fenti módszereken túlmenően, annak érdekében, hogy az intézetek tevékenységét jobban megismerje, a jó tapasztalatokat általánosíthassa, célul tűzte maga elé, hogy több vagy összes intézeteink tevékenységének egy-egy részterületét mintegy keresztmetszetben vizsgálja meg. Így tűzte napirendre az intézetek tudományos tanácsainak tevékenységét, felmérte az intézeti kutatók nyelvtanulásának és nyelvismeretének helyzetét, foglalkozott az intézetekben folyó ideológiai oktatással, és tervbe vette folyó év első félévében annak megvizsgálását, hogy milyen módszerekkel, hogyan történik intézeteinkben a tudományos munka folyamatos irányítása és ellenőrzése.

E tevékenység továbbfolytatását kívánja szolgálni az a terv is, hogy a folyó év második félévében megvizsgálja az intézeti könyvtárak és dokumentációs munka helyzetét.

A céltámogatott kutatások irányításában az érdemi munka az elmúlt években és még jelenleg is bizottságainkra hárul. Ez a tevékenység a céltámogatás koncentrálásával könnyebbé válik, és bizottságaink tevékenysége alapján a jövőben az Osztályvezetőség is érdemlegesebben tud majd foglalkozni a céltámogatott kutatások irányításával. A céltámogatás irányításában és ellenőrzésében hasznosnak bizonyult egyes bizottságainknak az a módszere,

hogy egy-egy nagyobb összeggel támogatott témában való előrehaladást, a ráfordított anyagi eszközök felhasználását több évre visszamenőleg méri fel, illetve értékeli. Szükséges, hogy az Osztályvezetőség bizottságaink ilyen irányú tevékenységét időnként napirendre tűzze, és irányításával, ellenőrzésével segítséget nyújtson.

Az Osztályvezetőség egy-egy tudományterület egészének elvi irányítása, elvi, módszertani befolyásolása területén a legjobb eredményeket az elmúlt években azzal érte el, hogy a bizottságok elemző munkájára támaszkodva megvizsgálta egy-egy tudományág helyzetét s több elvi, módszertani, szervezeti kérdésben irányt mutatott a tudományág fontos problémáinak megoldásában.

A beszámolási időszak alatt ugyan nem került sor egy-egy tudományág egészének ily módon való felmérésére, tárgyalására, de még ez év folyamán megvizsgálja az Osztályvezetőség a földrajztudományra vonatkozó határozatok végrehajtásának állását és napirendre tűzi a Művelődésügyi Minisztériummal együtt a pedagógiai tudomány helyzetét. Az Akadémiának és ezen belül a II. Osztálynak, magának az Osztályvezetőségnek is az országos irányítás és koordinálás területén a közeljövőben jelentősen növekedni fog a szerepe a távlati kutatási terv végrehajtása, az ebből fakadó feladatok lebontása és koordinálása során.

Az Osztályvezetőség megvizsgálta intézeteink tudományos tanácsainak tevékenységét. E kérdésnek napirendre tűzése hasznosnak bizonyult. A tárgyalás során kiderült, hogy a tudományos tanácsok működését illetően vannak tisztázatlan kérdések, amelyek nehezítik e tanácsok tevékenységét.

Az Osztályvezetőség leszögezte, hogy a tudományos tanácsok jó működése messzemenően attól függ, hogy az intézetek igazgatói milyen mértékben igénylik és szervezik meg a tanácsok működését, mennyiben támaszkodik az igazgató a tanácsra mint tanácsadó testületére. Nem merülhet ki a tudományos tanácsok tevékenysége csupán az intézet kutatási tervének megtárgyalásában és az éves munkáról szóló beszámoló megvitatásában. Bár a tudományos tanácsoknak ez alapvető tevékenysége, ezen túlmenően más feladatokat is el kell látniuk. A tudományos tanácsok működését illetően vannak általánosan meghatározható feladatok és vannak olyanok, amelyek az intézet sajátosságától függően alakulnak ki. Minden tudományos tanács feladatául ki lehet tűzni pl. az intézet tevékenységéről szóló beszámolóknak, a tudományos tervek teljesítésének, az éves kutatási terveknek megvitatását, a kutatómunka intenzitásának kérdéseit, — az intézet továbbfejlesztésével, szervezete és kutatótevékenysége jövőbeni alakulásával, káderhelyzetével kapcsolatos kérdéseket. Egyéb feladatok ellátása már nagymértékben függ a tudományos tanács összetételétől, az intézet, a tudományág sajátosságaitól. A Közgazdaságtudományi Intézet tudományos tanácsának az a bevált gyakorlata pl., hogy az intézetben készült egy-egy tudományos téma kidolgozását megvitatja — nem minden

intézetre nézve általánosítható. Helyeselhető törekvés, hogy a Földrajztudományi Kutatócsoport tudományos tanácsa tevékenységét abban az irányban kívánja fejleszteni, hogy segítséget nyújthasson elvi, módszertani kérdések megvitatásában, megoldásában. A tudományos tanács összetételét illetően az az álláspont alakult ki, hogy általában helyes, ha a tudományos tanácsban a tudományág gyakorlati szakterületének kiváló képviselői is helyet foglalnak, azonban biztosítani kell, hogy a tanácsban elsősorban a tudományág legtekintélyesebb elméleti szakemberei foglaljanak helyet.

Az elmúlt évek tapasztalatai Osztályunk területén azt mutatják, hogy a munka eredményesebbé válhat, ha az intézet tudományos tanácsa a tudományág akadémiai bizottságától elválasztva, részben vagy egészben más összetételben működik.

Az Osztályvezetőség az elmúlt év folyamán foglalkozott az Osztály felügyelete alatt működő társaságok tevékenységével is. Az Osztályvezetőség megállapította, hogy a társaságok tudományos viták, előadások rendezésével általában eredményesen oldják meg feladataikat a társadalomtudományi ismeretterjesztés területén. Eredményesen bontakozott ki az újjászervezett Közgazdasági Társaság tevékenysége, javult a Történelmi Társulat munkája, s bizonyos nehézségek ellenére is — elsősorban vándorgyűléscsillával — hasznos tevékenységet fejt ki a Földrajzi Társaság.

Az Osztályvezetőség tevékenységük hatékonyabbá tétele érdekében javasolta a Közgazdasági Társaságnak, a Régészeti, Művészettörténeti és Éremtani Társulatnak vidéki csoportok szervezését.

Általában megállapítható, hogy társaságaink tevékenysége fejlődik, feladatköre és kapcsolata a TIT-tal rendeződik. Nem tisztázódtak még a társaságok nemzetközi kapcsolatainak egyes formái, és viszonylag szűkek a kiutazási lehetőségeik.

Az Osztályvezetőség emellett foglalkozott az évente ismétlődő feladatok megoldásával is. Így elkészítette az 1962. évi könyvkiadási tervet, az egyezményes külföldi kiküldetések és az 1962. évi konferenciák tervét. Javaslatot dolgozott ki az Osztályhoz tartozó tudományterületek 1963—65. évi konferenciáinak tervére, és napirendre tűzte az Osztályhoz tartozó folyóiratok helyzetének megvizsgálását.

Az Osztályvezetőség felkérte bizottságainkat, hogy vitassák meg a tudományágukhoz tartozó akadémiai folyóiratkiadást, lehetőség szerint figyelembe véve a tudományágnak más kiadónál megjelenő szakfolyóiratait is. Az így elkészített jelentések kerültek az Osztályvezetőség elé, egy-két esetben a bizottsági vitát megelőzően. Az Osztályvezetőség és az osztályülés a bizottságok által kialakított helyzetképet kisebb módosításokkal elfogadta. A helyzet felmérésére két fontos szempontot tartottunk szem előtt. Az egyik: hogyan lehet emelni az akadémiai folyóiratok színvonalát; a másik: hogyan lehetne csökkenteni a folyóiratkiadás deficitjét. Abban a kérdésben is állást kellett

foglalnia az Osztálynak, hogy lehet-e csökkenteni folyóirataink számát, illetőleg lehet-e a nem kifejezetten akadémiai folyóiratokat más kiadónak átadni? Jelenleg 16 folyóirat tartozik az Osztályhoz: az Osztály Közleményei, 4 Acta, továbbá 11 magyar nyelvű folyóirat. Az Osztály megállapította, hogy folyóirataink egy része nagy múltú, tudományos hagyományokkal rendelkező orgánus, más része a felszabadulást követő tudományos és ideológiai szükséglet alapján jött létre. Megállapítható, hogy folyóirataink tartalmi színvonala általában kielégítő, többségük egyre jobban tükrözi a dialektikus és történelmi materializmus elveit. Legtöbb folyóiratunkban az elmúlt években tükröződött a kétfrontos harc is, azonban hiányosságként meg kell állapítanunk, hogy folyóirataink jelentős része nem vagy nem kellő mértékben foglalkozik a tudományág aktuális, alapvető elvi kérdéseivel. Az egész tudományágat képviselő általános folyóiratokat illetően a profil és a színvonal tekintetében, valamint azt a kérdést illetően, hogy betölti-e az illető tudományág központi szakfolyóirata a szerepét — különösebb probléma nincsen, azonban a terjesztés hiányosságai nem egy folyóiratnál gátolják, hogy e feladatokat eredményesen be is tölthesse. Nem eléggé tisztázott a szoros értelemben vett intézeti folyóiratok profilja, jellege. Ami folyóirataink szerkesztését, a szerkesztőbizottságok tevékenységét illeti, viszonylag több a tennivaló. A szerkesztési elvek világosabb rögzítése és az elveknek a gyakorlatban való következetes alkalmazása folyóirataink munkája megjavításának egyik fontos eszköze. Ennek ki kell hatni a folyóiratok szerkezetére, a cikkek tematikájára, a cikkírók körének kiszélesítésére, a szemle- és kritikai rovatok fejlesztésére. Az Osztály megállapította, hogy a meglévő folyóiratok fenntartására szükség van, összevonásuk az Osztály területén nem lehetséges: minden jelenlegi folyóiratunknak megvan a sajátos funkciója.

A múlt év őszén a bizottságok segítségével megrajzolt helyzetkép azonban *részleteiben* nem tárhatta fel a problémákat, és ezért nem is hozott az Osztály olyan konkrét intézkedéseket, amelyek a szerkesztőbizottságok munkájához nagyobb segítséget adhattak volna. Ezért szükségesnek tartja az Osztályvezetőség, hogy az általános helyzetkép ismeretében most már — külön-külön foglalkozzék egy-egy tudományág akadémiai folyóirataival azoknak a problémáknak a megoldása érdekében, amelyek az általános helyzetkép megrajzolásakor vagy azóta felmerültek. E munka során lehetőség nyílik majd a folyóiratok profiljának tisztázására, ha szükséges, a szerkesztőbizottságok átalakítására és azoknak a feladatoknak a kitűzésére, amelyekkel folyóiratainkat fontos szerepük érdemlegesebb betöltéséhez hatékonyabban hozzá tudjuk segíteni.

A mostani kibővített osztályüléssel együtt a beszámolási időszakban 4 osztályülést tartottunk. Törekedtünk arra — ha nem is értünk el kellő eredményt még ezen a téren —, hogy az osztályülések napirendjére az elmúlt évekhez képest több fontos kérdést tűzzünk. Így az osztályülés megtárgyalta az 1962. évi könyvkiadási tervet, a külföldi kiküldetések egyes kérdéseit, az Osztályhoz

tartozó folyóiratok helyzetét és az Osztályvezetőség feladatát a tudományos munka irányításában. Kikértük az Osztály tagjainak véleményét a tudományos konferenciák hároméves tervének végleges elkészítése előtt. Emellett az osztályülés foglalkozott az új akadémiai tagokra vonatkozó javaslat kialakításával és megválasztotta az Osztályvezetőséget.

Az Osztályvezetőség munkája az elmúlt év során több fontos kérdés megtárgyalásában eredményesnek mondható. Javult az Osztályvezetőség irányító tevékenysége, és jelentősen csökkent olyan kérdéseknek az osztályvezetőségi ülésen való szerepeltetése, amelyek elaprózták volna az osztályvezetőség munkáját, és gátolták volna abban, hogy energiáját elsősorban a nagyobb horderejű kérdések megoldására összpontosítsa. Ehhez kapcsolódóan az is megállapítható, hogy javult a szaktitkárság szervező, előkészítő munkája és a hatáskörébe tartozó ügyek érdemi elintézése során kifejtett tevékenysége is.

2. Bizottságaink tevékenysége.

Az Osztályhoz 9 akadémiai bizottság tartozik és ezek tevékenysége a beszámolási időszakban — bár szervezettség és a munka színvonala tekintetében vannak különbségek — általában eredményesnek mondható.

Bizottságaink munkájában egyre több helyet foglal el a tudományág területén folyó kutatások koordinálása, a tudományterület elméleti, módszertani kérdéseinek megvitatása, az Akadémia által támogatott kutatások ellenőrzése és irányítása. Bizottságaink eredményesen vettek részt olyan központi feladatok megoldásában, mint az 1962. évi könyvkiadási terv kidolgozása, a tudományág folyóiratkiadásának értékelése, helyzetének felmérése, a kandidátusi szakmai vizsgák irodalomjegyzékének kidolgozása. A múlt évi osztályvezetőségi beszámoló bizottságaink munkájának egyik fontos feladatává tette a céltámogatás felhasználásában az érdemibb ellenőrzést. Ezen a téren előrehaladás tapasztalható a Földrajztudományi Bizottság, az Állam- és Jogtudományi Bizottság, a Régészeti Bizottság tevékenységében, de e téren nem tekinthető kielégítőnek a Pedagógiai Bizottság és a Művészettörténeti Bizottság munkája. Bár bizottságaink munkájában az előző évekhez viszonyítva van javulás, mégis meg kell állapítani, hogy több bizottságunkban a bizottsági tagok egy része lebecsüli a bizottsági tevékenységet, illetőleg nem érez kellő felelősséget a bizottsági tagsággal járó megtisztelő feladatokkal szemben.

A *Filozófiai Bizottság* eredményei közül elsősorban a filozófia és a természettudományok egyes területeit felölelő munkacsoportok megszervezését kell kiemelni, valamint azokat a javaslatokat, amelyeket az egyetemi filozófiai oktatás és káderutánpótlás vonatkozásában dolgozott ki. A bizottsági ülések jobb előkészítésével, jobb szervezéssel eredményesebbé lehetett volna tenni működését.

A *Közgazdaságtudományi Bizottság* tevékenységéből azt az igen fontos és nehéz feladat megoldását kell kiemelni, amit a távlati kutatási terv főfeladatainak összevonásával és rendszerezésével végzett. Emellett eredményes volt a Bizottság azon tevékenysége is, amit az aspiránsképzés több kérdésének tisztázásában és a *Közgazdasági Szemle* munkájának értékelésében kifejtett.

Az *Állam- és Jogtudományi Bizottság* ez évi munkájából két tudományos vitaülés megszervezését emeljük ki, amelyeket a fiatalok bűnözése okainak vizsgálatára vonatkozó fontosabb módszertani kérdések, ill. a kodifikáció kérdései címmel rendezett. Emellett is indokolt azonban, hogy az *Állam- és Jogtudományi Bizottság* tovább növelje az elvi kérdéseket tárgyaló üléseinek számát.

A *Történettudományi Bizottság* munkáját a beszámolási időszakban a rendszeresség és a tervszerűség jellemezte. Tevékenységéből kiemelendő a történettudomány nemzetközi kapcsolataival való beható foglalkozás. (A vegyesbizottságok munkája, a Nemzetközi Történész Bizottság részére javaslat kidolgozása, az Osztrák—Magyar Monarchia történetére irányuló kutatások nemzetközi összehangolása.) A Történettudományi Bizottságnak is javasoljuk, hogy tűzze napirendre a történettudomány néhány fontos elvi kérdését, és fokozza koordináló tevékenységét.

A *Régészeti Bizottság* munkájának jelentős részét fordította a céltámogatott témákban folytatott kutatások értékelésére, ellenőrzésére. Emellett az egész tudományterület további feladatait illetően fontosak voltak azok a viták, amelyeket a Régészeti Kézikönyv és a Régészeti Topográfia elvi, módszertani kérdéseinek tisztázása érdekében folytattak.

A *Művészettörténeti Bizottság* munkája az előző évhez képest jelentősen javult. Ki kell emelni az elvégzett feladatok közül a művészettörténeti munkaértekezlet sikeres megrendezését és a Művészettörténeti Munkaközösség megszervezését. Ez utóbbi remélhetőleg fokozottabb mértékben elősegíti a művészettörténet elvi kérdéseinek napirendre tűzését és általában tervszerűbbé teszi a művészettörténeti kutatást. Mint helyes kezdeményezést kell kiemelni annak a vitaülésnek a tervezését, amelyet ez év folyamán a művészet és modernség kérdéseiről kívánnak tartani.

A *Pedagógiai Bizottság* munkájából külön említésre méltó az a vizsgálat, amit a pedagógiai-pszichológiai és módszertani oktatás továbbfejlesztése érdekében folytatott, valamint az egyetemek pedagógiai tanszékein folyó tudományos kutatómunka felmérése, amellyel a Bizottság elősegítette a pedagógia területén folyó kutatások helyes irányának kialakítását. Eredményesek voltak azok a kibővített bizottsági ülések, amelyeken egy-egy fontos kérdést vitattak meg.

A *Földrajztudományi Bizottság* tevékenységében ebben az évben is lényeges helyet foglalt el a földrajztudomány néhány fontosabb elvi, módszertani kérdésének megvitatása. Külön kiemelendő a földrajztudomány hely-

zetéről és feladatairól készített dokumentum, amely a helyzet elemzéséből kiindulva fontos feladatokat tűzött ki az egész tudományág művelői elé. Említésre méltó a Bizottság munkájában a célhitelek elosztása terén bekövetkezett változás, amennyiben a Bizottságnak sikerült a célhiteleket a legfontosabb feladatok megoldására összpontosítania. A Földrajztudományi Bizottságra az elméleti, módszertani kérdések tisztázása terén tovább is nagy feladatok várnak a földrajz egyes területeinek világos körülhatárolásában, ill. más tudományágakkal való együttműködés rendezésében.

A beszámolási időszakra esett a *Szociológiai Bizottság* megalakítása. A Bizottság eddigi rövid tevékenysége máris eredményesnek mondható. Szükséges, hogy az Osztályvezetőség fokozott mértékben támogassa a Bizottság tevékenységét, és segítsen azoknak a nehézségeknek elhárításában, amelyek a szociológiai kutatások kibontakoztatása közben felmerülnek.

E rövid, vázlatos felsorolásból is kitűnik, hogy bizottságaink tevékenysége sok irányú, és egyes tudományágakban, a tudományág speciális helyzetéből kifolyólag igen különböző feladatokat kell megoldani az Osztályvezetőség által meghatározott általános, évenként ismétlődő feladatok mellett. De a különböző igények kielégítése közben nem szabad bizottságainknak szem elől téveszteniök, hogy alapvető feladatuk a tudományág elvi-módszertani kérdéseinek -- sok esetben az illető területen működő akadémiai intézettel együttesen történő -- napirendre tűzése, megvitatása és a tudományágukban folyó kutatások közvetlen vagy közvetett úton való koordinálása. Azt a törekvést, hogy a bizottságok ülésein viszonylag kevés tudományszervezési kérdés szerepeljen, több tudományágban eredményesen segíti elő a szűkebb körű intézőbizottság tevékenysége, ami lehetővé teszi, hogy magának a bizottságnak az üléseit ritkább időközökben tartsák és a legfontosabb tartalmi kérdések meg-
tárgyalására, megoldására fordítsák.

Bizottságaink tevékenységét eredményesebbé lehet tenni a munka szervezettebbé és tervszerűbbé tételével. Meg kell szüntetni fontos kérdések megtárgyalásának vagy napirendre tűzésének elhúzódását, ami több bizottságunknál tapasztalható volt, pl. a folyóiratok megvizsgálása vagy a kandidátusi szakmai vizsga irodalomjegyzékének kidolgozása esetében. Rövid időn belül több bizottságunkra igen fontos feladat hárul a jóváhagyott távlati kutatási terv főfeladatainak kidolgozását célzó kutatások koordinálásával. Ilyen feladatot kap előreláthatólag a Filozófiai, Állam- és Jogtudományi, Történettudományi, Szociológiai Bizottság, ill. részfeladatot a Régészeti, Művészettörténeti, Földrajztudományi Bizottság.

Bonyolult és nehéz feladat hárul a Közgazdaságtudományi Bizottságra, amelynek öt koordináló bizottság tevékenységét kell figyelemmel kísérnie és segítenie. A távlati kutatási tervvel kapcsolatos feladatok ellátásában csak magasabb szintre emelt bizottsági munka biztosíthatja a kívánt eredményeket.

3. *Intézeteink munkája.*

Intézeteink munkája 1961. évben tervszerűen folyt és eredményes volt. Az 1960. évben vagy korábban foganatosított felülvizsgálatok után hozott határozatok tovább éreztették jó hatásukat. Az intézetek tervezési munkájukban azokat a feladatokat tartották szem előtt, amelyeket az intézet tevékenységével foglalkozó párt- és akadémiai határozatok, valamint az országos távlati tudományos terv előkészítése során kialakult irányok szabtak meg. Már az 1961. éves kutatási tervek összeállításánál, de még fokozottabb mértékben az 1962-es tervek elkészítésénél arra törekedtek intézeteink, hogy hazánk és a szocialista tábor gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális fejlődése által felvetett fő kérdések elméleti tisztázására irányuló rész kutatási témákat úgy válasszák meg, hogy azok egyrészt közvetlenül is segítsék a gazdasági, társadalmi, ideológiai problémák megoldását, ill. tisztázását, másrészt lépcsőfokul szolgáljanak általános elméleti megállapítások eléréséhez.

A feladatok kitűzésében ezen az úton haladt a Közgazdaságtudományi, Állam- és Jogtudományi, Történettudományi Intézet és az előbbi évek gyakorlatához képest jelentős mértékben ebben az irányban fejlődött a Filozófiai Intézet és a Földrajztudományi Kutató Csoport munkája is.

Intézeteink 1961. évi tevékenységét elemezve megállapítható, hogy reálisabbá vált intézeteink tervezőmunkája. A tématervek kisebb módosítását legtöbb esetben sürgős állami megbízás vagy személyi változás okozta. Az 1962. évi kutatási tervek osztályvezetőségi megtárgyalása szerint is kétségtelen, hogy intézeteink tématerveiket az előbbi évekhez képest körültekintőbben készítették, és intézeteink tudományos tanácsai is általában behatóbban foglalkoztak a kutatási tervekkel.

Az intézetek vezetésének színvonala javult. A tudományos tanácsok eredményesebb működése mellett ezt több intézetben elősegítette az intézeti osztályvezetői értekezletek színvonalának emelkedése, és a munka szempontjából hasznosaknak bizonyultak az intézeti munkaértekezletek is. Bár van javulás intézeteink belső szervezettségét illetően, nem tekinthetjük kielégítőnek minden intézetünkben a tudományos erők összefogását és irányítását, a tudományos tevékenység folyamatos belső ellenőrzését. Az intézeti munka szervezettsége szempontjából kiemelkedő a Közgazdaságtudományi, Állam- és Jogtudományi, Történettudományi Intézet, és meg kell említeni a Földrajztudományi Kutató Csoportot, ahol 1961 folyamán ezen a téren jelentős előrehaladás történt. Az Osztályvezetőség a kutatómunka, a tudományos tevékenység folyamatos belső intézeti ellenőrzését meg kívánja vizsgálni a félév folyamán és a szerzett tapasztalatokat osztályülés elé terjeszti. Mint a vezetés és belső ellenőrzés megjavítására irányuló kezdeményezést kell kiemelni a Közgazdaságtudományi Intézet azon szervezeti módosítását, amely — az osztálykeretek meghagyása mellett — témacsoportok alakításával és témafelelősök kijelölésével kíséri meg a kutatómunka hatékonyságának fokozását.

Az elmúlt évben valamennyi intézetben és kutatócsoportban tartottak szakmai és ideológiai jellegű vitákat. Ezek a viták általában mind az intézet tudományos munkája, mind a kutatók ideológiai fejlődése szempontjából hasznosak voltak. Külön kiemelendők a Közgazdaságtudományi, Történettudományi, valamint az Állam- és Jogtudományi Intézet vitái. Mint ún. összintézeti viták, említésre méltóak a Történettudományi Intézetnek az abszolutizmus kérdéseiről, az Állam- és Jogtudományi Intézetnek az elmélet és gyakorlat kapcsolatáról tartott vitái. Hatékonyan elősegítették az intézeti viták a Filozófiai Intézet és a Földrajztudományi Kutató Csoport munkáját is. Intézeteink belső szakmai-ideológiai, módszertani vitái azt mutatják, hogy általában javult az intézeteiken belül a vitaszellem, és ezeket a vitákat bátor eszmecsere és egészséges légkör jellemzi. Ez a jellemzés kevésbé mondható el a nyilvános, nagyobb számú külső résztvevő bevonásával rendezett vitákról és még kevésbé a disszertációs vitákról.

A múlt évi osztályvezetőségi beszámoló megállapította, hogy nem kielégítőek intézeteink egymás közötti kapcsolatai. Gyümölcsöző lenne, ha szervezett formában gondoskodna az Osztály intézeteink közötti szorosabb kapcsolat létrehozásáról. El kellene érniünk, hogy intézeteink ismerjék nagy vonalakban egymás munkáját, azokat a fő témákat, amelyeknek kutatása folyik. Egyedül az a szervezeti forma, amely a rokontudományok képviselőinek a tudományos tanácsokban való részvételét jelenti, ezen a téren nem hozhatja meg a kívánt eredményt. Hasznos kezdeményezése ezen a téren az Állam- és Jogtudományi Intézetnek március végén rendezett vitaulése az emberi jogokról, ahol a jogtudomány képviselői mellett részt vettek filozófusok, történészek, közgazdászok is. Ebben az irányban bizonyára lépést jelent előre annak a két vitaulésnek a megrendezése is, amelyet a rokon tudományágak, általában a társadalomtudományok képviselőinek részvételével rendez a Történettudományi, illetve a Filozófiai Intézet.

Intézeteink múlt évben kifejtett tudományos tevékenységét röviden a következőkben foglalhatjuk össze:

Filozófiai Intézet. Kutatómunkájának középpontjába a népi demokratikus fejlődés egyes filozófiai problémáinak vizsgálatát állította. A dialektikus materializmus csoport fő kutatási tevékenysége a determinizmus kérdéskörén belül a törvény, az okság és a célszerűség problémáinak vizsgálatára irányult. A történelmi materializmus témakörében a felszabadulás utáni osztályharc, a logika területén a materialista dialektikus logika kutatása folyik. A szervezett, tervszerű szociológiai kutatások — egyelőre szerény keretekben — szintén megindultak, ez idő szerint elsősorban általános és módszertani kérdések vonatkozásában.

A *Közgazdaságtudományi Intézet* munkája arra irányult, hogy a hazánk és a szocialista tábor gazdasági fejlődése által felvetett fő kérdések elméleti tisztázását elősegítse. A tervezési módszerek továbbfejlesztését különösen elő-

segítették azok a kutatások, amelyek az ágazati kapcsolatok mérlegének a népgazdaság tervezésben való felhasználását, és a számítások hibahatárait, a keresletalakulás elméleti kérdéseinek tisztázását, az állóalapot és a termelés közötti viszony alakulását vizsgálják. A gazdaságirányítás különféle formái kérdéseivel foglalkozó kutatások közül említésre méltóak az átlagbérelenőrzés rendszerével, a nem munka szerinti elosztás formáival, a társadalmi tiszta jövedelem központosságának a gazdaságvezetésben való felhasználásával, az iparvállalatok dolgozói kollektívájának ösztönző módszereivel, a beruházás-gazdaságossági számítások alkalmazásával kapcsolatos kutatások. A mezőgazdaság szocialista átszervezésével kapcsolatos közgazdasági kérdések feldolgozása és tisztázása közül fontosak a termelészövetkezeti jövedelemrészesedés elméleti kérdéseivel és módjaival, a szövetkezetépítés elméleti kérdéseivel, a termelés jövedelmezőség-alakulásával, a munkatermelékenység megállapítási módjával kapcsolatos kutatások. A szocialista nemzetközi munkamegosztás elméleti kérdéseinek kidolgozását segítik elő azok a kutatások, amelyek a szocialista országok termelési és külkereskedelmi struktúrájának kölcsönhatásait, valamint azt vizsgálják, hogy milyen követelményeket támasztanak a két világgazdasági rendszer közötti gazdasági kapcsolatok a szocialista országok külkereskedelmi struktúrájának kialakításával szemben. Itt kell megemlíteni a nemzeti jövedelem nemzetközi összehasonlításának módszertani problémáit tárgyaló kutatást. Eredményesek voltak a tőkés újratermelés marxista elméletének továbbfejlesztésére irányuló és a kapitalizmus piacproblémájával foglalkozó kutatások.

Az *Állam- és Jogtudományi Intézet* tevékenységének középpontjában álló témák feldolgozása a szocialista állam- és jogtudomány fejlesztését, a szocialista jogszemlélet megszilárdítását, szocialista állam- és jogrendszerünk fejlődése során jelentkező problémák elvi-elméleti megoldását segítette. A fundamentális kutatások fokozása mellett az Intézet nagymértékben kivette részét a kodifikációs munkából, valamint hatékonyan működött közre az állami munka egyes problémáinak elvi kimunkálásában, a gyakorlat elvi szintű támogatásában. Az Intézet 1961. évi eredményei közül azokat a munkákat kell kiemelni, amelyek a jogi felelősség alapproblémái és a polgári jogi felelősség összefüggései, a gyarmati kérdés nemzetközi jogi vonatkozásai, az államigazgatási eljárás, a fiatalok büntetőjoga című témákban érleltek meg egy-egy monográfiát. Említésre méltóak azok a részeredmények is, amelyeket az Intézet az állampolgári jogok és köteleességek címén készülő többkötetes kollektív munka előkészítése terén ért el. Emellett kutatásokat folytatott az Intézet a békés egymás mellett élés, a szocialista államok közötti együttműködés jogi formái, az alkotmányfejlődés, a termelészövetkezeti tulajdon problémáinak vizsgálatában is.

A *Történettudományi Intézet* egyik fő feladatát a magyar nép története c. kétkötetes mű elkészítése képezte. E munka az év folyamán fog megjelenni. Ennek tudományos értékét és eredményeit nagyban növeli, hogy a szerzők

messzemenően értékesítették az elmúlt 10 év magyar történetkutatásának eredményeit. Nagy lépést jelent előre a magyar történetről alkotott marxista koncepciónak részben a dogmatizmus, részben a nacionalizmus maradványaitól való megtisztítása. Jelentős eredménye a munkának, hogy első ízben nyújt a legújabbkori magyar történet terén összefoglaló tudományos feldolgozást. Emellett az Intézetben tovább folyt az egyetemi tankönyv 1900 - 1914-ig terjedő részének előkészítése. Mint fontos előrehaladást kell kiemelni az előző évhez képest a legújabbkori magyar történet kutatásának kiszélesedését. E korból 4 monográfia készült el. Történettudományunk egésze szempontjából jelentősek azok a lépések, amelyeket az Intézet tett a nacionalizmus elleni harc területén, és azok a megkezdett munkák, amelyek az abszolutizmus kérdéseinek tisztázására irányultak.

A *Régészeti Kutató Csoport* munkálatai a magyar régészet topográfiai anyaggyűjtése és első kötetének előkészítése, valamint a nagyobb monografikus feldolgozásokkal kapcsolatos munkák körül csoportosultak. Elkészült a magyarországi rézkor történetének nyomdakész kézírata; Északkelet-Magyarország korabronzkora és kapcsolatai, valamint a hellenisztikus Sarapis kultuszt tárgyaló monográfia. A koravaskori kutatás keretében továbbfolytak a mezőesáti ásátások, a magyar középkori kutatások a budai várban és Kőszegen.

A *Földrajztudományi Kutató Csoport* munkájában Magyarország földrajzi monográfiája két kötetének, az ágazati természeti, ill. gazdasági földrajzának nagyobb részben elkészült fejezetei képezik a legfontosabb eredményeket. Megfelelő előrehaladás történt az ország geomorfológiai térképezésének munkálataiban, és a Kutató Csoport kivette részét a 20 éves távlati népgazdasági terv előkészítését szolgáló témák kidolgozásában is.

A *Dunántúli Tudományos Intézet* folytatta Délkelet-Dunántúl bányászati és mezőgazdasági történetének vizsgálatát, részt vett a földrajzi monográfia kidolgozásának munkálataiban és részeredmények születtek a néprajzkutatás területén. Számos alkalommal sietett az Intézet a helyi szervek segítségére szervezési és egyéb gyakorlati feladatok megoldásában.

Az MSZMP VII. kongresszusa arra szólította fel a magyar tudomány művelőit, hogy nyújtsanak hathatósabb segítséget azoknak a gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális feladatoknak a megoldásában, amelyek a szocializmus alapjainak lerakásából, a szocializmus építéséből adódnak. Az elmúlt évek alatt intézeteink tudományos munkájában egyre nagyobb helyet foglal el azoknak a témáknak a kutatása és kidolgozása, amelyeket a magyar társadalom fejlődése, alakulása vetett fel.

A népgazdaság fejlesztéséből, szocialista építésünk által felvetett igényekből adódó legfontosabb tudományos feladatok összegeződnek a távlati kutatási terv főfeladataiban. Hogy az Osztályhoz tartozó tudományágakban folyó kutatások mennyiben szolgálják szocialista építésünket, megállapíthatjuk, ha az

eddig munkát és az ez évi kutatási terveket a távlati kutatási terv főfeladataival vetjük össze. Intézeteink 1961. évben kifejtett fentebb vázolt tudományos tevékenységéről összefoglalóan megállapítható, hogy általában már a távlati kutatási tervben körvonalazott főfeladatok megoldása irányában haladtak, és kisebb fogyatékoságok ellenére is számottevő eredményeket tudtak ezen a téren felmutatni. Ha intézeteink 1962. évi kutatási témaköreit vizsgáljuk, arra a következtetésre juthatunk, hogy ezek jelentős része a távlati kutatási terv főfeladatainak megoldása irányába mutat.

Így a *Filozófiai Intézet* kutatásai ez évben elsősorban a szocialista társadalom fejlődése által felvetett aktuális témák kidolgozására irányulnak, pl. a társadalmi determinizmus problémái, a munkásosztály helyzetével kapcsolatos szociológiai vizsgálatok, a kommunista erkölcs néhány alapkategóriájának kutatása, a magyar burzsoá nacionalista ideológia kritikája. A marxista filozófia szempontjából jelentősek az Intézet egyéb témái is, ilyenek: a dialektikus materializmus területén a törvény és a célszerűség kategóriáinak, ismeretelméleti vonatkozásban az érzéki megismerésnek a vizsgálata; a dialektikus logika terén a hagyományos logikai kategóriáknak a dialektika álláspontjáról való bírálata és a dialektikus logika vonatkozó kategóriáinak kidolgozása.

A *Közgazdaságtudományi Intézet* kutatásainak többsége egyrészt a népgazdaság irányításának tökéletesítését, a szervezés módszerének fejlesztését és a tervezés tudományos megalapozottságának fokozását (az ipari termelői árrendszert kialakítása, a tervgazdaság jelenlegi mechanizmusának hatása, a gazdasági számítások problémái, a mezőgazdasági munkaerő, anyagi ösztönzés, háztáji gazdálkodás, árak kérdései), másrészt a szocialista nemzetközi munkamegosztás egyes kérdéseinek feldolgozását szolgálja. (A KGST országok alapanyag termelési és feldolgozó ipara közti összhang biztosítása, a gazdasági mutatószámok nemzetközi összehasonlításának elvi és módszertani problémái.)

Az *Állam- és Jogtudományi Intézet* kutatási feladatai szocialista társadalmi és államrendünk fejlődése során felmerülő problémákból, a távlati kutatási tervben meghatározott feladatokból, közelebbről az állam és a társadalom viszonyának fejlődéséből, a tulajdonviszonyok átalakulásának, népi demokratikus államunk továbbfejlesztésének államelméleti és jogi kérdéseiből adódnak. Ennek megfelelően az Intézet ez évi munkájának előterében az állami mechanizmus demokratizálódásának folyamata, a társadalmi kényszer és meggyőzés, a büntetőjogi és polgári felelősség, a társadalmi és jogi felelősség egyéb formái, a bűnözés okainak vizsgálata, a szocialista államok alkotmányfejlődése, a munka- és a termelőszövetkezeti jog egyes alapvető problémái, a népgazdaság igazgatásának jogi eszközei, az állampolgári jogok és köteleességek szisztematikus feldolgozása áll.

A *Történettudományi Intézet* témái szorosan kapcsolódnak a távlati kutatási terv főfeladataihoz. E feladatok elsősorban a legújabbkori történeti kutatások kiszélesítésére irányulnak, emellett célul tűzik ki az egyetemes történeti

kutatások fellendítését és az új- és legújabbkori magyar történelmet tárgyaló egyetemi tankönyvek megírásának előkészítését.

A *Régészeti Kutató Csoport* témái a távlati kutatási terv két nagy feladatának megoldását szolgálják: a magyar régészeti topográfia, ill. a régészeti kézikönyv megírását készítik elő.

A *Földrajztudományi Kutató Csoport* ez évben továbbra is Magyarország földrajzi monográfiája elkészítésének munkálatait állította középpontba és ezekhez kapcsolódik néhány nagyobb téma a távlati kutatási tervek köréből (a központi iparvidék gazdasági földrajza, az ipari települések típusai, a mezőgazdasági munkaerővándorlás gazdaságföldrajzi problémái, a magyar mezőgazdaság területi típusai és a geomorfológiai térképezés).

A *Dunántúli Tudományos Intézet* is részt vesz a távlati kutatási terv részfeladatainak kidolgozásában.

A társadalmi fejlődés igényeiből, a tudomány fejlesztéséből adódó feladatok szervezettebb és tervszerű megoldását, az erőknek ezekre a feladatokra való koncentrálását még inkább elő fogja segíteni a jóváhagyott távlati kutatási terv alapján a jövőben kidolgozásra kerülő 5 éves kutatási terv.

4. Céltámogatás.

Az Osztály az akadémiai céltámogatás felhasználásánál az elmúlt évben is azt a kettős célt tartotta szem előtt, hogy a céltámogatás *egyrészt* azokon a tudományterületeken, ahol akadémiai kutatóintézet nincs (pedagógia, művészettörténet), vagy csak kismértékben tudja átfogni az akadémiai intézmény a tudományát (régészet és földrajztudomány), a kutatómunka folytatásának egyik alapvető anyagi feltételét jelenti; *másrészt* azokon a tudományterületeken, ahol viszonylag erős kutatóbázis van, a kutatómunka kiszélesítését, vidéki tanszékeknek az Akadémia kutatási tervébe való bekapcsolását, adatgyűjtő, kiegészítő feladatok ellátását és ezeken keresztül tudományos kérdések fejlesztését teszi lehetővé. 1961 folyamán bizonyos mértékben tovább léptünk előre a céltámogatás koncentrálásában; elsősorban a közgazdaságtudomány és a földrajztudomány területén sikerült megszüntetni a célhitelek szétaprózódását. Ez év folyamán a Művelődésügyi Minisztériummal folytatott tárgyalások eredményeképpen várható, hogy elsősorban az egyetemi oktatás szempontjából fontos kutatások anyagi támogatását a Művelődésügyi Minisztérium veszi át és így — elsősorban a történettudomány területén — csökken a célhitelek szétaprózódottsága. Ezzel fokozatosan el lehet érni, hogy az egyetemi tanszékeken csak azoknak a témáknak a támogatását biztosítja az Akadémia, amelyek kutatása szorosan kapcsolódik az Akadémia kutatási tervéhez.

A céltámogatással folytatott kutatások közül, mint legjelentősebbet kell kiemelni a történettudomány területén az Országos Levéltárban folyó kutatásokat, a régészettudomány területén azoknak az ásatásoknak a támogatását, amelyek népvándorlaskori és koraközépkori, valamint őskori és római kori

kutatásokra irányulnak, továbbá három nemzetközi együttműködésen alapuló kutatási téma támogatását. A földrajztudomány területén a célhitelek, mint legfontosabb témákat, Magyarország földrajzi monográfiájának munkálatait és a geomorfológiai térképezést segítették elő.

5. Az aspiránsképzés és a tudományos minősítés helyzete.

Az Osztályvezetőség és a TMB határozata alapján az elmúlt év folyamán erőfeszítések történtek az aspiránsképzés színvonalának emelése és a fokozatok odaítélésének realisabbá tétele érdekében.

A kandidátusi vizsgák magasabb és egységesebb színvonalát kívánták biztosítani azok az intézkedések, amelyek egyrészt az állandó szakmai vizsgabizottságok létrehozására, másrészt a szakmai vizsga irodalomjegyzékének elkészítésére irányultak. Elkészült az irodalomjegyzék a közgazdaságtudomány, történettudomány, pedagógia, régészet, művészettörténet területén, és rövid időn belül elkészül a többi tudományág területén is. Sajnos az irodalomjegyzékek elkészítésének elhúzódása, amit egyes bizottságaink nehézkes munkája okozott, több mint fél évvel késleltette a központilag meghatározott egységes vizsgakövetelmények érvényesítését. Eredményesnek mutatkozott a disszertációs témák felülvizsgálása és a beküldött disszertációs témavázlatoknak az eddigieknél alaposabb bírálata. Sikerült a témák pontosabb meghatározásával részben az átfedéseket kiküszöbölni, részben a nem kielégítő tematikát kiegészíteni.

Az utóbbi néhány évben felvett aspiránsok szakmai megoszlásából megállapítható, hogy az előző évekhez képest az aspiránsok számát tekintve sikerült az elmaradást megszüntetni vagy csökkenteni a filozófia, pedagógia területén és előrelépés történt a régészet és művészettörténet, valamint a földrajztudomány aspiránsainak számát illetően is. Ha egy-egy tudományágon belül a részterületeket vizsgáljuk, még mindig tapasztalhatunk olyan fehér foltokat, amelyeknek megszüntetésére a következő évi, de már az ideai aspiránsfelvételeknél is törekedni kell. Például: a filozófián belül a dialektikus materializmus, a közgazdaságtudományban a politikai gazdaságtan, a történettudományban az egyetemes történet, a pedagógiában a pedagógia-elmélet, a művészettörténet területén a XX. századi magyar művészettörténet.

Bár az elmúlt évben emelkedett a doktori disszertációk száma, az e téren elért eredményekkel közel sem lehetünk megelégedve. Intézeteinknek, bizottságainknak, magának az Osztálynak is fokozni kell azokat az erőfeszítéseket, amelyekkel meggyorsíthatjuk a tehetséges, erre alkalmas kandidátusok doktori szintre való fejlődését. Különösen a közgazdaságtudomány, történettudomány területén kell és lehetséges viszonylag rövid időn belül a jelenlegi helyzetet változtatni.

A disszertációs viták és minősítések vonatkozásában a múlt évi osztályvezetőségi beszámolóban részletesen elemzett helyzeten lényegesebb változás

nem történt. A disszertációs viták egy része formális, és ha az opponensi vélemények, a bírálóbizottság igényei tekintetében a színvonalemelés irányában érezhető is valamilyen javulás, a helyzet ezen a téren korántsem tekinthető kielégítőnek. Vannak esetek, amikor az opponenseknek felkért szakemberek nyílt állásfoglalás helyett nem vállalják az opponensi tiszteletet, és egy disszertációval kapcsolatban harmadik, negyedik felkért szakember is elhárítja magától a disszertáció elbírálását. Még bírálóbizottsági tagoknál is előfordul olyan eset, hogy a nyílt állásfoglalás helyett a vita előtti sorozatos lemondással igyekeznek kitérni a disszertáció elutasítása elől. Még mindig előfordulnak olyan esetek, hogy a disszertáció nyilvános vitájában lényeges bíráló megjegyzések *nem* hangzanak el, az opponensek elfogadásra javasolják, sőt a bírálóbizottság zárt ülésén sem fejtenek ki érdemleges véleményt a disszertációval szemben, de a szavazás alkalmával többen is a disszertáció ellen foglalnak állást. Ezek a jelek azt mutatják, hogy tudományos életünk vitaszellemét illetően nem lehetünk elégedettek. Ha az Osztályhoz tartozó tudományágak területén a felszínen jelenleg nem is tapasztalható csoportérdekek, klikkek összeütközése és harca, a disszertációs viták egyes jelenségei mégis fel kell hogy hívják az Osztályvezetőség, bizottságaink, intézeteink figyelmét arra, hogy fokozottabb mértékben törekedjenek az egészséges vitaszellem kibontakozását akadályozó tényezők megszüntetésére. Nem kell külön, részletesen kifejteni, milyen fontos a tudomány fejlődése, előrehaladása szempontjából az eszmék, nézetek kicserélése, a helytelen nézeteknek tudományos vitákban való leküzdése. Az Osztályvezetőség véleménye szerint folyóirataink sem töltik be szerepüket kielégítően e téren, nem segítik eléggé az alkotó, konkrétan érvelő bírálatokat. E helyzetben különböző akciók indításával, szervezeti intézkedésekkel rövid időn belül lényeges változást nem érhetünk el. Akadémikusainknak, vezető tudományos kádereinknek kell ezen a téren jó példával előljárniok, bátorítaniok és segíteniök az alkotó, túlzásoktól, személyeskedésektől mentes, elvi alapokon nyugvó bírálat, vita kialakítását.

A disszertációk színvonalának emelését nagyban elősegítené, ha minden intézetünkben és az egyetemi tanszékeken is általánossá válna az a gyakorlat, hogy a disszertációt benyújtás előtt ezeken a munkahelyeken alapos vita előzné meg, természetesen úgy, hogy ez ne veszélyeztesse a szerzői eredetiséget.

6. Könyvkiadásunkról.

1961-ben a II. Osztály könyvkiadási munkája — az Akadémiai Kiadón keresztül — az előző évekhez hasonlóan folyt. Megállapítható, hogy az elmúlt évben a megjelent művek eszmei, ideológiai és politikai színvonala emelkedett. Az Osztály könyvtervében szereplő, az 1961-es naptári évben megjelent művek közül ki kell emelni *Andics Erzsébet: A Habsburgok és Romanovok szövetsége*, *Zsigmond László: A német imperializmus újraéledésének nemzetközi és gazdasági tényezői*, *Eörsi Gyula: A jogi felelősség alapproblémái* c. munkákat.

Mint új sorozat (Tudománytörténeti tanulmányok) megindulását jelzi *Várkonyi Ágnes: Thaly Kálmán és történetírása, Gunst Péter: Acsádi Ignác történetírása* c. művek. Tervszerűen — bár lassú ütemben — folyt a Filozófiai Írók Tára sorozat köteteinek megjelentetése. Új szint jelent kiadványunkban a Közgazdaságtudományi Értekezések sorozatának megindulása.

Kiadványunkat 1961. év folyamán is a nagy átfogó monográfiák kis száma jellemezte. Remélhetőleg javít a helyzeten az Elnökségnek az a határozata, hogy intézeteink az intézeti munkatervekben szereplő témákból elkészült monográfiákat kiadásra az Akadémiai Kiadónak kötelesek felajánlani, és csak az Osztályvezetőség engedélyével adhatják át más kiadónak. Az Osztályvezetőség az 1962. évi kiadványterv átvizsgálásával erőfeszítéseket tett arra, hogy mind tematikailag, mind műfajilag kiadványunk jobban megfeleljen a követelményeknek. Kiadványunk színvonalának emelésében, javításában fokozni kell bizottságaink szerepét. Ezt kívánta elősegíteni az Osztály azzal, hogy minden bizottságból egy-egy bizottsági tagot felkért a tudományág akadémiai kiadványtervében szereplő művek figyelemmel kísérésére, a kiadvánnyal kapcsolatban felmerült problémák gyorsabb megoldására.

Az elmúlt évek tapasztalatai azt mutatják, hogy az Osztálynak a kiadvány javítása érdekében kifejtett erőfeszítései csak akkor vezethetnek eredményre, ha az Akadémiai Kiadónál is lényeges javulás következik be a szerkesztési, kiadási feladatok végzésében. A beszámolóban nem kívánunk foglalkozni részletkérdésekkel, melyek megoldatlanságuknál fogva kiadványunkat sokszor nagymértékben hátráltatják, s amelyek a múlt év folyamán egy-egy konkrét eset kapcsán felszínre kerültek; azt tervezzük, hogy 1963-as kiadványtervünk megtárgyalása során napirendre tűzzük ezeket a problémákat is és a Kiadóval együttműködve kiadványunk javítása érdekében remélhetőleg meg is tudjuk őket oldani.

7. Az Osztály nemzetközi kapcsolatainak alakulása.

Az Osztály nemzetközi kapcsolatai a beszámoló időszakában tovább szélesedtek. 1961 folyamán közel 120 személy részére biztosított az Osztály külföldi kiutazást, részben az egyezményes tanulmányutak, részben kongresszusi részvétel, részben egyéb formában. Ez 1960-hoz képest több mint 20%-os növekedést jelent. Az Osztály területéhez tartozó tudományágak akadémiai vendégeinek száma az elmúlt évben kb. 100 volt. Az Osztály küldöttei összesen 23 külföldi kongresszuson, konferencián, munkaértekezleten vettek részt. Ebben az évben három olyan konferencia megrendezésére került sor az Osztály területén, amelyen külföldiek is részt vettek: művészettörténeti munkaértekezlet, a reneszánsz és reformáció problémáit tárgyaló történetészkonferencia és az európai szocialista országok jogtudományi intézetei igazgatóinak budapesti tanácskozása. Említésre méltó az a sikeres statisztikai tudományos konferencia

is, amelynek megrendezésében jelentős részt vállalt a Közgazdaságtudományi Intézet és a Közgazdasági Társaság is.

Intézeteink nemzetközi kapcsolatai is tovább szélesedtek. Nemzetközi kapcsolataink vonatkozásában fontos szerepet játszhatnak az ún. közös kutatási témák, melyek az akadémiai egyezmények munkatervében kerülnek rögzítésre. Az Osztályvezetőség úgy látja, hogy ezeket a közös kutatási témákat az év folyamán szükséges lesz közelebbről megvizsgálni, mert több vonatkozásban sok a formális elem bennük.

II.

Tisztelt Osztálygyűlés!

A társadalomtudományok egyre növekvő feladataira, szerepüknek fontosságára a beszámoló elején már utaltam. Érintettem azt is, hogy az SZKP XXII. kongresszusának a tudományok szerepére vonatkozó megállapításai milyen hangsúlyt adtak a társadalomtudományoknak is. Az SZKP XXII. kongresszusának gazdag elméleti alapvetése segíti a magyar társadalomtudományok művelőit is abban, hogy a magyar társadalom és tudomány jelenlegi fejlettségi szintjéből kiindulva helyesen tűzzék ki a társadalomtudományok különböző ágaiban jelentkező feladatokat. A hazai tudomány fejlődése szempontjából is döntő jelentőségű egyrészt annak hangsúlyozása, hogy milyen fontos az elméleti kutatások fejlesztése, másrészt a tudomány és a gyakorlat kapcsolatának szorosabbá tétele. A társadalomtudományi kutatásban fokozni kell az alapvető elméleti kérdésekkel való foglalkozást, és nemkülönben a gyakorlattal való szoros, eleven kapcsolatot.

A gyakorlattal való szorosabb kapcsolat azonban nem úgy értelmezendő, hogy pusztán aktuális, napi kérdéseket kell megoldani, hanem a szocialista építés szükségleteinek olyan kérdéseit is, amelyek nem ma, hanem holnap fognak jelenteni közvetlen segítséget. Maga az a kérdés, hogyan teremthetjük meg a különböző szaktudományok, a filozófia és a gyakorlat között a helyesen értelmezett, szoros kapcsolatot: ez önmagában is fontos, tisztázandó témát jelent.

A XXII. kongresszuson a dogmatizmus és konzervativizmus, a tudomány fejlődésének nagy kerékkötője teljes ideológiai és politikai vereséget szenvedett, és nyitva áll az út az alkotó tudományos munka még gyorsabb arányú kibontakozása előtt. Ez ugyanakkor nem azt jelenti, hogy a dogmatizmusnak, a helytelen nézeteknek minden maradványa eltűnt volna a tudományos életből, az emberek gondolkodásából. Hosszú, szívós munkát igényel, hogy a konkrét kutatási feladatok megoldása közben felszámoljuk a dogmatizmus maradványait, ugyanakkor gondosan ügyelve arra, hogy a maradványok

elleni harc a marxizmus pozícióit erősítse, és ne a revizionizmust támogassa. Helyes pl. az az igény, hogy ki kell mutatni Sztálin egyes tételeinek helytelenségét, ezen hibás tételekből levont következtetések torzító hatását, azonban el kell kerülni azokat a téves általánosításokat, amelyek szerint minden Sztálin által kifejtett tétel hibás, még a marxizmus-leninizmus egyes alapvető tétele is, mert Sztálin is kifejtette azokat.

Úgy gondolom, nem kell külön hangsúlyozni, hogy a dogmatizmus és revizionizmus maradványai vagy jelenségei elleni harc mellett nagy gondot kell fordítani a különböző burzsoá elméletek és nézetek elleni harcra.

A társadalomtudományok a szocialista építés szempontjából helyes feladatokat úgy tűzhetik maguk elé és azokat úgy oldhatják meg legeredményesebben a gyakorlat számára is, ha feldolgozzák, tanulmányozzák szocialista társadalmunk fejlődését, gazdasági, társadalmi, politikai viszonyainkat. Ehhez elengedhetetlenül szükséges mind a filozófiában, mind a nem történeti jellegű társadalomtudományokban a szociológiai módszereknek az eddigieknél fokozottabb mértékben való alkalmazása. Emellett elengedhetetlen, sőt az előbbinek feltétele, hogy lendületesen folyjék a szociológia módszertani kérdéseinek tisztázása is.

Az Osztályvezetőség hazánk társadalmi, kulturális, gazdasági fejlődéséből kiindulva, figyelembe véve az SZKP XXII. kongresszusának megállapításait is, néhány fontos feladatra kívánja felhívni tudományos dolgozóink, intézeteink figyelmét. Ezek a feladatok tudományáganként véve, az alábbiakban összegezhetők:

A *filozófiának* egyik legfontosabb feladata a tudományok konkrét, módszertani problémáinak filozófiai tisztázása. Az új tudományágak (kibernetika, automatizáció, matematikai logika) általánosítható törvényszerűségeinek feldolgozása nélkülözhetetlen eleme a marxista filozófia továbbfejlődésének. A tudományok filozófiai vizsgálata megkívánja a tudományelmélet és tudománylogika kérdéseivel való fokozottabb foglalkozást.

Fontos feladat továbbra is a dialektikus materializmus törvényeinek, kategóriáinak a gyakorlattal összefüggésben való vizsgálata és tisztázása.

A szocialista fejlődés általános törvényszerűségeinek vizsgálata és a fenti feladatok nem oldhatók meg komplex kutatási módszerek alkalmazása nélkül, a különböző tudományterületek és kutatási ágak szakembereinek közös erőfeszítése nélkül. A szociológiai kutatások és módszerek már említett fejlesztésén túl fontos feladata a filozófiai kutatásnak a szocialista humanizmus, a marxista etika problémáinak vizsgálata, szoros kapcsolatban egyrészt a meginduló szociológiai kutatások várható eredményeivel, másrészt a társtudományokban, pl. a pszichológiában létrejövő új eredményekkel.

Közgazdaságtudományunk egyik legfontosabb feladata segítséget nyújtani a gazdasági jelenségek és folyamatok objektív összefüggéseinek alaposabb feltárásával és a tervezés módszertani alapjainak továbbfejlesztésével a nép-

gazdasági tervezés tökéletesítése útján a társadalom rendelkezésére álló gazdasági erőforrások legésszerűbb felhasználásában.

Nagy feladatok hárulnak a közgazdaságtudományokra a népgazdaság vezetésének tökéletesítésében is. A népgazdaság vezetése különböző eszközök: tervmutatószámok, anyagi és erkölcsi ösztönzők, irányító intézkedések, szervezeti formák helyes kombinációját, bonyolult rendszerét követeli meg. Tanulmányozni kell e rendszer különböző oldalait, ezek kölcsönös kapcsolatait, a gazdasági folyamatra gyakorolt hatásukat. Nálunk különösen aktuálisak az anyagi érdekeltség rendszerének, valamint a szervezeti formáknak a tökéletesítésére irányuló kutatások.

Különösen nagy fontossággal bírnak a szocialista gazdaság árrendszérének a tökéletesítését célzó tudományos kutatások, mert az ésszerűbb árrendszer megkönnyíti a népgazdasági tervezést, a gazdaságossági számításokat, elősegíti a helyes irányú anyagi ösztönzést.

Közgazdaságtudományunknak — szem előtt tartva az SZKP programjában a szocialista mezőgazdaság termelőerőinek és termelési viszonyainak megjelölt fejlődési perspektíváját — foglalkoznia kell olyan fontos kérdésekkel, mint a mezőgazdasági termelés tervezésének és irányításának, valamint a mezőgazdasági üzemek munkaszervezetének tökéletesítése, a föld, a munkaerő és felszerelés ésszerűbb felhasználása, az üzemi és területi specializáció, a termelőszövetkezetek leghatékonyabb állami támogatása, a munka díjazásának továbbfejlesztése, a háztáji gazdaság problémáinak megoldása, a termelőszövetkezetek és az ipar közötti szervezett kooperáció kifejlesztése.

Közgazdaságtudományunknak az előtte álló feladatok eredményes megoldásában egyre nagyobb szüksége van a matematika felhasználására. Éppen ezért a matematika felhasználására való törekvést fokozottabb mértékben támogatnunk kell.

Az állam- és jogtudományi kutatásoknak elsősorban az a feladatuk, hogy elmélyülten elemezzék népi demokratikus fejlődésünk eddigi tapasztalatait, segítsék kimunkálni az állam- és jogfejlődés új elemeit, törekedjenek azok elméleti általánosítására.

Behatóan tanulmányozni kell társadalmunk politikai szervezetét, a szocialista demokrácia további fejlesztésének kérdéseit, a tanácsok és társadalmi szervezetek növekvő szerepét az ország gazdasági és kulturális építésében s a dolgozók fokozott részvételének elősegítésében. Fontos feladat alkotmányunknak társadalmi és gazdasági eredményeink alapján való továbbfejlesztésében való hatékony közreműködés. Az állam- és jogtudományi kutatásoknak elsőrendű feladatuk a népgazdaság, különösen az iparigazgatás és a mezőgazdaság állami irányítása szervezeti jogi problémáinak tanulmányozása.

Fontos feladat a szocialista tulajdon védelmével kapcsolatos jogi kérdések elemzése, olyan jogi eszközök, módszerek kidolgozása, amelyek haté-

konyan segítik az állampolgárok szocialista öntudatának formálódását és a polgári szokások erkölcsmaradványainak megszüntetését.

Az SZKP XXII. kongresszusa a központi feladatok közé sorolja a dolgozók kommunista öntudatának erősítését, ezen belül a proletár nemzetköziség és a szocialista hazafiság fejlesztését. Marxista *történettudományunk* eddig is központi feladatának tekintette, hogy a történeti valóság bemutatása által hozzájáruljon népünk társadalmi tudatának formálásához a proletár nemzetköziség és a szocialista hazafiság fejlesztésében. Az utóbbi években különösen a nacionalizmus elleni harcban ért is el eredményeket, de ezen a téren még további rendszeres, tervszerű munkára van szükség. Élesen el kell határolnia az internacionalizmussal összeforrott szocialista hazafiságot a burzsoá és feudális korszak nacionalista hazafiságától, kérlelhetetlenül le kell lepleznie a nacionalizmus minden megnyilvánulását.

Mint korszakra, kétségtelenül a legújabbkori történet kutatására kell a legnagyobb erőt fordítani, ahol még alapvető történelmi összefüggések és források feltárását sem végeztük el. A dogmatizmus maradványainak felszámolása, a következetesen alkalmazott marxista módszerek lehetővé teszik a történelmi valóság sokoldalúbb ábrázolását. Fokozottabb gondot kell fordítani az eszmetörténet kutatására is.

Alapvető feladat a munkásosztály és parasztság harcainak, megmozdulásainak tanulmányozása, de ennek vizsgálatát a történelem menete konkrét összefüggéseinek szem előtt tartásával kell elvégezni.

Fokozni kell történészeinknek erőfeszítéseit a népi demokratikus korszak kutatására, közgazdászokkal, jogászokkal, filozófusokkal együttműködve kell feltárni és ábrázolni az utolsó másfél évtizedben társadalmunkban bekövetkezett változásokat.

A szocialista, kommunista embertípus kifejlődésében igen nagy feladat hárul a *neveléstudomány* művelőire. Legfontosabb közvetlen feladat az oktatási reformunk végrehajtásából adódó tudományos igények kielégítése, de foglalkozni kell neveléstudományunknak olyan alapvető kérdésekkel, mint a kommunizmus anyagi-technikai bázisának megteremtése és az új ember nevelésének kapcsolata, kölcsönhatása; a társadalmi nevelés funkciója, útjai; az erkölcsi nevelés területén jelentkező feladatok tisztázása, az esztétikai nevelés rendszerének kidolgozása.

Anélkül, hogy részleteiben felvázolnánk a *földrajztudomány* előtt álló tennivalókat, csak utalunk arra a kettős tevékenységre, aminek *egyrészt* a területi tervezés tudományos megalapozásának elősegítését jelentő komplex kutatási feladatok megoldásában kell jelentkeznie, *másrészt* arra a magas szintű tudományos népszerűsítő, ismeretközlő tevékenységre, amelyre a természettudományok sok ágát szintetikusán összefogó természeti földrajz és a gazdasági törvényeket konkrét megjelenésükben bemutató, a gazdaságilag jelentősen átalakuló országokról megfelelő képet adó gazdasági földrajz képez.

Mint ismeretes, a különböző társadalmi rendszerek békés egymás mellett élése nem csökkenti, hanem fokozza az ideológiai harc jelentőségét. A társadalomtudományok művelőinek könyvekben, folyóirataink hasábjain részt kell vállalniok az eddigieknél fokozottabb mértékben ebből a harcból. Nemcsak a hazai tudományos és ideológiai életben megnyilvánuló káros, helytelen, tudománytalan nézetek ellen kell fellépni, hanem magas szintű vitában harcba kell szállnia a nemzetközi tudományos fórumokon fellépő minden olyan retrográd irányzattal szemben is, mely szaktudományos mezben próbálja feltartóztatni a marxista tudomány egyre növekvő nemzetközi térhódítását.

Tisztelt Osztálygyűlés!

Az Osztályvezetőség legközelebbi feladatát abban látja, irányító munkájával arra törekszik, hogy bizottságaink, intézeteink kutató tevékenysége fokozottabb mértékben szolgálja azoknak a tudományos feladatoknak a megoldását, amelyek társadalmunk fejlődéséből, a távlati kutatási terv fő feladatainak megoldásából, a tudományok fejlődéséből az Osztályhoz tartozó tudományágakra hárulnak.

Az Osztály előtt álló közvetlenül megoldásra váró legfontosabb feladatokat az alábbiakban jelölhetjük meg:

a) A távlati kutatási terv fő feladataiból és a társadalomtudományok fejlesztéséből fakadó feladatokat szem előtt tartva az eddigi tervezési tapasztalatok felhasználásával a rendelkezésre álló kutatóbázis erőinek jobb összpontosításával kialakítani az 1963-as kutatási tervet.

b) El kell készíteni az intézetek káderfejlesztési tervét. E terv kidolgozása során törekednünk kell intézeteink kutatógárdájának erősítésére, megteremtve tehetséges kutatóink számára a gyorsabb ideológiai és szakmai fejlődés lehetőségeit, és megtalálva a kutatómunkára nem alkalmas intézeti dolgozók más munkaterületre való átirányításának módozatait. A káderfejlesztési terv elkészítése során még egyszer részleteiben meg kell vizsgálni az intézeteinkben félálláson dolgozó tudományos munkatársak intézeti perspektíváját, a kettős állások nem egyszerű problémáját.

c) Intézeteink munkájában a tervszerűséget, szervezettséget tovább kell fejleszteni. Törekedni kell az e téren legfejlettebb módszereket alkalmazó intézeteink tapasztalatainak általánosításával az intézetekben folyó tudományos tevékenység folyamatos ellenőrzésének biztosítására, továbbá a kutatómunka intenzitásának fokozására. Bizottságaink segítségével, azok felelősségét növelve, javítani kell a céltámogatással nyújtott anyagi lehetőségek jobb kihasználását.

d) Biztosítani kell intézeteinkben az ideológiai továbbképzés tervszerűségét, ezért az intézetek sajátosságait figyelembe véve, tovább kell fejleszteni

az ideológiai továbbképzés módszereit. Tervszerűvé kell tenni intézeteinkben a szakmai, szakmai-ideológiai, módszertani viták rendezését, mind az össztézeti viták, mind nagyobb intézeteinkben az osztályok keretében megrendezésre kerülő viták tekintetében. Ezeket a vitákat az eddigieknél rendszeresebben kell végezni és ellenőrizni. A szakmai-módszertani viták szervezéséből bizottságaink többségére is fontos feladatok hárulnak.

Tisztelt Osztályülés !

A társadalomtudományok művelőire, szűkebben véve az Akadémia II. Osztályára és az Osztályhoz tartozó intézetekre, bizottságainkra igen fontos, nehéz, felelősségteljes, de megtisztelő feladatok hárulnak. E szép és nemegyszer bonyolult feladatok megoldásával tudományos dolgozóink jelentős mértékben kivethetik részüket szocialista építésünkől, dolgozó népünk szocialista tudatának alakításából, a tudomány művelőire háruló feladatok elvégzéséből. Eddigi eredményeink megalapozzák azt a reményünket, hogy közös erőfeszítéssel ezeket a feladatokat meg is tudjuk oldani.

A beszámoló vitája

A beszámoló elhangzása után *Szigeti József*, a Filozófiai Intézet igazgatója, *Cukor György*, a Közgazdaságtudományi Intézet igazgatóhelyettese, *Szalai Sándor* levelező tag, *Horváth Tibor*, az Állam- és Jogtudományi Intézet osztályvezetője, *Ránki György*, a Történettudományi Intézet igazgatóhelyettese, *Hegedűs András*, a Szociológiai Bizottság titkára és *Szabó Imre* akadémikus szólalt fel. A felszólalásokra *Mátrai László* osztálytitkár válaszolt.

Szigeti József hozzászólásának elején az elméleti munka és a gyakorlat viszonyának kérdésével foglalkozott. Kapcsolódva az Osztályvezetőség megállapításához, hangsúlyozta, hogy a gyakorlat szempontjából nem pusztán arra van szükség, hogy közvetlenül felmerülő, aktuális problémákat oldjunk meg, hanem bizonyos mértékben elébe kell sietnünk olyan szükségleteknek is, amelyek esetleg nem most merülnek fel, de tudjuk, hogy a jövőben fel fognak merülni. A tudományos elméleteknek egyik sajátossága és jellemzője éppen az, hogy ezek az elméletek anticipatívak, két értelemben is bizonyos előre jelzését, bizonyos előlegezését jelentik a jövő fejlődésének. Minden tudományos általánosításban, minden jól és helyesen megragadott törvényszerűségben benne van már az anticipáció mozzanata; benne van abban az értelemben, hogy egy törvény a maga absztraktságában megragadva azt jelenti, hogy nemcsak olyan egyedi esetekre érvényes igazságot mond ki, amelyek a múltban és a jelenben előfordulnak, hanem minden ilyen törvény tulajdonképpen érvényes az összes elképzelhető jövőbeli egyedi esetekre is. Az anticipációnak ettől a formájától, amely a legtöbb tudományos általánosításban benne van, el kell választani azt a formát, ahol bizonyos általános törvényszerűségnek nemcsak az eddigi tapasztalatok alapján való megragadásáról van szó, hanem az eddigi tapasztalatok alapján magának a törvényszerűségnek fejlődési tendenciáját vonhatjuk le vagy fejlődési tendenciáját állapíthatjuk meg.

Nyilvánvaló, hogy amikor Marx és Engels az osztályok ellentétét és harcát megállapították a kapitalista társadalomban, akkor ezzel az akkori társadalomnak egy törvényszerűségét mondták ki, — de az már ebben a második értelemben anticipatív megismerés volt, amikor a proletárdiktatúrát előre feltételezték ebből, sőt amikor az osztályok elhalásának szükségszerűségét stb. előlegezték. Nem lehet most azt mondani, hogy ez akkor volt, most pedig mások a feladatok. Nyilvánvaló, hogy az olyan dolgok, mint a húsz-éves tervek, a távlati tervek stb. bizonyos mértékben ilyen értelmű előre-futást jelentenek a jövőben, és az is nyilvánvaló, hogy éppen a jelen szükségleteit sem tudjuk megfelelően kielégíteni, ha ezt az anticipatív megismerést, ennek módszertani, ismeretelméleti és tényleges gyakorlati feladatait nem vállaljuk magunkra. Annak megvilágítására, hogy mennyire elevenen élő kérdéstről, mennyire olyan kérdéstről van szó, amely feltételezi az elméletnek minden oldalú fejlődését, vegyük a következő példát.

A szocialista és a kommunista társadalom pedagógiájának egyik nagy célkitűzése: a személyiség sokoldalú kifejlesztése. A személyiség fejlődésének kérdése nem pusztán etikai kérdés. Ha egy személyiségelmélet minden oldaláról megragadná ezt a kérdést, akkor ennek a kérdésnek a megoldása az anticipációnak mindkét elemét tartalmazná: azt is, ami egyszerűen bizonyos eddig előfordult és a jövőben előforduló egyedi tapasztalatok törvényszerűségeinek megragadását jelentené, és azt is, ami a fejlődés jövő útjára vonatkoznék. Tehát olyan igényekkel, szükségletekkel állunk szemben — pontosan a gyakorlat szempontjából —, amelyek feltételezik az elméletnek minden oldalú fejlődését a legkülönbözőbb területeken.

Szigeti József felszólalásának további részében a filozófiában meglevő specializáció és kooperáció kérdésével foglalkozott. A filozófus kádereink nagyrészt az oktatásból, az oktatás alapján fejlődtek ki — állapította meg. Ennek vannak bizonyos előnyei, de a tudományos munka szempontjából vannak bizonyos hátrányai is. Éppen a káderek hiánya következtében kifejlődött az a gyakorlat, hogy tulajdonképpen minden egyes filozófus a marxista filozófia minden területét kellett hogy oktassa, ennek következtében olyan filozófus lett, aki mindenhez, minden egyes területhez ért, ami azt jelenti, hogy speciálisan egyik területhez sem ért. Ezt az ellentmondást az utóbbi években, 1957 óta igen tudatosan igyekeztünk felszámolni, abban a formában, hogy az emberek figyelmét ráirányítottuk a tudományos kutatómunka szükségességére. Most a következőképpen lehet jellemezni a helyzetet.

Vannak nálunk filozófus káderek, akik specializálódnak dialektikus materializmusra, történelmi materializmusra, etikára stb. Ez a specializálódás azonban sajnos, rendszerint csak azt jelenti, hogy egy-egy témát elmélyülten vizsgálnak, de nem látnak maguk előtt egész kutatási területeket, amelyek a dialektikus materializmuson, a történelmi materializmuson belül megvannak. A régi kérdések is, de különösen a modern tudományos fejlődés bizonyos eredményei felvetik a specializálódásnak egy olyan szükségességét, hogy nem egyszerűen egy-egy nagyon körülhatárolt témára, hanem egész kutatási területekre kellene specializálódnunk a kádereknek, abból a célból, hogy éveken, esetleg évtizedeken keresztül megismerjék ezeket a területeket, és képesek legyenek ott alkotómunkát végezni.

A specializálódás az előfeltétele annak is, hogy a filozófia munkaformái közé is bevegyük azt, hogy bizonyos kérdéseket megoldva komplex kutatást folytassunk magán a filozófián belül. Bizonyos határkérdések olyanok, ame-

lyeket csak ilyen kooperatív alapon lehet megoldani. Pl. a személyiség elméletének bizonyos kérdéseit etikusoknak és a személyiségelmélet kérdéseire specializált kutatóknak együtt kellene megoldaniuk. A specializálódás következetesebb megvalósítása előfeltétele annak, hogy a természettudósok és filozófusok között jobb együttműködés jöjjön létre. A filozófia általános igazságai a természettudósok számára sokkal érdekesebbek és értékesebbek lennének, ha össze tudnánk kapcsolni ezeket az ő kutatási problémáikkal és metodológiájukkal. Ebben az esetben sokkal hatékonyabb, hathatósabb metodológiai segítséget tudnánk adni a különböző szaktudományágak képviselőinek. Vonzóbb is lenne ebben az esetben számukra az együttműködés, mert termékenyebb lenne, ugyanis nemcsak ők adnának, hanem ők is kapnának nagyon sok újat.

A következő években igen energikusan kellene megvalósítani ezeket az elképzeléseket, és itt nagy munka vár a Filozófiai Bizottságra és az Osztályvezetőségre is.

Szigeti József az Osztályvezetőség megállapítását hangsúlyozva, kitért a dialektikus materializmus fejlesztésének fontosságára is. Utalt arra, hogy a dialektikus materializmus az utolsó évtizedben sok okból kevésbé fejlődött, mint a történelmi materializmus, ami nem azt jelenti, hogy a történelmi materializmus fejlettségi fokával elégedettek lehetnének. Kétségtelen, hogy a dialektikus materializmusban olyan helytelen koncepciók jöttek létre, amelyek szinte szisztematikusan megakadályozták ennek a tudományágnak a fejlődését. Ilyen helytelen koncepció volt pl., hogy szétválasztották a dialektikus materializmust materialista elméletre és dialektikus módszerre, ami egyszerűen lehetetlenné tette azt, hogy a materialista dialektikát mint átfogó elméletet fejtsük ki, márpedig az ilyen átfogó elméleti kifejtés előfeltétele a további fejlődésnek. Nem is beszélve arról, hogy például Leninnél a materializmus számos esetben mint módszer szerepel. Marx is, amikor arról beszél, hogy a vallás kritikája esetén nagyon könnyű megmutatni a vallás földi magvát, de nagyon nehéz a társadalmi viszonyokból levezetni ezeket a ködös formákat, akkor azt mondja, hogy a vallásnak a valóságos viszonyokból való levezetése az egyetlen helyes tudományos, mert materialista módszer. Komolyan kell venni Lenin nagy gondolatát, hogy a dialektikus materializmus az általános dialektika, az ismeretelmélet és a logika egysége. Ugyanakkor ez nem azt jelenti, hogy keverjük össze az ismeretelmélet problémáit az ontológiaként vagy objektív dialektikaként értelmezett általános dialektika problémáival vagy a logikai problémákat az ontológiai problémákkal, hanem azt, hogy relatív önállósága van ezeknek a területeknek és ezeken belül kell ezt az egységet megvalósítani.

Szigeti József felszólalásának utolsó részében a szociológiának egy sokat vitatott kérdésével foglalkozott. Utalt arra, hogy e kérdés körüli vitában többen arról beszélnek, hogy a marxista filozófia tulajdonképpen minden egyes területet a maga társadalmi mivoltában vizsgál. Például az erkölcs különböző kategóriái társadalmi kategóriák, éppígy az esztétikum kategóriái a szép, a tragikus, a komikum szintén társadalmi kérdések. Ebből a helyes tételből azután azt a következtetést vonják le, hogy mivel ezeket a különböző kérdéseket az esztétika, az etika és más tudományok úgyis a maguk társadalmiságában vizsgálják és a dialektikus és történelmi materializmust együttesen alkalmazzák ezekre a területekre, ezért ezekkel a kérdésekkel kapcsolatban nincs értelme annak, hogy egy külön szociológiai vizsgálatról

beszéljünk, amely szociológiai vizsgálat ebben az esetben — szándékosan egy elterjedt polgári terminussal élve — erkölcs-szociológiát, irodalom-szociológiát, művészet-szociológiát stb. jelentene. Helyes az az alapvető tény, hogy az esztétikum és más területek is társadalmi jellegűek. Ebből a tényből azonban nem következik egy erkölcs-szociológia, egy művészet-szociológia feleslegessége. Vegyünk csak egy általános etikai problémát, pl. a munkaerkölcs problémáját. Melyik esetben lehet jobban általánosítani: abban az esetben-e, ha nagyon töredékesen látott jelenségek alapján dolgozunk ki egy elméletet, amikor is tisztában vagyunk azzal, hogy a munkaerkölcs különböző kategóriái társadalmi természetűek, vagy abban az esetben, ha az erkölcs-szociológia megvizsgálja azokat a munkaerkölcsön belül kifejlődött és fejlődésben levő magatartásokat, amelyeket a szocialista üzemekben és más termelési helyeken találunk? Az utóbbi esetben kapunk egy olyan nyersanyagot vagy — ha tetszik — félkészárut, amelyet a végső filozófiai, etikai általánosítás feltételez. Abból a tényből tehát, hogy az erkölcs kategóriái társadalmiak, arra kell következtetni, hogy meg kell vizsgálni az erkölcsöt a valóságban, konkrét fejlődési folyamatában. Azt mondhatnánk, hogy erre a filozófia önmagában képtelen, mert a filozófiának önmagában nincsenek érzékszervei, olyan empirikus metodikára támaszkodik, amilyen a jelen esetben a szociológia. Ugyanígy természetes, hogy a stílus, az ízlés olyan kategória, amelyet a marxista esztétika fog kidolgozni, de felesleges-e ennek alapján egy külön ízlés-szociológia? Nem felesleges, mert az az empirikus anyag, amelyet az ízlés és a különböző ízlésformák megnyilvánulása közben a szociológus, mondjuk a művészet-szociológus feltár, lehetővé teszi a marxista esztétikus számára, hogy sokkal konkrétan, valóságghűben s éppen ezért az eleven életre sokkal közvetlenebbül ható módon tudjon általánosítani. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy a művészet-szociológus már vár valamiféle definíciót az esztétikustól arra vonatkozólag, hogy mit is tekintsen ízlésnek, és ennek a filozófiai vagy esztétikai definíciónak a felhasználásával fogja kutatni a maga tárgyát. Itt a kutatásoknak és a feladatoknak végtelen dandárja van, de bizonyos metodikai kérdésekben szükséges lenne egységes álláspontot kialakítani éppen annak érdekében, hogy ezeket a kutatásokat azután zavartalanul és minél eredményesebben, a gyakorlat számára minél jobban felhasználható módon tudjuk folytatni.

Cukor György felszólalásában a nemzetközi kapcsolatok továbbfejlesztésével és a kutatások komplexitásával foglalkozott.

A nemzetközi kapcsolatokról szólva rámutatott arra, hogy a tudományos munkának elkerülhetetlen specializálódása következtében egy-egy országban — különösen olyan kisebb országban mint Magyarország — egy-egy kérdéssel viszonylag kevesen foglalkoznak. Ezek a kevesek meglehetősen jól ismerik egymást és egymás gondolatait. Ez a körülmény — amiből az is folyik, hogy ha vitáznak is, elsősorban egymással vitáznak, véleményeiket elsősorban egymással cserélik ki — bizonyos leszűkülését jelenti a megismerésnek és a vita lehetőségének is. Éppen ezért igen komoly segítséget, ösztönzést, ötleteket, gondolatokat adhat egy olyan szélesebb kör, amelyet a nemzetközi kapcsolatok alakíthatnak ki, különösen a szocialista országok intézetei és kutatói között. Az ilyenfajta véleménycsere természetesen nemcsak személyes találkozás formájában folyhatik és folyik, hanem olyan formában is, hogy elolvassák egymás írásait. A tapasztalat azonban az, hogy igen jó kiegészítője ennek az írásbeli kapcsolatnak a személyes kap-

csolat. Emellett a közgazdaságtudományban megvan az a sajátos helyzet, hogy nagyon sok vizsgált jelenség nem reprodukálható és nem reprodukálódik. Egyrészt a közgazdaságtudomány nem kísérleti tudomány, másrészt viszonylag kevés az olyan jelenségek száma, amelyekkel egy-egy szakkérdés keretében foglalkozunk. Vegyük pl. a bérrendszer problémáját.

Általában természetesen a bérezés problémái különböző vállalatoknál is vizsgálhatók, de Magyarországon az iparban van egy többé-kevésbé egységes bérrendszer, a bérek megállapításának többé-kevésbé egységes rendszere. Ez a bérrendszer többé-kevésbé eltér attól, ami más országban van. Ha a kutató nemcsak azt vizsgálja, ami nálunk van, hanem azt is vizsgálja, ami a többi szocialista országban van, sőt ha tovább megy, és azt is vizsgálja, ami a kapitalista országokban van, akkor rendkívüli módon gazdagodik a tudása. Ezt megint nem lehet másképpen megszerezni, csak valamilyen jól funkcionáló nemzetközi együttműködéssel. Vagy egy másik példa: A közgazdaságtudományban most sokat foglalkozunk matematikai problémákkal, ezeken belül Magyarországon a legtöbbit az ágazati kapcsolatok mérlegével. Ebben a tekintetben az a helyzet, hogy ilyen teljes mérleget minden két-három évben egyszer csinálnak az országban. Ezt lehet tanulmányozni, ez a tudományos kutatás tárgya, ez az a tényanyag, amelynek alapján dolgozni lehet. De a többi országban is csinálnak ilyen mérleget, s ha a nemzetközi együttműködés jól funkcionál, akkor ezen a vonalon is megint rendkívüli módon gazdagodik a kutatás.

Azokat a lehetőségeket — folytatta Cukor György —, amelyek a nemzetközi kapcsolatok intenzív és célszerű kifejlesztésében adva vannak, ma még távolról sem használjuk ki. Nagyon sokat lehetne tenni ebben a vonatkozásban, újabb, jobb és hatékonyabb módszereket lehetne találni megint elsősorban a szocialista országokkal való kapcsolatok vonalán, de természetesen más országokkal kapcsolatban is. Arra vonatkozóan, hogy miért nem használjuk ki jobban az e téren adott lehetőségeket, néhány okot megemlített.

Az egyik ok az, hogy kutatási módszereink nem eléggé igényesek abból a szempontból, hogy minden egyes kutatásnál megköveteljük a tájékozódást a tekintetben, hogy mi van az adott témában világszerte.

A tájékozódásnak ez a nem eléggé magas igénye fokozottan áll fenn abban a vonatkozásban, hogy nem fordítunk elég gondot arra, hogy már a témák elindításánál is meglegyen a szélesebb körű tájékozódás. A másik ok az, hogy meglehetősen alacsony fokú kutatóink nyelvtudása. Az Akadémiának újabban van egy helyes intézkedése, amely belátható időn belül megkövetel bizonyos nyelvtudást. De a követelmény még csak passzív nyelvtudás, holott ez nem elegendő. Természetesen előbb azt kell elérni, de lényegében arra kell törekedni, hogy aki kutató, az ne csak passzív nyelvtudással rendelkezék, és ne is csak egy nyelvet tudjon, hanem több nyelven is rendelkezék bizonyos aktív tudással is, mert az a bizonyos személyes kontaktus, amely a kutatók között nemzetközi szinten is lehetséges, egészen egyszerűen nem alakulhat ki másképpen, csak úgy, ha ez az aktív nyelvtudás is megvan. A harmadik ok a nemzetközi kapcsolatok megszervezésének mai jellege az Akadémián. Ez túlságosan bonyolult és nehézkesé teszi a nemzetközi kapcsolatok jobb kifejlesztését. Az ügyek feleslegesen hosszú utakat tesznek meg. Lényegében olyasféle decentralizációt kellene végrehajtani, amilyen megvalósult még 1957 után az ipari vezetésben, ahol forma

szerint körülbelül minden maradt a régiben, de az ügyek intézése szempontjából minden vagy majdnem minden egy-egy fokkal lejjebb került. A központi irányítás, az elvi vezetés szükséges az Akadémia nemzetközi kapcsolatai szempontjából is, és a legtöbb dolgot, amit az osztályok csinálnak, az intézetekre lehetne bízni, és a legfőbb feladatot, amit a központi szervek végeznek, az osztályokhoz lehetne áttenni.

A tudományos együttműködés terén lényegesen nagyobb gondot kellene fordítani a formák változatosabbá tételére. Tudomásul kell vennünk azt, hogy az igazi tudományos együttműködés alapja — akárhogy szervezik is a tudományos együttműködést — mindig a kutatók közötti személyes kapcsolat. Hasznos lenne, ha a Társadalmi-Történeti Tudományok Osztálya és az egész Akadémia megvizsgálná, hogyan használjuk ki azokat a lehetőségeket, amelyek a tudományos együttműködés keretében elsősorban a szocialista országokban fennállnak, milyen útja és lehetősége van annak, hogy ezeket az együttműködési formákat jobban használjuk ki.

Cukor György hozzászólásának második részében a kutatások komplexitásának kérdésével foglalkozott. Ismertette a Közgazdaságtudományi Intézet e téren szerzett tapasztalatait. A Közgazdaságtudományi Intézetben néhány évvel ezelőtt a kutatások zöme még rendkívül elaprózottan folyt. A kutatók még egy-egy osztályon is egymástól független témákon dolgoztak. Pl. az Ipari Osztály 1957—58-ban normakérdésekkel, az ágazati kapcsolatok mérlegével, a számvitel pontosságának kérdéseivel, a termelékenység tervezésével és mérésével foglalkozott, a kutatásoknak lényegében semmi közük nem volt egymáshoz. Rájöttünk, hogy ez nem elég eredményes, és most az a törekvés, hogy a témák összefogottak legyenek, ezért témakollektívákat, kutatócsoportokat szerveztünk. A „kutatócsoportban” való munka pl. úgy folyik, hogy a Nemzetközi Osztály a nemzetközi gazdasági együttműködés problémáival foglalkozik, súllyal a szocialista országok gazdasági együttműködésével, úgy azonban, hogy közben és ezzel szoros kapcsolatban folyik egy kutatás, amely a fejlett tőkés országokkal való külkereskedelmi kapcsolatokat, és egy másik kutatás, amely a fejletlen tőkés országokkal való ilyen gazdasági kapcsolatokat vizsgálja. Várható, hogy rövid időn belül szükség lesz a témák kiterjesztésére, mert ahogyan mélyebben fognak behatolni ezekbe a gazdasági problémákba, ki fog derülni, hogy az ilyen kutatásokhoz olyan kérdések vizsgálatát is kapcsolni kell, amelyekhez ipari és mezőgazdasági közgazdasági kérdésekben járatos szakemberekre van szükség.

Érdemes volna a kutatások komplexitását — ami az egy tudományágon belüli és a tudományágak közötti kutatási együttműködést teszi szükségessé — az intézetek, az Osztály és az Akadémia figyelmének középpontjába állítani, és a munkaterveknél, valamint a beszámolóknál is vizsgálni kell ezt a kérdést, mert az ilyen komplex kutatás létrehozásában, ösztönzésében, irányításában a Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának és az Akadémiának nagyon fontos szerepe van.

Szalai Sándor hozzászólásának elején megemlíti, hogy lényegében egyetért az Osztályvezetőség beszámolójában foglaltakkal, és inkább olyan kérdésekkel kíván foglalkozni, amelyek kimaradtak a beszámolóból. Véleménye szerint az Osztályvezetőség nem vetette fel saját magának és nem vizsgálta meg eléggé szisztematikusan azokat a változásokat, amelyeket nemcsak a matematikai módszerek, hanem a legkülönbözőbb fajta formális

és kvantitatív matematikai, matematikai-logikai, információ-elméleti és egyéb nem is módszerek, hanem már elvont teóriák konkrét társadalomtudományi alkalmazásai jelenthetnének az összes társadalmi tudományágakban. A Szovjet Tudományos Akadémia, a Lengyel és újabban már a Csehszlovák Tudományos Akadémia társadalomtudományi osztályának tematikája azt mutatja, hogy pl. a közigazgatási szervezet területén az információ-elmélet alkalmazásában és más egészen új módszereknek, sőt inkább teóriáknak rendkívül sikeres alkalmazásában nagy eredményeket értek el. Ezek a kutatások nemcsak a közgazdaságtudomány területére tartoznak, ahol el kell ismerni a Közgazdaságtudományi Intézet iniciatíváját. Egy egyre növekvő kis szektor az utóbbi években alaposan foglalkozik ezekkel a kutatásokkal, és jelentős előrehaladást ért el. Ha azonban megnézzük az intézeti tematikát, akkor kiderül, hogy például sem a Filozófiai Intézet tematikájában, sem az Állam- és Jogtudományi Intézet tematikájában nincs szó ezeknek az égetően szükséges témáknak a felvetéséről. Nincs kezdeményezés az Osztályvezetőség részéről arra sem, hogy felhívna a Művelődésügyi Minisztérium figyelmét arra, hogy ha nem vezetjük be a bölcsészoktatásban — nemcsak a filozófusok részére, hanem általánosan — ezeknek a módszereknek, az új teóriák alapelveinek, elsősorban a matematikai-logika alapelveinek oktatását, akkor ezek az emberek 4—5 év múlva nem tudnak bekapcsolódni a kutatásba. Nem lehet kézi munkával, képletek nélkül konkurrálni ezekkel a módszerekkel.

Világszerte igen jelentős vizsgálatok folynak például olyan jogilag is izgalmas témákról, hogy egy tanácskozó testületben hogyan jön létre egy döntés, mondjuk öt bíró között milyen információ-elméletileg megfogható és elemezhető folyamatok játszódnak le. Legalább odáig kellene eljutnunk, hogy valaki foglalkozzék azzal, hogy mi alkalmazható ezekből a módszerekből. Ha valaki megnézi a szovjet tudományos folyóiratokat, mondjuk a társadalomtudományi folyóiratokat, igen sok cikket talál például a közigazgatás gépesítésének legaktuálisabb problémáiról, tervezés-elméletről és hasonlókról. Nálunk nem látszik, hogy ezt az egész komplexust a maga egyetemi oktatási, káderképzési vonatkozásaiban gondozták volna, és a különböző tudományterületeken megvitatták volna ezeket a problémákat.

Az Osztályvezetőség ebben a vonatkozásban nem tett erőfeszítéseket, ez különösen szembetűnő az I. Osztály Vezetőségének működésével összehasonlítva, amelyik hasonlóan nehéz helyzetben volt, szakemberhiány és egyebek miatt, és szintén elkésett ezzel, de azért már tavaly rendezett egy konferenciát a strukturalizmus kérdéseiről, az idén pedig a gépi fordításról, a nyelvészeti statisztikáról és a nyelvészeti matematikai vizsgálatokról.

Fontos lenne szinte minden tudományterületen megvizsgálni a szociológiától az államtudományig, a történettudománytól az információ-elméletig vagy akár a levéltárak modern gépesített kutatási módszeréig, hogy ezen a téren milyen feladataink vannak.

Szalai Sándor a továbbiakban az intézetek közötti szorosabb együttműködés fontosságára hívta fel a figyelmet, majd arra mutatott rá, hogy egyes esetekben a kutatási témáink megfogalmazása rendkívül általános, és így nem teszi lehetővé a kutatás kellő irányítását. Ilyen például az Állam- és Jogtudományi Intézet egyik témája: „A kriminológia”.

Felszólalása második részében az aspiránsképzés és a tudományos minősítés néhány kérdésével foglalkozott. Véleménye szerint aránytalanul

sok a filozófus aspiránsok száma és szerinte ebből arra lehet következtetni, hogy e tudományágban könnyen lehet tudományos fokozatot szerezni. Majd konkrét példán keresztül bírálta a TMB-szakbizottság és a szaktitkárság e téren kifejtett munkáját. Felhívta a figyelmet arra, hogy vannak akadémikusok, doktorok és más szakértők, akiket hosszú idő óta nem kértek fel opponenseknek, illetve nem vontak be bírálóbizottságba. Nagyobb körültekintéssel szükséges kijelölni az opponenseket és a bírálóbizottságokat, mert csak így lehet elérni azt a helyes célt, hogy magasabb színvonalú diszsertációk szülessenek.

Szalai Sándor hozzászólásának utolsó részében rámutatott arra, hogy az Osztályvezetőségnek nagy érdeme a szociológiai kutatás felkarolása. Érdemeket szerzett a Filozófiai Intézet és különösen annak szociológiai csoportja is azzal a lelkes munkával, amelyet ezeknek a kutatásoknak megindításában és kiterjesztésében végzett. Az elért eredményeket azonban csak kezdetieknek lehet tekinteni. A rendelkezésre álló anyagi eszközök és a személyi feltételek még nagyon kevesek. Szükséges továbbá egy fontos kérdésnek a megoldása. Aki konkrét szociológiai kutatómunkát végez, az abban az üzemben, ahol vizsgálatait folytatja, magától értetődően nap mint nap beleütközik abba a problémába, hogy az adott jelenség vizsgálatához ezt vagy azt meg kell kérdeznie. Egy ilyen kutatás maga is olyan akció, amely kihat annak az üzemnek az életére. A vizsgálatok során a kérdőívek összeállításakor adódnak olyan kérdésfeltevések, amelyekre vonatkozóan jó lenne valamilyen fórumtól megkérdezni, fel lehet-e ezeket a kérdéseket tenni, nem okoz-e zavart, nem vezet-e félreértésre. Az Osztályvezetőségnek kellene eldöntenie, hogyan lehetne megteremteni azt a fórumot, amelynek állandó kapcsolatban kellene lennie a gazdasági élet vezetésével, mert csak úgy tudná eldönteni a konkrét kérdéseket.

Horváth Tibor felszólalásában azzal foglalkozott, hogy az elmélet és a gyakorlat problematikája az állam- és jogtudományokban hogyan jelentkezett, illetőleg jelentkezik ma, és ennek a problematikának milyen módszertani követelményei, milyen újabb igényei merülnek fel.

Az állam- és jogtudományban sem érvényesülhet valamiféle más alapelv, mint a marxizmusnak az az alapelve, hogy az elmélet a gyakorlatból indul ki, a gyakorlat érdekében általánosít bizonyos gyakorlati tapasztalatokat és végül, hogy elméleti eredményeinket a későbbiekben gyakorlati ellenőrzésnek vetjük alá — állapította meg. Annak ellenére, hogy ez a kérdés és az ezt megalapozó marxista tételek jó néhány év óta ismeretesekek voltak a magyar jogtudományban, mégis ezeknek a marxista tételeknek sokrétűségét a fiatal és fejlődésben levő magyar szocialista jogtudomány nem egyszerre ismerte fel, és nem vont le belőle mindjárt megfelelő következtetést. Jó pár évvel ezelőtt az egész jogtudományra nézve általános volt a gyakorlat igényeinek olyan szűk értelmezése, amely a gyakorlat, a gyakorlati igények fogalmát lényegében állami szerveink jogi gyakorlatának ismeretére szűkítette le és lényegében azokra az igényekre, amelyeket állami szerveink vetettek fel az elmélet felé, mondván, hogy ezeket és ezeket a kérdéseket az elméletnek sürgősen ki kell dolgoznia ahhoz, hogy a gyakorlat továbbra is a megfelelő irányban haladjon. Természetesen ez helyes igény, de a gyakorlat fogalma az állam- és jogtudományok területén így szűk, olyan, amely bizonyos idő múlva feltétlenül a jogtudományi kutatások gátját képezi és képezte is. Ugyanakkor a kérdés másik oldala az volt, hogy ha

viszont az elmélet valóban kielégítette az ilyen módon felvetődő gyakorlati igényeket, akkor az elméleti munkák szükségszerűen kimerültek lényegében, egy eléggé magas színvonalú, most már marxizmusra alapított, de ténylegesen jogi leíró, pozitivista módszerben.

Ezek a jelenségek — ha egy ideig általánosak voltak is a magyar jogtudományban — túl hosszú ideig nem tarthatták magukat, és az elmúlt években mind jobban utat tört magának az a felismerés, hogy szakítanunk kell a gyakorlatnak, a gyakorlat igényeiben ilyen szűken értelmezett fogalmával, éppen annak érdekében, hogy a gyakorlat igényeit megfelelő szinten ki tudjuk elégíteni. Természetesen a kérdés nem olyan egyszerű. Míg az egyes természettudományokban és a műszaki tudományokban szinte egzakt pontossággal elválasztható az a terület, amely az elméleti alapkatatásokat tekintő kutatási feladatának, a másik területtől, az alkalmazott jellegű kutatásoktól, addig ez nem mondható el a jogtudomány vonatkozásában. Az állam- és jogtudományok feladatát — kissé vulgárisan — úgy lehetne röviden jellemezni, hogy feladata kettős: egyrészt a társadalmi tudat fejlesztése, másrészt a jogi intézmények fejlesztése, azaz az egész jogrendszer és a jogrendszeren belül helyet foglaló jogi intézmények fejlesztése. Még ebből a szempontból sem lehet azonban különbséget tenni olyan értelemben, hogy például az elméleti alapkatatások csak a társadalmi tudatot fejlesztenék, míg az alkalmazott jellegű kutatások kifejezett jogi intézmények fejlesztésére irányulnának, mert itt is, ezen a szinten is összefolyik a kettő. A kutatási terveink összeállításánál mindig azzal a meglehetősen nehéz és bonyolult feladattal kell megbirkóznunk, hogy egyrészt az alapkatatási, elméleti, másrészt az alkalmazott jellegű kutatási feladatokat úgy hozzuk összhangba, hogy kutatómunkánk egyrészt tényleg tovább vigye az elméletet, másrészt kielégítse a gyakorlatnak nemcsak mai, hanem holnapi igényeit is. Ez meglehetősen nehéz feladat, viszont hogy teljesíthető, arról meg vagyunk győződve, vannak is erre jelek. Az Állam- és Jogtudományi Intézet az elmúlt évben is beható vitát folytatott az elmélet és a gyakorlat kérdéseiről. Ennek a vitának a középpontjában pontosan olyan kérdés állott, vajon a társadalmi gyakorlat igénye hogyan jelentkezik az állam- és jogtudományok tekintetében, és ezek az igények milyen módszertani követelményeket vonnak maguk után. A vita eredményeit nagy vonásokban így lehet összegezni: Szakítani kell azzal a felfogással, amely a jogtudományok szempontjából a gyakorlatot csak az állami szervek, tehát a bíróság, az ügyészség, a rendőrség, a tanácsai apparátus jogi gyakorlatában keresi. Hangsúlyozni kell azt, hogy a jogtudomány számára is a társadalmi gyakorlat elsődlegesen a jogot keletkeztető társadalmi jelenségek síkjában helyeződik el. Ez a felismerés egyben azt is jelenti, hogy ha ki is terjesztjük kutatásainkat erre a területre, nem léphetünk fel minden vonatkozásban az önállóság igényével. Világos, hogy ha a jogot keletkeztető társadalmi jelenségek síkját vizsgáljuk, akkor elsősorban támaszkodnunk kell a történelmi materializmus és egyéb társadalomtudományok által feltárt törvényszerűségekre, de nemcsak támaszkodnunk kell rájuk, hanem bizonyos vonatkozásban tovább is kell ezen lépnünk; ez tehát önálló kutatási területet is képez számunkra. Tovább kell lépnünk abban az értelemben, hogy a jogtudományra hárul az a feladat — és ez elől nem térhetünk ki —, hogy feltárjuk a szocialista állam és a jog fejlődésének általános tendenciáiból fakadó jelenségeket, és felhívjuk ezekre állami szerveink figyelmét akkor is, ha állami vonalon ezek esetleg nincsenek

napirenden. Ezekről, az ilyen jellegű kutatásokról nem lehet lemondani különösen ma, amikor a szocialista demokratizmus, az államiság és a társadalmisság problémája annyira előtérben áll.

A társadalmi gyakorlat szempontjából nem feledkezhetünk meg egy másik síkról, a jogot követő magatartás síkjáról sem. A mi társadalmunkban a jogot mind szélesebb és szélesebb tömegek követik, ez a szocialista jogrendszer alapjában megfelel a dolgozók jogtudatának, igazságérzetének. A jog követésében tehát ilyen, részben tudatos, részben pedig kevésbé tudatos ideológiai elemek is vannak. A további jogfejlődés érdekében nem lehet e jelenség mellett behunyt szemmel elmenni, mert ez bizonyos vonatkozásban felveti a helyes jog problémáját. Ha mi egy olyan jelenséggel találkozunk, hogy a társadalom meghatározott rétege bizonyos jogszabályt tudatosan vagy kevésbé tudatosan követ — folytatta Horváth Tibor —, megfelelő elemzése után eljuthatunk például odáig, hogy ez lényegében helyes jogszabály. Tehát ahhoz, hogy a helyes jogszabály fogalmáig eljussunk, hogy a helyes jog ismerveit megkeressük, nem lehet kiküszöbölnünk a tudatos vagy kevésbé tudatos, de önkéntes jogkövetés problematikáját. Végül a társadalmi gyakorlat fogalmához tartozik a jogot nem követő magatartások folytán beálló állami, társadalmi, jogi reakciók gyakorlatának síkja is. Ez a bíróság, ügyészség, tanács gyakorlata, amely a maga jogi vetületében tükrözi a társadalmi gyakorlat által felvetett problémákat. Nyilvánvaló, hogy ennek elhanyagolása nem lehet helyes még akkor sem, ha hosszú ideig inkább ez volt előtérben, és most újabb társadalmi problémák kerülnek előtérbe a jogtudomány területén is.

Összegezve a következő módszertani következtetéseket lehet levonni. Nem lehet a jogtudományt leszállítani a jogintézmények elemzésének, a jogdogmatika művelésének síkjára. Hangsúlyozni kell, hogy a társadalmi gyakorlat teljes feltárásában támaszkodni kell a történelmi materializmus és az egyes társadalomtudományok eredményeire, továbbá ki kell dolgozni azokat a szociológiai eljárásokat, amelyek megfelelnek a jogtudományok feladatainak.

Vannak ilyen törekvések a jogtudomány területén. Mind élesebben, mind határozottabban körvonalazódnak ezek a törekvések, kétségtelen azonban, itt még sok mindent kell tisztázni. Jelenleg nem lehet belemenni az olyan kérdések tárgyalásába, mint például abba, hogy létezik-e külön jog-szociológia vagy létezik-e — szűkebb vonatkozásban — külön büntetőjog-szociológia. De ezek a kérdések már annyira megérették, hogy a jövőben intézeti kutatómunkánkban is fokozottabban előtérbe kell helyezni ezeket.

Befejezésül Horváth Tibor arra mutatott rá, hogy ezek a gondolatok, törekvések áthatják a nemrégiben kidolgozott távlati kutatási tervet is. Ahhoz azonban, hogy a távlati kutatási terv megfelelőképpen realizálódjék, ki kell dolgoznunk az éves terveket, mégpedig úgy, hogy a társadalmi gyakorlat igényeit évről évre igen alapos, körültekintő munkával kell újból és újból megállapítani, mérlegelve, melyek azok a kérdések, amelyek ma igényelnek kutatást, melyeket hagyhatunk későbbre. Ezekkel a kérdésekkel kapcsolatban nem hagyhatók figyelmen kívül, hogy különösen a jog- és államtudományok területén a feladatok ütemezésével, a feladatok súlyozásával, az időszerűség szempontjából való rangsor megállapításával összhangba kell hozni a terveket az államépítés terveivel és az egyes államigaz-

gatási ágak, az egyes állami főhatóságok távlati és közelebbi terveivel. Hyen lépések ezideig is történtek, ezt a módszert azonban a jövőben jobban ki kell bontakoztatni ahhoz, hogy eredményeket érjünk el.

Ránki György hozzászólásában azzal a kérdéssel foglalkozott, miként kapcsolódhat be a magyar társadalomtudomány valamennyi ágazata és konkrétan a magyar történettudomány abba a világméretű ideológiai harcba, amelyet a békés egymás mellett éléssel párhuzamosan egyre erősebben és egyre szervezettebben kell folytatnunk?

Ez a kérdés nem csupán azért fontos — hangsúlyozta —, mert egyre szélesebbek nemzetközi kapcsolataink, egyre többen vesznek részt különböző nemzetközi konferenciákon, és ezeken a nemzetközi konferenciákon nem csupán a szocialista országok, hanem a kapitalista országok tudósaival is igen szoros kapcsolat, bizonyos kérdésekben együttműködés is alakul ki, hanem fontos azért is, mert a magyar történettudománynak is meg kell találnia azokat a sajátos feladatokat, amelyeknek megoldásával a leghatékonyabban tud együttműködni azoknak a legfontosabb elvi és történeti kérdéseknek vizsgálatában, amelyek ma világméreteken a történelemkutatás középpontjában állanak.

Annak, hogy a marxista történettudomány nem tudott eléggé bekapcsolódni ilyen kérdések vizsgálatába, egyik oka az elvi, elméleti kérdésekkel való foglalkozás nem eléggé magas színvonala. Az utóbbi években kissé leszűkült azoknak a témáknak köre, amelyeket az elvi általánosítás igényével vetünk fel. Ez bizonyos mértékben helyes visszahatása volt annak, hogy 1956 előtt az elvi általánosítások sok esetben nem voltak konkrét történelmi kutatásokkal költön megalapozva, és ezek az elvi általánosítások sok esetben éppen a kellő történeti megalapozás hiánya folytán bizonyos fokig tévesek voltak. 1956 után a történettudomány fokozatosan törekedett arra, hogy konkrét, igen alapos, részletekbe menő anyagfeltáró munkával alapozza meg a magyar marxista történetfelfogást. Az utóbbi években ez a törekvés eléggé jelentős eredményekkel is járt. Ma már elérkezett az ideje annak, hogy ezeknek a tényeknek, a konkrét kutatásoknak alapján jobban igyekezzünk előrehaladni az elvi általánosítások, az elvi következtetések levonásában. Két kérdésben az elvi általánosítás igényével történt előrehaladás: az egyik a nacionalizmus elleni harc, a szocialista hazafiság és a burzsoá nacionalizmus minőségi szembeállítás és ezzel kapcsolatban a marxizmusba 1956 előtt behatolt dogmatizmus maradványai elleni harc kérdése, a másik pedig a kelet-európai és a nyugat-európai fejlődés összehasonlítása, és ebből bizonyos törvényszerűség levonása. Mindkét kérdéssel szükséges tovább is foglalkozni, de emellett egyik fontos feladat, éppen a történettudománynak a világnézeti, ideológiai harcba való bekapcsolódása szempontjából, a történetfilozófiai kérdésekkel, a történeti általánosítás kérdéseivel való fokozottabb foglalkozás. A magyar történettudománynak a nemzetközi méretekben folyó ideológiai harcban való szerepe és feladata szempontjából igen fontos a Habsburg-monarchia történetének kutatása. Ma Nyugaton, az USA-ban, Ausztriában és a nyugat-európai országokban is elég nagy terjedelmű irodalom jelenik meg a Habsburg-monarchia kérdéseiről mint a nemzetek feletti állam tipikus, sok esetben példamutató, más esetben bírálható képviselőjéről és megjelenési formájáról. Ma már kezd bizonyos tudományos együttműködés kialakulni a szocialista országok között, hogy éppen a Habsburg-monarchia kérdésében megfelelően felvehessük a harcot a Nyugaton elterjedt nézetekkel szemben.

Azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy 1956 előtt ebben a tekintetben is bizonyos fokig érvényesült egy helytelen tendencia, amely a nyugati „nemzetek feletti állam” eszmével csakis a nemzeti függetlenség eszméjét igyekezett szembéállítani és előtérbe helyezni, megfelelően ennek a számkra nem kevésbé fontos, sőt talán még fontosabb oldaláról: a proletár internacionalizmus eszméjéről. Világos, hogy helytelen lenne, ha mi a nyugati eszméket csakis a nemzeti függetlenség gondolatának továbbfejlesztése és védelmezése szempontjából hírálnánk.

Egy másik munkaterület, ahol bekapcsolódhatunk a nemzetközi méretekben folyó kutatásokba, a második világháború története, amely rendkívül fontos, és az utóbbi időben igen sokat foglalkoznak vele. Hatalmas — egyes számítások szerint 10—15 000 kötetre menő — irodalma van. Nálunk is történetek bizonyos kezdeményezések, dokumentum-kiadványok, néhány tanulmány, egy-két monográfia, ennél azonban jóval többre van szükség. Még a mai napig is hiányzik, és azt gondolom, a közeli jövőben elvégzendő feladat a második világháború magyar vonatkozású nyugati irodalmával való beható és alapos foglalkozás. Ezek a munkák többnyire 1956 előtt jelentek meg, és akkor nem is reagált rájuk a magyar történeti irodalom, sőt sok esetben még a magyar történészek számára sem voltak hozzáférhetőek ezek a munkák. Ma már elérkeztünk arra a fokra, hogy nem csupán egyszerű elvi bírálatát tudjuk adni ezeknek a munkáknak, hanem a feldolgozott gazdag tényanyagon keresztül igen alapos és részletes vitába tudunk szállni ezekkel, és azt a sok esetben helytelen felfogást, amelyet ezek a munkák politikailag nem velünk egy síkon mozgó nyugati történészekben keltenek Magyarország második világháborús szerepére vonatkozóan, igen gazdag anyagon vitatni tudjuk a marxista módszer alapján.

Az ideológiai harcba való bekapcsolódás nemcsak szoros értelemben vett szakmai-ideológiai kérdés, hanem bizonyos gyakorlati kérdéseket is felvet az Akadémia számára.

Az egyik kérdés a nyelvtudás problémája. Ez ma általános probléma a társadalomtudományi intézetekben. Az a generáció, amely a második világháború után a népi demokráciában az egyetemeken tanult, egyre nagyobb tudományos tekintélyre és rangra tesz szert, de nagyon sok esetben a nyelvkészség, a nyelvtudás nem áll ezzel párhuzamban. Igen örvendetes lenne, ha az intézeti dolgozók többsége csak passzív módon is ismerne három nyelvet, azonban az is nagyon fontos lenne, hogy gyorsabb ütemben növekedjék az aktív nyelvtudással rendelkezők száma, mert az a helyzet, hogy a nemzetközi konferenciákon való részvétel lehetősége éppen az aktív nyelvtudás hiánya miatt rendkívül szűk. Ez szorosan kapcsolódik a külföldi kiküldetések problémájához. A jelenlegi kiküldetési rendszerrel a fiatal kutatói generációt nem tudjuk ütőképessé tenni a nemzetközi konferenciákon. Az a meglehetősen szűk devizalehetőség, amelyet a II. Osztály egy évben az egyes tudományok számára biztosít, a legtöbb esetben még arra sem elegendő, hogy a nemzetközi konferenciákon azok képviselhesék az egyes tudományágakat, akik egyébként részt tudnának venni, még kevésbé elegendő arra, hogy szakmailag már kellően előrehaladt, de nyelvtudásban gyengébben álló fiatal kutatók hosszabb külföldi tanulmányútra mehessenek.

Befejezésül Ránki György javasolta, hogy az Osztályvezetőség foglalkozzék azzal a kérdéssel, hogyan volna lehetséges az Akadémia jelenlegi kiküldetési rendszerétől eltérő típusú olyan kiküldetési rendszert kidolgozni,

amely ösztöndíj formájában lehetővé tette tehetséges fiatal kutatók számára hosszabb külföldi tanulmányutakat, külföldi kutatásokat.

Hegedűs András hozzászólásában a szociológiai kutatás jelenlegi helyzetével foglalkozott.

Ma már a konkrét szociológiai kutatások szükségességét nem kell bizonygatni, ez általánosan ismert, nemcsak nálunk, hanem a Szovjetunióban és más szocialista országokban is, — állapította meg. Körülbelül tisztázott az is, hogy a konkrét szociológiai kutatásnak mi a kritériuma. Ez csak körülbelül tisztázott, ebben nem olyan egyértelmű az álláspont. Körülbelül így lehet körvonalazni: a tudati-ideológiai viszonyok konkrét vizsgálata a társadalmi élet különböző területein, és hatása részben a társadalmi cselekvésekre, részben pedig a társadalmasodás különböző formáira. Az tisztázott, hogy ilyen természetű konkrét társadalmi vizsgálatokra feltétlenül szükség van. Szükség van erre egyrészt a gyakorlat szempontjából, de szükséges a konkrét szociológiai kutatás a különböző társadalomtudományi ágak fejlesztése szempontjából is. A továbbiakban példákbán bizonygatta, hogy ma már mennyire nem nélkülözheti pl. a közgazdaságtudomány a konkrét szociológiai kutatásokat.

Pl. most folyik a Közgazdaságtudományi Intézetben egy komplex vizsgálat, amelynek során az iparirányítás hatékonyságának gazdasági tényezőit vizsgáljuk, amilyenek az anyagi érdekeltségi rendszer, a pénzgazdálkodási formák, az anyaggazdálkodási formák, a szervezeti, intézményi kapcsolódási rendszer stb. Rá kellett jönnünk, hogy ez a vizsgálat így nem teljes. Az ipari irányítás hatékonysága részben elméleti, részben gyakorlati problémákat is felvet, amelyeket nem lehet teljesértékűen vizsgálni, ha figyelmünket csak a gazdasági tényezőkre fordítjuk, és nem vesszük figyelembe a tudati-ideológiai viszonyokat, nem vesszük figyelembe a tudás fokát, nem vesszük figyelembe azt, ahogyan a társadalmi rétegek gondolkoznak saját funkciójukról, saját szerepükről, saját feladataikról, ha nem vesszük figyelembe a társadalmi normákat, amelyek befolyásolják a társadalmi-gazdasági cselekedeteket. Ez a példa igazolja, hogy nemcsak azoknak a tudományágaknak a fejlesztése szempontjából fontos a szociológiai vizsgálat, amelyek tudati-ideológiai viszonyokkal foglalkoznak, hanem fontos a gazdasági viszonyokkal foglalkozó közgazdaságtudomány, annak különböző ágai számára is.

Igen vitatott probléma azután az, hogy ezek a konkrét szociológiai kutatások alkotnak-e valamiféle speciális tudományágat, tudományágakat vagy tudománycsoportot. Hosszú ideig azzal számolhatunk, hogy egységes álláspont ebben a kérdésben nem fog kialakulni, és ez nem is baj, sőt talán az lenne a hiba, ha ezeket a vitákat valamilyen hivatalos állásponttal is akarnánk zárni. Ezeknek a vitáknak csak abban az esetben van káros kihatásuk, ha akadályozzák a konkrét szociológiai kutatást. A gyakorlatból tudjuk, hogy a konkrét szociológiai kutatást elsősorban az a nézet akadályozta, hogy nincs más szociológia, mint az, amely a történelmi materializmusban helyet foglal. Tévesen értelmezték Leninnek egy mondását. Lenin tényleg több ízben megjegyezte, hogy a marxizmus szociológiája a történelmi materializmus, de ez abban az időszakban volt, amikor tényleg nem voltak ilyen széles körű konkrét szociológiai vizsgálatok, illetőleg amelyek voltak, azok belefértek az egyetlen marxista szociológiába, a történelmi materializmusba. Marx idejében a „marxista” közgazdaságtudomány sem volt más, mint a politikai gazdaságtan, de ma a marxista közgazdaságtudomány olyan fejlett ágazati tudományokat foglal magában, mint ipargazdaságtan, agrárgazdaságtan vagy remél-

hetőleg majdnem munkagazdaságtan, továbbá pénzügytan, kereskedelemtan stb. Ma már a marxista közgazdaságtudomány nem azonosítható minden további nélkül a politikai gazdaságtannal. Ugyanúgy helyes lenne, ha a marxista szociológia sem lenne azonosítható és egyre kevésbé azonosítható a történelmi materializmussal. Ez a tudományok fejlődéséből egyenesen következő szükségszerűség. De nemcsak ez az említett nézet akadályozta és akadályozhatja a konkrét szociológiai kutatások kifejlődését, hanem az is akadályozhatja, ha ezek a konkrét szociológiai kutatások nem támaszkodnak általános módszerre, hanem az általános módszerektől elszakadva, — csak a kutatási technikára támaszkodva próbálnak eredményre jutni. Ennek megállapítása azért is szükséges, mert Szalai Sándor hozzászólásában éppen a kutatási technika szerepét és jelentőségét emelte ki. Ez nagyon fontos dolog, mert a mi kutatási technikánk elég alacsony színvonalon áll, de hiba lenne egyoldalúan csak a technika ismeretét hangsúlyozni, és különösen a konkrét társadalmi vizsgálatoknál hiba lenne nem hangsúlyozni legalább ilyen erővel az általános módszertan szükségét, a különböző kategóriák, a különböző fogalmak, a különböző alapvető összefüggések tisztázását, ami nélkül a konkrét szociológiai kutatások még a legfejlettebb technika esetén sem lehetnek eredményesek. A polgári társadalomtudományoknak nemcsak egyikében-másikában, hanem jó néhány polgári társadalomtudományi ágban a polgári társadalomtudósok is megállapították, hogy a fejlett technika eredményes alkalmazásának az a nehézsége — különösen a szociológiára vonatkozik ez a megállapítás —, hogy nem rendelkezik olyan általános módszertannal, amelyre ezek a technikai vizsgálatok támaszkodni tudnának. Az általános módszertan jelentőségét azért is érdemes hangsúlyozni, mert az ilyen újonnan kifejlődött tudományágakat, mint amilyen a konkrét szociológiai kutatások területe is, az a veszély fenyegeti, hogy nem egy nyelven kezdenek beszélni a különböző kutatók. Ez tapasztalható pl. egy olyan határterületi tudományágnál is, mint a munkaszervezés, amely részben a társadalomtudományokhoz, részben a műszaki tudományokhoz tartozik. Abban az irodalomban, amely most az utóbbi években eléggé gyorsan fejlődik ki Magyarországon, általános módszertan hiányában ma már nem ismerheti ki magát az egyszerű olvasó, mert a különböző szerzők a legkülönbözőbb kategóriákkal, fogalmakkal dolgoznak, és ennek a kialakulóban levő, fontos tudományágnak nincs egységes általános módszere.

Hegedüs András felszólalásában megemlítette, hogy a II. Osztály sok segítséget — nemcsak anyagi, hanem elvi segítséget is — adott a szociológiai kutatások kifejléséhez. A nehézségek, amelyek ma megvannak, abban foglalhatók össze, hogy a konkrét szociológiai kutatásoknak nincs szilárd bázisuk.

Egy ilyen új tudományág kutatóbázisának kiépítésénél azt is figyelembe kell venni, hogy elég nagy számban kell kutatókat függetleníteni ahhoz, hogy számítani lehessen arra, hogy ezek a kutatásra függetleníttet káderek 6 év múlva majd valamennyire is eredményes munkát tudjanak produkálni. Tehát annak a kutatóbázisnak, amelyet ma teremtünk, a legjobb esetben csak 4—5 év múlva jelentkezhetnek a jelentősebb eredményei. Ezért törekvünk arra irányul, hogy különböző helyeken, különböző intézményekben otthont, házat találjanak a konkrét szociológiai kutatások. Emellett arra törekszünk, hogy amikor különböző területeken bázisai keletkeznek a konkrét szociológiai kutatásoknak, ugyanakkor erős általános módszertannal foglalkozó szociológiai

központ fejlődjék ki, egyelőre a Filozófiai Intézetben, mint a Filozófiai Intézet szociológiai csoportja.

Hegedüs András felszólalásának befejezéseként a nemzetközi együttműködés fontosságát hangsúlyozta. Egy olyan tudományág esetében, mint a szociológia, rendkívül fontos az, hogy nemzetközi együttműködés alakuljon ki. A nemzetközi együttműködésnek jó formája az is, hogy különféle nemzetközi értekezleteken találkozhatnak egymással a kutatók, de ezen a területen ma már — elsősorban a szocialista országokkal való kapcsolatunkban — tovább léphetnének előre. A továbblépésnek az a formája látszanék a legcélszerűbbnek — itt most elsősorban a konkrét szociológiai kutatásokról és részben a közgazdasági kutatásokról van szó —, ha lehetőség lenne arra, hogy a rokon intézményekkel közös tárgy és közös módszertan alapján, közös kutatási technikával közös vizsgálatokat folytassunk. Az ilyen közös módszertannal és közös technikával folytatott kutatásoknak igen nagy jelentőségük volna.

Szabó Imre hozzászólásának elején az Osztály további jó munkájának feltételét abban jelöli meg, hogy többet kell foglalkoznia az Osztályvezetőségnek érdemi kérdésekkel. Ebben az irányban van fejlődés, de fokozni kell az erőfeszítéseket, és erre a távlati kutatási tervből az Osztályra eső kilenc főfeladat érdemi, tartalmi kérdéseinek a tárgyalása lehetőséget is nyújt. Világos, hogy az Osztályvezetőségnek érdemben kell majd foglalkoznia a kilenc főfeladaton belül adódó meghatározott, kiemelt konkrét témákkal, nemcsak egyszerűen azok állásával, hanem az azokban felmerülő problémákkal is.

Érdekes jelenség a társadalomtudományi kutatásban az, hogy a kutatómunka elmélyülése folytán nem az egyes társadalomtudományi ágak közeledése zajlik le — állapította meg Szabó Imre —, hanem bizonyos értelemben a szakosodás eltávolítja egymástól ezeket a társadalomtudományi ágakat. Az elzárkózás nem hogy oldódnék, hanem sok esetben elmélyül az általt, hogy elmélyülnek a kutatások, még inkább bezárkóznak az egyes tudományágak művelői saját problematikájukba. Ez ellen az elszigetelődési folyamat ellen az Osztályvezetőségnek kell valamilyen módon felvennie a harcot. Ez azonban nem megy könnyen, mert az Osztályhoz tartozó tudománycsoportok vagy tudományágak nem egyneműek, lényeges különbség adódik például a társadalmi tudat átalakulására elsősorban befolyást gyakorló tudománycsoportok és a társadalmi, az állami, jogi, közgazdasági intézmények átalakulását kutató és azon munkálkodó tudománycsoportok között. Mégis a közös kérdéseket valamilyen módon magának az Osztályvezetőségnek kell megtalálnia, kiemelnie és napirendre is tűznie. E közös kérdések magva nyilvánvalóan elsősorban az elvi, metodikai kérdések sora lesz. Anélkül, hogy ez egyedül metodikai kérdés lenne, nyilvánvaló, hogy előtérbe kerül a szociológia egész problematikája. Az Osztályvezetőségnek ezt a kérdést, legalábbis egy ideig állandóan napirenden kell tartania. Szabó Imre javasolta, hogy az Osztályvezetőség kísérelje meg megtalálni azokat az elvi, metodikai problémákat, amelyekkel foglalkozni kell, és amikor az ezekkel való foglalkozásra serkenti a bizottságokat és az intézeteket, ugyanakkor e kérdések egy részét vagy legfontosabbikat építse be saját munkájába oly módon, hogy az Osztályvezetőség bizonyos értelemben fórum legyen, ahol érdemi viták zajlanak le.

Szabó Imre hozzászólása további részében a nemzetközi kapcsolatok fejlődéséről beszélt. A nemzetközi kooperáció erősítése az egész szocialista tudományban előtérbe került, — mondotta. A varsói megbeszélés, amelyen az európai szocialista országok tudományos akadémiainak képviselői vettek

részt, elfogadta azt az elvet, hogy rá kell térni a többoldalú kutatásokra, a kétoldalú megállapodásokon túlmenően. Ezért különböző együttműködési formákat kell kialakítani, illetve a legkülönbözőbb szervezeti kérdéseket is ennek megfelelően, sok tekintetben ennek alárendelve kell megoldani, beleértve a távlati tervezést, a dokumentációt, a bibliográfiát, a kádernevelést, a szocialista országokban való tanulmányutak kérdését is, tehát mindazt, ami egy intenzív új formájú tudományos együttműködésnek feltétele. Varsóban az az álláspont alakult ki, hogy egyelőre kevés közös kutatási témát kell kijelölni, és az adott témakör legjobb szakembereinek rövid időn belül össze kell ülniök, hogy konkrét kutatási programot dolgozzanak ki az illető témára vonatkozóan, és annak alapján induljon meg a téma közös kutatása. Az értekezleten hangsúlyozták azt, hogy ilyen többoldalú kooperációra a társadalomtudományok körében is okvetlenül szükség van. Egyelőre két olyan témakör merült fel, ahol ez a kooperáció lehetséges. Az egyik az Októberi Szocialista Forradalom történetének kutatását elősegítő kooperáció, a másik pedig a szocialista világrendszer fejlődésének törvényszerűségei a nagyobb témacsoport. Az értekezlet jelentősége abban foglalható össze, hogy elfogadta a többoldalú kooperációt, és megindulnak a kísérletek a kooperációra. A társadalomtudományok körében is különféle témabizottságok jöttek elvileg létre, amelyekbe a tagokat majd az egyes országok küldik, munkacsoportok fognak alakulni a szervezeti kérdések kidolgozására. Emellett az értekezlet foglalkozott olyan problémákkal, mint a nemzetközi konferenciák kérdése, a nemzetközi tudományos társaságok és az azokban való tagságunk, szereplésünk kérdése. Ez az értekezlet újabb lendületet ad a többoldalú nemzetközi kooperációnak, és várhatóan megjavulnak a feltételek abban az értelemben is, hogy a cserékre, a kiutazásokra, a közvetlen találkozásokra az eddigieknél nagyobb lehetőségek fognak nyílni.

Szabó Imre a továbbiakban azokra az észrevételekre válaszolt, amelyek az Akadémia nemzetközi kapcsolatainak intézésére vonatkoztak. Sok esetben igaza van Cukor Györgynek egyes ügyek bonyolult kezelésében — mondotta —, de nemzetközi kapcsolatainkat az elmúlt években alapjában inkább az jellemezte, hogy kapcsolataink kibővültek, kiterjedtek, kiszélesedtek, és minden bírálat mellett ezt a fő vonalat nem szabad figyelmen kívül hagyni.

Arra is szükség lenne, az is nyilvánvalóan könnyítené a centralizált munkát, ha intézeteink a nemzetközi kapcsolatokat illetően több feladatot vállalnának szervezési szempontból. Ami Ránki Györgynek a hosszabb tanulmányutak biztosítására vonatkozó javaslatát illeti, tájékoztatásul elmondotta, hogy az Akadémia is, a Művelődésügyi Minisztérium is országos problémaként vetette fel és vizsgálja ezt a kérdést. Ez is jelzi azt, hogy ez a nyomasztó igény a tudományos munka minden területén jelentkezik. Biztosan lehet a mi akadémiai keretünk jobb kihasználásáról is gondoskodni, de ezek a keretek nagyon limitáltak. A kapott devizakeret eleve határt szab annak, hogy nagyobb programot tudjunk kidolgozni. E tekintetben lehetőségeink korlátozottak. Az azonban nem lenne helyes, hogy a hosszú lejáratú kiküldetéseket bármilyen szempontból nyelvtanulással hozzuk kapcsolatba. Kutatásra tudunk és fognak tudni kiküldetéseket szerezni, de ennek már feltétele bizonyos nyelvtudás. Arra, hogy nyelvet tanuljon valaki, mi nemcsak a szűk keretek mellett, de még bővebb keretek mellett sem fogunk tudni anyagi eszközöket fordítani. A nyelvtanulás kérdését tehát kapcsoljuk ki ebből az összefüggésből, erre más módszereket lehet és kell találni.

Szalai Sándor egyik megállapítására vonatkozóan kifejezésre juttatta azt a véleményét, hogy Szalai Sándor eltúlozza a matematikai logika jelentőségét az állam- és jogtudományokban általában. Az Állam- és Jogtudományi Intézetben foglalkoznak ezzel a kérdéssel, ha nem is ekkora jelentőséggel. Azt is meg kell mondani, hogy nem értünk el megfelelő fokot a matematikai logika megismerésében és alkalmazási lehetőségeinek vizsgálatában. De azt is meg kell mondani, hogy itt semmivel sem állunk rosszabbul, de jobban sem, mint a megfelelő szovjet, lengyel vagy csehszlovák állam- és jogtudományi intézet, a lemaradás többé-kevésbé általános ebben a tekintetben.

Ami a kriminológia kérdését illeti, a cím így önmagában tényleg keveset mond, de ha a témalapot megvizsgálja bárki, megállapíthatja, hogy a részletes tervekben pontosan benne van, hogy ennek keretében meghatározott időpontig egy monográfia készül.

Mátrai László a hozzászólásokra adott válaszában rámutatott arra, hogy a filozófián belüli specializálódással kapcsolatban, például a személyiségelmélet kidolgozásához hasonló feladatokra már az osztályvezetői beszámoló is célzott, és ezek a látszólag új feladatok lényegében nem is olyan újak, mint ahogy néhány felszólaló feltünteti. Pl. a személyiség kutatása vagy ezen túl maga az a tény, hogy a filozófusoknak bizonyos szaktudományokhoz is kell érteniük, nem új felfedezés, nem is új kívánság, legfeljebb egy megerősödő régi tradíció, nevezetesen, hogy a filozófia — mint eléggé magas fokú általánosításokra igényt tartó tudományág — nem lehet meg szaktudományi alapismeretek nélkül; vagyis az a régi tézis, hogy az a filozófus, aki csak a filozófiához ért, a filozófiához sem ért, itt új formában jelentkezik. Szigeti József erre vonatkozó hozzászólása éppen azért értékes, mert ennek a szakmai tradíciónak új értelmezést adott. Szigeti József azon megállapításával, hogy a konkrét munkaerőköles vizsgálatán keresztül előkészítője az etikai kutatásoknak, egyetért, és tudományelméleti szempontból is helyes tendenciának tartja.

Cukor Györgynek a komplex kutatások fontosságát kiemelő felszólalásával egyetért. Ami az aktív nyelvtudás megszerzésének biztosítását illeti, nem tekinthető elsősorban akadémiai feladatnak.

Szalai Sándor felszólalására válaszolva megállapítja, hogy felszólalásának az a része, amely a kvantifikációnak a társadalomtudományokban való forradalmasító szerepét illeti, eltúlzott volt. Régóta ismeretesek azok a kísérletek, amelyek megpróbálták a kvantifikatív egzaktuság bevezetését a társadalomtudományokba. A kvantifikáció nem forradalmasítja a társadalomtudományokat. Nyilvánvaló, hogy a kvantifikatív módszerek felhasználása a lehetőségek körén belül nem tudományos lehetőség, hanem egyenesen tudományos kötelesség, mint minden olyan módszer felhasználása, amely bizonyos területen nagyobb, objektívabb eredményekre tud vezetni, mint az eddig ismert módszerek.

Ami az egyes szakmák megoszlását illeti az aspiránsok körében — folytatta —, a 35 filozófus aspiráns nem tekinthető túlzottnak a feladatokat tekintve.

Utalva Hegedüs András hozzászólására, egyetért azzal, hogy a konkrét szociológiai kutatások megindítását és fejlesztését helyezi előtérbe, mert ez nem csupán általános elismerése a gyakorlat elsőbbségének, hanem kiküszöbölése olyan felesleges és nemegyszer skolasztikus vitának is, amely egy-egy tudomány tárgyának, területének mibenlétét illetően dönteni akar, mielőtt

konkrét anyagismeretünk lenne birtokunkban az illető tudományterület módszertani, elvi kérdéseire vonatkozóan.

Ránki Györgynek a nemzetközi méretekben folyó ideológiai harcra vonatkozó megállapításával egyetért.

Horváth Tibor hozzászólásából azt kell kiemelni — mondotta —, hogy a jogtudományban az elmélet és gyakorlat kapcsolata nem szűk, hanem a réginél sokkal szélesebb, és a jogtudomány részéről is aláhúzza annak helyességét, amit az osztályvezetőségi beszámoló ezzel kapcsolatban tartalmazott. Ugyanakkor az elmélet és a gyakorlat viszonyának ez a megfogalmazása adalékot nyújt többek között a szociológia helyzetének problémájához is, és felvet az Osztály számára egy igen fontos és távolabbi kérdést: a tudomány-elméleti rendszertan felmérésének fontosságát, felveti továbbá nemcsak az Osztály, hanem az Akadémia számára is az alapkutatás és alkalmazott kutatás mibenlétének tisztázását. Ez olyan kérdés, amelyet valóban a II. Osztálynak kell tisztáznia összakadémiai, általános tudományos érdekből is.

Szabó Imrének a beszámolóval kapcsolatos megjegyzésére utalva hangsúlyozza, hogy az Osztályvezetőség munkájában a jövőben az érdemi, tartalmi kérdéseknek jobban előtérbe kell nyomulnia, de megjegyzi, hogy az Osztályvezetőség és az egész Osztály munkájának magasabb szintre való emelését nagyban nehezíti az a tény, hogy kilenc diszciplína tartozik az Osztályhoz.

Befejezésül Mátrai László annak a reményének adott kifejezést, hogy — az értékes hozzászólásokban elhangzott javaslatokat is felhasználva — az Osztályvezetőség a beszámolójában megjelölt feladatok megoldásával eredményesen segítheti elő az Osztályhoz tartozó tudományágakban az újabb tudományos eredmények elérését.

A SZOVJETUNIÓ KOMMUNISTA PÁRTJÁNAK XXII. KONGRESSZUSA ÉS A MAGYAR KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNY

TUDOMÁNYOS ÜLÉSSZAK

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA TÁRSADALMI-TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK
OSZTÁLYA ÉS KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI INTÉZETE RENDEZÉSÉBEN

1962. MÁJUS 31.

A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztálya és Közgazdaságtudományi Intézete 1962. május 31-én egésznapos tudományos ülészeket rendezett „A Szovjetunió Kommunista Pártja XXII. kongresszusa és a magyar közgazdaságtudomány” címen.

A tudományos ülészeket *Erdei Ferenc*, a Magyar Tudományos Akadémia főtítkára nyitotta meg. Elmondotta, hogy ez az ülészek vezetni be azt a széleskörű tudományos programot, amelynek keretében — az Akadémia Elnökségének határozata alapján — az egyes tudományágak képviselői megvitatják az SZKP XXII. kongresszusának tanulságait és az ezzel kapcsolatos feladatokat.

Az ülészek bevezető előadását *Friss István* akadémikus, a Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézetének igazgatója tartotta.

Ezután a következő korreferátumok és hozzászólások hangzottak el: *Kiss Árpád*: Az ipar fejlődése és a műszaki fejlesztés, *Lukács László*: A gazdaságossági szemlélet, *Vági Ferenc*: A szocializmus építésének befejezése és a kommunizmus építésére való átmenet kérdései a mezőgazdaságban, *Kelemen Zoltán*: A mezőgazdaság anyagi-műszaki ellátásának kérdései hazánkban az SZKP XXII. kongresszusa tükrében, *Berényi József*: Az osztás formáinak változása a szocializmus építésének előrehaladásával, *Hoch Róbert*: Az áruforgalom köre a szocializmus és a kommunizmus építésének időszakában, *Burger Kálmánné*: A szolgáltatások árpolitikai sajátosságai, *Szigeti István*: A fogyasztási alap elosztása hazánkban a falu és a város közötti különbségek csökkenése idején, *Göncöl György*: A piacprobléma jelentősége a két rendszer versenyében, *D. Szabó József*: A Szovjetunió fölényének fő közgazdasági tényezői az Egyesült Államokkal folytatott gazdasági versenyben, *Simon György*: A munkatermelékenység növekedésének néhány közgazdasági kérdése a szovjet iparban, különös tekintettel az USA-val való gazdasági versenyre.

A nagy érdeklődéssel fogadott tudományos ülészek *Mátrai László* akadémikus, osztálytitkár zárszavával ért véget.

Az itt közölték felölelik az ülészek egész anyagát.

A Szovjetunió Kommunista Pártja XXII. Kongresszusa és a magyar közgazdaságtudomány

FRISS ISTVÁN

Gondolom, nem szorul bővebb magyarázatra, miért kívánunk ülészekünkön a Szovjetunió Kommunista Pártja XXII. kongresszusa és a magyar közgazdaságtudomány kapcsolataival foglalkozni. Ha semmi egyéb okunk nem volna rá, mint az, hogy ez a kongresszus fogadta el a Szovjetunió Kommunista Pártjának új programját, a kommunizmus építésének programját, ez bőségesen indokolná választásunkat. Hiszen Marxnak 95 évvel ezelőtt a gazdasági fejlődés élén járó Angliáról a gazdaságilag viszonylag elmaradt

Németországhoz intézett szavai: de te fabula narratur — rólad szól a mese — vonatkoznak ma, a Szovjetunióról szólva, Magyarországra. Igaz e vonatkozásban, amit Marx ugyanekkor mondott: „Az iparilag fejlettebb ország a kevésbé fejlettnék csak saját jövője képét mutatja.”

Persze nem arról van szó, hogy egyik ország egyszerűen lemásolhatja a másik intézményeit vagy intézkedéseit, berendezéseit vagy politikáját. Ezt nem teheti, legalábbis nem teheti büntetlenül. Ilyesféle próbálkozásainkra már egyszer csúnyán ráfizettünk. Ha ezt meg lehetne tenni, nem is volna szükség mai ülésszakunkra, sőt talán magyar közgazdászokra sem. Akkor csak jó fordítók kellenének, akik a Moszkvában lezajlott kongresszus felszólalásait és határozatait kifogástalanul fordítják le nyelvünkre. Nekünk azonban olyan *közgazdászok* kellenek, akik a kongresszuson elhangzottakat és elfogadottakat fejlődésünk követelményeinek megfelelően ültetik át magyarra.

Ez utóbbi, magától értetődően, az előbbinél jóval nehezebb feladat. Azt követeli, hogy nagyon alaposan tanulmányozzuk, átgondoljuk, és hazai tapasztalataink alapján újból felvessük a kongresszuson érintett vagy megvitatott kérdéseket. Konkrétabban: ne érvük be például annak tudomásulvételével, hogy az új pártprogram mit mond a Szovjetunió kolhozai és szovhozai fejlődésének útjairól! Roppant érdekes és tanulságos természetesen a mi számunkra is, amit a kolhozokon belüli termelés társadalmisítási fokának emeléséről olvashatunk, a munkaszervezésnek és a munkadíjazásnak közelebbviteléről az állami vállalatoknál kialakult színvonalhoz, a kolhozközi termelési kapcsolatokról és mindarról, ami a szövetkezeti kolhoztulajdont fokozatosan köztulajdon jellegűvé változtatja. De a világért se képzeljük, hogy amit ezekről a kérdésekről olvasunk, az most már további mérlegelés, vizsgálat, tanulmány nélkül általunk is átvehető, hogy az feltétlenül és változtatás nélkül érvényes a mi termelőszövetkezeteinkre! Mondottuk: nagyon alaposan kell tanulmányoznunk és átgondolnunk a felvetett kérdéseket. Ez azt jelenti, hogy meg kell ismerkednünk a kolhozok és szovhozok létrejöttének és fejlődésének körülményeivel, feltételeivel, jellegzetességeivel, ezeket bele kell illesztenünk a Szovjetunió történeti és gazdaságtörténeti fejlődésének sajátosságaiba, és sokoldalú, körültekintő vizsgálattal fel kell tárnunk az eltéréseket az ottani és a hazai, múlt- és jelenbeli viszonyok, adottságok között. Csak mindezeknek gondos felderítése, megállapítása után lehet, de egyben kell is megfontoltan mérlegelnünk, milyen következtetéseket vonjunk le a XXII. kongresszus határozataiból arra nézve, hogy mi az, amit hasznos, helyes, kívánatos már ma vagy egy későbbi időpontban átvennünk, általában: hogy nálunk mi a teendő. Abban nem kételkedhetünk, hogy ilyen módon rendkívül értékes segítséget nyerünk fontos, sőt égető hazai problémáink megoldásához.

Szóba kerültek a XXII. kongresszuson és magában a programban is érintve vannak a mezőgazdaság fejlesztésének összes egyéb fontos kérdései

is. Ilyen *először* is a mezőgazdasági munka termelékenységének gyors emelésének feladata, a mezőgazdaság komplex gépesítése, villamosítása, kemizálása, a mezőgazdasági termelés szakosítása, tudományosan megalapozott földművelési és állattenyésztési eljárások bevezetése és más rendszabályok alapján. Ilyen *másodszor* a gazdasági eredmények megjavítására leginkább ösztönző személyes érdekeltségi rendszer kérdése, beleértve a felvásárlási árakat és a munkadíjazási módokat. Ilyen *harmadszor* a legmegfelelőbb vezetési és szervezési formák problémaköre. Hazánkban ma és a legközelebbi években a mezőgazdaság fejlesztése — részben más szocialista országokban is hasonló a helyzet — egész gazdaságunk fejlesztésének központi feladata. Minden említett kérdés vagy már napirendre került, vagy belátható időn belül napirendre kerül nálunk is. Dehát akkor hogyan kellene a legnagyobb figyelemmel olvasnunk, tanulmányoznunk, átgondolnunk mindazt, ami idevágóan a kongresszuson elhangzott! Egy részével más tudományok művelői foglalkoznak, de van, ami főleg ránk, közgazdászokra tartozik, és alig van közte olyasmi, ami ne igényelné a közgazdászok közreműködését is.

Mezőgazdaságunkban a kisparaszti gazdaságok helyét szocialista nagyüzemek foglalták el. Ezzel elhárult az útból a termelőerők fejlődésének legfőbb akadályja. Figyelmünket most a termelés emelésére összpontosítjuk. De a termelőerők és a termelési viszonyok ismert dialektikus összefüggéséből folyik, hogy a *termelőerők legkedvezőbb fejlődését csak a termelési viszonyok megfelelő alakulása biztosítja*, s ha e viszonyok alakításában hibát követünk el, azzal fékezzük a termelés emelkedését. Ezért oly fontos, hogy mielőbb tisztázzuk és helyesen megoldjuk az olyan kérdéseket, mint a különbözőzeti földjáradék elvonásának, vagy bizonyos fajta társadalmi hasznosításának módja, a mezőgazdasági beruházások finanszírozása, a felvásárlás rendszere és a felvásárlási árak, ezzel együtt a paraszti életszínvonal emelésének, a falu s a város közötti különbség megszüntetésének legmegfelelőbb útjai.

Hasonlóan vagyunk más kongresszusi kérdésekkel is. Az új program például néhány jellemző vonásában csaknem kézzelfogható konkrétsággal vetíti elénk azt a társadalmat, amelyben az anyagi jólét magasabb, a társadalom anyagi fenntartására fordított munka fejenként kisebb, a társadalom tagjainak rendelkezésére álló szabad idő több lesz, mint ma bárhol a világon. Ez a kép egyúttal az emberi kultúra eddig példátlan virágzásba szökkenésének nagy ígérete, valami, ami derűt varázsol az emberek lelkébe, mert vonzóvá teszi a jövőt, szerte a világon. De a szocialista országok, köztük Magyarország fiai és leányai számára jóval több ennél. Az ő számukra ez az immár biztos holnap. A holnap? Történelmi mértékkel: az. A szocialista országok fejlődésének általános érvényű törvénye a közöttük fennálló gazdasági és kulturális különbségek kiegyenlítődése. E törvényből, melyet ma már korántsem csak az elméleti meggondolás, hanem több mint tíz év történelmének gyakorlati tapasztalata is teljes mértékben igazol, szükségszerűen követ-

kezik, hogy nem nagyon sok idővel a Szovjetunió után mi is eljutunk a kommunizmus anyagi-műszaki alapja építésének időszakába. Ezért az elénk varázolt kép *mérce* is, mélyen számba vehetjük, mi az, amit belátható időn belül el kell érniünk. Arra természetesen nem kapunk választ magából a képből — ezt tervező munkánkban nekünk magunknak kell megállapítanunk —, hogy mikorra kell a Szovjetunió számára 1980-ra kitűzött célt elérniünk, meg hogy milyen módon, milyen eszközökkel kell ezt a célt megközelítenünk.

Itt is sorompóba kell lépniük, sok más tudományág képviselői mellett közgazdászainknak. Nekik azt kell vizsgálniuk, felkutatniuk, megmutatniuk, hogy milyen *gazdasági* összefüggések, milyen *gazdasági törvények* milyen módon való felhasználásával, igénybevételével, érvényesítésével lehet Magyarországon a legrövidebb idő alatt a szocializmus felépítését tető alá hozni, majd a kommunizmus anyagi-műszaki alapját megteremteni. Tudjuk, hogy a Szovjetunióban ma a termelés műszaki színvonala jóval magasabb és a munka termelékenysége nagyobb, mint nálunk. Abból a már említett törvényből, hogy a szocialista országok között gazdasági és kulturális kiegyenlítődés érvényesül, folyik, hogy 1980-ra a Szovjetunió és Magyarország közti gazdasági különbségnek csökkennie kell. Mármost, mivel a program megmutatja, hogy a Szovjetunió hol fog tartani 1980-ban, van mihez igazodnunk gazdasági tervezésünkben. Olyan tervet kell készítenünk, amely a teljes realitás talaján maradván leggyorsabb fejlődésünket irányozza elő, tehát azt, hogy 1980-ra minél inkább megközelítsük a Szovjetunió akkori gazdasági fejlettségét.

Igen ám, de hogyan? Hogyan tervezzük a gyorsabb fejlődést úgy, hogy az egyúttal reális tervezés legyen, és valóban csökkentse a különbséget gazdasági fejlettség dolgában hazánk és a nagy léptekkel gyorsan előretörő Szovjetunió között? Ezt alapvetően az teszi lehetővé, hogy a gazdaságilag kevésbé fejlett ország a fejlettebbtől készen veheti át a tökéletesebb termelési eljárásokat, műszaki megoldásokat, megtakaríthatja tehát a kutatás, tervezés, szerkesztés, kísérletezés költséges, hosszú, gyakran sokéves útját. Törvény a szocialista országok közt egymás kölcsönös megsegítése is, és ez ma gyakorlatilag magában foglalja a műszaki tapasztalatok ingyenes átadását a termelés minden területén. Első pillantásra úgy tűnhet, hogy ilyen körülmények között nem is olyan nagy feladat gyorsan utolérni a Szovjetuniót. De ez csak az első csalóka benyomás, mely azonnal szertefoszlik, amint egy kicsit elgondolkozunk felette. Hiába adná át nekünk a Szovjetunió mindazt a műszaki okmányt, amely megmutatja, hogy milyen eljárással gyárt négy csúcsesztergapadot annyi munkaidő alatt, míg mi egyet, hiszen magától értetődően nem adhatja át egyúttal mindazt a berendezést is, amellyel nálunk a csúcsesztergapad készül, és amely berendezés nálunk nincs meg. Sok termelési ágban pedig nemcsak a megfelelő berendezésünk hiányzik, hanem a megfelelő tudással és gyakorlatlaltal rendelkező szakembereink, szakmunkásaink, technikusaink, mérnökeink, tudósaink sincsenek meg. Kiderül tehát, hogy a legfejlettebb technika átvételéhez

és meghonosításához nem elegendő az, hogy az átadó ország készségesen minden segítséget megadjon, emellett még az átvevő országnak is teljesítenie kell bizonyos személyi és anyagi feltételeket. Kész műszaki megoldások átvétele ugyan általában sokkal gyorsabban és olcsóbban üthető nyélbe, mintha minden nekünk magunknak kellene felfedeznünk, de nevetséges dolog volna azt képzelni, hogy az átvétel minden nehézség, gond nélkül és azonnal megoldható. Kellene az átvételhez gépek, berendezések, műszerek, talán épületek, esetleg nálunk nem létező anyagok is. Ezek beszerzése természetesen megterheli a népgazdaságot, azonkívül időt és fáradságot követel. Gyakran még nehezebben vagy legalábbis csak jóval hosszabb idő alatt teljesíthetők a személyi feltételek. Nem takaríthatók meg teljesen a kísérletezgetések, sőt a gyermekbetegségek sem. Világos tehát, hogy a kiegyenlítődség semmiképp sem mehet végbe egyik napról a másikra, hanem csak fokozatosan, a Szovjetunió és Magyarország viszonylatában nyilvánvalóan csak hosszú évek alatt.

Éppen ezért vannak itt nagy feladatai a tudományoknak, nem utolsósorban a közgazdaságtudománynak. Az az időszak, amely alatt a kiegyenlítődség megvalósulhat, nem egy adott, megváltoztathatatlan, merev valami. Törjék fejüket a tudósok, hogyan lehetne a kiegyenlítődség idejét lerövidíteni! Különböző tényezőknek ebből a szempontból különböző a természetük. Legmerevebb tényezőnek bizonyulhat a személyi feltétel. Szakmunkásokat, mérnököket és más szakembereket, vagy éppen tudósokat kinevelni nem lehet máról holnapra. De lehet például újfajta iskolákat teremteni, amelyekben a feltétlenül szükséges tudást kevesebb idő alatt lehet elsajátítani, mint a régi típusú iskolákban. Mi magunk már ismételtén nyúltunk ehhez az eszközhöz, legutóbb a felsőfokú technikumok életre hívásával. Égető és műszaki egyetemeink útján csak következő öt éves tervünk alatt csökkenthető mérnökhianyunkat enyhítjük velük. Lerövidíthető a gépek, berendezések létrehozásához, az építkezésekhez és általában az egyéb feltételek megteremtéséhez szükséges idő is: jobb szervezéssel, ésszerűbb eljárások alkalmazásával vagy más módon.

Roppant fontos az a rész, mely e feladat megoldásából a közgazdászokra hárul. Tudományosan megalapozott válaszukat várja az ország elsősorban arra a kérdésre, hogy mit, milyen mértékben és hogyan kellene fejleszteni ahhoz, hogy a nemzeti jövedelem és a lakosság fogyasztása *egy adott időszak alatt* maximális mértékben emelkedjék. Más oldalról és kissé konkrétan így fogalmazható meg ugyanez a kérdés: *milyen módon kellene elosztanunk a társadalom rendelkezésére álló munkaerőt és termelőeszközöket* ahhoz, hogy *bizonyos időszak alatt* a társadalom számára legkedvezőbb eredményt, a legnagyobb nemzeti jövedelmet és a legmagasabb életszínvonalat érjük el. Azért használtam feltételes módot, tehát azért mondtam, hogy „kellene” és nem azt, hogy „kell”, mert magánál a fejlesztésre vonatkozó döntésnél nyilvánvalóan egyéb nagyon fontos szempontokat, köztük a honvédelem szempontjait is figyelembe kell venni. Azt is külön kell mérlegelni, hogy mekkora legyen.

az az időszak, amelyikre kérdésünk vonatkozik, mert ez nagymértékben befolyásolhatja a fogyasztás és felhalmozás arányát. Mindezt figyelembe véve, a feltett kérdés eldöntése lényegében meghatározza az adott időszakra a népgazdasági tervet, illetve az egész népgazdaság fejlődését, meghatározza a gazdaság fő szerkezeti arányait, így a nemzeti jövedelem elosztását is fogyasztásra és felhalmozásra, a felhalmozáson belül pedig a beruházásokra fordítható munkaerő és anyagi eszközök mennyiségét, ezek felhasználási módját, valamint a beruházások irányát.

Ma az ezekre vonatkozó döntést a legsokoldalúbb vizsgálatok, mérlegelek alapján hozzuk, felhasználva nemcsak saját tapasztalatunkat, hanem lehetőleg a többi szocialista ország, elsősorban a Szovjetunió tapasztalatait is. Döntéseink helyességét az ellenforradalom óta elért eredményeink igazolják. De ez semmiképp sem mentesíti a közgazdászokat attól a kötelességüktől, hogy a mainál tökéletesebb, tudományosan megalapozottabb módszereket dolgozzanak ki a feltett kérdés megoldására. Az utóbbi években előbbre jutottunk e cél elérése felé és joggal remélhetjük, hogy a ma folyó vizsgálódások, különösen a gazdaságosságra, a munka termelékenységére és a beruházásokra vonatkozó kutatások megfelelően továbbfejlesztve elvezetnek feladatunk kielégítő megoldásához. Természetesen nem szabad megfejtkeznünk arról, hogy *fejlesztelnünk, tökéletesítenünk kell a tervezést egyéb területeken*, részletkérdésekben is. Ez ma közgazdászaink egyik legidősebb feladata. Megoldásához bőven meríthetnek a XXII. kongresszus anyagából ötletet és ösztönzést egyaránt, különösen Hruscsov elvtársnak a tervezés tökéletesítésére vonatkozó fejtegetéseiből.

Elmélyítette tudásunkat az utolsó években a *matematika* egyre fokozódó alkalmazása a tervezésben és a közgazdaságtudományban. De bizonyos fejlettebb matematikai módszereket még csak néhány éve alkalmazunk, az elektronikus számítógépek adta lehetőségek pedig csak a legutóbbi időben és még csak kevés területen nyíltak meg közgazdászaink előtt. Így nincs is még felmérve az a határ, ameddig ezekkel az eszközökkel eljuthatunk. Kétségtelen, hogy bár tervezésünkön még sokat kell javítanunk, ahhoz képest, ahol még csak néhány év előtt is tartottunk, jelentékeny a fejlődés. Talán elég egyetlen példát felhoznom erre. Éppen bizonyos matematikai módszerek kiterjedtebb alkalmazása révén tisztább képünk van a beruházások hatékonyságáról és a kapcsolódó beruházásokról, így jobban fel tudjuk mérni beruházási döntéseink következményeit. Ezért a korábbinál tökéletesebben tudjuk számbavenni a tervszerű arányos fejlődés törvényének követelményeit, tehát jobban is tudjuk a törvényt hasznosítani. Közelebb vitt bennünket a matematika ahhoz is, hogy egy árrendszeren belül érvényesülő alapelv követelményeit és következményeit előre fel tudjuk mérni. Ebből, feltehetően már a legközelebbi termelői árrendezésnél, hasznot tudunk húzni. De a matematika alkalmazásának lehetőségei feltehetően nagyobbak, mint azt ma meg tudjuk

állapítani. Hadd idézzem itt elgondolkoztatóul a Szovjetunió Kommunista Pártja új programjának szavait: „Széleskörűen fogják alkalmazni a kibernetikát, az elektronikus számítógépeket és vezérlő berendezéseket az ipar, az építőipar, a közlekedés termelési folyamataiban, a tudományos kutatómunkában, a tervező és szerkesztő gyakorlatban, a tervszámításoknál, a számvitelben és az igazgatásban.”¹

Abból, amit feljebb a kiegyenlítődésről mondtam, már következik, hogy benne döntő része van a műszaki fejlődésnek. Műszaki fejlődésünk meggyorsítása egyúttal a kiegyenlítődés meggyorsítását is jelenti. Márpedig a műszaki fejlődés meggyorsítása szintén nem kizárólag műszaki, hanem egyúttal közgazdasági probléma is. Eltekintve a már érintett, a fejlesztési irányokra és arányokra vonatkozó feladatoktól, jórészt közgazdászainkra vár a műszaki fejlesztés legmegfelelőbb anyagi ösztönzése problémájának megoldása. Volt fejlődés az utolsó években e téren is, de azért még mindig sokszor gátolja vagy fékezi a műszaki fejlesztést, hogy az gyakran sem a vállalati vezetőinek személy szerint, sem a vállalati kollektíváknak nem vagy legalábbis nem különösebben érdeke, néha meg éppen anyagi áldozatot követelne ettől is, attól is. Különös élességgel jelentkezik ez a kérdés, amikor egyes elavult termelési berendezéseket, felszereléseket ki kellene selejtezni, a termelésből ki kellene vonni, amikor egyes üzemrészeknek másfajta termelésre, legalábbis más cikkek termelésére kellene áttérniük. Mint ismeretes, a műszaki fejlesztés nem ritkán követel ilyen intézkedéseket. Tehát a személyes érdekeltség elvének alkalmazását úgy kell továbbfejleszteni, hogy az az eddiginél nagyobb mértékben, hathatósabban ösztönözzön egyéneket is, vállalati kollektívákat is a műszaki haladásra, illetve annak meggyorsítására. Mivel pedig a műszaki haladás legtöbbször beruházásokon keresztül valósul meg, e haladás meggyorsítását szolgálják közgazdászaink akkor is, amikor tudományuk eszközeivel is elősegítik beruházásaink olcsóbb, gyorsabb, tökéletesebb megvalósulását.

Persze, már az eddig érintett kérdések jó része sem csupán vagy kizárólag magyar probléma. Nem csupán vagy kizárólag magyar probléma abban a kettős értelemben, hogy egyrészt nemcsak nálunk vetődik fel, hanem más szocialista országokban is, másrészt *egészen helyesen csak több szocialista ország, vagy éppen az egész szocialista tábor együttműködésével oldható meg*. Korunkban nincs csak valamennyire is fejlett ország, amelyik kisebb-nagyobb mértékben ne venne részt a nemzetközi munkamegosztásban. Ám a szocialista országok nemcsak általában a nemzetközi munkamegosztás révén kapcsolódnak össze, hanem mint a szocialista tábor részei, a *szocialista* nemzetközi munkamegosztás révén. Ne felejtjük el a Szovjetunió Kommunista Pártja programjának következő szavait: „A szocialista világrendszer tapasztalatai igazolták, hogy

¹ Az SZKP XXII. Kongresszusa. Kossuth. 1962. 771. o.

elengedhetetlenül szükséges a kapitalizmusból kiváló országok lehető leg-szorosabb szövetsége, erőfeszítéseik egyesítése a szocializmus és a kommunizmus építésében. Elméletileg tarthatatlan az az irányvonal, hogy a szocialista országok nemzetközi közösségétől elszigetelten, elkülönítve is fel lehet építeni a szocializmust, mivel ez ellenkezik a szocialista társadalom fejlődésének objektív törvényeivel. Gazdaságilag káros, mivel a társadalmi munka pazarlására, a termelés növekedési ütemének lassulására és az illető országnak a kapitalista világtól való függésére vezet. Politikailag reakciós és veszedelmes, mivel az imperialista erők egyesült frontjával szemben nem tömöríti, hanem megosztja a népeket, táplálja a burzsoá nacionalista tendenciákat és végső fokon a szocialista vívmányok elvesztésére vezethet.”²

Ebből következik az is, amit a program valamivel lejjebb így fogalmaz meg: „A szocialista államok együttműködése lehetővé teszi, hogy minden szocialista ország a legésszerűbben és a legteljesebben hasznosítsa erőforrásait, fejlessze termelőerőit. A szocialista országok gazdasági és műszaki tudományos együttműködése, a népgazdasági tervek összehangolása, a termelés szakosítása és kooperációja folyamatában kialakul a *nemzetközi munkamegosztás új típusa*”.³ Világos ebből, hogy egy-egy szocialista ország a maga leghelyesebb fejlesztési terveit, arányait és irányait csak a többi szocialista országgal összehangban és összehangolva alakíthatja ki. A program idézett megállapítását ugyancsak több mint egy évtizedes tapasztalat igazolja. Ugyanez a tapasztalat azt is bizonyítja, hogy a fejlődés útja itt sem nyílegyenes és nem minden nehézségtől mentes. Itt is vannak a fejlődés útjába tornyosuló akadályok, az újnak itt is meg kell küzdenie létéért a régivel. Nehezíti a fejlődést az is, hogy sok probléma — részben közgazdasági probléma — vár még tudományos megoldásra. Megkezdtük, és számottevő mértékben előre is vittük azt a munkát, amelynek eredményeképpen meg tudjuk majd állapítani, hogyan aránylik egymáshoz a nemzeti jövedelem és annak néhány fő összetevője a szocialista tábor különböző országaiban, hogyan viszonylik egymáshoz a munka termelékenysége az egyes népgazdasági területeken különböző szocialista országokban, hol célszerű megvalósítani egy-egy döntő fontosságú beruházást, hogy annak gazdasági hatékonysága legnagyobb legyen a szocialista tábor számára. De a kutatásokat folytatnunk kell, és még sok munka van hátra, többek között a munka termelékenységének, az önköltségnek és egyéb közgazdasági kategóriáknak *nemzetközi összehasonlítását* szolgáló vizsgálatok terén. Tudjuk továbbá, hogy a szocialista országok egymás közötti kereskedelmében nem célszerű pontosan azokat az árakat alkalmazni, amelyek általában a kapitalista világpiacon érvényesülnek. Kialakulóban is van már a gyakorlatban egy új árrendszer a szocialista országok egymás közötti keres-

² Uo. 726—727. o.

³ Uo. 728. o.

kedelmében. Ismerjük azokat a legfőbb követelményeket, amelyeket ennek az árrendszernek ki kell elégítenie. Folynak azok a kutatások, amelyek további tulajdonságait igyekeznek megállapítani, valamint azt, hogy mikor és milyen módszerekkel lehet majd használatára áttérni. Ám itt is még nagyon sok további munka szükséges. Közgazdászaink a XXII. kongresszus szellemében járnak el és az ott kijelölt feladatok megvalósulásához járulnak hozzá, amikor ezeknek és hasonló kérdéseknek megoldásán fáradoznak.

Ülésszakunkon nagy súllyal szerepelnek az elosztás és az életszínvonal kérdései. Mint ismeretes, élénk viták folynak hazánkban már huzamos ideje a munka szerinti és a nem munka szerinti, részben szükségletek szerinti, vagy más fajta elosztás problémájáról. Gyakorlati és elméleti szakemberek, tervezők, közgazdászok, szakszervezeti funkcionáriusok és mások igyekeznek a távlati elképzelésekben és tervekben e különböző formák megfelelő összeegyeztetését elérni. Arról már nem vitatkoznak nálunk, hogy *a munka szerinti elosztás mellett a szükségletek szerinti elosztásnak is megvan a maga létjogosultsága*, hiszen mindkettőnek megvannak Magyarországon a fejlődés történeti menetében kialakult módozatai és alkalmazási területei. A munka szerinti elosztás — ez az általános — a jellemző. A szükségletek szerinti elosztás következetesen megvalósítva, vagy akárcsak nyíltan mint ilyen, nem fordul elő, de első hajtásai, vagy azok a formák, melyek alkalmasint megfelelő kiindulópontok fejlődéséhez, szemérmesen ott lappanganak nemcsak az ingyenes általános iskolai oktatásban és a családi pótlékban, hanem a bölcsődei és óvodai díjakban, sőt a lakberekben is, meg számos közszolgáltatás árában és még sok helyen. További fejlődésük is alig képzelhető másként, mint ezekből a módozatakból és alkalmazási területükből kiindulva, a jónak tűnő kezdeményezések kibontakoztatásával, a mutatózó hibák kiküszöbölésével, újabb és újabb tapasztalatok gyűjtésével és felhasználásával. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy e továbbfejlesztés során messzemenően értékesíteni tudjuk a Szovjetunió Kommunista Pártja új programjának ugyanerre a kérdésre vonatkozó megállapításait és követelményeit. „A párt — mondja a program — abból a lenini tételből indul ki, amely szerint a kommunizmus építésének az anyagi érdekelttség elvére kell támaszkodnia. Az elkövetkező két évtizedben a munka szerinti bér marad a dolgozók anyagi és kulturális szükségletei kielégítésének legfőbb forrása. . . . Ugyanakkor a kommunizmushoz vezető közeledés mértékében az egyéni szükségleteket mindinkább a társadalmi fogyasztási alapokból fogják kielégíteni: ezek növekedésének üteme gyorsabb lesz, mint a munka szerinti egyéni bér növekedésének üteme.”⁴ És néhány oldallal később: „A húsz éves időszak végén a lakosság egész reáljövedelmének mintegy fele a társadalmi fogyasztási alapokból ered.”⁵ Itt világosan bontakozik

⁴ Uo. 789. o.

⁵ Uo. 795. o.

ki előttünk az, hogy hogyan helyeződik át az elosztás súlya a munka szerinti elosztásról a szükségletek szerinti elosztásra, hogyan válik ez utóbbi fokozatosan uralkodóvá, hogy végül a kommunizmusban teljesen kiszorítsa az előbbit. Nálunk a fejlődés, ami az ütemet és a sajátos formákat illeti, bizonyára különbözni fog a Szovjetunióbeli fejlődéstől, de a lényegét illetően meg fog egyezni azzal.

Rendkívül fontos számunkra az az imént idézett megállapítás is, hogy a kommunizmus építésének az anyagi érdekelttség elvére kell támaszkodnia. Megerősít bennünket abban a meggyőződésünkben, hogy helyesen járunk el, amikor ennek a kérdésnek egész népgazdaságunkban központi jelentőséget tulajdonítunk és kutatására viszonylag sok erőt és energiát fordítunk. Mai fejtegetéseimben is többször érintettem már az anyagi ösztönzést, így a mezőgazdasággal, a műszaki fejlesztéssel, a beruházásokkal kapcsolatban. Mindezek a területeken és természetesen a népgazdaság más fontos területein is, mindenekelőtt az iparban, de a közlekedésben, kereskedelemben, továbbá más területeken, ahol bérezési, fizetési vagy anyagi jutalmazási formák alkalmazhatók, sok minden történt az utolsó években a személyes érdekelttség elvének a koráblinál tökéletesebb alkalmazására. Egészséges fejlődés nem is képzelhető másképp, mint az elmélet és gyakorlat állandó kölcsönhatásában. Elméleti elgondolásaink, feltételezéseink helyességét a gyakorlatnak kell igazolnia. Gyakorlatunk az utolsó években elméleti feltevéseinket általában igazolta is. Ugyanakkor a gyakorlat nagyon határozottan rácafolt minden olyasfajta elképzelésre, amely a személyes érdekelttség elvének helyes alkalmazásától egy-egy nagyobb horderejű kérdés teljes és végleges megoldását várta. Minden megoldásról, a legjobbról is kitűnt, hogy vannak árnyoldalai is, valamint az is, hogy addig jó, amíg bizonyos feltételek változatlanok maradnak. Dehát a feltételek általában változnak... Ezek a tapasztalatok mindenesetre hozzájárultak ahhoz, hogy sokoldalúbban lássuk a dolgokat. Megértettük, hogy az anyagi ösztönzés jó irányú fejlesztése megköveteli a különböző anyagi és nem anyagi ösztönzési módok együttes mérlegelését és összehangolását, egy és ugyanazon területen a különböző ösztönzőknek egy és ugyanazon irányba terelését. Mindent meg kell tennünk az anyagi ösztönzés módjainak további fejlesztésére, tökéletesítésére, szem előtt tartva ugyanakkor, hogy emellett egyre nagyobb súllyal kell érvényesülniök az erkölcsi, nem anyagi ösztönzés módszereinek.

Mindezek az eddig érintett kérdéseken túlmenően igen nagy a XXII. kongresszus jelentősége a tudomány s ezen belül a magyar közgazdaságtudomány számára azért is, mert folytatta a XX. kongresszus által megkezdett harcot a személyi kultusz ellen és a sztálini hibák felszámolására, utat mutatva e téren a további teendőkre. Első és legközvetlenebb feladatunk itt a hibás sztálini tételek helyes bírálata. Igaz, hogy a XX. kongresszus óta ez már sok területen sorra került. Elméletileg is kimutatták és maga a gyakorlat

is bebizonyította, hogy szocialista országokban sem kell a lakosság vásárló képességének gyorsabban nőnie a termelés növekedésénél, hogy a kolhozforma ma még korántsem akadály a mezőgazdasági termelés fejlődésének, hogy a kolhoz csoporttulajdon össznépi tulajdonná fejlődésének útja nem a kolhozok és állami vállalatok termékeseréjének kifejlesztése, hogy az árutermelés a szocializmusban sem korlátozódik a fogyasztási cikkek termelésére, s hogy a második világháború után nem vált szükségszerűvé a fő kapitalista országok termelésének csökkenése. Ezeknek a tévedéseknek feltárása azonban a Sztálin-kritikának természetesen csak első lépése. Sokkal fontosabb, de persze egyúttal *nehezebb és több időt, munkát követelő feladat helyes marxista válasz megtalálása* azokra a kérdésekre, amelyekre Sztálin hibás vagy kellően meg nem alapozott választ adott. Sztálinnak, mint ismeretes, nem feltétlenül kellett bizonyítania. Néha egyszerűen kinyilatkoztatott. A tudomány művelői ebben nem követik, nekik szigorúan bizonyítaniuk kell. Ahhoz pedig, hogy bizonyíthassanak, fáradhatatlanul és mélyrehatóan kutatniuk, vizsgálódniuk kell, tanulmányozniuk kell mind a szocialista társadalom gazdaságának, mind a kapitalista gazdaságnak új jelenségeit. Az új jelenségek a marxista közgazdászok számára mindmegannyi új, a személyi kultusz idején nagyrészt fel sem vetett probléma. Ezenkívül a Sztálin-kritika még egy kötelezettséget ró ránk. Nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a sztálini tételek oktatásunkban hosszú időn át egyeduralmúak voltak, és hogy sokan szerezték meg közgazdasági képzettségüket éppen ezeknek a tételeknek egyeduralma idején. Ezért e tételek még ott bujkálnak az oktatási és egyéb irodalomban, különösképpen pedig a fejekben. Tényleges felszámolásuk egyik soronlevő feladatunk.

Még nagyobb jelentőségű, mert általánosabb érvényű a sztálini hibák felszámolására irányuló harc egy másik oldala. A tudományban a személyi kultusz minden maradványának gyökeres kiirtása együttjár a *tudományos kutatás* nagyfokú *kiterjedésével és elmélyülésével*, valamint az ehhez kapcsolódó élénk, sőt szenvedélyes *tudományos vitákkal*. Minden tudomány mindig is az ismeretek tárháza volt, az embernek a világról vagy annak egy részéről alkotott képét tükrözte. Minden igazi tudós – Marx előtt és azóta is – az igazságot felismerésére törekedett, az igazságot kutatta. De nem lehet az igazságot teljesen megismerni, ha a kutatás útjában tilalomfák állanak, ha vannak olyan megállapítások, tételek, amelyeket minden vizsgálat nélkül feltétlenül igaznak kell elfogadni. Ez volt a helyzet a személyi kultusz idején. Pedig nincs a tudománynak olyan tétele, melyet a tudósnak ne lehetne, ne kellene kétségbevonnia, melynek ne kellene létét újból és újból a fürkésző kutató előtt igazolnia. De omnibus dubitandum – mindenben kételkedni kell, volt Marx válasza egy társasjáték során arra a kérdésre, hogy mi a kedvenc jeliséje. Az igazi kutató tisztelettel tekint mindenkire, aki, akárcsak ő, az igazságot kutatta vagy kutatja, aki a tudást akár csak kevéssel is gyarapította, aki az emberi ismeretek határát ha csak valamivel is kijebb tolta. Hódolattal tekint

azokra, akik új tartományokkal bővítették a tudás birodalmát, akiknek az emberiség lényeges új megismeréseket köszönhet, a bátrakra, akik nem féltek szembeszállni általánosan elfogadott tanokkal és megkövesedett előítéletekkel, akik töretlen csapásokou merészen hatoltak előre, mint a természettudományokban Darwin vagy Einstein, mint a társadalomtudományokban Marx és Lenin. De éppen, mert az igazságot kutatja, nem szent előtte semmi. Nincsenek istenei. Senkit sem tekint csálhatatlannak. Csak a legalaposabb, legkörültekintőbb vizsgálat győzheti meg. Nem sajnálja a fáradságot, ha arról van szó, hogy világosságot teremtsen. Mélységes felelősségérzettel dolgozik. Saját lelkiismeretének, osztályának, népének, az emberiségnek tartozik számot adni arról, amit tesz.

Abban a versenyben, amelyik ma világméreteken folyik a szocializmus és a kapitalizmus között, a tudományos kutatás és vita fellendülésének is hozzá kell járulnia győzelmünkhöz. Hiszen immár senki sem vonja kétségbe, hogy — a program megfogalmazásában — „a tudomány teljes mértékben közvetlen termelőerővé válik” és az sem vitatható, hogy a tudomány fejlődése számára a legkedvezőbb feltétel a kutatás sokoldalú kiterjesztése és elmélyítése, valamint az élénk tudományos viták kibontakoztatása, a pezsgő tudományos élet. De a tudomány szárnyalását csak az a társadalom biztosíthatja, amelynek érdeke az igazság teljes, kendőzetlen feltárása. Ez pedig, legalábbis a társadalomtudományok területén, jelenleg csak az erőteljesen fejlődő, szocializmust vagy kommunizmust építő társadalmaknak érdeke, de nem érdeke a hanyatló kapitalista társadalomnak. A felületes szemlélő számára ma még a vezető imperialista országok a többé-kevésbé egészséges fejlődés vagy legalábbis az anyagi jólét képét mutatják, de a tudományos elemzés azt bizonyítja, hogy fejlődésük útja zsákutca, hogy végül is a szocializmus irányába hajtó erők kerekednek felül. De kik döntenek a tőkésországokban arról, hogy a tudósok mit kutassanak és hogy milyen kutatási eredményeket hozhatnak nyilvánosságra? Azok, akiknek a kezében a pénz és a hatalom van, a nagy bankok, ipari, kereskedelmi, biztosítási és egyéb, köztük könyvkiadó vállalatok urai, sajtómágnások, az egyetemek és főiskolák vezetői, a törvényhozók, végeredményben tehát az uralmon levő finánciókéhez tartozó körök. Nem a közvetlen rendőri vagy ügyészi beavatkozásokra célok. Ez is van természetesen, nem is kismértékben. Van például, hogy — márciusi lapok híradása szerint — a nyugatnémet rendőrség düsseldorfi bírósági döntés alapján házkutatást tartott a Brücke Verlag kiadóhivatalában és elkobozta a Szovjetunió Kommunista Pártja XXII. kongresszusáról ott talált anyagokat. És van az is, hogy üldöznek, társadalmilag lehetetlenné tesznek, nyomorba taszítanak, kiközösítenek haladó gondolkodású tudósokat, a legdemokratikusabb tőkés országokban is. De itt most nem erről, hanem kizárólag arról van szó, hogy minden tőkés országban, minden tudomány területén az dönti el a kutatás lehetőségét: van-e és ki az, aki pénzt ad rá, és mennyi pénzt adnak rá.

És amilyen bőven buzognak az állam vagy a nagytőkés vállalatok alapjaiból fakadó pénzforrások, amikor a tőkés termelést vagy a tőke uralmát szolgáló kutatásokról van szó, annyira elapadnak ezek a források, ha a kutatás vagy annak eredménye leránthatja a leplet a társadalmi bajok igazi okairól, vagy a tőkés társadalom elkerülhetetlen hanyatlásáról, bukásáról.

Mikor a személyi kultusz a tekintély béklyóiba verte a társadalmi élet egyes megnyilvánulásait, ez a tudományok terén is éreztette káros hatását, s a legsúlyosabban alighanem a történelem, a filozófia és a közgazdaságtudomány terén. Egyrészt hinni kellett mindabban, amit Sztálin mondott, másrészt általában nem volt szabad, néha rendkívül veszélyesnek bizonyult olyan újat vagy legalábbis fontosabb, általános érvényű újat kimondani, amit ő még nem mondott. Mindazok a kísérletek, amelyek e két követelménynek eleget akartak tenni, elkerülhetetlenül szembekerültek a marxizmus lényeges követelményeivel.

Ugyanis a marxizmus módszere, a dialektikus materializmus a dolgokat, a jelenségeket sokoldalú anyagi valóságukban, konkrét összefüggésükben, kölcsönhatásaikban és mozgásukban, változásaikban, átalakulásaikban, fejlődésükben tanulmányozza, hogy lényegükhöz, belső ellentmondásaikhoz, az ellentétek harcának és egységének megértéséhez, a jelenségek mozgásának megértéséhez, mozgástörvényeinek felfedéséhez eljusson. A marxista társadalomkutatás az igazság keresése, annak a szigorúan tudományos felismerésnek az alapján, hogy a társadalom fejlődése a társadalmi viszonyokban gyökerező törvényeknek megfelelően megy végbe, hogy e törvények feltárásához a társadalmi viszonyok mélyére kell behatolni, a termelési viszonyokat kell elemezni. Mindez alapján már azt is magában foglalja, hogy *a marxizmus ízig-vérig forradalmi tudomány*. „E mű végső célja — írta Marx „A Tőke” előszavában — a modern társadalom gazdasági mozgástörvényeinek feltárása”. De „A Tőke” nemcsak ezt a célt érte el, hanem egyúttal hatalmas fegyverré vált a munkásosztály kezében a tőkés társadalom termelési viszonyainak, köztük a leglényegesebbeknek, a tulajdonviszonyoknak gyökeres forradalmi felforgatására, megváltoztatására. Marx tudományos munkásságát, a marxi tudományos módszerekkel és a marxi forradalmi szellemben folytatta Lenin. A marxizmus—leninizmusban tudományosság és forradalmiság elválaszthatatlanul összeforrott.

Szemben ezzel a forradalmi tudományos szellemmel a személyi kultusz éveiben a marxizmus—leninizmusból Marx, Engels, Lenin és Sztálin műveire támaszkodó dogmagyűjteményt kezdtek csinálni! Tudománytalan módszerek terjedtek el. Gyakran a marxizmus—leninizmus magasabbrendű továbbfejlesztésének hirdették, szent igazságként ünnepelték Sztálin megállapításait, függetlenül tényleges értéküktől, és anélkül, hogy ellenőrizték volna őket, idézetekkel „bizonyítottak” és a konkrét forradalmi útmutatást örökérvényű absztrakt dogmaként alkalmazták. A marxizmus—leninizmus álláspontja a

tudósoktól a konkrét helyzet legsokoldalúbb tanulmányozását, megismerését követeli, és tudományos felismeréseik felhasználását a világ megváltoztatására, az emberiség javára. Ehelyett dogmatizmus és betűrágás kapott lábra a társadalomtudományokban, háttérbe szorultak az igazi kutatások és kutatók. Igaz, folyt ezekben az években is a szocializmus építése, halmozódtak a tapasztalatok, akadtak elméleti általánosítások, a tudomány fejlődése sem állt meg. De a személyi kultusz légköre kedvezőtlen helyzetet teremtett a társadalmi tudományok fejlődése számára. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az a tény, hogy a személyi kultusz felszámolása a társadalmi tudományok, köztük a közgazdaságtudomány egészséges fejlődésére és fellendülésére vezetett a Szovjetunióban és más szocialista országokban, így Magyarországon is.

Ez a fejlődés már kevéssel Sztálin halála után megindult. Hatalmas lökést adott neki a XX. kongresszus, melynek elévülhetetlen érdemei közé tartozik az is, hogy visszahelyezte jogaiba a marxizmust, mint forradalmi tudományt, a XXII. kongresszus folytatta a huszadik munkáját, így kétségtelenül erőteljesen hozzá fog járulni a forradalmi tudomány továbbfejlesztéséhez. Meg kell értenünk ennek a tettnek hatalmas jelentőségét és azt is, hogy ez a tett *szükségszerű* volt. Nem lehetett eredményes az a kísérlet, hogy a világ legforradalmibb elméletét halott tanná merevítsék, ezzel lényegétől megfoszszák. Ezt a Marx, Engels és Lenin szelleme és szellemi öröksége elleni példátlan merényletet, a *marxizmus—leninizmusnak ezt a meghamisítását nem koronázhatta tartós siker*. Az igazságnak itt is, mint a tudomány történetében általában, győznie kellett. Végül is a marxizmus—leninizmus forradalmi szelleme kerekedett felül. Értsük meg: nem véletlenül. És értsük meg azt is, hogy ez a megállapítás nemcsak a szűkebb értelemben vett tudományra vonatkozik. Ahogy a tudományok területén a dogmatizmus, a skolaszticizmus, a betűrágás, lényegében mond ellent a marxizmus—leninizmus tudományának, úgy lényegében nem fér össze a személyi kultusz a szocialista társadalommal. A személyi kultusz, s a vele kapcsolatos, azt nyomon kísérő káros jelenségek, a szocialista demokratizmus elveinek megsértése, a túlzott centralizmus, a bürokratizmus, szélső esetekben törvénysértések: mind-mind alapvetően, gyökeresen idegenek a szocializmus mélységesen demokratikus és szabad levegőjétől, forradalmi szellemétől. Ezek a káros, beteges jelenségek bizonyos történeti körülmények szerencsétlen összejátszása folytán átmenetileg, történelmileg rövid időre felülkerekedhetek ugyan, de a szocializmus lényegéből fakadó belső erők szükségszerű ellenállása és megakadályozhatatlan előretörése következtében elkerülhetetlenül el kellett bukniuk, le kellett tűnniük a színről. *A szocializmus belső erőinek győzelmes megnyilvánulásai és fejlődésükben egymást követő állomásai voltak a Szovjetunió Kommunista Pártja XX. és XXII. kongresszusai.*

Még valamit kell az elmondottakhoz hozzáfűzőm: az említett forradalmiság nemcsak a marxizmus—leninizmusnak a társadalomról és tudományról

alkotott tudományos felfogásában és ítéletében nyilvánul meg. Lényegéhez tartozik a természet, a társadalom és a tudomány állandó megváltoztatására, fejlesztésére, tökéletesítésére irányuló törekvés, az ember, az emberi jólét szolgálatában. A természet és a társadalom törvényeit általában és a gazdasági élet törvényeit különösen is azért tanulmányozzuk, hogy ismeretükben egyre inkább az ember uralmának, konkrétan a szocialista ember uralmának vethessük alá a természet és a társadalom működését. Meggyőződéssel állítom, hogy a marxizmus—leninizmus e tekintetben is, mint annyi másban, az emberiség legjobb hagyományainak, az emberiség legnemesebb, leghaladóbb szellemei dicső örökségének őrzője, folytatója és továbbfejlesztője. A legnagyobb tudósok többségükben, működtek legyen a tudomány bármely területén, minden korban tudatában voltak annak, hogy tevékenységüknek értelmet csak az ad, ha vele végső fokon előbbre viszik az emberiséget, jobbra teszik annak sorsát. Nekünk, marxista—leninista közgazdászoknak az a szerencse jutott osztályrészünkül, hogy tudományos működésünkkel olyan közvetlenül, mint kívülünk csak kevés tudomány művelői, a szocializmus építését, népünk anyagi és kulturális jólétének emelkedését segíthetjük elő és gyorsíthatjuk. Végső fokon a Szovjetunió Kommunista Pártja XXII. kongresszusának legnagyobb jelentősége a magyar közgazdaságtudomány számára éppen abban a segítségben van, melyet tudományunk fejlődésén keresztül a szocializmus, a kommunizmus ügyének nyújt. A XXII. kongresszus tanulságainak birtokában eredményesebben szolgálhatjuk hazánkat, s a haladást hazánk határain kívül is. Így gyorsabban közeledhetünk célunkhoz: a boldog emberi társadalomhoz. Ez oly nagy, oly szép, oly lelkesítő cél, hogy elérésére latba kell vetnünk minden tudásunkat, képességünket, erőnket, kitartásunkat és szorgalmunkat.

AZ IPAR MŰSZAKI FEJLESZTÉSÉNEK KÖZGAZDASÁGI KÉRDÉSEI A SZOCIALIZMUS ANYAGI-MŰSZAKI BÁZISA MEGTEREMTÉSE SORÁN

Az ipar fejlődése és a műszaki fejlesztés

KISS ÁRPÁD

Friss elvtárs átfogó, a XXII. kongresszus tanulságainak a közgazdaságtudomány egészére vonatkoztatott tanulságait kimerítő referátumához az egyik igen jelentős kérdés: az iparfejlődés, a műszaki fejlesztés és ezzel összefüggésben a tudományos kutatás fejlesztése kérdésének szempontjából kívánok hozzászólni.

A gazdasági tervezés és irányítás tökéletesítése érdekében folyó közgazdasági kutatómunka célkitűzéseinek megfogalmazásánál alapvető útmutatás-

ként szolgálhat a Szovjetunió Kommunista Pártja új programjának az a megállapítása, hogy „a tervszerű vezetésnek felülről lefelé, az új technika gyors fejlesztésére és meghonosítására kell irányulnia”.¹

A technika gyors fejlesztése és az ipar fejlesztése érdekében történő fokozott felhasználása a tudomány fejlődésén, a tudomány és a termelés közötti kapcsolatok szorosabbá fűzésén múlik. A tudománynak abban a megváltozott szerepében, hogy egyre inkább az anyagi-műszaki tevékenységek előkészítője, alapjainak megteremtője, az az új objektív összefüggés ismerhető fel, hogy a műszaki fejlődés, a termelés fejlődése egyre inkább a tudományos ismeretek felhalmozódásától, elterjedésétől és a termelésben való alkalmazásától függ.

Az egész népgazdaság harmonikus fejlődéséhez az szükséges, hogy a nehézipar fejlődése biztosítsa a gazdaság valamennyi ágának és a közszükségleti cikkek gyártásának fejlődését. Ez a szocializmus politikai gazdaságtanának már régen felismert, alapvető és a fejlődés jelen szakaszában is változatlanul érvényes törvénye:

Napjainkban a történelmi fejlődés új szakaszába lépett. Ezt a szakaszt a szocialista tábor vonatkozásában az jellemzi, hogy a Szovjetunióban mind szélesebben bontakozik ki a kommunizmus építése, kidolgozásra került ennek konkrét harci programja, a népi demokratikus országokban pedig befejezéséhez közeledik a szocializmus alapjainak lerakása. Ebben az új szakaszban a nehézipar elsődleges fejlesztésének változatlanul érvényes törvényszerűsége mellett felismerhető az az új törvényszerűség is, hogy a technikának gyorsabban kell fejlődnie az ipar fejlődésénél. Ez azonban csak úgy lehetséges, ha a technikai fejlődés elvi alapját képező és a technikai elgondolások forrását jelentő természettudományok fejlődése megelőzi a technikai fejlődés ütemét is.

Ez az objektív gazdasági folyamat nemcsak elméletileg igazolható, hanem megállapítható az elmúlt néhány évtized alatt végbement változások elemzése alapján is. A termelés növekedése, a technikai haladás, a munka társadalmasításának fokozódása az azonos társadalmi szükséglet kielégítéséhez szükséges osztálytársadalmi munkaráfordítások csökkenését eredményezte. A csökkenő osztálytársadalmi munkaráfordításokon belül azonban viszonylag egyre nagyobb hányadot fordítanak tudományos kutatásra és fejlesztésre. E két változás közötti kölcsönös összefüggés arra mutat, hogy a szellemi munkahányad növekedése az összráfordítások gyorsuló jellegű csökkenését eredményezi. Szemléletesen mutatja ezt az is, hogy a fejlett ipari országokban milyen viszony van a nemzeti jövedelem emelkedése és abból a tudomány fejlesztésére fordított anyagi eszközök növekedése között. Míg pl. a Szovjetunióban a nemzeti jövedelem az 1950–58. évek közötti 10 évben 2,67-szorosára, az ipari termelés 3,1-szeresére nőtt, ugyanebben az időben a tudományos kutatásra fordított eszközök 3,75-szeresére nőttek.

¹Az SZKP XXII. Kongresszusa. Kossuth. 1962. 784. o.

Ez az előbb ismertetett tényszámokban is megmutatkozó folyamat arra mutat, hogy a tudomány egyre nagyobb mértékben közvetlen termelőerővé válik.

Ez a folyamat az esetben is végbemenne, ha az egyes alaptudományi ágazatokban a fejlődési trendek azonosak lennének. Hiszen a társadalmi célkitűzések megvalósításában rájuk háruló ágazati feladatokat az egyes népgazdasági ágak, az egyes népgazdasági egységek a tudomány és a műszaki fejlesztés eszközeivel egyre kisebb ráfordításokkal oldanak meg. Egyes alapvető tudományos területeken azonban a fejlődés az elmúlt évtizedben a többi területekhez képest kimagasló volt. Egy-egy tudományágnak egy részterületén elért alapvető felismerése az adott tudományterület rohamos fejlődését, kiszélesedését eredményezte. Az elmúlt évtizedekben ilyen kiugróan gyorsan fejlődik pl. (a felsorolás teljességének igénye nélkül) az atom szerkezetének megismerése, a szilárd testek fizikája, az óriásmolekulák kémiája. Az alaptudományoknak egymástól eltérő ütemű fejlődése és eredményeinek más tudomány- és technikai ágakba való behatolása meggyorsítja az osztársadalmi munkaráfordítás csökkenését és egyben azt is eredményezi, hogy az egyes területek műszaki fejlődésének üteme is egymástól eltérő lesz. Éppen az új tudományos eredmények műszaki és termelési eredményekké való átalakulása adja meg azt a forradalmian új technikát, amelynek segítségével az ipar fejlődésének üteme meggyorsítható.

Engedjék meg, hogy ezt példákkal is illusztráljam:

Ismeretes, hogy mintegy 10–15 évvel ezelőtt születtek meg a félvezető technika alapvető tudományos eredményei. Egy évtized sem telt el és a híradástechnika terén jelentős célkitűzések valósultak meg. Ma már egy nagyságrenddel kisebb tér és közel egy nagyságrenddel kisebb anyagvolumen felhasználásával érnek el bizonyos célkitűzéseket. Nyilvánvaló, hogy egy anyagihiánnyal küzdő ország számára nem mindegy, hogy ezen fejlesztési eredmények hazai alkalmazása milyen gyorsan történik meg.

Egyes alaptudományi ágazatok kiugró fejlődése tehát megváltoztatja azokat az arányokat, amelyeket a népgazdaság egyes ágai a korábbi technikai színvonal mellett valamely társadalmi szükséglet kielégítésében képviseltek és éppen ennek révén teszi lehetővé, hogy az adott célkitűzés eléréséhez szükséges osztársadalmi munkaráfordítás nagyságrendi mértékű csökkenése bekövetkezhessék.

Az alaptudományok fejlődésének ilyen kihatása az ipar fejlődésének meggyorsítására nagy közgazdasági jelentőséggel bír és ez teszi szükségessé azt, hogy a közgazdaságtudomány foglalkozzék a tudományos kutatásra és fejlesztésre fordítandó eszközök arányai meghatározásának kérdésével.

A jelenleg rendelkezésre álló adatok még nem tekinthetők elegendőnek ahhoz, hogy azokból a nemzeti jövedelem és a kutatási-fejlesztési költségek alakulása közötti szorosabb, mennyiségileg is megbízhatóan mérhető kapcsolatokra következtethessünk. Mégsem tekinthető reménytelen próbálkozásnak a

kutatás és fejlesztés, a technikai haladás, a termelés és a nemzeti jövedelem alakulása között ilyen szorosabb kapcsolat keresése és az összefüggések közgazdasági elemzése. Mind ez ideig a kutatás gazdasági tervezésével foglalkozó irodalom viszonylag kevés figyelmet szentel a nemzeti jövedelem emelkedése és az abból a tudományos kutatásra és fejlesztésre felhasznált hányad összefüggésének vizsgálatára. Nem vizsgálták e viszonyszámoknak a népgazdaság távlati fejlesztési tervezése során történő esetleges alkalmazhatóságát sem. A tudományos kutatás gazdasági tervezése mind ez ideig alapvetően a tematikai tervezésre épült és így kísérelték meg a kutatás anyagi-műszaki megalapozását biztosítani. Ilyen módszerrel készült hazánkban az első tudományos kutatási terv is.

Felmerülhet a gondolat, hogy szükséges-e Magyarországon a tudományos kutatásra és fejlesztésre szánt eszközöket növelni, hiszen a szocialista országok közötti nemzetközi gazdasági és tudományos együttműködés révén a kutatásra, fejlesztésre szánt eszközöket megtakaríthatjuk.

Kétségtelen tény, hogy a szocialista országok közötti gazdasági és ezen belül műszaki-tudományos együttműködés lehetővé teszi, hogy készen kapjunk más baráti országokban elért tudományos eredményeket, lehetővé teszi a szocialista tábor méreteiben a kutatás céljára rendelkezésre álló szellemi és anyagi erők tervszerű elosztását. A nemzetközi együttműködés azonban nemcsak jogokat biztosít más baráti országok eredményeinek alkalmazására, hanem kötelezettséget is arra, hogy magunk is produkáljunk tudományos eredményeket, különösen az olyan iparágak területén, amelyekben a szocialista tábor méreteiben végrehajtott profilozás során nekünk jut az az elsődleges feladat, hogy saját szükségletünkön kívül, más baráti országok szükségleteit is kielégítsük. A lehetőségeink határán belül a kijelölt területeken teljes erőfeszítéssel kell dolgoznunk. A nemzeti jövedelem azonos nagyságrendű hányadának kutatásra, fejlesztésre való fordítása a szocialista országok között kialakult kölcsönösség elve alapján, valamint azzal a közös célkitűzéssel is indokolható, hogy a szocialista világrendszer országai történelmileg kb. egy időben építik fel a kommunizmus anyagi-műszaki alapjait. Ha ebben a történelmi periódusban vannak is még bizonyos egyenetlenségek, amelyek egyes országokat, így elsősorban a Szovjetuniót átmenetileg az átlagosnál nagyobb erőfeszítésre készítetnek, egy bizonyos idő múltán valamennyi szocialista országnak a nemzetközi munkamegosztás által számára meghatározott termelési területén a legfejlettebb műszaki színvonalat kell elérnie és tartania.

A tudományok fejlődése, az erre épülő technikai fejlődés a gazdasági tervezéssel és vezetéssel szemben is újszerű követelményeket támaszt. A műszaki fejlesztésnek ágazati arányokat megváltoztató jellege a népgazdasági vezetés legfelső, a népgazdaság valamennyi ágazatát átfogó szerveinek munkájával kapcsolatban támaszt újszerű igényeket, hiszen az ágazati arányok változása csak a centrális, valamennyi ágazatot átfogó vezetés síkján fogható össze.

Ezt a követelményt a legjobban úgy határozhatnánk meg, hogy a gazdasági irányító munkában erősebben kell az ágazatok minőségi változását is figyelembe vevő koordinációs szemléletet érvényesíteni. A műszaki fejlesztésnek az egész népgazdaságra, a népgazdasági ágak arányára kiható követelményei éles formában a hosszabb távlatra szóló tervek készítésénél vetődnek fel.

Még egy ötéves terv időszaka is túl rövid ahhoz — nem is szólva az egyes tervévek periódusáról —, hogy egész iparunk, vagy akár egy-egy jelentősebb iparágunk összefüggései, összetétele alapvetően megváltozzék. Műszaki fejlődésünk irányának, színvonalának meghatározásánál éves vagy ötéves tervezésénél tehát ugyanolyan joggal és sikerrel alkalmazhatjuk az extrapolálás módszerét, mint ahogyan az a népgazdasági terv elkészítésének más területein is alkalmazást nyer. A tudomány és a technika fejlődési üteme azonban olyan gyors, hogy ugyancsak nem tételezhetjük fel a 20 éves távlati tervezés időszakára is. 20 év alatt az ipar belső összefüggései sok esetben alapvetően megváltoznak s itt már, éppen a legfontosabb területeken, nemcsak mennyiségi, hanem minőségi változásokkal is számolnunk kell. A gyors fejlődés következtében pl. egyes célkitűzéseinkhez vezető utak megrövidülhetnek, egész eljárások vagy eljárássorozatok kikerülhetőkké válnak, új utak nyílhatnak meg.

A húszéves tervezésnél tehát az extrapoláció módszere általában csak igen korlátozott mértékben alkalmazható, helyett a műszaki fejlődés várható útját és eredményeit kell minél pontosabban előrelátnunk.

Ez persze azzal a követelménnyel jár, hogy nem valamiféle önálló műszaki fejlesztési tervet, vagy a népgazdasági terv műszaki-fejlesztési tervfejezetét kell kidolgozni, hanem arra van szükség, hogy a távlati népgazdasági tervnek olyan műszaki és gazdasági tartalma legyen, amelyben a műszaki fejlesztés célkitűzései és a hozzá szükséges anyagi eszközök bennefoglaltatnak.

A műszaki fejlesztési elgondolások kidolgozását tehát a távlati népgazdaságfejlesztési terv műszaki előkészítő szakaszának kell tekinteni, más szóval ezen elgondolások a távlati népgazdasági terv műszaki megalapozását kell hogy szolgáltassák.

A távlati népgazdasági tervek műszaki tartalmát tehát az egész műszaki fejlesztési munka célkitűzései képezik. E célok elérésére természetesen lehet tervet készíttetni, a végrehajtást meg lehet tervezni és természetesen lehet olyan mutatószámokat kidolgozni, melyek előrehaladásunk *mértékét, gyorsaságát* jellemzik. E terv- és mutatószámok azonban nem helyettesítik a távlati terv műszaki fejlesztési tartalmát és kidolgozásuk nem is előzheti meg a műszaki fejlesztési elgondolások kidolgozását; megfordítva: e mutatókat, a műszaki intézkedések tervét természetesen csak a távlati tervből lehet kivonatolni.

A műszaki fejlődés tervezésének egy másik nagyon jelentős területe — melyen egyébként alig-alig történt érdemleges előrehaladás — a nagy népgazdasági jelentőségű fejlesztési munkák valamennyi szakaszának (kutatás, kísér-

letezés, tervezés, az eredmények gyakorlati alkalmazása) a tervekben történő következetes kijelölése és annak végrehajtása. A Szovjetunió nemrég bevezetett gyakorlata nyomán előbb-utóbb nekünk is meg kell valósítanunk a tudomány és technika fejlesztésének oly tervezését, hogy a kutató- és fejlesztőmunka egész tartamára elő kell irányozni a szükséges anyagi és pénzügyi fedezetet, annak szervezett biztosítását, meghatározva a szükséges munkák terjedelmét az egyes közbeeső tervidőszakokra. A tudományos kutatások és e kutatási eredmények a népgazdaságba történő bevezetésének tervezésére igen alkalmas módszereket kell találnunk és tekintetbe kell vennünk, hogy a munka során szerzett új ismeretek a tervekben esetleg lényeges módosításokat tesznek szükségessé. A folyó tervmunka fenti követelményt figyelembe vevő operatív voltától igen nagy mértékben függ az, hogy a kutatási eredmények realizálása a lehető legrövidebb időn belül történhessék meg.

Hazai viszonyainkat figyelembe véve azt kell előirányoznunk, hogy a gazdaságosan megvalósítható, legkorszerűbb technika bevezetésére kell törekednünk iparunk legfontosabb területein. Minden területen meg kell keresnünk a legjobb kompromisszumot a „széles választék — kis mennyiség”, illetve „nagy sorozat — kis választék” szélsőségek között. Ezen optimum kialakításánál rendkívül nagy külső segítséget nyújt a szocialista nemzetközi munkamegosztás, de legnagyobb mértékben kell olyan saját lehetőségeinkre is támaszkodnunk, mint az országon belüli munkamegosztás, profilozás, a szabványosítás, tipizálás, csoportosítás stb. A mi körülményeink között — kis ország lévén — a gazdaságosan megvalósítható legkorszerűbb megoldások keresésénél igen fontos az a komplex szemlélet, amely mindig a termelési végcél tartja szem előtt. Ennek következményeképpen sok esetben nem az *ágazati optimális*, hanem a népgazdaságilag legkisebb ráfordítású megoldásokat kell választanunk, melyektől legtöbb esetben még azt is megköveteljük, hogy a műszaki haladást a továbbiakban is rugalmasan tudják követni. Célkitűzéseink helyessége érdekében igen alaposan tanulmányoznunk kell olyan fogalmakat, mint a korszerűség, a haladó technika stb. Az „új” és a „korszerű” nem minden esetben esik össze. Tekintetbe kell vennünk azt, hogy a korszerűség nem abszolút fogalom, s az elévülés üteme a ma legfontosabb iparágakban a leggyorsabb. Leggyorsabban elévülnek a gyártmányok és a gyártási eljárások, kevésbé gyorsan a technológiai berendezés, még lassabban a kiszolgáló hálózatok, üzemrészek és leglassabban az épületek, építmények. E követelményből azt a következtetést lehet levonni, hogy igyekezzünk az építményeket és a kiszolgáló létesítményeket minél univerzálisabban, minél több célra használhatóan megvalósítani.

Óvatosan kell bánni azzal a nálunk népszerű és általában helyes célkitűzéssel is, hogy a kevésbé anyagigényes és erősen munkaigényes iparágakra, gyártmányfélésekre kell a súlyt helyezni. Ne felejtjük el, hogy nagytömegű munkaigényes cikket csak akkor fogunk tudni előállítani és exportálni, ha a

megfelelő munkaerő tényleg rendelkezésünkre áll, márpedig a húszéves távlati tervperiódus második felétől kezdve valószínű, hogy a munkaerőben egyre inkább olyan hiány alakul ki majd Magyarországon, mint ma a legtöbb anyagban. Ezért ilyen célkitűzések esetén helyes a munkaerő kérdését mindig párhuzamosan vizsgálni és a lehetőségek figyelembevételével reálisan tervezni.

Valószínűleg nem bizonyul helyes célkitűzésnek az, hogy minden iparág minden szektorát egyaránt oly módon fejlesszük, hogy egyenlő mértékben közelítsék meg a korszerűség világszínvonalát. Valószínűleg helyesebb egyes, adottságainknak megfelelően helyesen kiválasztott iparágakat erőteljesen fejleszteni, egyes területeken átvenni a vezetést, a többiekben pedig minimális erőráfordítással igyekezzünk az általános fejlődéssel lépést tartani. Amellett, hogy legfőbb üzemeinkkel és gyártmányainkkal igyekszünk a világszínvonalat elérni vagy meghaladni, fordítsunk kellő gondot üzemeink és gyártmányaink átlagszínvonalára is és gyomláljuk ki határozottan és következetesen az elavultakat.

Célkitűzéseinknél vegyük figyelembe, hogy ma már hibás az a hosszú évekig követett gyakorlat, hogy elsősorban, sőt sokszor kizárólagosan csak a termelőberendezéseket fejlesztettük és olyan kiszolgálóberendezéseket és részeket, mint az anyagmozgatás, a raktározás, az irodatechnika, a víz- és energiaellátás stb. elhanyagoltunk. A termelékenység alakulásánál ez csaknem olyan fékezően hat, mint a fő berendezések fejlesztésének elhanyagolása.

Figyelembe kell venni azt is, hogy minden műszaki fejlesztés kockázattal jár. Szerényebb célkitűzés kisebb kockázatot jelent, merészebb célkitűzés nagyobbat. A kockázatot megfelelő tartalékok betervezésével kell számításba venni. A gazdaságossági számítás és műszaki mérlegelés kérdése, hogy milyen mértékű kockázat engedhető meg.

A fenti néhány, az iparfejlesztés és a műszaki fejlesztés kérdését érintő megállapítással arra kívántam rámutatni, hogy az iparfejlesztés és a műszaki fejlesztés kérdéseinek megoldásánál nemcsak a műszaki tudományoknak és a műszakiaknak, hanem a közgazdászoknak is nagy a feladata. Az elmúlt években jelentős erőfeszítést tettünk annak érdekében, hogy elmélyítsük közgazdászaink műszaki, műszaki szakembereink közgazdasági képzését. Ebben a tekintetben értünk el eredményeket, amelyek e törekvések helyességét támasztották alá. Természetesen az nem várható el a közgazdaságtudomány művelőitől, a műszaki tudomány művelőitől, hogy közgazdasági téren tudományos színvonalra emelkedjenek. Abban a tekintetben tehát, hogy népgazdaságunk e kulcskérdésében milyen mértékben sikerül előrehaladnunk, annak is meghatározó szerepe van, hogy tudományos életünk átfogó központi koordináló szerveinek, elsősorban a Magyar Tudományos Akadémiának, de a gazdasági irányítás illetékes szerveinek is, milyen szervezett kapcsolatot és részletekig koordinált együttműködést sikerül kialakítani a műszaki és közgazdasági tudományok fejlesztésére hivatott intézmények között.

A gazdaságossági szemlélet

LUKÁCS LÁSZLÓ

Ülésszakunk feladata annak megtárgyalása, hogy mik a Szovjetunió Kommunista Pártja XXII. kongresszusának tanulságai a magyar közgazdaságtudomány számára. Korreferátumomban csak a gazdaságossági szemlélettel összefüggő néhány tanulságról kívánok szólni. Először igyekszem meghatározni, hogy mit értek gazdaságossági szemléleten, másodsor a gazdaságossági szemléletnek a XXII. kongresszuson való néhány megnyilvánulását és végül a gazdaságossági szemlélet magyarországi elterjedésének eredményeit tárgyalom.

Először is tehát, a gazdaságossági szemlélet kifejezés jelentéséről szeretnék szólni. Ezt a kifejezést mostanában nagyon széles körben és nagyon gyakran lehet hallani. Sok mindent értenek rajta és ebben valóban sok minden meg is fér.

A gazdaságossági szemlélet kifejezés értelmezésénél Marxnak egy ismert tételéből szeretnék kiindulni. A „Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie” egy helyét idézem: „Az időmeghatározás természetesen jelentős marad, ha közösségi termelést tételezünk fel. Minél kevesebb időre van szüksége a társadalomnak ahhoz, hogy búzát, állatot stb.-t termeljen, annál több időt nyer más — anyagi, vagy szellemi — termeléshez. Fejlődésének, élvezetének és tevékenységének sokoldalúsága — ugyanúgy mint az egyes egyénnél — az időmegtakarítástól függ. Takarékoskodás az idővel (Ökonomie der Zeit), ebben oldódik fel végül is minden takarékoskodás (Ökonomie). A társadalomnak éppúgy célszerűen kell beosztani idejét ahhoz, hogy össz-szükségleteinek megfelelő termelést érjen el, mint ahogyan az egyes embernek helyesen kell beosztania idejét, hogy megfelelő arányban szerezzen ismereteket vagy eleget tehessen a tevékenységével szembeni különböző követelményeknek. Az idővel való takarékoskodás, valamint a munkaidőnek a termelés különböző ágai közötti tervszerű elosztása tehát első gazdasági törvény marad a közösségi termelés alapján. Sőt sokkal inkább lesz törvény”.¹

A termékegység előállításához szükséges társadalmi munkaidőráfordítással való takarékoskodás, vagy ahogy röviden általában nevezzük: a gazdaságosság tehát „első gazdasági törvénye” a szocialista gazdaságnak. Az „első törvény” része a munkaidőnek a termelés különböző ágai közötti tervszerű elosztása is, amit röviden *arányosságnak* nevezhetünk. A szocialista gazdaság két alapvető vonása egymástól el nem választható, a gazdaságosság és az arányosság *kölcsönhatása* is objektív szükségszerűség. A két kategóriát Marx sem külön-külön, hanem együtt, egységükben tekinti „első törvény”-nek. Az arányosság megvalósítása csak a gazdaságossági követelmények megvalósítá-

¹ Marx, K. ; Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie (Rohentwurf). Dietz Verl. Berlin, 1953. 89. o. (Németül.)

sával együtt, részben ezek útján lehetséges, ugyanígy a gazdaságosság követelményeit is csak az arányossági feltételeknek eleget téve, részben éppen ezek biztosításával valósíthatjuk meg. Ha pedig ez így van, akkor felesleges és nem helyes attól tartani, hogy a gazdaságossági szemlélet hangoztatása vagy elterjedése valamiképp kiszorítja vagy felváltja az arányosságról való gondoskodást. A társadalmi munkaidővel való takarékoskodás, az ennek megvalósítására törekvő gazdaságpolitika, az ennek megfelelő tervezés és gazdálkodás, az ezt helyeslő közszellem, a gazdaságossági szemlélet tehát nem lehet ellentétben a termelőerők ésszerű elosztásával, a mérlegszerű egyensúllyal, az arányossággal.

A gazdaságossági szemlélet kifejezést nem a tervszerű, mérlegegyensúllyal, arányossággal szembeállítva szokták használni. A gazdaságossági szemlélet nem azonos azzal az észjárással sem, amely a legtöbb nyereséget tekinti legfőbb jónak. A gazdaságossági szemlélet az ún. mennyiségi szemlélettől való elhatárolásra szokott szolgálni. A mennyiségi szemlélet, a minél nagyobb volumenű, sőt minél nagyobb pénzértékű vállalati teljes termelésre való törekvés és ösztönzés, aminek közismert hibás gyakorlata az 50-es évek elején nálunk elterjedt, természetesen nem azonos az arányossággal, a társadalmi munkaidő tervszerű elosztásával. A gazdaságossági szemlélet és a mennyiségi szemlélet szembeállítása tehát indokolt. A szocializmus építésének másfél évtizedes tapasztalatai már gyakorlatilag is igazolták, ami elméletileg is nyilvánvaló, hogy a gazdasági fejlődés és a nép jóléte szempontjából a gazdaságossági szemlélet vitathatatlanul fölényben van a mennyiségi szemlélettel szemben. Előnyei nemcsak gazdaságiak. Amikor már egyre nagyobb tömegek éreznek felelősséget az egész társadalom vagyonáért és jólétéért, akkor rossz hatása van annak, hogy ésszerűtlen gazdasági lépéseket, raktárra termelést, elhibázott beruházásokat látnak maguk előtt azok, akiket az agitáció filléres megtakarításokra serkent. A tömegek általában könnyebben megértik, rokonszenvesebbnek tartják és szívesebben követik a gazdaságossági szemléletet tükröző gazdaságpolitikát. S ez egyáltalán nem közömbös a szocialista társadalmi tudat kialakítása szempontjából. Ily módon a gazdaságossági szemlélet helyesen szolgálja a társadalmi és az egyéni érdekek fokozottabb összhangját.

A gazdaságossági szemlélet a XXII. kongresszuson

Természetesen most nem ismertethetem a Szovjetunió óriási sikereit a technika fejlesztésében, az ipari és mezőgazdasági termelés és termelékenység növelésében, pedig ezek is mind kézzelfogható bizonyítékai annak, hogy a gazdaságossági szemlélet felülkerekedett. Ez már a XX. kongresszuson kezdődött és a XXII. kongresszus folytatta és betetőzte ezt a folyamatot. Tulajdonképpen az egész kongresszusi jegyzőkönyvön végigvonul a gazdaságossági szemlélet. Ezért igen könnyű és egyben nagyon nehéz is az idevágó gazdag anyagból pél-

dákat hozni. Először arra választok ki példákat, hogy a kongresszusi beszámoló hogyan bírálta azokat a jelenségeket, amelyek esetleg megfeleltek a mennyiségi szemléletnek, de ellenkeznek a gazdaságossági szemlélettel. „A szocialista gazdálkodás megkívánja, hogy behatóan, szakértelemmel tudjuk elemezni a vállalatok, az építkezések, az iparágak munkájának gazdasági vonatkozásait. Nem szabad a gazdasági építés kormányrúdjánál meghagyni olyan embereket, akik vagy nem szoktak hozzá, vagy nem értenek az állami pénzek számontartásához, feladatukat csak abban látják, hogy mindenáron teljesítsék a tervet. Vegyük például a permi népgazdasági tanács vezetőit. Náluk úgy látszik, mintha minden rendjén menne, részletes jelentéseket adnak az egész termelésre vonatkozó feladatok teljesítéséről. De nézzük csak, hogyan gazdálkodnak. Tavaly ennek a gazdasági körzetnek minden harmadik vállalata adós maradt a nyereségi terv teljesítésével, s ennek következtében elmaradt 27 millió rubel felhalmozás. A népgazdasági tanács több mint 8 millió rubel pénzbüntetést fizetett különböző címeken, selejt miatt elveszített 7 millió rubelt, s az évet 26 millió rubel forgóeszköz-hiánnyal zárta.”²

„S vajon jó gazda módjára bánunk-e az olyan kincessel, mint a földgáz és az olajjal együtt feltörő gáz? A legutóbbi három év alatt a feltárt olajforrásoknál kb. 30 milliárd köbméter gázt bocsátottak a levegőbe és égettek el az olajmezőkön nagy lánggal lobogó fáklyaként”³ . . . Továbbá . . . „a sokat akarás ellensége a józan észnek, a realitásnak. Sokszor az állam érdekeiről való gondoskodás szépen hangzó ürügye mögött a legtipikusabb lokálpatriotizmus rejthetik, durván szólva, területi, határterületi, sőt, helyenként köztársasági méretű harácsolás. A köztársaságok minisztertanácsai, a népgazdasági tanácsok, a minisztériumok, a helyi pártszervek arra törekednek, hogy megkapják a pénzt minél több objektum építéséhez, s nem veszik fontolóra, hogy lehet-e biztosítani a szükséges építőanyagot, munkaerőt és felszerelést, a tervező szervek pedig nem akadályozzák meg az ilyen államellenes cselekményeket. Innen ered, hogy építkezések állnak, alacsony a munka termelékenységé, kitolódnak a határidők, pótkiadások válnak szükségessé, megdrágul az építkezés.”⁴

A XXII. kongresszus jegyzőkönyvében természetesen nemcsak ezekre a (nyilván elszigetelt) esetekre vonatkozó *bírálatot* találhatjuk meg, hanem a gazdasági szempontból helyes megoldásokra vonatkozó útmutatást is. Megtalálhatjuk ezt mindjárt az egyes bírált jelenségekkel kapcsolatban is. Ezenkívül a programról szóló beszámoló több oldalról külön is elemzi és egyértelműen leszögezi azokat az elveket, amelyekben megnyilvánul mindaz, amit a rövidség kedvéért összefoglalóan gazdaságossági szemléletnek neveztem.

A beruházások méreteiről szólva pl.: „Kétbillió összegű beruházás húsz év alatt: ez hatszor annyi, mint amennyit a szovjethatalom eddigi éveiben

² Az SZKP XXII. kongresszusa. Kossuth. 1962. 64. o.

³ Uo. 64–65. o.

⁴ Uo. 62–63. o.

összesen beruháztunk. Ilyen arányoknál a szó szoros értelmében minden cselekedetünkben szem előtt kell tartanunk a népi bölcsességet: „Hétszer mérd meg, mielőtt egyszer levágod.” Itt semmiképpen sem boldogulhatunk anélkül, hogy a legpontosabban ki ne számítanánk, *mit, hogyan és hol építsünk* a lehető legkisebb ráfordítással a lehető legnagyobb eredmények elérése érdekében.”⁵

A műszaki fejlesztésről szólva: „Szükséges végül, hogy minden termelési műszaki terv megvizsgálásánál és elfogadásánál csak gazdasági hatásosságának megalapozottságát tekintsék mérvadónak.”⁶

Végül még általánosabban: „A tervezéstől és a gazdasági vezetéstől maga az élet követeli a tudományos megalapozás és a gazdasági számvetés új, sokkal magasabb színvonalát. A tervek összeállítását, a gazdasági intézkedések jóváhagyását meg kell előznie a gazdasági és technikai fejlesztési problémák mélyrehatóan tudományos kidolgozásának. A gazdasági és műszaki kutatómunka segítse elő a gazdasági feladatok helyes megoldását. Arról van szó, hogy megállapítsuk a legkedvezőbb népgazdasági arányokat, a legeredményesebben hasznosítsuk a természeti erőforrásokat, a termelési kapacitásokat és az új technikát, helyesen osszuk el a nemzeti jövedelmet és a beruházásokat, tárjunk fel újabb erőforrásokat a gazdaság fejlődési ütemének meggyorsítására és így tovább.”⁷

S annak illusztrálására, hogy itt nemcsak elveket hangoztattak, hanem azok azonnal konkrét valósággá is válnak, íme néhány példa ugyancsak a programról szóló előterjesztésből: *a)* húszéves terv szerint 1980-ra évi 250 millió tonna acéltermelést kell elérni, de elég kevesebb is, ha a pótanyagok fejlődése, ha a magasabb szilárdságú, minőségű acél gyártása, a gépszerkesztésben és gépgyártásban elérhető megtakarítás ezt lehetővé teszi: *b)* kukoricán és borsón kívül takarmányhüvelyest termelnek, mert a rövid termesztési idő, a bő termés, a magas fehérjetartalom mellett kivételes, nitrogént visszatápláló tulajdonságánál fogva növeli a talajerőt; *c)* kidolgozták a hatalmas (vízi- és hő-) erőművek építésének tervvázlatait, de hangsúlyozza a beszámoló minden egyes erőműnél, valamint a technikai fejlődés minden újabb lépcsőfokán felül kell ezeket vizsgálni. Jellemző az a válasz is, amelyet a kongresszus egy más helyen arra a kérdésre ad, hogy miért főleg vízi- és hőerőműveket építenek. Atomerőművek építésére, úgymond, akkor térnek át, ha majd az lesz gazdaságosabb. E néhány szemelvény is mutatja, hogy a XXII. kongresszus világos állásfoglalás az „első törvény” a gazdaságossági szemlélet mellett és cselekedet annak megfelelően. A kongresszusi jegyzőkönyv nagyon tanulságos és gazdag tára a gazdaságossági szemléletre vonatkozó ismereteknek. Felszólalásom természetesen nem meríthette ki ezeket az ismereteket.

⁵ Uo. 221. o.

⁶ Uo. 223. o.

⁷ Uo. 221—222. o.

A gazdaságossági szemlélet elterjedésének eredményei Magyarországon

Mint ahogy a Szovjetunióban sem a XXII. kongresszussal kezdődött, nálunk is előbb indult útjára a gazdaságossági szemlélet. Kezdeményezésében és kibontakozásában is jelentős szerepe volt a XX. kongresszusnak, a szovjet irodalomnak és gyakorlati példának.

A gazdaságossági szemlélet természetesen nemcsak gazdaságossági számítások végzésében nyilvánul meg, hanem sok mást is tartalmaz. Mégis a gazdaságossági számítások a gazdaságossági szemlélet leginkább látható megnyilvánulásai. Ezért a rövidség kedvéért a továbbiakban főleg csak a gazdaságossági számítások eredményeit említem.

Bár ülészakunk címében a magyar közgazdaságtudomány szerepel, itt nem lehet *csak* a tudományról beszélni. A gazdaságossági szemlélet kibontakozásában és megerősödésében a *gyakorlat és a tudomány* együttműködött, egymást segítették, egymást időről időre megelőzték és — bizonyos értelemben — egymást éppen ezzel ösztökélték előre. A történeti előzmény, a kezdeményezés dicsősége talán a tudományt illeti. A beruházások gazdaságossági számításairól, szovjet irodalmi anyag nyomán az első úttörő cikket Turánszky Miklós írta 1951-ben, arra azonban akkor még nem figyeltek fel. A vita 1955-ben bontakozott ki, ismét Turánszky Miklós, Erdős Péter, Szunyogh Zoltán, Mandel Miklós, Varga Jenő és mások jelentős részvételével. A külkereskedelem gazdaságossági számításairól Liska Tibor és Máriás Antal 1954-ben írtak cikket. Ennek nyomán is élénk irodalmi tevékenység bontakozott ki. Azt hiszem jogos büszkeséggel állapíthatom meg, hogy az e vitákban résztvevő szerzők túlnyomó többsége törekedett javaslatainak gyakorlati alkalmazhatóságára.

1957—1958-tól kezdve a gyakorlat előzte meg a tudomány fejlődését. Bevezették és kötelezővé tették az értékhatár feletti beruházásokra a beruházási program elkészítését, szabályozták a program tartalmát és az ennek keretében elkészítendő mutatókat. Ugyancsak széles körben végeztek exportgazdaságossági számításokat is. Mind a beruházásgazdaságossági, mind az exportgazdaságossági számításokat a minisztériumok és központi hatóságok rendszeresen felülvizsgálták. E felülvizsgálatok egyik eredményének könyvelhetjük el, hogy ily módon sikerült sok népgazdasági szempontból célszerűtlen beruházást és exportot megakadályozni vagy az eredetileg tervezett helyett jobban megoldani. Ezenkívül a nyereségrészesedési rendszer bevezetésének hatására, ha nem is olyan kifejezett képletekkel, mutatókkal, mint az előbbieknél, elterjedten végeztek vállalatainknál számításokat különböző termékek termelése gazdaságosságának összehasonlítására.

A gazdaságossági számítások tömegessé válása a gyakorlatban természetesen nagyon sok módszerbeli és elméleti kérdést vetett fel. Ezek jó részén megindult és folyik a vita. Nyugodtan állíthatjuk, hogy a gazdaságosság *fogalmára és mérésére* vonatkozó viták ösztönzőleg hatottak a közgazdaságtudomány más — ettől egyébként függetlenül is fejlődő — területeire.

Elsősorban a szocialista *árelméleti és árképzési* kutatásokra és az *ágazati kapcsolatok mérlegének* alkalmazását célzó vizsgálatokra lehet utalni.

Óriásiak a gyakorlati eredmények is. Mind a beruházásgazdaságossági, mind az exportgazdaságossági mutatók sok szempontból bírálhatók, közvetlenül döntésre csak erős fenntartásokkal alkalmazhatók. Hasznuk elsősorban nem is ebben van, hanem a számítások megszoktatásában, rendkívül fontos alapadatok, árak előkeresésében, fontolóra vételében. Gazdasági és műszaki, kis és nagy beosztású szakemberek egész hadserege ma már napi munkájának szerves részeként dolgoz ki és használ fel ilyen fontos átfogó és részmutatókat.

Mégsem helyes, ha megelégszünk a gazdaságossági szemlélet elterjedésének eddigi eredményeivel. Még sokfelé élnek a mennyiségi szemlélet káros maradványai, még nem mindenütt vált a gazdaságossági szemlélet jelszóból mindennapi tettekké. Vállalati ösztönzési rendszerünkben is van elvéve ilyen jellegű hiba. Hadd érje itt egy bíráló megjegyzés a sajtót, rádiót és filmhíradót is. Új létesítmények bemutatásakor gyakran hallani, hogy a mű nagyságának jellemzésére a beruházási költségeket bizonyos alig leplezett büszkeséggel hangoztatják. Nem kívánok arra buzdítani, hogy a hibákban vájkáljunk, de mégis furcsa érzés hallani, ha egyébként nagyszerű objektumainkat a riportter többek között azzal — bocsánat a kifejezésért — „reklámozza”, hogy 800 millió forintba került, s közben a rádióhallgatók vagy mozilátogatók között ott van a tervezőirodai, tervhivatali, kutatóintézeti munkatárs, aki tudja, hogy hasonló építkezés a Szovjetunióban vagy Lengyelországban kb. 600 millióba került volna és nálunk is, mondjuk, 700 millió volt az eredeti tervekben. Miért nem hozzuk nyilvánosságra érdemként a ráfordítások összege mellett vagy helyette inkább a tervezett költséggel szemben elért megtakarítást?

A fejlődés a gyakorlati számításokban igen nagy. Nagyon sok tapasztalat is összegyűlt. Most — véleményem szerint — ismét *a tudományon a sor*. A feladat: elemezni a megtett utat, a gyakorlatban végzett számításokat és ennek alapján kidolgozni a további szükséges fejlődés feltételeit, irányait, módjait. Ez a munka már folyik. Vannak tevékeny góccok a Beruházási Bankban, az Országos Tervhivatal Beruházási Irodáján és Pénzügyi Főosztályán, több minisztériumban és — talán nem szerénytelenség hozzátenni — a mi intézetünkben.

Nézetem szerint a legsürgősebb feladatok a következőkben jelölhetők meg:

- a) a számítások megalapozásának és felhasználásának fejlesztésére irányuló kutatások folytatása;
- b) a számítási módszertan fejlesztése, például a beruházásgazdaságossági számításoknál a hatékonysági együtthatók mértékének lehető legobjektívabb meghatározása, a beruházási programozásra irányuló kísérletek folytatása;

- c) a beruházási, külkereskedelmi és más gazdaságossági számítások módszerei közelebbhozásának, a mutatók egymásra való átszámíthatóságának további kutatása.

Mindehhez a legsürgetőbben szükség van a kutatási erőfeszítések fokozására és koordinálására vagy még inkább koncentrálására, a számítások gyakorlati készítőinek és a kutatóknak jobb együttműködésére és a XXII. kongresszus tanulságainak további beható tanulmányozására.

A MEZŐGAZDASÁG TOVÁBBI FELLENDÍTÉSÉNEK EGYES KÖZGAZDASÁGI PROBLÉMÁI

A szocializmus építésének befejezése és a kommunizmus építésére való átmenet kérdései a mezőgazdaságban

VÁGI FERENC

A Szovjetunió Kommunista Pártja XXII. kongresszusának tanácskozásán igen fontos kérdésként szerepelt a szocialista mezőgazdaság és a szocialista falu kommunizmusba való átvezetése. A kommunizmus építésének programjában megtaláljuk a kolhoztulajdon össznépi tulajdon színvonalára való felemelésének, valamint a kommunizmus szükségletek szerinti elosztási elvére való áttérésnek konkrét útjait és módjait, továbbá a kommunizmus építésének mezőgazdasági programját, a kommunizmus mezőgazdaságának anyagi-műszaki bázisa és a termelés vonatkozásában is. A mezőgazdaság kommunizmusba való átvezetésének általánosított alapelvei nemcsak a Szovjetunióban, hanem mindazon országokban érvényesek, amelyekben a szocialista mezőgazdaság rendszerében egymás mellett megtalálható a termelés állami és szövetkezeti formája; s ezek az alapelvek nemcsak a jövőben, a mezőgazdaság szocialista átalakítása betetőzésének, a kommunizmus építése kibontakozásának idején, hanem már ma is útmutatóul szolgálnak mezőgazdaságunk továbbfejlesztéséhez.

Hazánkban az MSZMP vezetésével 1959-ben megkezdődött a mezőgazdasági kisárutermelés tömeges szövetkezetesítése, s alig több mint két év alatt befejeződött a mezőgazdaság szocialista átszervezése. Mezőgazdaságunk azonban ma még erősen magán viseli a kapitalizmus, helyesebben a termelőszövetkezetekben egyesült volt egyéni gazdálkodók kisárutermelésének anyajegyeit. Megnyilvánul ez a termelési viszonyok valamennyi elemében, a tulajdonformákban, a mezőgazdasági nagyüzemek egymásközi, valamint üzemen belüli munkamegosztásában, főképp a szövetkezeti szektorban érvényes elosztási viszonyokban, s a mezőgazdaság termelőerőinek adott fejlettségi színvonalában is. A mezőgazdaság szocialista építése betetőzésének s a kommunizmusba való átvezetésének feladatai nálunk jelenleg éppen a megelőző társadalomtól átörökölt anyajegyek fokozatos megszüntetésével kapcsolatosak.

A tulajdonviszonyok és a vállalati anyagi érdekelttség

Mezőgazdaságunk konkrét adottságaiból, a kisparaszti termelés túlsúlyából következően a szocialista átszervezés fő útja a szövetkezetesítés volt, s szocialista mezőgazdaságunkban egymás mellett létezik az állami és a szövetkezeti tulajdon. Az állami mezőgazdasági üzemek az egész társadalom, a termelőség szövetkezetek pedig az adott kollektíva számlájára gazdálkodnak. A termelőség szövetkezeti szektorban az egyes szövetkezeteknek bruttó jövedelmükből kell fedezniük a munkadíjakat, a felhalmozást és a jövedelmet terhelő minden más kiadást. Egy-egy szövetkezet annál inkább tud tagjainak megfelelő színvonalú munkadíjat biztosítani s a termelés továbbfejlesztéséről is gondoskodni, minél nagyobb termelési adottságaihoz mérten a gazdaság bruttó jövedelmének az összege. A termelőség szövetkezetek anyagi érdekelttsége alapvetően a bruttó jövedelem alakulásához fűződik. Közvetve ehhez kapcsolódik a szövetkezeti tagok anyagi érdekelttsége is; tekintettel arra, hogy a közös gazdaságból származó jövedelmük színvonala mindenekelőtt a bruttó jövedelem alakulásától függ. A termelőség szövetkezetek bruttó jövedeleméhez fűződő anyagi érdekelttsége összhangban van az állami, össznépi érdekekkel is. Egyrészt, ha a bruttó jövedelem nagyobb, akkor kedvezőbbek a feltételek a termelőség szövetkezeteknek az állami társadalmi alapok képzésébe való bevonására, másrészt a szövetkezetek adott nagyságú földterületen gazdálkodva, akkor érik el bruttó jövedelmük legkedvezőbb alakulását, ha egységnyi területről maximális termelést tudnak elérni. S ez utóbbi mezőgazdaságunk továbbfejlesztésének alapvető követelménye. A termelőség szövetkezeteknek a bruttó jövedelem alakulásához fűződő anyagi érdekelttsége alapján tehát a legteljesebb összhang valósulhat meg a szövetkezeti tagok egyéni és kollektív, valamint az egész népgazdaság érdekei között. A termelőség szövetkezeteknek és a szövetkezeti tagoknak a bruttó jövedelem alakulásában való érdekelttsége a termelési eszközök kollektív tulajdonából fakad, s mindaddig érvényesül, amíg a szövetkezeti tulajdon létezik és nem fejlődik át kommunista össznépi tulajdonná. Közgazdasági irodalmunkban van olyan vélemény is, hogy a termelőség szövetkezetek mint kollektív termelő üzemek, a tiszta jövedelem alakulásában érdekeltek. Egy-egy szövetkezet számára valóban nem lehet közömbös a tiszta jövedelem alakulása. De ha egy szövetkezet megkísérelné, hogy gazdálkodásában a tiszta jövedelem maximalására való törekvést állítaná egyoldalúan előtérbe, megfeledkezve arról, hogy a szövetkezeti tagok munkadíja s a termelőség szövetkezet tiszta jövedelme alapvetően függ a bruttó jövedelem összegétől, akkor előbb-utóbb feltétlenül megsértené a tagok anyagi érdekelttségét, ami a gazdálkodásban is káros következményekkel járna. Az itt említett nézet egyébként az állami gazdasági szemléletet mechanikusan viszi át a termelőség szövetkezeti nagyüzemekre. Az állami gazdaságokban azonban, ha egyszer az üzemi tervet a népgazdasági szükségletek szerint kijelölték, akkor az üzemek s azok dolgozóinak az érdekelttsége egyaránt köthető a nettó jövedelem alakulásához, ugyanis az állami gazdasá-

gokban az egységnyi munkáért fizetett munkadíj teljesen független az ott realizált bruttó jövedelem összegétől. A termelészövetkezetek állami tervszerű irányítása hatékonyabb, s a népgazdaság számára is előnyösebb lesz, ha minél inkább számol azzal, hogy a termelészövetkezetek anyagi érdekeltisége a bruttó jövedelem alakulásához fűződik.

A szövetkezeti tulajdon társadalmisításának fejlődése

A szocializmus építésének betetőzésében alapvető s állandóan jelentkező feladat a szövetkezeti tulajdon szocialista jellegének erősítése, a szövetkezeti tulajdon társadalmisításának fokozása. Hogyan valósulhat meg ez nálunk? Mindenekelőtt a szövetkezeti alapok, benne elsősorban az oszthatatlan és üzemi alapok, s ezáltal a szövetkezeti kollektív termelés állandó növelésével. A szövetkezeti oszthatatlan alap a termelészövetkezetek megalakulásakor a tagok hozzájárulásából alakul ki, de további növelése csak a szövetkezeti felhalmozáson keresztül lehetséges.

Milyen a felhalmozás helyzete termelészövetkezeteinkben? A szövetkezeti saját felhalmozás aránya 1958-ban a tagok közt szétosztott jövedelem 12,5, 1959-ben 15,8, 1960-ban 18,0, 1961-ben 16,4 százalékának felelt meg. A tömeges átszervezés idején nőtt a szövetkezeti felhalmozás, de még ma sem tekinthető elegendőnek. A háztáji gazdaságból származó jövedelmet is számítva a szövetkezeti tagság összes jövedelme 8—9 százalékának megfelelő összeget tesz ki a felhalmozás. Termelészövetkezeteinkben jelenleg amortizációs alapot nem képeznek, a felhalmozás címén elszámolt összeg jelentős része a termelésben felhasznált állóeszközök értékét pótolja. Ha az állóeszközök 6 százalékos elhasználódását tételezzük fel, akkor a tulajdonképpeni felhalmozás nem több, mint a jövedelem 4—5 százaléka. Ha meggondoljuk, hogy országosan a nemzeti jövedelemnek 23—25 százalékát fordítjuk felhalmozásra, akkor ez a 4—5 százalék nagyon kevés. Ennek ellenére a termelészövetkezetek saját erőből megvalósított felhalmozása az átszervezés időszakában mégis kedvezőnek ítéltető meg. A mezőgazdasági termelés az átszervezés három évében a megelőző három évhez viszonyítva mintegy 8,5 százalékkal nőtt ugyan, de 1960-ban és még inkább 1961-ben a mezőgazdasági termelés színvonala alacsonyabb volt, mint az átszervezés három évének átlagában.¹ Ilyen körülmények között — tekintve, hogy a tömeges átszervezés kezdetéhez viszonyítva az ipari és a mezőgazdasági árak aránya lényegében változatlan maradt —, a termelészövetkezetekben objektíve sem volt lényegesen nagyobb a saját erőből való felhalmozási lehetőség. A tömeges átszervezés időszakában a szövetkezetek tényleges felhalmozása jelentősen meghaladta a saját erőből megvalósítottat. A teljes

¹ A mezőgazdasági termelés 1960. és 1961. évi mérsékelt alakulását alapjában véve a kedvezőtlen időjárási viszonyok okozták.

felhalmozás 1962-ben elérte a jövedelem 32 százalékát. Az összes felhalmozásnak 1958-ban 24,3, 1959-ben 16,4, 1960-ban 21,8, és 1961-ben 30,0 százalékát adta csak a saját felhalmozás. A felhalmozás további, nagyobb hányadát döntően a hosszú lejáratú állami hitelek fedezték. A szövetkezetek oszthatatlan alapjait a hosszúlejáratú állami hitelek nem növelik, de javítják a termelés állóeszköz-ellátottságát. Az oszthatatlan alapok növeléséhez csak később, mégpedig akkor járulnak hozzá, amikor azokat visszafizetik vagy pedig amikor a visszafizetést legalábbis részben elengedik. Ez az elengedés évről évre tekintélyes összegre rúg, eléri a termelőszövetkezetek beruházási összegének 8—9 százalékát, vagyis a saját erejű felhalmozásnak közel 1/3-át. A hosszúlejáratú hitelek el nem engedett összegét a szövetkezeteknek természetesen vissza kell fizetniük, s a törlesztés a szövetkezetek egy jelentős részében már meg is kezdődött. Annak ellenére, hogy a hosszúlejáratú állami hitelek nem növelik közvetlenül a termelőszövetkezetek oszthatatlan alapjait, mégis előbbre viszik a szövetkezeti tulajdonnak és a szövetkezeti tagok munkájának társadalmasodását, mert hatékonyan segítik a termelés megszilárdítását és fejlődését.

Ha a termelés megmaradna a jelenlegi színvonalon, akkor a hiteltörlesztések a saját erejű felhalmozás forrásának elapadását okoznák. Az átszervezés idején megvalósított technikai-műszaki fejlődés kihasználásával biztosítani kell a termelés jelentős növelését, s ez úton fokozni a termelőszövetkezetek saját erejű felhalmozását. Ez természetesen önmagában nem elegendő. Gazdasági intézkedésekkel elő kell segíteni, hogy az átlagosnál jobb termelőszövetkezetek fokozottabban vegyék ki részüket a saját erejű felhalmozásból. 1961-ben például az átlagosnál jobb szövetkezetek a tagok között szétosztott jövedelemnek 14,7 százalékát, a közepesek 16,5 és a gyengék 18,6 százalékát halmozták fel. A jó és a közepes termelőszövetkezetek tehát egységnyi munkát nagyobb arányban fizettek meg, mint amennyivel munkatermelékenységük nagyobb volt. A jó és különösen a legjobb termelőszövetkezetek gazdasági helyzete megengedi, hogy jövedelmükből nagyobb arányú felhalmozást valósítsanak meg, azaz progresszív kulcs szerint halmozzanak fel. Ezzel egyidejűleg a hosszúlejáratú hiteleket, amelyekre továbbra is szükség van, sokkal inkább a gyenge szövetkezetek javára kell átcsoportosítani. Erre nagyon is nagy szükség van, mert a jó termelőszövetkezetek szántóegységre számított gazdálkodási eredménye 1961-ben mintegy 64 százalékkal meghaladta a közepesen gazdálkodó termelőszövetkezetekét, ez utóbbitól pedig a gyenge termelőszövetkezetek gazdálkodási eredménye mintegy 45 százalékkal maradt el. A gazdálkodási eredménye nagyfokú különbségét nyilván egyidejűleg több ok hozza létre, a vezetés, a természeti adottságok különbözősége, de nem utolsósorban a termelőszövetkezetek állóeszköz-ellátottságának a differenciáltsága is. A beruházott állóvagyon például a jó termelőszövetkezetekben mintegy 33 százalékkal magasabb, a gyengékben pedig közel ugyanennyivel alacsonyabb az átlagos színvonalon gazdálkodókéénál. Hasonló különbségek vannak a forgóvagyon szín-

vonalaiban is. A gyenge termelőszövetkezeteket felemelni a mai átlagosak színvonalára tömegesen csak úgy lehet, ha az álló- és a forgóeszköz-ellátottság színvonalában kiegyenlítődés megy végbe, de ehhez a hosszúlejárátú állami hitelek a gyenge termelőszövetkezetekbe kell összpontosítani.

A szövetkezeti tulajdon és munka társadalmasítása továbbfejlesztésének egyik formája nálunk is - miként a Szovjetunióban - a szövetkezetek önkéntes egyesülése. Termelőszövetkezeteink átlagos területe szántóegységben kifejezve 1959-ben 787, 1960-ban 1 341, és 1961-ben 1 717 kat hold volt. Ez a növekedés egyrészt a még kívülálló egyénileg dolgozó parasztok belépésének, másrészt az egy közigazgatási területen működő szövetkezetek egyesülésének eredménye. Gyakorlatilag a szövetkezetek egyesítése az esetek túlnyomó többségében egyesülő gyengébb termelőszövetkezetek gazdálkodási színvonalának emelésével járt. A szövetkezetek egyesítésével kapcsolatban mégis óvatosságra kell inteni. A KSH területnagyság szerint csoportosított adatai szerint ugyanis a termelőszövetkezetek gazdálkodási eredménye korántsem aszerint jó, hogy mekkora a területük; a gazdálkodási eredmény elsősorban az álló- és a forgóeszköz-ellátottsággal mutat pozitív összefüggést. A szövetkezetek egyesülésétől főképp akkor várható tehát a gazdálkodási eredmények javulása, ha az új szövetkezetben az eszközellátottság is jobb lesz, mint korábban elődeiben volt, ha az új, megnagyobbodott szövetkezetekben megfelelő lesz a szakember-ellátottság is.

A szövetkezeti tulajdonnak az állami tulajdonénál alacsonyabb társadalmasíthatósága fejeződik ki a termelőszövetkezeti tagok háztáji gazdaságának létezésében. Az ország szántóterületének csupán néhány százaléka, az állatállománynak azonban igen nagy része a háztáji gazdaságokban van. Jelenleg a háztáji szarvasmarhaállomány valamivel nagyobb, mint a közös állomány, a háztáji sertésállomány kétszerese a közösnek, a közös baromfiállomány pedig még az egytizedét sem éri el a háztáji állománynak. A szövetkezeti parasztság burgonya-, zöldség-, gyümölcs-, bor-, babfogyasztásának döntően a háztáji termelés a forrása. A közös gazdaságból kapott és a háztájiban termelt növényi termékek mennyisége a háztáji felhasználást, az üzemi és személyes szükségletek kielégítését fedezi. E termékekből általában csak jobb termésű évben értékesítenek jelentősebb mennyiséget. Ezzel szemben a háztáji állattenyésztés termelése mintegy 60-70 százalékkal felülmúlja a szövetkezeti parasztság szükségleteit, s ez ma még komoly mennyiség az ország élelmiszerellátásában is. Főképp az állattenyésztésből folyóan a háztáji gazdaság döntő szerepet játszik a parasztság megélhetésében. A termelőszövetkezeti parasztság háztáji jövedelme 1958-ban 43,1, 1959-ben 44,7, 1960-ban 50,6 százalékat, 1961-ben pedig még ennél is nagyobb részét tette ki összes jövedelmének. A tömeges átszervezés alatt a háztáji jövedelem aránya azért nőtt, mert az újonnan alakult termelőszövetkezetekben a közös tevékenység megkezdése idején mindaddig, amíg a nagyüzemi termelés meg nem szilárdult, eleve nagyobb a ház-

táji gazdaságból származó jövedelem aránya. Valószínű, hogy a háztáji jövedelem arányának növekedése az idén megáll. Erre lehet következtetni a KSH 26 ezer szövetkezeti parasztcsalád háztáji jövedelmére vonatkozó felmérésének adataiból. A parasztcsaládok háztáji jövedelmének színvonala elsősorban a családok létszámától függ. Általánosságban azokban a családokban magasabb a háztáji jövedelem, ahol a közös gazdaságból származó jövedelem is magasabb. A közös gazdaságból származó egy főre jutó jövedelem szóródása azonban nagyobb, mint a háztáji gazdaságból származó jövedelemé. A jó szövetkezetek tagjainak közös gazdaságból származó jövedelme nagyobb arányban haladja meg a gyenge szövetkezetek tagjainak közös gazdaságból származó jövedelmét, mint a háztáji jövedelem. A jó szövetkezetekben a háztáji jövedelem súlya viszonylag kisebb. A jobb szövetkezetek példájából ítélve, ha a gyenge szövetkezetek tömegesen feljavulnak, akkor a közös gazdaságból származó jövedelemnek gyorsabban kell növekednie, mint a háztáji gazdaságból származónak. Ez főképp abból következik, hogy a munkatermékenység növekedése a közös gazdaságban gyorsabb lesz, mint a háztáji gazdaságokban. A közös és a háztáji gazdaságban végzett munka aránya eltolódik a közös gazdaság javára, s ebben a folyamatban a szövetkezeti tulajdonban levő termelési eszközök, valamint a szövetkezeti tagok munkájának társadalmasodása fokozódik, anélkül, hogy a háztáji gazdasággal kapcsolatban bárminő adminisztratív korlátozás történne.

Az elosztás és a munkamegosztás fejlődése

A mezőgazdaság szocialista átszervezésének megvalósításával a termelőszövetkezeti szektorban is a munka vált a dolgozók jövedelemszerzésének alapvető formájává. Az egyéni gazdálkodás időszakában — noha az egyéni gazdaságok túlnyomó többsége a család munkaerejére támaszkodott — a vagyoni helyzetnek is komoly szerepe volt a parasztság jövedelmének alakulásában. Elsősorban a földterület nagysága befolyásolta jövedelmüket, de olyan tényezők is hatottak erre, mint az állatsűrűség, a munkaeszközökkel való ellátottság különbözősége. Közismert, hogy az egyéni gazdálkodás idején a nagyobb gazdaságok nagyobb földterületük alapján több jövedelemhez jutottak. Bár jövedelmük rendszerint nem nőtt ugyanolyan arányban, mint földterületük. A nagyobb gazdaságban az egy munkaképes keresőre számított jövedelem annál nagyobb volt, minél nagyobb volt maga a gazdaság. A nagyobb földterület tágabb kereteket biztosított a családi munkaerő kihasználására. Ehhez hasonló jelenséggel ma még termelőszövetkezeteinkben is találkozunk. Egy-egy szövetkezeten belül a föld közös használatba vételével a régi földbirtoklási és földtulajdonosi viszonyok gazdasági jelentősége majdnem megszűnt. Még nem teljesen, mert termelőszövetkezeteink a bevitt föld után fizetnek földjáradékot. A szövetkezeti tagok közös gazdaságból származó jövedelmének 1958-ban 0,8, 1959-ben 4,7, 1960-ban majd 1961-ben is mintegy 7 százalékát tette ki a föld-

járadék. Noha ez nem tesz ki nagy összeget, a parasztság egy jelentős részében, főleg a volt módosabb egyéni gazdáknál erős a földjáradékra való igény. Tekintve azonban, hogy a termelőszövetkezetek egységnyi terület után évről évre azonos földjáradékot fizetnek, ennek súlya a közös gazdaságból származó jövedelemhez képest a termelőszövetkezetek megszilárdulása s a közös gazdaságból fizetett jövedelem növekedése folytán egyre inkább csökkenni fog. Ez szükségképpen arra vezet, hogy a termelőszövetkezeti parasztság szemében halványul a földjáradék jelentősége és végül is a szövetkezeti tagok önként adják fel a földjáradékra való igényüket, s nem lesz szükség arra, hogy a földjáradék fizetését állami intézkedéssel szüntessék meg.

A termelőszövetkezetek gazdálkodási eredményét ma még jelentősen befolyásolja az egy főre jutó földterület nagysága is. Ezt teljes mértékben alátámasztják a 3000 kat. holdnál nagyobb (nagy) és a 3000 kat. holdnál kisebb (kicsi) termelőszövetkezetek főbb gazdasági adatai.

*A nagy és a kis termelőszövetkezetek gazdálkodásának néhány mutatója 1960-ban**

Megnevezés	Nagy	Kis	Kis tsz-ek mutatói a nagy tsz-ek mutatóinak %-ában
	termelőszövetkezetek		
Az egy kh-ra jutó halmozatlan termelés (Ft)	2597,7	2980,4	115
Az egy kh-ra jutó gazdálkodási eredmény (Ft)	1705,2	1829,9	107
Az egy tagra jutó szántóterület (kh)	8,8	7,4	84
Az egy tagra jutó halmozott termelés (Ft)	22 807	21 036	92
Az egy tagra jutó személyes jövedelem a közösből	10 019	8 531	85
Az egy kh-ra jutó munkaegységek száma	32,6	32,5	100
Az egy tagra jutó munkaegységek száma	318,4	285,4	89
A közös vagyon gyarapodása egy tagra számítva (Ft)	4952,4	4975,4	101

* Dr. Sin István: „A 3000 kh-nál nagyobb mezőgazdasági termelőszövetkezetek 1960. évi gazdálkodásának egyes kérdéseiről”. (Kézirat.)

Főleg abból adódóan, hogy a nagy termelőszövetkezetekben az egy tagra jutó szántóterület nagyobb — annak ellenére, hogy egységnyi területen kevesebbet termeltek — az egy tagra számított termelés és személyes jövedelem is nagyobb a nagy szövetkezetekben, mint a kicsikben. A nagy termelőszövetkezetekben a tagok számára több munkalehetőség kínálkozik, 1 kat. holdra ugyan lényegében azonos munkaegységet fordítottak, az egy tagra jutó munkaegységek száma azonban a nagy termelőszövetkezetekben mintegy 11 százalékkal meghaladta a kis termelőszövetkezetekben teljesített munkaegységek számát. A nagy termelőszövetkezetek tagjainak egy főre jutó személyes jövedelme nagyobb arányban haladta meg a kis termelőszövetkezetek tagjainak

jövedelmét, mint amennyivel több munkát végeztek. A nagy termelősövetkezetek tagjai tehát kettős előnyt élveztek a kis termelősövetkezetek tagjaival szemben, a földdel való jobb ellátottságból következően. Egyrészt munkaerejüket jobban használhatták ki, másrészt egységnyi munkáért is nagyobb munkadíjat kaptak. A kis szövetkezetekben ugyanis a területegységre jutó termelés magasabb színvonalának megőrzése végett a jövedelem nagyobb részét kellett felhalmozni. A földterülettel való ellátottság különbözőségének hatása előreláthatóan csökken. A termelősövetkezetek egyesülése feltétlenül a kiegyenlítődés irányába hat. Ez azonban önmagában nem oldhatja meg a kérdést. Arra is szükség lesz, hogy a tervszerű munkaerőgazdálkodás előmozdítsa a földdel való ellátottság kiegyenlítődését. Helyenként pedig, ahol a termelősövetkezetek munkasűrűsége igen magas, mint például Szabolcs megyében, új ipari üzemek létesítése is szükséges lesz, hogy a termelősövetkezetek tagjainak egy része átcsoportosítható legyen az állami szektorba.

Termelősövetkezeteinkben ma még fellelhetők az egyénileg dolgozó parasztság régi birtokkategóriánkénti jövedelemarányainak a maradványai is. Ez megmutatkozik akkor, ha a bevitt földterület szerint csoportosított termelősövetkezeti családok mezőgazdasági eredetű jövedelmét hasonlítjuk össze.

*A megfigyelt egyéni, illetve szövetkezeti családok mezőgazdasági jövedelme gazdaságnagyság-csoportok szerint**

Megtüvel, illetve bevitt földterület	Az 1957-ben megfigyelt 12 ezer egyéni gazdaság		Az 1960-ban megfigyelt 26 ezer szövetkezeti család		Szövetkezeti tagok és kisegítő családtagok számának indexe
	átlagos mezőgazdasági jövedelme				
	Ft	Index	Ft	Index	
3 kat. holdnál kevesebb	8 900 a)	100,0	15 900 b)	100,0	100,0
3—5 kat. hold	14 300	160,7	15 200	95,6	102,6
5—8 kat. hold	21 300	239,3	18 200	114,5	115,4
8—15 kat. hold	30 000	337,1	20 800	130,8	125,8
15 kat. holdnál több	45 000	505,6	23 200	145,9	135,4
Együtt	18 500	—	17 600	—	—

a) Az 1—3 kat. holdas gazdaságok átlaga.

b) A 3 kat. holdnál kisebb területű földdel és a földnélkül belépett családok átlaga.

* KSII: „A mezőgazdasági termelés és a parasztság jövedelme 1957—1960. évben” (58. o.).

A birtokkategóriák szerinti jövedelemarányok jelentősen megváltoztak, mivel a munka szerinti elosztás lett a döntő. Ma is nagyobb azonban azoknak a termelősövetkezeti parasztcsaládoknak a jövedelme, amelyek nagyobb föld-

területtel léptek be a termelőszövetkezetbe. A bevitt terület és a jövedelem nagysága közötti pozitív korreláció a következő okokra vezethető vissza:

1. Azok a szövetkezeti tagok, akik kis földterülettel léptek a szövetkezetbe, zömmel azokban a termelőszövetkezetekben tagok, amelyekben a munkasűrűség a legmagasabb.

2. A nagyobb földterülettel belépő tagok kiterjedtebb háztáji gazdálkodást folytatnak, mint a kis területtel belépő családok. A szövetkezeti családok összes jövedelmében ugyanis a bevitt terület növekedésével együtt a háztáji jövedelem aránya is fokozódik. A nagyobb földterületű családoknak az egyéni gazdálkodás idején nagyobb volt az állatállománya, s ezért több állatot tudtak visszatartani a háztáji gazdaságokban.

3. A nagyobb földterülettel belépő családokban nagyobb a keresők aránya; a kisegítő családtagok munkájának is nagyobb a szerepe. A nagyobb gazdaságokban az egyéni gazdálkodás idején is magasabb volt a mezőgazdasági foglalkozású keresők száma.

4. Végül a nagyobb földterülettel belépő családok magasabb jövedelmében némi szerepet játszik a földjáraadó nagyobb összege is.

Amennyiben a nagyobb területtel belépő családok több munkát végeznek a közös gazdaságban, annyiban nagyobb jövedelmük indokolt is. Az említett többi tényező hatása pedig a termelőszövetkezeti gazdálkodás fejlődésével együtt gyengül.

Arra már rámutattam, hogy termelőszövetkezeteinkben az egységnyi területre jutó gazdasági eredmény szóródása nagyon jelentős. Ennek egyenes következménye, hogy az egy tagra jutó jövedelmekben is nagyok a különbségek. A jó termelőszövetkezetekben az egy tagra jutó jövedelem 50 százalékkal magasabb, a gyenge termelőszövetkezetekben 47 százalékkal kisebb, mint az átlagos gazdasági színvonalú termelőszövetkezetekben. A jó termelőszövetkezetek az egységnyi munka díjaként is nagyobb összeget fizetnek, mint az átlagos vagy a gyenge termelőszövetkezetek. Ami azt illeti, hogy a jobb termelőszövetkezetekben az egy főre és egységnyi munkaidőre jutó munkadíj nagyobb, mint a gyenge termelőszövetkezetekben, ez önmagában véve természetes is. A meglévő különbségeknek azonban a gazdasági fejlődéssel csökkenteniük kell. Jelenleg megköveteli ezt a tagok anyagi érdekeltségének a fokozása is. 1961-ben a jó termelőszövetkezetekben az egy tagra jutó munkateljesítmény 408, a gyengékben pedig 217 munkaegység, ugyanakkor egy szántóegységre számítva a munkaegységek száma a jó szövetkezetekben 56, a gyengékben mindössze 24 volt. A különbség az egy főre és az egységnyi területre jutó munkaegységek számában is igen nagy. A gyenge termelőszövetkezetek jelenlegi jövedelem-színvonala nem ösztönöz kielégítően a szövetkezeti közös munkában való részvételre. Ezekben a szövetkezetekben a tagok nagyobb munkaegység-teljesítményt érhetnének el a mainál, s erre a lehetőség is megvolna, tekintve, hogy a területegységre jutó élőmunkaráfordítást jelentősen lehetne fokozni. A jövede-

lemszóródás csökkentését a szocializmus építésének betetőzése is megköveteli, bár ez egyáltalában nem lesz könnyű feladat.

A jó és a gyenge szövetkezetek egy főre és egységnyi területre számított gazdálkodási eredményében meglevő nagy különbségek létrehozásában az álló-eszköz-ellátottság, a vezetés színvonala stb. mellett szerepet játszik az is, hogy a jobb termelőségű szövetkezetek rendszerint jobb természeti adottságok között gazdálkodnak. Ebből következően termelésükben eleve külön jövedelemre tehetnek szert, amit csak megtéte az, hogy beruházásaikat jobb természeti körülmények között alkalmazhatják. Végső soron tehát a jobb termelőszövetkezetek jelentős összegű I. és II. földjára juthatnak, a gyenge termelőszövetkezetekhez viszonyítva. Ezt a külön jövedelmet az állam nem vonja el; nincsenek még kidolgozva azok az ismérvek, amelyek alapján reálisan lehetne elvonni a természeti tényezőkre visszavezethető külön jövedelmet. A föld minőségi felértékelése alapján meg kell teremteni a reális feltételeket a természeti tényezők hatása alatt keletkező külön jövedelem megállapítására és állami elvonására. A gyenge termelőszövetkezeteknél ugyanakkor egyidejűleg az a feladat, hogy az állam közvetlenül segítse a vezetés színvonalában, a termelés anyagi ellátottságában a jó termelőszövetkezetekhez viszonyított elmaradás megszüntetését.

A mezőgazdaság szocialista átszervezésének befejezése után várhatóan gyorsan továbbfejlődnek a termelőszövetkezeti munkadíjazási formák. A továbbfejlődés fő iránya a pénzbeni díjazás felé való fokozatos haladás.

Átalakul a mezőgazdasági üzemek egymásközi és üzemen belüli munkamegosztása is. Az üzemi specializálás különösen az állami gazdaságokban fejlődött gyorsan. Állami gazdaságaink ma már általában 4-5 terméket termelnek dominánsan. Termelőszövetkezeteinkben is koncentrálnak a termékek termelését a korábbi egyéni gazdálkodáshoz képest, bár itt az előrehaladás lassúbb ütemű. Az üzemek specializálásával együtt felmerül a belső irányítás és munkaszervezés átalakítása is. A területi rendszerű irányítás és szervezés fokozatosan az ágazati rendszerű irányítás és szervezés irányában fejlődik, helyet adva az ipari termelési módszerek meghonosodásának. A termelés szakosítása a dolgozókkal szemben is új követelményeket támaszt. A mindenhez értő, sok termék termelésével foglalkozó dolgozókat egy-egy termék termelésének specialistáivá kiképzett dolgozókkal kell felváltani. Ehhez természetesen a mezőgazdasági munkásokat és termelőszövetkezeti parasztokat szaktanfolyamokon át kell képezni. Tehát már ma megkezdődik az ipari és a mezőgazdasági munka, a város és a falu lényeges különbségeinek a megszűnése.

*

Mezőgazdaságunkban a termelési viszonyok fejlődése nem spontán folyamat; a termelőerők fejlődésével megérett szükségletek szerint tudatosan kell tökéletesíteni a termelési viszonyokat. A mezőgazdaság párt- és állami

irányító szerveinek, az üzemi vezetőknek és a tudományos dolgozóknak szüntelenül fel kell tárnuk, mikor s hogyan kell a termelési viszonyok fejlesztésével a termelés növelése előtt utat nyitni. A megérett szükségletek időben való felismerése és a feladatok megoldása a mezőgazdasági termelés ütemének meggyorsítását, a szocialista nagyüzemi gazdálkodás előnyeinek teljesebb kibontakoztatását eredményezi.

A mezőgazdaság anyagi-műszaki ellátásának kérdése hazánkban az SZKP XXII. kongresszusának tükrében

KELEMEN ZOLTÁN

Az SZKP XXII. kongresszusán elfogadott program a kommunizmus építésének első, tudományosan megalapozott konkrét programja. Hruscsov elvtárs a XXII. kongresszuson elmondott beszédében kifejtette, hogy a kommunista elosztásra való áttérés csak akkor valósítható meg, ha létrejön a kommunista termékbőség megteremtésének anyagi-műszaki bázisa.

A mezőgazdaság feladata az élelmiszerek termékbőségének megteremtése. Mivel döntő kérdés az egy főre jutó termelés növekedése, az SZKP-nak a kongresszuson elfogadott új programja szerint az első tíz évben a mezőgazdasági munka termelékenységének nem kevesebb mint a 2,5-szeresére, 20 év alatt pedig 5—6-szorosára kell emelkednie. A mezőgazdasági munka termelékenységének ilyen nagyarányú emelése nem lehetséges az izomerő megfeszítésével. A mezőgazdasági termékekben fennálló szükségletek kielégítésének legfőbb útja a gépesítés és a következetes belterjesítés fokozott műtrágyázással, öntözéssel, növényápolással és a magas hozamú fajták elterjesztésével.

Az az ország, amely elsőnek építi a kommunizmust, megkönnyíti és meggyorsítja a többi szocialista állam ilyen irányú fejlődését. A szocializmus győzelme hazánk mezőgazdaságában széles távlatokat nyitott termelőszövetkezeink közös gazdaságának műszaki fejlesztése előtt. Azok a fontos feladatok, amelyek a magyar mezőgazdaság előtt állanak, nálunk is a termelőszövetkezeteknek és az állami gazdaságoknak nyújtott anyagi-műszaki segítség fokozását kívánják meg. Ebben nagy segítségünkre lehet a szovjet mezőgazdaság műszaki fejlesztésének minden pozitív és negatív irányú tapasztalata, ami lehetővé teszi számunkra a helyes út gyorsabb megtalálását, a hibák és tévedések elkerülését.

Felmerül azonban a kérdés, hogy mezőgazdaságunk jelenlegi helyzetében útmutatásul szolgálhat-e a Szovjetunió mezőgazdaságának műszaki fejlesztése, nemcsak azért, mert a mezőgazdaság mindig különleges helyzetet foglalt el termelési sajátosságainál fogva, ami kizárja a sablonos intézkedéseket,

hanem azért is, mert termelőszövetkezeti nagyüzemeink jelentős része még most teszi az első lépéseket a szocialista nagyüzemi gazdálkodás útján. Az elkövetkező évek számukra a megszilárdulás éve, a szovjet kolhozok és szovhozok pedig már a kommunista öszznépi tulajdon kialakításának irányába haladnak. A XXII. kongresszus elválaszthatatlan egységben vizsgálja a mezőgazdaság termelőerőinek fejlődését és a kommunista társadalmi viszonyok kialakulását, amikor megállapítja, hogy a mezőgazdaság termelőerőinek nagyarányú fellendítése két alapvető, egymással szorosan összefüggő feladat megoldását teszi lehetővé: egyrészt a lakosság részére a kiváló minőségű élelmiszerek, az ipar számára pedig a mezőgazdasági nyersanyagok bőségének megteremtését; másrészt a falu fokozatos áttérését a kommunista termelési viszonyokra.

Ahhoz, hogy a felvetett kérdésre megnyugtató választ tudjunk adni, először is azt kell vizsgálat alá vennünk, hogy mit foglal magában az anyagi-műszaki fejlesztés fogalma, technikai vagy közgazdasági kategória-e, s mi határozza meg az anyagi-műszaki bázis kapitalista, szocialista vagy kommunista jellegét?

A társadalom anyagi-műszaki bázisa alatt a termelés anyagi feltételeinek összességét értjük. A műszaki termelőeszközök mennyisége vagy technikai színvonala azonban még nem biztosítja a kommunista elosztás lehetőségét. Meg kell szervezni kihasználásukat, a termelés tényezőit megfelelő arányba kell hozni, vagyis a kommunizmus anyagi-műszaki bázisának jellemző vonása a termelés magasfokú szervezethez is. A szocialista társadalom anyagi-műszaki bázisa technikájában és technológiájában most még lényegesen nem különbözik a kapitalizmus anyagi-műszaki bázisától. A különbség elsősorban a termelési viszonyokban van. A kapitalizmusban a foglalkoztatás, az értékesítés kérdése megoldhatatlan problémákat vet fel, lassítja a termelőerők kifejlődését, különböző összeütközésekhez vezet a termelési viszonyokban, s a technika lassabban tör magának utat. A szocialista termelési viszonyok nem akadályozzák a technika fejlődését, mindjobban tökéletesedik a folyó és a távlati, az üzemi és a népgazdasági tervezés. Az anyagi-műszaki bázisnak olyan értelmezése tehát, mint a termelőerők anyagi elemei, nagyon leegyszerűsíti a kérdést.

Ez azonban egyáltalán nem jelenti azt, hogy a termelőeszközök mennyisége és műszaki színvonala nem játszik nagyon is fontos szerepet. Sőt a kongresszus ráirányította a figyelmet Leninnek arra a tanítására, hogy a szovjet hatalom alapján a villamosítás teremti meg azt az anyagi-műszaki bázist, amelyre a kommunizmus épülhet. A kommunizmus anyagi-műszaki bázisának egyik legfontosabb vonása az ország teljes villamosítása. Minél nagyobb a munkaerő ellátottsága villamosenergiával, annál nagyobb a munka termelékenysége, mert a villamosenergiával az egy kézbe összpontosítható termelőerő szinte korlátlanul válik.

Ennek alapján a mezőgazdaság műszaki fejlesztésében is vezető helyet kellene elfoglalnia a villamosításnak, mert a villamosítás nélkül nem valósítható meg sem a komplex gépesítés, sem az automatizálás.

Ismereteseek azok a próbálkozások, amelyeket a Szovjetunióban folytattak a szántóföldi munkák villamosítására. Ezek több szempontból is sikertelenek maradtak, s végül is nem javasolták a szántóföldi munkák központosított energiaforrásból való villamosítását. Megállapítást nyert, hogy a szántóföldi munkák műszaki fejlesztésének továbbra is a belső égésű motorok, a traktorok alkalmazása képezi az energetikai alapját.

Ezek a kísérletek azonban mégsem voltak hiábavalóak, mert megmutatták a villamosítás előnyeit a munkagépek leegyszerűsítésében, az automatikus irányító berendezések alkalmazásában, az éjszakai munka megkönnyítésében. A nehézségek inkább a villamosenergiának a szántóföldön a gépekhez történő eljuttatásában mutatkoztak meg. Ezen a problémán segítettek a diesel-elektromos traktorok alkalmazásával, amikor a motor egy generátort hajt meg, az energia átvitele és felhasználása pedig már villamosenergia formájában történik. Ez lehetővé teszi a szélesebb körű automatizálást is. Már a gyakorlatban is kipróbálták az automatikus szántó, silózó és növényápoló gépeket, amelyek vezető nélkül dolgoznak. Mindezek még csak kísérleti eredmények, de már az eddigi tapasztalatok is azt bizonyítják, hogy a mezőgazdaság szántóföldi munkái sem megközelíthetetlen területei a villamosításnak és az automatizálásnak. A mezőgazdasági termelőeszközök ilyen irányú fejlesztésének hazai alkalmazása kedvező hatással lesz termelőszövetkezeteink megszilárdítására.

A termelés megszervezését illetően sincs olyan válaszfal a szocializmus és a kommunizmus építése között, amely kizárná az e téren szerzett szovjet tapasztalatok hazai értékesítését. A szocializmus és a kommunizmus között nincs antagonisztikus ellentmondás, hanem ugyanazon társadalmi rend fejlődési szakaszai, amiből következik, hogy a közöttük levő átmenet fokozatos. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a szocialista mezőgazdaságban a műszaki fejlődés problémamentes, hanem csak azt, hogy a mezőgazdaság fejlett technikával való ellátását egyesíthetjük a termelés és a munkaszervezés fejlett módszereinek és formáinak alkalmazásával.

A kommunizmus anyagi-műszaki bázisának kiépítése hatalmas anyagi eszközöket kíván. A műszaki fejlesztés meggyorsításának fontos tényezője a legszigorúbb takarékoság, a legnagyobb gazdasági hatékonyságra való törekvés. A műszaki fejlesztés azonban nem ad azonos gazdasági eredményt a mezőgazdasági termelés minden területén. A tervező és irányító szervek által a termelés méretének meghatározásában, a termelés elhelyezésében és megszervezésében ezeknek a műszaki ellátással való egyeztetésében elkövetett hibák vagy ésszerűtlenségek igen súlyos károkat okoznak. A tervezéstől és a szervezőmunkától maga az élet követeli a tudományos megalapozást, a

gazdasági számvetés magas szintjét, mert enélkül a műszakilag legfejlettebb termelőeszközök is hatástalanok maradhatnak.

A gazdasági tervezés és szervezés egyik legfontosabb területe a mezőgazdaságban a munkaerőtartalékok ésszerű foglalkoztatása. Az új technika bevezetésével a mezőgazdaságból a munkaerő nagy tömege szabadul fel más népgazdasági ágak számára, de csak abban az esetben, ha a különböző munkafolyamatok gépesítése nem elszigetelten, hanem harmonikusan megy végbe. Ezért a mezőgazdaság műszaki fejlesztésének lényeges kérdése a komplex gépesítés, amely nélkül igen nagy aránytalanságok keletkezhetnek a munkaerő foglalkoztatásában. A kongresszus elítélte azt a még ma is érvényesülő gyakorlatot, hogy a mezőgazdaságban annyi embert foglalkoztatnak, ahány csak van, nem pedig annyit, amennyit a termelés érdeke megkíván. Ez nem egyeztethető össze azzal a követelménnyel, hogy az adott termelési feladatot minél kisebb munkaráfordítással oldják meg.

A munkaerőszükséglet ingadozását a mezőgazdaságban azonban a komplex gépesítéssel sem lehet teljes mértékben kiküszöbölni. Ezt csak a mezőgazdasági termelés és termékfeldolgozás helyes társításával, valamint az idényiparok helyes telepítésével lehet megoldani. Ebből is kitűnik, hogy a gépesítés és a műszaki fejlesztés hatása a mezőgazdaságban nem elszigetelten jelentkezik, s a gondosan előkészített országos intézkedések egész sorára van szükség a felszabaduló munkaerő átképzésére, más termelési ágakban vagy gazdasági körzetekben való elhelyezésére. Ugyanakkor a munkaerő tervszerű elosztásában figyelembe kell venni az önkéntesség és az anyagi érdekelttség következetes érvényesítését.

Ehhez hasonló problémákat vet fel a fogatos és a gépi vonóerő egymáshoz való aránya és kihasználása is. Mezőgazdasági nagyüzemeinkben a gépesítés következtében a fogatok kihasználása nagymértékben lecsökkent, mégis tartaniok kellett a fogatokat, mert egyes fogatmunkák gépesítenélkül maradtak. Az állami gazdaságokban a traktorlépcsővel, azaz a könnyű, középnehéz és a nehéz traktorok közötti helyes arány megállapításával igyekeztek ezt a kérdést megoldani, ami lehetővé teszi a lovak számának maximális csökkentését. A célkitűzés helyes volt, csupán nem vették észre, hogy a fogatkihasználás problémáját a különböző traktortípusokra vitték át, mert a könnyű, középnehéz és nehéz traktormunkák egymáshoz való aránya az év egyes időszakában nagyon is eltérő. Ehelyett sokkal célravezetőbb az uni-verzalizálás.

Mások a termelőszövetkezetek részére az optimális fogat-traktor arányt akarták megállapítani, nem véve észre, hogy nemcsak a fogaterőt, hanem a mezőgazdasági munkákat kell gépesítenünk, s az aránytalan gépesítés hatása, a komplex gépesítés hiánya nem szüntethető meg bármilyen optimálisnak vélt aránnyal. Különböznék is termelőszövetkezeteinknek aközött kellett választaniok, hogy költséges istállókat építsenek-e igásállataik számára, akkor, amikor

haszonállatainknak is korlátozott a férőhely, biztosítsanak-e takarmányt az ígásállatoknak, amikor haszonállataikat sem tudják kielégítően takarmányozni. Egészen más kérdés, hogy lehet-e a lovakat nagyobb arányban irtani, mint amilyen arányban gépekkel tudjuk őket helyettesíteni.

A teljes foglalkoztatás, a traktorlépcső, az optimális fogat-traktor arány erőltetett érvei helyett számunkra is többet mutat előre a XXII. kongresszusnak az a határozata, hogy a mezőgazdaságot kielégítő mennyiségben, minőségben és választékban lássák el gépekkel, felszereléssel, növényvédőszerrel, műtrágyával, hogy az anyagi ellátás színvonala mind mennyiségileg, mind minőségileg megfeleljen a termelési feladatoknak.

A mezőgazdaság műszaki fejlesztésében jelentkező ellentmondások helyes megoldásának jellemző példája a gépállomások átszervezése. A gépesítés meghatározott színvonalán elengedhetetlenül szükségessé válik, hogy a termelés üzemi szervezői a termelés minden tényezőjével rendelkezzenek, mert csak így tudják azokat összhangba hozni. Ugyanakkor a gépállomások viszonylag jól kiépített és felszerelt javító hálózattal rendelkeznek, amit nem lehet, de nem is célszerű a gazdaságok között felosztani. Így az üzemeltetés és a javítás különvált, ami sok visszassághoz vezetett és megmutatkozott a gépállomány műszaki állapotán is. A kongresszus élesen vetette fel a gépállomány megőrzésének kérdését és a Szovjetunióban jelenleg az a rendszer kezd kialakulni, hogy a gépjavító állomások a munkavolumentől függő, előre megállapított díj ellenében gondoskodnak a gépek műszaki karbantartásáról, műszakilag a traktorvezetők nekik vannak alárendelve, ami ismét szervezetté tette a kolhozok gépállományának műszaki ellátását anélkül, hogy a kolhozoknak a saját gépesítés előnyeiről le kellett volna mondaniuk.

A műszaki fejlesztés megváltoztatja a termelés társadalmisításának fokát, ami az üzemek méreteiben is kifejezésre jut. Jelenleg a Szovjetunióban a mezőgazdasági üzemek mérete az 1–2 ezer hektártól a 100 ezer hektárig terjed. Természetesen így fel sem merülhet, hogy van-e olyan üzemméret, amelyen felül azt mondhatjuk, hogy kommunista üzem, azon alul pedig szocialista. Mind a Szovjetunióban, mind nálunk termelési és gazdasági célszerűségeknek kell eldönteniök a legmegfelelőbb üzemméreteket, s arra irányuló vizsgálatainkban, hogy milyen körülmények között melyik a legmegfelelőbb üzemméret, eredményesen hasznosíthatjuk a szovjet tapasztalatokat, ami nagyban elősegítheti, hogy elkerüljük a sikertelen próbálkozásokat ezen a téren.

A kongresszus határozatot hozott, hogy a műszaki fejlesztés meggyorsítása érdekében kiterjedtebben kell alkalmazni az üzemek szakosítását. Ehhez azonban le kell számolnunk azzal az elavult nézettel, hogy minden járásnak, körzetnek meg kell termelnie a maga gabonáját, burgonyáját, tejét, húsát stb. A szakosítás alkalmazható mértékét nagyban meghatározza a közlekedés és az úthálózat fejlettsége, tehát a szakosítás meghatározott foka sem dönti el, hogy melyik a kommunista és melyik a szocialista üzem.

A műszaki fejlesztés permanens folyamat, az üzemméretek és termelési irányok kialakítása azonban nem lehet ilyen permanens. Egyes termelési vagy munkafolyamatok megszervezése olyan szervezeti méreteket követelhet, ami nem mindig illeszthető bele szervesen a célszerű üzemi méretekbe. Ilyen esetekben kedvező megoldást jelentenek a kolhozközi, valamint a kolhoz- és szovhozközi vállalatok, amelyek lehetővé teszik a legmegfelelőbb szervezeti méretek kialakítását a termelés egy-egy lehatárolt területén anélkül, hogy a termelés többi területének szervezetét megzavarnák. A műszaki fejlesztés tehát fontos szerepet játszik a termelési viszonyok további tökéletesítésében is, közelebb hozva egymáshoz az üzemeket és a szocialista tulajdon két formáját.

Ezzel kapcsolatban merül fel az a kérdés, hogy a mezőgazdaság irányításának átszervezése is ezt a célt szolgálta-e? A két szektor felsőbb szintű irányításának közelítése valóban szükségessé vált, mert a szakosítás fokozásával, a termelési kapcsolatok kiszélesítésével a kolhozok és a szovhozok között szorosabb együttműködésre van szükség, mint pl. a hibrid vetőmag termesztése, tenyészállatok nevelése, közös javítóbázis kiépítése, közös öntözőművek, villanytelepek létesítése stb. Az üzemek irányításában azonban lényegében nem történt változás, azaz a kolhozokat továbbra is maguk a kolhoztagok irányítják, a szovhozokat pedig az állam által kinevezett felelős egy személyi vezető. Fokozatosan azonban a szovhozokban is mind nagyobb lesz a dolgozók kollektívájának a szerepe az üzem irányításában, a kolhozok pedig a munkadíjazás formájában közelednek a szovhozokhoz. E folyamat gyorsaságát lényegesen befolyásolja az elmaradó kolhozoknak az élenjárók színvonalára való felemelése, ami kedvezőbb feltételeket teremt az egyenlő munkáért egyenlő bér elvének következetesebb érvényesítésére. Ebben viszont a műszaki fejlesztésnek igen nagy szerepe van, ugyanis a különböző műszaki színvonalon álló gazdaságokban azonos munka különböző mennyiségű terméket állít elő, elsősorban tehát a műszaki fejlettség színvonalát kell az egyes gazdaságok között közelebb hozni.

A kolhozok sikeres fejlődésének előfeltétele a felhalmozás és a fogyasztás helyes összeegyeztetése a jövedelemelosztásban. Egyes gazdaságok még így sem tudják az előirányzott fejlődési ütemnek megfelelő felhalmozást biztosítani. Ezt egyes körzetekben a szovhozosítással igyekeztek megoldani. Az államnak azonban ahhoz, hogy sokat adhasson, sokat kellene elvennie, s ez bizonyos határon túl sértené az anyagi érdekeltséget. Így a szovjet állam nem vállalhata magára az elmaradó gazdaságok felfejlesztésének teljes finanszírozását, hanem a hitelrendszer segítségével megosztja a terheket az ilyen gazdaságok dolgozóival.

A műszaki fejlesztéssel kapcsolatban a munkaszervezetek kialakítása terén is merülnek fel problémák. A mezőgazdasági termelés komplex gépesítésének és automatizálásának fokozódásával mindinkább kialakul annak lehetősége, hogy a dolgozók egy-egy kisebb csoportja a termelés nagyobb területét

fogja át, ne pedig csak egyes munkafolyamatait vagy műveleteit. Így gyakran előfordul, hogy egy-egy házaspár, testvérpár vagy család kezel egy egész sertésfarmot, baromfifarmot vagy tehenistállót, s mivel ez biztosítja az anyagi érdekelttség fokozott érvényrejuttatását, ezek érik el a legjobb eredményeket. Felmerül a kérdés, nem családi farmok-e ezek a szocialista nagyüzem keretei között, fejleszteni kell-e ezeket, vagy pedig korlátozni kialakulásukat?

Ugyancsak sok a rendezni való a mezőgazdasági termékek felvásárlási árának és a mezőgazdasági műszaki termelőeszközök eladási árának helyes megállapítása terén is. A szovjet állam mindent megtesz, hogy csökkentse a kolhozok kiadásait gépek és berendezések beszerzésére és üzemeltetésére, az árpolitikának azonban tekintetbe kell vennie mind az ipar, mind a mezőgazdaság bővített újatermelésének követelményeit.

A mezőgazdaság műszaki fejlesztése, felsorolt kérdéseinek gyors és sikeres megoldása egyaránt lerövidítheti mind a kommunizmus, mind a szocializmus építésének időszakát. A XXII. kongresszus határozatai igen sok és értékes útmutatást tartalmaznak számunkra is, azt az útmutatását azonban soha nem szabad szemünk előtt tévesztetni, hogy a műszaki fejlesztésre irányuló tervek és intézkedések kidolgozását és jóváhagyását meg kell hogy előzze a műszaki és gazdasági problémák mélyreható tudományos elemzése, s a műszaki és gazdasági kutatómunkának együttesen, közös munkával kell elősegítenie új társadalmi rendünk sikeres építését.

AZ ELOSZTÁS ÉS AZ ÉLETSZÍNVONAL KÉRDÉSEI

Az elosztás formáinak változása a szocializmus építésének előrehaladásával

BERÉNYI JÓZSEF

A perspektíva, a cél világos tisztánlátása megkönnyíti számunkra a tájékozódást a jelenben, módot ad arra, hogy egy-egy időszakra vonatkozó gazdaságpolitikánk a távlati célkitűzések megvalósításának egy-egy állomása legyen. Az SZKP XXII. kongresszusa többek között az anyagi javak elosztásának kérdésében is megvilágítja a távlatokat, valamint a távlati célhoz vezető út egyes szakaszait. Referátumomban csak néhány gondolatot kívánok vázlatosan felvetni az SZKP XXII. kongresszusán az elosztási problémákról elhangzott tézisekkel és a magyar közgazdaságtudomány megoldásra váró egyes feladataival kapcsolatban.

Az SZKP programja kimondja, hogy csak akkor valósulhat meg a szükségletek szerinti elosztás, ha a *termelőeszközök* egységes *köztulajdonban* vannak, a modern tudomány és a technika alkalmazása révén *magas szintre fejlődnek* a *termelőerők*, létrejön a *termékbőség*, a *munka* az emberek *szükségleteinek szerves részévé* válik. Ezek után már nincs választási lehetőség, a *szükségletek sze-*

rinti elosztásra való áttérés objektív követelmény. Addig azonban a szocializmus viszonyai között az elosztás különböző formáit, illetőleg e formák *kombinációit* kell alkalmazni, hogy az elosztás módja megfeleljen a termelőerők, a társadalmi viszonyok színvonalának és *aktívan* visszahasson azokra. Az elosztási formák aktív, a népgazdaság fejlődését elősegítő szerepe az elosztási formák állandó, tudatos, tervszerű fejlesztése révén valósul meg.

Mint ismeretes, a szocializmus *építése* idején a tulajdon szerinti, a munka és a *nem* munka szerinti elosztás formái kerülnek alkalmazásra. A tulajdon szerinti elosztási forma a szocializmus építésének előrehaladásával fokozatosan veszít jelentőségéből s végül teljesen megszűnik és *fennmarad* a munka és a *nem* munka szerinti elosztási forma. *Ezek* az elosztási formák azonban *nem csupán egymás mellett* léteznek, hanem egymással *össze is fonódnak*, egymás hatékonyságát fokozzák. Az egyének és a családok *részese*dése a társadalmi javakból sem következetesen egyik vagy másik elosztási formán keresztül valósul meg, hanem különböző mértékben és arányban több elosztási forma alapján. A munka és a nem munka szerinti elosztás eme vegyületéből válik ki, kristályosodik ki, *a szükségletek szerinti elosztás*. Ez az elosztási forma az érett kommunizmusban *általánosan és egyetemesen érvényesül*, a társadalom *valamennyi* tagja egységesen, szükségletei mértékében részesedik a bőségesen termelt anyagi javakból.

A munka szerinti elosztás pedig olyan *átmeneti* elosztási forma, mely a szocialista fejlődés folyamán erősödik, az anyagi érdekeltségen keresztül aktívabb szerepet tölt be a társadalom fejlődésében, de egyedüli, tiszta formaként sohasem érvényesülhet, sem a szocializmusban, sem a kommunizmus *építésének* időszakában. Ezen időszakban ugyanis egyebek között a *tulajdonviszonyok* gátolják a munka szerinti elosztás következetes érvényesülését. Például a termelőszövetkezeti parasztságnál a mezőgazdasági termékek egy részének értékesítésénél egy ideig még érvényesül a piaci mechanizmus, ami lehetőséget ad egyes kollektíváknek, ill. egyes személyeknek a munka mennyisége és minősége arányától eltérő részesedésre. A munka szerinti elosztás egyetemes és következetes érvényesülésének a *tulajdonviszonyokból* eredő gátja fokozatosan megszűnik. Ugyanakkor azonban már a szocialista forradalom kivívását követően folyamatosan előtérbe nyomul a *nem* munka szerinti elosztási forma.

A Szovjetunióban például 1958-ban a juttatások és kedvezmények, amelyeket az állam a lakosságnak nyújtott 1940-hez képest ötszörösre emeltek, míg ugyanazon időszak alatt a munkások és alkalmazottak munkabéralapja csak négyszeresére. Az egy lakosra jutó szociális és kulturális szükségletek kielégítésére fordított kiadás a Szovjetunióban 1940-ben 219 rubel, 1961-ben 1470 rubel (1961. január előtti áron). E tendencia nálunk is jelentkezik. Amellett, hogy a munka szerinti elosztás megerősítésének időszakában vagyunk, a II. öt éves terv végén 1965-ben az 1960. évihez képest a

társadalmi juttatás *részaránya* az összeajéljövödelmen belül — a Tervhivatal metodikája és számítása szerint — mintegy 4%-kal emelkedik.

Arra vonatkozóan, hogy a munka és a *nem* munka szerinti elosztás formái és arányai milyen szorosan összefüggnek a társadalmi-gazdasági és politikai fejlődéssel, a szocialista építés előrehaladásával, a sok közül csak két példát említek meg a teljes kifejtés igénye nélkül. Mégpedig: a technikai haladás és a munka szerinti elosztás formáinak változása, valamint a foglalkoztatottság és az elosztási formák aránya problémáját.

Vessünk egy pillantást a munka szerinti elosztási forma változására a technika gyorsütemű fejlődése idején.

Abból indulhatunk ki, hogy a szocializmusban és a kommunizmus építésének időszakában az anyagi érdekeltségen keresztül a munka szerinti elosztás ösztönöz a technikai haladásra, a technikai fejlődés pedig visszahat a munka szerinti elosztás formáira. A darabbér, a norma stb., amelyek a technika viszonylag alacsony színvonalán ösztönzőként és a teljesítmények mérésére jól alkalmazható, a technikai fejlődés magasabb fokán azonban mind kevésbé felel meg erre a célra. A technikai fejlődéssel, a komplex gépesítéssel, az automatizálással előtérbe kerül a *kvalifikált* munka, az eredmény a gépek és berendezések pontos és gondos kezelésén múlik.

Ennek hatására a technikai fejlődéssel párhuzamosan megindul az időbérré való áttérés folyamata. A Szovjetunióban a darabbérben dolgozók aránya pl. a kohászatban 1936 óta 79%-ról 52%-ra, a bányászatban 81%-ról 49%-ra csökkent.

A technikai haladással a munka szerinti elosztás egy másik irányú változása is bekövetkezik. Az új technika bevezetésével és elterjedésével a termelési folyamat eredménye mind kevésbé az *egyéni teljesítmények összegeződése*, vagy másként, mind kevésbé lehet *atomizálni* a kollektíva teljesítményét az egyének teljesítményére. Az automata gépsorokat kezelő magasan kvalifikált munkaerők teljesítménye között aligha lehet mennyiségi különbséget tenni. A termelés mind nagyobb mértékben az egész kollektíva együttes erőfeszítésének eredménye. Mindez *nem ideiglenes, hanem állandóan erősödő* folyamat. A munka szerinti elosztási formák tehát a termelési viszonyok és a technikai haladással párhuzamosan fejlődnek, mégpedig az eddigi jelek szerint a kollektívák egészének teljesítménye alapján való részesedési formák, az egész kollektíva munkájának megjavítását célzó anyagi ösztönzők irányába. Hangsúlyozni kell, hogy *folyamatos változásokról* van szó, az anyagi ösztönzési rendszert *folyamatosan* kell a társadalmi-gazdasági fejlődéshez igazítani, s ami *ma* megfelel, *holnap* elavulttá válhat. Éppen ezért, noha ebben a kérdésben is előre mutat, a Szovjetunió példája *nem* alkalmazható mechanikusan a mi viszonyainkra. A munka szerinti elosztásnak a társadalmi fejlődéssel való összhangjának vizsgálata a magyar közgazdaságtudománynak is folyamatos feladata.

A következőkben vázlatosan nézzük a foglalkoztatottság és az elosztási formák egyes összefüggéseit.

Az SZKP programja világosan állást foglal abban a kérdésben, hogy a társadalom fejlődésével megvalósul a maximális foglalkoztatottság. Kimondja, hogy a kommunista társadalom „összekapcsolja a technikai haladás meggyorsítását az *egész munkaképes lakosság teljes foglalkoztatásával*”. — Ez azt jelenti, hogy a társadalom munkaerőnek elismert *valamennyi* tagja valóban dolgozik, mégpedig mindinkább képessége szerint. Más kérdés az, hogy adott időszakban a társadalom kiket tart munkaerőnek és kiket mentesít a munka alól. Ennek igen sok variációja lehet. A szocialista társadalomban is, ahol felszámolták a munkanélküliséget, a társadalom munkaképes tagjainak mind nagyobb hányada kell hogy részt vegyen a munkában. Nem arról van szó, hogy már a szocializmusban minden eszközzel, bármilyen áron maximális foglalkoztatottságra törekedjünk, hanem a termelőerők, a népesség életszínvonalára és a foglalkoztatottság leghatékonyabb összehangolására van szükség. Ennek az összehangolásnak *egyik* fontos eszköze az elosztási formák helyes arányának kialakítása. Miről is van szó tulajdonképpen?

J. Robinson angol közgazdász felrajzolta a foglalkoztatottsági hajlandóság és a munkások reálbére közötti elméleti összefüggést. Észreveszt, hogy a reálbérek emelkedésének hatása a foglalkoztatottsági hajlandóságra egy bizonyos pontig pozitív. Egy bizonyos ponton túl azonban a görbe törést szenved, a reálbérek emelkedésével a foglalkoztatottsági hajlandóság csökken. Ez észszerűnek látszik a kapitalizmus viszonyai között. S mi a helyzet a szocializmus viszonyai között?

Abból indulhatunk ki, hogy a munka szerinti elosztásnak *munkára kényszerítő ereje* csak addig terjed, míg a család keresővel nem rendelkezik és ezáltal az alapvető szükségletek nem kerülnek kielégítésre. A család többi munkaképes tagjának, főként a nőknek, munkavállalására a munka szerinti elosztás *kényszerítő* szerepe csökken. Helyébe a fejlődő szükségletek *magasabbfokú kielégítésének* igénye és a munkához való viszony javulása lép. Ennek alapján a szocialista társadalomban is, amíg a termelőerők *viszonylag* alacsony szinten vannak és a munka nem válik a szükségletek részévé, *élő probléma* a foglalkoztatottsági *hajlandóság* és lehetőség, vagyis az, hogy a család eddig nem dolgozó munkaképes tagjai milyen körülmények között hajlandók munkát vállalni és erre mennyiben van meg a lehetőség.

Mi befolyásolja a család és ezen belül elsősorban a nők foglalkoztatottsági igényét? A tényezők közül csak a *fontosabbakat* említem meg. A foglalkoztatottság iránti igény függ a *reálbérek színvonalától*, a szükségletek és a jövedelem közötti különbségtől, vagyis attól, hogy a jövedelem a szükségletek milyen fokú kielégítésére ad lehetőséget, továbbá attól, hogy a jövedelemnek megfelelő színvonalon lehet-e fogyasztani (nincsenek-e zavarok az áruellátásban). Függ a munka szerinti és *nem* munka szerinti elosztás egymáshoz mért arányától,

a *nem* munka szerinti elosztás *különböző formáinak* egymáshoz mért arányától, s nem utolsósorban a társadalmi tudat fejlődésétől stb. E tényezők hatására gazdálkodik a család és határoz afelett, hogy a család munkaképeskorú, nem dolgozó tagjai mikor, milyen mértékben vesznek részt a társadalmi munkában. Az elosztási formák *aktív szerepe* itt is kézenfekvő. Úgy kell megválasztani az arányokat, hogy a népgazdaság általános fejlődésével összhangban, a munkaerő szükségletnek megfelelően arányosan ösztönözzenek munkavállalásra. A szocializmus építésének *átmeneti* időszakában fel kell mérni, hogy a család és a társadalom szempontjából mi gazdaságosabb, mi gyorsítja meg leginkább a fejlődést, a nők fokozott munkábaállítással járó terhekből adott időszakban mennyit tud a társadalom viselni, milyen mértékben kell befolyásolni a nők munkavállalását munka szerinti elosztáson kívüli juttatásokkal. Nálunk a termelékenység viszonylag alacsony színvonala mellett az erőket milyen mértékben kell a technikai haladásra összpontosítani és milyen *ütemben* van módunk megvalósítani az SZKP programjának azt a tételét, hogy a társadalom *valamennyi* munkaképes tagjának végsősoron részt kell vennie a társadalmi termelésben.

Szocialista viszonyok között tehát probléma, hogy az elosztás szükség-szerű formái között milyen arányokat kell és lehet kialakítani. Ezeknek az arányoknak objektív törvényszerűségeken kell alapulni. Sajnos a közgazdaságtudományban jelenleg még több olyan objektív törvényszerűség létezéséről tudunk, amelynek gyakorlati érvényesítése a tervezésben nehézségekbe ütközik, konkrét számszerű összefüggései még nem ismeretesek. Így előfordulhat, hogy nem vesszük kellőképpen figyelembe, ill. nem kellő időben vesszük számításba a társadalomban végbemenő változásokat, ezekre nem reagálunk időben, vagy nem olyan mértékben, mint ahogy azt a változások megkövetelnék. Ahol pontos mércénk nincs, ott találgatásokra vagyunk utalva és amikor észleljük a törvény megsértését egyik oldalról, a kiegyensúlyozás hevében esetleg a másik oldalról sértjük meg. (Ebből az intézkedések láncolata következhet.) Nálunk már előfordult olyan helyzet, amikor a *nem* munka szerinti elosztás túlhaladta az adott feltételek mellett a helyes arányt és az aránytalanságot ellensúlyozni kellett. Az elosztási formák helytelen arányai mindig valamilyen más társadalmi és gazdasági jelenség kedvezőtlen alakulásában tükröződnek vissza. Mivel az elosztási formák számos gazdasági és társadalmi jelenséggel vannak szoros kapcsolatban, nehéz megtalálni az adott viszonyoknak leginkább megfelelő arányokat.

A helyes arányok kialakítása csak közgazdasági, statisztikai, szociológiai vizsgálatok egész sorával közelíthető meg. Milyen vizsgálatokra gondolunk? Elsősorban a már megkezdett családjövedelem statisztikai vizsgálatok továbbfolytatására, szociológiai felmérésekre. Érdemes lenne folytatni és bővíteni a KSH kezdeményezéseit, a női munkaerőre vonatkozó megfigyeléseket, közgazdasági és szociológiai aspektusokkal kiegészítve. Részletesen

kellene megvizsgálni, hogy jelenleg a különböző típusú és jövedelmű családokban hogyan hat a család jövedelmének munka szerinti és nem munka szerinti megoszlása a család életviszonyaira, körülményeire, a munkára való hajlandóságra, a gyermeknevelésre, a fogyasztás színvonalára és összetételére stb.

Összefoglalva, a XXII. kongresszus jegyében az a feladat hárul ránk, hogy elméletileg tisztázzuk az elosztás és a társadalmi fejlődés konkrét összefüggéseit, olyan vizsgálatokat folytassunk, amelyek lehetővé teszik a konkrét arányok felbecsülését, irányt mutatnak a tervező szerveknek az elosztási formáknak a népgazdaság fejlődésével arányos megtervezéséhez. E kérdések megoldásához közgazdászok, statisztikusok és szociológusok legszorosabb együttműködésére lenne szükség.

Az áruforgalom köre a szocializmus és a kommunizmus építésének időszakában

HOCH RÓBERT

A fogyasztási alap vizsgálatának és tervezésének fontos szempontja: mekkora hányad jut el a lakossághoz a kereskedelem közvetítésével, az áruforgalom csatornáján keresztül, illetve hogyan változik ez az arány a szocialista gazdaság fejlődésével.

Melyek azok a fő utak, amelyeken a rendelkezésre álló fogyasztási cikkek és szolgáltatások a személyes fogyasztás szférájába kerülnek? Ebből a szempontból a fogyasztási alapot (beleértve a szolgáltatásokat is) három részre oszthatjuk. Az első — és a kommunizmus alsó fokán legfontosabb — rész: az *árualap*, vagyis azoknak a javaknak összessége, amelyek áruformát öltenek, amelyeket a fogyasztók pénzjövedelmükből vásárolnak az állami — és a szövetkezeti kereskedelemben vagy a szabadpiacon. A másik csoportba azok a termékek és szolgáltatások tartoznak, amelyeket a szocialista állam *ingyen* (vagy majdnem ingyen) bocsát a lakosság rendelkezésére. A harmadik csoport: —első-sorban a parasztság — fogyasztása *saját termelésből*.

Az áruforgalom abszolút értelemben a szocializmus teljes időszakában növekszik. Relatív változását az ingyenesen nyújtott javak, valamint a saját termelésből való fogyasztás alakulása dönti el.

Hogyan alakul *az áruforgalom és a saját termelésből való fogyasztás* aránya? Ismeretes, hogy a jelentős méretű ún. önfogyasztás a múltba mutató jelenség. A termelőerők fejlődésével a társadalmi (részben az ipar és a mezőgazdaság közötti, részben a mezőgazdaságon belüli) munkamegosztás előrehaladása fokozatosan összeszűkíti — a mezőgazdaságban még jelentős — saját fogyasztásra való termelést. A szocializmus tulajdonviszonyai között azonban a termékek bekapcsolódása a társadalmi anyagcsere rendszerébe még együttjár áruvá

válásukkal. Vagyis a társadalmi munkamegosztás szélesedése egyszersemind az áruforgalom súlyának növekedése is. Már a mezőgazdaság szocialista átszervezése a saját termelésből való fogyasztás súlyának csökkenését, az árutermelés arányának növekedését eredményezi. A szocialista mezőgazdasági nagyüzemek rendszerének létrejötte egyben alapjául szolgál a társadalmi munkamegosztás jelentős és folyamatos fejlesztésének.

*

Hogyan alakul az *áruforgalom és az ingyen juttatott javak* fogyasztásának aránya a szocializmus fejlődésével? A jelen felszólalásban az ezzel kapcsolatos problémákkal kívánok foglalkozni kicsit részletesebben. Mindenekelőtt talán nem szükségtelen felhívnom a figyelmet arra, hogy a fogyasztási alap munka szerinti és nem munka szerinti elosztásának problémái, valamint az árualap és az ingyenesen juttatott javak arányának problémái a fogyasztási alap szétosztásának nem azonos vetületű, bár egymással összefüggő kérdései. Először is a fogyasztási alapnak munka szerint elosztott hányada nem megy teljes egészében keresztül az áruforgalom csatornáján. Pl. a termelészövetkezeti parasztok kisebb vagy nagyobb részben természetben kapják - munkájuk mennyiségéhez és minőségéhez igazodó — jövedelmüket. Másrészt a nem munka szerinti jövedelmek is jelentős mértékben pénzformában jelennek meg. Az ún. társadalmi fogyasztási alap és az ingyenesség közé sem tehetünk egyenlőségjelet. A társadalmi fogyasztási alap tartalmazza a nyugdíjakat is, az ösztöndíjakat is, vagyis a lakosság bizonyos rétegeinek nem munka szerinti pénzjövödelmeit is. Továbbá: nyilvánvaló, hogy a lakosság vásárlóképességét növeli a gyermekek számához igazodó családi pótlék is.

Történelmileg valamennyi szocialista országban a proletárhatalom létrejöttével jelentősen kiszélesedett az ingyenesen nyújtott termékek és különösen a szolgáltatások köre, az adott jövedelmi szinten korlátozva az áruforgalom terjedelmét.

A szocializmus építésének előrehaladásával tovább nő az ingyenes juttatások aránya az áruforgalomhoz képest.

*

A lakosság ellátása szempontjából is lényegesen különbözik a fogyasztási alap szétosztásának ez a két formája. Az áruforgalom körébe tartozó javakra irányuló szükségleteket már eleve korlátozzák a jövedelmek és az árak, s ezek a szükségletek csak a vásárlóképesség keretei között válhatnak társadalmilag hatékonyá. A fizetőképes szükségletek alakulását a szocialista állam befolyásolhatja jövedelempolitikával, árpolitikával stb., a rendelkezésre álló lehetőségeknek megfelelően. Az ingyenesen juttatott termékekkel és szolgáltatásokkal szembeni szükséglet már eleve igen magas és úgyszólván évről évre

nőnek az igények (pl. a kulturális színvonal emelkedése miatt), s a szükségletek a maguk egészében a telítettségig követelik kielégítésüket. Nincsen mód arra, hogy gazdasági eszközökkel korlátozzuk az ingyenes javakkal kielégített szükségletek társadalmi hatékonyságát. Ezért már a szocializmus építésénél sajátos helyzet állhat elő. Amíg a kínálat és a kereslet egyensúlyát biztosíthatjuk akkor is, ha az árualapba tartozó fogyasztási cikkek ellátási színvonala (pl. a fejlett országokhoz viszonyítva) alacsony, addig az ingyenes javakban az ellátás viszonylag magas színvonalú lehet, mégis távolról sem kielégítő. Pl. a 10 000 főre jutó orvosok száma tekintetében a világranglista élesoportjában foglalunk helyet, az SZTK rendelések mégis zsúfoltak - ennek minden következményével együtt. Viszont hosszán sorolhatnók azokat a fogyasztási cikkeket, amelyekben jó esetben közepes a fejenkénti fogyasztás a többi országgal összehasonlítva, a társadalmilag hatékony szükségleteket mégis összhangban tudjuk tartani gazdasági lehetőségeinkkel. Vannak azonban szép számmal olyan ingyenes juttatások is, amelyekre bár a közvetlenül megnyilvánuló igények nagyok, de az ellátás színvonala más országokhoz képest sem kielégítő. (Lakások, kórházi ágyak, tantermek száma stb.) A szocialista államnak éppen ezért erőteljesen törekednie kell arra, hogy a közvetlenül megnyilvánuló szükségletekkel összhangba hozza az ellátás színvonalát. Még hozzá nemcsak az ingyenesség okozta feszültség csökkentése miatt kell az államnak törekednie az ellátás színvonalának gyors emelésére, hanem mindenekelőtt azért, mert a magas színvonalú ellátás érdekében tette ingyenessé az érintett javakat. Ugyanakkor fokozatosan növelheti az ellátást az áruvá vált javakkal, gazdasági eszközökkel szabályozva a kereslet növekedésének mértékét. Mind-ebből az következik, hogy általában növekszik az ingyenes juttatások aránya az árualaphoz képest. Természetesen ha fokozatosan is, de folyamatosan és érezhetően mind magasabb színvonalon kell a szükségleteket kielégíteniük a vásárolt javaknak is; növekednie kell a lakosság vásárlóképességének és az áruforgalomnak. Első öt éves tervünk végrehajtása során jelentősen nőttek az ingyenes juttatások, miközben a lakosság vásárlóképessége legalábbis 1951—1953-ig - csökkent. Az egészséges, a szocializmus gazdasági törvényeinek megfelelő és a szocializmus előrehaladását szolgáló fejlődés azt követeli meg, hogy növekdjék mind az árualap, mind az ingyenesen juttatott javak tömege; rendszerint lassabban az előbbi, gyorsabban az utóbbi.

*

Milyen főbb problémákat vet fel az ingyenes juttatások körének szélesítése, az áruforgalom körének szűkítése? Már említettem, hogy a fogyasztási javak áruformája lehetővé teszi, hogy gazdasági eszközökkel összhangban tartsuk az ellátási lehetőségeket és a gazdaságilag hatékony szükségleteket. Valamely termék vagy szolgáltatás árának fokozatos csökkentésével általában

ugyancsak fokozatosan szélesíthető fizetőképes szükséglete, s vele összhangban a kínálat.

Az adott jószág árának nagyobb arányú csökkentése ugrásszerűen megnövelheti a keresletet. Ebben az esetben csak a kínálat jelentős növelésével biztosíthatjuk az összhangot. Ha pedig az ár nullára csökken, vagyis az érintett jószág megszűnik áru lenni, a továbbiakban ingyen kapható, a reá irányuló szükséglet hirtelen kiszélesedhet és teljes egészében gazdaságilag hatékonyá válhatik; az ellátásban zavarok léphetnek fel.

Célszerűnek látszik, hogy olyan termékek és szolgáltatások váljanak ingyenessé, amelyekre irányuló szükségletek — legalábbis az adott fejlődési fokon — telítettek; következésképpen keresletük nagyjából abszolút merevvé vált, nem növekszik (sőt esetleg csökken) a jövedelem emelkedésével, nem nő lényegesen áruk csökkentésével, sőt ingyenessé tételükkel sem. Feltehető pl., hogy nem utaznak lényegesen többen villamoson vagy autóbuzson, ha megszűnik a már ma is alacsony viteldíj. Ha azonban nem meghatározott szolgáltatásokat, hanem termékeket vonnak ki az áruforgalom köréből, akkor egyrészt figyelembe kell venni a termékek különböző felhasználhatóságát, másrészt a szocializmus konkrét tulajdonviszonyait. Pl. a kenyér iránti szükséglet — ha pusztán a személyes fogyasztást tekintjük — közel telített. Ma már a legalacsonyabb jövedelműeknek sem okoz különösebb gondot a szükséges kenyérmennyiség megvásárlása. Tehát a kenyér ingyenessé tételével sem enne lényegesen több kenyeret a lakosság. Nem szabad azonban szem elől téveszteni, hogy az ingyen kenyeret takarmányozási célokra használhatnák fel a termelőszövetkezetekben és a háztáji gazdaságokban. Tehát mindenekelőtt azt kell mérlegelnünk, hogyan változnak meg a gazdaságilag hatékony igények azok iránt a termékek és szolgáltatások iránt, amelyeket kivonnak az áruforgalom köréből.

De fel kell mérnünk azt is, hogyan hat az ingyenes juttatások körének szélesítése az áruforgalomra. Ha valamely termék vagy szolgáltatás ingyenessé válik, a lakosság vásárlóképessége megemelkedik akkor is, ha a pénzjövedelmek és a többi jószág ára változatlanul marad. Felszabadul az a pénzösszeg, amelyet korábban — az időközben ingyenessé vált — javak vásárlására fordítottak; a továbbra is pénzért kapható javak vásárlása ezzel az összeggel növelhető.

Az ingyenesség körének szélesítése hat az áruforgalom *struktúrájára* is. A felszabaduló vásárlóeszközök nem az eredeti költsékezési arányok szerint kötődnek meg a különböző kiadáscsoportokban. Továbbá: az ingyenessé vált jószág rendszerint „rokonságban” van más javakkal. Ha a lakosság egy időponttól kezdve ingyen kap valamely jószágot, azoknak az áruknak a kereslete csökkenni fog, amelyeket helyettesít; a kiegészítő áruk kereslete pedig növekedhet. A keresletkutatásnak számításba kell vennie, hogy a tervidőszakban bővül-e az ingyenesség köre, s ha igen, hogyan hat a kereslet összetételére.

Végül még egy fontos összefüggés. Nem biztos, hogy az ingyenesség körének szélesedése szűkíti az áruforgalmat. Lehetséges, hogy csak a lakosság áruvásárlásainak és az ún. közületi vásárlásoknak arányát változtatja meg, az előbbiek rovására és az utóbbiak javára. Tehát ha a lakosságot ingyenesen ellátó intézmények a szükséges termékeket vásárolják a kereskedelemben, akkor az ingyenesség körének szélesedése nem az áruforgalom egészét, hanem csak a lakosság áruvásárlásainak körét szűkíti.

*

Az SZKP programja, valamint a programot megvitató és jóváhagyó XXII. kongresszus az 1960-tól 1980-ig terjedő időszakra az áruforgalom igen jelentős, kb. 5-szörös növekedését irányozza elő. Bár az áruforgalom növekedésének tényezője a társadalmi alapok növekedése (nyugdíjak, ösztöndíjak jelentős emelkedése!); a nagymértékű abszolút emelkedés ellenére mégis csökkenni fog az áruforgalom aránya az ingyenesen juttatott javakhoz képest. A nagyobb részt ingyenesen elosztott ún. társadalmi fogyasztási alap ugyanebben az időszakban kb. 10-szeresére emelkedik. A program meglehetősen részletesen foglalkozik a nem áruként elosztott javak és szolgáltatások volumenének növekedésével. Mi fogja jellemezni ezt a fejlődést?

Először jelentősen fejlesztik a húszéves időszakban azokat a szolgáltatásokat, amelyeket már az eddigiekben is ingyen vagy rendkívül kedvezményes áron vehettek igénybe a szovjet polgárok. (Egészségügyi, kulturális és szociális intézmények.)

Másodszor jelentősen szélesítik az ingyenes juttatások körét. Ebben a fejlődésben is erőteljesen megmutatkozik, hogy a Szovjetunióban a kommunizmus küszöbéhez érkeznek. A következő két évtizedben pl. a gyermeknevelésnek további anyagi terheit veszi át a társadalom a családoktól. Ismeretes továbbá, hogy a program előirányzata szerint egy sor termék és szolgáltatás kikerül az áruforgalom szférájából. 1980-ig ingyenessé válik a lakáshasználat, a világítási áram, a gáz, a víz, a városi közlekedés, az üzemi étkezés. Tehát a további fejlődés során az ingyenesség szélesedése szűkíti az áruforgalom körét.

Hazánkban is hasonló lesz a fejlődés alaptendenciája a következő 15—20 évben. Tovább fog növekedni az ingyenes juttatások aránya az ugyancsak jelentősen emelkedő áruforgalomhoz képest. Nem szabad azonban szem elől tévesztenünk, hogy mi csak ebben az időszakban építjük fel teljesen a szocialista társadalmat és térünk át a kommunizmus második fokának megalapozására.

A nem áruformában elosztott javak volumenének elsősorban és alapvetően úgy kell növekednie, hogy jelentősen megjavuljon az ellátás azokkal a termékekkel és szolgáltatásokkal, amelyek már ma is ingyenesek vagy majdnem ingyenesek. Hatalmas erőfeszítéseket igényel a lakáshelyzet megjavítása, az elmúlt években amúgy is kiszélesedett társadalombiztosítás fejlesztése, az

oktatás anyagi feltételeinek tökéletesítése stb., stb. Mindezekhez képest csak másodrendű jelentosege lehet az ingyenes juttatások köre további szélesítésének.

*

A Szovjetunióban a társadalmi fogyasztási alap a teljes fogyasztási alapnak kb. a felét fogja kitenni 1980-ra; vagyis 1980-ig terjedő időszakban a fogyasztási alapnak még csak kisebb hányada lesz. Továbbá: a társadalmi fogyasztási alapnak egy része az áruforgalom csatornáján át jut el a lakossághoz. Már önmagában ebből is látszik, hogy a húsz éves tervidőszakban kiemelkedő szerepe lesz az árualapnak a lakosság fogyasztása szempontjából. Ha pedig más tényezőket — elsősorban az önfogyasztás csökkenését — is figyelembe vesszük, kitűnik, hogy az áruforgalom a Szovjetunióban nemcsak abszolúte nő, hanem súlya is emelkedik. A szovjet állami és szövetkezeti kereskedelem forgalma 1960 és 1980 között kb. olyan ütemben nő, mint a nemzeti jövedelem, vagyis gyorsabban a fogyasztási alapnál. Mikoján elvtárs mondta a kongresszuson:¹ „A kommunista építés időszaka egyáltalán nem a szovjet kereskedelem leépítésének időszaka. A szovjet kereskedelem még hosszú ideig a közfogyasztási cikkek elosztásának érzékeny műszere, a termelés és a fogyasztás egyensúlyban tartásának eszköze marad.”

Ez a megállapítás fokozottan vonatkozik a mi fejlődésünkre. A társadalmi fogyasztási alapok nálunk 1980-ban sem érik el a teljes fogyasztási alap felét és lassabban szélesítjük az ingyenes juttatások körét. Áruforgalmunk a húsz éves tervperiódusban lényegesen gyorsabban nő a teljes fogyasztási alapnál — elsősorban ugyancsak a saját termelésből származó fogyasztás csökkenése miatt —, nem csökkenni, hanem növekedni fog az áruforgalom súlya, jelentősége. Milyen főbb konzekvenciák adódnak ebből a tényből a népgazdasági tervezés és a közgazdaságtudomány számára? E felszólalás keretei között természetesen csak felsorolásukra szorítkozhatunk.

1. A továbbiakban is a pénzjövedelmek és az árszínvonal determinálják a reáljövedelmeket. A pénzjövedelem nagyságának és különösen megoszlásának, valamint az árszínvonalnak vizsgálatát és tervezését tovább kell javítani.

2. A következő két évtizedben is elsősorban a szocialista kereskedelem fejlődése határozza meg a lakosság ellátásának színvonalát. Tökéletesítendő tehát a fogyasztói kereslet kutatása és az áruforgalom tervezése.

3. Az előttünk álló távlati tervperiódusokban is a fogyasztás befolyásolásának döntő eszköze lesz az árpolitika. Meg kell teremtenünk azokat a módszereket, amelyekkel eredményesen felmérhetjük a fogyasztói árak változásának hatását a keresletre.

¹Az SZKP XXII. kongresszusa. Kossuth. 1962. 369. o.

4. Tanulmányozni kell a szocialista pénzügyi-, adó- és hitelrendszert, mert a kommunizmus építésének időszakában is feltétele a zavartalan bővített újratermelésnek az áruként termelt fogyasztási cikkek értékének, benne az állami tiszta jövedelemnek realizálása.

Ezeknek a feladatoknak a megoldása is elsősorban szükséges ahhoz, hogy eljussunk abba a történelmi korszakba, amelyben már az áruforgalom jelentősége fokozatosan gyengül, vagyis amelyben a fogyasztási javak tömegesen és viszonylag gyors ütemben vetik le az áruformát.

Szolgáltatások árpolitikai sajátosságai

BURGER KÁLMÁNNÉ

A kommunizmusra való átmenet időszakában fokozatosan válnak ingyenessé egyes javak és szolgáltatások. Az ingyenességre történő átmenetben különösen nagy szerepük van a szolgáltatásoknak. Ez látható az SZKP XXII. kongresszusán elfogadott új programból is. A program szerint 20 év múlva legfőképpen egyes szolgáltatások és szolgáltatás formájában nyújtható javak — pl. üzemi étkeztetés — válnak ingyenessé.

A kommunizmus kezdeti szakaszában még nem rendelkezünk a teljes termékbőséggel, nem osztható el minden szükséglet szerint, csupán az olyan javak, amelyek már viszonylag bőven állnak rendelkezésre. A korlátlanul kielégíthető igény eleinte nem oszlik meg valamennyi termék és szolgáltatás között, csupán ezekre összpontosul, minden valószínűség szerint nagyobb súllyal, mintha valamennyi fogyasztási cikk ingyenes lenne. A szükségletek szerint elosztott javak iránt esetleg túlzott igények is mutatkozhatnak, amíg viszonylagos súlyuk az összes fogyasztási cikkek között csekély. Ennek oka lehet nem utolsósorban a még gyenge lábon álló kommunista fogyasztási fegyelem, az ingyenesség újdonsága és eleinte kivételessége, szűkkörűsége. Biztosítani kell azért, hogy a bőségesen rendelkezésre álló javak fogyasztása se legyen túlzott, a szükségleteken felüli. Egyes javak bőséges rendelkezésre állása nem lehet elegendő és egyetlen kritériuma szükségletek szerinti eloszthatóságuknak az első időszakban. Bőségük természetesen nem vagy csak ritkán érhet el olyan fokot, amely nem csupán az objektív szükségletek, de az esetleges túlzott igények fedezését is biztosíthatja. Az ingyenesen elosztásra kerülő javakkal szemben viszonylagos bőségük mellett az a kíváncsi felmerül tehát, hogy magukban hordják a valóban csak szükséglet szerinti igénybevételnek a biztosítékát, mivel a szükséglet szerinti kommunista elosztás lényegéből következően nem oldható meg adminisztratív intézkedésekkel. Ez a magában a szükséglet tárgyában rejlő biztosíték pedig a szolgáltatásokban és a szolgáltatás keretében nyújtható javakban, utána talán az élelmiszerekben található meg leginkább.

A szolgáltatások iránt, tulajdonságaiknál fogva, nem támaszthatók egy bizonyos határon túl túlzott fogyasztási kívánalmak. A szolgáltatásokat az jellemzi, hogy előállításukkal egyidejűleg kell őket elfogyasztani. Előállításuk, előállításuk eredménye és fogyasztásuk időben és térben egybeesik. Ennek következtében azok nem tárolhatók és raktározhatók. Egy-egy ember villanyáramfogyasztása — maximális rosszindulatot és nemtörődömséget feltételezve — sem lehet több, mint amennyit izzólámpái és villamos berendezései egésznapos égetésével, működtetésével el tud fogyasztani. Ezzel szemben elhelyezhet lakásában egy egész üzletnyi cipőt, bundát stb. bármennyire nincs is arra szüksége. Ilyesmi a fejlett kommunista társadalomban nyilván nemigen fog előfordulni. Ekkor a magasfokú öntudatos fegyelem, de nem utolsósorban a szükséglet szerinti igénybevehetőségnek a megszokottsága, általános mindennapisága az ilyen esetek előfordulását minimálisra fogja csökkenteni. Az első időszakban azonban — ha nem is az említett, kissé túlzott módon — de számolni kell bizonyos túlfogyasztással, amely az egész szükséglet szerinti elosztásra való áttérést veszélyeztetheti. Ezért indokolt az áttérést főképpen a szolgáltatásokkal kezdeni, ahol a veszély a legkisebb. Rajtuk keresztül az önkéntes fogyasztási fegyelemre, az ingyenesség megszokására való nevelés is eredményes lehet.

Erre a szolgáltatások azért is a legalkalmasabbak, mert közülük egyesek már régebben is ingyenesek, habár fogyasztásuk bizonyos mértékig adminisztratív intézkedésekkel korlátozott volt. Más szolgáltatások azonban áruként vásárolhatók, éppúgy, mint a termékek túlnyomó része. Érdekes módon azonban ezeknek a szolgáltatásoknak a többsége is igen olcsó, áruk a termékek önköltséghez viszonyított árához képest alacsony. Érdekesnek mondható ez a jelenség, mivel nem feltétlenül áruforgalmi törvényszerűség következménye, hanem talán éppen ellenkezőleg. Erre azonban még a későbbiekben visszatérek. Így tehát nem csupán a szolgáltatások egyik részének ingyenessége, de másik részük alacsony ára is alkalmassá teszi őket a kommunista elosztásra való áttérésre. Több szolgáltatás alacsony ára már eddig sem volt jelentős korlátja fogyasztásuknak. Gondoljunk pl. a városi közlekedésre. Az ingyenesség megszokását már az alacsony ár is elősegítette. Az ár teljes eltörlése sem fog éppen ezért valószínűleg nagy megrázkódtatást, a fogyasztásban túlzott és hosszabb ideig tartó emelkedést okozni.

Az elmondottak következtében foglalkoznunk kell kissé a szolgáltatások árpolitikájával. Az eddig is ingyenesen, de bizonyos korlátozásokkal nyújtott szolgáltatásokkal kapcsolatban az a legfőbb probléma, hogy hogyan lehet belőlük olyan fokú bőséget biztosítani, hogy azok a korlátok nélküli szükséglet szerinti elosztásra megfeleljenek. Az áruszolgáltatások a viszonylagos bőségük biztosításának problémája mellett, árpolitikai kérdéseket is felvetnek. Az átmenet időszakában az egyes javak ingyenessé tételével egyidejűleg még mindig döntő elosztási forma marad az árelosztás, amely-

nek módszereit a XXII. kongresszus szerint nem elhanyagolni, hanem tökéletesíteni kell. Tökéletesíteni kell magát az árrendszert is. Jelenleg az árak értékarányossága még nagyon sok kívánnivalót hagy hátra. Általában kívánatos, hogy árarányaink a fejlődés folyamán mindinkább megközelítsék az értékarányokat. Értékarányos árrendszerben azonban számos szolgáltatás árát fel kellene emelni, illetőleg a termékek árszínvonalával egyszintre hozni, de közülük egyeseket nem is csupán egyszer, hanem több ízben, folyamatosan. Ezt a furcsának ható kijelentést megkíséreltem megindokolni.

A szolgáltatások árképzése a termék árképzéshez hasonló. Árképzésükben jelenleg figyelembe veszik önköltségüket és több vagy kevesebb akkumulációt. Az árképzés azonos módszere azonban nem csupán az önköltségi árrendszerre vonatkozatható, hanem bármely ráfordításokon alapuló árrendszerre. Tőkés viszonyok között a szolgáltatásokra is érvényes a termelési áralakulás törvényszerűsége. A szolgáltatásokba történő tőkebefektetésnek — mint általában minden tőkebefektetésnek —, a tőke megtérülését és nagyjából a befektetett tőkére jutó átlagprofitot kell eredményeznie.

A szolgáltatások egy része hasonló módon és ütemben fejlődik, mint általában az ipari termelés. A termelékenység növekedésével az egységnyi szolgáltatási teljesítményre jutó ráfordítások fokozatosan csökkennek, éppúgy, mint az ipari termelésben a termékegységekre jutó ráfordítások. A ráfordítások csökkenése arányában áralakulásuk tendenciája is nagyjából hasonló. A villany-, a gáz- és általában az energiaszolgáltatás vagy az egyéb ipari módon megszervezett és gépesített szolgáltató ágak áralakulása a tőkés országokban valójában nem is tér el általában a termékek áralakulásától. A termékegységekre jutó ráfordítások csökkenésével csökken a termékegységek értéke, ily módon persze árúknak is csökkenniük kellene. Ez az árcsökkenés a tőkés országokban az állandó pénzromlás következtében azonban többnyire nem következik be ténylegesen. Az értékcsökkenést groteszk módon egy lassú, fokozatos áremelkedés kíséri hosszú időszak trendjében. Az általános ipari fejlődés módján és ütemében fejlődő szolgáltató ágak áralakulása beleilleszkedik ebbe a trendbe.

De vannak olyan szolgáltatások, amelyek műszakilag igen gyengén vagy jóval kevésbé fejlődnek, mint az ipari termelés. Ilyenek pl. a háztartási, személyi szolgáltatások, javítások, kulturális szolgáltatások stb. Ezek nem vagy kevésbé gépesíthetőek, automatizálhatóak. E szolgáltató ágakban a termelékenység lassan növekszik, jelentősen lassabban, mint az ipari vagy mezőgazdasági termelékenység általában. A termelékenység stagnálása, vagy csak igen mérsékelt emelkedése következtében e szolgáltatások egységnyi teljesítményre jutó ráfordítások nem változnak az évek folyamán jelentősen. Sőt a ráfordítási költségek növekedését tapasztaljuk, ha a bérek emelkednek. Ez a növekedés elég jelentős lehet, tekintettel e szolgáltatások nagy élőmunkaigényességére. A tőkés országokban éppen

ezért az általános árszínvonal emelkedésén belül az átlagosnál sokkal rohamosabb mértékben emelkedik e szolgáltatások ára. Míg a termékegységek értécsökkenését a pénzromlással egy lassú áremelkedés tükrözi, addig e szolgáltatások ráfordításainak stagnálása, illetőleg növekedése egy igen gyors, nagymérvű áremelkedésben fejeződik ki. Nyugat-Németországban pl. 1950 és 1960 között átlagosan 23%-kal nőtt a létfenntartási költségindex. Ezen belül az egyes szolgáltatások áremelkedése olyan nagyfokú volt — fajtánként 50—70% —, hogy az áruforgalmon belüli viszonylag csekély részarányuk ellenére csupán saját árváltozásuk 5%-kal emelte a teljes fogyasztási árszínvonalat.

A következetesen ráfordításokkal arányos árpolitika a szocialista országokban is nagyjából ilyen aralakulási trendet kívánna meg a műszakilag kevésbé fejleszthető szolgáltatások vonatkozásában. A termékegységekre jutó ráfordítások az ipari fejlődéssel nálunk is esökkennek. Számos szolgáltatás egységnyi teljesítményének ráfordításai viszont alig változnak. Sőt költségeik növekedése tapasztalható a bérszínvonal emelkedése miatt. Ilyen körülmények között a felszabadulás óta eltelt években nálunk, de a Szovjetunióban és a többi európai szocialista országban is azt kellett volna tapasztalnunk, hogy egyes szolgáltatások ára elszakad a termékárszínvonalától, emelkedő tendenciát mutat.

Ezzel szemben ilyen tendenciát nem láthatunk. A szolgáltatások többségének ára alig-alig változott az évek folyamán. A legtöbb szolgáltatás százalékosan lényegesen kisebb tiszta jövedelmet realizál, mint általában a termékek, sőt egy részük veszteségesen értékesül. Nem illeszkednek be a termékárszínvonalba egyes műszakilag fejlett szolgáltatások sem. Áruk tiszta jövedelem tartalma alacsony, sőt sokszor dotáltak.

Mi az oka az ilyen ráfordítási arányok alakulásának élesen ellentmondó árarány alakulásnak? Az okokat a szocialista országok történelmi-gazdasági fejlődésében és az azzal kapcsolatos árpolitikában kereshetjük. E rövid korreferátum keretében nincsen módom arra, hogy ezeket az okokat részletesen ismertessem. Csupán megemlítek közülük egynéhányat: az alapvető, legfontosabb szolgáltatások hasonló megítélés alá estek az ármegállapításban, mint a legfontosabb élelmiszerek és iparcikkek. Ezeknek alacsony árát szociálpolitikai megfontolások indokolták. Nálunk pl. egy időben jelentős szerepet játszott a szolgáltatások árának alacsonyan tartásában a munkásparaszt jövedelemarányok befolyásolásának szándéka. A szolgáltatások nagy részét elsősorban a városi lakosság veszi igénybe. Ezért alacsony árak hozzájárulhatott ahhoz, hogy a jövedelmek terén a mérleg a munkásosztály javára billenjen. A kulturális szolgáltatásokkal kapcsolatos árpolitika a szocialista kultúrpolitikát segítette elő. A kulturális szolgáltatások nagy részét ingyenessé tette az állam, de a díjazottak fokozottabb igénybevételét is ösztönözni kívánta alacsony árakkal. A szolgáltatások ilyen árpolitikájá-

nak azonban sok szolgáltatás esetében nem utolsósorban az volt egyik oka, hogy gazdasági szerveink és így ármegállapító szerveink is hosszú évekig elhanyagolták a díjazott szolgáltatások jelentős részének problémáit. Ezeket a szolgáltatásokat csak igen kismértékben fejlesztették, viszont az életszínvonal emelkedésével egyre nőttek az igények irántuk. A fokozódó keresletet nem igyekeztek kielégíteni, de ugyanakkor az árakkal sem szorították vissza. Létrejött tehát ezen a területen egy nagyfokú, kielégítetlen kereslet. Ennek létezését és kielégítésének szükségességét az utóbbi 1—2 évben ismerték fel a szocialista országokban, így nálunk is. A Szovjetunióban pl. már jelentős lépéseket tettek számos szolgáltatás fejlesztésére. Csak egy adatot említek. A terv szerint a háztartási szolgáltatások erős ütemű fejlesztése keretében 1965-ben 267 új nagykapacitású mosó és vegytisztító gyárat építenek.

Jelenleg tehát — bármi is volt ennek az oka — az a helyzet, hogy egyes fontos szolgáltatások ingyenessége mellett az áruként értékesített szolgáltatások árszínvonala is alacsony a termékárszínvonalhoz képest. A szolgáltatások legtöbbször ára a felszabadulás óta eltelt időben még annyira sem emelkedett, mint általában a termékárszínvonal. Milyen árpolitikai teendők lehetnek ezen a területen a jövőben?

Elsősorban az szorul megvizsgálásra, hogy feltétlenül a ráfordítások alapján történő árarányosítást kívánja-e meg ezen a területen minden esetben az áruforgalom és az árrendszer tökéletesítése. Hogy ez mit jelentene, említettük már. Emelni kellene többek között olyan szolgáltatások árát is — sőt egyesekét közülük több ízben —, amelyeket végül is ingyenessé kívánunk tenni. Nem foglalkozom most valamennyi áruszolgáltatás árpolitikai kérdéseivel. Csupán azokra térek ki, amelyeknek a szükséglet szerinti elosztásra való áttérésben szerepük lehet. Ezek esetében a következetesebben ráfordításokkal arányos és ezzel egyidejűleg magasabb árak bevezetése nem lenne célszerű. Ezzel megnehezítenénk az áttérést az ingyenességre, felszámolnánk azt a kedvező lehetőséget, amely egyes szolgáltatások jelenlegi olcsóságában rejlik és nem utolsó indokaként szolgál ingyenessé tételüknek.

A kommunista elosztási mód követelményei ily módon már az áruelosztás módszereibe is beleszólnak. Az átmeneti időszakban, az áttérés időszakában sem lehet mereven széjjelválasztani az áruforgalom és az ingyenesség körét. Az áruelosztás törvényszerűségeinek alkalmazásában is figyelemmel kell lenni egyes esetekben a jövő követelményeire, egyes áruk fokozatos kikapcsolására az áruforgalomból.

A kívánatos árpolitika mindazoknál a szolgáltatásoknál, amelyeket távlatilag, 20–25 vagy 30 év múlva ingyenessé kívánunk tenni, áruk fokozatos csökkentése lehet. Ez a fokozatosság simává tenné magát az átmenetet is az ingyenességre. A fokozatos átmenettel kapcsolatban elsősorban azok a szolgáltatások jöhetnek szóba, amelyeket 1980-ra a Szovjetunióban is ingyenessé

kívánnak tenni. Ilyenek elsősorban a lakás, a közszolgáltatások, gáz, villany, stb. Ezek ingyenessége, ha nem is éppen 20 év múlva, de nálunk is felvetődik. Ezenkívül azonban meggondolandó egyes háztartási szolgáltatásoknak az ingyenessé tétele is az üzemi étkeztetéshez, a közös gyermekneveléshez hasonlóan, amelyek szintén családi, háztartási feladatot helyettesítenek szolgáltatás formájában. Egyes háztartási szolgáltatások általánossá tétele és ennek elősegítése az ingyenességgel azért jelentős, mert az előmozdítaná a régi, elavult polgári háztartási keretek felbomlását és az új kommunista életforma kialakulását.

A fogyasztási alap elosztása hazánkban a falu és a város közötti különbségek csökkenése idején

SZIGETI ISTVÁN

Az életszínvonal tervezésével foglalkozó közgazdászok számára fontos és nagy jelentőségű kérdés annak vizsgálata, hogy egy adott tervezési időszakban milyen arány alakuljon ki az elosztás két fő formája között.

A Szovjetunió Kommunista Pártja XXII. kongresszusa különösen kiemelte az elosztási formák jelentőségét a kommunizmus építésének időszakában, s kihangsúlyozva a munka szerinti elosztási elv fontosságát aláhúzta, hogy a kommunizmushoz való közeledés mértékében az egyéni szükségleteket mindinkább a társadalmi fogyasztási alapokból fogják kielégíteni.

Az elosztás formáit nem lehet tetszés szerint megválasztani. Azok változásának közgazdasági alapjai vannak, összefügg a termelési viszonyok fejlődésével, a munkához való viszony alakulásával, a rendelkezésre álló termékek mennyiségével és bőségével, magában a fogyasztásban végbemenő változásokkal.

Vizsgáljuk meg, hogy milyenek a lakosság fogyasztási alapjának elosztási arányai hazánkban, s hogyan alakulnak távlatilag, a kommunizmus alapjai lerakásának időszakában. Melyek azok a legfontosabb elvi és gyakorlati célkitűzések, amelyek távlatilag meghatározzák a munka és a nem munka szerinti elosztás mértékét. A szerteágazó kérdéskomplexumból csak példaképpen néhány problémával kívánok foglalkozni.

Hazánkban a következő évtizedekben is a munka szerinti elosztás marad a dolgozók anyagi és szellemi szükségletei kielégítésének alapvető formája; az ösztönzés fő eszköze az anyagi érdekeltség lesz. Emellett a lakosság fogyasztásának egyre nagyobb hányada társadalmi fogyasztási alapokból -- esetenként ingyenesen, vagy kedvezményesen -- nagyrészt a szükségletek arányában kerül elosztásra. A kommunizmus alapjai lerakásának idején a munka szerinti elosztást az teszi szükségessé, hogy a termelőerők fejlettsége még nem biztosítja a szükségletek szerinti elosztáshoz elengedhetlen feltételeket.

Az a körülmény, hogy az alapvető elosztási forma a munka szerinti elosztás marad, aláhúzza a munkabér és a parasztságnál a munkaegység részese-
desés jelentőségét a szükségletek kielégítésében.

A bérből és fizetésből élőknel az anyagi érdekelttség érvényesítése meg-
kívánja, hogy a nominálbérek évről évre rendszeresen emelkedjenek. Első-
sorban a munkásoknál van szükség arra, hogy a teljesítmények növekedésé-
vel egyidejűleg a bérek is emelkedjenek, de az alkalmazottak béreinek állandó
emelését is biztosítani kell, mert csak így juthat kifejezésre a jó munka, a
szakképzettség elismerése, az arra való ösztönzés.

A létszámok és termelési célkitűzések összefüggésére végzett számítások
szerint a reálbér 20 év alatt a mainak mintegy 2,2—2,5-szeresére növekszik,
ami megfelelő ösztönzést biztosít a termelékenység növekedésére is.

Annak érdekében, hogy a munka szerinti elosztás elve betölthesse funk-
cióját: az anyagi ösztönzést, a bérezés formáit és módszereit is állandóan töké-
letesíteni kell, összhangban azokkal a változásokkal, amelyek a termelés és
a munka anyagi-technikai feltételeiben végbemennek.

Melyek azok a fő célkitűzések és közgazdasági elvek, amelyeket a bérezés
terén meg kell valósítani a következő évtizedekben?

Következetesebben kell érvényesíteni az „egyenlő munkáért egyenlő
bért” elvet a dolgozók különböző szakmai rétegei, a falu és a város dolgozói
között. A munka termelékenysége növekedése eredményeképpen, valamint
a szakképzettség növekedése folytán fokozatosan csökkennek a bérek közötti
különbségek. A népgazdaság egészét tekintve jelenleg a legalacsonyabb és a
legmagasabb egyéni bérek közötti különbség mintegy 7—8-szoros. Ha pedig
mind a legalacsonyabb, mind pedig a legmagasabb bérű kategóriák szélső
4—5 százalékát elhagyjuk, akkor a különbségek mintegy 4-szeresek.

A bérarányok szűkítésére irányuló célkitűzés nem kerül ellentétbe, sőt össz-
hangban van az anyagi ösztönzés elvével, mivel időközben jelentősen emel-
kedik a termelékenység és a dolgozók szaktudása. A következő évtizedekben
még nem szűnik meg a szellemi és a fizikai munka közötti különbség, de csök-
kenni fog. A technikai haladásnak a szellemi és fizikai munka közötti külön-
ségek csökkentésére vezető hatása tehát „spontán” módon, azaz bérintéz-
kedések nélkül is csökkenti a minimális és maximális bérek közötti külön-
séget. Minél kiegyenlítettebbek a munkakörülmények, annál inkább a szak-
képzettség alapján, és minél kiegyenlítettebb a szakképzettségi színvonal,
annál inkább a munkakörülmények alapján kell meghatározni a bérkülön-
bségeket. Mivel távlatilag tömegmérétekből mind a szakképzettségi színvonal,
mind pedig a munkakörülmények különbségei csökkennek, a bérkülönbségek
tendenciájának is csökkennie kell.

De más szempontok is a bérarányok szűkítése mellett szólnak. Minél
magasabb az átlagos keresetek színvonala, annál kisebb százalékos külön-
bségek indokoltak a keresetek között, mert minden egyes százalék mögött

egyre nagyobb forint összeg áll. A legmagasabb keresetek 1%-os emelkedése forintban kifejezve — a jelenlegi különbségek mellett — 7—8-szorosát teszi ki a legalacsonyabb bérek ugyancsak 1%-os emelésének. Tehát a béremelésből megvásárolható fogyasztási cikkek mennyisége 7—8-szor gyorsabban növekszik a legmagasabb bérkategóriáknál, mint az alacsonyabb keresetűeknél. Viszont a fogyasztás színvonala és szerkezete elsősorban az alacsony keresetűeknél marad el a szükségletektől, tehát a fogyasztási célkitűzések elérése és elérhetősége is arra ösztönöz, hogy az alacsony keresetek gyorsabb ütemben növekedjenek.

A bérarányok csökkentésének indokoltságát a hosszú távlatban várható jelentős árcsökkenés is alátámasztja, ami a magas jövedelmeket reálértékben lényegesen nagyobb összeggel emeli.

A minimális és maximális bérek közötti különbségek csökkentésének általános tendenciája mellett fokozni kell a különbségeket a kezdők és a hosszú tapasztalattal rendelkező, a szakképzetlen, illetve alacsony képzettségű és a magasan kvalifikált dolgozók bére között. Ezek a különbségek ma alacsonyak.

A parasztság munkával kapcsolatos jövedelmeinek is emelkednie kell olyan mértékben, amely biztosítja az anyagi érdekeltséget a termelés állandó növelésében. Emellett megváltozik a jövedelem megszerzésének formája is, hozzáidomul a mezőgazdasági termelőerők fejlődéséhez: egyre nagyobb hányada pénzfórmát ölt a jelenlegi természetbeni jövedelmekkel szemben. A természetbeni jövedelmek számottevő hányadát ma az indokolja, hogy a háztáji gazdaság átmenetileg jelentős szerepet tölt be a termelésben (különösen az állattenyésztésben), s ennek következtében a jövedelmekben. Másrészt indokolja az a tény, hogy a falu áruellátásában a központi árualapok mellett ma még fontos kiegészítő szerep hárul a háztáji gazdaságra.

Távlatilag mindkét tényező jelentősége csökken egyrészt a szövetkezeti nagyüzemek megerősödése útján, másrészt (s ezzel összefüggésben) a falu központi áruellátásának bővülése következtében. Ez egyben igényt is támaszt a paraszti lakosság részéről az iránt, hogy jövedelmei egyre nagyobb hányadában pénzjövedelmek legyenek.

Távlatilag csökkenni fog a közös gazdaságból származó egyéni jövedelmek szóródása is, mivel — magasabb fejlettségi fokon — csökkennek azok a különbségek, amelyek ma az állóeszközellátásban, agrotechnikában, szakemberellátottságban, értékesítési lehetőségben stb. megvannak.

*

A társadalmi fogyasztási alapok fejlesztési elgondolásai kialakításakor figyelembe veendő közzgazdasági és életszínvonalpolitikai szempontok megvilágítására elemzés alá vesszünk néhány olyan problémát, amelyek mind a közzgazdászok, mind pedig a közvélemény szempontjából leginkább előtérben állnak.

A társadalmi alapok növelésének fő irányai a fokozott gondoskodás a gyermekek neveléséről és a munkából kiöregedettekről, az egészségügyi, oktatási és kulturális ellátás növelése stb.

A társadalom életének és fejlődésének egyik legfontosabb feltétele a társadalom tagjainak reprodukciója, az új nemzedék felnevelése. A kommunizmus építésének időszakában különösen fontos ügy a felnövő nemzedék kommunista nevelése.

A szocializmus viszonyai között a gyermekek nevelése nem utalható kizárólagosan a család hatáskörébe: ez nemcsak egyéni, hanem társadalmi feladat is. A jövedelmek nagyfokú differenciáltsága mellett nem lehet feltételezni, hogy a társadalom munkaerőutánpótlása kizárólag a munka szerinti jövedelmekből, az osztálytársadalmi érdekek megfelelő mennyiségben és minőségben megvalósul. A szocialista államnak ezért a munka szerinti elosztáson kívül a társadalmi fogyasztási alapokból is hozzá kell járulnia a gyermekek eltartásával és nevelésével kapcsolatos kiadások fedezéséhez. A társadalom részesedése ezen kiadásokból ma hazánkban igen alacsony, a gyermekek felnevelésével kapcsolatos költségeknek csak kisebb részét fedezi, s nem csökkentheti számottevően a jövedelmek szóródását sem, ami egyébként szoros összefüggésben van a gyermekek számával, a családon belül a kereső-eltartott aránnyal. A többgyermekes családok viszonylag kedvezőtlenebb anyagi körülmények között élnek, mint az egy gyermekesek vagy gyermektelenek. Nem egységesek a juttatások a bérből élők és a parasztság számára sem, az utóbbiak kedvezőtlenebb helyzetben vannak.

A kommunizmus építésének időszakában a termelőerők fejlődésével megteremtődnek a feltételei annak, hogy a gyermeknevelés költségeit mind nagyobb mértékben a társadalom viselje. A társadalmi hozzájárulás növekedésének nálunk két útja látszik szükségesnek, amelyeket párhuzamosan célszerű megvalósítani. Egyrészt emelni kell a családi pótlékot, másrészt ezzel egyidejűleg a gyermekintézmények (bölcsődék, óvodák, napközi otthonok, kollégiumok stb.) széleskörű hálózatát kell létrehozni. Az intézmények hálózata azonban igen jelentős beruházásokat igényel, ezért bővítésükre csak fokozatosan nyílik lehetőség, s így az intézményi gyermeknevelésen keresztül a társadalom csak fokozatosan tudja átvállalni a gyermeknevelési terheket. Ez szükségessé teszi a családi pótlék egyidejű fenntartását, hisz különben eltérések keletkeznének az egyes családok jövedelmeiben attól függően, hogy a család kötelékében, vagy gyermekintézményben nevelkedik-e a gyermek. Ugyanakkor azonban a gyermekintézményekért fenn kell tartani a térítési díjat, különben ugyancsak jövedelem-aránytalanságot teremténénk.

Ez a megoldás tulajdonképpen átmeneti forma a munka szerinti és a szükségletek szerinti elosztás között.

A családi pótlék, illetve gyermeknevelő intézmények nyújtotta jövedelemkiegészítés mértékének megállapításakor egyrészt abból kell kiindulni,

hogy a juttatás lényegében fedezze a gyermekek eltartásával kapcsolatos közvetlen kiadásokat, s ezen keresztül jelentős jövedelemkiegészítő szerepet töltsön be. A társadalmi alapokból eredő juttatásokkal elő kell segíteni, hogy a munka szerinti elosztás elve ne csak a keresetekben, hanem a jövedelmekben is érvényesüljön, s a többgyermekes családoknak is olyan jövedelemszínvonalat biztosítsunk, amely fedezetet nyújt a fogyasztási célkitűzések megvalósulására. Emellett fontos feladat az is, hogy népesedéspolitikai célkitűzéseink megvalósulását is elősegítse. Ez utóbbi szempontból is, de társadalmi fejlődési okokból is fontos, hogy mind a bérből élők, mind a parasztság családi pótlékának nagysága azonos legyen, az intézményi hálózat megoszlását pedig a munkaerőmérleg női foglalkoztatási előirányzataival összhangban kell összességében is és város—falu bontásban is megtervezni. Mivel a női foglalkoztatottság mértéke hosszabb perspektívában is a városban magasabb lesz, mint falun, indokolt, hogy a gyermekintézményi ellátottság is városban magasabb legyen, bár a mai arányokat e téren is közelíteni kell.

Számításaink szerint a családi pótléknek a fentieknek megfelelő mértékű emelése azt eredményezné, hogy összege az 1960. évnek mintegy a 10—12-szeresére emelkedne. A parasztság családi pótlékának növekedése még gyorsabb lenne, mivel mai színvonala alacsonyabb, mint a bérből élőké.

A társadalmi fogyasztási alapokból eredő jövedelmek másik fontos része az öregekről való gondoskodás.

Távlatilag megteremtjük a lehetőségét annak, hogy a társadalom fokozott mértékben gondoskodjon a munkából kiüregedettekről. A termelőerők fejlődése távlatilag lehetővé teszi, hogy részesedésük a megtermelt javakból fokozódjék, családjukat és önmagukat hasonló szinten tudják eltartani, mint amikor dolgoztak.

A nyugdíjak perspektivikus tervezésekor két fontos tényezővel kell számolnunk, amely meghatározza a növekedés nagyságrendjét. Egyrészt a társadalmi átrétegződés következtében, valamint a demográfiai becslés szerint várhatóan mintegy 4 évvel meghosszabbodó átlagos életkor következtében jelentősen emelkedni fog a nyugdíjasok létszáma. Az 1960. évi 800 ezer fővel szemben 1980 körül várhatóan kb. 1,6—1,7 millió fő részesedik majd különböző címen nyugdíjban. Másrészt jelentősen nőni fog a nyugdíjak átlaga is, mind az átlagbérek állandó emelkedése következtében, mind pedig azért, mert a növekvő nyugdíjas létszám egyre nagyobb része már az új 1959. évi nyugdíjtörvény alapján kapja majd nyugellátását, ami kedvezőbb az előző évek nyugdíjtörvényeinél. A fenti két tényezőtől kívül azonban feltehetően további nyugdíjemelő intézkedésekre is sort kell keríteni. Egyrészt emelni kell a mindenkori régi nyugdíjakat, másrészt indokolt, hogy a nyugdíjak összege a mostaninál jobban közelítse meg a munkabérek összegét. Bár a nyugdíjban levő és nyugdíjas korú emberek szükségletei a fogyasztás több területén számottevően alacsonyabbak, mint a fiatalabb dolgozó korosztályoké,

azonban a fejlett szocialista viszonyok között társadalmi méretű célkitűzés a jólét, az anyagi és kulturális szükségletek egyre teljesebb mértékű kielégítése. A nyugdíjrendszer távlati alakulása szempontjából igen nagy jelentőséggel bír az a kívánalom, hogy ösztönözzön a társadalmilag aktív életmódra az idős embereknél. Az aktív öregkor a kiegyensúlyozott élet igen fontos feltétele. Nagyságrendi számításaink szerint a nyugdíjak összege — az ismertetett feltételezések megvalósítása esetén — 20 év alatt a jelenleginek mintegy 6—7-szeresére növekszik. E téren is fokozott mértékű növekedés várható a parasztságnál.

Hatalmas méretű feladatokat kell megoldani az elkövetkező évtizedekben az oktatás, a szakemberképzés területén, ami ugyancsak a társadalmi fogyasztási alap nagymértékű növelését kívánja meg. A termelőerők növekedése, a technikai haladás olyan mértékű szakember szükségleti igényt támaszt, amelynek kielégítése szükségessé teszi, hogy 10—15 év múlva minden fiatal, aki arra szellemileg alkalmas, tovább tanuljon. Az általános iskolát elvégzők mintegy 75%-ának kell középiskolában továbbtanulnia. Mintegy 3,5-szeresére növelendő az egyetemi és főiskolai hallgatók száma. A tanulóifjúság széles rétegeinek diákotthoni ellátása válik szükségessé. Számításaink szerint 1980-ban a 20 éven felüli lakosság közül majd minden második fő középiskolai végzettséggel fog rendelkezni és a 25 évnél idősebb lakosság mintegy 8%-ának lesz egyetemi, illetve főiskolai végzettsége, ami nemzetközi viszonylatban is kiemelkedő eredmény. A hatalmas méretű mennyiségi fejlődés mellett tovább kell emelni az oktatás minőségét is.

Az egészségügyi ellátás területén minden állampolgár számára magas színvonalú, ingyenes ellátás biztosítandó. Ehhez közel kétszeresére kell emelni az intézmények hálózatát, nemzetközileg ma is kiemelkedő orvos-ellátottságunkat is tovább kell növelni.

Mindez azzal jár, hogy hatalmas méretű beruházások mellett az oktatási és egészségügyi célokra fordított társadalmi alapokból eredő fogyasztás összege 1980-ra az 1960. évinek sokszorosára fog emelkedni.

Az oktatási és általában a szociális, kulturális ellátás és intézményhálózat fejlődésének üteme falun gyorsabb lesz, mint városon, mert 1980-ra olyan fejlesztési célokat lehet kitűzni, amelyek mellett az ellátó intézmények jórészt már falun is szélesesen kiépülnek. A fejlődésnek ez a tendenciája rendkívüli mértékben csökkenti a falu és a város közötti különbségeket.

*

Az elosztás két alapvető formája a társadalom egészére vonatkozóan úgy változik, hogy míg 1960-ban a fogyasztás mintegy 71—72%-a a munka szerinti elosztás alapján valósult meg, s mintegy 28—29%-a társadalmi fogyasztási alapokból, a hosszútávlatú tervezés során végzett számítások szerint ez

az arány 1980-ra 56—44-re változik. Ez azt jelenti, hogy míg a munka szerinti jövedelmek növekedése kb. 2,6—2,7-szeres, a társadalmi fogyasztási alapokból eredő jövedelmek dinamikája kb. 5,0—5,5-szeres, tehát igen jelentős mértékben felülmúlja az előbbit.¹

Ha az elosztási formák arányváltozását a két alapvető társadalmi csoport szerint vizsgáljuk, akkor ésszerű abból kiindulni, hogy — egy főre vetítve — a parasztság jövedelmei valamelyest gyorsabban emelkednek, mint a bérből élőké, ezáltal a jelenlegi jövedelemarányok távlatban közelebb kerülnek egymáshoz. A fejlődés ilyen tendenciája azzal indokolható, hogy a mezőgazdasági termelés gépesítése, agrotechnikai színvonala gyors ütemben növekszik. A magas színvonalú technikához kvalifikált munkaerő kell. A fejlődés tehát a mezőgazdasági dolgozók szakképzettségének fokozását követeli meg. A termelőerők fejlődése folytán gyorsan növekszik a mezőgazdaságban a munka termelékenységé. A termelés növekedése és a mezőgazdasági foglalkoztatottak létszámának csökkenése következtében az egy mezőgazdasági termelőre jutó nemzeti jövedelem megsokszorozódik. Ezek a tényezők indokoltá teszik, hogy a bérből élők és a parasztság jövedelemszínvonala közeledjen egymáshoz. A növekedésen belül lényegében azonos ütemű mindkét társadalmi csoportnál a munka szerinti jövedelmek növekedése (2,3—2,4-szeres) a társadalmi fogyasztási alapokból eredő jövedelmek azonban a bérből élőkénél 3,3—3,5-szeresükre növekszenek, a parasztságnál viszont mintegy 12—13-szeresükre, bár az utóbbi színvonalában még így is valamelyest alatta marad a bérből élőkének.

Ennek eredményeképpen 1980-ban a bérből és fizetésből élők fogyasztásának 54—56%-át, a parasztságnál pedig mintegy 60—62%-át fedezik a munka szerinti elosztásból eredő jövedelmekből az 1960. évi 64—66, illetve 88—90%-kal szemben. A társadalmi alapokból származó jövedelmek aránya tehát mindkét társadalmi rétegnél növekszik. Ebből azt a következtetést szűrhetjük le, hogy a falu és város közötti jövedelemkülönbségek csökkenése a társadalmi alapokból eredő fogyasztás és jövedelmek differenciált növekedésének útján valósul meg. A falu, a parasztság életében is távlatilag egyre nagyobb szerepet játszik a szükségletek szerinti elosztás elve szerint megvalósuló fogyasztás.

Végül is megállapítható, hogy a munka szerinti, és a társadalmi fogyasztási alapokon keresztül végbemenő elosztás együttesen biztosítja és teremti meg a kommunista elosztásra való áttérés feltételeit, bár szerepük nem azonos. A munka szerinti elosztás jobb munkára ösztönöz, ezáltal gyorsítja a termelőerők fejlődését, biztosítja a társadalmi és egyéni érdekek kölcsönös érvényesü-

¹ A közgazdasági irodalomban vitatott kérdés, hogy hol húzzuk meg a munkából eredő és a társadalmi fogyasztási alapokból eredő jövedelmek határát. Gyakorlati szempontok alapján az előbbibe mi a termelő és nemtermelő ágazatok bérét és a bérjellegű bevételeket soroltuk, illetve a parasztság esetében a közös gazdaságból és a háztáji gazdaságból eredő személyes jövedelmeket.

lését, s ezen keresztül a kommunista elosztásra való áttérés fontos előfeltételét teremti meg. A társadalmi fogyasztási alapokon keresztül megvalósuló fogyasztás egy formája a szükségletek szerinti elosztásnak. Ez az átmenet akkor teljesebbé válhat, ha megvalósul a termékbőség, a munka társadalmi méreteiben életszükségletté válik.

A KÉT RENDSZER GAZDASÁGI VERSENYE

A piacprobléma jelentősége a két rendszer versenyében

GÖNCÖL GYÖRGY

A kapitalizmus piacproblémája is és a két rendszer gazdasági versenye is, ennél fogva a kettő közötti összefüggés is más formákban jelentkezik az első és a második világháború utáni időszakban. Ezeket a különbségeket érdemes közelebbről szemügyre venni. Az ilyen vizsgálódás elméleti kiindulópontjául szolgálhat annak a sztálini tételnek kritikus felülvizsgálata, mely szerint a második világháború utáni helyzet legfontosabb gazdasági jellegzetessége a párhuzamos világgpiac kialakulása.

A „párhuzamos” világgpiac nem szerencsés kifejezés, amely összefügg az áru fogalmi meghatározásának pontatlanságával. Az idő korlátozottsága miatt itt a kérdés elméleti kifejtése helyett csak néhány utalásra szorítkozhatunk.

Az áru lényegét távolról sem meríti ki, sőt még csak ki sem fejezi az a pusztán jogi meghatározás, amelyet Sztálin ad, és amely szerint „az áru a termelés olyan terméke, amelyet bármely vásárlónak eladnak, az áru eladásával pedig az árutulajdonos elveszti annak tulajdonjogát és a vásárló válik az áru tulajdonosává, aki azt újra eladhatja, elzálogosíthatja vagy veszni hagyhatja.”¹

Az áru közgazdasági lényegének marxizmus szerinti meghatározása más. Közgazdasági értelemben először is arról van szó, hogy az áru piacra, konkrétan világgpiacra termelt holmi.

Ezzel a tétellel csak látszólag áll ellentmondásban az a tény, hogy az áruvilág zöme nem a világgpiacon cserélődik, hogy az export a világ termelésének csak viszonylag kis hányada. Vitathatatlan persze, hogy a világgpiaci áru az áruvilág külön kategóriája — de gondolom, az is vitathatatlan, hogy egyszerűen reprezentatív kategóriája: az áru a világgpiacon minősül igazán árunak, mint ahogyan Marx szerint: „Az áruk a világkereskedelemben bontakoztathatják ki egyetemlegesen értéküket.”²

¹ Sztálin: A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban. Szikra. 1952. 52. o.

² Marx K.: A tőke. I. köt. Kossuth. 1961. 138. o.

Mint ahogyan az érték tiszta formáját a nemzetközi érték, a pénz egyetemes érvényű, salakmentes formáját a világpénz képviseli, úgy — és ugyanazon okból — az áru tiszta megjelenési formája a világpiaci áru. A politikai gazdaságtan bírálatahoz c. művében Marx ezt így fejezi ki: „Ugyanazon okokból, amelyek folytán az áruk a viláfgorgalomban bontakoztatják ki saját csereértéküket, jelenik meg a csereérték átváltozott alakja, mint világpénz . . . Mint ahogyan a pénz világpénzzé, úgy fejlődik ki az árutulajdonos kozmopolitává . . . Az a magasztos eszme, amelyben számára az egész világ feloldódik, a piac, a *világpiac* eszméje.”³

Ez a dolog elméleti oldala. Gyakorlatilag ez abban nyilvánul meg, hogy

a) minden áru *potenciálisan* világpiaci áru; az iparágak egyenlőtlen fejlődése felváltva más és más, újabb és újabb árufajtákat lendít a nemzetközi cirkuláció szférájába — mégpedig törvényszerűen azokat, amelyek a gazdasági és technikai fejlődés adott fokán a legmagasabb termelékenységű munka kikristályosodásai. Ugyanúgy és ugyanazon okok folytán, amiért a kapitalizmus vastörvénye, hogy az árunak pénzzé és a pénznek tőkévé kell változnia —, ugyanúgy és ugyanazon okok folytán kell az árunak világpiaci áruvá változnia. (Ez persze mást jelent és a világpiaci függés más válfaját eredményezi az iparilag fejlett, hitelező ország és a fejletlen, nyersanyagtermelő, adós ország esetében.)

b) A belföldön forgalmazott áruk is világpiaci értékelésnek vannak alávetve (ez tulajdonképpen a Ricardo-féle komparatív költségek elvének racionális magva); a belső árszínvonalnak a fizetési mérleg kiegyensúlyozásán keresztül a világpiaci árszínvonalhoz kell igazodnia.

Az áru közgazdasági lényegének marxi meghatározásához másodszer szervesen hozzátartozik, hogy a piacprobléma az áruban rejlő ellentmondásban gyökerezik és ezért elméletileg abból is kell kifejtteni. Abban Sztálinnak tökéletesen igaza van, hogy „a tőkés termelés az árutermelés legmagasabb formája”⁷ és nyilván abban is, hogy „a mi árutermelésünk gyökeresen különbözik a kapitalizmus árutermelésétől”.

Miben különbözik gyökeresen? Nyilván a fentemlített két vonatkozásban. A szocialista áru nem foglalja magában azt az ellentmondást, amelyből a kapitalizmusra jellemző piacprobléma kibontakozhatnék; továbbá a szocialista áru nem világpiacra termelt holmi (vagy csak igen nagy fenntartásokkal és igen különleges értelmezésben nevezhető annak).

A szocialista árunak e két sajátos vonása közül az első a két rendszer versenyében döntő jelentőséggel bír és alapvetően biztosítja a szocialista rendszer fölényét. A kapitalizmus nemezise a távlatilag éleződő és végül is akuttá váló piacprobléma; a szocializmusban piacprobléma nem létezik.

A szocialista árunak másik, a kapitalista árutól eltérő sajátossága, hogy ti. nem világpiacra termelt holmi, már jóval bonyolultabb következményekkel jár.

³ Marx, K.; A politikai gazdaságtan bírálatahoz. Szikra. 1953. 129—130. o.

Itt meg kell különböztetnünk a szocialista országok közötti gazdasági kapcsolatokat a szocialista és a kapitalista országok közötti gazdasági kapcsolatoktól. A szocialista országok közötti áruforgalomban nem működnek az árak és a mennyiségek kölcsönhatását szabályozó, illetve abból eredő piaci mechanizmusok. A szocialista és a kapitalista országok közötti áruforgalomban viszont minden kétséget kizáróan működnek ilyen világpiaci mechanizmusok.

Annak a ténynek, hogy a szocialista országok közötti tervszerűen előirányzott és hosszúlejtű szerződésekben rögzített kölcsönös áruszállításokat egyáltalán nem, vagy csak rendkívüli fenntartásokkal lehet világpiacra való termelésnek nevezni, megvan a maga óriási pozitív jelentősége a szocialista világgazdaság fejlődésében — de megvannak bizonyos árnyoldalai is, amelyek éppen a szocialista országok gazdasági fejlődésének és a szocialista országok közötti gazdasági együttműködésnek eddig elért viszonylag magas fokán nyomulnak megoldást sürgetően előtérbe. Azon a fokon ugyanis, ahol a szocialista nemzetközi munkamegosztás tökéletesítése kerül történelmileg napirendre. Az a tény, hogy a szocialista áru nem világpiacra termelt holmi, azzal a következménnyel jár, illetve abban mutatkozik meg, hogy a szocialista országon belül az árarányok eltérnek az értékarányoktól, hogy a különböző szocialista országokban különbözőképpen térnek el, hogy a külkereskedelmi árképzés nincs kapcsolatban a belső árképzéssel, hogy azonos árura gyakran nem alakul ki egységes nemzetközi (azaz világpiaci) ár.

Ez a helyzet a fejlődés elért fokán a nemzetközi munkamegosztás észszerű megszervezésének és a gazdasági együttműködés ösztönzésének fékjévé válik. Ebben a helyzetben a marxista közgazdaságtudomány egyik legfontosabb feladata olyan ismérvek és módszerek kidolgozása, amely lehetővé teszi a társadalmi ráfordítások egységes számbavételét és nemzetközi összehasonlíthatóságát. Már e feladat kitűzésének is előfeltétele volt annak a Sztálin által felállított hamis dichotomiának a sutbadobása, mely szerint „a termelési eszközök az országon belüli gazdasági forgalom terén nem árak többé”, „a külkereskedelmi forgalom terén” viszont „mind lényegileg, mind formailag megtartják az árujelletet . . .”⁴

Ami viszont a szocialista és a fejlett kapitalista országok közötti gazdasági kapcsolatokat, vagyis tehát az árunak a kapitalista világpiacon történő elhelyezését és beszerzését illeti, világos, hogy a két kereskedelmi partner között a helyzeti előny annak a javára fog eltolódni és konzerválódni, amelyiknek az áruja eleve világpiacra termelt holmi, azzal a partnerrel szemben, amelyik csupán feleslegeit viszi piacra; — hiszen a kétfajta áru úgy viszonylik egymáshoz, mint a tőkés árutermelés és az egyszerű árutermelés terméke. Amennyiben nem egyszerűen feleslegeinket akarunk túladni, hanem eleve és tervszerűen arra állítjuk be magunkat, hogy az árutömeg egy mennyiségileg és minőségileg meg-

⁴ Sztálin ; i. m. 53. o.

határozott része a kapitalista világpiacra termelt holmi legyen, akkor ezzel a megfelelő termelési és külkereskedelmi struktúraváltoztatások útján a terms of trade-ben megnyilvánuló világpiaci helyzetünket javítjuk. Ez esetben a szocialista piacutatás is szerveesebben és hatékonyabban támaszthatja alá külkereskedelmi struktúránk kialakítását.

Ennek a feladatnak a körültekintő, átgondolt és a szocialista országok között összehangolt megvalósításához azonban feltétlenül szükség volt annak a hamis perspektívának a feladására, mely szerint „az ipar fejlődésének ilyen ütemével hamarosan sor kerül arra, hogy ezeknek az országoknak nemcsak hogy nem lesz szükségük áruimportra a kapitalista országokból, hanem maguk érzik majd szükségét, hogy külföldön helyezték el termelésük árufeleslegeit”.⁵

Ez a piacproblémának a két rendszer versenyében betöltött szerepéről teljesen ferde képet ad. Azt a benyomást kelti, mintha a szocialista országokat is fenyegetné a túltermelési válság veszélye és mintha a két rendszer versenye a világpiaci konkurrencia területére szűkülne le. A szocialista országok gyors gazdaságfejlesztésének nem az a várható — és nem is az a kívánatos — következménye, hogy ezeknek az országoknak nem lesz majd szükségük áruimportra a kapitalista országokból, de viszont szükségük lesz arra, hogy árufeleslegeiket ott elhelyezzék. Józan és reális megítélésben arról van szó, hogy gyors gazdaságfejlesztés során olyan külkereskedelmi struktúra alakítható ki, amely lehetővé teszi a gyors gazdaságfejlesztéssel elkerülhetetlenül velejáráó, a termelés emelkedésének ütemét meghaladó importnövekedés mellett a jövedelmező export ugyanolyan vagy nagyobb mérvű emelkedését.

Térjünk most vissza arra az előljáróban feltett kérdésre, hogy milyen fő vonatkozásokban különbözik a kapitalizmus piacproblémája a két világháború közötti időszakban egyrészt, a második világháború utáni időszakban másrészt.

A két világháború között a piacprobléma éleződése egészen addig a pontig fejlődött, ahol a nagy válságban akuttá és világméretűvé vált. Ezzel szemben a második világháború utáni időszakban a piacprobléma éleződése egyrészt új formák között megy végbe, másrészt még nem jutott el addig a pontig, ahol a kapitalista világ gazdaság működőképességét közvetlenül veszélyeztetné.

Milyen jelenségekben nyilvánultak meg az általános válság e két egymásra következő időszakának itt vázolt jellemvonásai?

A piacproblémának a nagy válságban kirobbanó akuttá és világméretűvé válása a világpiac abszolút szűkülésében jelentkezett. A szűkülő világpiac keretei között a piacprobléma akuttá válása végső kiterjedésében magát a világpiacot robbantotta: a nemzetközi munkamegosztás szöttese felbomlott, a kapitalista világpiac autark valutaövezetekre esett szét. A szűkülő és darabokra

⁵ Uo. 32—33. o.

hulló világpiacon keretei között csütörtököt mondtak a világkapitalizmus működése szempontjából nélkülözhetetlen, a világgazdasági egyensúlyt és a világgazdaság egységét biztosító automatizmusok (gondoljunk csak az aranystandard égszakadás-földindulásszerű feladására az összes fő kapitalista országokban).

Lenin egyhelyütt megállapítja: „Az anarchisztikusan felépített kapitalista társadalom fő szervező ereje a szélességében és mélységében spontán módon növekvő belső, valamint nemzetközi piac.”⁶

Ugyanezt a tételt úgy is meg lehet fogalmazni (Marx Ricardoval polemizálva — egyhelyütt így is fogalmazza meg), hogy a kapitalista világgazdaság működőképességének elengedhetetlen feltétele a belső és a nemzetközi piac tágulása. A két világháború közötti időszakban ez a sine qua non dőlt dugába.

A második világháború utáni időszakot ezzel szemben a kapitalista világpiacon abszolút és relatív tágulása, valamint a piacproblémának a táguló világpiacon keretei között végbemenő feltartóztatathatatlanság kiéleződése jellemzi.

Ezeknek a tényeknek a fényénél teljesen érthetetlen Sztálinnak az a kijelentése, mely szerint az a második világháború előtt megfogalmazott tétele, hogy a piacok a kapitalizmus általános válsága időszakában viszonylag szilárdak, érvényét veszítette. Ha a tételen az volt értendő — és másféle értelmezését nehéz elképzelni — hogy az általános válság időszakában a piac tágulása lépést tart a termelés növekedésével, akkor ez a tétel flagránsan éppen abban az időszakban nem volt helytálló, amikor Sztálin megfogalmazta és éppen abban az időszakban tűnik helytállónak, amikor Sztálin szerint érvényét veszítette.

Rá kell mutatni a két szóban forgó időszak közötti különbségeknek egyik további rendkívül fontos vonására. A két világháború közötti válságvázlatban az történt, hogy a fejlett kapitalista országok az imperialista protekcionizmus egész fegyvertárának bevetésével elzárták egymás elől saját monopolizált piacaikat; ugyanakkor rettenetes súllyal nehezédtek rá saját „övezeteikre” (értsd gyarmati és félgymarmati területeikre). A nemzetközi monopóliumok a gyarmati és félgymarmati területek fokozott kizsákmányolása révén vérszékelték át a válságot.

Kettős folyamat zajlott le tehát: a fejlett imperialista országok egymás közötti gazdasági kapcsolatainak széttűlése egyrészt, a metropolisok és a gyarmati területek úgynevezett valutaövezetekké való imperialista integrálása másrészt.

A második világháború utáni időszakban markáns változás megy végbe mind a világkapitalizmus centrumán belül, mind a centrum és a periféria közötti viszonylatban. A fejlett országok közötti gazdasági kapcsolatok mind az áruforgalom mind a tőkemozgás terén sokkal szorosabbá válnak; a centrum és a periféria közötti viszonyban viszont felülkerekednek a centrifugális tendenciák;

⁶ Lenin: Válogatott Művek, 2. kötet, Szikra. 362. o.

a második világháború után a gyarmati rendszer olyan széthullásának vagyunk tanúi, ami lehetővé tette a gyarmati rendszer teljes likvidálásának rövidtávú perspektíváját.

A nyersanyagtermelő, adós országok helyzetének romlása a harmincas évek válsága óta szakadatlanul folytatódik; a végtelig kiéleződik a gazdasági fejlődésükben elmaradt nyersanyagtermelő országok sajátos piacproblémája, kibontakozik a krónikus agrárválság és a krónikus nyersanyagtúlermelés.

A világgiazi mechanizmusok az imperializmus korszakában a nemzetközi munkamegosztásnak olyan rendszerét alakítják ki, amelynek keretei között a világkapitalizmus centrumában a nivellálódás és az egyenlőtlen fejlődés tendenciái együttesen érvényesülnek és a nemzetközi konkurrencia nagyarányú kiéleződéséhez vezetnek; amelynek keretei között másrészt a nyersanyagtermelő adós világgiazi helyzeti hátránya és az iparilag fejlett hitelező helyzeti előnye egyre fokozódik. Ez a tendencia tükröződik a nyersanyagtermelő adós terms of trade-jének szekuláris romlásában.

Az értéktörvény sajátos érvényesülése folytán a monopolkapitalizmusban az elmaradt, nyersanyagtermelő országok egyre inkább kiszorulnak a világgiazi kör. A francia kormány mellett működő tanulmányi csoport „A nagy exportőr országok gazdasági függése” c. munkájában a világgereskedelem alakulásának statisztikai adataiból a következő megállapításra jut: „A valóságban a legfontosabb piacok, nevezetesen a gyengén fejlett országok, amelyek gyakran egyszersmind a legnépesebb országok is, a világgereskedelem fő körforgásán kívül rekednek.”⁷

Történelmi pályafutásában a tőke nagyjából három szakaszon megy át. Az első szakaszban (az ipari tőke korszakában) a nyersanyagtermelő országokat bevonja a világgiazi hálózatába. Ezeket az országokat a világgazdaság szerves részeivé integrálni: ez már az imperializmus korszakában nemzetközivé váló tőke feladata volna. A tőke kivétel azonban ezeket az országokat nem teszi a kapitalista világgazdaság szerves részeivé, hanem exportszektorukat leválasztja és azokat a külföldi monopol tőke birodalmának szerves részeivé teszi. — Ez a harmadik szakaszban (a kapitalizmus általános válságának korszakában) az elmaradt országok helyzetét teljesen tarthatatlanná és elviselhetetlenné teszi. Itt kerül közvetlenül napirendre a gyarmati forradalmak és az imperialista „segély” kérdése.

Miben áll az elmaradt nyersanyagtermelő piacproblémájának sajátossága? Annak a tételnek, hogy az áru konkrétan világgiazi termelt holmi, merőben más jelentősége van az elmaradt, nyersanyagtermelő adós, mint az iparilag fejlett hitelező számára. Itt ez a világgiazi függés olyan válfaját eredményezi, amely ugyanakkor, amikor konzerválja és fokozza az elmaradt, nyersanyagtermelő adós helyzeti hátrányát a világgiazi körben, egyszersmind kon-

⁷ Notes et Études Documentaires. Berlin, 1961. aug. 25. 7. o.

zerválja és fokozza viszonylagos elmaradottságát is. Ez az a circulus vitiosus, ez az a bűvös kör, amelyből az elmaradott országoknak ki kell törniök, és amelyből csak úgy tudnak kitörni, ha emancipálják magukat az imperializmus kötelékei alól és gazdasági kapcsolatba lépnek a szocialista országokkal.

A krónikus árutúltermelés a termék árjellegét veszélyezteti és teszi kérdésessé, hiszen nemcsak az értéket csökkenti nullára, hanem vele együtt a használati értéket is megszünteti. A használati érték marxi fogalom meghatározásának szerves tartozéka az a specifikusan társadalmi elem, hogy használati értéknek csak az számít, ami nem haladja meg a társadalmilag szükséges, tehát a piackorlátok által megszabott mennyiséget. Az eladhatatlan árunak nemcsak hogy értéke nem realizálódik, de használati értéke is ipso facto megszűnik. „A használati érték feltétel marad. Amíg azonban az egyes árunál a használati érték azon múlik, hogy magában véve valamilyen szükségletet elégít ki, addig a társadalmi termék tömegénél azon, hogy minden egyes termékre irányuló, mennyiségileg meghatározott társadalmi szükségletnek feleljen meg... A társadalmi szükséglet, azaz a társadalmi hatványra emelt használati érték itt úgy jelentkezik, mint a társadalmi összmunkeidő azon részének meghatározója, amely a különböző termelési szférákra esik. Ez azonban csupán ugyanaz a törvény, amely már az egyes árunál is mutatkozik, tudniillik, hogy használati értéke csereértékének és ezzel értékének feltétele.”⁸

A piacproblémának ezen a fontos részterületen történt akuttá válása itt így hat vissza magára a termék árjellegére. A krónikus árufelesleg árumivoltából kivetkezett termékhalmoz. A kapitalizmus vastörvénye (és a piacprobléma magva), hogy a terméknek áruvá, az árunak pénzzé és a pénznek tőkévé kell válnia. Ezek az áthasonulások Marx kifejezésével mind megannyi salto mortale, amelyeket csakis a kapitalista gazdaság működőképessége biztosíthat. A kapitalista gazdaság működőképességét viszont csak ezeknek az átalakulásoknak a folyamatossága biztosíthatja. A krónikus agrárfelesleg és a krónikus nyersanyag-túltermelés az áru pénzzé válásának megghiúsulását jelenti, legalábbis részlegesen, a kapitalista világ gazdaságnak ebben a szektorában.

Átütő erővel igazolódik Marx látnoki megállapítása: „Csak ha majd egy nagy szociális forradalom lesz úrrá a burzsoá korszak eredményein, a modern termelőerőkön és a világpiacra és ezeket a leghaladottabb népek közös ellenőrzésének veti alá, csak akkor szűnik majd meg a haladás ahhoz a szörnyű pogány bálványhoz hasonlítani, amely csak a megölték koponyájából issza a nektárt.”⁹

A nemzetközivé vált tőke és annak legkoncentráltabb, leghatalmasabb alakulata, az amerikai finánc-tőke megkísérli a maga módján a modern termelőerőket és a világpiacot saját ellenőrzésének alávetni, de ezt szükségszerűleg

⁸ Marx, K.: A tőke 3. kötet. Kossuth. 1961. 618. o.

⁹ Marx, K.: A brit uralom eredményei.

olyan módszerekkel és eszközökkel hajtja végre, amelyek a monopolista államkapitalizmust latin-amerikai, ázsiai, afrikai manőverezéseiben éppen ahhoz a pogány bálványhoz teszik hasonlatossá, „amely csak a megöltek koponyájából issza a nektárt.” Ez a nemzetközi tőke és a szolgálatában álló monopoltőkés állam az elmaradt területek sajátos piacproblémájának megoldására, a krónikus agrár- és nyersanyagtúlermelés leépítésére organikusan képtelen. Ennek szemléltetésére álljon itt egyetlen példa.

Az amerikai állam hadicélokra történő készlettárolása tizenkét alapanyagra vonatkozóan 1961. december 31-én a következő képet nyújtotta:¹⁰

	Készletek		Szükségeken felüli készletek
Alumínium	1,9	millió tonna	729 000 tonna
Króm	5,2	„ „	2,53 millió tonna
Kobalt	97	„ font	78,05 „ font
Réz	1,14	„ tonna	142 000 tonna
Ólom	1,3	„ „	1,02 millió tonna
Mangánérc	9,1	„ „	2,32 „ „
Molibdén	84,3	„ font	25,31 „ font
Nikkel	438,7	„ „	115,7 „ „
Gumi	1,09	„ tonna	342 000 tonna
Ón	349 000	tonna	164 000 „
Wolfram	161,5	millió font	111,46 millió font
Cink	1,58	„ tonna	1,4 „ tonna

A fölös készletek az ólom esetében az egész amerikai ipar egy évi, az ón esetében 3 évi szükségletének fedezésére elegendők!

Nem nehéz elképzelni milyen következményekkel járna ezeknek a készleteknek, vagy akár csak fölöslegessé nyilvánított részüknek piacra dobása!

Ilyen érdekes összefüggésben áll a hadimonopolista államkapitalizmus állandósulásának tendenciája az USA-ban a krónikus nyersanyagtermeléssel a kapitalista világban!

Amikor 1958-ban a nemzetközi monopóliumok nagy lármát csaptak a szovjet alumínium- és óneladások miatt, még a londoni Economist is gunyorosan jegyezte meg: „Az oroszok nem a kommunista taktikáról, hanem a kapitalista gazdaság törvényszerűségeiről adtak szemléltető leckét.”¹¹

¹⁰ Neue Zürcher Zeitung, 1962. ápr. 2.

¹¹ The Economist, 1958. szept. 27.

A Szovjetunió Kommunista Pártjának a XXII. kongresszuson elfogadott új programja megadja azt a nem is olyan távoli jövőre szóló reális perspektívát, amelyben a szocialista országok gazdasági fejlődése és gazdasági együttműködése és a szocializmus további térhódítása a világban eljut ahhoz a ponthoz, ahol, Marx szavaival élve, a nagy szociális forradalom valóban a leghaladottabb népek közös ellenőrzése alá veti a modern termelőerőket és a világpiacot. A szocialista világgazdaság fejlődésének ez az új szakasza a marxista közgazdászokat nagy és bonyolult feladatok elé állítja.

A Szovjetunió fölényének fő közgazdasági tényezői az Egyesült Államokkal folytatott gazdasági versenyben

D. SZABÓ JÓZSEF

A Szovjetunió és az USA gazdasági versenyének várható alakulásával összefüggő közgazdasági problémák kidolgozása nem a hazai, hanem a szovjet közgazdászok feladata. A téma különleges fontossága és izgalmassága azonban a hazai közgazdászok élénk érdeklődését is kiváltotta, ami azt eredményezte, hogy bár nem az önálló kutatás igényével, de hazánkban is foglalkozunk ezzel a problémával.

Ez alkalommal azt a kérdést szeretném felvetni, hogy *melyek a Szovjetunió fölényének fő közgazdasági tényezői az Egyesült Államokkal folytatott gazdasági versenyben?* A kérdés hozzávetőleges megválaszolásához először a fő gazdasági mutatóknak azt a körét kell kiválasztani, amelyek a szovjet népgazdaság és az amerikai nemzetgazdaság helyzetét átfogóan jellemzik, és amelyek összehasonlítása feltárja a Szovjetunió fölényének fő közgazdasági tényezőit a gazdasági versenyben.

*

Azt, hogy valamely társadalom a rendelkezésére álló anyagi javakat mennyire ésszerűen osztja el a különböző szükségletek fedezésére, *legátfogóbban a nemzeti jövedelem felhasználási szerkezete mutatja*. Először tehát a szovjet és az amerikai nemzeti jövedelem felhasználási szerkezetét kell összehasonlítani.

A nemzeti jövedelem és főbb felhasználási formái volumenének nemzetközi összehasonlítása igen bonyolult közgazdasági és statisztikai problémákat vet fel. Ezekkel a kérdésekkel, mint önálló kutatási feladattal természetesen nem foglalkozhattam. Ennél sokkal egyszerűbb, de az adott esetben célszerűbb megoldásra törekedtem: hivatalos szovjet adatok felhasználásával, illetve az azok alapján készített közelítő számításokkal igyekeztem összehasonlíthatóvá

tenni az 1960. évi szovjet és amerikai nemzeti jövedelem és fő felhasználási formáinak volumenét.

A Szovjetunió és az USA nemzeti jövedelme felhasználási arányainak vizsgálatakor — véleményem szerint — három fő felhasználási formát célszerű megkülönböztetni. Ezek: *a termelő és a nem termelő állóalpnövekedés, a lakossági fogyasztási alap és az ún. egyéb célokra felhasznált nemzeti jövedelem*. Az egyéb célokra felhasznált nemzeti jövedelem kategóriájába sorolom a Szovjetunióban a készlet- és tartaléknövekedést, az államapparátus és a tudományos intézetek dologi kiadásait, valamint az elemi károk okozta egyéb veszteségeket, az Egyesült Államokban pedig már a felsorolt tételeken kívül az anyagjellegű tiszta forgalmi költségeket is. A nemzeti jövedelem felhasználási formáinak ez a csoportosítása a szovjet és az amerikai nemzeti jövedelem felhasználási arányainak összehasonlítása szempontjából kedvezőbb, mint a szokásos fogyasztásfelhalmozás csoportosítás. Egyrészt a készlet- és tartaléknövekedés az Egyesült Államokban konkurenciális jellegű készlet- és tartaléknövekedést is tartalmaz, amit helytelen lenne valóságos felhalmozásnak tekinteni, másrészt az anyagjellegű tiszta forgalmi költségek valójában sem a fogyasztás, sem a felhalmozás kategóriájába nem sorolhatók. Ezért az általam alkalmazott csoportosítás élesebben mutatja meg a szovjet és az amerikai nemzeti jövedelem felhasználási arányainak azokat az eltéréseit, amelyek a szocialista és a tőkés rendszer *osztályjellegéből* adódnak.

A szovjet nemzeti jövedelem volumene 1960-ban „A Szovjetunió népgazdasága 1960-ban” című statisztikai évkönyv¹ közlése szerint 60 százaléka volt az Egyesült Államokénak és abszolút összegben 146,6 milliárd rubelt tett ki. Ennek alapján az 1960. évi amerikai nemzeti jövedelem volumene 244,3 milliárd rubelben fejezhető ki. Arra vonatkozó közvetlen adatot, hogy az 1960. évi szovjet lakossági fogyasztási alap- és állóalpnövekedés volumene hány százaléka volt az amerikaiénak, szovjet forrásokban nem találtam. Közöltek azonban néhány olyan adatot, amelyek alapján ezek megközelíthetőek voltak. Erre a kérdésre azért térek ki kissé részletesebben, mert következtetéscím és további számításaim ezeken a közelítő számításokkal nyert adatokon alapulnak és szeretném nyilvánvalóvá tenni, hogy közelítő számításaim közzgazdaságilag megalapozottak és valóban az 1960. évi szovjet, illetve amerikai lakossági fogyasztás- és állóalpnövekedés volumenét — hangsúlyozom a volumenét — mutatják.

Az USA 1960. évi lakossági fogyasztási alapjának volumenét a következőképp közelítettem meg:

1. Hivatalos szovjet számítások szerint az 1 lakosra jutó reáljövedelem a Szovjetunióban mintegy 50 százaléka az Egyesült Államokénak. Erre abból következtetek, hogy N. Sz. Hruscsovnek a párt programjáról szóló beszámó-

¹ Народное хозяйство СССР в 1960 г. Статистический сборник. Москва.

lója szerint az egy lakosra jutó szovjet reáljövedelem 1980-ban mintegy 1,75-szerese lesz az 1960. évi amerikai és több mint 3,5-szerese az 1960. évi egy szovjet lakosra jutó reáljövedelemnek. A fenti két adat egybevetése alapján nyilvánvaló, hogy az 1960. évi egy lakosra jutó szovjet reáljövedelem mintegy fele az 1960. évi amerikai egy lakosra jutó reáljövedelemnek.

2. Az egy lakosra jutó 1960. évi szovjet személyes fogyasztási alap és az 1960. évi USA népességszám ismeretében az USA 1960. évi lakossági fogyasztási alapjának volumene rubelben kifejezhető. Ez számításaim szerint 170,4 milliárd rubel.

Az USA 1960. évi állóalpnövekedésének volumenét a következőképp közelítettem meg:

Koszigin, az SZKP KB. Elnökségének tagja, a XXII. kongresszuson elhangzott felszólalásában bejelentette, hogy a Szovjetunió az ipari és mezőgazdasági beruházások abszolút volumene tekintetében már 1959—1960-ban túlszárnyalta az Egyesült Államokat. Mivel az ipari és a mezőgazdasági beruházások a termelő beruházások közel háromnegyed részét teszik ki, reálisan feltételezhető, hogy a termelő állóalpok abszolút növekedése tekintetében a Szovjetunió legalább elérte az Egyesült Államokat. A Szovjetunióban 1960-ban a nem termelő beruházások több mint kétharmadát a lakásberuházások tették ki. 2 912 000 lakást építettek, 1 732 000 lakással többet, mint az Egyesült Államokban. Még ha figyelembe vesszük azt is, hogy az Egyesült Államokban általában nagyobb lakásokat építenek, mint a Szovjetunióban, a lakásalapok abszolút növekedése 1960-ban minden bizonnyal meghaladta az Egyesült Államokét. A fentiek alapján reálisan feltételezhető, hogy 1960-ban a nem termelő állóalpok abszolút növekedése is legalább elérte az Egyesült Államokét. Mindezekből következik, hogy 1960-ban a termelő és nem termelő állóalpok abszolút növekedése tekintetében a Szovjetunió és az Egyesült Államok között nem lehetett jelentős különbség. Ezért számításaink során feltételezhettük, hogy a Szovjetunióban és az Egyesült Államokban 1960-ban az állóalpnövekedés volumene megközelítően ugyanakkora volt.

Miután ily módon összehasonlítható bázison és rubelben kifejezhető az USA 1960. évi állóalpnövekedése és a lakossági fogyasztási alapja, az egyéb célokra felhasznált amerikai nemzeti jövedelem volumene is megállapítható oly módon, hogy a rubelben kifejezett 1960. évi amerikai nemzeti jövedelemből kivonjuk a fenti tételeket. Ezekután most már egybevethető az 1960. évi szovjet és amerikai nemzeti jövedelem felhasználási szerkezete *összehasonlítható volumenadatok* alapján. A következő eredményeket kapjuk:

A szovjet nemzeti jövedelemnek 17,9 százalékát fordítják az állóalpok növelésére, 69 százalékát lakossági fogyasztásra, 13,1 százalékát használják fel egyéb célokra. Ugyanezek az adatok az Egyesült Államokban 10,8, 69,7 és 19,5 százalék. Amíg a szovjet nemzeti jövedelem és lakossági fogyasztási alap volumene 1960-ban egyaránt 60 százalékát érte el az amerikaiak, addig az

állóalapnövekedés abszolút volumene mindkét országban ugyanakkora volt, az egyéb célokra felhasznált szovjet nemzeti jövedelem pedig csak 40 százalékát tette ki az amerikainak. Ezek az adatok egyértelműen mutatják azt a tendenciát, hogy a *Szovjetunió ésszerűbben használja fel nemzeti jövedelmét, mint az USA*. Ez elsősorban az alábbiakban jut kifejezésre:

1. A nemzeti jövedelemnek személyes fogyasztásra fordított hányada mindkét országban 70 százalék körüli értéket tesz ki, tehát a személyes fogyasztás relatív (a rendelkezésre álló anyagi javakhoz viszonyított) színvonala azonos.

A személyes fogyasztás abszolút színvonalában fennálló különbség nagyrészt abból adódik, hogy a szovjet nemzeti jövedelem 1960-ban csak 60 százaléka volt az amerikainak, másrészt abból, hogy a Szovjetunió népessége közel 20 százalékkal magasabb, mint az USA népessége.

2. Amíg a nemzeti jövedelemnek az állóalapnövekedésre fordított hányada a Szovjetunióban a magasabb (7,1 ponttal), addig az egyéb célokra felhasznált nemzeti jövedelem az Egyesült Államokban (6,4 ponttal). Az utóbbi különbség nagyrészt a konkurenciális jellegű tartalékolásból és a tiszta forgalmi jellegű anyagköltségekből adódik, amelyek tőkés gazdaságban szükség-szerűek, szocialista gazdaságban viszont elkerülhetők. Az improduktív jellegű eszközlekötés hiánya teszi lehetővé, hogy a Szovjetunió a lakossági fogyasztási alap azonos hányada mellett 40 százalékkal kisebb nemzeti jövedelméből is ugyanannyit fordítson az állóalapok bővítésére — vagyis a népgazdaság, valamint a lakás- és az ellátási hálózat fejlesztésére —, mint az Egyesült Államok. A nemzeti jövedelem ésszerűbb felhasználása a Szovjetunióban tehát biztosítja a *gazdasági fejlődés növekedési ütemét meghatározó primér eszközök intenzívebb koncentrálását*, ami az egyik fő tényezője a Szovjetunió fölényének az Egyesült Államokkal folytatott gazdasági versenyben.

*

A gazdasági fejlődés ütemét meghatározó primér eszközök intenzívebb koncentrálása azonban csak szükséges, de nem elégséges feltétele a gazdasági fejlődés gyorsabb ütemének. Elengedhetetlen követelmény az is, hogy a termelésnövelés állóeszközigényessége ne legyen annyival nagyobb, hogy kompenzálja a nagyobb arányú állóalapfelhalmozásból adódó előnyt. Meglevő adataink alapján tehát vizsgálnunk kell az 1 rubel termelő állóalapnövekedésre jutó nemzeti jövedelemnövekedés mutatóját is, amit a továbbiakban a *nemzeti jövedelemnövekedés állóeszközigényességének* nevezek.

A nemzeti jövedelem abszolút növekedése 1960-ban a Szovjetunióban több mint 10 milliárd rubel volt, az Egyesült Államokban pedig alig haladta meg a 6 milliárd rubelt. A nemzeti jövedelem abszolút növekedése tehát a Szovjetunióban 1,7-szerese volt az Egyesült Államokénak, noha az állóalapok és ezen belül a termelő állóalapok abszolút volumenének növekedése nagyjá

ből egyforma lehetett (26, illetve 16 milliárd rubel). Ezek szerint amíg a Szovjetunióban a nemzeti jövedelem 1 rubelnyi növeléséhez 1,5 rubel termelő állóalpnövekedés volt szükséges, addig az Egyesült Államokban 2,6 rubel, vagyis *a nemzeti jövedelemnövekedés állóeszközigényessége a Szovjetunióban még 60 százalékát sem érte el az Egyesült Államokénak*. Ha a nemzeti jövedelemnövekedés állóeszközigényessége a Szovjetunióban ugyanakkora lett volna, mint az Egyesült Államokban, akkor a nemzeti jövedelem évi abszolút növekedése tekintetében a Szovjetunió csak elérhette, de nem szárnyalhatta volna túl (különösen nem ilyen jelentős mértékben) az Egyesült Államokat.

Miből adódik ez a különbség? A nemzeti jövedelemnövekedés állóeszközigényességének alakulásában három tényező összhatása tükröződik: a meglévő termelőkapacitások kihasználási színvonalának javulása, az üzembehelyezett új termelőkapacitások kihasználási foka és a termelő beruházások népgazdasági hatékonyságának színvonala. E tényezők egyenkénti hatását csak igen alapos ténykutatással lehetne elemezhetővé tenni, ami eddig még nem történt meg. Annyi azonban a részadatok alapján is megállapítható, hogy a nemzeti jövedelemnövekedés állóeszközigényessége szempontjából a két ország között fennálló különbség elsősorban abból adódik, hogy a Szovjetunióban magasabb az átlagos műszakszám mutatója és ezért ugyanakkora üzembehelyezett új termelőkapacitással gyorsabban tudják növelni a nemzeti jövedelmet, mint az Egyesült Államokban.

*

A Szovjetunió fölényének fő tényezője a nemzeti jövedelem észszerűbb felhasználása és a nemzeti jövedelemnövekedés alacsonyabb állóeszközigényessége mellett *a munkaerőforrások észszerűbb, hatékonyabb kihasználása is*. Ez általában elvileg közismert, ami azonban nem elégséges a konkrét helyzet megítéléséhez.

A Szovjetunióban 1960-ban magasabb volt a foglalkoztatottsági színvonal és az anyagi termelés szempontjából kedvezőbb volt a foglalkoztatottsági struktúra.

A foglalkoztatottsági színvonal különbségét leginkább az mutatja, hogy amíg az Egyesült Államokban a munkaképes korú lakosságnak csak 79 százaléka volt kereső, addig a Szovjetunióban 83 százaléka. Miből adódik ez a különbség? Burzsoá közgazdászok gyakran hivatkoznak arra, hogy a Szovjetunió a magasabb foglalkoztatottsági színvonalat a női munkaerő túlzott kihasználásával éri el. Mi valójában a helyzet? Az Egyesült Államokban 1960-ban hivatalos adatok szerint 4 millió volt a teljes munkanélküliek száma, vagyis a teljesen kihasználatlan munkaerő. Ha az amerikai nemzetgazdaság foglalkoztatni tudta volna a teljes munkanélkülieket, akkor a keresők részaránya a munkaképes népességben elérte volna a 84 százalékot, vagyis az amerikai foglalkoztatottsági színvonal valamivel még meg is haladta volna a szovjet színvonalat. Nyilvánvaló tehát, hogy a magasabb szovjet foglalkoztatottsági szín-

vonala nem a női munkaerő túlzott igénybevételének, hanem a társadalmi munkaerőkapacitás jobb kihasználásának a következménye.

A *foglalkoztatottsági struktúra* különbségét leginkább az mutatja, hogy amíg a Szovjetunióban a keresők 83 százaléka dolgozik a termelő szektorban, addig az Egyesült Államokban arányuk csak 62 százalékot tesz ki. Miből adódik ez a különbség? Egyrészt abból, hogy a Szovjetunióban 1960-ban a termelő állóalapok műszaki színvonala még alacsonyabb volt, mint az Egyesült Államokban, másrészt abból, hogy az amerikai reáljövedelmi színvonal ma még jóval magasabb és ezért a szolgáltató ágazatok többsége sokkal fejlettebb és a munkaerő nagyobb hányadát köti le. Ezek a különbségek a jövőben rohamosan csökkenni fognak, mert a húszéves program időszakában a nemzeti jövedelem növekedésének a korábbinál nagyobb hányadát — több mint 90 százalékát fedezik — az élő munka népgazdasági termelékenységének emelésével, és így a termelő szektorokban foglalkoztatottak száma húsz év alatt még 20 százalékkal sem nő. Ugyanakkor a reáljövedelem gyors növekedése és a lakossági szolgáltatásoknak ezt meghaladó növekedése következtében a nem termelő szektorokban foglalkoztatottak létszáma (az igazgatási és irodai apparátus kivételével) mintegy háromszorosára növekszik. Az előirányzatok szerint 1980-ban a szovjet dolgozóknak már csak kétharmadát foglalkoztatják majd a termelő szektorok vagyis a két ország foglalkoztatottsági struktúrája közti különbség a jövőben fokozatosan csökken. Teljesen azonban nem szűnik meg, mert az Egyesült Államokban a nem termelő ágazatokban foglalkoztatottak számottevő része olyan improduktív tevékenységet folytat (a fiktív tőke forgalmával kapcsolatos műveleteket, a krónikus mezőgazdasági termékfelesleg állami felvásárlásából adódó készletezési és egyéb tevékenységeket és így tovább), amelyek szükségessége csak tőkés gazdaságban merül fel. Ez az előnye a szocialista gazdaságnak a tőkés gazdasággal szemben mindig megmarad.

Milyen előnyöket biztosít a Szovjetunió számára a magasabb foglalkoztatottsági színvonal és az anyagi termelés szempontjából kedvezőbb foglalkoztatottsági struktúra? Mindenekelőtt ez tette lehetővé, hogy a Szovjetunió a gazdasági fejlettség színvonala, vagyis az egy lakosra jutó nemzeti jövedelem vonatkozásában jobban megközelítse az Egyesült Államokat mint az élő munka népgazdasági termelékenysége, vagyis az egy termelőre jutó nemzeti jövedelem tekintetében.

Amíg a Szovjetunióban 1960-ban az egy termelőre jutó nemzeti jövedelem csak $\frac{1}{3}$ -a volt az Egyesült Államokénak, addig az egy keresőre jutó nemzeti jövedelem már 44 százaléka, az egy munkaképes lakosra jutó nemzeti jövedelem pedig több mint 46 százaléka. E mutatók közti különbség egyrészt abból adódik, hogy a Szovjetunióban a keresők nagyobb hányada dolgozik a termelő szektorokban, másrészt abból, hogy a társadalmi munkaerőkapacitás kihasználási foka a Szovjetunióban magasabb, mint az Egyesült Államokban. Ugyanakkor az egy lakosra jutó nemzeti jövedelem a Szovjetunióban 1960-ban

több mint 50 százaléka volt az Egyesült Államokénak, vagyis a Szovjetunió és az Egyesült Államok közti különbség ebből a szempontból még kisebb, mint az egy munkaképes lakosra jutó nemzeti jövedelem tekintetében. A Szovjetunióknak ez az előnye a lakosság kedvezőbb korösszetételéből következik.

A magasabb foglalkoztatottsági színvonal és az anyagi termelés szempontjából kedvezőbb foglalkoztatottsági struktúra, vagyis a munkaerőforrások ésszerűbb felhasználása a Szovjetunióban tehát szintén fő tényezője a Szovjetunió fölényének az Egyesült Államokkal folytatott gazdasági versenyben. Ha a szovjet foglalkoztatottsági színvonal és struktúra 1960-ban ugyanolyan lett volna, mint az amerikai, akkor az 1960. évi egy főre jutó szovjet nemzeti jövedelem nem több mint 50, hanem csak 37 százalékát érte volna el az amerikai-
nak. A munkaerőforrások ésszerűbb kihasználása teszi lehetővé egyébként azt is, hogy a Szovjetunió korábban érje utól és szárnyalja túl az Egyesült Államokat a gazdasági fejlettség színvonala, mint az élő munka népgazdasági termelékenysége tekintetében.

*

A Szovjetunió fölénye az Egyesült Államokkal folytatott gazdasági versenyben tehát az alábbi fő tényezőkből adódik: a nemzeti jövedelem ésszerűbb felhasználási szerkezete, a nemzeti jövedelemnövekedés alacsonyabb állóeszközigényessége és a munkaerőforrások hatékonyabb felhasználása. Azt a felismerést, hogy az Egyesült Államok nem képes kihasználni gazdasági lehetőségeit, elsősorban a Szovjetunióval folytatott gazdasági verseny váltja ki és ezt ma már az USA legelőrelátóbb közgazdászai is kezdik felismerni. Például J. G. Galbraith: „The Affluent Society” című könyvében ezt írja: „Az utóbbi időben egyetlen probléma sem volt olyan zavaró a gondolkodó emberek számára, mint az, hogy egy nehézségekkel teli világban olyan rosszul használjuk fel gazdagságunkat.” Az elmondottak után azt hiszem ehhez a beismeréshez nem szükséges külön kommentár.

**A munkatermelékenység növekedésének néhány közgazdasági kérdése
a szovjet iparban,
különös tekintettel az USA-val való gazdasági versenyre**

SIMON GYÖRGY

A közgazdászok figyelmét arra kell irányítani — állapította meg az SZKP XXII. kongresszusa —, hogy tárják fel az anyagi erőforrások és a munkaerőtartalékok leghatékonyabb felhasználási lehetőségeit, „dolgozzák ki az ipari és mezőgazdasági termelés tervezésének és szervezésének legjobb módszereit”. A hatékony gazdálkodás egyik legfőbb ismérve a munkatermelékeny-

ség növekedésének gyors üteme, ami rendkívül fontos a kommunizmus anyagi-műszaki bázisának létrehozása, s az életszínvonal hatalmas arányú emelése szempontjából, de a két rendszer gazdasági versenyének kimenetele, az USA gazdasági túlszárnyalása tekintetében is.

A Szovjetunióban a termelékenységemelkedésnek 1980-ig csak az iparban több mint 120 millió új munkást kell pótolnia. Ez kb. hatszorosa a jelenlegi munkáslétszámnak, kb. 15-szöröse az ipari munkáslétszám 20 év alatt tervezett növekedésének, és lényegesen meghaladja az egész szovjet gazdaságban 20 év múlva foglalkoztatható dolgozók számát. A termelékenység tervezett növelésétől való elmaradás komolyan veszélyeztetné a 20 éves terv termelési, életszínvonalemelési és munkaidőcsökkentési célkitűzéseit.

A termelékenység gyors növelése a két rendszer gazdasági versenye szempontjából azért is rendkívül fontos, mert e területen a szocialista gazdaságnak nagyobb elmaradást kell behoznia, mint a termelés volumene tekintetében. Ismeretes, hogy a szovjet ipari termelés 1960-ban mintegy 60%-át érte el az USA-énak. Ezzel szemben a szovjet közgazdák számítása szerint a munka termelékenysége az USA-ban még 2,2-szer magasabb volt, mint a szovjet iparban. Azt hiszem, hogy az elmondottak lényegében indokolják, miért szentelnek napjainkban a szovjet közgazdák oly nagy figyelmet a termelékenységnövelés problémáinak.

Nyilvánvaló, hogy a magyar közgazdaságtudomány szempontjából is rendkívül fontos kérdéstről van szó. Pontos adatok tudomásom szerint nincsenek, de részleges, illetve hozzávetőleges összehasonlítások azt mutatják, hogy iparunkban a munka termelékenysége kevesebb mint 2/3-a a szovjet színvonalnak, következésképp: az amerikai termelékenységi szint mintegy 25–30%-ára tehető. Tehát a Szovjetuniónál jóval nagyobb utat kell megtenni, hogy a két rendszer gazdasági versenyében a termelékenység és az egy főre jutó termelés vonatkozásában elérjük az Egyesült Államokat. Számunkra valószínűleg igen nagy potenciális lehetőségeket tartogat a szocialista országok nemzetközi gazdasági együttműködésének elmélyítése, az ipari termelés ésszerű nemzetközi szakosítása. Emellett, pontosabban ezzel összefüggésben *fokozottan tanulmányozni kell azokat a módszereket, amelyeket a szovjet iparban alkalmaznak a termelékenységnövelés meggyorsítása, az új társadalmi rend fölényének e téren való érvényrejuttatása érdekében*. Engedjék meg, hogy ezzel kapcsolatban röviden kitérjek néhány kérdésre, elsősorban a termelésszervezés és a termelékenység összefüggésének problémáira.

Mint a szovjet közgazdászok rámutatnak, a helyes termelésszervezés igen nagy termelékenységnövelési tartalékok feltárásához, mozgósításához vezethet. Erre lehet következtetni például a szovjet és az amerikai ipar bizonyos gazdasági mutatószámainak összehasonlítása alapján. A gépek és berendezések fajlagos teljesítménye a szovjet ipar nem egy ágában már meghaladja az amerikai színvonalat, de a munkatermelékenység ma még jóval alacso-

nyabb annál. Egy-két fontosabb iparágban a helyzet a következőképp jellemezhető.

A szovjet nagyolvasztók termelőképessége 37%-kal, a Martin-kemencéké 34%-kal magasabb, mint az USA kohóiparában. Hasonló a helyzet a hengelésnél is. Ennek ellenére a munka termelékenysége a szovjet vaskohászatban kb. 40%-kal alacsonyabb. A textil-, pontosabban a pamutiparban az egy orsóra jutó termelés 28%-kal, az egy szövőgépre jutó nyersszövettermelés 10%-kal magasabb a Szovjetunióban. Egy millió méter szövetet mégis közel 3 és félszer annyi munkás állít elő, mint az USA-ban.

Mivel magyarázhatók az említett és hasonló jellegű eltérések? A vizsgálatok azt mutatják, hogy a Szovjetunióban lényegesen több munkás jut ugyanannyi gépre, ill. berendezésre, mint az USA-ban. Így pl. a gépiparban azonos számú szerszámgépre, a műszakszámkülönbséget is számításba véve, 64%-kal több munkás jutott 1958-ban a Szovjetunióban.

Rendszerint magában az alaptermelésben is több munkás szolgál ki ugyanannyi berendezést. Még kirívóbb azonban a különbség az alaptermelésen kívül. 1958-ban a szovjet iparban 8 millió fő, a munkások fele nem az alaptermelésben volt lekötve. Ezzel szemben az USA-ban csak 4 millió, az összes ipari munkások 1/3-a. Nem nehéz kiszámítani, hogy míg az alaptermelésben a szovjet termelékenységi szint 1958-ban már mintegy 60%-át érte el az USA-belinek, az alaptermelésen kívül csupán 30%-ra tehető.

A szovjet közgazdászok rámutatnak, hogy e helyzet jórészt, persze távolról sem kizárólagosan, a termelésszervezés hiányosságaival függ össze. Így azzal, hogy a javítómunkák nincsenek megfelelően koncentrálnva és specializálva. A fémvágó szerszámgépek több mint fele a gépipar alapüzemein kívül van elaprózva, ahol lényegében a javítási szükségletek ellátására szolgál. A javítómunkák a szovjet iparban az amerikaiaknál 40%-kal alacsonyabb termelési szint mellett 1,4 millióval több munkást kötnek le.

Lényegében szervezési hiányosság az alkatrészek tipizálása, normalizálása terén mutatkozó elmaradás, ami jelentős mértékben gátolja a termelékenység emelkedését, különösen a gépiparban. Például 1959 közepén csupán a leningrádi körzet gépgyáraiban több mint 2,5 millió fajta speciális alkatrészt állítottak elő. A termelésszervezés hiányosságai rontják az alaptermelésben dolgozók munkaidőkihasználását, s ezzel a termelékenységet.

Úgy gondolom, *a magyar iparfejlesztés szempontjából is tanulmányozandók azok a javaslatok, melyeket a Szovjetunióban a termelésszervezés megjavítása, s ezzel a termelékenységnövelés meggyorsítása céljából kidolgoztak.* Mindenekelőtt javasolják a gépipar belső szerkezetének tökéletesítését. Ezen az értendő, hogy a gépiparon belül olyan arányokat kell teremteni, ill. olyan ágazatokat kell létrehozni, amelyek biztosítják a termelés összes alap- és kiegészítő folyamatainak harmonikus ellátását. Nagy, specializált ágazatok fejlesztendő ki a szállító-emelőgépek (az üzemem belüli szállítás felszerelése), a tartalékalkatrészek,

továbbá a termékek műszaki ellenőrzéséhez szükséges műszerek előállítására céljából. Képzendő a szakosított javítóüzemek átfogó hálózata.

A szállító-emelőgépek specializált, nagytömegű gyártása, széleskörű alkalmazása döntő feltétele annak, hogy csökkenteni lehessen az üzemben belüli szállításban lekötött munkások számát, ami 1958-ban 2,3 millióval haladta meg az amerikaiakat. Analóg szerepet töltenek majd be a szakosított tartalékalkatrészyártó és javítóüzemek, továbbá az 1958-ban félmillió munkást lekötő műszaki ellenőrzés felszereléseit előállító vállalatok.

Az említett és ahhoz hasonló intézkedések révén gyökeresen javítható lesz az iparban foglalkoztatott dolgozók alap- és segédtermelés közötti elosztása. Persze a javasolt intézkedések végrehajtásához idő és több-kevesebb befektetés is szükséges. A gazdasági hatékonyság szempontjából vizsgálva a kérdést, azt kell mérlegelni, mekkora fajlagos ráfordítást igényel végrehajtásuk. Anélkül, hogy a probléma részleteibe bocsátkoznánk, nagy valószínűséggel állítható, hogy a termelékenységnövelés, illetve munkaerőfelszabadítás viszonylag igen hatékony módjaival van dolgunk. Nagyon lényeges körülmény, hogy szemben pl. a mezőgazdaságtól felszabadítható munkaerővel, az ipari munkában jártas, jórészt magas szakképzettségű dolgozóknak a közvetlen termelőfolyamatba való átirányításáról van szó. Emellett általában a munkaerő kapun, ill. városon belüli átcsoportosítását kell csak megoldani. Nem kétséges továbbá, hogy az alaptermelésben hasonló termelékenységnövekedés jóval nagyobb befektetéseket követelne.

Rá kell mutatni, hogy *a termelésszervezés javítása az alaptermelésben is lényeges eredményeket hozhat*. Például a gépiparban nagyon fontos kidolgozni rugalmas, progresszív termelésszervezési formákat, amelyek összeegyeztethetővé teszik a műszaki fejlesztés gyors ütemét (a gyártmányfejlesztést, a választék kibővítését) a gazdaságos termelésszervezéssel. Lényegében arról van szó, hogy meg kell teremteni a tömeg-, de legalábbis a nagysorozatgyártási módszerek alkalmazásának feltételeit kissorozatgyártás, illetve az előállított cikkek gyakori változtatása esetén is. Ehhez szükséges a technológiai folyamatok és a gyártmányok alkatrészeinek messzemenő tipizálása. A tipizálás révén lerövidíthető a termelés előkészítésének, az új technika elsajátításának és az új gyártmányok bevezetésének ideje. A technológiai folyamatok tipizálása eredményeként a műszaki fejlődés folytán gyakran változó gyártmányok különböző, de egymáshoz hasonló alkatrészei gyorsan, előre kidolgozott típustechnológia alapján, s így rendkívül racionálisan állíthatók elő. Ehhez kapcsolódó feladat oly gépek konstruálása és széleskörű alkalmazása, amelyekből különböző speciális és bonyolult aggregátumok az „építő-kocka-elv” alapján szerelhetők össze.

A gépiparban igen fontos a termelőrészlegek tárgyi elv alapján történő szakosítása, vagyis a berendezéseknek az előállítható gyártmány vagy gyártmányrész technológiai folyamata szerinti elhelyezése. A termelésszervezés leg-

fejlettebb formája napjainkban az automata gépsor, amely a nyersanyagbedáástól a készgyártmányok kibocsátásáig felöleli az egész termelési folyamatot. Az automatizálással az eddigi töredékére csökken a gépek és berendezések kiszolgálásához szükséges munkáslétszám, s ez ugrásszerű termelékenységemelkedést tesz lehetővé. A szovjet ipar már ma annyi, sőt valamivel több automata gépsort állít elő, mint az amerikai. 1960-ban a Szovjetunióban 618 új automata és félautomata gépsort helyeztek üzembe, s 1980-ig e berendezések gyártása 60-szorosára emelkedik. A Szovjetunió előreláthatólag messze maga mögött hagyja az automatizálás terén az Egyesült Államokat.

A termelékenység emelkedése szempontjából nagyon fontos a dolgozók szakképzettségének és kulturális színvonalának alakulása. A szovjet gazdaság ma már több mint kétszerannyi mérnökkel rendelkezik, mint az Egyesült Államok, s a mérnökképzésben a legutóbbi évek során még inkább fölénybe kerül az USA-val szemben. 1960-ban a Szovjetunióban 120 ezer mérnök szerzett diplomát, az USA-ban ennek csak kb. 1/3-a. A főiskolai képzésben részesülők száma alapján megállapítható, hogy az USA-ban a legközelebbi években sem emelkedhet jelentősen a végző mérnökök száma. Ezzel szemben a Szovjetunió a 7 éves terv időszakában 90%-kal több mérnököt képez ki, mint a megelőző 7 évben.

Ismeretes, hogy a szakemberképzésben elért szovjet eredmények jelentőségét a szputnyikok megjelenése óta Nyugaton is kénytelenek elismerni. A napjainkban kibontakozó műszaki-gazdasági forradalom viszonyai között a szakember-, különösen a mérnökképzés kiszélesítése a leghatékonyabb társadalmi befektetések egyikévé vált. Meg szeretném ezzel kapcsolatban jegyezni, hogy e téren hazánk azonos lélekszámra vetítve a Szovjetuniótól lényegesen elmaradt az utóbbi években. E körülmény bizonyos mértékben fékezi nép-gazdaságunk fejlődését, s a termelékenység további gyors növelésének is akadályává válhat. Ezért aligha vonható kétségbe, hogy célszerű a szakember-, különösen a mérnökképzést ésszerű határok között a lehető leggyorsabban fokozni.

A húszéves terv előirányzatai szerint a szovjet ipar az egy órára jutó termelés tekintetében már 1970 előtt, az egy munkásra jutó évi termék vonatkozásában pedig kb. 1971-ben eléri az 1960-as amerikai színvonalat. Figyelembe véve az USA-ban várható fejlődés ütemét, az amerikai ipar jövőbeni termelékenységi színvonalát pár évvel később, de minden valószínűség szerint még 1980 előtt szintén túl fogják a Szovjetunióban szárnyalni. Mindennek lényegében az a feltétele, hogy a szovjet ipar az 50-es éveknek megfelelő ütemben, évi 7,5%-kal növelje a munka termelékenységét. E növekedési ütem kb. 3-szorososa az USA iparájának ugyanezen időszakban. Nagyon komoly feladatról van szó, hisz figyelembe kell venni, hogy a 20 éves tervidőszakban az évi 7,5%-os növelés a munkahét kb. 25%-os csökkentésével párhuzamosan valósítandó meg. (A munkahét átlagos hosszát az 1960-as 40 órától kb. 30 órára

kívánják 1980-ig leszállítani.) Tehát az egy munkaóra jutó termelékenységnek évi 9—10%-kal kell emelkednie.

Az előzőkben néhány olyan tényezőről volt szó, ami alátámasztja a célkitűzések realitását. Utalni lehet több más legalább olyan fontos tényezőre: a munka energiafelszereltségének ugrásszerű növekedésére, a kemizálásra stb. Az USA lehetőségeivel való összehasonlítás szempontjából nem lényegtelen rámutatni, hogy a szovjet iparban a termelékenység növekedése amellet, hogy nem vezet munkanélküliségre, együttjár a reálbérek, ill. reáljövedelmek rendszeres és jelentős emelkedésével. 1950-től 1958-ig pl. az ipari munka termelékenysége 80%-kal, a munkások és alkalmazottak reáljövedelme 56%-kal nőtt. A most végrehajtás alatt álló hétéves terv szerint a munkások és alkalmazottak reáljövedelmének növekedése — a díjtalan juttatásokat is beleértve — mégjobban megközelíti a termelékenység tervezett emelkedését. Az előbbi 40, az utóbbi 45—50%. Hasonló ez az arány a 20 éves terv előirányzatai szerint is. Nyilvánvaló, hogy az USA-ban szó sem lehet a termelékenység növekedésének hasonló jellegű társadalmi ösztönzéséről, a termelékenység emelkedése és a dolgozók helyzete közötti ily szoros pozitív korrelációról. Mint ismeretes, a tőkés országokban a technika gyors fejlődése, különösen az automatizálás sok tekintetben egyenesen rontja a dolgozók helyzetét: növeli a munkanélküliséget, lehetővé teszi a bérek leszorítását, a piacprobléma kiéleződése irányában hat stb.

Befejezésül engedjék meg, hogy pár szóban érintsem feladatainkat. Ismeretes, hogy az 50-es években a magyar ipar a termelékenység növekedése tekintetében lényegesen elmaradt a Szovjetunió és más szocialista országok eredményeitől. Az évi átlagos fejlődési ütem — jórészt ismert okokból — kb. a szovjet fejlődési ütem felét érte el. Az USA és néhány más kapitalista ország termelékenységnövekedési ütemét így is túlszárnyaltuk ugyan, de nyilvánvaló, hogy a Szovjetunióhoz és más élenjáró szocialista országokhoz csak úgy zárkózhatunk fel, ha meggyorsítjuk a termelékenységnövekedést. Tavaly a korábbihoz képest jelentős, évi 7%-os termelékenységemelkedést sikerült az iparban elérni. Ezt az ütemet nemcsak tartani, hanem lehetőleg fokozni kellene. Ehhez azonban meg kell találni a rendelkezésre álló termelési alapok, beruházások, munkaerő leghatékonyabb felhasználási módjait.

Friss elvtárs előadása utalt rá, hogy e tekintetben igen jelentős, még nem teljesen felderített lehetőségeket tartogat a *matematikai módszerek és elektronikus számológépek felhasználása*. Engedjék meg, hogy ezzel kapcsolatban említést tegyek az ágazati kapcsolatok mérlegével végzett számításokról. Az ágazati kapcsolati ténymérlegek összeállítása és matematikai módszerekkel, elektronikus számológépek alkalmazásával történő elemzése lehetővé teszi például, hogy viszonylag reális képet kapjunk a beruházások ágazatonkénti hatékonyságáról, a termelés népgazdasági ráfordításairól. Az elemzések azt mutatják, hogy egy-egy népgazdasági ráfordítással a különböző iparágakban igen eltérő ered-

ményeket érünk el. *Vannak ágazatok, ahol egységnyi deviza megszerzéséhez 6—8-szor annyi teljes népgazdasági ráfordítást — az eszközkötést is figyelembe véve — adunk egy devizaforint export útján való megszerzéséért, ill. egy devizaforintnyi importtermék helyettesítéséért, mint más ágazatokban.* Ez arra mutat, hogy az ágazati struktúra átalakítása igen komoly forrása lehet iparunkban a gazdaságosság fokozásának, ezen belül a termelékenységemelés meggyorsításának is.

Ha mozgósítjuk a gazdaságosság fokozásának minden tartalékát, a magyar ipar is képes lesz a termelékenység terén viszonylag rövid idő, néhány évtized alatt megközelíteni, majd elhagyni az élenjáró tőkés országokat.

A KODIFIKÁCIÓ NÉHÁNY KÉRDÉSE¹

TIMÁR ISTVÁN

A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Bizottsága 1962. február 1-én a fenti címmel kibővített vitaülést rendezett. A vitaülést az a körülmény tette időszerűvé, hogy a társadalmi-gazdasági viszonyok fejlődésével mind a Szovjetunióban, mind az egyes népi demokratikus országokban, mind Magyarországon napirendre került az állam- és jogrendszer, végső soron társadalmi rendünk alapvető gazdasági-társadalmi viszonyait kifejező, védelmező és továbbfejlesztő jogszabályok és egyes törvénykönyvek túlhaladásának, az egyes fontosabb jogterületek újraszabályozásának szükségessége. Mindez számos fontos elvi, elméleti és gyakorlati probléma megoldásának igényét veti fel. Az ebbe a körbe tartozó tudományos, elsősorban állam- és jogtudományi tevékenység évek óta tart és meglehetősen széleskörű. A probléma jelentősége azonban annyira általános, a szocialista állam- és jogtudomány majdnem minden ágára kiterjedő, hogy az egyes alapvető problémák megvitatása általánosságban, elvilelméleti szinten, szervezeti oldalról nézve az Állam- és Jogtudományi Bizottság szintjén időszerű volt. A gyakorlati és elméleti szakemberek bevonásával megrendezett vitaülésen Timár István, az Igazságügyminisztérium Törvényelőkészítő Főosztálya vezetőjének referátuma után számos hozzászólás hangzott el. Mind a referátum, mind a hozzákapcsolódó vita sok tekintetben hozzájárult az egyes elméleti és gyakorlati kérdések tisztázásához, a szóban forgó körben jelentkező feladatok megoldásához. — A kérdés jelentőségére és közérdekűségére tekintettel az alábbiakban közöljük a referátum teljes szövegét.

I. Bevezető

1. A jogszabályok, mint a gazdasági alap és az uralkodó osztály akaratának tükröződései

A jogszabályok és a társadalmi-termelési viszonyok kapcsolatának alapkérdéseit a marxizmus—leninizmus klasszikusai világosan kidolgozták. A Kommunista Kiáltványban adott alapvető fontosságú meghatározás leleplezi a burzsoá jogalkotás osztályjellegét, s ugyanakkor — minden osztálytársada-

¹ „Kodifikáció” alatt tágabb értelemben nemcsak a kódexek, hanem általában a jogszabályok előkészítését értem.

lomra egyenlő érvénnyel — kimondja azt a tételt, hogy a jogszabályok az uralkodó osztály törvényerőre emelt akaratát tükrözik.²

A jogszabály ehhez képest az uralkodó osztály akaratának formája, s ehhez a tartalom és a forma dialektikus viszonyával kapcsolódik. Ez a kapcsolat rendkívül bonyolult. A jogszabály ugyanis akkor, amikor az a benne megtestesülő osztályakat formájaként jelentkezik, egyúttal — másodlagosan — formája az osztályakat mögött rejtőző termelési viszonyoknak is. Így a jogszabályt végső soron a termelő erők fejlettsége, a gazdasági alap határozza meg.

Ismeretes a forma és a tartalom adekvát viszonyára vonatkozó marxista álláspont: a forma és a tartalom egymást feltételezi, alapvetően egybeváogók és ugyanakkor a forma és a tartalom közötti szükségképpen ellentmondás révén bonyolult kölcsönhatásban állanak. Ez a kölcsönhatás a jogszabályoknál, amelyek az uralkodó osztályakat, s ugyanakkor a termelési-társadalmi viszonyok formájaként jelentkeznek — lényegében három vonatkozásban kíván közelebbi vizsgálatot.

a) A jogszabályban kifejezésre jutó osztályakat a jogszabályok normatív jellege folytán nem egyszerű fényképként tükrözi az objektív valóságot, hanem — mint a felépítmény általában — azt *fejlődésében igyekszik megragadni*. A jogszabály Kulcsár Kálmán találó kifejezésével dinamikus és aktív absztrakció.³ A jog a valóságot tükrözi, s ugyanakkor a valóságnál többet fejez ki. Nemcsak a mátr rögzíti, hanem a holnapba tekint. Ez a kapcsolat teszi lehetővé azt, hogy a jogszabály, amelyet az alap határoz meg, létével mégis hatni tudjon az alapra, s annak fejlődését adott esetben elősegítse. A szocializmus jogszabályait — éppen azért, mert az őket meghatározó osztályakat a marxizmus — leninizmus szilárd alapján áll, s a társadalom fejlődésének törvényszerűségeit felismerve azokat fel tudja használni — elvileg éppen tudatosságuk különbözteti meg a korábbi társadalmi rendszerek jogszabályaitól. Ezeket ti. az uralkodó osztályok az említett összefüggések felismerése nélkül, ösztönösen öntötték formába, s így az alap meghatározó jellege ellentmondásosan érvényesült.

A valóság említett aktív és dinamikus szemléletének azonban benne rejlő határai vannak. A forma — a jogszabály — nem futhat a tartalom elé. Ha a jogszabály a ma és a holnap valósága helyett a holnapután valóságát kísérli tükrözni, a forma és tartalom dialektikája megbomlik, s a jogszabály az alap fejlődésének elősegítője helyett — akaratlanul is — könnyen a fejlődés gátjává válhat.

b) Az alap feltartóztatlan fejlődése azonban elérkezik a holnaputánhoz. Az a jogszabály, amely a gazdasági-társadalmi fejlődés adott szakaszán

² *Marx — Engels*: Kommunista Kiáltvány. Budapest, Szikra, 1952. 51. o.

³ *Kulcsár Kálmán*: A jog nevelő szerepe a szocialista társadalomban, Budapest, 1961., 88. o.

még adekvát kifejezési forma, a *viszonyok fejlődésével megszűnik az lenni*. Ilyenkor — fordított előjellel — ugyanannak az ellentmondásnak lehetünk tanúi, mint amit a túlságosan előre szaladó jogszabály esetében említettem. A fejlődés folytán történelmileg rövid idő alatt minden jogszabály szükségképpen eljut az ellentmondásnak abba a szakaszába, amelyben a fejlődő tartalom „kinövi” a jogszabály egyre szűkebbé váló köntösét.⁴

c) Az említett két ellentmondás mellett nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a jogszabályok — amint arról később még bővebben szó esik — *többszörös áttétel révén* juttatják kifejezésre a munkásosztály akaratát, amely maga is áttételezett kifejezője a termelőerők fejlettségi fokának. Ezek az áttételek szükségképpen bizonyos fokú torzulással járnak. S ez a torzulás — különösen akkor, ha a jogszabályelőkészítés nem kellő gonddal, körültekintéssel történik — ismét olyan ellentmondások forrásává válhat, amely a forma és a tartalom egységét veszélyezteti, megbonthatja.

Az említett fő ellentmondási formák feltárják a jogszabályok ellentmondásos voltát és ezeknek az elvi összefüggéseknek vizsgálata segítséget nyújt számunkra ahhoz, hogy az ellentmondások feloldásának útját és módszereit keressük. És itt arra az alapvető különbségre kell rámutatni, amely minden korábbi társadalmi rendszer jogszabályai és a szocialista jogszabályok között fennáll. A szocializmust megelőző társadalmi rendszerek — részben tudatosan, az elkendőzés okából, részben ösztönösen, a felismerés hiánya miatt — tagadták a jogszabályok osztályjellegét, s azokat hol felsőbb hatalmak akaratából, hol az örök jogszellemből, hol a társadalom tagjainak szerződéséből stb. vezették le. Az őszinteségnek ez a hiánya a jogszabályok ellentmondásainak feloldását lehetetlenné tette. Az uralkodó osztályakarat kifejezése olyan formában, hogy ennek az akaratnak osztályjellege ellepleződjék, olyan ellentmondást hord magában, amelynek feloldása eleve lehetetlen. A szocialista jog nem titkolja osztályjellegét, s ugyanakkor a munkásosztály — mint az első olyan társadalmi osztály, amely tudatosan az osztályuralom megszüntetését tűzi ki célul — a történelem során elsőként valósíthatja meg azt az őszinteséget, amelyet Marx a törvényhozás legelső szabályai között említ.⁵

2. A jogszabály, mint akarati jelenség

A jogszabály az ismert meghatározás szerint a munkásosztály akaratából kiinduló állami akarat kifejezése. A jogszabály, mint akarati jelenség további vizsgálatot kíván. Eörsi Gyula részletesen foglalkozik a már kinyilvánított állami akarat (jogszabály) és az egyes állami szervek konkrét szerződési nyilatkozatában megnyilatkozó állami akarat viszonyával.⁶ Ennek a gondolatnak

⁴ Szabó Imre: A jogszabályok értelmezése. Budapest, 1960., 177. o.

⁵ Marx—Engels Művei. Budapest, 1957. I. kötet, 121. o. Vita a falopási törvényről.

⁶ Eörsi Gyula: A tervszerződések, Budapest, 1957. Lásd főleg 35—36. és 315. s köv. o.

a továbbfűzése rámutathat arra, hogy a jogszabályban -- ha azt nem létében, hanem keletkezésében szemléljük -- ugyancsak különféle akaratok összjátéka nyilvánul meg, s válik végeredményben egy elvont állami akarattá. Az állami vagy társadalmi összakarát, s azoknak az egyéni akaratoknak a viszonya, amelyek ezt az összakaratot megismerhető formában létrehozták, éppen úgy a rész és az egész dialektikus viszonya révén tárható fel, mint Eörsi Gyula példájában a már kibocsátott jogszabályból, s a szerződésben résztvevő állami vállalatok akaratából eredőképpen előálló állami akarát.

Mondhatjuk-e azt, hogy valamely jogszabály konkrét megjelenési formáját azért nyerte, mert X vagy Y állami funkcionárius ezt így „akarta”? Nyilvánvaló, hogy a voluntarizmus legsúlyosabb veszélyeit jelentené az, ha adott esetben csak ezzel a válasszal szolgálhatnánk. De megfordítva a kérdést: lehetséges-e, hogy jogszabály létrejön anélkül, hogy annak létrejövetelét az illetékes állami funkcionáriusok „akarnák”? A jogszabályok kialakításában -- s az említett példa a kérdésnek csak legfelszínesebb oldalát tekinti -- számtalan akarát működik közre. Ezeket az akarátokat más és más tényezők határozzák meg. Ilyen tényezők lehetnek az akarát kialakításában közreműködő személyek ideológiai szemlélete, képzettsége, azok az állami érdekek, amelyek gondozását az illető szerv ellátja és még számtalan más. A szocialista állami berendezésben kifejezésre jutó munkamegosztás arra törekszik, hogy itt az erők olyan összjátékát biztosítsa, ami maximális módon elősegíti azt, hogy mindaz az akarati elem, amelynek érvényesülése az ilyen értelemben vett társadalmi állami összakarát kialakításához szükséges, ebben a folyamatban megfelelő súllyal részt vehessen.

Eddig a jogszabály kialakulását csak a felszínen vizsgáltuk. Ahhoz azonban, hogy a jogszabálynak, mint akarati jelenségnek kialakulását teljes egészében feltárjuk, sokkal mélyebbre kell hatolnunk. Nem szabad szem előtt téveszteni azt, hogy -- adott társadalmi viszonyok mellett -- a jogszabály a munkásosztálynak az akarátát önti formába, tehát egy olyan osztályakarátot, amelyet a marxizmus--leninizmus ideológiájával felvértezett munkásosztály élénjáró tagjai alakítanak ki, s amely alapjaiban a párt politikájában jut kifejezésre. Ennek az akarátnak a továbbmenő elemzése, az akarát kialakításának módszerei -- úgy gondolom -- meghaladná ennek az előadásnak a keretét. A kérdés helyes szemlélete érdekében azonban mindig magunk előtt kell látnunk ezt a mögöttes akarátot, és azt, hogy a jogszabálynak ezt az akarátot kell visszatükröznie.

Talán hozzásegít a kérdés világosabb szemléletéhez az, ha konkrét példán szemléltetjük azt, hogy mit jelentenek voltaképpen e megállapítások. Válasszuk példaképpen a telekkönyvi rendtartást. Nyilvánvaló, hogy egy ilyen típusú jogszabály irányában a munkásosztálynak igen jól felismerhető, s a párt általános politikájából világosan levezethető követelményei állanak fenn. Így pl. nyilvánvaló, hogy a telekkönyvi rendtartásnak biztosítania kell a társadal-

mi rendszerünk alapját alkotó tulajdonjogi kategóriák (társadalmi tulajdon — személyi tulajdon) védelmét, elő kell segítenie a mezőgazdaság szocialista szervezetének működését stb. Ebben a vonatkozásban tehát olyan jól funkcionáló telekkönyvi rendszert kell kialakítanunk, amely az említett alapvető követelmények kielégítését feltétlenül biztosítja. E határokon belül azonban már olyan területekre érünk, amelyre vonatkozóan az említett általános követelmények nem adnak közvetlen eligazítást. Így pl. közvetlenül levezethető a munkásosztály akaratából az a követelmény, hogy a telekkönyvi rendtartás a termelőszövetkezetek művelése alatt álló ingatlanok tekintetében olyan szabályokat állítson fel, amelyek egyik oldalról kifejezésre juttatják azt, hogy ezek a földek egységesen a termelőszövetkezetek földalapjához tartoznak, másfelől viszont — számolva a parasztság ma még számottevő magántulajdonosi szemléletével — azt is kimutatják, hogy a termelőszövetkezet földterülete az egyes tagok tulajdonában álló ingatlanokból tevődik össze, s ezek az ingatlanok — bár forgalomképességük egyre korlátozódik — nem váltak forgalomképtelenné, így pl. öröklés tárgyai lehetnek. Ezek között a határok között azonban annak a jogintézménynek a kialakítása, amely a fenti szempontokat a legmegfelelőbben szolgálja, már az államapparátuson belül, az állami munkamegosztás rendszerében, az abban résztvevő dolgozók együttműködésének eredményeképpen jön létre. Durva vulgarizálás lenne pl. minden olyan törekvés, amely a felállítandó jogintézmények technikai szabályait megkísérelné közvetlenül a munkásosztály akaratából levezetni, s valahogy úgy tenné fel a kérdést: vajon megfelel-e a munkásosztály akaratának, hogy egyik vagy másik bejegyzést a telekkönyv B vagy C lapjára kell bevezetni. Az a felismerés, hogy a munkásosztály akarata a jogszabályok alapvető tartalmát határozza meg, de ugyanakkor tág teret enged az ennek megvalósításához szükséges módszerek és intézmények kialakításához, mutatja a jogszabályok kidolgozásában közreműködő állami szervek dolgozóinak szerepét és felelősségét.

3. A jogszabályok nevelő funkciója

A jogszabálynak, mint akaratú jelenségnek vizsgálata során további összefüggéseket tárhatunk fel akkor, ha a jogszabályok megvalósulásának kérdését elemezzük. A harmincas évek végén a jog meghatározására a Szovjetunióban kialakított definíció ugyanakkor, amikor hangoztatta, hogy a jog az uralkodó osztály akaratát fejezi ki, a jogszabályok megvalósulásának szocialista módjára még nem tartalmazott utalást, s csak arra a megállapításra szorítkozott, hogy a jog szabályainak alkalmazását „az uralkodó osztály számára előnyös és kedvező társadalmi viszonyok és társadalmi rend védelme, megerősítése és fejlesztése céljából az állam kényszerítő ereje biztosítja.”⁷

A szocialista jog egyik jellegzetes oldalát világítják meg azok a kiegészítő javaslatok, amelyek — elsősorban a szovjet irodalomban — az említett defi-

⁷ A. J. Visinszkij: A szovjet állam és jogtudomány kérdései. Budapest, 1950., 39. o.

nícióval kapcsolatban megjelentek. A meghatározás kiegészítésére tett valamennyi javaslat hangsúlyozza, hogy a szocialista társadalomban a jogszabály megvalósítását nem egyedül az állam kényszerítő ereje biztosítja, s ezt pl. D. A. Kerimov a következő formában juttatja kifejezésre: „... amelyek megvalósulását a dolgozók öntudata és fegyelme, az állami és társadalmi szervezetek politikai nevelő és szervező tevékenysége, szükség esetén pedig a szovjet államapparátus kényszerítő ereje biztosítja.”⁸

Ezt a sajátosan szocialista irányú fejlődést támasztják alá mind nálunk, mind a Szovjetunióban azok az „ajánlás-típusú” jogszabályok — gondolni kell pl. elsősorban a mezőgazdasági termelőszövetkezetek számára különböző jogszabályi formában adott irányelvekre —, amelyek megvalósulását *semmiféle* kényszer nem biztosítja, s *tényleges megvalósulásuk* ismeretes módon igen széleskörű.

A szocialista jogszabály nevelő szerepét emeli ki Kulcsár Kálmán már idézett műve is, amikor megállapítja, hogy a jog azzal, hogy emberi magatartások befolyásolására törekszik, objektíve nevelő feladatot lát el, s e nevelő funkció éppen a szocialista társadalomban válik tudatossá és hatékonyá. A nevelés pedig akarátávitel. Így a jogszabály, amelyet eddig keletkezésében szemléltünk akarati jelenségként, létében is megtartja ezt az akarati jellegét. A jogszabály funkciója az, hogy a benne megtestesülő akaratot átplántálja a társadalom egyes tagjaira és így biztosítsa azt, hogy az a normatív akarathoz hasonlóan a „sollen” kategóriájában megszabott, a „sein” világában is élő valósággá váljék. A pusztán normatív akarathoz természetesen messzemenően hozzájárul az is, hogy a társadalmi feltételek mindinkább lehetővé teszik a normák érvényesülését.

A jogszabályoknak ez az oldala egyúttal új követelményt is jelent a szocialista jogalkotással szemben. Nem elegendő az, hogy a jogszabály megfelelően, adekvát módon öltöztesse jogiköntösbe a mögötte rejlő osztályakaratot, de szükséges az is, hogy ez a jogi forma az akarátávitelre legalkalmasabb forma legyen. Természetesen a jogszabálynak ez a két szemlélete ugyanannak a funkciónak két oldalról való vizsgálatát jelenti, hiszen nyilvánvaló az, hogy a munkásosztály akarata olyan jogszabályok kibocsátására irányul, amelyek maximális módon alkalmasak a megvalósításra és a leghatékonyabban befolyásolják a társadalom tagjainak magatartását.

II. A jogszabályok helyessége

Úgy gondolom, hogy a bevezetőben érintett néhány elvi kérdés közelebb visz bennünket ahhoz, hogy el tudjuk dönteni: milyen mértékkel kell mérnünk a jogszabályok „jóságát”, tehát azt, hogy azok a megtestesítendő tartalomnak mennyiben adekvát kifejezési formái. Emellett e bevezető gondolatok segít-

⁸ D. A. Kerimov: Fragen der Gesetzgebungstechnik. Berlin, 1958., 31. o.

seget nyújtanak abban is, hogy fel tudjuk mérni a kodifikációval szemben támasztott — igen magas — követelményeket és meg tudjuk jelölni azokat az eszközöket, amelyek a jogosan követelt magas színvonalú jogalkotást biztosíthatják.

Marx állapítja meg a góthai program kritikájában, hogy „a jog soha sem lehet magasabb fokú, mint a társadalom gazdasági alakulata és az általa meghatározott kulturális fejlettsége”.⁹ Ez a tétel azonban fordítva is érvényes. Részenben olyan értelemben, hogy a jogszabálynak — ahhoz hogy szolgálati szerepét betölthesse — olyannak kell lennie, mint amit a társadalom gazdasági alakulata és kulturális fejlettsége megkíván — más szóval a fentebb kifejtett értelemben a jogszabálynak adekvát formának kell lennie; másrészt viszont az is benne van az említett marxi megállapításban, hogy a jogszabállyal szemben indokoltan támaszthatjuk azt a követelményt, hogy az megfeleljen a társadalom gazdasági alakulatának és kulturális fejlettségének, s a társadalom, ha erőit helyesen szervezzük meg, s ha ennek során a marxizmus—leninizmus tudományos ideológiájára támaszkodunk, képes arra, hogy ilyen jogszabályokat létrehozson.

1. *A munkásosztály akaratának felismerése*

A jogszabályok előkészítésének kiinduló lépése — mint arra a fentiekben rámutattunk — a munkásosztály akaratának helyes felismerése. Ez az akarat objektíve kötött: alapvetően a termelőerők fejlettségi foka, s az ennek megfelelően kialakult társadalmi-gazdasági struktúra határozza meg. Ahhoz, hogy ezt az akaratot helyesen felismerhessük, elengedhetetlen a marxista—leninista ideológia segítsége, s ennek felhasználásával az illető területre vonatkozó állásfoglalások, pártokmányok (kongresszusi és központi vezetőségi határozatok stb.) tanulmányozása.

Meghaladja ennek az előadásnak határait annak vizsgálata, hogy az ilyen módon kifejezésre jutó célkitűzések és a gazdasági alap összhangját, tehát a párt politikájának objektív helyességét milyen módszerekkel kell és lehet biztosítani. Ha azonban e módszerekbe hiba csúszik, ha az általános politikai irányvonal torzulásokat mutat, ennek szükségképpen — esetleg további torzulásokkal megtévezve — kifejezésre kell jutnia a jogszabályalkotásban is. Nem szükséges bővebb példákkal igazolni azt, hogy a személyi kultusz időszakában, a szocialista törvényesség követelményeinek háttérbe szorítása idején e jelenségek jogalkotásunk színvonalát milyen hátrányosan befolyásolták.

⁹ *Marx—Engels* : Válogatott Művek, Budapest, 1949. II. kötet, 17. o.

2. *A tulajdonképpeni kodifikáció*

A kodifikáció tulajdonképpeni területe a felismert osztályakarat formába öntése. Ez az a processus, amelynek során ki kell választani az alapul szolgáló osztályakarat megvalósítására szolgáló jogi intézményeket, ki kell alakítani a kitűzött célok jogi megoldását, s mindezt olyan rendszerben és olyan nyelven kell összefoglalni, amely egyrészt alkalmas legyen arra, hogy a jogalkotó hatalommal felruházott állami szervek azt jogszabályi erőre emeljék, másrészt hogy az ilyen módon megalkotott jogszabály kíváltsa a társadalom tagjaiból azokat a pozitív hatásokat, amelyeknek elérését az alapul szolgáló osztályakarat célul tűzte.

a) *A jogi megoldások kiválasztása*

A folyamat első lépcsője tehát a megfelelő jogintézmények kiválasztása, a megfelelő jogi megoldások kialakítása. Ez a művelet elválaszthatatlan az alapul szolgáló osztályakarat megismerésétől, s ugyanakkor tág lehetőséget biztosít a legnemesebb értelemben vett alkotó jogi munkához. A későbbi jogszabály „jósága” tulajdonképpen ezen a fokon dől el. Mert igaz ugyan, hogy a szerkesztés és a nyelv hiányosságai sokat árthatnak egy helyes koncepciójú jogszabálynak is, de nincsen az a kodifikációs technika, amelyik az alapján helytelen konstrukción segíteni tudna.

Voltaképpen itt a formakeresésről van szó, hiszen a jogintézmény, s a jogi megoldás azok a kategóriák, amelyekben a jog területén az uralkodó osztály akarata kifejeződik. Ezekre is áll mindaz, amit a marxista dialektika a forma és a tartalom adekvát voltáról, s a kettejük között fennálló egyensúly megbomlásából folyó hátrányos következményekről tanít.

Ismét példával kísérelem megvilágítani az elmondottakat, s példaként a kisajátítási kártalanítás intézményét választom ki. Az alapul szolgáló osztályakarat itt lényegében kettős cél megvalósítását követeli meg: azokat az ingatlanokat, amelyekre a társadalomnak közérdekből szüksége van, a társadalom rendelkezésére kell bocsátani, úgy azonban s ez a célkitűzés másik szempontja, hogy ez az érdekelt egyes állampolgárokat csak a legszükségesebb mértékben érintse, a tulajdonnak ilyen okból történő elvonása ne bontsa meg a kialakított elosztási viszonyokat, s ne hárátsion egyes állampolgárookra aránytalan anyagi hátrányt. E kettős alapvető célkitűzés mellett meg kell említeni még egy olyan általános alapelvet, amely a kizsákmányolást megszüntető, munka nélküli jövedelemszerzést tagadó társadalmi berendezkedésünkben egyenesen folyik: a spekulatív nyereség tilalmát. Kérdés azonban, hogy a tételes jogalkotás során, akkor tehát, amikor a célkitűzések megvalósítására hivatott intézményeket megválasztották, sikerült-e ilyen megoldást elérni. Ismeretes, hogy a kisajátítási kártalanításra irányadó 25/1957. (VI. 26.) P. M.

számú rendelet a forgalmi értéken alapuló hagyományos kártalanítási mérték helyett bevezette a „használati érték” jogi fogalmát. (Itt csak közbevetőleg jegyzem meg, hogy az elnevezés megválasztása sem tekinthető szerencsésnek, hiszen a használati érték a marxista politikai gazdaságtan ismert műszava, amelynek tartalma nemcsak hogy eltér, de egyenesen szembekerül azokkal az ismertető jegyekkel, amelyeket a jogszabály ennek a jogi értelemben vett használati értéknek tulajdonít.) A dolog érdemére térve, nem fér ahhoz kétség, hogy a hagyományos forgalmi értékben gyakran olyan spekulatív tényezők is közrejátszottak, amelyeknek érvényesülését jogrendszerünk nem engedheti meg. (A polgári „jogrendnek” visszatérő, tipikus botránya volt az, hogy a városatyák tudomást szerezve a tervezett kisajátításról, az érintett telkeket olcsón felvásárolták, majd fiktív adásvételekkel felve a telekárakat busás nyereséggel „szenveték el” a kisajátítást. Az persze fel sem tehető, hogy a mi társadalmi viszonyaink között hasonló visszaélés lehetősége felmerülne, hiszen az alapvető feltételek megváltoztak. Kétségtelen azonban, hogy ma is jelentkezik, s a jogszabály kibocsátása idején még inkább jelentkeztek olyan spekulatív irányzatok, amelyek gyakran irreális árhullámmal jártak, így pl. a beköltözhető házasingatlanok tekintetében vagy egyes időszakokban a mezőgazdasági földterületek vonatkozásában.) A gyakorlati tapasztalatok azt mutatják, hogy a használati érték fogalmának bevezetése a kártalanításnál elejét vette ugyan annak, hogy spekulatív árhullámzások következményeit a társadalommal fizetessék meg, de ezen a célon alaposan túlment. Az előbb csak kiegészítőként említett harmadik szempontnak, a spekulatív nyereség kizárásának túlzott hangsúlyozása ui. háttérbe szorította azt az alapkövetelményt, hogy az egyes állampolgárt ne sújtsuk aránytalan áldozattal. Ennek következtében a kisajátítás fejében pénzbeli kártalanításban részesülő állampolgárok *általában* nem kapnak olyan kártalanítást, amely alkalmas lenne arra, hogy a kisajátítás előtti helyzetet visszaállítsák. Fokozza ennek a helyzetnek ellentmondosságát az, hogy a használati érték fogalma csak a pénzkártalanításban érvényesül, s így az a körülmény, hogy a kisajátítást szenvedő teljes kártalanítást kap-e vagy a kártalanítás fejében kifejezett összeg a teljes kártalanítás alatt marad-e, attól a véletlenszerű körülménytől függ, hogy a tanács rendelkezik-e megfelelő csereterülettel.

S itt még egy kérdéssel kell szembenéznünk: vajon helyes volt-e a választott jogi megoldás? Kétségtelen ui., hogy a munkával szerzett személyi tulajdon mellett, éppen ingatlanok vonatkozásában, számos olyan ingatlant találunk, amely a volt kizsákmányoló osztályok tagjainak tulajdonában van, legyen az városi telek, kisebb családi ház, szőlő stb. A volt uralkodó osztályok tulajdonviszonyait forradalmi módon megváltoztattuk. Vajon indokolt volt-e ilyen előzmények után a jogszabálynak olyan kialakítása, amely tulajdonos és tulajdonos között parifikált? S nem ez a parifikáció az oka annak, hogy a jogszabály olyan dolgozó kisembereket is sújt, akik a kisajátított ingatlant életük

munkájával szerezték meg? Nem lett volna-e helyesebb, a társadalmi viszonyokat jobban tükröző megoldás, ha a jogszabály nyíltan kimondja, hogy csak a munkával szerzett tulajdon kisajátítása fejében nyújt teljes kártalanítást?

b) *A jogszabályok stílusa*

Ha szabad a formát, a tartalom burkát úgyszólván rétegenként lefejtetni — természetesen sosem feledkezve meg arról, hogy rétegek együttesen teszik ki a formát — a formának legkülső rétege a jogszabály szerkezeti felépítése és nyelvezete, egyszóval a jogszabály stílusa.

Igen tanulságosak Szabó Imrének a jogi műnyelvre vonatkozó fejtegetései, s szükségtelennek érzem, hogy ezeket ehelyütt megismételjem. Mindössze néhány kiegészítő gondolatot szeretnék ezekhez hozzá fűzni.¹⁰

Szabó Imre helyesen mutatja ki, hogy a sajátosan jogi műnyelvnek melyek a történelmi és társadalmi okai és világosan fejt ki azt, hogy itt voltaképpen csak arról van szó, hogy lehet-e a köznapi szavaknak sajátos jogi jelentése és hogy hogyan kell a jogi műszavak kérdéséhez nyúlnunk. Ez a két kérdés azonban nemcsak a jogi stílusnak, hanem minden szakstílusnak sajátossága. Minden szakszövegre jellemző kell hogy legyen a kifejezések tudatos, meghatározott értelmű és következetes használata, egyetlen tudományos vagy szakmai szöveg sem mondhat le a terminus technikusokról, amelyek egy szellemes szöveget szerző meghatározása szerint kb. ugyanazt a szerepet töltik be a kodifikáció során, mint a mérnöki konstrukciókban a szabványosított alkatrészek.¹¹ Egy orvosi vagy műszaki leírásnak éppen úgy szükséges kelléke az áttekinthetőség, a világos szerkezet, mint a jogszabályoknak. A különbség a jogi és a nem jogi szakszövegek között csak a közérthetőség követelményében van. Ez a követelmény azonban igen lényeges. Míg az orvosi, műszaki vagy egyéb szakszöveg a megfelelő előképzettséggel rendelkező szakmai olvasóközönséghez szól, a jogszabályok címzettje az állam minden polgára, akiktől a jog nemcsak a jogszabályok megismerését, hanem pontos követését is megkívánja. Ez a szempont bizonyos értelemben gátat szab a terminus technikusok használatának vagy legalábbis azt követeli meg, hogy a használt műszó értelmét — ha az nem köztudott — magában a jogszabályban kifejtsük.

A jogi stílus kérdését tovább vizsgálva, foglalkoznunk kell a jogi műnyelvvvel szemben leggyakrabban hangoztatott kifogással: a jogi stílus bonyolultságával. Jogszabályainktól a közfelfogás világosságot és egyszerűséget követel meg. Ennek a követelménynek a megvalósítása egyedül a kodifikátor munkáján múlik mindaddig, amíg az alapul szolgáló életviszony világos és egyszerű. Az életviszonyok fejlődése azonban — s ez a jogon kívüli tényező a

¹⁰ Szabó Imre: *A jogszabályok értelmezése*. Budapest, 1960. 127. és köv. o.

¹¹ Poljanszkij: *Problémü szocialiszticeszkogo prava*. Moszkva, 1938.

fejlődés általános irányában, az egyszerűtől a bonyolult felé halad — az életviszonyokat is egyre bonyolultabbá teszi. A bonyolult életviszonyok egyszerű formában való kifejezése nyilvánvaló ellentmondást rejt magában. Példával megvilágítva gondoljunk csak arra, hogy a XIX. század végén az utcai közlekedés rendjére vonatkozó rendelkezések megalkotása minden bizonnyal nem jelentett volna nehezebb jogalkotói feladatot. Ma azonban a közlekedésben résztvevő járművek hatalmas száma, az utazósebesség összehasonlíthatatlan megnövekedése, a világvárosok egyre zsúfolódó forgalma a közúti közlekedés rendjével kapcsolatos kérdéseket olyannyira bonyolulttá tette, hogy azok jogi szabályai csak tekintélyes terjedelmű jogszabályban foglalhatók össze, s e szabályokat — ha még úgy törekszünk is a legegyszerűbb megoldásokra — aligha lehetne a világos, egyszerű jelzőkkel illetni. Természetesen az életviszonyok bonyolulttá válása nem negatív jelenség, sőt egyenes következménye a gazdasági alap fejlődésének. Ez a fejlődés szükségképpen emeli az egész társadalom kulturális színvonalát, s tulajdonképpen ez az az irány, amerre a megoldás útját keresnünk kell. A közlekedési szabályok kérdése ebben a vonatkozásban is jó példa, hiszen ma már ezeket a szabályokat az iskolában oktatják, a gépjárműközlekedéssel a társadalom egyre szélesebb rétegei ismerkednek és barátkoznak meg, s mindez hozzásegít bennünket egy olyan társadalom kialakításához, amelynek tagjaitól joggal elvárhatjuk, hogy a közlekedés rendjére vonatkozó bonyolultabb szabályokat is appercipiálja és megtartsa.

c) *A jogszabályelőkészítés néhány stilisztikai szabálya*

Ha azt állapítjuk meg, hogy a jogszabályok nyelve voltaképpen szakmai nyelv, amelyet az egyéb szakstílusokkal szemben általános követelményként a közérthetőség igénye kell hogy jellemezzen, úgy gondolom, nem felesleges, ha ennek a sajátos stílusnak sajátos stilisztikájáról is szólnunk néhány szót.

A jogi műnyelv — különösképpen a minden állampolgárhoz szóló jogszabályok nyelve — a tudományt és a jogi irodalmat régóta foglalkoztatja. A legújabb szocialista jogirodalom is igen sok vonatkozásban foglalkozik ezekkel a kérdésekkel,¹² emellett különösen Csehszlovákiában állami vonalon is behatóan foglalkoznak a jogszabályok előkészítésének kérdésével, s ezek között a jogszabályok nyelvével is. Itt a kérdés művelésének igen számottevő

¹² Az idevágó gazdag irodalomból — a tanulmány más helyein említett művek mellett — néhány példa: *Joffe—Sargorodszkij*: A jogszabályok rendszerezése és kodifikálása. Jogtud. Közl. 1958. 7. sz.; I. L. *Braugye*: Fragen der Gesetzgebungstechnik. Rechtswissenschaftlicher Informationsdienst. 1957. 24. sz.; — A Német Demokratikus Köztársaság jogszabályai kiadásának és rendszerezésének néhány sajátossága; „A külföldi államok új jogszabályaira vonatkozó tájékoztató anyagok” c. bulletin, 1958. 2. sz. (oroszul); — Jürgen *Genz*: A jogszabályalkotás egyes alapelveihez. Neue Justiz. 1958. 7. sz. (németül); — Mihai *Lakatos*: A tudomány és a kodifikáció együttműködésének kérdéseiről. Právnnyik. 1957. 7. sz. (csehül); — Inge *Hieblinger*: Zur Methodik der Gesetzgebungsarbeit. Neue Justiz, 1959. 16. sz. stb.

hagyományai vannak. Csehszlovákia már a polgári köztársaság idején is állami határozatban foglalkozott a kodifikáció kérdéseivel, s ez a határozat¹³ a korabeli polgári jogtudomány leghaladóbb álláspontját tükrözte. A kodifikáció kérdése iránt a mai csehszlovák államvezetés is élénk figyelemmel viseltetik, tanúja ennek több ilyen tárgyú kormányhatározat.¹⁴ Hasonló fontosságot tulajdonít ennek a kérdésnek a Német Demokratikus Köztársaság államvezetése is, amely kidolgoztatta a kodifikációs munkára vonatkozó irányelvek tervezetét.

A hazai gyakorlat, valamint a külföldi tételes jogi és tudományos anyag áttekintésével megállapíthatónak látszik a jogszabályelőkészítés stílusára vonatkozóan néhány olyan — hogy úgy mondjam — standard-szabály, amelynek rögzítése talán nem lesz haszon nélkül való. Ezek sorából elsőként a *praeambulum* kérdését emelném ki. Általános tapasztalat, hogy a szocialista jogszabályok igen gyakran jelennek meg hosszabb-rövidebb bevezető szöveggel (*praeambulummal*), amelynek voltaképpen nincsen normatív tartalma, legalábbis annyiban nincsen, hogy nem tartalmaz konkrét, címzett magatartási szabályt. Ennek ellenére a gyakorlat általában kedvezően fogadja a *praeambulumokat*, s ennek okát elsősorban abban kell keresnünk, hogy a bevezető betekintést nyújt mind a jogalkalmazó, mind a jogszabályt végrehajtó állampolgár számára azokba az elvi megfontolásokba, amelyek a jogalkotót a jogszabály kibocsátásánál vezették. Nyilvánvaló, hogy az a jogszabály, amelynek távolabbi célkitűzéseit az állampolgár is felismeri, amelynek — hogy úgy mondjam — értelmét látja, sokkal alkalmasabb a végrehajtásra, és pedig az olyan végrehajtásra, amely a jogalkotó által kitűzött és a társadalmi fejlődés szolgálatában álló cél megvalósítását a legjobban elősegíti. Így a *praeambulum* alkalmazásának legfőbb előnye a jogszabály meggyőző erejének emelésében van, ami — ha figyelembe vesszük a jogszabály nevelő szerepére vonatkozóan előbb elmondottakat — szocialista viszonyok között a jogszabálynak egyik legfontosabb jellegzetessége. További előnye a *praeambulumnak* az, hogy megkönnyíti a jogszabály alkalmazója számára a jogszabály értelmezését.¹⁵ Természetes azonban, hogy a *praeambulumra* vonatkozó általános kedvező tapasztalatokból nem szabad olyan következtetést levonnunk, hogy az minden szocialista jogszabálynak elengedhetetlen kelléke, s a visszaélés ezzel az eszközzel néha semmitmondó *praeambulumok* felvételére vezetett. Pl. az egyes

¹³ Az egyöntetű törvényeszerkesztés irányelvei, 1923. ápr. 13-i és 30-i korm. hat. Közli: Valló József: A hatályos jogszabályok összegyűjtése. Bp. 1941. 269—274. o.

¹⁴ A törvényelőkészítő munka színvonalának emeléséről szóló 1959. május 20-án kelt kormányhatározat, valamint Szlovákia vonatkozásában az 1957. szeptember 19-i 314. sz. és 1958. január 7-i 18. sz. határozat a szlovák nemzeti szervek jogszabályalkotási munkálatainál követendő eljárásról.

¹⁵ I. K. Iljin — N. V. Mironer: A jogszabályok formája és stílusa c. cikkükben (Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény, 1961. évi 2. szám) elsősorban a *praeambulumnak* ezt az oldalát emelik ki, de megemlítik annak a propaganda, tehát az állam szervező, nevelő munkája szempontjából való fontosságát is.

növényvédelmi feladatok végrehajtásának szabályozásáról szóló rendelet (II/1958./VI. 9.) F. M.) végrehajtására sem mozgósító, sem eligazító hatást nem várhatunk attól a bevezetőtől, amely a rendelet kiadását „a növények kártevői által a mező- és erdőgazdaságban okozott veszteségek kiküszöbölése és a nagyobb terméseredmények biztosítása” érdekében indokolta meg. A szabályt tehát elsősorban úgy lehetne felállítani, hogy a praebulum csak a különös jelentőségű jogszabályokhoz illik, s ezek közül is leginkább azokhoz, amelyek hosszabb időre, nagy súllyal rögzítik az állami vagy gazdasági élet meghatározott területének fejlesztési irányát (pl. tervtörvény, egyes területek fejlesztésére vonatkozó határozatok), tehát amelyekkel szemben a mozgósító-propagatív követelmények igen nagyok. Ugyanígy szabályként állíthatjuk fel azt is, hogy praebulumot csak akkor dolgozzunk ki, ha annak olyan tartalmat tudunk adni, amely nem közismert, kézenfekvő igazságok ismételtetése, hanem ami rávilágít a jogszabály megalkotásának körülményeire és konkrét iránymutatást tartalmaz a jogalkalmazáshoz.

A másik stilisztikai szabálycsoport a *jogszabályok címére* és általában a jogszabály szövegén belül alkalmazott fejezetszakasz- stb. címekre vonatkozik. A címek megválasztásánál soha sem szabad megfélelkezni arról, hogy a címek voltaképpen rövid jelzései a tartalomnak. Ennek megfelelően kötöttek ugyan a tartalomhoz, de semmiképp sem várható el, hogy a cím az egész tartalmat magába foglalja, s a cím elolvasása nem mentesíthet a jogszabály szövegének megismerése alól. A gyakorlatban mindkét szempont megsértésével gyakran találkozhatunk. Még újabb jogszabályalkotásaink között is találhatunk semmitmondó címeket, amelyek a cím elolvasójában a bosszúságon kívül más képzetet nem váltanak ki. Ilyen pl. az 1961. évi 7. sz. törvényerejű rendelet, amelynek címe: „az 1957. évi 34. számú törvényerejű rendelet egyes rendelkezéseinek hatályon kívül helyezése”. A helyes cím: „a népbírói tanácsokra vonatkozó rendelkezések hatályon kívül helyezése” lett volna.

A másik hiba viszont, ha egy-egy címbe a kodifikátor úgyszólván a jogszabály egész tartalmát bele igyekszik gyömöszölni, s ezzel lemond a címnek arról a voltaképpeni előnyéről, hogy az egyszerű áttekintésre a jogszabályról a leglényegesebbet és csak a leglényegesebbet mondja el. Az olyanféle hosszú cím, mint pl. „a mezőgazdasági termelősövetkezeti tagok öregségi és munkaképtelenségi járadékára kötelező költsönös nyugdíjbiztosításra, a termelősövetkezeti tagok után járó baleseti biztosítási díj fizetésére, valamint a munkaviszony alapján nyugdíjban részesülő termelősövetkezeti tagokra vonatkozó egyes rendelkezések módosításáról” — csak a jogszabály pontos idézését és címének megjegyzését nehezíti meg, de a szabályozás tartalmáról nem árul el többet, mintha a „mezőgazdasági termelősövetkezetekkel kapcsolatos társadalombiztosítási szabályok módosításáról” szólna.

Arról sem szabad a cím megválasztásánál megfélelkezni, hogy a címek alkalmazása a gyakorlat célkitűzéseit szolgálja. A jogi gyakorlat a

címeket átveszi, és ha a kodifikátor nem választ megfelelően rövid címet, a gyakorlat végzi el — gyakran igen sajátosan sikerületlen formában — azt a rövidítést, ami a címet a mindennapi jogi szóhasználatban idézésre alkalmassá teszi. Csak példaként említem a „veszélyeztetés büntette” „műszó”-t, amit a jogalkalmazás az „élet vagy testi épség veszélyeztetésének büntetté”-ből kurtított le, s amelynek alkalmazása híroságaink gyakorlatában ma már egész hétköznapivá vált.

Sok visszaélés történik a jogi stílus rovására a *fogalom meghatározások* vonalán, ahol ebben az irányzatban nem nehéz felismernünk a századforduló német polgári „Juristische Begriffshimmel”-jének elkésett sugárait. Ebben a vonatkozásban Szabó Imre „A jogszabályok értelmezése” c. munkájában olyan világos útmutatást adott, amely alkalmas arra, hogy az e téren jelentkező hibákat visszaszorítsa.¹⁶

Szintén a stílus szabályai körébe vág a jogszabály legfőbb sejtjeinek, a mondatoknak, *tételeknek helyes és arányos megválasztása*. Nyelvünk idegenkedik a hosszú és többszörösen alárendelt mondatoktól. Ennek megfelelően a jogszabályok szövegét a lehetőséghez képest rövid mondatokban kell összefoglalnunk, kevés bővítménnyel. Ügyelnünk kell arra, hogy a bekezdések ugyanannak a jogi tételnek kiegészítését, korlátozását vagy értelmezését szolgálják és ehhez képest ugyanabban a paragrafusban — bekezdéssel elválasztva — ne halmozzuk össze a heterogén tételeket. A paragrafusok tartalmának ilyen kialakítása egyben a paragrafus címmel való ellátását is megkönnyíti, hiszen ezzel biztosítottuk azt, hogy a paragrafus mondanivalója ugyanarra a tárgyra vonatkozzék. Ebből a szempontból is jó példaként hivatkozhatunk a Polgári Törvénykönyvünk legtöbb rendelkezésére, amelyek a világos, magyaros és tömör kifejezésmód példái lehetnek. S itt örömmel kell megemlékezni arról, hogy míg néhány évvel ezelőtt jogi műnyelvünkben hemzsegték az ilyen természetű hibák, újabb jogalkotásunkban már csak hosszabb tallózás után választhatunk ki egy-egy olyan példát, mint a növendékmarhák után járó adókedvezményekről szóló rendelet (6/1960. (V. 8.) P. M.). Ez — egyebek között — a következőket mondja: „Ha az 1960. évi január 1. óta évenként kivetett köztségfejlesztési hozzájárulás együttes összege nagyobb, mint a ténylegesen fennálló hátralék, az adókedvezményt csak a folyó évi helyesbített előírásnak a községfejlesztési hozzájárulás címén a folyó évre kivetett összeg levonása után fennmaradó összegéből lehet megadni, illetőleg törölni.”

Ez a jelenség — sok más társával együtt — öröndetes bizonyítéka annak a szemmel látható javulásnak, amit jogszabályalkotásunk színvonala mutat. A jogszabályok előkészítésére fordított több és színvonalasabb munka megmutatkozik jogszabályaink külső formájában, azok stílusában is.

¹⁶I. m. 136. és köv. o.

3. A jogszabályok és a társadalmi tudat kapcsolata

S most visszatérve előadásom fő vonalához, azt a kérdést kell megvizsgálunk, hogyan kell olyan jogszabályok alkotására törekednünk, amelyek alkalmasak arra, hogy segítségükkel az állami akaratnak az állampolgárok magatartásában történő realizálása maximálisan megoldható legyen. Igen tanulságos ebben a vonatkozásban, ha a fiatal Marxnak a Landtag üléseire vonatkozó cikksorozatát tanulmányozzuk, főképpen a falopási törvény vitájáról írt beszámolóját. Az alkalmas e cikk megírására az szolgáltatta, hogy a feudális többségű Landtag a korábban szabálysértésnek minősülő erdei gallyszedést az erdőbirtokosok érdekében a lopással azonos büntettként kívánta büntetni. Marx figyelmeztetése: „A büntetésnek nem szabad nagyobb irtózatot keltenie, mint a vétségnek, a büntett gyalázatának nem szabad a törvény gyalázatává válnia; az állam talaja alá van aknázva, ha a szerencsétlenség büntetté, a büntett szerencsétlenségévé válik”,¹⁷ megfelelő értelmezésben ma is igen hatékony figyelmeztetéssel szolgál számunkra abban a vonatkozásban, hogy a jog szabályai akkor válhatnak csak alkalmassá nevelő, a társadalom tagjainak magatartását megszabó szerepük számára, ha a társadalmi közfelfogással arányban álló szankciókat szabnak ki. Ellenkező esetben — ismét Marxot idézve — „a nép látja a büntetést, de nem látja a büntettet, és mert látja a büntetést ott, ahol nincsen büntett, már ezért sem fog büntettet látni ott, ahol büntetés van”.¹⁸ Új büntető törvénykönyvünk előkészítése során szép számmal akadtak olyan tényállások, amelyet éppen azért nem vettünk át, mert alkalmazásuk a dolgozó nép körében nem a törvényisztelet megszilárdítására, hanem éppen a Marx által feltárt hatás folytán a törvények tekintélyének csökkentésére vezetne. Így pl. hatályos jogunk értelmében három évig terjedő börtönnel lehet büntetni azt, aki magánhatárjelhamisítást követ el, azaz határkövet vagy a határ megjelölésére szolgáló más tárgyat károsítási szándékból elvisz vagy más helyre áttesz, — három hónapig terjedő börtönnel kell büntetni azt, aki a gyógyfürdőkről és gyógyvízforrásokról szóló részletes szabályokat megszegi, hat hónapig terjedő börtönnel büntetendő a magyar belvízi hajó parancsnoka, ha a parancsnoksága alatt álló magyar belvízi hajó főhelyén nem magyar nemzeti lobogót visel stb. Mindezeknek a tényállásoknak a felvételét az új Büntető Törvénykönyv mellőzi, mert az ilyenféle magatartásoktól való visszatartásra a szabálysértési eljárás is kielégítő.

A jogszabályoknak a társadalomra gyakorolt rendszerint pozitív, de eshetőleg negatív — hatását semmiképpen sem szabad alábecsülnünk. A bírói és különösen a büntetőbírói ítélezésnek nevelő hatásával az utóbbi évek folyamán sokat foglalkoztunk. Emellett azonban a jogszabályok által közvetlenül gyakorolt nevelő hatás szerepe elhalványult. Hogy összevegyük a bírói gyakor-

¹⁷ Marx—Engels Művei, Budapest, 1957., I. 121. o.

¹⁸ I. m. 113. o.

lat és a jogszabály közvetlen nevelő hatását, arra kell gondolnunk, hogy a bírósági gyakorlatban általában a jogszabályok megsértései jelentkeznek, s így a bíró szükségképpen bizonyos fokig rossz irányban torzult képet nyer a társadalmi gyakorlatról. Ha viszont igazak azok a bevezetőben tett megállapítások, hogy a jogszabályok a társadalom valódi gyakorlatát tükrözik, s előre mutató jellegük nem jelenti azt, hogy e gyakorlattól elszakadnának, nyilvánvaló, hogy a társadalom tényleges életében a jogszabály megvalósulásának, a jogszabály által megkövetelt magatartásnak ezer és ezer esetét láthatjuk egy-egy jogsértő esettel szemben. Ez annyit jelent, hogy a jogszabály által megvalósított közvetlen nevelő hatás felmérhetetlenül szélesebb körű, mint egy-egy bírósági határozatnak a nevelő hatása. Természetesen nem eshetünk abba a hibába, hogy ezzel a bírósági határozatok nevelő hatását lebecsüljük. Ez ugyanis kettős vonatkozásban érvényesül: egyrészt azokkal szemben, akik a konkrét ügyről tudomást szereznek, másrészt abban a társadalmi tudatban, hogy a jogszabály megsértése esetén az igazságszolgáltatás mechanizmusa következetesen működésbe lép. Azt is figyelembe kell vennünk, hogy míg a jogszabályok nevelő hatása — éppen a hatás kiterjedtségénél fogva — felszínesen érvényesül, addig a bírósági határozat nevelő munkája elsősorban a vádlottal, de az eljárásba bevont többi személyekkel szemben is sokkal mélyebb, sokkal intenzívebb.

A kifejtettekből levonhatjuk azt a tanulságot, hogy a jogszabályoknak tartalmukban meg kell valósítaniok azt az optimális összhangot, amely részben a társadalom fennálló jogtudatának kifejezése, részben a szocialista építés dinamikus célkitűzéseinek érvényre juttatása között fenn kell hogy álljon.

4. *A jogszabály mint propagandaeszköz és a jogi propaganda*

Ahhoz azonban, hogy az ilyen követelményeket kielégítő jogszabály az emberi magatartásokban minél szélesebb körben megvalósuljon, e jogszabályokat át kell vinnünk a társadalom egyes tagjainak tudatába. Ez mutatja meg a jogi propaganda szükségét és fontosságát.

A jogszabályokkal kapcsolatban a propaganda kérdése két vonatkozásban is felmerül. Az első összefüggést abban ismerhetjük fel, hogy a jogszabály maga a propaganda eszköze. A jogi norma az egyik — habár nem az egyetlen — olyan csatorna vagy transzmisszió, amelynek segítségével a munkásosztály akarata eljut a társadalom tagjaihoz s azoknak tudatában követendő magatartási szabállyá válik. Bizonyos vonatkozásokban a jogszabály igen alkalmas ilyen eszköze a propagandának. Kézzel fogható előnyei: rendkívül széles elterjedtsége, a törvénytisztelet tudati vonásának felhasználása a kívánatos magatartások megvalósítása érdekében, s az, hogy a normában előírt magatartás megvalósítását az állam kényszerítő eszközökkel is biztosítja. Ezek a kézenfekvő előnyök gyakran túlságosan csábítóak. Olyan időszakban — amire népi

demokráciánk fejlődése során is találhatunk példát —, amikor a személyi kultusz következtében az adminisztratív módszerek alkalmazása túlsúlyra kerül, könnyen alakulhat ki a vezetés körében olyan nézet, amely minden kérdésnek megoldását a jogszabályoktól várja, amely fetisizálja a jogszabályokat, s a normának valamiféle mindenhatóságot tulajdonít. Ma már felismertük, hogy a jogszabállyal történő akaratátvitelnek — az említett előnyös oldalai mellett — immanens korlátai is vannak. A jogszabály — helyesen alkalmazva — a munkásosztály akaratát megvalósító alkalmas eszköz, de ha visszaélünk vele, könnyen a célzott hatás ellenkezőjét válthatjuk ki. A jogszabállyal szükségképpen összekapcsolt kényszerítő momentum olyan erős ráhatást jelent a jogszabály címzettjének akaratára, amely kikapcsolja vagy csökkenti az önkéntesség motívumát. Ezzel viszont az egyik leghatalmasabb ösztönző erőről mondunk le, illetve annak hatását korlátozzuk. A kétféle hatás szembeállítását jól láthatjuk a mezőgazdaság szocialista átszervezésénél. Ma már a történelmi fejlődés a mi országunk vonatkozásában is igazolta a szövetkezés önkéntességére vonatkozó lenini tételek helyességét. Az, hogy dolgozó parasztságunk a kisárutermelő útról áttérjen a szocialista nagyüzemi gazdálkodás útjára, nyilvánvalóan a munkásosztály akaratának elsődleges követelménye volt. Ennek az akaratnak a megvalósítására azonban a jogon kívüli eszközök bizonyultak megfelelőnek, s a jog számára csak azoknak az életviszonyoknak a rendezése maradt, amelyek az áttérés folytán előálltak.

Mint láttuk, tehát a jogszabály maga a munkásosztály akaratát propagáló egyik eszköz. Ugyanakkor ahhoz, hogy a jogszabály hatályosuljon, ugyancsak szükség van a propaganda segítségére, s ez a szorosabb értelemben vett jogpropaganda területe. Ebben a vonatkozásban igen számottevő feladatokat kell még megoldanunk, bár a fejlődés során már eddig is messze meghaladtuk a burzsoá államok szegényes megoldását, az *ignorantia iuris cuique nocet* elvét. A kihirdetés ténye kétségtelenül rendkívül fontos, mert ez megadja azt az objektív lehetőséget minden állampolgár számára, hogy a jogszabályokat megismerhesse. Önmagában azonban ezzel még igen keveset tettünk annak érdekében, hogy a jogszabályok egész társadalmunkhoz eljussanak, a társadalmi tudat szilárd részeivé legyenek, s ennek folytán tudat- és magatartásformáló hatásukat kifejthessék. Ebben a vonatkozásban igen tanulságos az utolsó évek két nagy kodifikációs alkotásának, a Polgári Törvénykönyv és a Büntető Törvénykönyv előkészítésének és végrehajtásának tanulmányozása. E két kódex szervezett propagandájára irányuló intézkedések sorából elsősorban a tervezetek nyilvános vitára bocsátását kívánom kiemelni. A nyilvános vita nemcsak abból a szempontból jelent segítséget, hogy a kódexek dolgozó népünk jogtudatát a legmegfelelőbbben fejezzék ki, hanem abban a vonatkozásban is, hogy a társadalom tagjai s közülük elsősorban a jogalkalmazók, akiknek a szélesebb társadalmi propaganda tekintetében további fontos feladataik vannak, már az előkészítés során, a kódexek kialakulása közben azokat minél

inkább magukénak érezzék. Így a kódexek új szelleme fokozatosan hatol be a jogalkalmazók tudatába és ezzel is segíti a korábbi, túlnyomórészt burzsoá eredetű jogszabályok hatása alatt kialakult jogtudat helyettesítését az új, szocialista jogtudattal. A társadalom minél szélesebb körű bevonása a kódexek előkészítésébe azonban csak a feladat egyik oldala. A másik a kihirdetett jogszabályok szervezett propagandája, amely a Ptk. vonatkozásában többé-kevésbé már megvalósultnak tekinthető, míg a Büntető Törvénykönyv tekintetében ez év egyik legnagyobb előttünk álló feladata.

5. *A kodifikációs munka feladatai*

Az előzőekben utaltam arra, hogy bizonyos objektív korlátai vannak annak, hogy a jogszabályokat a munkásosztály akaratának érvényesítésére felhasználjuk. Ezek között az objektív korlátok között különös hangsúllyal szeretném kiemelni a társadalom jogszabályfelvevő képességét. Megkísérletem, hogy néhány vonással rámutassak arra, hogy egy-egy jelentősebb jogalkotás tekintetében milyen gondos, szervezett munkára van szükség ahhoz, hogy az a lehető legkedvezőbb hatásfokkal, s aránylag rövid idő alatt érvényesüljön a társadalom tudatában. Ilyen gondos előkészítő és propagáló munkát nyilvánvalóan csak egy-egy súlyponti feladattal kapcsolatban lehet megvalósítani. Itt is érvényesül az „inkább keveset, de jól” szabálya: a jól előkészített és a kellően propagált jogszabályok társadalomátalakító, magatartásirányító hatása felbecsülhetetlenül megnő. Ezek a megfontolások arra kell hogy indítsanak, hogy a tervszerűségnek a jogalkotásban különös jelentőséget tulajdonítsunk. Megkönnyíti munkánk tervszerűségét, hogy ismerjük a fő feladatot: a szocialista jogrendszer teljes kiépítését, s a burzsoá időkből ránk maradt jogszabályok teljes felszámolását, továbbá, hogy az eddigi évek erőfeszítései nyomán a szocialista jogrendszer kialakításának több lényeges feladatát már elvégeztük. Úgy gondolom, hogy azok után, hogy a polgári jog és a büntető jog kodifikálásának nagy kérdését megoldottuk, hogy szabályoztuk az államigazgatási hatóságok előtti eljárás rendjét, hogy kialakítottuk egészen új jogágazatok, mint pl. a munkajog, a családjog és a termelőszövetkezeti jog kódexeit, hogy korszerűen rendeztük a társadalmi élet olyan fontos területeit, mint pl. az orvosi rendtartás, az oktatásügyi jogi szabályozást igénylő kérdései, a bányajog stb. — jogosan tűzhetjük ki célul azt, hogy a most következő egy-néhány esztendő alatt teljes egészében felülvizsgáljuk jogrendszerünket és kiiktassunk belőle minden, a felszabadulás előtt alkotott, idegen gazdasági—társadalmi rendszer talaján fakadt jogszabályt.

Az előttünk álló feladatok sorából a polgári jog területén ki kell emelni a szerzői jog és a feltalálói-újítói jog szabályozását. Az előbbi területen szinte teljes egészében az 1921-ből származó szerzői jogi törvény hatályos, sőt a kiadói jog jó néhány kérdését az 1875-ös kereskedelmi törvényünk szabályozza.

Más a helyzet a feltalálói jogunknál, ahol az újítási és feltalálói mozgalomra vonatkozó új szocialista jogszabályok mellett párhuzamosan érvényesül az 1895-ös szabadalmi törvény. Nem szorul bővebb indoklásra, hogy a szellemi alkotások ösztönzésében különösen érdekelt társadalmunk nem fogadhatja el azt a helyzetet, hogy ezeken a területeken olyan jogszabályok érvényesülhessenek, amelyek a költő alkotását, a feltalálói invencióját árúnak tekintették.

Az eljárási jogok (büntető és polgári perrendtartás) terén a feladat az, hogy gondosan megvizsgáljuk, hogy e kódexeink egyfelől a szocialista törvényesség megszilárdítása érdekében milyen részeikben szorulnak a szabályok még precízebbé tételére, — másrészt a bürokratikus ügyintézés csökkentése érdekében hol engednek meg további egyszerűsítéseket, amelyek az eljárási biztosítékok szigorú betartása mellett is gyorsabbá, egyszerűbbé teszik az igazságszolgáltatás munkáját.

Az államigazgatás egyes területein még előttünk álló feladatok a közegészségügyi törvény és állategészségügyi törvény felváltása új jogszabályokkal, a vízjog új szabályozása, az új vasút- és útügyi törvény megalkotása, hogy csak néhány kiemelkedőbbet említsek.

Felmerül a kérdés, ha az 1945 előtti jogszabályok hatályon kívül helyezése megtörtént, befejezettek tekinthetjük-e a szocialista jogrendszer kialakítását, s ezt követően a kodifikáció feladata csak arra korlátozódik-e, hogy a társadalmi fejlődéssel lépést tartva időről időre felülvizsgálja, tökéletesítse a már kialakított joganyagot. Úgy gondolom, ez a szemlélet nagyon leszűkítené a szocialista jogrendszer kiépítésének feladatát. A társadalom fejlődése egyre újabb és újabb olyan kérdéseket vet fel, amelyek jogi szabályozást követelnek. E területek közül jónéhány olyan akad, amely nemcsak a hagyományos jogrendszer, hanem a mai állapotában kialakult szocialista jogrendszer kereteit is feszegeti. Hangsúlyozni szeretném, hogy itt nem olyan részletváltozásokra gondolok, amelyek egy-egy többé-kevésbé szilárdnak tekintett jogágazon belül oldhatók meg, hanem olyan gyökerükben új életviszonyokra, amelyek a kérdéses terület alkotó jellegű új szabályozását követelik, s így a kodifikátor számára a nagy rendezés végrehajtása után is széles távlatokat nyitnának.

Egyik ilyen területként jelölném meg a *társadalmi bíráskodás* kérdését, amely csírájában már a társadalom kommunista fejlődésének perspektíváit hordozza magában, s amelyet hiába igyekeznénk a büntető vagy polgári eljárásba vagy akár az államigazgatási jog kategóriáiba belekényszeríteni.

Másik ilyen területként — jobb elnevezés híján — a *gazdasági igazgatás* problémakörét jelölném meg. A termelő eszközök köztulajdonba vétele ebben a vonatkozásban alapvetően megváltoztatta és kibővítette a társadalom feladatait. A termelés és az elosztás megszervezése közügygé, állami funkcióvá vált, megvalósultak a gazdálkodás tervezésének objektív előfeltételei, többé-kevésbé kialakult az a rend, amelyben az állam ezeket a funkciókat ellátja. Ezek az új funkciók a jog területében is jelentkeznek. Hogy csak a legfontosabb ilyen jog-

szabályokat említsem meg, ide tartoznak a tervezésre vonatkozó rendelkezések, az állami gazdálkodó szervek statikájának és dinamikájának normái (állami vállalatok szervezete és működése), a beruházások műszaki-gazdasági előkészítése, a vállalati igazgatók, főkönyvelők, s a gazdaság irányító szerveinek hatáskörét megszabó rendelkezések stb. E szabályok túlnyomó részét jelenleg az államigazgatási jog területére utalják. Ha azonban a jogágazatok, s az ezeknek nagyjából megfelelő kodifikációs ágazatok elhatárolásának alapjául elsősorban a szabályozott életviszonyok egységét, másodsorban pedig a szabályozás módszerbeli egységét vesszük, aligha találunk olyan közös vonásokat, amelyek az államigazgatás hagyományos területeit (rendészet, közoktatás, közegészségügy stb.) ezzel az előbbieken jelzett új területtel összekötnék. Az a formális ismérv, hogy itt is és ott is alá- és fölérendeltségi viszonyokról van szó, nem sokat segít a kérdés megoldásában. Nyilvánvaló ugyanis, hogy más típusú az az alávetettségi kapcsolat, amely az állampolgárt az államigazgatás alsófokú szervéhez, s ezt a hierarchikusan feléje rendelt szervhez fűzi, mint az a kapcsolat, amely a gazdasági végrehajtó szervek (vállalatok) és az irányító szervek (iparigazgatóságok, minisztériumok) között fennáll. Az utóbbi kapcsolatnak jellegzetessége ugyanis, hogy az alárendelt szerveknek széleskörű mozgási szabadságot enged gazdasági feladataik megvalósításában, s az irányítás eszközei között a gazdasági típusú módszerek (anyag-ösztönzés, tervfeladatok megállapítása, álló- és forgóeszközökkel való ellátás, műszaki fejlesztési politika) a túlnyomóak.

A kérdés további boncolása túl messze vinne bennünket előadásom tárgyától, de úgy gondolom, hogy ez a néhány vonás is rámutat arra, hogy a gazdasági igazgatás jogi kapcsolatainak átfogó szemléletű rendezése nemcsak a jogtudomány, hanem a kodifikáció számára is nem távoli és konkrét feladatként jelentkezik.

Az ilyen és az ehhez hasonló kodifikációs kérdések megoldása biztosítja azt, hogy az előttünk álló közvetlen feladat, a felszabadulás előtti időből származó jogszabályok hatályon kívüli helyezése után se tekinthessük a kodifikátor munkakörét a napi rutinmunka szűk perspektívájából, hanem felismerjük a kodifikáció előtt álló további alkotó jellegű munkát kívánó célkitűzéseket.

III. A kodifikációs munka előfeltételei

A jogszabályelőkészítés alapvető célkitűzéseinek és konkrét céljainak ismertetése után szükséges foglalkoznunk azokkal az előfeltételekkel és módszerekkel is, amelyek lehetővé teszik azt, hogy jogszabályelőkészítő munkánk a vele szemben támasztott igen magas követelményeknek a legalkalmasabban megfelelhessen. Az előfeltételek részben tárgyi, részben személyi alapokra vezethetők vissza.

1. *Az életviszonyok stabilitása*

A tárgyi előfeltételek közül elsőként az életviszonyok viszonylagos stabilitását kell megemlíteni. A jogszabály természeténél fogva konzervatív, elért eredményeket rögzít, s ha a jövőbe tekint is, ennek határt szab az az objektív követelmény, amely a „sein” és a „sollen” közötti rést megszabja, és az a szubjektív tény, hogy a jogalkotó az élet által felvetett kérdéseket csak korlátozottan tudja átlátni. Ebből következik, hogy a rohamos forradalmi jellegű átalakítások ideje időtálló, magas színvonalú kodifikálásra nem alkalmas. Ezt a megállapítást országunkban a legutóbbi másfél évtized története is alátámasztja. A felszabadulás utáni első évek koalíciós harcai nyilvánvalóan nem kedveztek az időtálló kodifikációnak. Amint azonban a munkásosztály szilárdan kezébe vette a hatalmat, amint az államvezetés kérdése végérvényesen eldőlt, az Alkotmány megalkotásával, s az azt közvetlenül nyomon követő néhány alapvető fontosságú, már szocialista szemléletű kódexszel elérkezett a felszabadulás utáni első kodifikációs periódus. Ezt követően azonban a politikában jelentkező torzulások a kodifikációs tevékenység kibontakozását is visszavetették, s csak az ellenforradalom leverése, a hibák kijavítása után, az 50-es évek második felében érkezett el a kodifikáció jelenlegi, második időszaka.

Természetesen — s erre Szabó Imre¹⁹ is felhívja a figyelmünket, — az életviszonyok viszonylagos stabilitása nyomán előálló jogszabálystabilitást nem szabad féltisnek tekinteni. Az élet fejlődése nem áll meg. A forradalmi átalakulások idejét követő korszakokban a fejlődés üteme csak lassúbb — de szakadatlan. Kétségtelen, hogy nyomatékos érdekek fűződnek ahhoz, hogy jogrendszerünk viszonylag stabil legyen. (A jogszabályoknak megfelelő társadalmi tudat kialakulása időt vesz igénybe, a jogszabályok állandósága növeli a törvénytiszteletet, az időtálló jogszabályok előkészítése szükségképpen nagyobb gonddal történik stb.) Mindezek a megfontolások és előnyök azonban csak másodlagosak ahhoz az alapvető főkövetelményhez viszonyítva, hogy a jogszabálynak a maga módján az objektív valóságot kell tükröznie. Az életviszonyok változásával a jogszabály elavulása — ha szabad magamat így kifejeznem — már a hatálybalépés napján elkezdődik. Ezért fokozott gonddal kell a jogszabályok és az élet viszonyát figyelemmel kísérenünk, hogy kellő időben észleljük azt az időpontot, amikor már az életviszonyok változása folytán az élet és a jogszabály között az ellentmondások elérik azt a küszöböt, ami az új jogszabály megalkotásának szükségességét jelzi.

2. *A tudomány és a kodifikáció kapcsolata*

A kodifikáció színvonalának előfeltételei között az egyik legfontosabb helyet foglalja el a tudomány. A szocialista jogtudomány nem elégedhet meg a jogszabályok valamiféle szegényes, pozitivistá vizsgálatával. Vizsgálania kell és

¹⁹ I. m. 384. o.

fel kell tárnia mind a jogelmélet vonalán, mind az egyes jogágazatok területén a jogszabályok érvényesülésének feltételeit, s a hatályos jog bátor bírálatával alkotó módon kell a jogalkotás területén is fejlődésünket elősegítenie.

A tudomány és a kodifikáció kapcsolatának eddigi formáit vizsgálva, bizonyos eredményeket megállapíthatunk. Ilyen eredmény pl. a tudomány nagyfokú érdeklődése a kodifikáció soron levő problémái iránt. A Ptk. és a Btk. megalkotását jogi folyóirataink hasábjain rendkívül széleskörű és magas színvonalú vita előzte meg. E tudományos viták eredményének a kodifikáció rendkívül sokat köszönhet.

Sok hasznos eredménnyel járt a tudomány és a kodifikáció együttműködésében az a kapcsolat is, amely az utóbbi évek jogszabályelőkészítő gyakorlatában a tudomány és a gyakorlat képviselői között kialakult. Nincsen olyan nagyobb fontosságú jogszabály előkészítésére kiküldött kodifikációs bizottság, amelynek tagjai között ne találunk meg az illető tudományág legjelentősebb képviselőit. Az egyetemi tanárok, a jogtudomány művelői ilyen módon történő bevonása a jogszabályelőkészítés munkájába ugyancsak egyike azoknak a tényezőknek, amelyek következtében a jogszabályok színvonalában az utóbbi években tagadhatatlanul megmutatkozó fejlődés megvalósult.

A fejlődés további útján azonban úgy vélem — még nagyobbak a tudományra váró feladatok. Tagadhatatlan ui., hogy a tudomány és a kodifikációs feladatok között ez idő szerint a tudomány terhére bizonyos fáziskülönbség észlelhető. Akárhányszor tapasztalhatjuk, hogy olyan időpontban, amikor egy-egy jogterület kodifikációjának ideje elérkezik, az illető területre vonatkozó tudományos eredmények nem állnak rendelkezésre, — a tudomány inkább csak a jogszabály kibocsátása után, vagy kedvező esetben az előkészítő munkával párhuzamosan foglalkozik az illető terület tudományos kérdéseinek megoldásával. Ahhoz, hogy a tudomány és a kodifikáció kapcsolata kedvezőbb legyen, ezt a fáziseltolódást meg kell fordítanunk: a tudomány ne járjon a kodifikáció nyomában, hanem mutassa az utat a jogszabályelőkészítő munka számára. S ehhez nem elegendő — bár feltétlenül szükséges és kívánatos — a kodifikációs tervek egyeztetése a tudományos tervezéssel, hanem azt kell minél előbb elérnünk, hogy a kodifikációs tervezés már a tudomány elért eredményein alapuljon. Ez azt jelentené, hogy a kodifikációra vonatkozó állami elhatározás időpontjában a tudomány segítségével már tisztázottaknak kell lenniük az illető terület alapvető jogi kérdéseinek, ismernünk kell az addig fennálló jogszabályok alkalmazása során szerzett előnyös és hátrányos tapasztalatok tudományos mérlegét, s rendelkezniünk kell azokkal az általánosított megállapításokkal, amelyek a kérdéses jogterületnek a baráti országokban történt szabályozása alapján levonhatók.

Még egy területet kell megemlítenem, ahol a kodifikáció számottevő segítséget kaphat a tudománytól, s ez magának a kodifikáció elméletének és az ennek alapjául szolgáló jogelméleti kérdéseknek a kidolgozása.

Bár az utóbbi években e vonatkozásban már igen sok kérdés nyert tisztázást, s különösen Szabó Imre többször idézett műve: „A jogszabályok értelmezéséről” öröndetes „melléktermékként” a kodifikációnak is igen sok elvi kérdését feltárta,²⁰ a szocialista jogszabálytan megalkotásával a jogtudomány még adósa a kodifikációnak.

3. *A kodifikáció módszertana*

Ha sikerült az eddigiek során megmutatnom azokat a magas követelményeket, amelyeket a szocialista jogszabálynak ki kell elégítenie, s ha sikerült alátámasztanom azt, hogy a jogszabályalkotás színvonala milyen lényeges tényezője a társadalom fejlődésének, mindezekből önként következik az a fontosság, amelyet a jogszabályelőkészítés módszertanának tulajdonítanunk kell. A megfelelő módszer alkalmazása igen hatékony biztosítéka a jogszabályalkotás színvonalának és az egyik legbiztosabb védekezés az ellen, hogy voluntarista torzulások veszélyeztessék a kodifikációs munkát.

Sorra véve azokat a követelményeket, amelyeket az előbbiek során a jogszabályokkal szemben felállítottunk, ez a sorrend — úgy gondolom — önként meghatározza a jogszabályelőkészítő munka fő fázisait is.

a) Az első fázisba tartozik annak az *osztályakaratnak a feltárása* és rögzítése, amelynek megvalósítását az illető jogszabály szolgáltni hivatott s amelyről már az előbbiekben részletesen szólottunk.

b) A második szakasz a tulajdonképpeni kodifikációs munka döntő része, az, amit a fentiekben *a jogi megoldások kiválasztása és kialakítása* névvel jelöltünk. Ebben a szakaszban kell összegyűjteni és feltárni az első fázis megállapításaira támaszkodva — mindazt az anyagot, amit a szabályozás kereteinek kialakítása során felhasználhatunk. Ilyen anyagok pl. a kérdéses területre vonatkozó hatályos jogszabályok teljes áttekintése, a hatályos jogszabályok alkalmazása során szerzett gyakorlati tapasztalatok (bírószági vagy államigazgatási határozatok stb.), az illető területet érintő jelzések összegyűjtése és értékelése (bírószági és döntőbizottsági szignalizációk, a Központi Népi Ellenőrzés megállapításai, hivatalos és társadalmi szervektől, valamint egyes állampolgároktól érkező javaslatok stb.), a szóban forgó jogterületre vonatkozó fontosabb tudományos munkák összegyűjtése és áttanulmányozása, s végül — de nem utolsósorban — olyan összehasonlító jogi munkák végzése, amelyeknek eredményeképpen rendelkezésünkre állanak a szocialista tábor kodifikációs és tudományos eredményei, sőt — bizonyos kérdéseknél — a viszonylag leghaladóbb kapitalista jogszabályok tanulságai is.

Az így összeállított anyag, amit joggal nevezhetünk egy-egy jogszabály „komplett tervdokumentációjának”, megadja a szilárd alapot a további mun-

²⁰ L.: Szalay József—Szabó Imre: A jogszabályok értelmezése, ÁJTI Értesítő, Budapest, 1961. IV. kötet, 3. szám, különösen 399. s köv. o.

kához, amely a megszületendő jogszabály fő kérdéseinek tézisszerű feldolgozásából áll. Ez a szakasz összegezi és értékeli az említett kiinduló adatokat, és lényegében — rövidrefogva és pontokba összefoglalva — meghatározza a kibocsátandó jogszabály tartalmát. Nagyobb terjedelmű, jelentősebb jogszabályoknál az mutatkozik célszerűnek, ha a téziseket néhány alapkérdés köré csoportosítjuk és ezekre vonatkozóan készül egy-egy olyan írásos előkészítő anyag, amely a kiinduló adatokat átfogja, s javaslatot tesz a vonatkozó tézisekre.

A téziseket a jogszabály jelentőségéhez és tárgyához mért körben kritikai vizsgálat alá kell vetni, s ennek során el kell érni azt, hogy az alapvető kérdésekben az érdekelt állami szervek között megegyezés jöjjön létre; ha pedig ez nem érhető el, a kérdést döntés végett megfelelő szervek elé kell terjeszteni.

c) A tézisek rögzítésével a jogszabályelőkészítés második szakasza befejezést nyert, a jóváhagyott tézisek alapján most már az inkább technikai értelemben vett *törvényszerkesztési szakasz* következik. Ez a szakasz — bár fontossága nem lebecsülhető — aránylag egyszerűbb, aprólékosabb munkát követel, mint az előző. E szakaszban a munka határfoka annál kedvezőbb, minél alaposabb, szélesebb körű volt a második szakaszban elvégzett előkészítő tanulmány.

Természetesen a vázolt eljárás nem olyan általános recept, amelyet változtatás nélkül minden jogszabály előkészítése tekintetében alkalmazni lehetne. A csekélyebb jelentőségű, rövidebb lélegzetű jogszabályoknál az előkészítés munkája egyszerűsödik. Jelentősebb, hosszabb időre szánt jogszabályok előkészítésénél azonban a vázolt feltételeket csak a minőség rovására mellőzhetjük, s jogszabályaink tudományos alátámasztása az ismertetett processzus pontos betartását megköveteli.

4. *A kodifikációs központ kérdései*

A kodifikáció módszereinek kérdéseivel függ össze a kodifikációs központ kérdése is. A jogszabályelőkészítésnek számos olyan közös vonása van, amely többé-kevésbé független az illető jogszabály tárgyától, s amelyek következetes érvényrejuttatása elengedhetetlen ahhoz, hogy a jogrendszer kívánatos egysége kialakuljon. Hasonlással jellemezve a kodifikációs központ feladatait, azt mondhatnók, hogy ez leginkább a szerkesztő munkájára emlékeztet, aki a különféle adalékokból, különféle munkatársak kezevonását viselő cikkekből egységes egésznek képező gyűjteményt alakít ki.

Az utóbbi évek kodifikációs gyakorlatában az a helyzet alakult ki, hogy ennek a kodifikációs központnak a szerepe az Igazságügyminisztériumra hárul. Meg kell említeni, hogy ez nem az egyedüli megoldás. Számos példát találunk a szocialista országokban arra, hogy a kodifikációs központ valamilyen formában a kormány közvetlen alárendeltségében működik. Úgy gondoljuk azonban, hogy a kérdés eldöntésénél a szervezeti alárendeltségnek nincsen

túl nagy jelentősége. Éppen úgy, ahogy a jó szerkesztő a gyűjtemény egységét nem parancsolgatással, hanem színvonalas munkával és meggyőzéssel biztosítja, a kodifikációs központ feladata is elsősorban abban áll, hogy a nála felhalmozódott gazdag tapasztalati anyagot a legalkalmasabb formában a jogszabályelőkészítésben érdekelt állami szervek rendelkezésére bocsássa. S így az általa képviselt álláspont mellett ne valamiféle külső tekintély harcoljon, hanem a meggyőzés ereje.

A kodifikációs központ szerepe nem jelentheti a minisztériumi kodifikációs osztályok szerepének lebecsülését. Ha arra törekszünk, hogy a jogszabályok előkészítése az élethez minél közelebb történjék, nem mondhatunk le arról, hogy a jogszabályok előkészítését az egyes normák végrehajtásában leginkább érdekelt miniszter apparátusa végezze. Minden egyéb megoldás elmosná a felelősséget a jogszabály kidolgozásáért. Az Igazságügyminisztérium közreműködése a nem közvetlenül igazságügyi vonatkozású jogszabályok kidolgozásában csak a segítő, támogató, egyeztető és bíráló munkatárs feladatköre lehet. E feladat betöltésének a gyakorlatban igen számos módszere alakult ki. Közülük legalkalmasabbnak az bizonyult, amely az Igazságügyminisztérium közreműködését a tervezet előkészítésének minél korábbi stádiumában veszi igénybe. Az Igazságügyminisztérium kellő időben történt bevonása a tapasztalatok szerint biztosítja azt, hogy a jogszabályok előkészítése már a kezdet-kezdetétől a kodifikáció mesterségbeli szabályainak leghatékonyabb alkalmazásával történjék, s elejét veszi annak, hogy az Igazságügyminisztérium sajátos kodifikációs szempontjait csak a már elkészült tervezettel szemben érvényesíthesse.

5. *A jogszabályelőkészítés személyi feltételei*

Az eddig felsorolt feltételek — bár az azokat megvalósító emberektől nyilván ezek sem szakíthatók el, — a megfelelő kodifikációnak inkább tárgyi feltételei. A kérdés fontosságánál fogva azonban külön kiemelten kívánok foglalkozni a kodifikáció személyi előfeltételeivel. A leggondosabban kidolgozott kodifikációs elvek sem nyújtanak biztosítékot a jogszabályalkotás magas színvonalához anélkül, hogy annak valóra váltását megfelelő kodifikációs gárda ne biztosítaná. Az előzőekben előadottakból önként folyik, hogy milyen jelentősek azok a követelmények, amelyeket a jogszabályelőkészítés munkatársaival szemben támasztanunk kell. Ehhez hadd idézzem itt India főkodifikátorának szavait: „A kodifikációs munkához széleskörű tudás, a nyelv mesteri uralma, az érintett tárgy szabatos felfogása szükséges, valamint az a készség, amely a tárgyat félre nem érthető módon tudja kifejezésre juttatni.”²¹ Ha az idézett kollégát a hivatás dicsérére túlzásokra ragadtatta is, az nem

²¹ G. R. Rajagopaul: „A Memorandum on the Preparation and Passing of Bills”, New Delhi, 1958. 1. o.

lehet kétséges, hogy a jogszabályelőkészítő munkához rátermett, gyakorlott, széleskörű jogi ismeretekkel és élettapasztalatokkal rendelkező jogászok szükségesek, akiknek kiválasztására, kinevelésére komoly időt és energiát kell fordítani, és akiknek száma adott időpontban meglehetősen korlátozott.

A megfelelő személyzeti politika jelentőségét különösen alátámasztja az a körülmény, hogy a kodifikációs munka területén az előképzettség és hajlam mellett igen nagy szerepe van a mesterségbeli tapasztalatnak. Ez a jó értelemben vett rutin, amelyet a legkülönfélébb életviszonyokba való gyors beilleszkedés, a jogrendszer széleskörű elméleti és gyakorlati ismerete, a kialakult kodifikációs megoldások szinte ösztönössé vált alkalmazása, jó tárgyaló és összefoglaló készség jellemez, évek munkája nyomán rakódik le.

A gyakorlatnak ez a rendkívüli fontossága azt látszik indokolni, hogy a törvényelőkészítés munkatársait, ha azok a munkakörben eredményes kiválasztás és megfelelő hosszú idejű betanítás után beváltak, hogy úgy mondjam állandó jelleggel a munkahelyhez kellene kötni. Ez azonban nincs így, legalábbis az ilyen értelemben vett stabilitás bizonyos veszélyekkel jár. A kodifikációs munka legnagyobb veszélye az élettől való elszakadás. Ha azt mondtuk, hogy a túl kevés kodifikációs gyakorlat a jogszabályelőkészítő munkában bizonyos hiányt jelent, ugyanakkor szembe kell néznünk azzal is, hogy a túl hosszú és egyoldalú kodifikációs gyakorlat a szemléletet megmerevíti, s a nemes értelemben vett gyakorlati tudás helyét lapos, hétköznapi practicizmus, a sablonok feltétlen tisztelete foglalhatja el. Éppen ezért bizonyos fokú fluktuáció a jogszabályelőkészítésben foglalkoztatott dolgozók körében egészséges. A szerzett gyakorlat megőrzésének szempontját úgy tudjuk legjobban összeegyeztetni az élettől való elszakadás elleni védekezéssel, ha a kodifikáció „törzsgárdáját” zömében megfelelő gyakorlattal rendelkező személyekből alakítjuk ki, úgy azonban, hogy ezek mellett mindig foglalkoztassunk néhány fiatal, tehetséges jogászt, akik néhány évi gyakorlat után a törzsgárdából időről időre kiváló és más területre távozó munkatársak helyébe léphetnek. A „fiatalságot” itt természetesen nem annyira korra, mint inkább a kodifikációs tapasztalatokra kell vonatkoztatni, hiszen a jogszabályelőkészítő munka önmagában megkívánja, hogy az ezt a mesterséget tanulni kezdő jogász lehetőleg minél változatosabb területeken széleskörű élettapasztalatokkal rendelkezzen. Éppen ezért elhibázott dolog, s csak kivételesen ritka tehetségek esetében vezethet sikerre minden olyan kísérlet, amelyik — hogy úgy mondjam — az egyetem padjaiból próbál meg munkaerőket kodifikációs munkára közvetlenül beállítani. Helyes módszernek az mutatkozik, ha a megfelelő előképzettség, hajlam és tehetség mellett a kiválasztásnál arra törekszünk, hogy az utánpótlás lehetőleg a ráváró feladatokkal kapcsolatos munkaterületen komoly és alapos gyakorlattal rendelkezzen. Ennek megfelelően az utánpótlást a bíróságok, az ügyészségek, a gazdasági minisztériumok és szervezetek munkatársai közül lehet a legalkalmasabban kiválasztani.

A kodifikáció munkatársainak elengedhetetlen segítsége a továbbképzés. Ezen a munkaterületen nem végezhet kielégítő munkát az, aki a jogfejlődés eredményeit nem kíséri figyelemmel, aki nincsen tisztában a reszortjába tartozó jogterület tudományos kérdéseivel, nem követi nyomon az illető jogágakban lezajló tudományos vitákat, nem olvassa a jogi folyóiratokat, s nem ismerkedik meg a baráti országok jogalkotási eredményeivel.

A szakmai továbbképzés egyik leghatékonyabb fegyver azzal szemben, hogy a kodifikátorok a már egyszer elért színvonalon megrekedjenek, s hogy munkájukban eluralkodjék az élettől idegen, sablonos szemlélet. Éppen ezért nem is elégedhetünk meg a továbbképzésnek azokkal a módszereivel, amelyek ezt lényegében az egyes munkatársak becsületességére, szorgalmára vagy érdeklődésére bízzák, hanem meg kell találnunk a szakmai továbbképzés rendszereibb, szervezett formáit is. Jó példát szolgáltat erre a Német Demokratikus Köztársaság, ahol az ottani kodifikációs központ, a Minisztertanács Elnöki Hivatala évente általában két ízben ülésre hívja össze az államigazgatás valamennyi központi szervénél működő jogi osztályok vezetőit, s ilyen munkaértekezletek keretében vitatja meg a kodifikáció időszerű kérdéseit.²²

Nem szeretném, ha az elmondottakból olyanféle kép alakulna ki, hogy a kodifikáció beavatott haruspexek területe, amelytől a „laikus” jogászságot távol kell tartani. A kodifikáció színvonalát nem egyedül és nem elsősorban a kodifikátorok munkája határozza meg, hanem — s ez a bevezetőben mondtakból egyenesen következik — a társadalom kulturális színvonala, amelyet ebben a vonatkozásban döntően befolyásol a társadalomban tevékenykedő jogászok színvonala. A jogszabályelőkészítés nagy célkitűzéseinek megvalósításához elengedhetetlenül szükséges, hogy a munkát minél szélesebb társadalmi alapokra helyezzük, — ami egyébként a szocializmusban valamennyi állami funkció gyakorlására jellemző jelenség. A jogszabályalkotás demokratizmusának fokozása egyúttal azt jelenti, hogy a jogszabályelőkészítő munkában értékesítjük azt a gazdag társadalmi tapasztalatot, amelyet a mindennapi munka során az illető jogterület praktikus művelői megszereztek, s felhasználjuk a dolgozók minél szélesebb rétegeinek invencióját és kezdeményező készségét. A széles társadalmi rétegek bevonása a jogszabályelőkészítés munkájába egyben igen hatékony és megbízható előzetes bírálatot is jelent mind abban a vonatkozásban, hogy a jogszabály célzott tartalma mennyiben áll összhangban a társadalmi tudattal, mind pedig abban, hogy e célkitűzések megvalósítására a választott módszerek mennyire alkalmasak.

A jogszabályelőkészítés demokratizmusának ma már — a Ptk. és a Btk. előkészítése után — igen gazdag tapasztalatai vannak. Ügyelnünk kell azonban arra, hogy ezek a jogszabályok a legszélesebb értelemben közérdekű kódexek, amelyek igen közvetlenül érintik a társadalom valamennyi tagját. Nyilván-

²² Jürgen Gentz: A jogszabályalkotás egyes alapelveihez. Neue Justiz. 1958. évi 7. sz.

való, hogy a Ptk. és a Btk. előkészítésénél alkalmazott módszerek lemásolása nem vezethet eredményre egy-egy, csak szűkebb szakterületet érintő jogszabály kidolgozásánál. Az ilyen jogszabályok esetében az a feladat, hogy megtaláljuk azokat az állami és társadalmi szerveket, amelyek a társadalmi tudatot az adott kérdés vonatkozásában a leghatékonyabban és a legmeggyőzőbben fejezik ki. E szervek megválasztása gondos körültekintést igényel. Arra kell törekedni, hogy soraikból soha se hiányozzék legalább reprezentatív módon kiválasztott néhány alsó- és középfokú tanács, hiszen a jogszabályok végrehajtásának egyik legdöntőbb pontja rendszerint az, hogy a tanácsi apparátus mennyiben tudja azt biztosítani. Ugyancsak fontos, hogy a kodifikációs munkába az érdekelt társadalmi szerveket, s ezek között legtöbbször a szakszervezeteket, valamint a szabályozás által érintett dolgozók különféle szövetségeit, szerveit bevonjuk.

A társadalom széles rétegeinek bevonása a jogszabályelőkészítés munkájába azonban nemcsak a jogszabályok színvonalát emeli, hanem vissza is hat az ilyen munkában résztvevőkre. S ebben a vonatkozásban nemcsak annak van jelentősége, hogy az előkészítés munkájában való közreműködés a jogi propagandamunka kiváló eszköze, hanem annak is, hogy a jogszabályalkotás demokratizmusa általában is neveli a társadalmat, fokozza a társadalom tagjainak felelősségtudatát, s egy olyan jogi köztudat kialakulásának hatékony elősegítője, amelyben a jogszabályok társadalmi hatása a legmegfelelőbbben érvényesülhet.

IV. A kodifikáció nemzetközi feladatai a XXII. kongresszus fényében

A XXII. kongresszus a társadalmi fejlődésnek egészen új perspektíváit tárta fel szemünk előtt. A kongresszus igen jelentős elméleti megállapításai gazdag tanulsággal szolgálnak az állam- és jogélet valamennyi ága számára. Ezeknek a tanulságoknak a feldolgozása, a kongresszus eredményeinek értékelése a jog vonatkozásában igen gondos, elmélyült tudományos munkát igényel, amely hosszabb időre megszabja a jogtudomány legfontosabb feladatait. Úgy vélem azonban, hogy a kodifikáció területét érintő vizsgálódásaink befejezéseképpen nem lesz helytelen, ha a XXII. kongresszus megállapításai nyomán néhány gondolatot vázlatosan felvetek, amelyek a jogszabályelőkészítés kérdéseihöz szorosan kapcsolódnak.

1. *A kodifikáció időszerűsége a Szovjetunióban és a népi demokráciákban*

A kodifikáció kérdése a szocialista tábor valamennyi országában rendkívül aktuális, az irodalomban és a gyakorlatban sokat vitatott probléma. Tanúi vagyunk a Szovjetunióban a legfontosabb jogszabályok, a polgári tör-

vénykönyv és a büntető törvénykönyv újrakodifikálásának. Ugyanakkor valamennyi európai népi demokratikus országban hasonló élénk kodifikációs tevékenységet tapasztalunk, mint hazánkban. Rá kell mutatni arra azonban, hogy más teszi a kodifikáció kérdését aktuálissá a Szovjetunióban és más a népi demokráciákban.²³ A szovjet fejlődésnek már volt egy kodifikációs periódusa, éspedig az 1920-as években, amikor Lenin irányítása még közvetlenül hatott. Ismeretes, hogy Lenin mennyi figyelmet fordított a kodifikáció kérdéseire, s sok esetben milyen hatékony, közvetlen segítséget nyújtott a kodifikáló munkatársainak. Később a Szovjetunióban a kodifikáció kérdése háttérbe szorult, s ebben a tényben egyéb tényezők (a német imperializmus előretörése, a Nagy Honvédő Háború stb.) mellett nem nehéz felismerni a személyi kultusz következményeinek hatását is. A most jelentkező újabb kodifikációs periódust részben a törvényesség megszilárdulása, részben pedig az jellemzi, hogy a húszas években alkotott kódexek fölött eljárt az idő, s a Szovjetunióban végbement hallatlan ütemű fejlődés ezeket a már szocialista szemléletű jogszabályokat is meghaladottá tette.

Nálunk, s a többi népi demokráciákban a kodifikáció aktualitása más forrásokból táplálkozik: a népi demokratikus fejlődés sajátossága volt, hogy a hatalmat a munkásosztály viszonylag békés úton szerezte meg, s ezzel együtt járt az, hogy a megelőző társadalmi rendszer jogszabályainak igen tekintélyes részét átmeneti időre átvette. Ez az átmeneti állapot azonban a szocializmus kiépítésének előrehaladásával egyre ellentmondásosabbá válik. Ennek következtében a burzsoá eredetű jogszabályok felváltása új szocialista normákkal mindinkább előtérbe kerül.

A kodifikáció időszerűségének két forrása arra figyelmeztet bennünket, hogy a szocialista tábor tapasztalatainak általánosításánál gondosan ügyeljünk az egyes szocialista társadalmak fejlettségének eltérő fokára. Ezek ma még történeti adottságok, s ezeknek semmibevétele könnyen vezethet voluntarisztikus hibákra. A perspektíva azonban, amit a XXII. kongresszus előttünk megnyit, más. A szocialista építés üteme, a Szovjetunió eredményei és tapasztalatai lehetővé teszik, hogy a szocialista tábor országai történelmileg egy időpontban jussanak el a kommunizmus küszöbére. Erre az időszakra a szocialista társadalmak fejlődése összeér, s így a jogalkotás alapkérdéseiben irányadó előfeltételek is egységessé válnak.

2. *A szocialista jog teljes anyagának dokumentálása*

Mindez kiemeli a szocialista tábor országai között a kodifikációs területen megvalósítandó együttműködés fontosságát is. Ennek az együttműködésnek legelemibb feltétele, hogy kölcsönösen megismerkedjünk egymás munkás-

²³ L. Kerimov, i. m. 81. o.

ságával, eredményeivel. Ennek lehetősége azonban ez idő szerint meglehetősen csekély. A tapasztalatcsere még olyan alapfeltételét sem tekinthetjük megoldottnak, hogy a szocialista jogszabályok dokumentációja rendelkezésre álljon. Ezért ebben a vonatkozásban a legsürgősebben megoldandó feladatnak tartom egy ilyen bizonyos mélységig terjedő dokumentációs tár felállítását, amely szakszerű és áttekinthető módon teljes választ tud adni arra a kérdésre, hogy egy-egy jogintézményt a baráti országok milyen jogszabályai szabályoznak, s szükség esetén az illető jogszabályok fordítását vagy tartalmi áttekintését is rendelkezésre tudja bocsátani.

Kétségtelen, hogy ennek a feladatnak a megoldása számottevő munka-terhet jelent, eredménye azonban messze meghaladja a ráfordított munkát. Emellett ebben a vonatkozásban a szocialista országok közötti együttműködésnek tág tere nyílik. Valószínű, hogy hasonló kérdések és nehézségek a baráti országokban is felmerülnek és ezeknek egyesült erővel történő megoldása valamennyi ország érdekét egyképpen szolgálná. A javasolt jogszabálydokumentáció felállítását és állandóan aktuális színvonalon tartását megkönnyítené, ha ebben a vonatkozásban az érdekelt országok között olyan megállapodás jönne létre, hogy az egyes országok már közösen kialakított rendszer szerint dokumentálva küldenék be saját jogszabályaikat, esetleg rövid, többnyelvű eligazító szöveggel, ami a dokumentációs tár helyességének legfontosabb biztosítója lenne.

3. *A nemzetközi együttműködés további távlatai*

A dokumentációs tár felállítását úgy jelöltem meg, mint a szocialista államok közötti kodifikációs együttműködés és tapasztalatcsere legelemibb feltételét. Ezen a bázison kiindulva azonban a nemzetközi együttműködésnek további széles távlatai nyílnak meg. Az a tény, hogy a szocialista országokban a társadalmi fejlődés azonos gazdasági alapra támaszkodik, továbbá az, hogy ennek az alapnak a fejlődése nem hosszú idő múlva megközelítőleg egy szintre kerül, meghatározza azt, hogy ilyen távlatban a gazdasági alapot tükröző, s az alapvető társadalmi viszonyokat szabályozó jogintézményeknek megközelítően azonos tartalmúaknak kell lenniök. A fejlődésnek e szakaszon sem szabad semmiféle uniformizálásra, az egyes országok társadalmi és kulturális fejlődésbeli sajátosságainak elhanyagolására vezetnie, de történelmileg szükségszerűség, hogy éppen úgy, mint ahogy a XIX. század végére világszerte kialakult a lényegében egységes kapitalista jogrendszer, most a szocialista országokra vár a feladat, hogy a XX. század jogrendszerét, a szocialista jogrendszert megalkossák.

Különösen időszerű a hasonló jogintézmények kialakítása a jogéletnek azokon a területein, amelyekben a nemzetközi együttműködés már ma is élénk, s amelyekben a szocialista államok együttműködésének további fokozódása egyre

inkább megköveteli a kapcsolatok keretéül szolgáló jogintézmények minél egységesebb kialakítását. Csak példaként utalok arra, hogy nem egy területen ilyen jogintézmények már működnek is, mint a szocialista államok egymás közötti áruszállításaira irányadó általános szállítási feltételek, vagy a jogsegélyszerződéseknek az a láncolata, amely országunkat a szocialista tábor valamennyi európai országával egybefűzi. A megoldott feladatok azonban eltörpülnek a még megoldásra váró kérdések mellett. Gondoljunk csak arra, hogy a szocialista országok közötti rendkívül élénk kulturális együttműködés és az igen hatékonyan működő műszaki segítségnyújtás, illetve tapasztalatcsere milyen kodifikációs kérdéseket vet fel a szerzői jog, valamint a találmányi-újítási jog területén. Ugyanígy további fejlődés várható a nemzetközi magánjog vonatkozásában, s úgy gondolom nincs messze az az idő sem, amikor a jelenlegi kétoldalú jogsegélyszerződések rendszerét valamennyi szocialista országot átfogó multilaterális jogsegélyszerződés fogja felváltani. Szélesek a nemzetközi együttműködés lehetőségei a munkajog, s különösképpen a társadalombiztosítási jog területén, de úgyszólván alig érinthetjük az állami és társadalmi életnek olyan területét, ahol ne találkoznánk ilyen közös kérdésekkel.

Ezek a megfontolások arra mutatnak, hogy a szocialista jogrendszer kiépítésén fáradozó országok között a szervezett együttműködés további módszereit kell megvalósítanunk.

Úgy gondolom jogásztársadalmunk előtt ma már világos az a nagy feladat, amely e generáció jogi munkájának legfontosabb feladata: a szocialista jogrendszer megalkotása. Ezt a feladatot emeli nemzetközi szintre az a felismerés, hogy munkánk nem áll egyedül, s munkánk eredményei egybefonódnak a baráti országok hasonló erőfeszítéseivel. A nemzetközi kapcsolatok kiépítése a szocialista tábor országai között azt a célt kell hogy szolgálja, hogy ezt a nagy feladatot a leghatékonyabban tudjuk megoldani.

A TERMELŐSZÖVETKEZETEK MEGSZILÁRDÍTÁSÁNAK FŐBB JOGI KÉRDÉSEI¹

DOMÉ GYÖRGYNÉ

„A jogtudományoknak rendkívül fontos szerepük van az egyes jogágak kialakításánál, tartalmuk meghatározásánál, a jogágak fejlesztésénél; e szerep mindenekelőtt azoknak az objektív körülményeknek felismerésében vagy e felismerés elősegítésében áll, amelyek valamely jogág alapjául szolgálnak s amelyek a szabályozás meghatározott módját teszik szükségessé”.² Ez az általánosított szabály vonatkozik a termelőszövetkezeti jogi tudományra is, illetőleg e tudomány ama szerepére, amelyet a termelőszövetkezeti jog tovább fejlesztésében, az ide tartozó intézmények jellegének, feladatának meghatározásában betölt. Ha igaz az a tétel, hogy az egyes jogágak szerepe a társadalmi fejlődéssel egyidejűleg állandóan változik, akkor leginkább elmondható ez a termelőszövetkezeti jogról, mint olyan jogágról – amely a szocialista társadalom szülötte, amelyet a szocialista gazdasági alap hozott létre, és amely arra hivatott, hogy az új viszonyoknak megfelelően tudományosan megalapozza e fiatal jogág alapelveit és meghatározza a kialakult új intézmények helyét és szerepét e jogágon belül. A termelőszövetkezeti jogintézményeket ugyanis nem lehet a hagyományos jogi kategóriák szerint osztályozni, nemcsak azért, mert termelőszövetkezeti jog a szocialista társadalmat megelőző társadalmi formációkban ismeretlen volt, hanem azért is, mert e jogág társadalmat formáló tartalma összehasonlításra is alkalmatlan még azokkal a jogintézményekkel is, amelyek formailag hasonlóak a mi szövetkezeti rendszerünkhöz. Teljesen nyilvánvaló, hogy a kollektivizálás első időszakában a termelőszövetkezeti jog egyes kérdései másként jelentkeztek, mint ma a kollektivizálás befejezése után. Ez nemcsak azzal magyarázható, hogy gyakorlati tapasztalataink akkor még nem igen voltak a szövetkezetek szervezése és a nagyüzemi gazdálkodás terén, hanem azzal is, hogy a szövetkezetek gazdálkodása csak egy meglehetősen kis százalékát fogta át az ország szántóterületének. A termelőszövetkezetek szervezése azonban sokkal könnyebb feladat volt, mint a termelőszövetkezeti gazdaságok megszilárdítása; e feladat rendkívül bonyolult és szerteágazó tevékeny-

¹ Tanulmánykötet. Szerk. Seres Imre. Bp. Akadémiai Kiadó, 1952. 473 o.

² Állam- és jogelmélet. Egyetemi jegyzet. Szerk.: Szabó Imre. Bp. 1961. 3. füz. 213 o.

séget, szervezőkézséget és gondosságot igényel mindenkitől. A termelőszövetkezetek megerősítésének ügye, nem tisztán a szövetkezetekhez és a szövetkezeti tagokhoz kapcsolódik, hanem társadalmi, mondhatni országos érdek, éppen ezért az elsődleges feladat azokra hárul, akik szaktudásukkal elősegíthetik e hatalmas feladat sikeres megvalósítását. E feladat megvalósításában közre kell működni a termelőszövetkezeti jog művelőinek is elsősorban azzal, hogy a meglévő gazdasági és társadalmi viszonyokat elemezve olyan jogi megoldásokat adjanak, és olyan jogszabályok, jogi normák megalkotását kezdeményezzék, amelyek alkalmasak az említett társadalmi érdek megvalósulását elősegíteni.

Úgy véljük, egyáltalán nem túlzunk akkor, amikor azt állítjuk, hogy a közelmúltban megjelent termelőszövetkezeti tanulmánygyűjtemény ilyen célokat szolgált és nemcsak hogy számos vonatkozás ad útmutatást a termelőszövetkezetekben dolgozók számára, de hozzájárult a termelőszövetkezeti jog elméleti továbbfejlesztéséhez is. A kötet szinte felöleli azokat a legfontosabb kérdéscsoportokat a termelőszövetkezeti jog köréből, amelyek eme jogág művelőit ma foglalkoztatják. Foglalkozik a termelőszövetkezeti tulajdon forrásaival (Seres Imre), a termelőszövetkezetek termelési és értékesítési szerződéseivel (Sárándi Imre), a termelőszövetkezeti munkaviszony sajátosságaival (Veres József), a termelőszövetkezeti tagok fegyelmi felelősségével (Molnár Imre), a termelőszövetkezetek belső igazgatásának egyes kérdéseivel (Bak József) és a termelőszövetkezetek állami irányításának néhány főbb kérdésével (Földes Iván). A témák megválasztása és a tanulmányokban kifejtett érdekes és sok oldalról megvilágított tartalma figyelemre méltó különösen azok számára, akik a termelőszövetkezeti joggal behatóan foglalkoznak.

E helyütt, sajnos, nem áll módunkban az egyes tanulmányokat részletesen ismertetni, ezért minden tanulmányból — a megítélésünk szerinti — legérdekesebb kérdéseket próbáljuk kiragadni, továbbá azokat a kérdéseket, amelyekhez megjegyzéseket kívánunk fűzni.

1. Az ismertetés során a könyvben felsorolt tanulmányok szerint kívánunk haladni, ezért legelőször *A termelőszövetkezeti tulajdon forrásai* c. tanulmány tárgyalására térünk rá. A tanulmány szerzője rendkívüli alapossággal és tudományos igényvel boncolgatja e témakört és sok új gondolattal járul hozzá a kérdés megoldásához. Véleménye szerint a termelőszövetkezeti tulajdon forrásai közé tartozik: *a)* a szövetkezeti társadalmasítás, *b)* a háztáji gazdaság, *c)* a termelőszövetkezet saját gazdálkodása, *d)* az állam anyagi támogatása és *e)* az egyéb szerzőmódok.³ Az e témakörben eddig megjelent munkák

³ Amikor a szerző e tanulmányát megírta, a termelőszövetkezeti jog egyik legújabb intézménye, a termelőszövetkezetek termelési kooperációja még csak kialakulóban volt, ezért az együttműködésből származó jövedelmet — mint a termelőszövetkezeti tulajdon forrását — még nem tárgyalta. Előttünk azonban ismeretes, hogy ma már a felsorolt források közé a termelőszövetkezetek együttműködéséből származó nyereségrészesedést is beiktatta — amelyet magunk részéről szintén támogatunk.

a háztáji gazdaságot, mint a szövetkezeti tulajdon forrását figyelmen kívül hagyták és a forrásokat sorrendiségben is másként tárgyalták. A szerző — szerintünk is helyesen — a sorrendiségnek is jelentőséget tulajdonít és mi teljesen egyetértünk vele, amikor azt mondja: „A megszokott sorrendiségnek ez a megváltoztatása tulajdonképpen ily módon is azt kívánja kifejezésre juttatni, hogy a termelőszövetkezet saját gazdálkodása a legfontosabb állandó forrás a termelőszövetkezeti tulajdon fejlődésében és egyben arra is utalni kíván, hogy a termelőszövetkezet állami anyagi támogatása, mint a termelőszövetkezeti tulajdon forrása, nagyságát illetően a termelőszövetkezet saját gazdálkodásának függvénye oly módon, hogy minél jobban gazdálkodik egy termelőszövetkezet, annál jelentősebb mértékű állami anyagi támogatásban részesül.”⁴ Mi is azon a véleményen vagyunk, hogy a termelőszövetkezeti tulajdon legfontosabb állandó forrása a termelőszövetkezet saját gazdálkodása, éppen ezért szerintünk helyesebb lett volna, ha a szerző a szövetkezeti társadalmisítás után — második pontként — nem a háztáji gazdaságot, hanem a szövetkezet saját gazdálkodását vette volna. Úgy gondoljuk, az ilyen sorrendiség még plasztikusabban fejezte volna ki a szerző gondolatát is. A szövetkezeti társadalmisítás ugyanis időbeni sorrendben megelőzi a szövetkezet gazdálkodását — mint a tulajdon forrását — ezért a szerző kiindulópontja kétségkívül helyes. Mivel azonban — szerintünk — a háztáji gazdálkodás — mint a termelőszövetkezeti tulajdon forrása — a tagsági jogviszony kapcsán éppen úgy függvénye a szövetkezeti gazdálkodásnak, mint az állami támogatás, és mert nagysága az állami támogatás nagyságát nem éri el, helyesebb lett volna a háztáji gazdaságot a *d*) pontban tárgyalni. Eszerint mi a források jelentőségét és nagyságát figyelembe véve a következő sorrendet állapítanánk meg: *a*) a szövetkezeti társadalmisítás, *b*) a termelőszövetkezet saját gazdálkodása, *c*) az állam anyagi támogatása, *d*) a háztáji gazdaság, és végül *e*) az egyéb szerzőismódotok.

ad. *a*) Rátérve az egyes források tárgyalására, a szerző megállapítja, hogy „a tagok által megvalósított vagyronbevitelnek, vagy tulajdonátruházásnak jogi elnevezése a társadalmisítás”. A társadalmisítás a termelőszövetkezeti tulajdon keletkezésének, létrejöttének a legfontosabb forrása, amellyel a tagok „mintegy létrehozzák a termelőszövetkezeti közös tulajdont, a közös tulajdonnak azt a magvát, amely a továbbiakban különböző forrásokból kell hogy gyarapodjon.”⁵ A szerző e kérdés kapcsán mindenekelőtt elhatárolja a szövetkezeti társadalmisítást a társadalmisítás egyéb formáitól (államosítás, a föld nacionalizálása), mert e formák nemcsak lényeges jogi különbséget, de lényeges politikai különbséget is kifejeznek. Mind két fajta társadalmisítás más osztályt érint, és más tulajdont gyarapít. Míg az államosítás és föld nacionalizálása a volt kizsákmányoló osztályok politikai és gazdasági hatalmának meg-

⁴ I. m. 14. o. 1. sz. lábjegyzet.

⁵ I. m. 15. o.

szüntetését és az állami tulajdon növelését szolgálta, addig a szövetkezeti társadalmisítás a szövetkezeti tulajdon kialakítását, a kisárutermelő paraszti gazdaságok megszüntetését és az egységes paraszti osztály létrejöttét szolgálja.

A szerző szerint ugyan társadalmisításról mint *jogintézményről* csak akkor beszélhetünk, ha a társadalmisítás a kisárutermelő paraszti gazdaságot teljes egészében felszámolja, vagyis átmege a termelőség szövetkezet tulajdonába. Ebből az következik, hogy nálunk, miután a föld továbbra is a tagok magántulajdonában maradt, társadalmisításról, mint jogintézményről nem beszélhetünk és az előbbi értelemben vett társadalmisítás plasztikusan csak a román kollektív gazdaságoknál jut kifejezésre, ahol a föld tulajdonjoga a kollektív gazdaságokat illeti.

E kérdés kapcsán úgy gondoljuk, helyes lett volna, ha a szerző a tulajdon társadalmisításán túlmenően a *gazdálkodás társadalmisításával* is foglalkozik. Megítélésünk szerint ugyanis a tulajdon társadalmisítását illetően a szerzőnek igaza van, a gazdálkodás társadalmisítása szempontjából azonban közömbös, hogy a föld tulajdonjoga átszáll-e a termelőség szövetkezetre vagy sem, illetőleg, hogy az továbbra is a belépett tagok tulajdonában marad, mert — véleményünk szerint — a gazdálkodás társadalmisításához nem szükséges, hogy a tag a föld tulajdonjogát is átruházza a termelőség szövetkezetre. Ez az átruházás ebből a szempontból amúgy is formális lenne, mivel a termelőség szövetkezet irányítása, vezetése és ezen belül a föld igazgatása is, a termelőség szövetkezetben dolgozó tagok útján történik, ami azzal jár, hogy a föld termelőség szövetkezetbe adásának tényével és a használatból, birtoklásból következően — a föld elidegenítését és terhelését kivéve — a tagok gyakorolják a tulajdonosi jogosítványokat is. A román kollektív gazdaságokban is az a helyzet, hogy a gazdaságok tulajdonjoga csak az ideig marad fenn, ameddig a termelőség szövetkezeti tag a kollektíva tagja, ha onnan kilép, a tulajdonjog a földet bevívó tagra száll vissza. Gyakorlatilag tehát e tekintetben semmi különbség nincs a mi mezőgazdasági termelőség szövetkezeteink és a román kollektív gazdaságok között. Az a körülmény, hogy a mi termelőség szövetkezeteink földjára adékot fizetnek, nem a tulajdonjog tartalmi, hanem csak formai megnyilvánulása.

Teljes mértékben egyetértünk egyébként a szerzővel abban, hogy „*a társadalmisítás olyan termelőség szövetkezeti jogintézmény, amely a volt kisárutermelő magántulajdonos szövetkezeti tagsági jogviszonyához kötötten eszköze a kisárutermelő paraszti gazdálkodás vagyoni alapja megszüntetésének és a szövetkezeti közös tulajdon létrehozásának.*”⁶ A szerző által meghatározott három fő ismérvenek meghatározó és alapvető jellege van a társadalmisítást illetően. A szerző azonban e fogalom meghatározás értelmezése szerint különbséget tesz a társadalmisítás tágabban és szűkebben vett fogalma között. „A társadalmisítás tágabban vett fogalma alá tartozik bármely termelői szövetkezeti formáció tagjának

⁶ I. m. 24. o.

minden olyan tulajdonátruházást eredményező tevékenysége, amely tagsági jogviszonyából folyóan arra irányul, hogy csökkenjen vagy teljes egészében megszűnjön kisárutermelő egyéni gazdálkodása, annak magántulajdonát képező vagyoni alapja, és ez a magántulajdon az adott termelői szövetkezeti formáció tulajdonába kerüljön.”⁷

A szövetkezeti társadalmisítás alanyi oldalát vizsgálva — mint ahogy azt a szerző kifejti — azt láthatjuk, hogy az nem mindig azonos tartalmú, „mert lehetséges olyan szövetkezeti társadalmisítás is, amelyben a társadalmisított vagyontárgy mindvégig kötött a volt tulajdonos alanyi helyzetéhez, s ennek következtében az adott esetben vissza is alakulhat magántulajdonná; és lehetséges a társadalmisításnak olyan esete is, amikor a társadalmisított vagyontárgy jogi helyzete már független a volt tulajdonos alanyi helyzetében bekövetkező jogi változástól.”⁸

Amikor a társadalmisított vagyontárgy a termelőszövetkezet oszthatatlan alapjába kerül, vagyis az már nem osztható szét a termelőszövetkezet tagjai között, akkor szűkebb értelemben vett valódi társadalmisítás tényéről beszélhetünk.

Ezt követően vizsgálja a szerző a társadalmisítás tárgyi oldalát és azoknak a személyeknek a körét, akiknek a tulajdonában levő vagyontárgyait a társadalmisítás érinti. A társadalmisítás módjával kapcsolatosan leszögezi, hogy az lehet ingyenes és visszterhes, illetőleg részben ingyenes és részben visszterhes. A felvetett kérdéseket részletesen és sokoldalúan tárgyalja, majd áttér a szövetkezeti társadalmisítás tartalmára, amely véleménye szerint nem más, mint a társadalmisítás kettős funkciójának a megvalósulása, amely kihat annak a vagyonnak a tulajdonjogi megváltozására is, amely a termelőszövetkezeti tag gazdaságában marad. „Ez a kihatás pedig abban jelentkezik, hogy a háztáji gazdaságban maradt vagyontárgyak magántulajdona személyi tulajdonná alakul át.”⁹

Megállapítja végül azt, hogy „a szövetkezeti társadalmisítás, mint a termelőszövetkezeti tulajdon forrása, lényegében a kisárutermelő egyéni gazdaság függvénye, s ennek megfelelően addig és annyiban létezik, ameddig és amennyiben megtalálható még a kisárutermelő egyéni gazdálkodás.”¹⁰

ad b) *A háztáji gazdasággal* — mint a termelőszövetkezeti tulajdon forrásával — kapcsolatosan a szerző abból a helyes gondolatból indul ki, „hogy a termelőszövetkezeti gazdaság és a háztáji gazdaság között nemcsak olyan kapcsolat létezik, amelynek során a háztáji gazdaság támaszkodik a termelőszövetkezeti közös gazdaságra, hanem megvan a fordított kapcsolat is, amennyiben a

⁷ I. m. 25. o.

⁸ Uo. Ilyen eset valósul meg, ha a társadalmisított vagyontárgy a termelőszövetkezet fel nem osztható szövetkezeti alapjába kerül, mert ebből az alapból — mint ismeretes — a tagok még a termelőszövetkezet feloszlása vagy feloszlata esetén sem részesednek.

⁹ I. m. 53. o.

¹⁰ I. m. 60. o.

termelőszövetkezeti közös gazdaság is támaszkodik — és támaszkodnia is kell — a termelőszövetkezeti tagok háztáji gazdaságára.”¹¹ Ez a kapcsolat pedig — az említett szempontból — elsősorban az állattenyésztés területén kerül előtérbe. Ismeretes az a jogszabályi rendelkezés, amely szerint a termelőszövetkezetet *elővásárlási jog* illeti meg a háztáji gazdaságban levő olyan állatszaporulatra, amely a jogszabály által megengedett kereteket meghaladja. Az így megvásárolt állatok nem vitásan a termelőszövetkezeti tulajdont gyarapítják, ugyanúgy, mint abban az esetben, amikor a termelőszövetkezet a háztáji gazdasággal állattenyésztésre vagy hizlalásra szerződést köt és a háztáji gazdaság eme szerződéses kötelezettségének eleget tesz. Ezek az állatok ugyanis bekerülhetnek a termelőszövetkezet törzsállat állományába is. Az említett eseteken túlmenően a szerző még számos más példát is felhoz, amelyekkel alátámasztja azt a helyes álláspontját, hogy a háztáji gazdaság a termelőszövetkezeti tulajdon forrásai közé számít.

ad c) Mint erre már korábban utaltunk, a szerző a termelőszövetkezet saját gazdálkodását, illetőleg a gazdálkodás eredményességét tekinti a termelőszövetkezeti tulajdon alapvető forrásának. Ezzel kapcsolatosan hangsúlyozza, hogy korábban ez az álláspont korántsem volt egyértelmű.¹² Ma azonban már kétségtől kikerül, hogy a termelőszövetkezeti tulajdon alapvető állandó forrása a termelőszövetkezet saját gazdálkodásának eredménye. Az eredmény azon része, amely a termelőszövetkezeti alapokba kerül, mindvégig a termelőszövetkezet tulajdona marad, míg a másik része üzemviteli stb. célokat szolgál. A termelőszövetkezet saját gazdálkodása eredményességével kapcsolatosan nagy jelentőséget tulajdonít a szerző termelőszövetkezeti segéd- és feldolgozó üzemeknek, továbbá a termelőszövetkezetek termelési kooperációja folytán létrejövő közös üzemeknek. Ezek a közös üzemek — a szerző szerint — „*közös tulajdon kialakulását eredményezik* termelőszövetkezetek között, a termelőszövetkezetek és földművelőszövetkezetek között, de elvileg lehetséges, hogy a termelőszövetkezetek és az állam, illetőleg az állami vállalatok között.”¹³ Ezzel kapcsolatban megjegyezzük, hogy a termelési kooperációk folytán létrejövő üzemeknek két formáját lehet megkülönböztetni. Az egyik formája a *termelőszövetkezetek egyszerűbb gazdasági együttműködése*, a másik a *termelőszövetkezetek önálló közös vállalkozása*. Az egyszerűbb együttműködés formájában létrehozott közös üzem nem vitásan a termelőszövetkezetek közös tulajdonát alakítja ki, éppen ezért a szerző fenti megállapításával ezen egyszerűbb együttműködési formára vonatkozóan teljes mértékben egyetértünk. Nem ilyen egyszerű azonban a kérdés jogalanyisággal rendelkező önálló közös vállalkozás esetében. Az önálló közös vállalkozásnak a szerző által elismerten is, önálló, a

¹¹ I. m. 61. o.

¹² L. ezzel kapcsolatosan a mű 67—71. oldalát.

¹³ I. m. 74. o.

résztevő szocialista szervek tulajdonától elkülönített tulajdona van. Önállóan gazdálkodik és saját bevételeiből tartja fenn magát.¹⁴ Ha pedig ez így van — és valóban így van — akkor polgári jogi értelemben vett közös tulajdonról adott esetben beszélni nem lehet. Az önálló közös vállalkozás sajátos termelőszövetkezeti jogi intézmény. A közös vállalkozásban részttevő szocialista szervezetek közös tulajdoni helyzete csak belső, a tulajdonostársak egymásközi és a vállalkozáshoz való viszonylatában releváns. Vagyis ennek a közös tulajdonnak külső hatásai harmadik személyek vonatkozásában és a vállalkozás kívülreható cselekményeiben nincsenek. Egyébként a részttevő szervek tulajdonosi mivolta a belső viszonylatban is csak akkor jut kifejezésre, ha a vállalkozás, azaz a közös üzem megszűnik, vagy valamely részttevő kilép. Ebben az esetben ugyanis a vagyoni hozzájárulási összeget, hozzáadva az esetleges nyereségrészesedést és levonva az esetleges veszteségeket, a közös vállalkozás visszatéríteni tartozik. Ez azt jelenti, hogy a vállalkozás tulajdonosi helyzete a résztvevők vagyoni hozzájárulására csak addig áll fenn, amíg a hozzájárulást befizető szerv a vállalkozásban marad, ha onnan kilép, a tulajdonjog reá száll vissza. Az egyes résztvevők tehát csak a saját hozzájárulásuk erejéig tulajdonosok, illetőleg a tulajdonjog csak e rész vonatkozásában száll rájuk vissza.

A vállalkozás tehát, mint önálló jogi személy, a rendelkezése alatt álló vagyon önálló tulajdonosa és ennek alapján önállóan szerez jogokat és vállal kötelezettségeket.

E jogintézmény vizsgálata rendkívül fontos, nemcsak azért, mert a szövetkezeti tulajdon egyik forrásaként jelentkezik, hanem azért is, mert fontos szerepe van „a termelőszövetkezeti tulajdon fejlődése szempontjából, mintegy jelentős lépés a termelőszövetkezeti tulajdon össznépi tulajdonná fejlődésének útján.”¹⁵

ad d) A szerző a termelőszövetkezetek állami támogatását a termelőszövetkezeti tulajdon külső forrásaként tárgyalja, miután az eddig tárgyalt tulajdoni forrásoktól eltérően az állam anyagi támogatása a termelőszövetkezeti tagsági jogviszonytól teljesen független. Az állam anyagi támogatása a szerző felosztásában lehet: 1. közvetlen és visszterhes (pl. ilyenek az állam által nyújtott hitelek), 2. közvetlen és ingyenes (pl. a hitel- és adóelengedések), 3. közvetett és ingyenes (pl. az állami tartalékföldek termelőszövetkezeti használatba adása, bölcsődék, óvodák stb. létesítése).

Az állami támogatás rendkívül fontos tényező a termelőszövetkezetek életében, akár ingyenes, akár visszterhes is az. A termelőszövetkezetek gazdasági és szervezeti megszilárdítása ugyanis egyaránt fontos mind a termelőszövetkezetek, mind pedig az állam szempontjából.

ad e) *Az egyéb szerzőmódok* a polgári jog olyan ismert tulajdonszerzés módjai, amelyek a termelőszövetkezetek tulajdonszerzésénél is szerepet tölt-

¹⁴ I. m. 75. o.

¹⁵ I. m. 77. o.

hetnek be. Ezek a szerzőmódok a termelőszövetkezet esetében is lehetnek ingyenesek és visszterhesek. Az ingyenes szerzőmódok között kell megemlíteni az ingók ajándékozását és öröklését. Egyetértünk a szerzővel abban, hogy a termelőszövetkezetek nemcsak ingók, hanem ingatlanok tulajdonjogát is megszerzhetik akár ingyenesen, akár visszterhesen. A termelőszövetkezetek visszterhes ügyletei egyébként teljes mértékben azonosak a Ptk-ból ismert visszterhes ügyletekkel.

2. *A termelési és terményértékesítési szerződés jelentősége* c. tanulmány szerzője az általános elméleti alapvetés után tanulmányát lényegében négy részre osztja, éspedig:

- a) a termelési és terményértékesítési szerződés kialakulása és jelenlegi helyzete,
- b) a szerződések megkötése,
- c) a szerződés tartalma, a felek együttműködéséből eredő problémák, és
- d) a szerződésszegés.

ad a) A szerző a szerződéses termeltetési rendszernek két nagy korszakát különbözteti meg:

- 1. a szerződéses rendszer fejlődése a mezőgazdaság szocialista átszervezése előtt, és
- 2. az átszervezés után.

Az 1. ponton belül ismét megkülönbözteti a szerződéses rendszer fejlődése szempontjából jelentősebb állomásokat az alábbiak szerint:

- a) a fordulat évéig,
- b) 1953-ig,
- c) a kötelező begyűjtés eltörléséig,
- d) a kötelező begyűjtés eltörlése után.¹⁶

ad. a) Az első időszakra az jellemző, hogy tervgazdálkodás még nem volt és a termelési szerződések mai értelemben vett egyik funkciója — a tervszerű befolyásolás — nem érvényesült. A szerződéses termeltetés mai rendszerének kialakulása az 1947-es esztendővel kezdődött és a proletárdiktatúra kialakulásával, valamint a tervgazdálkodás bevezetésével vált általánossá. A szerződéses termeltetés nemcsak a lakosság áruval és az ipar nyersanyaggal történő ellátásának célját szolgálja, hanem ugyanúgy, mint ma kedvezmények biztosítását is jelentette a szerződő felek számára. Ilyen kedvezmény volt pl. hogy a szerződés alapján termelt és a termeltetőnek átadott terményt be kellett

¹⁶ I. m. 100 o.

számítani a beszolgáltatási kötelezettségbe, továbbá ezek a termények mentesek voltak a végrehajtás alól is. Ettől az időtől kezdve egyébként már a szerződések tartalmában kifejezésre jut a felek együttműködési kötelezettsége is.

Az 1953-ban meglévő jelenségek éreztették hatásukat a szerződéses rendszerben is. „Csökkent a szerződések száma és ezzel a mezőgazdaságra gyakorolt tervszerű befolyásolás is.”¹⁷ Az 1955. évi márciusi párthatározat azonban új irányt szabott meg az állami és gazdasági élet összes területein, ami kihatással volt a szerződéses rendszer megváltozására is: Az 1956-os ellenforradalom hatását azonban, érezni lehetett e területen is. Az ellenforradalom után érvényesülő céltudatos és mindvégig töretlen politika a megelőző évek lazaságait és hibáit kiküszöbölve új irányvonalat állapított meg a mezőgazdasági termelésben is. 1956-ban az állami begyűjtés rendszerét megszüntették és az e mellett addig csak kiegészítő szerepet játszó szerződéses termeltetést és a terményértékesítési szerződést az állami felvásárlás középpontjába állították.

A szerződéses rendszer fejlődésének második periódusa pedig „*akkor kezdődött amikor a mezőgazdaság túlnyomó részének szocialista útszervezése megvalósult*”, és ez a periódus még ma is tart, hiszen a szocializmus győzelme a mezőgazdaságban még alig egy éve valósult meg. A megváltozott viszonyoknak megfelelően a termeltetési és terményértékesítési szerződések feladatának középpontjában ma már a mezőgazdaság tervszerű befolyásolásán túlmenően a termelőszövetkezetek gazdasági megszilárdítása áll.

ad. b) „A termelési és terményértékesítési szerződést érvényesen írásban lehet megkötni”, mégpedig az illetékes szervek „által jóváhagyott szerződési blanketta (szerződés minta) tartalma szerint”.¹⁸ A szerző helyesen állapítja meg azonban azt, hogy a szerződéses blanketták nem mindig egyformán alaposak és még sok kívánnivalót hagynak maguk után. Ezzel a kérdéssel kapcsolatban számos gyakorlati példát hoz fel és kifogásolja azt is, hogy a blanketták tartalma sem mindig tart lépést a jogszabályok fejlődésével. Gyakori még ma is az úgynevezett *fiktív szerződések* kötése, ami egyrészt egyes termelőszövetkezetek pénzügyi nehézségeivel (ismeretes, hogy a termelőszövetkezetek az igazolt szerződések után hitelt kapnak), másrészt az ügyletkötő vállalat képviselőjének érdekhajhászó magatartásával (az ügyletkötők, a megkötött szerződések alapján prémiumban részesülnek) függ össze. Ennek következtében előfordul, hogy az ilyen meggondolatlan ügyletkötések hatalmas károkat okoznak mindkét ügyletkötő félnek, de ezen túlmenően a társadalomnak is. A szerző ezzel kapcsolatosan azt mondja: „A polgári jogi értelemben vett kártérítés ugyanis nem jelenti a nem polgári jogi értelemben vett társadalmi kár megtérítését.”¹⁹ A szerző e megállapítása mélységes igazságot tartalmaz, ezen igazságot azonban még sokan nem ismerték fel. A fiktív szerződések legfontosabb

¹⁷ I. m. 103. o.

¹⁸ I. m. 117. o.

¹⁹ I. m. 125. o.

eseteinek ismertetése után azzal foglalkozik a szerző, hogy milyen jogi eszközökkel lehet fellépni azok ellen, akik ilyen szerződéseket kötnek. Aszerint, hogy milyen szervek és milyen eszközökkel léphetnek fel, megkülönböztet a szerző:

- a) államigazgatási utat,
- b) pénzügyi jogi utat és
- c) polgári jogi utat.

Az első esetben a legdöntőbb szerepe az illetékes tanácsok mezőgazdasági osztályának van, elsősorban a meggyőző és nevelő munka, ha ez eredménytelen, különböző kedvezmények elvonása útján. A fiktív szerződésekkel szemben hathatós eszköz a hitelfelvétellel kapcsolatos eljárások megszigorítása is, tehát a termelőszövetkezet a hiteligénylésnél ne csak a szerződést mutassa fel, hanem egyéb olyan okiratokat is, amelyek hiteltérdemlően bizonyítják a szerződés megalapozott voltát. Az említett eszközökön túlmenően szerepet játszik az a körülmény is, hogy a megtévesztően eljáró fél az okozott kárért a polgári jog szabályai szerint felelősséggel tartozik.

Ügyletkötésre egyébként a termelőszövetkezet részéről az a személy vagy személyek jogosultak, akiket ezzel a közgyűlés megbízott, azzal a törvényben is rögzített helyes korlátozással, hogy a jelentősebb szerződések megkötése, illetőleg jóváhagyása a közgyűlés kizárólagos hatáskörébe tartozik. Ez termésszerűleg azzal jár, hogy amennyiben ilyen közgyűlési hozzájárulás vagy jóváhagyás nem történt, az ügylet érvénytelen, és az érvénytelenséghez fűződő polgári jogi következmények mindkét fél vonatkozásában bekövetkeznek. A szerző ezzel a kérdéssel nem foglalkozik ilyen értelemben, miután azonban a jelentősebb szerződésekkel kapcsolatos kizárólagos közgyűlési hatáskört kiemeli, nyilván ő is ezen az állásponton van, ellentétben a Legfelsőbb Bíróság polgári kollégiumának 20. számú döntésével.²⁰ A Legfelsőbb Bíróság az említett határozatban ugyanis azt mondja: „A bíróság a szerződő felek viszonylatában sem hivatalból, sem kifogás alapján nem vizsgálhatja azt a kérdést, hogy a mezőgazdasági szövetkezet vezetősége által kötött szerződés jelentősebb volt-e; ennél fogva az ilyen szerződést a tvr. 48. § (3) bek. e) pontjában előírt feltételek hiányában nem nyilvánítható érvénytelennek.” Ez az állásfoglalás — anélkül, hogy a kérdés mélyebb fejtegetésébe bocsátkoznánk — véleményünk szerint nem más, mint a tvr. 48. § (3) bek. e) pontjának hatályon kívül helyezése, illetőleg a tvr.-el teljesen ellentétes állásfoglalás és ezt nem lehet szerintünk azzal indokolni, hogy „a forgalmi élet biztonsága, a jogbiztonság és a szerződések fenntartásának elve” kívánja ezt. Ha ugyanis a Legfelsőbb Bíróság polgári kollégiuma azon az állásponton van, hogy a hivatkozott tvr. rendelkezése nem felel meg a gyakorlati élet követelményeinek — szerintünk megfelel —, akkor illetékes

²⁰ L. a BH 9. évf. 1961. 8–9. sz. 247. o.

szervek felé történő javaslatával elősegítheti e törvényhely megváltoztatását, de úgy gondoljuk, hogy az semmikép nem helyes, ha a legfelsőbb igazságszolgáltató szerv törvényellenes útmutatásokat ad az alsóbb bíróságok számára.

ad c) A szerződés tartalmát a szerződés alanyainak jogai és kötelezettségei határozzák meg, ami lényegében a felek együttműködésében kulminálódik. Az együttműködés pedig akkor felel meg a követelményeknek, ha az a felek megállapodásával megegyezik (természetesen a reális alappal rendelkező szerződésekre gondolunk), vagyis mindkét fél ott és akkor él jogaival, ahol és amikor az esedékessé válik, viszont ugyanilyen szempontokat kell követnie a kötelezettségek területén is.

A szerző e kérdéskomplexum kapcsán is felveti a tapasztalt hibákat és megjelöli a hibák kiküszöbölésére alkalmas módozatokat is. Beszél a szavatossági időről a természetbeni juttatásokkal kapcsolatban, részletesen foglalkozik a szerződés alapján nyújtható előleg- és hitelproblémákkal, a termeltető szakmai utasításával kapcsolatos kötelezettségéről, az ellenőrzési jog, illetőleg kötelezettség gyakorlásáról, tárgyalja továbbá a termelő azon kötelezettségét is, amely szerint a kapott természetbeni szolgáltatásokat a rendeltetésnek megfelelően kell felhasználnia. Foglalkozik a termény átadásával, átvételével, vagyis a teljesítéssel kapcsolatos jogi és gyakorlati problémákkal is. Leszögezi egyébként, hogy mindkét fél köteletségéhez tartozik az akadályértesítési kötelezettség, amelynek a szerződésszegés elbírálása során nagy jelentősége van.

ad d) *A szerződésszegés* során ugyanis mérlegelni kell „hogy a károk következtében az akadályközlés elmulasztása mennyiben játszott közre, illetőleg, hogy a mulasztás a mulasztónak mennyiben róható fel.”²¹ E körülmények alapos mérlegelése után lehet — figyelembe véve természetesen az eset egyéb körülményeit is — megnyugtató döntést hozni mindkét fél számára. A szerződésszegés nemcsak polgári jogi értelemben vett károkat eredményezhet, amit a károkozó megtéríteni tartozik „hanem társadalmi kárt okozhat, többletkiadást az államnak, esetleg valutakészletei apasztását is.”²² Teljes mértékben egyetértünk a szerzővel, amikor a polgári jogi értelemben vett károkon túlmenően különösen hangsúlyozza a *társadalmi kárt*, mint olyan eredményt, amely közvetve valamennyiünket érint. Éppen ezért rendkívül fontos a szerződéses fegyelem megszilárdítása és a szerződésben foglalt megállapodás maradéktalan biztosítása.

Foglalkozik a szerző azzal a problémával is, hogy miként kell elbírálni a szerződésszegést abban az esetben, ha azt a termelőszövetkezet és miként, ha azt a szerződtető állami vállalat valósítja meg. A kérdés felvetése indokolt és logikus. Mindenki előtt ismeretes az, hogy az állami vállalatok adminisztratív

²¹ L. Ptk. 415—418. §-aihoz fűzött indokolásból a 329. o.

²² I. m. 155. o.

hálózata teljesen kiépült. A termelőszövetkezeteknél azonban egészen más a helyzet. A termelőszövetkezet tagjai még csak most ismerkednek a nagyüzemi gazdálkodás alapját képező termelési módszerekkel és az adminisztratív tevékenységet nagyon sok helyen nem is tartják fontos feladatnak. E két szocialista szervezetenél tehát nemcsak a termelés alapját képező tulajdoni viszonyok különbözöek, hanem szervezettségük és szakemberekkel történő ellátottságuk is. Ebből következően rendkívül fontos körülményként mérlegelendő annak a szerződő félnek a helyzete, aki a termelési szerződések megkötésében járatos, ismerve a szerződés tartalmának minden lényeges részét, és annak a szerződő félnek, aki az egyszerűbb kérdésekben is nehezen tud eligazodni, mert számára minden új, míg az előző félnél megszokott és ismétlődő jelenség. Mi ezzel nem azt akarjuk mondani, hogy a termelőszövetkezeteket minden áron védjük, hanem a szerzővel együtt azt mondjuk, hogy: „A termelőszövetkezetek és az állami vállalatok közötti szerződésből eredő jogviták elbírálása során . . . úgy kell eljárni, hogy az állami szocialista tulajdon, az állami érdekek védelmének biztosítása mellett, figyelmünket a jelenlegi időszakban inkább egy kissé a termelőszövetkezetek felé kell fordítani.” Különbség természetesen természetesen csak a megítélés fokában lehet és az elbírálás szigorúbb vagy enyhébb voltában.

3. A kötet harmadik tanulmánya *A termelőszövetkezeti munkaviszony sajátosságai* címet viseli. A szerző e tanulmány keretén belül olyan kérdéseket vet fel, amelyekkel eddig a termelőszövetkezeti jogi irodalomban részleteiben nem foglalkoztak; nevezetesen a tagsági jogviszonnyal szoros összefüggésben levő, és attól bizonyos fokig elkülönülő munkajogviszonnyal foglalkozik. Ez a termelőszövetkezeti jogviszonyokon belül olyan probléma, ami érdekes és kidolgozásra vár. Hazai irodalma alig van, éppen ezért nehéz feladatot tűzött maga elé a szerző, amikor e téma kidolgozását, ha nem is a teljesség igényével, de magára vállalta. Eléggé vitatott ugyanis a kérdés, hogy a tagsági jogviszonytól elkülönülnek-e, illetőleg a tagsági jogviszonnyal egyidejűleg keletkeznek-e más jogviszonyok is, vagy pedig valamennyi termelőszövetkezeti jogviszony — így a munkajogviszony is — a tagsági jogviszony függvénye.

A szerző szerint a belépési nyilatkozat közgyűlés általi elfogadásával a tagsági jogviszony mellett és azzal egyidejűleg más jogviszonyok is létrejönnek, így többek között a termelőszövetkezeti munkajogviszony is. Ez a tanulmányból nem tűnik ki ilyen világosan, különösen amikor azt mondja a szerző, hogy a munkajogviszony „nem a tagsági jogviszony alapján jön létre, hanem a belépési nyilatkozat közgyűlési határozattal való elfogadásával”.²³ Ismerve azonban a szerző álláspontját, fel kell hívni a figyelmet arra, hogy ez a megállapítás elírási hiba folytán nem a szerző álláspontját fejezi ki. Ő ugyanis a tagsági jogviszony és a munkajogviszony kapcsolatánál a mellérendeltségi és nem pedig a alárendeltségi elemeket kívánja hangsúlyozni.

²³ I. m. 181. o.

Mi problematikusnak tartjuk a szerző álláspontját, és úgy véljük, hogy a munkajogviszony létrejöttének szerző szerinti megfogalmazása vitatható. Ugyanis a közgyűlés hiába fogadja el a tag belépési nyilatkozatát, illetőleg hiába veszi fel a belépni akarót tagjai közé, ha a tag objektíve nincs olyan helyzetben (pl. munkaképtelen vagy nyugdíjkorhatáron felüli), hogy dolgozni tudjon, munkajogviszony nem jön létre. De ettől függetlenül is véleményünk szerint a felvétel tényével a tag elsősorban nem a munkajogviszony, hanem a tagsági jogviszony alanyává válik. Amíg a valamely termelőszövetkezetben dolgozó személy nem termelőszövetkezeti tag, addig nem is jöhet létre termelőszövetkezeti tagi munkaviszony sem. Mi tehát úgy véljük, hogy a termelőszövetkezeti jogviszonyok csak az alapvető jogviszony — a termelőszövetkezeti tagsági jogviszony — alapján jönnek és jöhetnek létre és ettől független termelőszövetkezeti jogviszonyok nem is léteznek.²⁴ Más kérdés, hogy a tagsági jogviszony alapján létrejövő egyéb termelőszövetkezeti jogviszonyok önálló kifejezési formát öltenek, de ugyanakkor a tagsági jogviszonnyal szoros összefüggésben kell hogy álljanak. Ezt egyébként később maga a szerző is mondja: „A keretet alkotó egész (a tagsági jogviszony) szerves egységgé kovácsolja a benne levő különböző jogviszonyokat . . .”²⁵

Ezt követően a szerző a tagsági jogviszonytól elkülönülő, de — ha jól értelmezzük a szerző felsorolását — azzal összefüggő munkajogviszonyok tárgyalására tér át. E munkajogviszonyoknak három csoportját különbözteti meg:

„a) a termelőszövetkezettel munkaviszonyban álló szakembert vagy szakmunkást — jelentkezés alapján — taggá választja meg a közgyűlés; (szerintünk a közgyűlés nem választja a tagot, hanem dönt a belépési nyilatkozat elfogadása vagy elutasítása felől),

b) a családtag — pl. a tagsági viszony megszerzéséhez szükséges korhatár elérését követően — kéri felvételét a termelőszövetkezetbe;

c) végezetül a belépési nyilatkozatot aláíró személy a közgyűlés elfogadó határozatáig rendszeres munkát végez a termelőszövetkezet valamely munkaszervezeti egységében.”²⁶

Mi elismerjük, hogy az a) pontban felsorolt eset mutatja legtisztább formában a tagsági jogviszonytól való teljes elkülönülést és nyilván ezért tárgyalja a szerző is az első helyen. Úgy véljük azonban, hogy az elkülönülés bármilyen tisztán és félreérthetetlenül is jut kifejezésre a tipikust, az általánost, mégis — a teljes kollektivizálás után persze teljes csökkenő tendenciával — a c) pont tartalmazza. Ezért az e témakörben felvetett problémát kellett volna

²⁴ Lényegében ilyen álláspontot fejtett ki Némethy László is „A mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagsági jogviszony” c. cikkében. L. Jogtudományi Közlöny, XVIII. Új évf. 1962. 4. sz. 166—174. o.

²⁵ I. m. 205. o.

²⁶ I. m. 181. o.

első helyen, és az a) pontban felhozottat pedig az utolsó helyen tárgyalni. Miután mindhárom esetben arról van szó, hogy a termelőszövetkezetben dolgozó termelőszövetkezeti taggá válik, helyesebb lett volna a csoportok címzését nem „elkülönülő”, hanem a termelőszövetkezeti munkajogviszonyt „megelőző” jogviszonynak minősíteni. Ez a szóhasználat nem a mi találmányunk, hanem a szerzőtől származik, amikor e kérdés összefoglalásaként azt mondja: „A termelőszövetkezeti munkajogviszonyt egy termelőszövetkezettel összefüggésben is többfajta munkajogviszony előzheti meg a dolgozó vonatkozásában. Ezek a munkaviszonyok azonban csak kapcsolódhatnak a termelőszövetkezeti munkajogviszonyhoz, de azzá nem válhatnak”.²⁷

A termelőszövetkezeti tag munkavégzési kötelezettsége alakulásának elemzése során utal arra, hogy a tag a munkavégzési kötelezettsége a tagsági jogviszony létrejöttének időpontjához viszonyítva eltolódhat. Ez azt jelenti, hogy előfordulnak olyan esetek, amikor a termelőszövetkezet valamely dolgozó parasztot a tagjai közé felvesz, ugyanakkor közös megállapodás alapján hozzájárul ahhoz, hogy a vagyoneviteli kötelezettségének egy későbbi időpontban, pl. az adott gazdasági év végén tegyen eleget és addig egyénileg gazdálkodhat. Az említett esetben tehát a tagsági jogviszony létrejött, és ennek alapján létrejött a munkajogviszony is, amely azonban az említett időpontig szünetel. Ez azonban nem jelenti a tagsági jogviszony szünetelését, mert az ilyen tag a szerző szerint is a termelőszövetkezet belső igazgatási tevékenységében részt vehet, a közgyűlésen megjelenhet, szavazati jogát gyakorolhatja stb. Az említett munkajogviszonyon kívül szünetel még a háztáji gazdasági jogviszonya is, mert természetesen, amíg a rendelkezése alatt álló földet nem bocsátotta a termelőszövetkezet használatába, addig nem jogosult háztáji gazdaságra sem. Egyetértünk egyébként azzal, hogy ezek átmeneti jellegű problémák és egyre inkább elvesztik gyakorlati jelentőségüket.

Ehhez a problémához tartozik és sokkal gyakorlatibb probléma egyébként „a) a termelőszövetkezeti tag munkavégzési kötelezettségének időleges felfüggesztése: b) a termelőszövetkezeti munkajogviszony időszakos vagy tartós szünetelése és c) a munkajogviszonynak a tagsági jogviszonyból való hiányzása.”²⁸

Az a) pontban felsorolt eset akkor valósul meg, pl. ha a termelőszövetkezet olyan belépni akarót vesz fel tagjai közé, aki időszakos vagy tartósabb betegségben szenved. „A betegség folytán munkaképtelen, termelőszövetkezeti tag tagsági jogviszonyából — a tagfelvételt követően — nem hiányzik a munkavégzési jogosultság és kötelezettség, de a munkaképtelenség időtartama alatt ez irányú kötelezettségét objektív körülmény gátolja”.²⁹

²⁷ I. m. 184. o.

²⁸ I. m. 187. o.

²⁹ Uo.

A b) pontban arról van szó, hogy a termelőszövetkezetbe olyan tag lép be, aki koránál vagy egyéb körülmények folytán tartósan munkaképtelen. A szerző felveti, hogy: „Ilyen esetekben már vitatható, vajon a tagsági viszony a munkavégzési kötelezettség hiányával, vagy annak tartós szünetelésével jön létre”.³⁰ Véleményünk szerint erre a kérdésre nem lehet általános érvényű választ adni, hanem a problémát esetenként kell eldönteni, mert pl. ha egy tartós betegségben szenvedő fiatal ember lép be a termelőszövetkezetbe és a felgyógyulására remény van, akkor úgy véljük, hogy csak a munkavégzési kötelezettség szüneteléséről beszélhetünk, amely a felgyógyulásig tart. Ha azonban olyan személy lép be, aki a nyugdíjkorhatárt meghaladta, — annak ellenére, hogy apró munkát még el tudna végezni — annak a tagsági viszonya a munkavégzési kötelezettség hiányával jön létre. Megítélésünk szerint, ha az ilyen tagot is munkavégzésre köteleznénk, a nyugdíjjogosultság elismerése pusztán szólamná válna.

A c) pontban tárgyalja a szerző a pártoló tagsági jogviszony kérdését annak aláhúzásával, hogy a pártoló tagnak a termelőszövetkezetben belül rendszeres munkavégzési kötelezettsége nincs, a lehetőség azonban meg van rá és ez esetben a rendes taghoz hasonló javadalmazásban részesül.

e) pont keretében tárgyalja a szerző — szerintünk nem idevágó — azt a problémát, amikor a termelőszövetkezetbe felvett tag valamilyen oknál fogva tartózkodik a rendszeres munkavégzéstől. Azért mondtuk, hogy nem idevágó probléma, mert a szerző maga is utal arra, hogy ilyen esetekben nem arról van szó, hogy a tagnak munkavégzési kötelezettsége nem volna, hanem arról, hogy ezt a kötelezettségét vétkes magatartásával megszegi, vagyis a munkavégzési kötelezettség ilyen esetben sem hiányzik a tagsági jogviszonyból. Helyesen utal a szerző arra is, hogy a tag közös munkában való részvételét a termelőszövetkezetnek is elő kell segítenie, mégpedig többek között azzal, hogy a tag számára a képességének és szakképzettségének megfelelő munkakört jelöl ki és biztosítja a szükséges munkafeltételeket is. A munkakör kijelölése természetesen „a közös gazdaság szükségleteihez képest alakul”.³¹ Ha a kijelölést tartalmazó vezetőségi határozattal nem ért egyet, a szövetkezeti tag a munkabeosztásból származó vitájával a közgyűléshez fordulhat.³² A munkakör kijelölésével kapcsolatos vita azonban a munka megkezdésére nincs kihatással, azaz nem halasztó hatályú. A vezetőségnek egyébként csak a nem vezető beosztású, ill. nem irányító munkakört betöltő dolgozó vonatkozásában van munkakör kijelölési joga. Az irányító munkakört betöltő személyek munkakörének kijelölése, ill. meghatározása már közgyűlési hatáskörbe tartozik. Irányító munkakört végzőnek kell tekinteni a termelőszövetkezeti elnököt,

³⁰ I. m. 188. o.

³¹ Nagy László—Seres Imre: A termelőszövetkezeti törvény. Bp., Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1961. 300—301. o.

³² I. m. 192. o.

mezőgazdász, könyvelőt, brigádvezetőt, és munkacapatvezetőt is. A közgyűlés hatáskörébe tartozik a különböző szakbizottságok megválasztása is, ez az aktus azonban nem munkajogviszonyt hoz létre, hanem csak tevékenységi kört határoz meg.

Foglalkozik a tanulmány a termelőszövetkezeti munkaviszony megszűnésével is, amelynek a szerző szerint két lehetséges esete van: a tag halála és a termelőszövetkezet működési engedélyének megvonása. Véleményünk szerint ide sorolható még a tag termelőszövetkezetből történő kizárása és a termelőszövetkezet — a tagok közös határozata alapján történő — feloszlata is. Úgy véljük, hogy ezekben az esetekben is a munkajogviszony megszűnéséről van szó, még akkor is, ha a megszűnés oka végső soron a tagok magatartására vezethető vissza. Megszűnhet a termelőszövetkezeti munkajogviszony a termelőszövetkezeti tag akaratából folyóan is, mégpedig:

- a) rendes kilépéssel,
- b) rendkívüli kilépéssel,
- c) másik termelőszövetkezetbe való átlépéssel is.

Az ezzel kapcsolatos szabályokat a szerző ismerteti és felveti azt az érdekes problémát, hogy a tag által engedély nélkül létesített munkajogi jogviszony esetében vajon a munkajogban ismert önkényes kilépésről, vagy a munkajogviszony időszakos szüneteléséről van szó. Véleménye szerint a tag ilyen magatartása lényegében önkényes kilépésnek minősül és „eredménye lehet a szövetkezeti munka önkényes megszüntetésének.”³³

Ezt követően a termelőszövetkezeti tagsági, majd a munkajogviszony tartalmával kapcsolatos kérdésekkel foglalkozik és megállapítja, hogy „a tagsági jogviszony tartalma a termelőszövetkezeti alapszabályzatban jut kifejezésre”³⁴, míg „a termelőszövetkezeti munkajogviszony tartalmát a tagsági jogviszony egyik alapvető tartalmi eleme: a munkavégzési kötelezettség és jogosultság képezi.”³⁵ A munkavégzési kötelezettség és jogosultság pedig „a termelőszövetkezeti tag tulajdonosi és dolgozói jogállásából a belső irányításban érvényesülő szövetkezeti demokráciából ered . . .”³⁶ A munkajogviszony tartalma állandó jellegű, a külső megjelenési forma azonban változó lehet, mert előfordulhat, hogy a tag adott tevékenységi köre a belső üzemszervezés során megváltozik, ez azonban a munkavégzési kötelezettségre és jogosultságra, mint a munkajogviszony belső tartalmára, semmiféle kihatással nem lehet.

4. *A termelőszövetkezeti tagok fegyelmi felelőssége* című tanulmány szerzője előljáróban rendkívül érdekesen fejtegeti a fegyelmi jog történeti kialakulását és fejlődését, továbbá azokat az elvi és tartalmi különbségeket, amelyek a

³³ I. m. 201. o.

³⁴ I. m. 202. o.

³⁵ I. m. 211. o.

³⁶ I. m. 212. o.

szocialista fegyelmi jogot minden más jellegű fegyelmi jogtól megkülönböztetik.

Ezt követően rátér a magyar fegyelmi jog tárgyalására és megállapítja, hogy a magyar fegyelmi jog alapvető tartalma egységes annak ellenére, hogy a munkatörvénykönyvön kívül egyes speciális területen dolgozó munkavállalók fegyelmi felelősségét külön jogszabályok állapítják meg, és hogy vannak olyan dolgozók is, akiknek fegyelmi felelőssége nem a munkajogi jogviszonyon, hanem tagsági jogviszonyon alapul. Ez az alapvető tartalom pedig abban áll, hogy mindenfajta fegyelmi felelősségrevonás elsődleges célja a megtevédt dolgozók olyan irányú nevelése, amely alkalmas az elkövetett, illetőleg bármínemű fegyelmi sértés visszatartásától „s a káros magatartás miatti esetleges kényszereszközök alkalmazásának is csak ez lehet a célja”. Ellentétben a kapitalizmus körülményei között alkalmazott fegyelmi felelősségrevonással, amely szerint „a károsnak minősített magatartások ellen a megtorlás, az elrettentés eszközével kell védekezni”.³⁷

A szerző szerint a fegyelmi felelősségnek két csoportját lehet megkülönböztetni:

1. azoknak a dolgozóknak a fegyelmi felelősségét, akik valamilyen szervezettel alkalmazotti viszonyban állnak, és

2. azoknak a dolgozóknak a felelősségét, akiket valamilyen szervezethez tagsági kötelék fűz.

„Az alkalmazotti fegyelmi jognak az az alapvető sajátossága, hogy az munkavégzésen, a munkaerő vagy a munkaképesség felhasználásán alapszik, illetőleg annak szolgálatában áll, így közvetlen alkotó része a munkaviszonynak”.³⁸ A fegyelmi felelősségnek ez a típusa ennek következtében a *munkajogba* tartozik.

A tagsági jogviszonyon alapuló fegyelmi felelősség sajátossága pedig abban áll, hogy a munkavégzésen túlmenően a tagot nemcsak a munkavégzés fűzi szervezetéhez, hanem egyéb személyi és vagyoni közreműködés érdeke is. E felelősségi rendszer jogrendszeri elhelyezése rendkívül nehéz, miután önálló jogágként csak a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogot ismerjük el és bár az egyéb szövetkezetek működése és fegyelmi joga szabályozást nyert, jogrendszeri elhelyezése vitatott. Egy azonban nyilvánvalóan megállapítható, hogy a termelőszövetkezeti tagok fegyelmi felelőssége a termelőszövetkezeti jog keretei közé tartozik.

A szerző ezt követően annak meghatározásával foglalkozik, hogy melyek azok az ismérvek, amelyek megkülönböztetik a fegyelmi felelősséget, pl. a büntetőjogi, szabálysértési, illetőleg a kártérítési, azaz a polgári felelősségi rendszertől. A különböző jogi felelősségi rendszerek elhatárolása azért nehéz,

³⁷ I. m. 227. o.

³⁸ I. m. 233. o.

mert a különböző jogi tárgyat sértő magatartások külső megjelenésükben gyakran nem különböznek egymástól, továbbá egy magatartás egyidejűleg több jogi tárgyat is sérthet. Mégis annak eldöntése, hogy valamely magatartás milyen felelősséget alapol meg, nem elsősorban mérlegelési kérdés, hanem annak kérdése, hogy az adott magatartás milyen jogilag védett érdeket sért vagy veszélyeztet.³⁹ Az alapvető különbség tehát a különböző jogilag védett érdekekben jut kifejezésre. Ezenkívül számos más különbség is megállapítható, többek között pl. — ahogy azt a szerző is mondja — „hogy míg a büntető, a szabálysértési és a kártérítési felelősséget az államnak külön erre a célra létrehozott szervei, addig a fegyelmi felelősséget a közösség belső közvetlen irányító vezető szervei realizálják”.⁴⁰ Ez a különbség véleményünk szerint nemcsak külső meghatározó vonás, hanem kihatással van a felelősségrevonás belső tartalmára is. Míg ugyanis a büntető, szabálysértési és kártérítési felelősséget alkalmazó szervek számára a felelősség alapját képező tényállás jogilag szabályozott és a jogalkalmazás során eljáró szervnek csak azt kell megállapítani, hogy az adott cselekmény milyen törvényi tényállást sért, addig a fegyelmi eljárást lefolytató szervek maguk állapítják meg, hogy a fegyelmi sértést elkövető személy magatartása sértette-e a megállapított jogi kereteket, illetőleg bár nem sértette, a magatartás mégis olyannak minősül, amely fegyelmi szankciót kell hogy maga után vonjon.

Elismerjük, hogy a fegyelmi vétség és a bűncselekmény számos vonatkozásban rokonságot mutat, azonban vitathatónak tartjuk a szerző azon álláspontját, miszerint a fegyelmi vétség és a bűncselekmény között csak mennyiségi különbség van. A szerző ezzel kapcsolatos fejtegetései rendkívül logikusak és első szemléletre megalapozottnak látszanak. Úgy véljük azonban, anélkül, hogy a kérdés részletesebb fejtegetésébe bocsátkoznánk, hogy a levont következtetések nem eléggé megnyugtatóak, legalábbis számunkra nem. Hiszen a szerző — mint ahogy erre fentebb utaltunk — maga is azt állítja — szerintünk helyesen — hogy a felelősségi rendszerek egymástól való elhatárolásának alapja a különböző, jogilag védett érdek. A felelősségrevonás pedig nem választható el az adott jogi érdek védelmétől. Vagyis, ha a felelősségrevonható személy polgári jogilag védett érdeket sért, akkor vele szemben polgári jogi, ha a büntetőjog által védett érdeket sért, akkor büntetőjogi felelősségrevonást, ha pedig mindkettőt megsértette, akkor mindkét jogágba tartozó szankciót kell vele szemben alkalmazni. — figyelembe véve természetesen az összes körülményeket és az alkalmazott szankciók szükséges voltát. Úgy véljük, hogy a jogilag védett érdek kategóriájának felállítása semmiképp nem mennyiségi különbségre utal. Nem tartjuk mennyiségi különbségnek a büntető és fegyelmi felelősség során alkalmazott szankciók eltérő voltát sem, mert a bün-

³⁹ I. m. 235. o.

⁴⁰ Uo.

tetőjogi büntetés következménye nemcsak addig hat hátrányos megkülönböztetéssel, amíg az eljárás be nem fejeződik, hanem a büntetés letöltése után is, vagyis a büntetőjog alapján kiszabott büntetés az esetek túlnyomó többségében büntetett előéletűvé minősíti az elkövetőt, és a büntetett előéletnek számos kihatása van (pl. bizalmas beosztást büntetett előéletű személy nem tölthet be stb.). Fegyelmi felelősségrevonás esetén a fegyelmi sértést elkövető személy nem minősül büntetett előéletűnek, sőt ha valakit azzal a szankcióval sújtottak, hogy alacsonyabb munkakörbe helyezték, a megállapított idő eltelte után eredeti, vagy ha ez nem lehetséges, azzal azonos munkakörbe kell visszahelyezni. Nem hinnénk, hogy ezek csupán mennyiségi különbségek lennének. Nem tartjuk mennyiségi különbségnek az elkövetett cselekménynek csekélyebb vagy súlyosabb voltát, vagyis a tényleges súlybeli differenciát sem. S itt megint a jogilag védett érdekre kell hivatkoznunk. Természeteszerű, ha a jogilag védett érdek megsértésének az egész társadalomra történő kihatása van, a cselekmény súlyosabban minősül, és magasabb lesz a büntetési tétel, azaz a felelősségrevonás mértéke is. Vajon ez esetben a súlyosabb büntetési tétel, mint mennyiségi különbség a lényeg? Szerintünk nem. A súlyosabb büntetési tétel csak következmény, és pedig annak a minőségi különbségnek a következménye, hogy a sértő magatartás olyan jogtárgy ellen irányult, amelynek megsértése különösen nagy társadalomra veszélyességet jelent.

Az elkövető oldaláról vizsgálva a kérdést, minőségi különbségként jelentkezik az is, hogy „csak munkaviszonyban álló személy vonható fegyelmi felelősségre, e viszonyból származó kötelezettségei megsértése miatt”.⁴¹ Ahhoz viszont, hogy valaki bűncselekményt kövessen el a munkaviszonyba állás nem szükséges. Ha a fegyelemsértés hatását nézzük, akkor meg lehet állapítani, hogy nagy általánosságban (a hivatali bűncselekményeket figyelmen kívül hagyva) csak a hivatal belső rendjét sértik, és hivatalon kívül rendszerint káros hatást nem eredményeznek. De ezenkívül más a társadalmi megítélése is e két elkövetési magatartásnak és úgy véljük, hogy ez a körülmény is minőségi különbségre utal.

A bűncselekmény és fegyelmi vétség elhatárolásán túlmenően foglalkozik a szerző a fegyelmi vétséget a szabálysértéstől és a polgári jogi kártérítéstől elhatároló kérdésekkel is. A fegyelmi vétség és szabálysértés közötti különbséget a szerző abban látja, hogy „a szabálysértés tényállását az erre vonatkozó jogszabályok — ellentétben a fegyelmi vétséggel és a bűncselekményhez hasonlóan — pontosan meghatározzák.”⁴² Ez pedig azt jelenti, hogy csak olyan magatartás minősül szabálysértésnek, amely a jogszabályban meghatározott törvényi tényállást kimeríti. Ezen túlmenően a szabálysértések közvetlen jogi tárgya az államigazgatási eljárás, a fegyelmi vétség viszont általában a közös-

⁴¹ Garancsy Mihályné: A dolgozók fegyelmi és büntetőjogi felelőssége. Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője, III. 1960. 2–3. sz. 306. o.

⁴² I. m. 242. o.

ség *belső rendjét és fegyelmét* sérti. Véleménye szerint a két cselekmény azonosága abban van, hogy mindkettő „tiltott magatartás és csak súlyban különböznek a bűncselekménytől”. Az, hogy mindkét magatartás tiltott, a két cselekmény azonos voltát lényegileg nem húzza alá, mert ezek szerint ide kellene sorolni minden olyan magatartást, amelyet a törvény szankcionál, mert az mind tiltott, így pl. a Ptk.-ban meghatározott valamennyi törvényi tényállást is. Márpedig a szerző is elismeri, hogy pl. a polgári jogi kártérítési felelősségi rendszer lényegesen különbözik a felsorolt felelősségi rendszerek minden formájától. A polgári jogi felelősségi rendszer jogi tárgya ugyanis „a mások jogos vagyoni érdeke”, és a felek helyzete is egyenlő, egymásmelletti alapon alapuló, ellentétben a korábban említett felelősségi rendszerektől, ahol a felek alá- és fölérendeltsége a jellemző. A kártérítési rendszer *belső tartalmát* az adja, hogy az okozott kár jóvátételét, illetőleg a reparációt helyezi előtérbe, éppen azon oknál fogva, mert vagyoni érdek sérelméről van szó és a kárt okozó személy nevelése — ellentétben az előbb ismertetett felelősségi rendszerektől — csak másodlagos cél.

Ezt követően foglalkozik a szerző azzal a problémával, hogy ha a magatartás több jogi tárgyat sért, milyen felelősségre vonást lehet alkalmazni, illetőleg lehet-e például egyszerre büntetőjogi, polgári jogi és fegyelmi felelősségre vonást is alkalmazni. A kérdést akként dönti el, hogy a nevelés érdekeit szem előtt tartva a jogalkalmazónak joga van arra, hogy a szankciók között válogasson, illetőleg annyi szankciót alkalmazzon, amellyel az elsődleges nevelési cél elérhető.

Ezen általános elméleti alapvetés után foglalkozik a szerző a termelőszövetkezeti tagok fegyelmi felelősségével. Hivatkozik a Fegyelmi Szabályzat 2. pontjára, amely szerint: „*Fegyelmi vétséget követ el a termelőszövetkezetnek az a tagja, aki a tagsági jogviszonyból eredő kötelezettségét vétkesen megszegi, vagy egyébként termelőszövetkezeti taghoz méltatlan magatartást tanúsít*”. Ez általános meghatározása a fegyelmi vétségnek és az elkövetési magatartások *tényállás-szerűen* nincsenek meghatározva. Ez egyben azt jelenti, hogy „a fegyelmi hatóságra van bízva annak eldöntése, hogy mely magatartásokat kell vagy lehet fegyelmi vétségnek tekinteni . . .”⁴³

A fegyelmi szabályzat a fegyelmi vétségeket két nagy csoportra osztja és ezt a felosztást a szerző is magáévá teszi. Eszerint a fegyelmi vétségek *egyik* csoportja a személynek a közösséghez tartozó munkáját, a *másik* csoportja az egyéni magatartását öleli fel.

Vizsgálódását ezt követően nem a csoportosításból kiindulva folytatja, hanem attól függetlenül próbálja felsorolni a termelőszövetkezeteken belül előforduló fegyelemsértések általánosabb eseteit. Ilyenek lehetnek pl. — ahogy azt az 1959. évi 7. sz. tvr. 18. §-a is, a legsúlyosabb fegyelmi vétségeket a kizá-

⁴³ I. m. 254. o.

rási okok kapcsán megfogalmazza — ha a tagot a) a Népköztársaság, a népgazdaság rendje vagy a társadalmi tulajdon ellen elkövetett bűntett miatt jogerősen 3 évet meghaladó börtönbüntetésre ítélik; b) a munkafegyelmet ismételten és súlyosan megsérti; c) a termelőszövetkezetnek szándékosan vagy súlyos gondatlanságból számottevő kárt okoz; d) termelőszövetkezeti taghoz méltatlan magatartást folytat; e) ismételt figyelmeztetés ellenére a törvényes kereteket . . . meghaladó háztáji gazdálkodást folytat; f) a vezetőség engedélye nélkül munkaviszonyt létesít és azt a vezetőség ismételt felhívására sem szünteti meg.⁴⁴

Ezeket a magatartásokat természetesen meg lehet valósítani nemcsak a felsorolt, hanem ettől eltérő enyhébb és súlyosabb alakzatokban is. A szankció éppen ezért nem mindig a termelőszövetkezetből való kizárás, hanem a fegyelmi büntetés alapvető céljának megfelelő szankció alkalmazása kell hogy legyen.

A felsorolt kerettényállásokat kitöltő példákon keresztül foglalkozik a szerző a tag személyes munkavégzési kötelezettségének, a termelőszövetkezeti közös vagyon védelmének és gyarapításának; a termelőszövetkezet szervezeti életében való részvételi kötelezettségnek; a szocialista erkölcsi szabályok magatartásának kérdéseivel, és a felhozott eseteket részletesen és sokoldalúan elemzi. Nagyon helyesen állapítja meg egyébként, hogy: „A termelőszövetkezeti tagok fegyelmi felelősségének megállapításánál . . . olyan mércét kell alkalmazni, amely megfelel az elkövető tudati állapotának és az *elvárhatóságot* nem a társadalom magasán kvalifikált társadalmi rétegeihez, hanem elsősorban az *adott* termelőszövetkezeti közös kulturális és erkölcsi színvonalához kell mérni”.⁴⁵

A szerző végezetül a termelőszövetkezetben alkalmazott fegyelmi büntetések nemeivel foglalkozik. Ennek kapcsán összehasonlítást tesz a büntetőjogi és fegyelmi büntetések között és azt mondja, hogy a kétfajta büntetés céljaik azonossága ellenére nem azonos egymással. „A büntetőjog szankciói súlyosabbak, az elkövető életviszonyait, sőt esetenként életét is közvetlenül érintik”, míg „a fegyelmi jog szankciói enyhébbek és csak erkölcsi és bizonyosfokú anyagi marasztalást tartalmaznak.” Ezenkívül a fegyelmi jog — ellentétben a büntetőjoggal — nem ismeri a fő- és mellékbüntetés közötti megkülönböztetést, éppen ezért egy alkalommal, ha az elkövető több fegyelmi vétséget valósított is meg, csak egyfajta fegyelmi büntetés szabható ki. A harmadik lényeges különbség abban áll, „hogy a büntetőjogi büntetéseket minden körülmények között az államnak külön erre a célra létrehozott szervei: a bíróságok szabják ki, míg a fegyelmi büntetéseket nem a bíróság, hanem az adott közösség vezetőszervei . . .”. Mi hozzátennénk ehhez negyedik különbségként azt is, hogy míg a bíróságok által kiszabott büntetéseket az erre a célra létrehozott

⁴⁴ I. m. 255. o.

⁴⁵ I. m. 274–275. o.

büntetésvégrehajtó intézmények fogantosságot, addig a fegyelmi büntetések végrehajtását az adott szerv vezető szervei.

A fegyelmi szankciók nemeit egyébként a Fegyelmi Szabályzat taxatívén felsorolja. Eszerint fegyelmi szankciónak minősül: a) a szóbeli feddés, b) az írásbeli megrovás, c) a munkaegység levonás, d) egyes kedvezmények megvonása, e) az alacsonyabb munkakörbe vagy más munkahelyre való beosztás, f) vezetőnek tisztségéből való elmozdítása, g) a háztáji föld területének csökkentése és h) a kizárás. Hogy a felsorolt szankciók közül mikor melyiket kell alkalmazni, azt az adott szerv vezető szervei határozzák meg, annak hangsúlyozása mellett, hogy a fegyelmi büntetésnek mindig arányban kell állni az elkövetett magatartás veszélyességének mértékével, a legmesszebbmenő egyéniesítés mellett, és gondosan kell ügyelni arra, hogy a fegyelmi büntetést kiszabó szervek előtt mindig a nevelési célzat és ne a cselekmény esetleges megtorlása szerepeljen.

5. A kötet ötödik tanulmánya *A termelészövetkezet belső igazgatásának egyes kérdéseivel* foglalkozik. A szerző szerint e kérdések fejtegetésénél bizonyos alapelvekből kell kiindulni, mégpedig „olyan alapelvekből, amelyek a termelészövetkezetek belső igazgatását, annak rendszerét és az igazgatás módszereit egészében véve átfogják, meghatározzák.”⁴⁶ Úgy véljük, hogy a szerző kiindulópontja feltétlenül helyes, helyes továbbá az a megállapítása is — amelyet rajta kívül egyébként több más szerző is megállapított — hogy a termelészövetkezet igazgatásának legfontosabb alapelve a szövetkezeti demokrácia. Vannak azonban a belső igazgatásnak ezen kívül is alapelvei, vagy csak a szövetkezeti demokráciát kell az egyetlen alapelvnek tekinteni? — teszi fel a kérdést a szerző. Ezzel kapcsolatban számos állásfoglalást ismertetve és ezekkel vitatkozva a szerző arra a következtetésre jut, hogy ma már nem lehet a szocialista szövetkezeti demokráciát sematikus vizsgálni, hanem fel kell tárni azokat a belső tartalmi elemeket, amelyek ezt az alapelvet jellemzik és meghatározzák. A szerző szerint a szocialista szövetkezeti demokráciának két fontos vonása van, amivel külön érdemes foglalkozni, az egyik szervezeti igazgatási elem, másszóval a demokratikus igazgatás, a másik alapvető tartalmi elem a belső igazgatás önállósága. A szövetkezeti demokrácia e két eleme egymással szorosan összefügg. A szerző utal arra, hogy „Az önálló belső igazgatás külön megjelölésének a szocialista szövetkezeti demokrácián belül a demokratikus igazgatás és az önálló belső igazgatás egymástól való viszonylagos elválasztásának helyességét és egyben a kettő közötti szoros összefüggéseket a gyakorlat is alátámasztja”.⁴⁷ Ezt akkor lehet kellően megvilágítani, ha a szövetkezeti demokrácia említett két elemének, illetőleg e két követelmény megsértésének összefüggéseiből indulunk ki. A demokratikus igazgatás követelményét meg lehet sérteni termelészövetkezeten belül és termelészövetkezeten kívül is, míg a belső igazgatás önállóságának követelménye csak kívülről sérthető meg.

⁴⁶ I. m. 290. o.

⁴⁷ I. m. 306. o.

„A demokrácia belülről való megsértése a belső igazgatás önállóságát nem sérti”, viszont „a demokratikus igazgatás kívülről való megsértése minden esetben szükségszerűen sérti a belső igazgatás önállóságát is, de ez fordítva nem áll fenn, vagyis a belső igazgatás megsértésével nem feltétlenül szenved közvetlen sérelmet az igazgatás demokratizmusa”.⁴⁸

Mindemellett a belső igazgatásnak a szerző szerint két korlátja van. Az egyik, hogy nem terjedhet túl a termelőszövetkezet belső ügyein, a másik korlát pedig az állami irányítás keretében végzett állami tevékenység.

Ezt követően azt tárgyalja a szerző, hogy a belső igazgatás önállósága miként jelentkezik a termelőszövetkezetben belül. Igen sok oldalról igyekszik megvilágítani azokat a kérdéseket, amelyeknek mérlegelése és vizsgálata, illetőleg az ezekből levont következtetések arra vezették, hogy a szocialista szövetkezeti demokrácián belül, a demokratikus igazgatáson kívül, a figyelmet a belső igazgatás önállóságára is ráirányítsa, mint olyan kérdésre, amely rendkívül érdekes és a termelőszövetkezetben belül sajátos jelentősége van.

A tanulmány további része a termelőszövetkezet belső igazgatási szerveivel foglalkozik. Úgy néz ki — bár e kérdésben a szerző nem foglal el határozott álláspontot —, hogy a tanulmány a szövetkezeti szervek vonatkozásában eddig használatos *testületi* és *egyedi* szervek megjelölését nem teszi magáévá, hanem csak a termelőszövetkezet szerveiről beszél, ide sorolva: a) a közgyűlést, ill. a küldöttgyűlést, b) a vezetőséget, c) az ellenőrző bizottságot és d) a szakbizottságokat (szociális bizottság stb.) és külön beszél a vezetőség meghatározott hatáskörrel rendelkező tagjainak, ill. a termelőszövetkezet egyéb fontos vezetőinek tevékenységéről.

A *közgyűlés*, ill. *küldöttgyűléssel* kapcsolatosan kifejti, hogy e szervek hatáskörét tételesen nem lehet meghatározni, mert a jogszabály is csak azokat az ügyeket sorolja fel, amelyek eldöntése kizárólagos hatáskörbe tartozik. A szerző a közgyűlés kizárólagos hatáskörébe tartozó ügyeket ismerteti, ismerteti továbbá azokat az eseteket is, amelyekben a jogszabály minősített, azaz kétharmados szótöbbséget ír elő. Rámutat azonkívül arra is, hogy melyek azok az ügyek, amelyek küldöttgyűlési hatáskörbe tartoznak, annak aláhúzása mellett, hogy a küldöttgyűlést csak a jogszabályban meghatározott feltételek fennforgása esetén lehet létrehozni és a termelőszövetkezet alapszabályában tételesen kell felsorolni azokat az ügyeket, amelyeknek eldöntését a közgyűlés a küldöttgyűlésre ruházta át.

A közgyűlés (küldöttgyűlés) után a termelőszövetkezet legfontosabb szerve a *vezetőség*. A vezetőség létszáma a termelőszövetkezet nagyságától és létszámától függően alakul és hatáskörébe tartozik minden olyan kérdés elintézése, amelyek nem tartoznak a közgyűlés kizárólagos hatáskörébe, bár a közgyűlés az 1959. évi 7. sz. tvr. 48. § (2) bek. alapján a jogszabályok és az

⁴⁸ I. m. 306—307. o.

alapszabály keretei között a termelőszövetkezetet érintő bármely kérdésben jogosult dönteni. A szerző szerint azonban: „A jogszabály e rendelkezéseiből mégsem következik az, hogy a közgyűlés saját hatáskörébe vonhat minden olyan ügyet is, amely a vezetőség hatáskörét nem haladja meg”,⁴⁹ vagyis olyan ügyek elintézését pl., amelyet a tvr. kifejezetten a vezetőség hatáskörébe utal. A szerző a közgyűlés magatartását törvénysértőnek minősíti az olyan ügyek elintézése kapcsán, amelyek az egyes tagok jogviszonyait közvetlenül személy szerint érintik. Mi vitathatónak tartjuk a szerző kifejtett állásfoglalását. Ha ugyanis a tvr.-nek az lett volna a célja, hogy a vezetőség hatáskörébe tartozó ügyeket ne sorolja a „bármely kérdés” fogalma alá, akkor ezt nyilván kiemelte volna pl. akként, hogy „ha azonban a jogszabály valamely ügy elintézését elsőfokon a vezetőség hatáskörébe utalja, a közgyűlés ezekben az ügyekben csak mint másodfokú szerv szerepelhet”. Miután azonban a tvr. ilyen kitétele nem tartalmaz, e jogszabályi tételt nem lehet másként értelmezni, csak úgy, hogy a közgyűlés, mint a legteljesebb demokratizmust megvalósító szerv — a szövetkezetet érintő bármely ügy elintézését hatáskörébe vonhatja függetlenül attól, hogy azt jogszabály esetleg egy alacsonyabb fokú, a közgyűlésnek alárendelt szerv hatáskörébe utalta. Ha a közgyűlés él a már említett jogával, az semmiképp nem törvénysértő, sőt kifejezetten törvényen alapuló joga.

A termelőszövetkezet fontos vezetői közül első helyen az *elnök* feladatainak elemzésével foglalkozik a szerző, de az elnök mellett jelentős szerepet tulajdonít a *mezőgazdász*nak és *könyvelő*nek is függetlenül attól, hogy az utóbb említettek a termelőszövetkezetnek tagjai e vagy sem. A szerző e megállapítását helyeseljük, és egyetértünk azzal is, hogy a termelőszövetkezet e két fontos szerepet betöltő személyénél kívánatosnak mutatkozik a tagként való felvétel is. Tárgyalja egyébként részletesen a funkciók betöltésével kapcsolatos feladatokat is, kiemelve azt a fontos körülményt, hogy ha a vezető szervek jól dolgoznak és a termelőszövetkezet jövedelmezően működik, a tagság is megelégedett lesz és vezetőinek útmutatását pontosan követi és betartja.

Fontos jelentőséget tulajdonít a szerző az *ellenőrző bizottságnak* is — mint olyan szervnek, amely arra hivatott, hogy a termelőszövetkezet egész tevékenységét ellenőrizze. Az ellenőrző bizottság feladatkörét és tevékenységét részletesen elemzi és kiemeli, hogy az ellenőrző bizottság léte nem jelenti azt, hogy az egyéb szervek és vezetőfunkciót betöltő személyek, de a termelőszövetkezeti tagok is közömbösséget tanúsítanak a tapasztalt hibák és hiányosságok tekintetében, mert a termelőszövetkezeti vagyoni védelme és az esetleges szabálytalanságok megelőzése a termelőszövetkezet közös ügye.

A jogszabályok lehetővé teszik *szakbizottságok* létrehozását is. Ezeket a bizottságokat osztályozza és működésüket ezen osztályozásból kiindulva tárgyalja. Nézete szerint a bizottságokat a következők alapján lehet osztályozni:

⁴⁹ I. m. 332. o.

- a) létrejöttek jogforrásai alapja szerint (pl. létrejöhetnek bizottságok jogszabály vagy alapszabály, illetőleg vezetőszervek határozata alapján),
- b) megbízásuk eredete szerint (pl. közgyűlés, vezetőség megbízása alapján),
- c) működésük időtartama szerint (lehetnek állandó és eseti jellegű bizottságok).

Mi úgy gondoljuk, hogy lehet e bizottságokat felosztani működésük szerint is csoportosítva. A szakbizottságok közül a szociális és fegyelmi bizottság munkájával foglalkozik, meghatározva ezek feladatkörét is.

Végül foglalkozik a termelőszövetkezeti *ügyvitel* kérdéseivel is, miután ez adja meg a termelőszövetkezet belső igazgatásának formai kereteit. Meghatározza az ügyvitel célját és azokat a legfontosabb kérdéseket, amelyeket az ügyvitelnek feltétlenül magában kell foglalnia. A pontos ügyvitel ugyanis nemcsak hogy megkönnyíti a termelőszövetkezet adminisztratív tevékenységét, de egyben kimutatja a termelőszövetkezeti tagok munkájának eredményes voltát is.

6. A kötet hatodik és egyben utolsó tanulmánya *A termelőszövetkezetek állami irányításának néhány főbb kérdése* címet viseli. A szerző e tanulmányát négy fő részre osztja:

- a) A termelőszövetkezetek állami irányításának szükségessége és feladatai.
- b) A termelőszövetkezetek állami irányításának jellege és eszközei.
- c) A termelőszövetkezetek állami irányításának jogi formái, és
- d) a termelőszövetkezetek állami felügyelete.

ad a) A szerző mélyreható és sokoldalú elemzését adja a termelőszövetkezetek állami irányítása szükségességének, és figyelemre méltóan elemzi a szocialista és kapitalista állam irányító tevékenysége közötti tartalmi és módszerbeli különbségeket is.

A jelenlegi problémákat elemezve összehasonlítást tesz az állami vállalatok és a termelőszövetkezetek állami irányítása között és megállapítja, hogy „a szocialista állam az állami tulajdonjog tekintetében nemcsak a hagyományos birtoklás, használat és rendelkezés jogosítványával bír, hanem tulajdonosként és államhatalomként tervezi és szervezi az állami vállalatok gazdálkodását”.⁵⁰ A szövetkezetekre az előbbi meghatározás nyilvánvalóan nem alkalmazható, miután a szövetkezeti vagyon nem az állam, hanem a szövetkezetek tulajdonában van, vagyis az előbb megfogalmazott kettős elemből az egyik, a tulajdonosi elem hiányzik. A szerző szerint azonban „a szövetkezeti tulajdon igazgatása során a szocialista állam mégsem kizárólagos közhatalomként jár el”, ugyanis „a szövetkezeti tulajdon alanyai is részesei az államhatalomnak”,⁵¹ és így az igazgatás eredményessége nekik is érdekük.

⁵⁰ I. m. 370. o.

⁵¹ I. m. 375. o.

A termelőszövetkezetek állami irányításának alapvető kérdése a mezőgazdaságra háruló feladatok tervezése. A mezőgazdaság éppen úgy, mint az ipar a népgazdaság egy része és irányítása csak akkor lehet eredményes, ha az egységes és tervszerű. Az államnak tehát nemcsak az ipari tevékenységet folytatott szervek működését kell összehangolni és irányítani, hanem a mezőgazdasági szervek, azaz a termelőszövetkezetek tevékenységét is. Ez az irányítás és a munka összehangolása természetszerűleg nem valósíthatók meg egy és ugyanazon módszerekkel. Nemcsak az eltérő profil, de az eltérő tulajdonviszonyok miatt sem. A vállalatok tervszerű működését törvény állapítja meg; míg a termelőszövetkezetek működésének tervezését az állam „döntően az állami támogatás, gazdasági ösztönzés, anyagi, valamint egyéb eszközeivel és szervező módszerekkel irányítja”.⁵² Az állami irányítás a tervezésen túlmenően a termékek felvásárlása, elosztása időszakában is érvényesül. Az irányítás nemcsak abban jut kifejezésre, hogy az irányítást megvalósító szervek felvilágosító és nevelő munkával hatnak a termelőszövetkezetekre, hanem az állam óriási anyagi áldozatokat is hoz a termelőszövetkezetek működésének és megerősödésének elősegítése érdekében. Az állam anyagi támogatásának igen sokféle eszköze és módszere van a hitelnyújtáson, a hitel- és adóelengedésen keresztül egészen a természetbeni juttatásokig. A termelőszövetkezetek irányítása tehát nem öncél, arra a termelőszövetkezeteknek szüksége van és szükség van az állami irányításra azért is, hogy „a termelőszövetkezetek termelése a népgazdasági tervbe beleilleszkedjék”.⁵³

ad b) A termelőszövetkezetek állami irányításának két fő eszköze van: a jogszabályok és a szervezés.⁵⁴

A termelőszövetkezetek állami irányítása szempontjából a jogszabályokat különféleképpen kategorizálták. Jelenleg mind a külföldi, mind pedig a hazai termelőszövetkezeti jogi irodalomban szinte általánosan elfogadott „a kötelező és ajánló jellegű jogszabályokra való felosztás”.⁵⁵ Ma is vannak azonban olyanok, akik ettől eltérően kategorizálnak.

E témakörön belül foglalkozik a szerző a mintaalapszabály, alapszabályminta és a saját alapszabály kérdéseivel és ezzel kapcsolatosan több szerző álláspontját ismerteti, velük polemizál, majd végül az alapszabályminta és saját alapszabály jogforrási jellegével kapcsolatosan — ami ma elég vitatott probléma — kijelenti, hogy annak másodlagos jogforrási jellegét nem ismeri el, hanem a termelőszövetkezet alapszabályát olyan *társadalmi szabálynak* minősíti, amely arra hivatott, hogy a termelőszövetkezet egész működését a termelőszövetkezeti demokrácia alapján szabályozza. Megállapítja egyébként azt is, hogy az alapszabályminta mind kogens, mind pedig ajánló jellegű

⁵² I. m. 374. o.

⁵³ I. m. 393. o.

⁵⁴ I. m. 397. o.

⁵⁵ I. m. 399. o.

rendelkezéseket is tartalmaz. A kogens szabályok természetesen kötelezőek a termelőszövetkezetekre, míg az ajánló jellegűek csak az elfogadással válnak kötelezővé. Ezzel kapcsolatosan helyesen utal a szerző arra is, hogy a termelőszövetkezeti jogban ismert ajánló jellegű jogszabályokat nem lehet azonosítani a diszpozitív normákkal. Míg ugyanis a diszpozitív normák akkor érvényesülnek, ha a felek másként nem rendelkeznek, az ajánló jellegű jogszabályok elfogadása a termelőszövetkezeti tagoktól függ, azaz elhatározás kérdése, hogy élnek-e a felajánlott lehetőségekkel.

A jogszabályokon kívül az állami irányítás másik fő eszköze a szervezés és az ehhez kapcsolódó tanácsadó és más helyi jellegű tevékenység. A szervezéssel kapcsolatos kérdéseket nem lehet pontosan meghatározni, mert ezek állandóan változóak és mindig annak a feladatnak a megoldása kerül előtérbe, amely az adott időszakban szükséges.

ad c) A szerző az állami irányításnak három fő ágazatát különbözteti meg:

- a) általános szakigazgatás,
- b) szövetkezeti igazgatás,
- c) felügyelet.

Az általános szakigazgatást ismét három csoportra osztja: 1. mezőgazdasági szakigazgatás, 2. szervezeti igazgatás és 3. földigazgatás.

A szövetkezeti igazgatást szintén felosztja 1. szövetkezeti hatósági igazgatásra, és 2. üzemi gazdasági igazgatásra.

Az állami irányítás szerző szerinti ágazatra bontása rendkívül tetszetős és első szemléletre elfogadhatónak tűnik. Úgy gondoljuk azonban, hogy a mezőgazdaság szocialista átszervezése, a kollektivizálás befejezése után az ily módon való felosztás helyessége vitatható. Úgy véljük, hogy az egyes kérdések csoportosításánál a kérdések súlyozását is szemelőtt kell tartani és az elsőrendű, általános érvényű jelenségeket kell kiemelni. Mi elismerjük, hogy az államirányításnak a mezőgazdasági termelés irányítása tradicionális ágazata — hiszen ez ha más formában és tartalommal is, de létezett a kapitalizmus körülményei között is — fő ágának való nyilvánítása azonban véleményünk szerint vitatható. Ma a szövetkezeti igazgatásra és ezen belül is még inkább az üzemi gazdasági igazgatásra terelődik a főhangsúly és úgy véljük, hogy ennek a nagy jelentőségű és súlyban egyre növekvő igazgatási formának a kategorizálásban is kifejezésre kell jutni. Az üzemi gazdasági igazgatás kiemelkedő szerepét és jelentőségét egyébként a szerző maga is aláhúzza, éppen ezért érthetetlen, hogy a kategorizálásban belül ezt miért nem emeli ki.

Az egyes igazgatási formákat a szerző részletesen és sokoldalúan elemzi és figyelemre méltó megállapításokat tesz. Rendkívül helyesen állapítja meg, hogy az állami irányítás komplex feladat és „az állami irányítás komplexitása nemcsak a jogi és egyéb felépítményi elemek, nemcsak a különböző jogágazatok

és jogintézmények, nemcsak a jogi formák rendszere különböző ágazatainak együttműködésében, együtthatásában és összefonódásában áll fenn, hanem egyes ágazatokon belül . . . is jelentkezik”.⁵⁶

Az üzemi gazdasági irányításon belül — amellyel egyébként a tanulmány igen jelentős része foglalkozik — kiemeli az üzemi gazdasági tanácsadás, a különböző állami kedvezmények, a termelőszövetkezetek patronálásának, a termelési és terményértékesítési szerződéseknek — mint olyan jogintézménynek, amely a termelés és felvásárlás egységes irányítását segíti elő — a beruházási műszaki szolgáltatásoknak és a szövetkezeti számvitelnek jelentőségét. Ezenkívül a szerző még sok más érdekes kérdést is felhoz, hangsúlyozva az üzemi gazdasági irányítás perspektivikus fejlődését is.

Beszél ezenkívül a termelőszövetkezetek termelési kooperációjáról, mint olyan jogintézményről, amelyben a termelőszövetkezeteken kívül elképzelhető államhatalmi, államigazgatási szervek részvétele is.

ad d) A tanulmány utolsó részében foglalkozik a termelőszövetkezetek állami felügyeletének kérdésével, ezen belül a felügyelet tartalmával, valamint az állami irányítás és felügyelet közötti összhang, illetőleg különbség kérdéseivel is. Ez egyébként a termelőszövetkezeti jog régen vitatott kérdése, amely eldőlt talán annyiban, hogy a felügyelet ma már nem vitásan az állami irányítás komplexumába tartozik. A szerző szerint is a felügyelet az „állami irányításnak része, egyik jelentős ágazata, amely az állami irányítás többi, különösen jogi eszközeihez, ágazataihoz és formáihoz szorosan kapcsolódva az állami irányítás egész területét átfogja”.⁵⁷

Összegezésként megállapítható, hogy a tanulmánykötet egészében és az egyes tanulmányokat tekintve is, színvonalas, tudományos igényű munka, figyelemre méltó sok új gondolattal telítve.

⁵⁶ I. m. 438. o.

⁵⁷ I. m. 472. o.

TARTALOMJEGYZÉK

Az MTA Társadalmi-Történeti Osztályának kibővített osztályülése.....	185
A Szovjetunió Kommunista Pártjának XXII. kongresszusa és a magyar közgazdaságtudomány	227
<i>Timár István</i> : A kodifikáció néhány kérdése.....	315
<i>Domé Györgyné</i> : A termelőszövetkezetek megszilárdításának főbb jogi kérdései. (Könyvismertetés)	347

СОДЕРЖАНИЕ

Пленарное заседание Отдела Общественно- исторических наук АНВ.	185
XXII. Съезд КПСС и венгерская экономическая наука	227
<i>Иштван Тимар</i> : Некоторые вопросы кодификации	315
<i>Дьёрдьне Доме</i> : Главные правовые вопросы упрочения сельскохозяйственных кооперативов. (Рецензия)	347

INHALT

Sitzung der Klasse für Gesellschafts- und Geschichtswissenschaften der Ungarischen Akademie der Wissenschaften	185
Der XXII. Kongress der Kommunistischen Partei der Sowietunion und die ungarische Wirtschaftswissenschaft	227
<i>István Timár</i> : Einige Fragen der Kodifikation.....	315
<i>Frau György Domé</i> : Einige bedeutende Fragen der Befestigung der landwirtschaftlichen Produktionsgenossenschaften (Buchbesprechung).....	347

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Műszaki szerkesztő: Farkas Sándor

A kézirat nyomdába érkezett: 1962. VII. 12 -- Terjedelem: 16,75 (A/5) fv

62.55679 Akadémiai Nyomda, Budapest Felelős vezető: Bernát György

Ann: 36, - Ft